

# ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LVII–2005, sešit 1  
Recenzovaný časopis  
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

## **Adresa redakce**

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1  
tel.: 257014381  
fax: 00420/257532288

## **Vedoucí redaktor – Editor in chief**

Martin Ježek; [jezek@arup.cas.cz](mailto:jezek@arup.cas.cz); tel.: 00420/607942455

## **Redakční rada – Editorial board**

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jiří Doležel, Luboš Jiráň,  
Jan Klápště, Petr Květina, Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2005, s. 260, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2005, p. 260.

Redakce: Michala Markvartová. Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBtisk Příbram.

Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396, [dupress@tnet.cz](mailto:dupress@tnet.cz)

Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, [nakup@suweco.cz](mailto:nakup@suweco.cz); Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany, [postmaster@kubon-sagner.de](mailto:postmaster@kubon-sagner.de)

Tento sešit vyšel v květnu 2005.

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2005

ISSN 0323–1267

## NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

**FERNKONTAKTE IN DER EISENZEIT – DÁLKOVÉ KONTAKTY V DOBĚ ŽELEZNÉ. Konference Liblice 2000.** Amei Lang – Vladimír Salač Hg. Praha 2002. 441 S. Souhrny česky. 400 Kč / 35 €.

**MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 4. Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226).** Jan Klápště ed. Praha – Most 2002. 382 s. Czech with English summaries. 240 Kč / 30 €.

**RURALIA IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings.** Památky archeologické – Suppl. 15. Jan Klápště ed. Prague 2002. 362 pp. 350 Kč / 20 €.

**Jiří Hošek: METALOGRAFIE VE SLUŽBÁCH ARCHEOLOGIE.** Praha – Liberec 2003. 252 s. Czech with English summary. 250 Kč / 26 €.

**Rudolf Krajc: SEZIMOVO ÚSTÍ. ARCHEOLOGIE PODDANSKÉHO MĚSTA 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl I., II.** Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2003. 316 s. Czech with German summary. 560 Kč / 32 €.

**MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 5. Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku.** Ivana Boháčová ed. Praha 2003. 478 s. Czech with English summaries. 380 Kč / 30 €.

**Marek Suchý: SOLUTIO HEBDOMADARIA PRO STRUCTURA TEMPLI PRAGENSIS. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I.** Castrum Pragense 5. Praha 2003. 176 s. Czech with English summary. 200 Kč / 20 €.

**VÝZKUMY V ČECHÁCH 2001.** Praha 2003. 448 s. 150 Kč.

**CASTELLOLOGICA BOHEMICA 9.** Tomáš Durdík ed. Praha 2004. 502 s. Czech with German and English summaries. 560 Kč / 26 €.

**Tomáš Durdík: NÁLEZY Z HRADŮ PŘECHODNÉHO TYPU (HLAVAČOV, ANGERBACH, TACHOV).** Castello-logica bohemica Fontes 1. Praha 2004. 339 s. Czech with German summary. 356 Kč / 20 €.

**Miloslav Chytráček – Milan Metlička: DIE HÖHENSIEDLUNGEN DER HALLSTATT- UND LATÈNEZEIT IN WESTBÖHMEN.** Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý. Památky archeologické – Supplementum 16. Praha 2004. 303 S. 710 Kč / 42 €.

**MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 6. Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty.** K. Nováček ed. Praha – Brno – Plzeň 2004. 223 s. Czech with English and German summaries. 190 Kč / 20 €.

### Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

## OBSAH

<i>Miloslav Chytráček – Ladislav Šmejda</i> , <b>Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí. K poznání sídelních struktur doby bronzové a železné na horním toku Střely v západních Čechách</b> – The fortified area at Vladař and its hinterland. Towards an understanding of the settlement structures of the Bronze and Iron Ages in West Bohemia	3–56
<i>Petr Pokorný – Jiří Sádlo – Miloš Kaplan – Kateřina Mikolášová – Josef Veselý</i> , <b>Paleoenvironmentální výzkum na Vladaři</b> – Palaeoenvironmental investigations at the hillfort Vladař (Czech Republic)	57–99
<i>Jiří Macháček</i> , <b>Raně středověké Pohansko u Břeclavi: <i>munitio</i>, <i>palatium</i>, nebo <i>emporium</i> moravských panovníků?</b> – Early Mediaeval centre in Pohansko near Břeclav/Lundenburg: <i>munitio</i> , <i>emporium</i> or <i>palatium</i> of the rulers of Moravia?	100–138
<i>Roman Křivánek</i> , <b>Geofyzikální měření na Pohansku u Břeclavi v letech 2000–2002</b> – The results of geophysical measurements at Pohansko near Břeclav, 2000–2002	139–146
<b>MATERIALIA</b>	
<i>Drahomír Koutecký</i> , <b>Halštatské hradiště Rubín, k. ú. Pšov, Ústecký kraj</b> – Der hallstattzeitliche Burgwall Rubín, Gem. Pšov, Kr. Ústí nad Labem	147–166
<i>Eva Drozdová – David Parma – Josef Unger</i> , <b>Hromadný hrob obětí slovansko-maďarského střetu v 9.–10. století u Brankovic</b> – A mass grave of victims of a Slavic/Magyar conflict in the 9 <sup>th</sup> -10 <sup>th</sup> century at Brankovice	167–179
<b>DISKUSE</b>	
<i>Miloš Hlava</i> , <b>O pravěkému a středověkému osídlení na území vojenského újezdu Březina, okr. Vyškov</b>	180–204
<i>Petr Meduna</i> , <b>Poznámky k článku Jiřího Mlíkovského „Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly</b> – Notes on Jiří Mlíkovský's article 'Boves' as part of the Donation of Stará Boleslav chapter	205–208
<b>AKTUALITY</b>	
<i>J. Varhaník</i> , Významný judikát Nejvyššího soudu	209–211
<i>M. Hrnčířová</i> , Brněnská antropologie: minulost – přítomnost – budoucnost	211
<i>Martin Gojda</i> , Cíle výzkumného záměru plzeňské Katedry archeologie a cesty k jejich dosažení	211–213
<i>Magdalena Beranová – Václav Spurný</i> , Zemřel Miloš Šolle	213–214
<i>Věra Čulíková</i> , RNDr. Emanuel Opravil, CSc. (1933–2005)	215–216
<i>Natalie Venclová</i> , Jubileum PhDr. Evy Černé	216–221

Bibliografie PhDr. Evy Černé	217–221
Zdeněk Smetánka, Pocta historikovi Josefu Petráňovi. Aktualita i referát se smeknutou čepicí v ruce	221–222

## NOVÉ PUBLIKACE

Ivana Sýkorová, Jared Diamond: Třetí šimpanz. Vzestup a pád lidského rodu (Lito-myšl 2004)	223–225
K. Valoch, N. K. Anisjutkin: Must'jerskaja epocha na jugo-zapade Ruskoj ravniny (Sankt-Peterburg 2001)	226–228
Alžběta Danielisová, Luc Baray: Pratiques funéraires et sociétés de l'Âge du Fer dans le Bassin parisien (fin du VII <sup>e</sup> s. – troisième quart du II <sup>e</sup> s. avant J.-C.) (Paris 2003)	229–233
Martin Nechvíle, Zdeněk Fišera: Skalní hrady zemí Koruny české (Praha 2004)	233–235
Rudolf Procházka, Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, 2003	235–237
Rudolf Procházka, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 17, 2001	237–238
Petr Květina, Jacques Cauvin: The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture (Cambridge 2003)	239
Petr Sommer, Marek Derwich: Klasztory i mnisi (Wrocław 2004)	240
Jan Kypka, Tomáš Durdík: Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov). Funde aus der Burgen des Übergangstyps (Hlavačov, Angerbach, Tachov) (Praha 2004)	240–242
Josef Unger, Luděk Galuška: Slované doteky předků. O životě na Moravě 6.–10. století (Brno 2004)	242–243
Jiří Slavík, Małgorzata Chorowska: Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne (Wrocław 2003)	243–244
Jan Kypka, Rudolf Krajíc: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl I–II (Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2003)	244–245
kv, Jean-Luc Locht dir.: Bettencourt-Saint-Ouen (Somme). Cinq occupations paléolithiques au début de la dernière glaciation (Paris 2002)	245–246
Dagmar Dreslerová, Anson Mackay – Rick Battarbee – John Birks – Frank Oldfield eds.: Global Change in the Holocene (London 2003)	246–249
Radka Šumberová, K. Mazurié de Keroualin: Genèse et diffusion de l'agriculture en Europe : agricultures, chasseurs, pasteurs (Paris 2003)	250–251
Jan Klápště, Bernhard Prokisch – Thomas Kühtreiber Hg.: Der Schatzfund von Fuchsenhof (Linz 2004)	251–253
Ladislav Holík, Průzkumy památek X/1–2, 2003	253–254
Zdeněk Smetánka, Příběh Pražského hradu (Praha 2003)	254–256
Ivana Ebelová, Marek Suchý: Solutio Hebdomaria Pro Structura Templi Pragensis. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. Castrum Pragense 5 (Praha 2003)	257–258

## Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí K poznání sídelních struktur doby bronzové a železné na horním toku Sřely v západních Čechách

The fortified area at Vladař and its hinterland  
Towards an understanding of the settlement structures of the Bronze  
and Iron Ages in West Bohemia

Miloslav Chytráček – Ladislav Šmejda

*Hradiště Vladař u Žlutice (okr. Karlovy Vary) unikalo až donedávna bližší pozornosti archeologů. Článek shrnuje současný stav našich poznatků o této lokalitě a o jejím zasazení do přírodního prostředí. Zároveň upozorňuje na potenciální význam hradiště v mladším pravěku Čech. Vladař se nedávno stal předmětem detailních průzkumů a sondáží v narušených místech. Z popisu dosavadního postupu výzkumu a základní charakteristiky nálezů (především zlomků keramiky) jsou vyvozeny závěry o osídlení v období Ha a LT.*

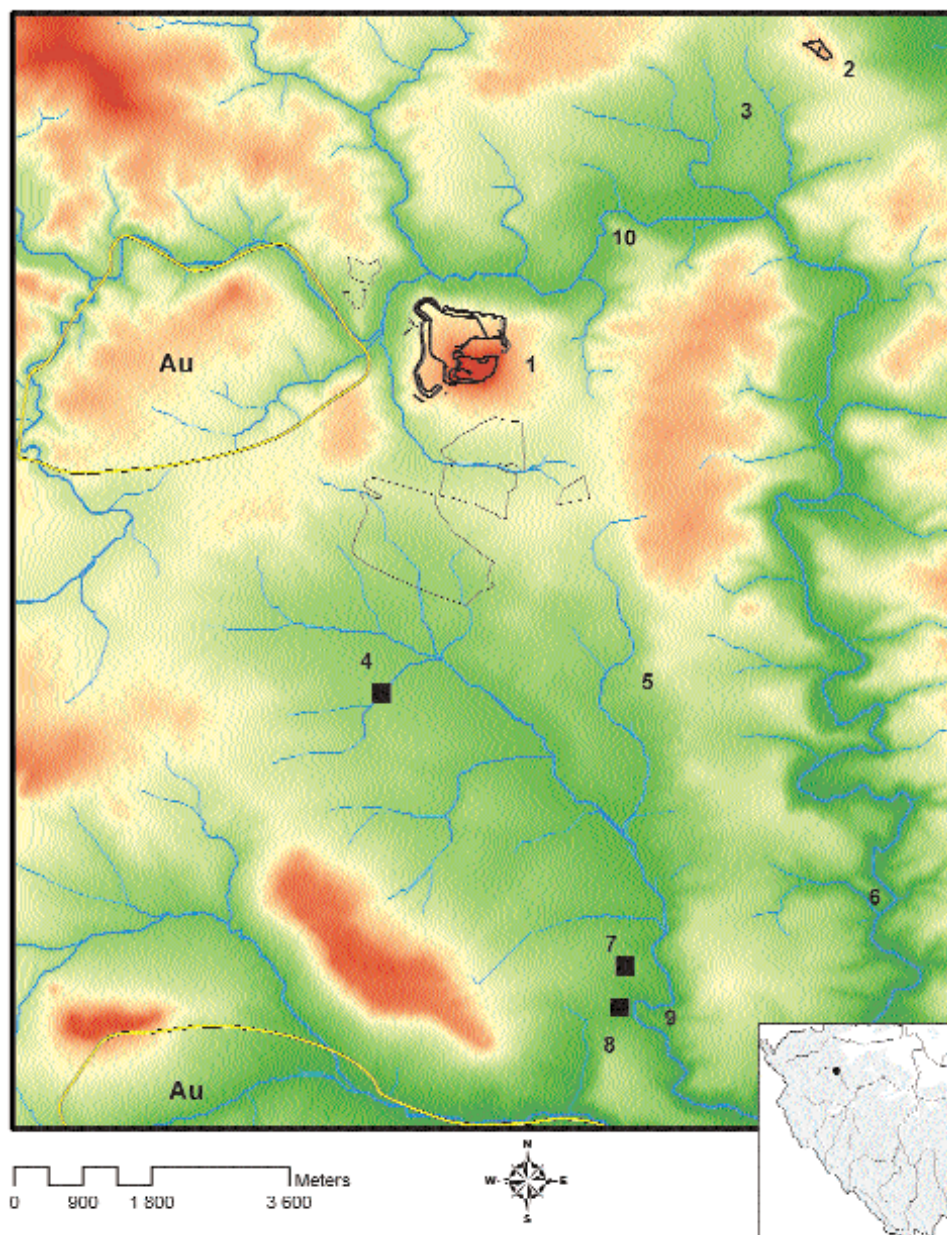
doba bronzová – doba železná – západní Čechy – hradiště – zlato – pyxida

*Vladař hillfort, situated close to the town Žlutice, western Bohemia, has attained only little attention from archaeologists until very recently. This contribution provides a description of the current stage of our knowledge of the site, its environmental setting and possible significance in the Bohemian later prehistory (Bronze Age, Hallstatt and La-Tène periods). Vladař hillfort became a focus site for a currently running research project; its actual progress, basic description of the finds – mainly pottery fragments – and some outline of preliminary results about Ha and LT periods settlement are given.*

Bronze Age – Iron Age – western Bohemia – hillfort – gold – pyxide

### 1. Přírodní prostředí regionu horního toku Sřely

Region leží na sev. okraji západočeské sídelní oblasti, na spojnici se středním Poohřím (Chytráček – Metlička 2004, Karte 1: 23; 4: 50; 5: 50; 15: I; 16). Je tvořen rozvodními plošinami a plochými kotlinami s izolovanými denudačními troskami čedičových příkrovů Doupovských hor v podobě tabulových vrchů, které zvyšují stupeň místní environmentální diverzity. Jejich úživné, pro zemědělství vhodné čedičové substráty se výrazně liší od hornin nejvíce v okolí zastoupených (tj. metamorfovaných proterozoických usazenin, žul a permokarbonských pískovců a jílovců). Na tyto živinově chudé podklady umísťují rekonstrukční geobotanické mapy druhově chudá lesní společenstva typu acidofilních doubrav, jedlin, acidofilních bučin a borů, zatímco na čedičových sucích bychom našli jejich bohatší varianty s hájovou květenou, místy navíc i subxerofilní doubravy (Pokorný 2004, 100). Území leží ve srážkovém stínu Krušných a Doupovských hor. Jeho podnebí je proto mírně teplé a velmi suché. Na SV přímo navazuje na klimaticky extrémně suchou oblast jižního Žatecka, která již patří ke staré sídelní zóně se zcela odlišnou krajinnou historií.



Obr. 1. Území horního toku Střely se známými lokalitami z doby bronzové a železné. 1 Záhořice, Vladař; 2 Podštěly, Jezerský vrch; 3 Podštěly, cihelna; 4 Novosedly; 5 Stvolny, Na homoli; 6 Kotaneč, Na hradišti; 7 Manětín-Hrádek, Na hrobích; 8 Brdo, Na hrobích; 9 Hrádek, Na hradišti; 10 Chyšě. Snosové oblasti sekundárního výskytu zlata podle *Tenčíka et al. (1982)*. – Fig. 1. The region of the upper Střela, showing known Bronze and Iron Age sites: 1 Záhořice, Vladař; 2 Podštěly, Jezerský vrch; 3 Podštěly, brickworks; 4 Novosedly; 5 Stvolny, Na homoli; 6 Kotaneč, Na hradišti; 7 Manětín-Hrádek, Na hrobích; 8 Brdo, Na hrobích; 9 Hrádek, Na hradišti; 10 Chyšě. Lode-bearing areas with secondary gold occurrence after *Tenčík et al. (1982)*.



Obr. 2. V popředí poloha nekropole v Manětíně-Hrádku, na horizontu hradiště Vladař. – Fig. 2. In the foreground, the necropolis at Manětín-Hrádek; on the horizon, the Vladař hillfort.

V regionu nacházíme nápadné indicie naznačující souvislosti mezi osídlením v období Ha D – LT A a rozložením sekundárních ložisek zlata (Chytráček 2000, 85, Abb. 3; Chytráček – Metlička 2004, 100, Karte 16; Chytráček – Šmejda 2004, 90, Abb. 12). Při jejich mapování se opíráme především o výsledky projektu Českého geologického ústavu (Tenčík *et al.* 1982, I: 128, 144; Morávek *et al.* 1985). Metoda spočívala v odebírání vzorků ze sedimentů na dně potoků a řek a v následné separaci těžkých kovů a minerálů. Promítneme-li do mapy regionu tzv. snosové oblasti sekundárního výskytu zlata (obr. 1), ukazuje se překvapivá vazba mezi nimi a významnými lokalitami mladšího pravěku. Na pohřebišti v Manětíně-Hrádku (obr. 1: 9; 2; 3) obsahovalo 17 hrobů z období Ha D2–3 až LT A drobné zlaté šperky (Soudská 1994, Tab. 3, Abb. D2, 3; Chytráček – Šmejda 2004, Abb. 3). Jedná se o zlaté kroužky a zlaté části terčovitých spon. Nápadná je vysoká ryzost zlata jak u předmětů z hrobů (72,5–97,3 % Au, 2,5–9,9 % Ag a 10,6–26,8 % Ag), tak u zlatinek z potoků manětínské pánve (v průměru 95,6 % Au, 4,0 % Ag, 0,4 % Hg; Morávek *et al.* 1992, 141). Předpokládáme, že drobné zlaté šperky byly vyrobeny z místní suroviny (Michálek – Fröhlich 1997, 208). V okolí Manětína (5 km již. od pohřebiště – obr. 1) sledují známé relikty starých kutacích prací výchozy fosilně rozvětralých zlatonosných slepencových poloh a aluvia drobných vodotečí v širší oblasti mezi Spankovem, Nečtinami a Manětínem (Morávek *et al.* 1992, 141, obr. 92, 93; Chytráček – Metlička 2004, 101, Karte 16: 7). Nejrozsáhlejší koncentrace terénních relikтів lze najít v okolí osady Lipí a v údolí s pomístním názvem „V Klenotech“ (obr. 4). Většina z nich má charakter povrchového dobývání. Z hlediska zlatonosnosti mají prvořadý význam převládající polymiktní slepenec, tvořící čoko-vité polohy o mocnosti 1–30 m. Staré hornické a rýžovnické práce sledují fosilně zvětrale, zlatem obohacené výchozy (eluvia, deluvia) a kvartérní rozsypy uvedeného souvrství. Celková plocha v této oblasti dobře zachovaných a zatím blíže nezkoumaných starých

hornických děl dosahuje 1,25 km<sup>2</sup>. Impozantní doklady rýžovnických prací jsou pravděpodobně především středověkého původu. Nasvědčují tomu zprávy o rozsáhlém dobývání zlata ve středověku i zmínka, že rýžování bylo hlavní obživou obyvatel Manětína (*Barviř 1906*, 36).

V Čechách v 6. a 5. stol. př. Kr. nebylo zřejmě ještě zapotřebí hloubit v pleistocenních náplavech několikametrové jámy a navršovat odvaly – sejpy podél toků. V mělkých vodách řečišť se tehdy ještě vyskytovala tzv. hnízda nebo kapsy zlata, které obsahovaly množství koncentrovaného zlatonosného písku i zlatinky větších rozměrů. Zlaté rozsypy v řečištích byly patrně hlavním zdrojem většiny zlata získávaného od doby kultury únětické až do raného středověku (*Kudrnáč 1982*, 477). Rýžoviště, po nichž zbyly na desítkách hektarů jámy a sejpy, jsou podle svědectví archeologických výzkumů také většinou až středověkého původu. V Čechách nejsou zatím k dispozici žádné přímé doklady prehistorické těžby zlata ani jiných kovů (*Kudrnáč et al. 1997*, 65; diskutována je např. exploatace cínu v Krušných Horách v Ha B2–3: *Bouzek – Koutecký – Šimon 1989*, 204, fig. 1; *Alimov et al. 1999*, 139; *Jiráň 2000*, 66). Hlavní příčina jejich absence je spatřována v zahlazení starých stop prehistorického dobývání pozdější středověkou nebo i novověkou těžbou. Jsme proto odkázáni jen na určité nepřímé indicie, které mohou případně vyplynout např. ze studia struktury osídlení a rozložení primárních a sekundárních ložisek kovových rud. Pozoruhodný je záznam z 19. století o nález zlaté nugety přímo z řeky Střely, nedaleko Žlutice (*Barviř 1906*, 36). Nález byl učiněn v blízkosti fortifikací na Vladaři a v prostoru snosové oblasti sekundárního výskytu zlata (*obr. 1*), kterou vymezil pozdější geologický průzkum (*Tenčík et al. 1982*, I–128, 144). Přímo na okraji jiné, ještě rozsáhlejší snosové oblasti sekundárního výskytu zlata (13 km na JZ od hory Vladař a 3 km od rýžovišť v okolí Manětína) prozrazují nestratifikované nálezy keramiky Ha D další výšinnou lokalitu v k. ú. Nové Městečko (*Chytráček – Metlička 2004*, 102, Abb. 79, 80, Foto 57–59, Karte 16: 3). Situaci s doklady pravěkého osídlení a snad i se stopami opevnění v 1. pol. 14. stol. pravděpodobně zničila stavba rozsáhlého hradu Preitenstein.

Rýžování zlata přímo v řečišti nezanechávalo žádné stopy a v době halštatské i laténské bylo v některých oblastech zřejmě hojně rozšířeno (*Hoffmann 1991*, 37; *Lehrberger et al. Hrsg. 1997*, 224). Od 6. stol. př. Kr. je předpokládána kontrola přirozených výskytů zlata zvláště v dosahu vyspělých mocenských center pozdní doby halštatské a časně laténské (*Éluère 1997*, 11).

## 2. Vladař

Hradiště Vladař leží v k. ú. obcí Záhořice a Vladořice (okr. Karlovy Vary), ve vzdálenosti 8 km sev. od pohřebiště u Manětína-Hrádku (*obr. 1: 1, 9; 2*). Akropole hradiště (693 m n. m.) se rozkládá na plošině stolové hory, převyšené 230 m nad údolím řeky Střely (*obr. 5; 6*). Opevněné výšinné sídliště se vyznačuje složitým systémem fortifikací, které zasahují až k samému úpatí stolové hory a utvářejí jeden uzavřený celek, složený z několika samostatných opevněných areálů (akropole, vícenásobně členěné předhradí: *obr. 5; 6*). Pevnostní soustava o celkové rozloze 115,3 ha vznikala zřejmě postupně a v delším časovém úseku. V roce 2003 bylo dokončeno geodetické zaměření rozsáhlé a složité členěné fortifikační soustavy, kterou na S a SZ obtéká řeka Střela. Pod jz. úpatím hory protéká bezejmenný potok, vlévající se do Střely přímo pod hradištěm (*obr. 5; 24*). Nejvýše položené místo na vrcholu stolové hory poskytovalo kruhový výhled do okolní krajiny, rozsáhlá akropole o rozloze 13,4 ha disponovala také vlastním vodním zdrojem, který byl umístěn v nejnižším místě akropole a měl podobu velké uměle vyhloubené cisterny (45 x 30 m), zachycující dešťovou vodu (*obr. 6*).

Stolová hora Vladař je významným bodem Vladařské vrchoviny, klimaticky spadá do mírně teplé oblasti (jednotka MT4 s krátkým mírně suchým létem a s mírně teplou suchou zimou, s kratším trváním sně-



hové pokrývky: *Quitt 1971*, 12). Geologické podloží vrcholu tvoří nefelinický až analcimický tefrit, na sv. úpatí hory a svazích nad Střelou vystupuje muskovit – biotitický svorový fylit místy s granátem, metamorfované břidlice a droby, doloženy jsou také deluviální hlinitokamenité sedimenty s bloky (Geologická mapa ČR 1995, list 11–24). V lokalitě byly identifikovány hnědé eutrofní půdy, v jejím okolí hnědé půdy kyselé (*Tomášek 2000*, 53). Geobotanická mapa rekonstruuje na vrcholu a svazích stolové hory květnaté bučiny a subxerofilní doubravy, při úpatí hory dubohabrové háje (*Mikyška et al. 1968*). Na příkrých okrajových svazích stolové hory se vyskytují mrazové sruby a srázy, skalky, balvanové proudy a kamenná moře.

## 2.1. Opevnění

### 2.1.1. Akropole

Pozůstatky zaniklé obvodové hradby akropole, která chránila plochu 13,4 ha, dnes mají podobu valů (*obr. 7*) tvořených velkými čedičovými bloky (tefrit lánaný ze skalnatého masivu hory). Fortifikace v sev. části zanikla mohutným požárem, jak prozrazují početné struskovitě natavené kameny v tělese rozvalené hradby.

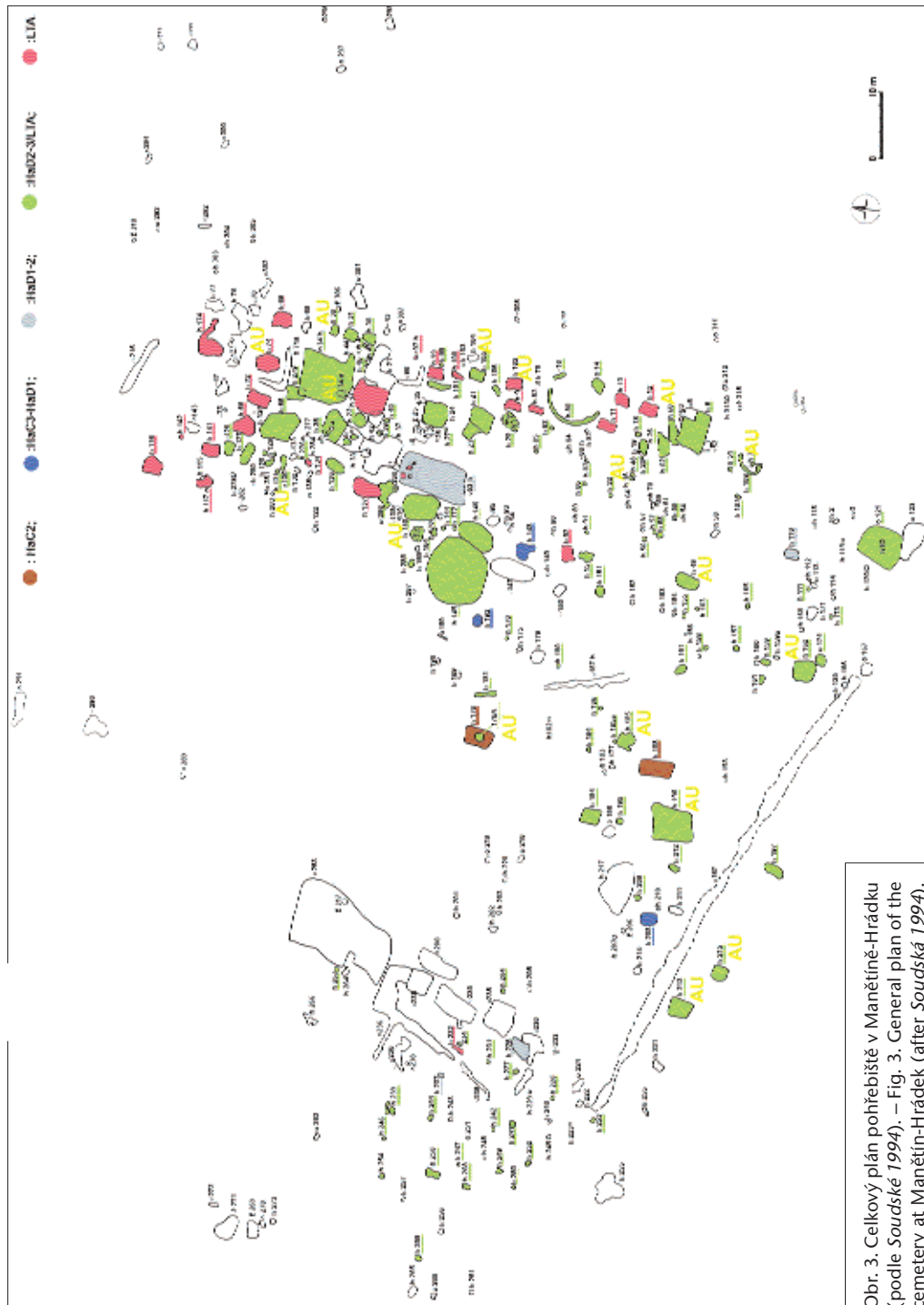
Řez 2: V srpnu 2003 se podařilo dokončit 19 m dlouhý řez sev. obvodovým opevněním akropole (*obr. 5: Ř2; 6; 8; 10; 11*), který byl založen v místě novodobého a poměrně rozsáhlého narušení valu (M. Chytráček NZ, č.j. 9067/04, archiv ARÚ AV ČR Praha). Dokumentován byl profil umístěný podél záp. boku sondy 2 (*obr. 10*).

Sídlištní vrstvy přiléhající k vnitřní straně zaniklé fortifikace obsahovaly keramiku z mladší/pozdní doby bronzové, pozdní doby halštatské i časně laténské (*obr. 13*). Lze předpokládat výstavbu několika téměř na stejném místě opětovně zakládaných hradeb, které patřily k příslušným sídelním horizontům zmíněného časového úseku. Dokumentovaný řez obvodovým valem akropole takovým předpokladu nasvědčuje, nálezová situace nám ale většinou neumožňuje bezpečně datovat jednotlivé stavební fáze fortifikací. Stratigrafická pozorování naznačují pouze sled následných stavebních aktivit, které v delším časovém úseku probíhaly na exponované hraně obvodu akropole.

Při popisu a výkladu stratigrafie postupujeme od rostlého skalního podloží a nejstarších vrstev k vrstvám nejmladším. Mezi 1. a 12. metrem byla v sektorech 1–6 zachycena rostlá skála, kterou místy pokrývá jílovitá, okrově hnědá vrstva (*obr. 10: 5*).

1. Ke stratigrafickým nejstarším objektům zachyceným v sektoru 5, pod relikty mladších fází opevnění, patří jáma 12 (*obr. 11: 4. úroveň*), zahloubená 45 cm do zvětralé skály. Celý půdorys nemohl být odkryt, protože oválná jáma, prozkoumaná v délce 50 cm (mezi 9. a 10. metrem) při vých. boku sondy 2, pokračovala mimo zkoumanou plochu. Její výplň překrývala mladší vrstva 3c. S největší pravděpodobností se jednalo o základovou jámu pro dřevěný sloup, jak prozrazují větší fragmenty zuhelnatělého dřeva. Jámu vyplňovala žlutohnědá hlinitojílovitá vrstva s uhlíky a kameny. Z hloubky 35 cm výplně jámy byl pro radiokarbonové datování odebrán vzorek zuhelnatělého dřeva. Vzorek Poz-6180 (Poznaň Radiocarbon Laboratory) poskytl nekalibrované datum  $3355 \pm 35$  BP. Po kalibraci jsme obdrželi časový interval odpovídající počátku mohylové kultury střední doby bronzové (*obr. 12a*). Pravděpodobně se jedná o pozůstatky nejstaršího ohrazení vrcholové plošiny Vladaře. S osídlením z doby bronzové zřejmě souvisejí fragmenty válcovitého hrdla z menší tenkostěnné nádoby nalezené v sektoru 5, na rozhraní vrstev 8/3c (*obr. 14: 1*). S obdobnou situací se zřejmě setkáváme na akropoli hradiště Závist ve středních Čechách. Na již. svahu, pod hranou centrálního opevnění akropole na Závisti, se podařilo rozpoznat pozůstatky nejstaršího dřevěného ohrazení z období mohylové kultury střední doby bronzové, které zaniklo požárem (*Motyková – Drda – Rybová 1984*, 414, příloha 1). V záp. Čechách lze zatím rozpoznat nálezy z období přechodného horizontu Br A2/B1 na pěti výšinných sídlích (*Chytráček – Metlička 2004*, 28, Tab. 1–2).

2. V úseku mezi 4. a 7. metrem (sektor 3, 4) pokrývá podloží hnědá hlinitá vrstva 3 s drobným šterkem (*obr. 10*), která patří ke skupině plochých, pravidelně vyskládaných kamenů bezprostředně nad podložím na 6. metru. Další velký kámen (na 4. metru) leží na zvětralé skále ve stejné úrovni a nálezová situace nám pravděpodobně prozrazuje základy nejstarší, oboustranně lícované, 2,5 m široké hradby, která byla založena přímo na zarovnaném povrchu skalnatého podloží. Objekt 10 v sektoru 3 představuje kúlovou jámu



Obr. 3. Celkový plán pohřebiště v Manětíně-Hrádku (podle Soudské 1994). – Fig. 3. General plan of the cemetery at Manětín-Hrádek (after Soudská 1994).



Obr. 4. Manětín, V klenotech. Nedatované terénní relikty související s místní těžbou zlata. – Fig. 4. Manětín, V klenotech. Undated field relicts associated with local gold extraction.

(obr. 11: 4. úroveň). Atypická pravěká keramika z výplně neposkytla oporu pro datování a také stratigrafická pozice není příliš zřetelná. S určitou opatrností lze uvažovat o stopě po zakončení vertikální konstrukce předního líce opevnění. Vrstvy 3a, 3b a 3c můžeme interpretovat jako destrukční horizont související se zánikem této fortifikace.

3. Černohnědá vrstva 7 s kameny, štěrkem a uhlíky, dokumentovaná na 4/5.–8/9. metru, má počátek ve výplni základového žlabu (obj. 5) v sektoru 2/3 a zasahuje až ke dnu hlubšího žlabu 11 na rozhraní sektoru 4/5 (obr. 10; 11). Objekt 5, vylámaný ve skále do hl. 32 cm, měl max. šířku 60 cm a vykazoval ve dně stopy po vertikálně zapuštěných a kameny zaklíněných spálených kúlech o průměru ca 30 cm. Ojedinele nalezená atypická pravěká keramika neumožňuje přesnější časové zařazení. Nedatovaný zůstává také objekt 11. Základový žlab, široký 60 a hluboký 50 cm, je zapuštěn do stratigraficky starších vrstev 3a a 3b, dno zasahuje až do skalnatého podloží. V povrchu výplně byly dokumentovány zbytky zuhelnatělých dřev (obr. 11: 3. úroveň). Oba objekty lze interpretovat jako základové žlaby pro palisády procházející ve směru JZ-SV. Nelze vyloučit, že se jednalo o dvě samostatné (nesoučasné) palisády. Vzhledem k poměrně shodné orientaci obou linií se ale nabízí pravděpodobnější interpretace, která oba žlaby vysvětluje jako pozůstatky po ukotvení dřevěného předního a zadního líce jedné 4 m široké spálené hradby, postavené především ze dřeva, ale i zeminy, štěrku a menších kamenů.

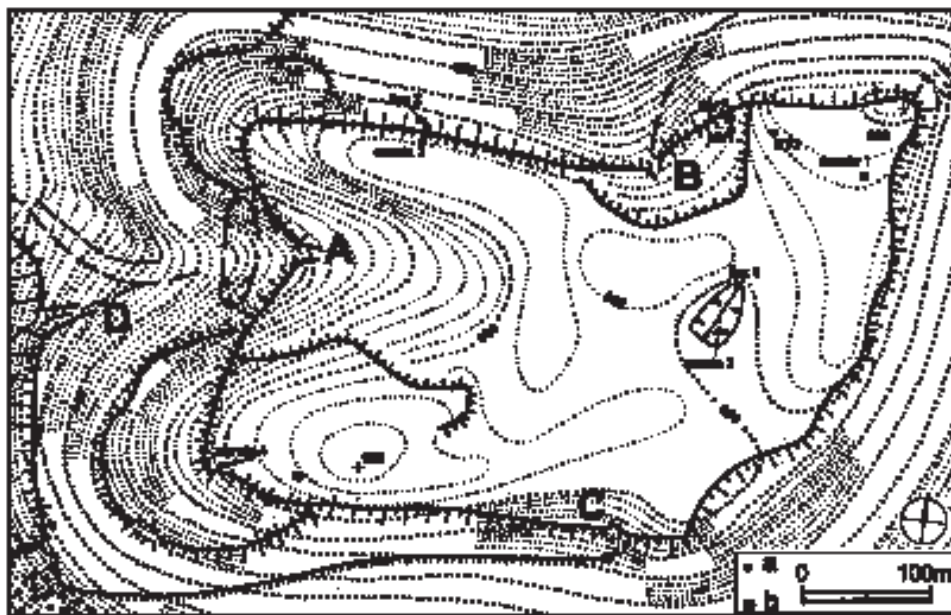
4. Velké čedičové balvany, většinou přesahující délkou 50 cm, spočívají zcela na povrchu výplně výše popsaných žlabů a s jejich původní funkcí již nesouvisí. Jádro nově postavené hradby tvořily velké čedičové bloky, přesahující někdy až 70 cm (obr. 10: 4), významný podíl v konstrukci opevnění měly nepochybně i horizontálně a vertikálně umístěné dřevěné trámy nebo celé kmeny. Přední a zadní líc této mohutné fortifikace z velkých čedičových balvanů byly pravděpodobně založeny v blízkosti zaniklých základových žlabů předchozí spálené hradby (obr. 11: 2. úroveň). Průběh nového opevnění akropole ale tentokrát sledoval směr, který byl více kolmý k provedenému řezu 2. Velké tefritové bloky tělesa fortifikace vystupují až k povrchu destrukce na vnitřní straně dnešního valu. Kamenné bloky spadlé po zhroutilí vnitřní stěny opevnění leží na povrchu černohnědé hlinité vrstvy 6, která zde pokrývá skalnaté podloží a vyplňuje nepravidelnou oválnou jámu (obj. 6) zachycenou v jz. rohu sondy. Zřícenou masu předního líce dobře charakterizuje černá hlinitá vrstva 8, obsahující velké čedičové kameny, zuhelnatělé dřevo a množství říčních valounů. Se zánikovým horizontem hradby souvisí také sytě černá vrstva 9 s nápadně velkým podílem



Obr. 5. Záhořice, Vladař. Celkový plán fortifikačního systému (geodetické zaměření A. Majer, R. Křivánek, M. Chytráček). P1-P2: nivelační profily opevnění, Ř1-Ř2: řezy opevněním. V poloze vyznačené trojúhelníkem nalezena při hloubení požární nádrže laténská keramika. – Fig. 5. Záhořice, Vladař. General plan of the fortification system (geodetic measurements by A. Majer, R. Křivánek, M. Chytráček). P1-P2: levelled fortification profile; Ř1-Ř2: sections through the fortifications. La Tène ceramics were found in the area marked with a triangle during the sinking of a fire reservoir.

zuhlentatělého dřeva. Vzorek Poz-9841 (*obr. 10*) poskytl nekalibrované datum  $2375 \pm 35$  BP (Poznaň Radiocarbon Laboratory). Po kalibraci v programu OxCal (v. 3.9) jsme obdrželi časový interval 520 BC (68,2 %) 390 BC odpovídající pozdní době halštatské až mladšímu úseku stupně LT A (Ha D2 – LT A2; *obr. 12b*). Hradba z velkých čedičových balvanů, představující čtvrtou stavební fázi opevnění akropole, tak nepochybně patří časné době laténské. Vzhledem k problémům s datováním dřevěných uhlíků totiž musíme brát v úvahu spíše mladší část intervalu (uhlíky mohou pocházet z kmenů, jejichž hmota je různě stará, zatímco nejmladší podkorní letokruh poskytuje radiokarbonové datum v době smýcení, stáří vnitřních letokruhů odpovídá jejich skutečnému věku, který může u mohutných kmenů představovat i několik set let).

5. Nejmladší fáze fortifikace s vnitřní konstrukcí z dubových trámů (*obr. 11: 1. úroveň*) dosáhla největších rozměrů, měla šířku až 8 m, objem destrukčních trojúhelníků naznačil původní výšku přesahující 4 m. Mohutná fortifikace začlenila do zadní části svého tělesa původní velké tefritové bloky někdejšího



Obr. 6. Záhovčice, Vladař. Detailní plán akropole s rozmístěním mikrovrypů a sond z let 2002–2004. a – mikrovryp; b – nález laténského meče (geodetické zaměření A. Majer). – Fig. 6. Záhovčice, Vladař. Detailed plan of the ‘acropolis’ showing the locations of microbores and trenches in the years 2002–2004. a – microbore; b – La Tène sword find (geodetic measurements by A. Majer).

jádra předchozí zničené hradby. Nové opevnění bylo rozšířeno především ve své přední části (obr. 10: 4a), líc se posunul až k 12. metru. V sektoru 6 se podařilo rozeznat zalícování nejspodnějších velkých kamenů hradební zdi. S úpravou svahu a s ukotvením horizontálních trámů v základech přistavěné přední části hradby pravděpodobně souvisí přepálená, rezavě okrová až červená hlinitá vrstva 12 (obr. 8; 10: 12), na jejímž povrchu ležely spálené pozůstatky horizontálních dřev (obr. 11: 1. úroveň). Konstrukci nově přistavěné přední části nejmladšího opevnění zpevňovaly horizontální dubové trámy, které musely být nezbytně provázány s vertikálními dřevěnými prvky v kamenném předním líci hradby. Svislé trámy mohly být umístěny ve větších odstupech a sonda 1, nad skalním podložím široká v sektorech 6 a 7 pouhý 1 m (obr. 11: 4. úroveň), nezachytila zřetelné ukotvení vertikálních sloupů, které musely vést v rozměrných hlubokých jamách. Blízkost takové jámy v prostoru za nezkoumanou stěnou řezu 2 může prozrazovat nápadné přerušování vrstvy 9, ztenčení vrstev 8 a 10 i nápadný pokles skalnatého podloží na 12. metru. Nejmladší fortifikace, se svislými trámy v líci, vybudovaná z velkých čedičových kamenů, dřeva a šterku, měla pravděpodobně charakter hradby typu *Pfostenschlitzmauer*. Podlehla rozsáhlému požáru, jak prozradily početné sklovitě roztavené čedičové kameny s otisky dřeva, spojené velkými bloky struskovitě spečeného šterku. Až 100 cm vysoký jednolitý spečený konglomerát šterku a přetavených čedičových kamenů, dlouhý při své bázi 180 cm, se zřejmě nacházel v blízkosti silných a dobře proschlých dřevěných trámů, které souvisely s horizontálně umístěnými břevny i se stavbou předního líce hradby (obr. 10). Skutečnost, že k úplnému roztavení čedičových hornin je potřebná teplota 1250 °C, svědčí o velkém podílu dřeva v konstrukci fortifikace. Datování nejmladší hradby zůstává ještě otevřené. Mezi kameny destrukce v sektoru 4, v hl. 90 cm, se sice podařilo nalézt dva ojedinělé zlomky stěn nádob z mladší doby laténské (obr. 14: 12, 13), nelze však s jistotou říci, zda se keramika na své místo dostala během stavby opevnění, nebo jen propadla velkými mezerami v kamení dávno již zřícené hradby.



Obr. 7. Záhořice, Vladař. Pohled na destrukci hradby na severním obvodu akropole. – Fig. 7. Záhořice, Vladař. View of the destruction of the ramparts on the northern perimeter of the 'acropolis'.

Vnitřní plocha akropole (*obr. 6*) zahrnuje dvě vyvýšeniny (kóty 688 a 693 m) a řadu patrně středověkých až novověkých terasovitých úprav terénu, z nichž pouze některé využívají relikty starších valů. Vrchol s nápadnou plošinou v okolí kóty 693 m v sv. části akropole nejvíce stopy po zvláštním opevnění, terasy jsou patrné pouze na jeho záp. svahu. Plošně rozsáhlejší návrší kolem kóty 688 m snad mohlo být v rámci akropole zvláště vyčleněno, ale bez terénního výzkumu lze obtížně rozlišit pozůstatky možné fortifikace od četných teras na jeho sev. i vých. svazích. Přes strmé svahy směřovaly k akropoli cesty ústící do tří nálevkovitě utvářených bran, jejichž ramena se obloukovitě stáčejí do vnitřní plochy.

**Brána A** na záp. svahu stolové hory se nachází při horním vyústění širokého přirozeného žlebu, sevřeného dvěma vybíhajícími ostrohy vrcholové plošiny s akropolí. Do tohoto žlebu se sbíhá několik dodnes v terénu dochovaných úvozových cest. Křídla nálevkovité brány tvoří mohutné kamenné valy, před vstupem se nachází předsunutý, až 25 m široký příkop. Cesta musela procházet v úrovni dna zmíněného široce rozevřeného příkopu, jehož vnitřní hrana je dnes v místě vstupu nezřetelná. Úvozovou cestu ve svahu, směřující od brány D k bráně A na akropoli, zajišťovaly na již. i sev. straně dvě výše položené, zvláště opevněné oválné plošiny se strmými svahy, pod kterými cesta procházela a vedla přes zmíněný široký příkop. Kamenné valy obou plošin se z vnější strany přimykaly k hlavní obvodové fortifikaci akropole, a vytvářely tak uzavřené opevněné areály nad hlavním přístupem k bráně A.

**Brána B** na sev. okraji akropole se rovněž nachází v široké terénní proláclině, kterou prochází hlavní přístupová cesta ze sev. svahu. Křídla nálevkovité brány tvoří opět mohutné kamenné valy, před vstupem na strmém sev. svahu nejsou patrné žádné pozůstatky předsunutého příkopu. V případě brány B byl vstup chráněn ještě z vnitřní strany akropole.



Obr. 8. Záhořice, Vladař. Sonda 2 na akropoli. Pohled na řez při východní stěně sondy. Na dně sondy odkryt povrch vrstvy 12. – Fig. 8. Záhořice, Vladař. Trench 2 on the 'acropolis'. The surface of the layer 12 uncovered at the bottom of the trench.

Okraj široké, mísovitě utvářené deprese uvnitř areálu akropole byl opevněn hradbou po celém průběhu své horní hrany. Vyústění přístupové cesty na plošinu akropole lze předpokládat nikoliv v místech přímo za branou, ale cesta se musela stáčet k Z podél vnitřní strany obvodové fortifikace akropole. Mezi tímto obvodovým opevněním a záp. koncem fortifikační linie v areálu akropole se nachází 5 m široká proluka, kterou vyústila cesta na centrální plošinu akropole.

**Brána C** představuje třetí vstup na akropoli, tentokrát z jižní strany. Obvodový val je v těchto místech přerušen a obě krátká ramena brány nálevkovitě zatáčejí dovnitř. Cesta k bráně přicházela od JZ, šikmo po svahu stolové hory, při vnitřní straně dnes již špatně zřetelné zaniklé fortifikace ve svahu, která má podobu souvislého pásu menších kamenů a spojuje opevnění předhradí s fortifikací akropole. Celková délka obvodového opevnění akropole je 1675 m.

### 2.1.2. Předhradí

Na sev. a záp. úpatí stolové hory se rozkládá plošně rozsáhlé a vícenásobně členěné předhradí (98,8 ha), vymezené hlavním obvodovým systémem opevnění, který tvoří především dva široké paralelní příkopy, provázené v některých úsecích valem na vnitřní straně (*obr. 5*). Příkopy jsou od sebe vzdáleny 7–12 m. Jejich šířka se pohybuje mezi 15 a 20 m.

Vnitřní plocha předhradí dnes zahrnuje dva rozdílné typy terénu, jak strmé zalesněné svahy stolové hory, doprovázené místy suťovými poli, tak zemědělsky využívané plochy s mírným sklonem při sev. a záp. úpatí. Oba typy terénů předhradí jsou výrazně rozčleněny vnitřním systémem příkopů i valů, rozlišit lze také hrany středověkých či novověkých

mezí – okrajů plužin, které s fortifikací nesouvisí. Předhradí je členěno mohutnými valy a příkopy na čtyři vzájemně oddělené plochy.

**I. plocha předhradí** (vnitřní areál bez plochy příkopů: 13,3 ha; *obr. 5: I*), situovaná pod akropolí na poměrně strmém sev. svahu, je vymezena na S i SZ hlubokým příkopem a valem, který se na vých. i sz. straně napojuje až k opevnění akropole. Vstup umožňuje brána G, kterou prochází cesta směřující dále k bráně B na akropolí.

**II. plocha předhradí** (vnitřní areál bez plochy příkopů: 6,9 ha; *obr. 5: II*) se nachází v pravoúhlém sv. nároží, ohraničeném mohutnými obvodovými příkopy předhradí. Přístupová cesta sem směřuje od řeky Střely, na SZ prochází stará komunikace dnem širokých obvodových příkopů a vystupuje pak do brány F, spojující plochu II s největším, III. areálem v centrální části předhradí.

**Plocha III** (vnitřní plocha: 41,6 ha; *obr. 5: III*) je ohraničená mohutným valem, který na třech místech přerušují stavby velkých vstupních bran (D, E, F). Brána D na záp. svahu (*obr. 6: D*) má nápadná klešovitě formovaná křídla, cesta se za branou mění v úvoz, který pak směřuje k vrcholu, do brány A na akropolí. Další vstup v mohutné fortifikaci představuje rozsáhlá brána E, kterou prochází široký a hluboký úvoz cesty probíhající rovněž vnějším obvodovým příkopem, vnitřní příkop v tomto úseku chybí. Od údolí Střely směřuje k bráně nápadně široký zářez s relikty četných zaniklých cest (*obr. 5: E; 9*). Brána E, nacházející se v blízkosti sz. nároží opevněného areálu, byla zřejmě hlavním vstupem opevněného výšinného sídla. Do vnitřní plochy komplexu III se větví dva hluboké úvozy po zaniklých cestách. Dlouhý úvoz cesty směřuje do areálu plochy III také od velké brány F. Brána G spojovala centrální plochu III se svažitém terénem plochy I pod sev. hranou akropole. Na protilehlém již. úbočí stolové hory chybějí příkopy, a tak pokračující linie fortifikace centrálního areálu III zde získává charakter vnějšího obvodového opevnění, které stoupá po již. svahu a připojuje se k zaniklé hradbě akropole v blízkosti brány C.

Areál **IV. plochy předhradí** (vnitřní plocha: 15,2 ha; *obr. 5: IV*) na záp. straně opevněného výšinného sídla vyplňuje prostor mezi obvodovými příkopy vnějšího opevnění a záp. valem areálu III. V nejsnadněji přístupném úseku jz. obvodu předhradí hradiště je hlavní obranná linie, složená ze dvou paralelních příkopů, ještě zesílena mohutným vnitřním valem. Na vnější straně obvodových příkopů se navíc nachází opevněné **předpolí** (plocha 3,1 ha), chráněné valem v úseku 500 m. Šířka obvodových příkopů se pohybuje mezi 15 a 20 m, výjimečně dosahuje až 34 m (*obr. 5: P1; 15*). Příkopy jsou od sebe vzdáleny 7–12 m, výškový rozdíl mezi korunou valu a dnem příkopu dosahuje 12,6 m. Jižní úsek linie obvodového opevnění předhradí protíná novodobá lesní cesta, která zde porušuje oba příkopy i vnitřní val.

Při geodetickém zaměřování fortifikace v roce 2002 se podařilo začistit bok recentní cesty a dokumentovat celý řez (*obr. 5: Ř1; 16*) vnitřním valem v délce 25 m (max. výška 3 m). V jádru konstrukce byla odkryta oboustranně lícovaná, 230 cm široká zeď, stavěná z nasucho kladených, velkých, převážně čedičových kamenů. Hradební zeď byla zachována do výše 100 cm a k její vnitřní straně přiléhá více než 8 m široký násep, skládající se ze šikmých a pravidelně se střídajících žlutohnědých hlinitých a šedých vrstev se zvětřalou břidlicí (*obr. 16: 6, 7*). Část násypu překrývá dokonce i rovně ukončenou kamennou zeď, a představuje tak jednu z nejmladších stavebních úprav mohutné fortifikace. Podobu předního líce nejmladšího opevnění neznáme. Stratigraficky nejmladší zásah (*obr. 16: 1a*) porušil sypané vrstvy a mohl by snad prozrazovat vkop provedený za účelem těžby kamenů. Zdivo bylo založeno na slabě hlinité vrstvě (*obr. 16: 2b, 2c*) pokrývající souvislou, 20–30 cm mocnou vrstvou rozpadlé břidlice upravené do roviny (*obr. 16: 3*). Břidlice pravděpodobně souvisí s úpravou destrukce tělesa jiné, ještě starší, 6,8 m široké fortifikace, jejíž přední líc



snad vymezuje 100 cm hluboká jáma s dobře patrným kamenným obložení kůlu. Vnitřní líc mohl probíhat v místě nápadné deprese, která může představovat zachycený okraj základové jámy. Do výplně objektu zasahuje rozpadlá břidlice, zásyp překrývá ulehlá jílovitá vrstva (*obr. 16: 8*) s ojedinělými kameny (tefritické bazalty). Podobná šedohnědá jílovitá vrstva promísená s rozpadlou břidlicí (*obr. 16: 5*) je porušena základovou jámou pro přední líc zmíněné 6,8 m široké fortifikace a zřetelně nasedá na svahové sedimenty reprezentované jílovitými hlinami s příměsí zvětralých fylitů /břidlic/ a tefritických bazaltů (*obr. 16: 9*). Dokumentovaný řez prozrazuje, že zkoumaný val v sobě skrývá pozůstatky nejméně tří následných fortifikací, a dokládá složitý vývoj vnějšího pevnostního systému předhradí. Ani jednu z fází opevnění se pro absenci průkazných nálezů nepodařilo jednoznačně datovat. *K. Motyková (1997, 14)* zmiňuje keramické zlomky patřící „době bronzové a mladší době halštatské“, které nalezla v hlinitém náspu tohoto narušeného vnitřního valu předhradí.

## 2.2. Přehled archeologických akcí v lokalitě

V minulosti na Vladaři neprobíhaly žádné větší archeologické výzkumy. Dosavadní starší nálezy z předhradí i akropole pocházejí jen z malých sondáží nebo sběrů a prozrazují osídlení v pozdní době bronzové, ale především v době halštatské až časně laténské a zároveň v mladší a pozdní době laténské i v raném středověku.

### 2.2.1. Předhradí

Výstavba v obci Záhoříce, která leží přímo v areálu předhradí, zasáhla původní terén a narušila pozůstatky zřejmě pravěkého, nebo raně středověkého osídlení. Zpráva z roku 1802 se zmiňuje o objevech kostrových hrobů s keramickými nádobami (*Foedisch 1867, 599–600*). V současnosti postrádáme údajně časně laténskou bronzovou sponu nalezenou kolem r. 1900 na svahu hory Vladař (*Weinzierl 1907, 42*). V roce 1980 (*Waldhauser – Klsák 1998, 90*), při prohlubování rybníka v záp. části předhradí (areál IV, *obr. 5*), byly nalezeny početné keramické zlomky, mezi nimiž se mj. vyskytly fragmenty nádob točených na kruhu (*obr. 17: 11, 14*), které lze zařadit do mladší až pozdní doby laténské. V roce 2002 se v jz. obvodové fortifikaci IV. areálu předhradí podařilo dokumentovat řez valem v délce 25 m (*obr. 5: Ř1; 16*). Hlavní obranná linie, složená ze dvou paralelních příkopů, zde byla zesílena mohutným vnitřním valem, který vykazuje nejméně tři různé stavební fáze. V roce 2004 byla v prostoru IV. areálu předhradí, v recentním narušení terénu poblíž dětského letního tábora, nalezena atypická pravěká keramika.

### 2.2.2. Akropole

Řada již dříve evidovaných nálezů pochází ze sběrů: např. čepel z pazourku, dva fragmenty hliněných závaží (*obr. 18: 1, 3*), keramika (*Plesl – Hájek – Martínek 1983, 78*). V roce 1962 nalezl *A. Beneš (1969, 161; obr. 20: 8, 9)* v místě porušeného valu na záp. straně akropole zlomky keramických nádob (např. fragment na kruhu točené lahovitě nádoby se třemi oběžnými žlábkami: *obr. 17: 5, 9*). Malý střepový soubor byl v roce 1964 předán někdejší expozituře Archeologického ústavu v Plzni (fragment stěny tuhové nádoby se svislým hřebenovým rýhováním, *obr. 19: 10*). Sondáž provedená F. Proškem jz. od jezírka nepřinesla výrazné nálezy. V letech 1985–1986 byly v blízkosti cisterny vyhloubeny dvě sondy (0,6 x 0,6 m; hl. 0,6–0,8 m), v nichž bylo nalezeno celkem 26 zlomků keramiky a mazanice (knovízská k., ojediněle i raný středověk: *Klsák 1992, 169*). V roce 1994 byla na akropoli, již. od rašelinového jezírka, položena sonda (2 x 1 m), která porušila 20 cm silnou humózní vrstvu obsahující keramiku pozdní doby bronzové i zlomky stěn tuhových nádob z doby laténské (*Waldhauser – Klsák 1998, 90*). V roce 2002, během geodetického zaměření fortifikačního systému, jsme na akropoli zjistili řádově desítky drobných i větších vkopů. Tři drobné vkopy jsme rozšířili do pravidelného půdorysu 0,5 x 0,5 m a rovněž geodeticky zaměřili. První dva, označené jako mikrovrypy 1 a 2 (dále jen MV), byly položeny sv. od brány B, v mírném svahu za sev. valem akropole (*obr. 6: MV1–2*), třetí (MV 4, v r. 2004 rozšířen v sondu 1) na ploše za vých. obvodovým valem (*obr. 6: sonda 1*). V obou drobných sondážích byla v hloubce 25–30 cm nalezena keramika (*obr. 19*) z pozdní doby halštatské (MV 2, 4) i pozdní doby laténské (MV 2).

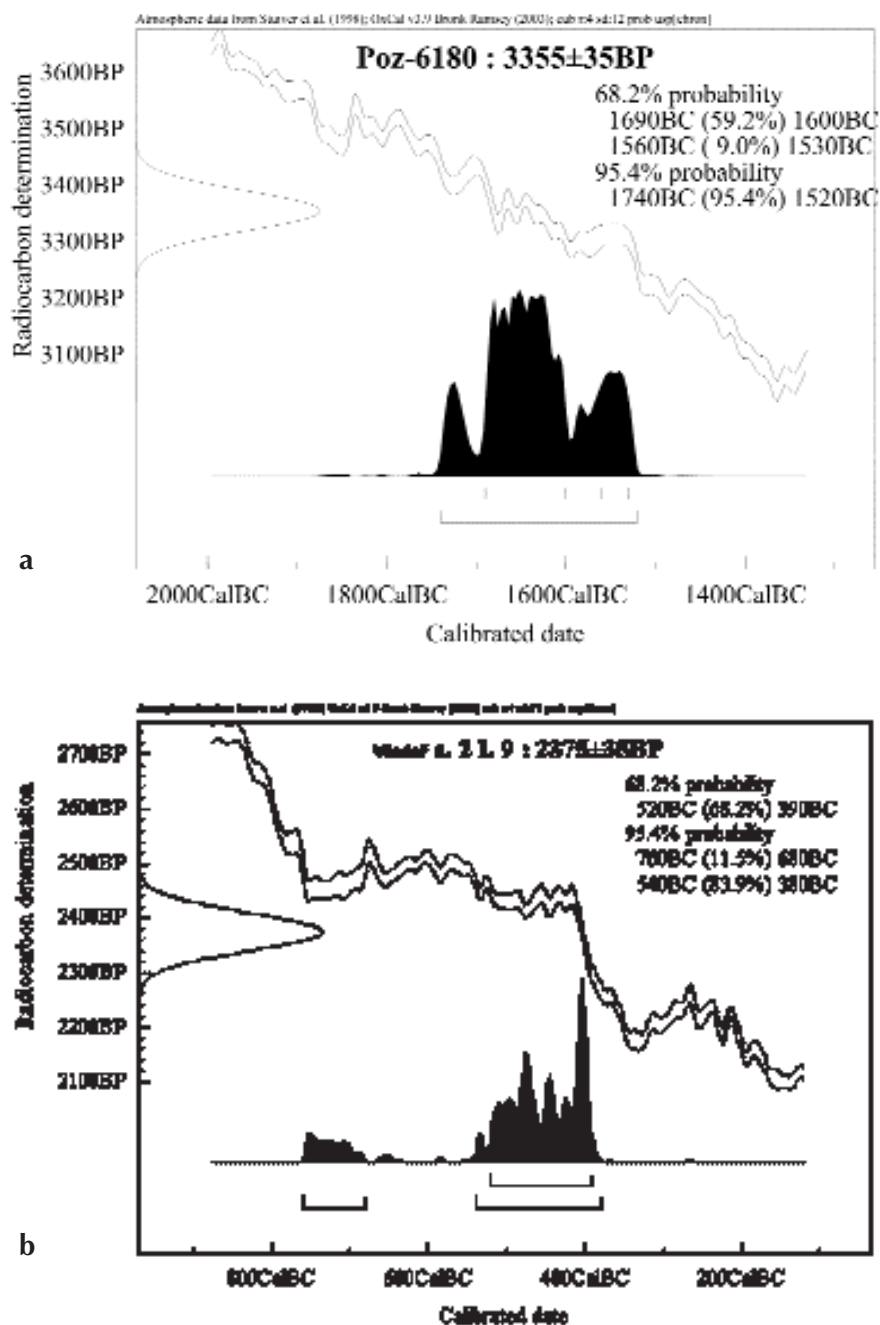
V roce 2003 jsme za pomoci kolegů z Krajského muzea v Karlových Varech a spolupracovníků z Občanského sdružení Vladař uskutečnili náročný výzkum obvodové hradby v již zmíněném 19 m dlouhém



Obr. 9. Záhořice, Vladař. Letecký snímek. Pohled od západu na relikty úvozů směřující do brány E. – Fig. 9. Záhořice, Vladař. Aerial view from the west of the relicts of the track leading to Gate E.

řezu (sonda 2; obr. 6; 8; 10; 11). Val byl v těchto místech před několika lety silně poškozen. Další členové řešitelského týmu, Petr Pokorný a Miloš Kaplan, přinesli ve stejném roce první informace o stratigrafii a charakteru výplně oválné vodní nádrže (řez 3; obr. 6) ležící uprostřed náhorní plošiny Vladaře (Pokorný – Kaplan 2004).

Vzhledem k pokračujícímu narušování terénu neznámými pachatelí jsme v roce 2004 uskutečnili rozsáhlejší mezioborový výzkum. Výzkum sledoval odborné cíle související s grantovým projektem a byl zaměřen především na plochy poškozené novodobými zásahy. Podíleli se na něm pracovníci z Archeologického ústavu AV ČR v Praze, Západočeské univerzity v Plzni, Krajského muzea v Karlových Varech a Občanského sdružení Vladař. V prostoru s již zmiňovaným mikrovrypem 4 byla položena sonda 1 o rozměrech 5 x 5 m (obr. 6). Během tří týdnů letní terénní praxe studentů archeologie v Plzni se podařilo detailně dokumentovat všechny odkryté sídelní situace. Veškeré nálezy byly trojrozměrně zaměřovány pomocí geodetické totální stanice, zemina byla prosívána, získali jsme také množství rostlinných makrozbytků z proplavených vzorků odebraných z vrstev. V současné době probíhá zpracování a vyhodnocení získaných dat. Součástí letní praxe se stal rovněž průzkum vybraných ploch akropole i předhradí pomocí detektorů kovů. Rozsah vzorkovaného území i veškeré jednotlivé nálezy a jejich kontexty (včetně recentních) byly evidovány prostřednictvím stanice GPS. Snažili jsme se tak získat nové poznatky o charakteru různých částí výšinné lokality a hlavně předejít ztrátám informací, které způsobují nezákonné aktivity anonymních osob. Záchraný charakter měla také sonda 4 o rozměrech 2 x 3 m (obr. 6), která pouze rozšířila dva propojené výkopy (hl. 1,10 a 0,80 cm), porušující terén bezprostředně za obvodovou fortifikací akropole, v jejím jz. cípu. Práce zde se svými spolupracovníky vedl Jiří Klsák. Poslední součástí sezónních prací v létě 2004 se stal paleoenvironmentální výzkum sedimentů vodní nádrže (sonda 3; obr. 6) situované uprostřed akropole, který přinesl také archeologické nálezy (obr. 20).



Obr. 12. Záhořice, Vladař. Sonda 2. a – Kalibrace radiokarbonového data vzorku zuhelnatělého dřeva z výplně jámy 12; b – Kalibrace radiokarbonového data vzorku zuhelnatělého dřeva z vrstvy 9. – Fig. 12. Záhořice, Vladař. Trench 2. a – Calibration of the radiocarbon date of a sample (Poz-6180) of charred wood from the fill of pit 12; b – Calibration of the radiocarbon date of a sample (Poz-9841) from layer 9.

### 2.3. Časové a kulturní zařazení nálezů

Nálezy získané ze sběrů nebo z menších sondáží v celém areálu hradiště prozrazují dlouhý časový úsek, během kterého byla poloha vyhledávána. Nejstarší období reprezentuje ojedinělý kus štípané industrie (mezolit?: *Plesl – Hájek – Martínek 1983, 78*). Drobné sondáže a sběry přinesly především keramický materiál, který lze zařadit již do mladší a pozdní doby bronzové, a především do doby halštatské a časně laténské. K dispozici je také keramika z mladší a pozdní doby laténské, ojediněle i z doby hradištní. Kovové předměty objevené v roce 2004 (*obr. 6: b*) jsou nyní konzervovány, pozornost jim bude věnována až v další, samostatné studii.

#### 2.3.1. Pyxida

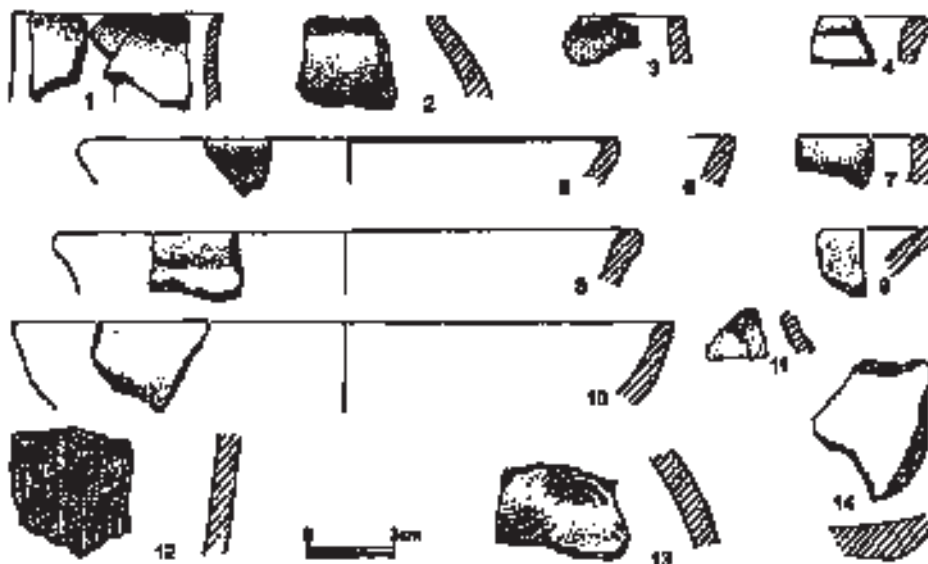
Zvláštní, ojedinělý nález představuje litá bronzová plastika ve tvaru stylizované mužské figurky s přílbou typu Negau (*obr. 17: 10; 18*), nalezená počátkem 50. let 20. stol. numismatikem E. Pochitonovem na akropoli (*Motyková 1997, 5, obr. 3*), údajně ve vyhozené hlíně v prostoru menší plošiny za bránou A. Figurka bojovníka o výšce 5 cm je vytvořena tak, že přibližně třetinu předmětu tvoří hlava, na které je nasazena přílba typu Negau. Obličej má poněkud ustupující bradu a výrazný rovný nos. Úzké a slabě vyklenuté tělo má velmi otřelý povrch se slabě patrným náznakem suknice. Ruce zcela chybějí. Tělo přechází do jediné nožky, zakončené špičatou botou se středovou rýhou na přední straně a s naznačeným shrnutím na způsob kožených holínek na vyšší zadní části lýtka. Sklon postavy a masivní čtyřhranný, 0,5 cm dlouhý kolíček, vyčnívající z ploché strany zad, dokládají někdejší upevnění bronzové plastiky na silnostěnný, pravděpodobně dřevěný a kónicky tvarovaný předmět. Hluboký zářez pod upevňovacím kolíčkem na zádech figurky sloužil pro vsazení do dolního, límcovitě rozšířeného okraje kónicky tvarované dřevěné pyxidy (*obr. 17: 10a*), která zřejmě stála na třech takovýchto figurálních nožkách (*Drda – Rybová 1995, 63*). Bronzová figurka pochází zřejmě ze sev. Itálie nebo z východoalpského prostoru a tvořila trojnožku kónicky tvarované, pravděpodobně dřevěné pyxidy, vyrobené nejspíše podle etruských a z bronzů zhotovených předloh.

Bronzové kónicky tvarované závěsné pyxidy s rozšířeným dolním límcovitým okrajem a plochým terčovitým víčkem se vyskytují v etruských hrobech centrální Etrurie, např. ve Vetulonii (*Montelius 1904, Pl. 196: 11; 197: 8*). Podobně tvarované jsou také řecké kónické pyxidy z keramiky. Např. pyxida malíře Amphitrita, datovaná do druhé čtvrtiny 5. stol. př. Kr. stojí také na třech nožkách (*Kimmig 1988, 184, Abb. 109*). Trojice figurálních nožek, oblíbené v etruském prostředí, lze doložit rovněž v alpské oblasti kultury Golasecca. Bronzové trojnožky z Pezzano a Sesto Calende představují již předměty místní výroby a dokládají ovlivnění etruskou kulturou. Pozoruhodný je také sídlištní nález bronzových fragmentů z trojnožky v Rondineto (pol. 6. – začátek 5. stol. př. Kr.), které bylo v 5. stol. př. Kr. částí urbanistického a obchodního centra v oblasti Como, s importy attických nádob s černým firnisem i červenofigurové attické keramiky. Trojnožka z Rondineto stála na třech bronzových, 6,4 cm vysokých nožkách, které měly podobu dolní části lidské nohy s dobře znázorněným chodidlem, lýtkem a ohybem v koleně (Golasecca IIAB-IIIB: *Frontini 1986, 65–71*). Chodidlo s kotníkem, lýtko a ohyb v koleni s patrnými záhyby dobře znázorňují podobné nožky bronzové lahve z knížecího hrobu 44/2 v Dürrnbergu (*Penninger 1972, 109, Taf. G: 2; 46: 34*), který je kladen do 2. čtvrtiny, příp. do středu 5. stol. př. Kr. (*Krauß 1996, 289*).

Přílba typu Negau se vyvinula ve střední Itálii v průběhu 6. stol. př. Kr. a patřila až do konce 5. stol. př. Kr. ke klasické ochranné zbroji etruských vojsk. Zmíněné lité přílby převzali také válečníci alpských kmenů. Nejdříve se jednalo o importy, brzy však začali v oblasti středních Alp i ve Slovinsku vyrábět tuto ochrannou zbroj i domácí slévači. První v Alpách vyrobené přílby Negau odpovídaly svým tvarem ještě



Obr. 13. Záhořice, Vladav. Sonda 2. Výběr nálezů (1–5 mazanice, ostatní keramika). – Fig. 13. Záhořice, Vladav. Trench 2. Selection of finds (1–5 daub; otherwise ceramic).



Obr. 14. Záhořice, Vladař. Sonda 2. Výběr nálezů (keramika). – Fig. 14. Záhořice, Vladař. Trench 2. Selection of finds (ceramics).

zcela etruským předlohám, jen připevnění obruby a podbradních řemenů bylo pozměněno (Egg 1992, 425, Abb. 8–9). Pro místní výrobu v severní Itálii a ve Slovinsku měl velký význam typ Vetulonia, který se stal bezprostřední předlohou pro italsko-slovenské a italsko-alpské přilby Negau (Schindler 1998, 65, Abb. 17). Zobrazená přilba na figurce z Vladaře může znázorňovat právě takový druh v Alpách zhotovované ochranné zbroje. Náhodný nález na akropoli Vladaře evidentně patří ke skupině luxusních předmětů z období Ha D – LT A, které nám ukazují nápadné vazby k oblasti Středomoří. Pyxida, podobně jako malé skleněné nádoby známé z jiných lokalit, mohla uchovávat drahocenný obsah, který byl cennější než vlastní schránka.

Figurka z Vladaře byla podrobena nedestruktivní rentgenofluorescenční analýze v Ústavu jaderné fyziky AV ČR v Řeži. V materiálu figurky analýza zjistila nápadně vysokou přítomnost olova, stříbra, antimonu i arzenu (13,5 % Pb; 1,3 % Ag; 3,0 % Sb; 1,9 % As). Vzhledem k použití vysoce olovnatého bronzu se podle J. Frány (1997, 25–26, tab. 1) značně snižuje pravděpodobnost místního původu, mnohem jistější se naopak zdá být lokalizace jejího vzniku v prostoru jv. Alp.

### 2.3.2. Keramika

Nálezy fragmentů keramických nádob doby halštatské a laténské jsou vyhodnoceny jednotným popisným systémem vycházejícím z rekonstruovatelných tvarů. Morfologie keramických nádob v numerickém kódu zahrnuje zvláště široké a vysoké tvary (obr. 23). Ke zjemnění chronologie, a zvláště k lepšímu poznání regionálních odlišností lze dospět, bude-li k dispozici více lokalit s většími keramickými soubory vyhodnocenými podle stejných kritérií. Popisný systém vychází v zásadě z práce A. Sheppardové (1957), byl využit při zpracování pozdně halštatské keramiky z Jenštejna (Dreslerová 1995), v modifikované formě umožnil vyhodnotit nálezový soubor pozdně halštatského a časně laténského sídliště v Praze-Zbraslavi (Chytráček – Bernat 2000, 284–293, tab. I–III) i poměrně rozsáhlý keramický materiál ze západočeských výšinných sídlišť doby halštatské a laténské (Chytráček – Metlička 2004, 45, Taf. 1–25). Relativně chronologická pozice rozlišených tvarů sídlištní keramiky vychází z analýzy shodných forem hrobové a sídlištní keramiky z prozkoumaných nekropolí, rovinných i výšinných sídlišť.

### 2.3.2.1. Keramika doby bronzové

Zatím málo početné drobné fragmenty objevené na akropoli nedovolují rekonstruovat celé tvary a neumožňují také přesnější časové zařazení.

V sondě 2 (sektor 2), v hl. 10–30 cm, byl nalezen (zřejmě již v sekundární poloze, ve vrstvě překryté destrukcí obvodové fortifikace akropole) zlomek válcovitého hrdla amforovité zásobnice (*obr. 13: 14*) s vodorovně ven vytaženým okrajem. Okraje zásobnic patří k nejčastějším keramickým nálezům na sídlištích z mladší doby bronzové. V záp. Čechách jsou běžné v keramických souborech z rovinných osad (*Bašta – Baštová – Melička 1990*, *obr. 2: 9, 33*) a vyskytují se zřejmě i na zatím málo známých výšinných sídlištích (osada Ha A1 ve Štítarech n. R., okr. Domažlice: *Chytráček 2002a*, 122, *obr. 8: 11; 9: 18*). Vodorovně vytažené okraje nálevkovitě rozevřeného hrdla a oddělení hrdla od výdutě důlkovanou lištou se udržují i na užitkové keramice rovinných sídlišť starší fáze nynické skupiny z počátku stupně Ha B, kde se ještě ukazuje úzký vztah k milavečské keramice (*Šaldová 1981*, 114, 120, *obr. 12: 21, 31, 32, 34; 14: 16, 18; 1983, 322, 335, obr. 4: 13; 9: 21; 12: 42*). Na výšinných sídlištích nynické skupiny je tato starší fáze doložena (zatím ojedinelé) v lokalitě Luhov, okr. Plzeň-sever (*Svobodová 1992*, 56–57, *obr. 3: 4, 13, 16, 24*). Užitkovým nádobám, pravděpodobně zmíněným zásobnicím ze stejného časového období, patří dva zlomky podhrdlí s důlkovanou plastickou páskou oddělující hrdlo od těla (*obr. 13: 15, 16*); oba fragmenty ležely ve shodné vrstvě pod destrukcí hradby v sektoru 1 a 2. Plastické pásky s podobnými oválnými nebo kruhovými hluboce vtlačenými důlky se vyskytují na zásobnicích a hrncích také v průběhu celého stupně Ha B (*Šaldová 1981*, 68, *Abb. 30: 12; 1981a, obr. 7: 14; 9: 23*) a nepatří k chronologicky příliš citlivým výzdobným prvkům.

Dva drobné okraje koflíků nebo hlubokých mis s nízkým nálevkovitým hrdlem (*obr. 13: 7, 36; 14: 9*), nalezené v hl. 30–40 cm v sektorech 1 a 2, ve vrstvě pod destrukcí hradby, patří zřejmě tenkostěnným nádobám z mladší fáze stupně Ha B (*Šaldová 1981, Abb. 34; 1981a, 137, obr. 20: 13; 1983, 342, obr. 3: 12*).

Podobné časové zařazení nelze zcela vyloučit ani u fragmentu stěny koflíku s odlomeným páskovým uchem a stopami plošného tuhování (*obr. 13: 11*), který pochází z povrchu výplně jámy 8 v sektoru 1.

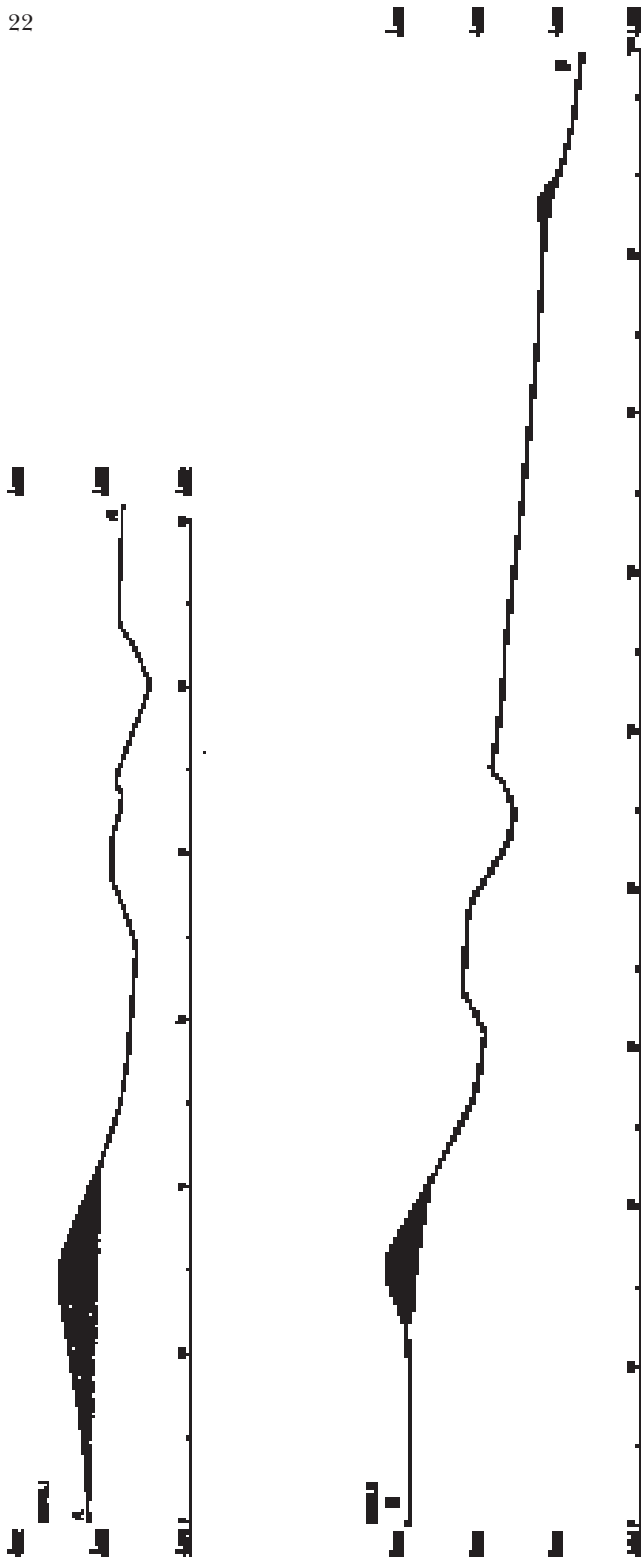
Průběžný tvar představují misky s esovitou profilací (*obr. 17: 2, 7*), vyskytující se běžně i v pozdní době bronzové (*Šaldová 1981, Abb. 25: 25; 35: B, C*).

Době bronzové (bez možnosti přesnějšího zařazení) lze pravděpodobně také přisoudit fragmenty válcovitého hrdla z malé tenkostěnné nádoby (*obr. 14: 1*) nalezené v hl. 150 cm v sektoru 5, na rozhraní vrstev 8/3c.

### 2.3.2.2. Keramika doby halštatské a laténské

Pochází již ze starších drobných sondáží a sběrů na akropoli (*obr. 17; 19*) i předhradí (*obr. 17: 11, 14*). Nově jsou nyní publikovány také nálezy z výzkumu obvodového opevnění akropole (sonda 2, *obr. 6; 13, 14*) i fragmenty nádob objevené v roce 2004 pod jezerními a rašelinnými sedimenty především na dně vodní nádrže uprostřed akropole (sonda 3; *obr. 6; 20*). Keramické soubory a nálezové situace odkryté při posledních terénních odkryvech v sondách 1 a 4 nejsou ještě v úplnosti prezentovány; zveřejňujeme zde pouze menší výběr především rekonstruovatelných keramických tvarů (*obr. 21–23*).

Vertikální dělení umožňuje rozlišit na základě tektoniky nádob tři základní tvarové skupiny (100 – průměr ústí nejširším místem nádoby: otevřené jednoduché tvary /110/; otevře-



Obr. 15. Záhोřice, Vladař. P1-P2: nivelační profily obvodového opevnění předhradí IV (geodetické zaměření A. Majer). – Fig.15. Záhोřice, Vladař. P1-P2: levelled profile of the perimeter fortifications of the bailey area IV (geodetic measurements by A. Majer).



né prohnuté tvary /120/; otevřené složené tvary, v linii stěny patrné zalomení /130/; 200 – průměr ústí menší než nejširší místo nádoby: uzavřené jednoduché tvary /210/; uzavřené složené tvary – lom je nejširším místem nádoby /230/; 300 – průměr ústí menší než nejširší místo nádoby: uzavřené prohnuté tvary – hrdlo plynule přechází v tělo /320/, uzavřené složené tvary – hrdlo je ostře nasazeno na tělo, v linii stěny patrné zalomení /330/). Horizontální dělení vychází z tradiční typologie a funkční interpretace nádob (10 000 – 20 000: výška nádoby je větší než průměr ústí; 30 000: výška nádoby je menší než průměr ústí).

### 2.3.2.2.1. Tvary nádob

#### Vysoké a široké tvary Ha D – LT A/B

11 000 – Soudky, hrnce

11 210: Soudek. Uzavřený jednoduchý tvar. Mírný náznak prohnutí pod okrajem (11 211: akropole, MV 2 – obr. 19: 1; 23: 210; sonda 1 – obr. 21: 2).

Soudky 11 211 mohou mít hlazené až leštěné hrdlo, které je někdy tuhováno, celý povrch nádoby bývá hlazen ojedinele. Soudky představují průběžný tvar užitkové nádoby, charakteristický zvláště pro pozdně halštatské a časně laténské prostředí v Čechách (*Chytráček – Metlička 2004*, 45).

11 320: Hrnc. Uzavřený prohnutý tvar. Prohnuté hrdlo plynule přechází v tělo, výduť umístěna mezi 1/4 a 1/2 výšky nádoby.

Hrnc s nízkým válcovitým hrdlem; náznak ostřejšího nasazení hrdla na tělo prozrazuje přechod k tvarům 11 330 s lomenou stěnou v partii podhrdlí; výzdoba 406 (11 322/332: akropole, sonda 2, sektor 1, hl. 10–30 cm – obr. 13: 35; 23).

Hrnc s vysokým válcovitým nebo mírně kónickým hrdlem. Okraj bývá často nápadně zesílený, někdy rovně seříznutý; výzdoba 406, 562 (11 323: akropole, MV 1, 2 – obr. 19: 7, 8; sonda 1 – obr. 21: 7; sonda 4 – obr. 22: 1; 23: 320).

11 330: Hrnc. Uzavřený tvar složený z více geometrických prvků, hrdlo je ostře nasazeno na tělo nádoby. Linie stěny prozrazuje v partii podhrdlí zalomení, vyskytující se vždy nad nejširším místem hrnce (max. výduť umístěna obvykle mezi 1/4 a 1/2 výšky nádoby).

Hrnc s nízkým válcovitým hrdlem (11 332: akropole, sonda 1 – obr. 21: 16, 18; 23: 330).

Hrnce 11 322–323 z písčitého keramického materiálu jsou v Čechách hojně rozšířeny v rámci stupňů Ha D i LT A. Tvar 11 323, obvyklý zvláště v Ha D2–3, patří např. k náplni 3. keramického horizontu na Závisti (*Motyková – Drda – Rybová 1977*, fig. 20: 3; *1984*, 400, 409). Tvary 11 332 mají na sídlišťích v záp. Čechách své starší předchůdce s vyšším hrdlem a nezesíleným zaobleným okrajem (*Chytráček – Metlička 2003*, 97, Abb. 6: 1; *2004*, 47, Abb. 42: 49), ale hrnce s nízkým hrdlem a rovně seříznutým zesíleným okrajem se vyskytují běžně až v závěru pozdní doby halštatské a v časně době laténské (Ha D2/3 – LT A: *Chytráček – Bernat 2000*, tab. 1, obr. 12: 8; *Šaldová 1984*, 315, obr. 8: 6).

12 000 – Situly, vázy

12 230: Situla. Uzavřený tvar složený z více geometrických prvků, nízké hrdlo, linie stěny zalomená v nejširším místě nádoby, zpravidla v horní 1/4 její výšky. Spodní 3/4 nádoby tvoří rovné stěny směřující od ostrého lomu ke dnu; výzdoba 412 (12 231: akropole – cisterna, sonda 3, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – obr. 20: 13; 23: 230).

Situlovitě keramické nádoby odvozené od kovových předloh mají delší vývoj. Situly 12 231 (*Chytráček – Metlička 2004*, 48, Abb. 67: 18), často s příměsí tuhy v keramické hmotě, jsou charakteristické pro samý závěr Ha D, celý průběh LT A i fázi LT A/B.

22 000 – Amforovitě zásobnice

22 320/330: Fragmenty vysokého prohnutého hrdla s trychtýřovitě rozevřeným širokým ústím, stěna v podhrdlí prohnutá nebo lomená (22 321/331: akropole – cisterna, sonda 3, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – obr. 20: 15; akropole, sonda 1 – obr. 21: 11; 23).

Tvar 22 321 je na sídlišťích i pohřebišťích charakteristický pro období Ha D2–3, LT A (*Chytráček – Metlička 2004*, 51, Abb. 10: 30). Velké tvary s trychtýřovitě rozevřeným hrdlem (obr. 20: 15) se dožívají ještě i LT B (*Waldhauser 1977*, obr. 11: 27; *Waldhauser et al. 1993*, Abb. 138: 74).

22 330: Amforovitá zásobnice. Uzavřený, výrazně profilovaný složený tvar se širokým ústím. Zalomení stěny nad nejširším místem nádoby. Kuželovité hrdlo s trychtýřovitě rozevřeným ústím je ostře nasazeno na tělo; některé velké nádoby se tvarově téměř shodují s menšími amforami, jejichž ústí již není tak široké (22 331: akropole – cisterna, sonda 3, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – obr. 20: 2; akropole – sonda 1, obr. 21: 21–23; 23: 330).

Amforovitě zásobnice 22 331 navazují na tvary z konce stupně Ha B a běžně se vyskytují v průběhu stupňů Ha C – Ha D. Podobné tvary se udržují i v LT A, trychtýřovité ústí je ale plynule rozevřené, chybí již ostré zalomení stěny.

#### 23 000 – Amfory

23 320: Amfora. Uzavřený, prohnutý, složený tvar. Kuželovité hrdlo s prohnutým, mírně rozevřeným okrajem plynule přechází v baňaté tělo; výzdoba 303 (23 321: akropole, sonda 2, sektor 2, hl. 30–40 cm – obr. 12: 33; 23: 320).

Amfora 23 321 navazuje na keramické tvary z počátku Ha D a hojně se vyskytuje na západočeských pohřebištích v hrobech Ha D2–3/LT A, LT A i na výšinných sídlištích (*Chytráček – Metlička 2004*, 53).

23 320/330: Amfora. Fragmenty kuželovitého až válcovitého hrdla s mírně rozevřeným okrajem, hrdlo nasazeno na tělo s jen nepatrným náznakem zalomení stěny v podhrdlí (23 321/331: akropole, sonda 2, sektor 2, hl. 60–65 cm – obr. 13: 29, 22; sonda 1 – obr. 21: 17; 23).

U fragmentálně dochovaných tvarů 23 321/331 lze předpokládat obdobné datování jako u výše zmíněných tvarově příbuzných nádob.

23 330: Amfora. Uzavřený, výrazně profilovaný složený tvar. Kuželovité hrdlo s trychtýřovitě rozevřeným ústím, hrdlo ostře nasazeno na tělo (23 331: akropole – cisterna, sonda 3, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – obr. 20: 14; 23: 330).

Fragmenty lze přisoudit tvaru 23 331, který vychází ze starších forem amforovitých nádob s odsazeným kuželovitým hrdlem a s velkým kulovitým tělem (Ha C-D1). Amfory s mírně stlačeným tělem patří k běžnému inventáři hrobů i sídlišť Ha D2–3 v záp., již. i středních Čechách (*Šaldová 1971*, 76, obr. 24: 2; *Chytráček – Metlička 2004*, 54).

#### 24 000 – Lahvovité tvary

24 230: Lahvovitá amfora. Uzavřený, výrazně profilovaný složený tvar se širokým stlačeným tělem. Vysoké prohnuté hrdlo s trychtýřovitě rozevřeným ústím plynule přechází v široké plece. Stěna je lomená v nejširším místě nádoby; výzdoba 958 (fragmenty pravděpodobně patří tvaru 24 231: akropole, sonda 2, sektor 1, hl. 10–30 cm – obr. 12: 25; sonda 4, obr. 22: 3; 23: 230).

Lahvovitá amfora 24 231 je výrazným představitelem jemné keramiky stupně LT A a plynule navazuje na předchozí keramické tvary stupňů Ha D2–3. V záp. a již. Čechách je doložena v hrobech i na sídlištích LT A (*Chytráček – Metlička 2004*, 55, Taf. 1: 230, Abb. 7: 11) a svým stlačeným tělem se již blíží čokovitým lahvím. Podle *F. Schwappacha (1975*, 111, Abb. 2, Taf. IV: 1; 1979, fig. 2) lze jejich původ hledat právě v záp. Čechách, jak prozrazují např. nádoby z Nynic, které zde představují prototyp zmíněných lahví.

24 320: Uzavřený prohnutý tvar s vysokým úzkým hrdlem. Plece plynule přecházejí v hrdlo nádoby; výzdoba 954 (24 327: akropole, sběr – obr. 17: 5; 23: 320).

Fragment lze s velkou pravděpodobností přiřadit k na kruhu točené lahvi s úzkým vyšším hrdlem (*Soudská 1994*, Abb. B4: 22; B14: 18), která může patřit již stupni LT A2 (*Uenze 1991*, 69, Abb. 3: 3).

#### 32 000 – Mísy

32 120: Mísy s esovitou profilací. Otevřený prohnutý tvar. Stěna prohnutá, esovitá profilace okraje, mírně rozevřené ústí (32 121: akropole, sběr – obr. 17: 6; sonda 1 – obr. 21: 13; 23).

Mísy 32 121 patří k průběžným tvarům mis, jejichž předlohy se vyskytují v hrobových i sídlištních celcích Ha C i Ha D (*Chytráček 1990*, 108, obr. 9: 5). Další jejich vývoj pokračuje v Ha D3 – LT A, a to směrem k tvarům dotáčeným na kruhu. Profilací se pak mísy blíží již k tzv. braubašským miskám (*Soudská 1968*, Abb. 10: 9, 12, 13; *Fröhlich 2001*, obr. 21: 10). Nejstarší mísky tohoto druhu vznikly z halštatských mis v oblasti, do které lze počítat také záp. Čechy (*Šaldová 1971*, 86, obr. 44: 1; 49: 8).

Esovitá profilace okraje a výraznější rozevřené ústí mohou někdy naznačovat přechodný tvar k talířům (32 122: akropole, sběr – obr. 17: 2; sonda 2, sektor 3 – obr. 13: 10; 23: 120; akropole – cisterna, sonda 3, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – obr. 20: 9).

Tvar 32 122 neposkytuje příliš velkou chronologickou oporu. Vychází ze starších forem shodně profilovaných mis pozdní doby bronzové a běžně se vyskytuje v inventáři hrobů i sídlišť Ha C bylanské i halštatské mohylové kultury (*Chytráček – Metlička 2004*, 59). Jejich vývoj pokračuje na přechodu ke stupni Ha D i v Ha D2–3, kdy se svojí profilací již blíží miskám s lomenou stěnou (*Šaldová 1971*, obr. 35: 8; 36: 4).

32 130: Mísy s lomenou stěnou. Otevřený složený tvar. Stěna ostře zalomená, rozevřené ústí je nejširším místem nádoby. Výzdoba 934 (32 131: akropole, sonda 1 – obr. 21: 12; akropole – cisterna, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – obr. 20: 8; 23: 130).

Mísy s lomenou stěnou 32 131 se řadí k charakteristickým tvarům pozdní doby halštatské. Běžně se vyskytují ve výbavě hrobů Ha D2–3/LT A, LT A i na soudobých sídlišťích (*Chytráček – Metlička 2004*, 59). Mísy 32 131 v kombinaci s výzdobou 934 odpovídají stupni LT A2 (*Schwappach 1975*, Taf. VI: 5).

32 140: Mísy. Přechodný tvar mezi skupinou 100 a 300. Výrazně prohnutý okraj vytváří hrdlo, ale rozevřené ústí je stále nejširším místem nádoby. Ven vyhnutý okraj bývá zaoblený, u mladších tvarů až kyjovitě zesílený (32 141: akropole – cisterna, hl. 276–281 cm od vodní hladiny /675,68–675,63 m n. m./ – obr. 20: 3; 23: 140).

Mísy 32 141, vyrobené na hrnčířském kruhu, představují charakteristický tvar LT A2 (*Uenze 1991*, 72, Abb. 4: 4; *Michálek 1985*, obr. 4: 4; *Soudská 1994*, Abb. B3: 16) a jejich vývoj pokračoval i ve stupni LT B1/2 (*Chytráček – Metlička 2004*, 60, Abb. 10: 12).

Mísy s náznakem nízkého nepravého hrdla, které tvoří krátký, šikmo dovnitř seříznutý, ven vykloněný okraj (32 142: akropole – cisterna, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – obr. 20: 4; sonda 1 – obr. 21: 4; 23: 140).

Mísy 32 142, dotáčené často na hrnčířském kruhu, jsou doloženy především v období Ha D3/LT A, LT A1 (*Šaldová 1984*, obr. 7: 8; *Motyková – Drda – Rybová 1977*, 293, fig. 26: 11, 13; *Michálek 1985*, obr. 5: 2, 3), přetrvávají ale i v LT A2 (*Vlčková 1991*, 536, obr. 4: 19).

Mísy se zaobleným, ven vykloněným zesíleným okrajem (32 143: akropole – cisterna, hl. 276–281 cm od vodní hladiny /675,68–675,63 m n. m./ – obr. 20: 5; 23: 140).

Mísy 32 143 lze na sídlišťích doložit ojedinele již v 1. pol. stupně LT A (*Smrž 1996*, 83, Abb. 16: 1), jsou ale charakteristické spíše až pro mladší fázi LT A (*Gosden 1984*, fig. 3: 2) a LT B (*Motyková – Drda – Rybová 1977*, 290, fig. 25: 3; *1984*, 406; *Salač 1993*, 126, Abb. 91: 4, 15).

32 210: Mísy se zataženým okrajem. Jednoduchý tvar, průměr ústí menší než nejširší místo nádoby. Slabě zatažený okraj, výzdoba 651 (32 211: akropole, sonda 2, sektor 3 – obr. 14: 5; sonda 2, sektor 2, hl. 60–65 cm – obr. 13: 23; sonda 1 – obr. 21: 3, 10, 24; 23: 210).

Mísy 32 211 patří k průběžným tvarům, typickým pro řadu kultur mladšího pravěku, také pro dobu halštatskou a laténskou.

32 230: Mísy s lomenou stěnou. Složený uzavřený tvar, průměr ústí menší než nejširší místo nádoby. Stěna ostře zalomená v nejširším místě tvaru; výzdoba 708 (32 231: akropole, sonda 4 – obr. 22: 2; 23: 230).

Mísy s lomenou stěnou 32 231 lze na našem území datovat podobně jako tvary 32 131 do pozdní doby halštatské až časně laténské. V záp. Čechách jsou doloženy v období Ha D2–3/LT A v hrobech (*Beneš 1969*, obr. 8: 13) i na výšinných sídlišťích (*Chytráček – Metlička 2004*, 61, Abb. 33: 8; 101: 3; 132: 16). *F. Schwappach (1975, 110, Taf. I: 1)* řadí mísy 32 231 k časně laténským keramickým tvarům záp. okruhu, které se běžně vyskytují v Porýní a v oblastech záp. od Rýna.

32 320: Mísy s esovitou profilací. Průměr ústí menší než nejširší místo nádoby (uzavřený tvar). Výrazně prohnuté hrdlo plynule přechází v tělo (32 322: akropole, MV 4, hl. 25–30 cm /později rozšířena v sondu 1/ – obr. 19: 6; 23: 320).

Mísy 32 322 se vyskytují v hrobech i na sídlišťích v Ha D2/3 – LT A (*Chytráček – Metlička 2004*, 62).

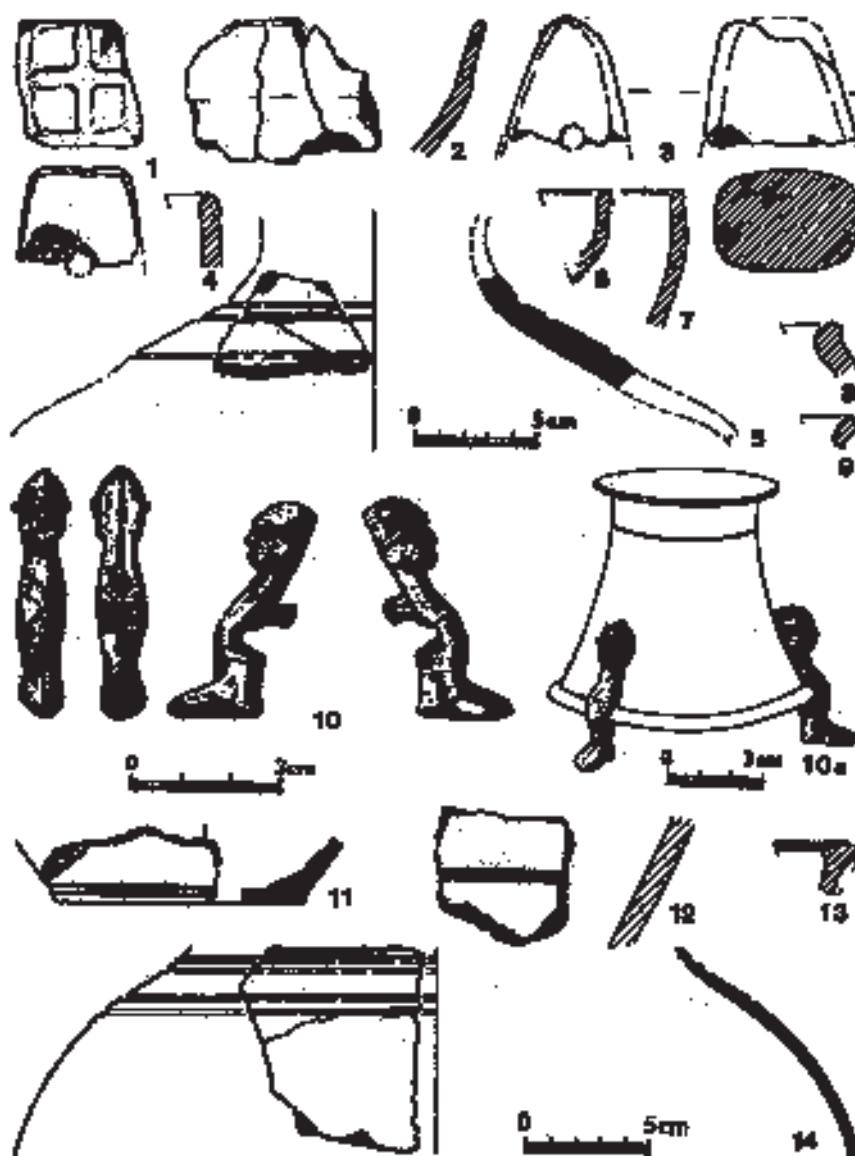
Náznak esovité profilace okraje, přechod k miskám 32 210 (32 324: akropole, sběr – obr. 17: 7; 23: 320).

Mísy 32 324 nepředstavují chronologicky citlivé tvary, v hrobech i na sídlišťích vystupují v průběhu stupňů Ha B až Ha D (*Chytráček – Metlička 2004*, 62).

### Vysoké a široké tvary LT C–D

11 000 – Hrnec

11 210: Hrnec. Uzavřený jednoduchý tvar. Kuželovité hrdlo s ovaleným okrajem a s náznakem odsazení od podhrdlí; výzdoba 897 (218: akropole, sonda 4 – obr. 22: 5, 6; 23).



Obr. 17. Záhořice, Vladař. Výběr nálezů. 10 bronz; 1, 3 hliněná závaží, ostatní keramika (5, 11, 14 točená na kruhu). 10a – rekonstrukce podle *Drda – Rybová (1995)*. – Fig. 17. Záhořice, Vladař. Selection of finds. 10: bronze; 1, 3: clay weights; otherwise ceramic (5 – 14: wheel-turned. 10a – reconstruction after *Drda – Rybová (1995)*).

Hrnc 218 sice poněkud připomíná silnostěnné zásobnice z rozhraní stupňů LT C2/D1 (*Michálek 1990, 12, obr. 17: 1*), představuje však mladší keramický tvar pozdní doby laténské a paralely se nabízejí z nejmladšího V. sídelního horizontu oppida Hrazany. Téměř shodný hrnc pochází z domu 9/57, který je do LT D2 dobře datován bronzovým nákrčním kruhem z let 30–20 př. Kr. (*Jansová 1988, 271, 321, 333, Taf. 180: 12; 183: 6; 1992, 207*).

Obr. 18. Záhořice, Vladař. Bronzová plastika z akropole (výška 5 cm). –  
Fig. 18. Záhořice, Vladař. Stray find of a bronze statuette from the 'acropolis'  
(height: 5 cm).



#### 12 000 – Vázy

12 320: vázovité nádoby se širokou oblé klenutou výdutí; výzdoba 954 (12 325: předhradí, areál IV – obr. 17: 14; 23: 320).

12 320/330: vejčité vázy; výzdoba 933, 956 (12 327/337: akropole, MV2 – obr. 19: 3; 23).

Nádoby 12 325 se v Čechách a na Moravě objevují již v LT B1 (Waldhauser 1977, 164, obr. 11: 23; Meduna 1980, Abb. 17: 2), na oppidech jsou doloženy také v LT C2 (Jansová 1988, 329, Taf. 116: 18).

Vázy 12 327/337 jsou charakteristické pro poslední století př. Kr. (Filip 1956, 214, tab. CXXIII: 6), v pozdní době laténské se vyskytují na oppidech (Stradonice, Hrazany: Jansová 1986, Taf. 66: 26; 59: 1) i rovinných sídlišťích (Möslein 2003, 116, Abb. 23: 1).

#### 2.3.2.2.2. Výzdobné prvky

##### Výzdoba Ha D – LT A/B

Samostatná **rytá** výzdoba (100–150)

101–104: Jednoduché ryté linie doložené na malých fragmentech (101: akropole, sonda 2, sektor 1, hl. 10–30 cm – obr. 13: 28).

Motivy 101–104 nejsou chronologicky vyhraněné, na hrobové keramice v záp. Čechách je můžeme doložit jak v Ha C, tak v Ha D (Chytráček – Metlička 2004, 70).

146–148: Hustá pravidelně tvořená rytá mřížka (146: doloženo na malém fragmentu vnější stěny nádoby, akropole, sonda 2, sektor 2, hl. 10–30 cm – obr. 13: 17).

Motiv 146 se v záp. Čechách objevuje v dekoru vnitřní strany mis z hrobů Ha D3/LT A (Šaldová 1971, obr. 33: 1), doložen je i na plecích amforovitých a lahvovitých nádob Ha D2/3 (Beneš 1969, obr. 8: 1, 17; Soudská 1994, Abb. B1: 4).

Kombinace **jemné vtlačované** a **ryté** výzdoby (300–350)

303–310: Ryté trojúhelníky šrafované rytými šikmými rýhami, na rozhraní hrdla a těla oběžná řada z drobných důlků (303: akropole, sonda 2, sektor 2, hl. 30–40 cm – obr. 13: 33).

Kombinace výzdobných motivů 301–348 jsou v záp. Čechách běžné především v průběhu téměř celého stupně Ha D, hojně se vyskytují na amforách a lahvovitých amforách i mísách Ha D2–3 v mohylových hrobech a plochých žárových pohřbech (Chytráček – Metlička 2004, 74, Abb. 40: 17, 19).

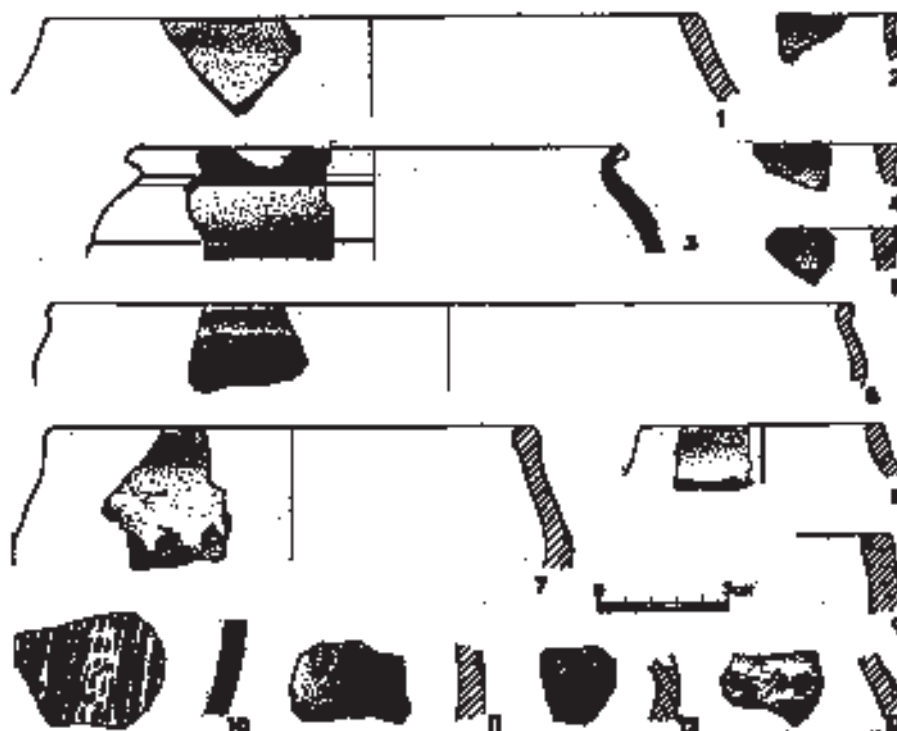
**Hrubá vtlačovaná** výzdoba (400–499)

400–405: Oběžné linie z kruhových až oválných důlků (401: akropole, sonda 1 – obr. 21: 9).

406–409: Oběžné linie ze svislých nehtovaných vrypů nebo důlků (406: akropole, sonda 2, sektor 1, hl. 10–30 cm – obr. 13: 35; MV 1, 2 – obr. 19: 7, 11, 12; sonda 1 – obr. 21: 7).

Variety motivů 401–409 se většinou vyskytují v dlouhém časovém horizontu Ha B, C, D – LT A/B a neposkytují výraznější chronologickou oporu (Šaldová 1984, 315, obr. 3: 11; 5: 19; Chytráček – Metlička 2004, 76).

410–414: Oběžná řada z hrubě vtlačovaných svislých kratších rýh (412: akropole – cisterna, sonda 3, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – obr. 20: 13).



Obr. 19. Záhořice, Vladař. 1, 2, 7–9, 11–13: mikrovryp 1, 2; 3: mikrovryp 2; 6: mikrovryp 4 (sonda 1). Výběr nálezů keramiky (10 příměs tuhy; 3 keramika točená na kruhu). – Fig. 19. Záhořice, Vladař. 1, 2, 7–9, 11–13: microbores 1, 2; 3: microbore 2; 6: microbore 4 (trench 1). Selected ceramic finds (10 with a graphite admixture; 3 wheel-turned ceramics).

Motivy 410–414 nejsou chronologicky příliš významné, objevují se v delším časovém úseku Ha D – LT B (Chytráček – Metlička 2004, 76).

#### Kolkovaná výzdoba (500–599)

561–565: V-motiv může být zhotoven kolkem (Šaldová 1984, 315), ale v komplexu tzv. kolkované keramiky je někdy užita i technika rytí napodobující kolek (Linksfeiler 1978, 83). Hrubě formovaný ornament ve tvaru V vytváří na výdutí nádob oběžné řady s řídce řazeným V (562: akropole, sonda 4 – obr. 22: 1).

Motiv 562 zdobí často oběžná žebra keramických tvarů LT A (Albrechtice, Sedlo: Chytráček – Metlička 2004, 79, Abb. 9: 1, 2, 4), ojediněle se vyskytl již v pozdní době halštatské (Horáková-Jansová 1955, 140, obr. 5; Jansová 1983, 61, obr. 21: 1).

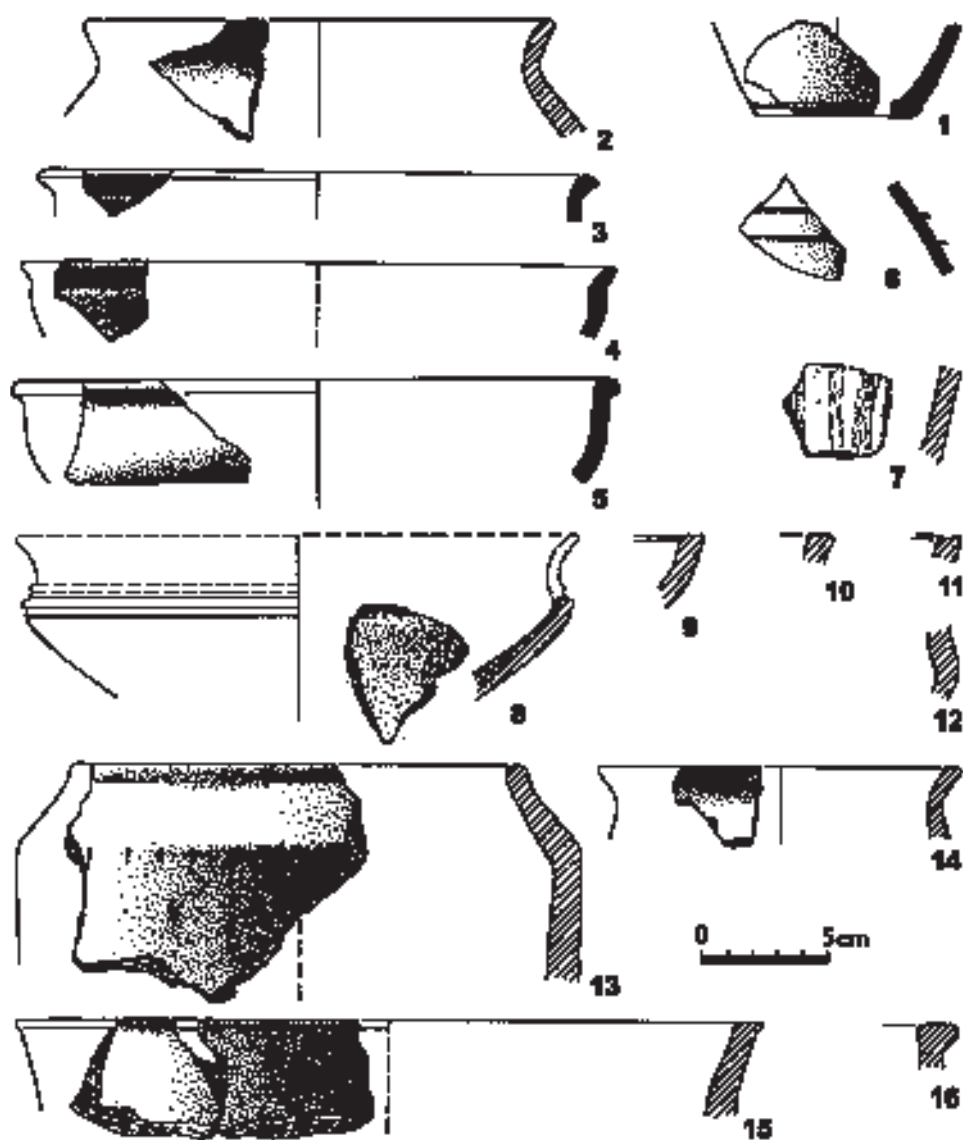
#### Výzdoba provedená tuhou (600–650)

601–610: Tuhované pásy. Svislé tuhované pásy na vnitřní straně malých fragmentů mis (607: akropole, sonda 2, sektor 1, hl. 40 cm – obr. 13: 6).

Motivy 601–608 se v prostředí halštatské mohylové kultury v záp. Čechách vyskytují spíše až na keramice Ha C2-D1 a běžně jsou rozšířeny v průběhu celého stupně Ha D (Chytráček – Metlička 2004, 80, Abb. 33: 14, 17, 19, 23, 24; 57: 11, 19; 149: 1) až do fáze Ha D3/LT A.

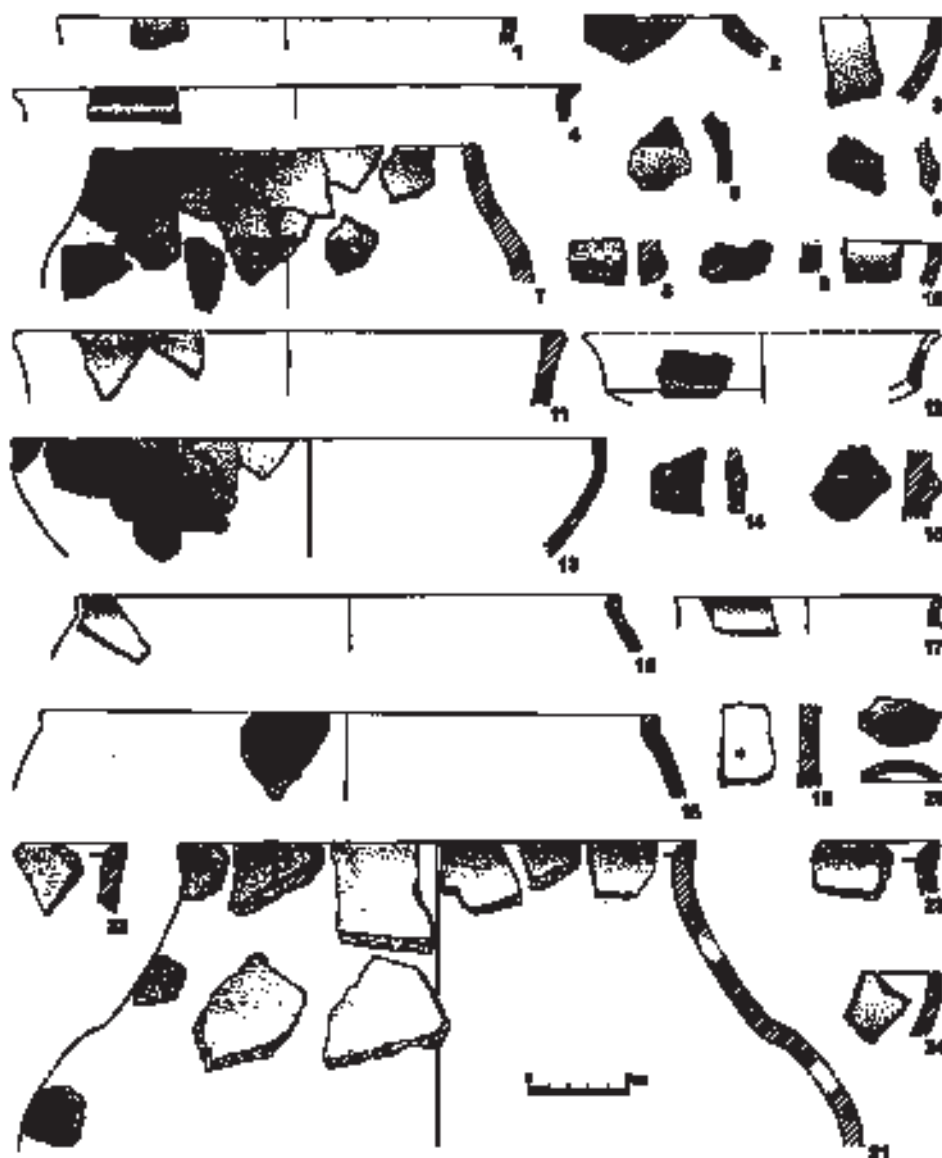
#### Kombinace tuhované a malované výzdoby (651–660)

651–652: Dvě šikmé tuhované linie v kombinaci s paralelním pásem karmínově červené barvy (651: doloženo na fragmentu vnitřní stěny mísy, akropole, sonda 2, sektor 2, hl. 60–65 cm – obr. 13: 23).



Obr. 20. Záhovice, Vladař. Sonda 3. Výběr keramiky ze sedimentů vodní nádrže na akropoli (1, 3–6 keramika točená na kruhu). – Fig. 20. Záhovice, Vladař. Trench 3. Selection of ceramics from the sediments of the reservoir on the ‘acropolis’ (1, 3–6: wheel-turned ceramics).

Pestrá kombinace několika výzdobných technik spojená s tuhováním a karmínově červeným nátěrem je v záp. Čechách ojedinělá (Chytráček – Metlička 2004, 82, Bild 3, Abb. 56: 7), nalezneme ji na nádobách z hrobů v sousední Horní Falci a ojediněle také na keramice Ha C2/D v Dolním Bavorsku. V povodí řek Salzach a Inn se vyskytuje keramika pokrytá červenou a tuhovanou engobou, mísy s bílým podkladem a zdobené červenými pásy jsou kladeny již do časně laténské (Stöllner 2002, 225, Taf. 129: 10).



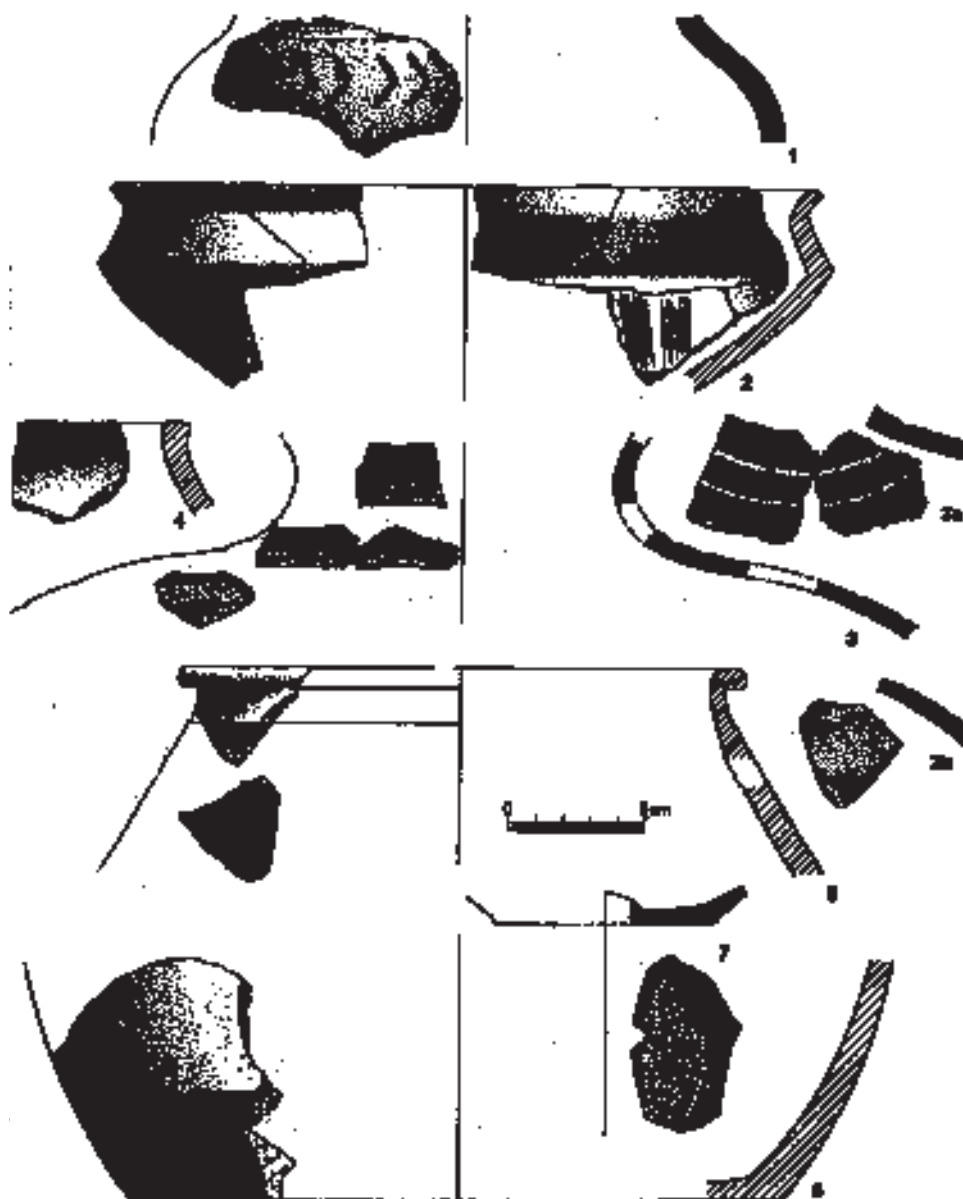
Obr. 21. Záhořice, Vladař. Sonda 1. Výběr keramiky z výzkumu na akropoli v roce 2004 (4 keramika točená na kruhu). – Fig. 21. Záhořice, Vladař. Trench 1. Selection of ceramics from investigations on the ‘acropolis’ in 2004 (4: wheel-turned pottery).

#### Kombinace tuhované a vlešřované výzdoby (661–670)

661–665: Vlešřované pásy se střídají s tuhovanými pásy na vnitřní straně mis (661: akropole, sonda 2, sektor 1, hl. 30–40 cm – obr. 13: 21).

Kombinace tuhované a vlešřované výzdoby je v záp. a již. Čechách doložena na sídlištní keramice Ha D2 a Ha D2/3 (Chytráček – Metlička 2004, 81, Abb. 113: 32).





Obr. 22. Záhovčice, Vladav. Sonda 4. Výběr keramiky z výzkumu na akropoli v roce 2004 (1, 3, 7 keramika točená na kruhu). – Fig. 22. Záhovčice, Vladav. Trench 4. A selection of ceramics from investigations undertaken on the ‘acropolis’ in 2004 (1, 3, 7: wheel-turned ceramics).

#### Vleštovaná výzdoba (700–799)

701–710: Vleštované pásy. Svislé pásy složené z tenkých rovnoběžných linií jsou zaleštěné do netuhovaného povrchu nádoby (708: akropole, sonda 4 – obr. 22: 2).

Záhořice	100				200		300		
	120	130	140	210	230	320	330		
11 000 hrnce									
12 000 situly vázy									
22 000 amforovité zásobnice									
23 000 amfory									
24 000 lahve amfory									
32 000 misy									
30 000									
29 000									

Obr. 23. Záhořice, Vladavě. Přehled dosud evidovaných tvarů keramických nádob doby halštatské a laténské. – Fig. 23. Záhořice, Vladavě. Overview of the Hallstatt and La Tène ceramic vessel shapes recovered to date.

Vlešovaná výzdoba v tuhovaném povrchu se na hrobové i sídlištní keramice v záp. Čechách objevuje především v období Ha D2–3 (*Chytráček – Metlička 2004*, 81), v menší míře i v průběhu stupňů LT A1–2. Vlešování a vhlazování v netuhovaném povrchu nádob se vyskytuje i později, na keramice mladší a pozdní doby laténské.

#### **Plastická výzdoba (900–999)**

900–920: Jednoduchá plastická oběžná páska nalepená na výduti nebo v podhrdlí nádoby. Hladká nečleněná páska (901: akropole, sonda 2, sektor 1, objekt 9 /kúlová jáma/ – *obr. 13: 9*).

Páska s oválnými důlky (902: akropole, sonda 1 – *obr. 21: 15*).

Páska s kruhovými prstovanými důlky (903: akropole, sonda 2, sektor 1, hl. 10–30 cm – *obr. 13: 31*).

Páska se svislými vrypy (908: akropole, sonda 1 – *obr. 21: 6*).

Oboustranně promačkávaná páska (910: akropole, sonda 1 – *obr. 21: 5, 14*; 911: akropole, sonda 1 – *obr. 21: 8*).

Motivy 901–916 nejsou chronologicky příliš vyhraněné, některé (902, 903, 908) se běžně vyskytují na sídlištní keramice v záp. a již. Čechách již v pozdní době bronzové, také v Ha C a především v Ha D – LT A (*Chytráček – Metlička 2004*, 83). Motivy 902–903 se v sz. Čechách ojedinele udržují ještě i později (LT B–C).

931–935: Oběžná žebra na hrdle, v podhrdlí nebo na výduti nádob, často tvoří okraj žlábků.

Oběžná žebra na hrdle mis (934: akropole – cisterna, sonda 3, hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – *obr. 20: 8*).

Žebra 934 vytvářejí trojdílné až čtyřdílné členění hrdla a výduté mis. V záp. Čechách má tento druh výzdoby počátek již v Ha D3/LT A (*Soudská 1994*, 55, Abb. B9: 29). V Čechách je charakteristický především pro stupeň LT A2 (*Koutecký – Venclová 1979*, 87, obr. 9: 1, 2; *Vlčková 1991*, obr. 4: 8–12, 21; *Salač – Smrž 1989*, obr. 9: 1; *Schwappach 1975*, Taf. VI: 5), objevuje se ještě v LT B (*Waldhauser 1977*, obr. 11: 4, 6; *Waldhauser et al. 1993*, Abb. 138/2: 77).

951–958: Oběžné žlábků na hrdle, podhrdlí nebo výduti nádob

Úzké žlábků s průřezem ve tvaru „U“ jsou na plecích nebo výduti uspořádané jednotlivě nebo ve dvojicích i trojicích (954: akropole, sběr – *obr. 17: 5*; akropole – cisterna, sonda 3 – hl. 276 cm od vodní hladiny /675,68 m n. m./ – *obr. 20: 6, 8*). Široké mělké žlábků uspořádané ve dvojicích (958: akropole, sonda 2, sektor 1, hl. 10–30 cm – *obr. 13: 25, 25a, 32*; sonda 4 – *obr. 22: 3, 3a*).

Motivy 954–955 se vyskytují na mísách i lahovitých nádobách a patří časné době laténské, v záp. a již. Čechách jsou běžné na sídlištní i hrobové keramice Ha D3/LT A – LT A (*Chytráček – Metlička 2004*, 84; Abb. 7: 3, 5, 10, 12). V LT A se objevují také ve středních a sz. Čechách, kde jsou doloženy na sídlištní keramice ještě ve fázi LT A2 – B1/2 (*Waldhauser 1977*, obr. 11: 6, 7, 20, 28; *Koutecký – Venclová 1979*, 87, obr. 16: 1, 9; *Salač 1993*, 126, Abb. 92: 8). Motivy 954, 958 jsou také běžné na časné laténské keramice z opevněných výšinných sídlišť v sousedním Bavorsku (*Müller-Karpe 1959*, 20, Taf. 11: 3, 5, 15, 19; *Frisch 1998*, 305, Abb. 6: 2; *Koch 1991*, Taf. 14: 1–3; 32: 5–8; 77; *Reisenhauer 1991*, Taf. 20: 2; 22: 15; *Uenze 1985a*, Abb. 3: 19).

991–1000: Dna

991–997: Prohnuté dno (omfalos)

Plošně vyklenuté dno hladké a bez výzdoby (995: akropole, sonda 1 – *obr. 21: 20*).

Dna 995 se objevují v delším časovém úseku, ojedinele již ve fázi Ha C2/D1 (*Šaldová 1992*, 94, obr. 3: 31), v průběhu stupně Ha D, v Ha D/LT A i v LT A (*Chytráček – Metlička 2004*, 86) a v sz. Čechách ještě v LT C.

#### **Výzdoba LT C–D**

##### **Rytá výzdoba (146–150)**

146–150: Paralelní rýhy na stěnách nádob. Svislé hřebenování stěn (146: akropole, sběr – *obr. 19: 10*); svislé rýhy s většími, často nepravidelnými odstupy (148: akropole, sonda 2, sektor 4, hl. 90 cm – *obr. 14: 12*); rytá vlnice (149: akropole, sonda 2, sektor 4 – *obr. 14: 13*).

Svislé hřebenování (146) a nepravidelné rýhování (148) se běžně vyskytují na keramice mladší a pozdní doby laténské (*Rybová – Drda 1994*, fig. 24: 17; 29: 7, 13; *Jansová 1988*, Taf. 136: 6; 163: 16; 166: 6; 169: 20). Ryté vlnice (149) lze doložit v LT C2/D1 a především v průběhu celého stupně LT D na keramice z oppid i rovinných sídlišť (*Jansová 1988*, 270, 333, 329, Taf. 179: 11; 180: 3; 196: 5, 6; *Koutecký 1970*, obr. 12: 24; *Vlčková 1991*, 545, obr. 7: 18; *Waldhauser et al. 1993*, 123, 283, Abb. 76: 18; 104: 13).

**Malovaná výzdoba (890–899)**

897–899: Černý smolný nátěr. Souvisle pokrývá stěny podhrdlí a oběžný pás nade dnem (897: akropole, sonda 4 – obr. 22: 5, 6).

Černý smolný nátěr se vyskytuje na nádobách LT C-D. V sz. i již. Čechách je pokládán za doklad kontaktů se středočeskou oblastí (*Koutecký – Venclová 1979*, 94; *Michálek 1990*, 14), kde se běžně objevuje na keramice z oppid (LT C2/D1 – LT D2: *Rybová – Drda 1994*, fig. 21–25; *Motyková – Drda – Rybová 1990*, obr. 44: 12; *Jansová 1986*, Taf. 31: 8; 33: 12).

**Plastická výzdoba (931–999)**

931–938: Oběžná žebra na výduti nebo v podhrdlí.

Výrazné drobné oblé žebro v podhrdlí (933: akropole, MV2 – obr. 19: 3).

Motiv 933 se objevuje na shodných keramických tvarech v pozdní době laténské (*Möslein 2003*, 116, Abb. 23: 1).

951–956: Oběžné žlábký na hrdle, podhrdlí a výduti

Výrazné oběžné žlábký s průřezem ve tvaru „U“ jsou na plecích nebo výduti uspořádané ve čtveřicích (954: předhradí, areál IV – obr. 17: 14).

Trojice žlábků se na podobných vázovitých nádobách objevují v LT B1 (*Waldhauser 1977*, 164, obr. 11: 23), a v období LT C-D1 (*Jansová 1986*, 71, Taf. 14: 3; 1988, 316, Taf. 192: 1; *Waldhauser – Klsák 1998*, 90, Abb. 7: 3).

Výrazný, na výduti nádoby umístěný oběžný žlábek s průřezem ve tvaru „V“ (956: akropole, MV2 – obr. 19: 3).

Motiv 956 je doložen na shodných keramických tvarech pozdní doby laténské (*Möslein 2003*, 116, Abb. 23: 1).

957–958: Drobné úzké oběžné žlábký jednotlivě nebo ve dvojicích bezprostředně nade dnem, v dolní části stěny nádoby (957: předhradí, areál IV – obr. 17: 11; akropole, sonda 4 – obr. 22: 7; akropole – cisterna, sonda 3, hl. 208 cm od vodní hladiny /676,43 m n. m./ – obr. 20: 1).

Motiv 957 je doložen především na pozdně laténské keramice LT D2 z nejmladšího horizontu oppid (*Jansová 1988*, 321, Taf. 186: 7; *Motyková – Drda – Rybová 1990*, obr. 32: 20; *Rybová – Drda 1994*, fig. 23: 6; 24: 3), vyskytne se i na nádobách z období pozdního stupně LT C a časného LT D (*Schmoltz 1997*, 251, Abb. 15: 14) a může se objevit také na keramických tvarech LT B2/C1 – LT C1/C2 (*Michálek 1999*, obr. 69: 1; *Venclová 2001*, 50, obr. 30: 16).

959–961: Žlábký na spodní straně dna. Jeden nebo více kruhů při okraji spodní strany dna (961: předhradí, areál IV – obr. 17: 11; akropole, sonda 4 – obr. 22: 7).

Motiv 961 souvisí s výrobou nádob na hrncířském kruhu a běžný je zvláště na pozdně laténské keramice (LT D1) z rovinných sídlišť i oppid (*Fröhlich 1985*, 206, obr. 2: 11; *Jansová 1986*, 97, Taf. 89: 3, 7; *Rybová – Drda 1994*, 131, fig. 22: 10).

991–1000: Dna

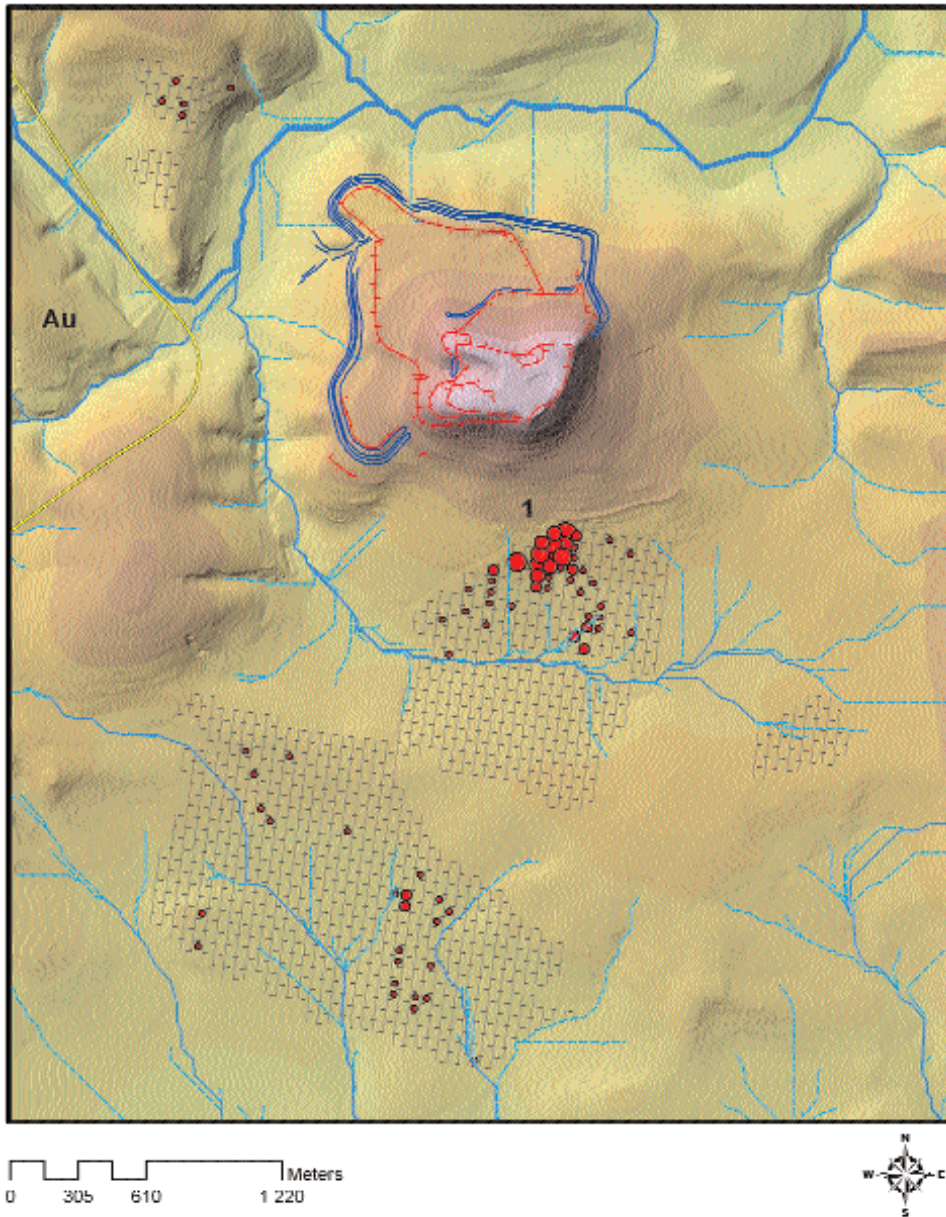
991–997: Prohnuté dno, omfalos

Výrazně klenuté, na svrchní straně hladké a bez výzdoby, na spodní straně motiv 961 (doloženo na malém fragmentu, 996: akropole, sonda 4 – obr. 22: 7).

Dovnitř nádoby vyklenutá dna jsou charakteristická zvláště u mis ze závěru stupně Ha D a z průběhu LT A (*Chytráček – Metlička 2004*, 86). Silnostěnný omfalos v kombinaci s motivem 961 na spodní straně dna je doložen na keramice z období LT B2/C1 – LT C1/C2 (*Venclová 2001*, 50, obr. 30: 12), objevuje se i na pozdně laténských nádobách z oppid (LT D1: *Rybová – Drda 2004*, 131, fig. 22: 10) a rovinných sídlišť (LT C2/D1: *Michálek 1990*, obr. 20: 2).

**2.3.3. Tkalcovská hliněná závaží a mazanice**

Fragmenty jehlancovitých závaží (*obr. 17: 1, 3*) se podařilo nalézt na akropoli Vladaře při povrchovém průzkumu a také v sondě 4, umístěné bezprostředně za fortifikací v jz. nároží (*obr. 6*). Jehlancová závaží patří k poměrně častým nálezům z opevněných výšinných sídlišť (*Chytráček – Metlička 2004*, 39, Abb. 18: 23; 67: 27; 89: 6; 93: 14, 16), kde bývají odkrývána, často i ve větších souborech, především v prostoru za obvodovou hradbou s přilehlými sídelními objekty. Hliněná závaží sloužící k napnutí osnovy vertikálního tkalcovského stavu dokládají na výšinných sídlišťích domáckou textilní výrobu. Jedno ze závaží z akropole Vladaře má tyl zdobený rovnoramenným rytým křížem (*obr. 17: 1*). Téměř shodné motivy rovnoramenných křížů se často objevují na čtvercových týlech jehlancovitých závaží již v mladší době bronzové (*Moucha*



Obr. 24. Záhořice, Vladav. Digitální model hradiště a jeho bezprostředního okolí s rekonstruovaným průběhem vodních toků a s vyznačením snosové oblasti sekundárního výskytu zlata podle *Tenčíka et al. (1982)*. Plochy analytických sběrů s nálezy pravěké keramiky. Velikost kroužků udává počet zlomků pravěké keramiky v sektoru 50 x 50 m (1–67 kusů). – Fig. 24. Záhořice, Vladav. Digital model of the hillfort and its immediate environs, with reconstructed watercourses and showing the lode-bearing areas of secondary gold occurrence after *Tenčík et al. (1982)*. Areas of analytical surface artefact collection with finds of prehistoric pottery; the circle size indicates the number of sherds of prehistoric pottery per 50 x 50 m sector (1–67 pcs).

2002, 132, obr. 1: 11), v době halštatské i časné laténské (*Dobiat 1990*, 54, Abb. 28; *Sievers 1984*, 54, Taf. 127; *Fridrichová 1987*, 192, tab. 49: 1) a jednoduché vzory lze snad vysvětlit i jako značky související s funkčním uspořádáním jednotlivých skupin závaží vypínajících osnovu tkalcovského stavu. Rekonstrukci vertikálních stavů s řadami zavěšených jehlancovitých závaží umožnily objevy pozůstatků těchto zařízení na sídlišťích Ha A2-B2/3 (*Schmotz 1988*, 106, Abb. 3), odkryty byly rovněž v domech z časné (*Dobiat 1990*, 50, Abb. 26–27) a pozdní doby halštatské (*Engelhardt 1987*, 85, Abb. 45–46). Jehlancovitý tvar tkalcovských závaží se udržel i v mladší a pozdní době laténské, jak ukazují nálezy z oppid (*Jansová 1988*, Taf. 183: 7–9; *1992*, 71, Taf. 206: 22).

Zlomky mazanice (*obr. 13: 1–5*) ze sondy 2 ležely v hl. 40 cm, ve vrstvě související se zásypem objektů 6 a 9 (sektor 1), které lze jen rámcově datovat do mladšího pravěku. Fragmenty s rovnou uhlazenou jednou stranou mohly souviset s výmazem dřevěných stěn povrchových sídelních objektů.

### 3. Stopy osídlení horního toku Střely v době bronzové a železné

#### 3.1. Ojedinelé nálezy, archeologické objevy

##### 3.1.1. Doba bronzová

K nejstarším indiciím osídlení v době bronzové se řadí pravděpodobné pozůstatky prvního ohrazení akropole na Vladaři zachycené v sondě 2. Podle radiokarbonového datování zuhelnatělého dřeva ze základové jámy (obj. 12) pro dřevěný sloup (*obr. 11; 12*) spadají zmíněné aktivity na počátek mohylové kultury střední doby bronzové. Bronzová sekera s vykrojeným tylem a se středovými laloky položenými nízko u břitu (břit zřejmě již v pravěku odlomen: *Plesl – Hájek – Martinek 1983*, 51, tab. 11: 4) pochází z k. ú. Novosedly (obec leží 4 km již. od Vladaře: *obr. 1: 4*), bližší nálezové okolnosti ale neznáme. Podobné bronzové sekery se objevují v období stupňů Br C-D, v horizontu skladů z konce střední doby bronzové (depoty typu Plzeň-Jikalka) a také na počátku mladší doby bronzové v hromadných nálezech bronzů s rozlámanými šperky, nástroji nebo zbraněmi (*Kytlicová 1975*, 96, Abb. 2; *Čujanová-Jílková 1970*, 90, Abb. 27: 4; *Čujanová – Prokop 1968*, 322). Pozoruhodná je informace o rozchvácném depotu s bronzovými předměty na Chlumské hoře, sev. od Manětína (A. Beneš, archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 6233/63). V k. ú. Hrádek (*obr. 1: 9*), ve svahu údolí na levém břehu Lučního potoka (430–450 m n. m.), bylo v letech 1963–1964 zachyceno knovízské sídliště. Při záchranném výzkumu bylo prokopáno osm zahloubených objektů a jedna pec (*Hůrková 2002*, 55, obr. 6–8). Na plošině návrší nad pravým břehem Lučního potoka, 650 m záp. od zmíněného sídliště bylo v letech 1976–1985 zkoumáno pohřebiště knovízské kultury (*obr. 1: 8*). Zatím nepublikovaný plošný výzkum odkryl 85 hrobů se žárovými pohřby v popelnicích (ojediněle zachyceny kamenné věnce, prozrazující zřejmě pozůstatek původního mohylového krytu), dokumentovány byly také malé jámové hroby, ale i obdélné skříňkové kostrové hroby ze silných přitesaných břidlicových desek (celkem 5 hrobů bylo kostrových). Osobitý ráz nekropole u Brda spočívá v její rituální pestrosti, která se projevuje nejen přítomností kostrových hrobů, ale i variabilitou ve vnitřní a vnější úpravě hrobů popelnicových. Specifickým znakem jsou také velké kruhové objekty i četná žárovíště s uhlíky a propálenou zemí, související se spalováním mrtvých a s dalšími pohřebními obřady. Při záp. okraji pohřebiště se podařilo např. zachytit kruhovitý útvar o průměru ca 20 m, vymezený kúlovými jamkami a žlabem, hlubokým 1 m (*Kytlicová 1982*, 13; *1985*, 13–14; *1987*). Obě lokality v k. ú. Brdo a Hrádek se nacházejí ve vzdálenosti přibližně 8 km od akropole Vladaře, která byla zřejmě osídlena také v mladší době bronzové (*obr. 13: 7, 14–16, 36*). Výšinné sídliště z pozdní doby bronzové s nedatovaným příčným valem a příkopem na šíji úzké ostrožny bylo objeveno nad řekou Střelou a jejím pravobřežním přítokem v k. ú. Kotaneč (*obr. 1: 6*), 6 km na JV od Vladaře (*Bašťová 1984*, 161; *Chytráček – Metlička 2004*, Karte 1: 6). Následující dvě výšinné lokality zůstávají kulturně nezařazené. Zcela nedatované je hradiště v k. ú. Chyšce, situované na ostrožně nad Střelou (*obr. 1: 10*), 2,5 km na SV od Vladaře. Opevnění zde tvoří mohutný příčný val, místy je patrný i nízký obvodový val se stopami spečení (*Bašťová 1984*, 160). Žádné nálezy při povrchovém průzkumu neposkytlo malé hradiště s nízkým obvodovým valem na vrcholku Zbraslavského vrchu, v k. ú. Zbraslav, 7 km jz. od Vladaře, které jsme objevili a geodeticky zaměřili v roce 2002.

### 3.1.2. Doba železná

V průběhu stupně Ha D lze především na opevněné akropoli Vladaře předpokládat trvalé osídlení s povrchovou zástavbou, jak prozrazují fragmenty keramických nádob i tkalcovských hliněných závaží z povrchových sběrů, mikrovrypů a sondáží a také vlastní nálezové situace odkryté především v sondách 1 a 2 (*obr. 6; 13: 17, 21, 23, 29–33; 17: 1, 3; 19: 1, 4–9, 11–13; 21*). Plynulý vývoj výšinné lokality s intenzivním trvalým osídlením silně opevněné akropole pokračoval zřejmě v celém LT A (*obr. 10; 12b; 13; 25, 35; 17: 5, 10; 21: 4; 22: 1–3*). Doložit můžeme i luxusní předmět, který představuje bronzová nožka pyxidy z 6./5. stol. př. Kr. (*obr. 17: 10; 18*).

Pravděpodobně v 5. stol. př. Kr. mohla být dokončena rozlehlá vodní nádrž (hl. 280 cm, délka 45 m, šířka 30 m), vylámaná ve skalnatém podloží masivu v prostoru mísovité utvářené a široce rozevřené mělčké prolákliny ve vých. části akropole (v tomto místě nelze zcela vyloučit existenci staršího předchůdce menších rozměrů: *obr. 6*). Po vytěžení čedičových kamenů, které mohly být využity především při stavbě mohutné obvodové fortifikace akropole, vznikla cisterna sloužící jako rezervoár dešťové vody. Radiokarbonové datování sedimentů i výsledky analýz pylů a rostlinných makrozbytků (*Pokorný et al. 2005*) ukazují, že nejstarší vrstvy na skalnatém dně cisterny vznikly na přelomu 5. a 4. stol. př. Kr., kdy byla akropole ještě osídlena značným množstvím stálých obyvatel. Datování většiny fragmentů keramických nádob vyzdvížených přímo z vrstvy na dně cisterny v sondě 3 (*obr. 20: 2–16*) odpovídá stupni LT A2 (případně i LT A2/B1) a koresponduje s výsledky přírodovědného výzkumu.

Sledujeme-li v období Ha D – LT A stopy pohřebních aktivit v okolí zřejmě velké sídelní aglomerace na Vladaři, můžeme zatím upozornit pouze na tři lokality. V k. ú. Novosedly (obec leží 4 km již. od Vladaře: *obr. 1: 4*) byl pravděpodobně narušen pozdně halštatský žárový hrob, přesnější lokalizace však není známa. Dochovala se jen celá soudkovitá nádoba zdobená řadou nehtovitých vrypů pod okrajem, která obsahovala malé fragmenty spálených kostí v hlině u dna; bez bližších údajů o místě nálezů se dostala do muzea ve Žluticích (*Plesl – Hájek – Martínek 1983, 51, tab. 16: 1*).

Vzdálenější nekropole leží 8 km již. od Vladaře, na mírné náhorní plošině, 460 m n. m. (*obr. 1: 7; 2; 3*), v k. ú. Manětína-Hrádku, ca 600–1000 m sev. od pohřebiště z mladší doby bronzové v Brdě. Na poli v tratích „Na hrobích“ a „Na pěti záhonech“ u obce Hrádek se v letech 1964–1982 podařilo prozkoumat celkem 317 objektů, z toho 228 hrobů a 21 objektů náležejících k hrobové úpravě (*Soudská 1994, 52, 59–61, Abb. G1*). Další skupinu tvoří žárovíště, kde byly spalovány hranice s mrtvými, a také novodobé objekty interpretované jako druhotně zasypané úvozy nebo strže. Odkryté hroby zde prozrazují kontinuitu pohřbívání v období od Ha C2 do konce LT A (*obr. 3*). Stupni Ha C2 patří pouze dva komorové hroby, fázi Ha C3-D1 náležejí tři pohřby a 223 hrobových celků spadá do časového úseku zahrnujícího počátek stupně Ha D2 až konec LT A. V centrální části pohřebiště situované dva nejstarší hroby (176, 188), patřící stupni Ha C2, byly komorové, pod kamennými kryty, s výhradně žárovými pohřby v popelnici a s bohatou keramickou výbavou.

V období Ha D2–3 (*Soudská 1994, 54–61, Pl. 2*) tvoří malé žárové hroby v jamkách samostatný celek, koncentrovaný v záp. části nekropole (*obr. 3*). Hroby fáze Ha D3 – LT A reprezentují jak malé žárové pohřby v jamce někdy s kamenným krytem, tak velké mohylové hroby s pohřbem a milodary na úrovni terénu. Kruhový půdorys objektu lemují někdy žlábek vyplněný uhlíky. Do stejné fáze jsou zařazeny hroby čtvercového nebo kruhového půdorysu s několika vrstvami kamenného krytu, který je pravděpodobně pozůstatkem mohylového pláště. Sev. a vých. hranici nekropole tvoří nejmladší hroby stupně LT A, uspořádané v řadách S-J a V-Z (*obr. 3*). Ve směru S-J orientované obdélníkové jámy s dřevěnou komorou přikrýval kamenný kryt a v některých případech také mohylový plášť, který prozrazují zbytky kamenného věnce.

V Ha D2 již obsahovaly dva hroby (49, 60) drobné zlaté šperky (malý zlatý kroužek a zlaté plátování terčíku spony: *Soudská 1994, 145, 149, Abb. D2–3*). Význam nekropole v průběhu stupňů Ha D3 až LT A naznačuje větší počet i bohatá výbava pohřbů (*obr. 3*). Ve třinácti hrobech stupně Ha D3/LT A byly nalezeny zlaté předměty (deset hrobových celků obsahovalo malé zlaté kroužky, jeden drobnou zlatou kuličku a tři zlatá plátování terčovitých spon), v hrobu 157 dva stříbrné náramky, bronzové byly nalezeny ve dvanácti hrobech. V pěti hrobech se našly železné pásové zápony, ve čtyřech ozdoby z koňských postrojů (faléry nebo jejich části), ve dvou zlomky železného udíla, v jednom hrobu (164) spona s ozdobnou patkou, zlomky spon v dalších devíti hrobech a v jedenácti hrobech byly skleněné a jantarové korálky. Železná kopí byla odkryta v sedmi hrobech, železné sekáče v šesti, ve čtyřech byly železné nože a jejich zlom-



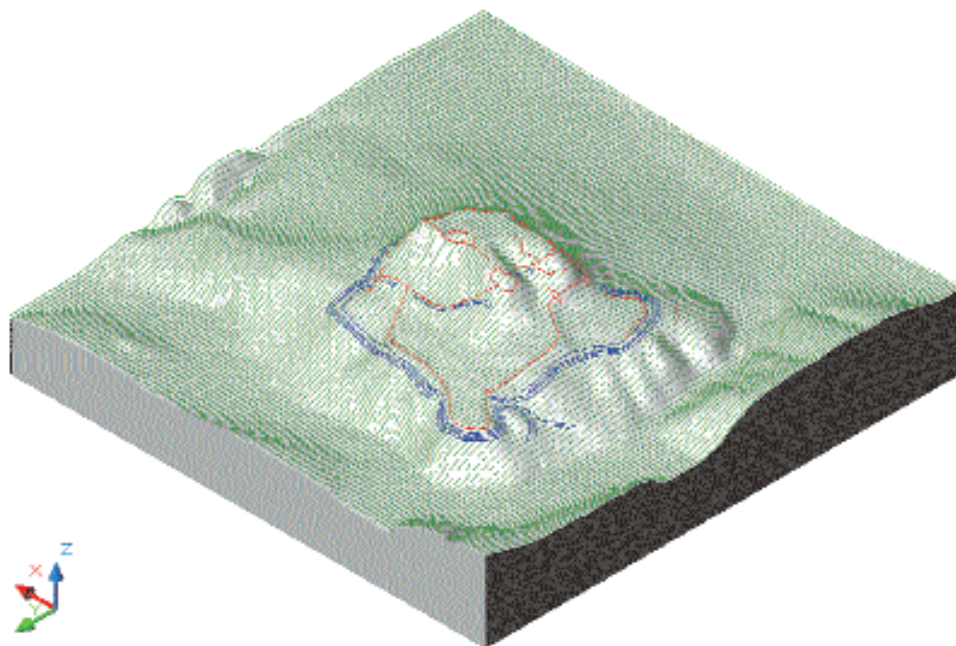
Obr. 25. 1. vojenské mapování (1764–1783). Výřez z listu 103 se zakreslenou lokalitou Vladař a jejím okolí. – Fig. 25. Extract from sheet 103 of the First Military Mapping (1764–1783), showing Vladař and its environs. © 1<sup>st</sup> Military Survey, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Geoinformatics Laboratory, University of J. E. Purkyne – <http://geolab.cz>; © Ministry of Environment of Czech Republic – <http://www.env.cz>

ky (Soudská 1994, Tab. 3). Ve středu pohřebiště situovaný komorový hrob (196) s částmi dvoukolového vozu datuje E. Soudská (1994, 15, 18, 19, Abb. B30, G4) do stupně Ha D3/LT A, pravděpodobně mezi roky 520–500 př. Kr. Žárový pohřeb uložený v keramické nádobě patřil dítěti, dívce z vyšší sociální vrstvy.

Bohatě vybavené jsou v Manětíně-Hrádku také nejmladší hroby stupně LT A, ze závěrečné (V.) fáze nekropole. Ve dvou byly nalezeny malé zlaté kroužky (72, 102), železné sekáče (12, 117), části železných nákrčníků a železná šípka, ve třech hrobech skleněné korálky a bronzové náramky, spony pocházejí z pěti hrobů. Vedle spon s ptačí hlavičkou, blízkých sponám typu Marzabotto, vyniká figurální, jantarem vykládaná spona z hrobu 74, který E. Soudská (1994, 61, Abb. B13: 6) klade do 1. pol. 5. stol. př. Kr. Fragment honosné maskovité spony pochází také z hrobu 72. Je pozoruhodné, že v inventáři pohřbů z nejmladší fáze LT A chybějí železné zbraně (kopí, meč), vyskytující se poměrně často v kostrových i žárových hrobech bojovníků (v záp. Čechách např. Kralovice, Nynice, Kyšice, Chlum).

Antropologický rozbor lidských žárových pozůstatků z Manětína-Hrádku vychází z celkového počtu 209 nálezů, z nichž však jen 103 poskytlo minimální počet znaků nezbytných pro určení a posouzení (Chochol 1984, 294–301, tab. 1–10). Mezi určenými nálezy z Manětína-Hrádku jsou pozůstatky 20 nedospělých a 83 dospělých osob. Mezi posledními je 21 mužů a 23 žen, u 39 dospělých nebylo možno pohlaví určit.





Obr. 26. Záhořice, Vladař. Trojrozměrný model hradisko, pohled od SZ. – Fig. 26. Záhořice, Vladař. Three-dimensional model of the hillfort, view from NW.

Podle *J. Chochola* (1984, 295) je ale spolehlivost určení relativně malá a u všech mužů a tří čtvrtin žen je určení pro nedostatek charakteristických fragmentů s důležitými znaky pouze alternativní. *E. Soudská* (1994, 61) také upozorňuje na málo průkazný materiál z podstatné části žárových pohřbů, kdy bylo možné jen zřídka a ne zcela jednoznačně určit pohlaví a věk zemřelých. Podle autorky výzkumu byli muži označeni pouze v pěti hrobech, ženy celkem v sedmnácti. Překvapivě umožnil antropologický materiál určit 13 dětských hrobů (včetně hrobu 196 s vozem). Podobně jako na pohřebišti v Nynicích, i zde je nápadný malý počet dětí zemřelých krátce po narození; jejich pozůstatky pravděpodobně nebyly pohřbívány, nebo jsou uloženy v nezkoumaném místě pohřebního areálu. V Manětíně-Hrádku byl zjištěn vysoký počet nedospělých, kteří zemřeli v pozdním dětském až dospívajícím věku. Antropologický rozbor *J. Chochola* (1984, 301) zdůrazňuje malou fyzickou zátěž manětínské populační jednotky na základě slabé modelace svalového reliéfu. Podle *E. Soudské* (1994, 63) jsou v Manětíně-Hrádku poměrně vzácné prokazatelné hroby mužů (a to ještě často nezletilých), vybavené symbolicky zbraněmi. Nabízí se také otázka, proč zde bylo pohřbívání koncem 5. stol. př. Kr. ukončeno. Autorka se domnívá, že zde již delší dobu byly pochovávány převážně ženy a děti z vyšší sociální vrstvy. Absenci hrobů bojovníků pak dává do souvislosti se vzdálenými válečnými taženími, na nichž se komunita částečně podílela.

Je nápadné, že také na všech dalších velkých západočeských pohřebištištích (s plochými žárovými hroby i s mohylami: *Šaldová* 1971; 1984) končí pohřbívání v LT A (v Plzni-Radčicích s více než 150 hroby Ha D – LT A nebyl prozkoumán žádný hrob z LT B a kostrový pohřeb LT C1 je zatím jediný v celých záp. Čechách: *Bařtová* 1986, 118; *Chytráček – Metlička* 2003, 89; 2004, 106, Karte 2: 8; 15: 72; 18: 7).

Nekropole v Manětíně-Hrádku, umístěná na mírné náhorní plošině, měla dobrý vizuální kontakt s 8 km vzdálenou sídelní aglomerací na opevněném vrchu Vladař (*obr. 2*) a je nepochybné, že mezi oběma současnými lokalitami existovaly pevné vazby. Sídlo komunity, jejíž hroby se podařilo objevit u Manětína-Hrádku, zatím sice neznáme, ale můžeme před-

pokládat jeho velmi pravděpodobnou podřízenost centru na Vladaři. Např. jen vybudování a údržba rozsáhlých fortifikací si zde vyžadovala nasazení velkého množství pracovních sil, které mohly být získávány i z oblastí ještě mnohem vzdálenějších. Region horního toku Střely, v dřívějších letech archeologicky poměrně málo sledovaný, pravděpodobně skrývá ještě jiné pohřební areály, které se mohou vyznačovat větší rozlohou i dlouhodobější kontinuitou a nacházejí se zřejmě i ve větší blízkosti fortifikací na Vladaři.

K regionu horního toku Střely rovněž patří 11 km záp. od Vladaře ležící pohřebiště v Sovoluskách, které reprezentuje zatím nejzápadněji vysunuté pozdně halštatské ploché žárové hroby v Čechách (*Beneš 1969*, 154, 160). Na mírném již. svahu (610 m n. m.), při úpatí Jesineckého vrchu (z úpatí vrchu výhled na masiv hory Vladař), se v letech 1957–1962 podařilo objevit celkem 32 žárových hrobů z období stupňů Ha D2–3 – LT A, které byly v prozkoumaném úseku poměrně hustě rozloženy (odstup mezi sousedními pohřby nepřesahoval 1–2 m) a měly poměrně chudou výbavu. Tři hroby, které obsahovaly i ojediněle nekeramické předměty, byly situovány blízko sebe ve středu odkryté plochy. Převažovaly hroby jámové s rozptýlenými spálenými pozůstatky (zlomky kostí se dochovaly jen ve 24 případech), ve dvou hrobech byly ostatky rozsypány i uloženy v nádobách, pouze tři lze označit za ryze popelnicové. Kamenný kryt se vyskytl nad třemi pohřby. Hrobovou výbavu tvořila především keramika (v jedenácti hrobech celé nádoby, 21 hrobů obsahovalo jen střepy), nekeramické milodary byly zjištěny v šesti hrobech (dva skleněné korálky, jeden bronzový náramek, zlomky bronzových kruhů ve třech hrobech, jeden železný nožík). Periferní poloha nekropole v nadmořské výšce přesahující 600 m n. m., v oblasti s více než řídkým předchozím osídlením, snad může naznačovat určitou snahu po kolonizaci nových území, která se v pozdní době halštatské projevuje i v jiných regionech.

V průběhu stupně Ha D docházelo rovněž ke zvýšenému vyhledávání a obsazování výšinných lokalit, z nichž některé zaujímaly strategicky významnou pozici. Pouze 6 km sv. od Vladaře se podařilo objevit hradiště s nedatovaným opevněním (rozloha 3,84 ha) na Jezerském vrchu, v k. ú. Podštěly (*obr. 1: 2*). Leželo na vrcholové plošině vulkanického suku, mělo vyvýšenou akropoli (589 m n. m.) a oddělené předhradí, umístěné na trojúhelníkovitém záp. ostrohu (*Chytráček – Metlička 2004*, 235, Abb. 115–116, Foto 75–76, Karte 4: 37). Výšinná lokalita se nachází přímo na hranici rozvodí řek Berounky a Ohře, v prostoru poměrně snadného průchodu do oblasti středního Poohří. Sonda na akropoli zachytila v hl. 15 cm tmavě hnědou hlinitou vrstvu obsahující kameny, mazanici, hliněný přeslen a keramiku, jež sídelní aktivity datuje do pozdní doby halštatské. Je velmi pravděpodobné, že osídlení na Vladaři a Jezerském vrchu mohlo být v určitém úseku stupně Ha D současné. V exponovaném období Ha D2–3/LT A nelze zcela vyloučit existenci určité organizované struktury sídel, v níž některé výšinné lokality střežily zřejmě klíčová místa a plnily jistě ještě řadu dalších funkcí. Nestratifikované nálezy pozdně halštatské keramiky pocházející z plochého vrcholu izolované kupy (580 m n. m.) se strmými skalnatými srázy v k. ú. Nové Městečko (ve 14. stol. zde byl postaven hrad Preitenstein) prozrazují pravděpodobně další výšinnou lokalitu Ha D, která je vzdálena 13 km jz. od Vladaře a leží přímo na jz. okraji nejrozsáhlejší snosové oblasti sekundárního výskytu zlata v regionu.

V 6. a 5. stol. př. Kr. byla vedle hradišť zakládána nepochybně řada současných rovinných sídlišť. V k. ú. Podštěly, 4,5 km na SV od Vladaře, registrujeme rovinné sídliště Ha D – LT A (*obr. 1: 3*) na pravém břehu malého potoka, který pramení pod Jezerským vrchem, osídleným v pozdní době halštatské (hradiště se nachází 1 km sv. od sídliště). Těž-

ba v cihelně zde v roce 1964 zničila 20 sídlištních objektů; podařilo se tehdy zachránit a dokumentovat pouze fragmenty keramických nádob z jedné kulturní jámy (*Plesl – Hájek – Martínek 1983*, 55, tab. 17–19; *Bařtová 1984*, 166). Existenci řady dalších rovinných sídlišť naznačují i četné nálezy pravěké keramiky z povrchových průzkumů v bezprostředním okolí Vladaře (*obr. 24*).

Sledujeme-li další vývoj osídlení regionu v mladší a pozdní době laténské, překvapí nás v tomto období především nálezy z opevněného areálu na Vladaři (pocházejí z akropole i předhradí). Množství artefaktů vzrostlo zvláště v roce 2004, konzervace kovů není ale ještě dokončena a nově objeveným předmětům bude věnována pozornost až v následující plánované studii. Zmíníme jen pozoruhodný nález laténského meče v železné pochvě se závěsným můstkem a železnou pasovou záponou, který se podařilo odkrýt v hloubce 25 cm v jz. nároží akropole (*obr. 6: b*). Tvar zápony, plechového můstku i rovné ústí pochvy s nedochovaným nákončím dovolují datování do pozdní doby laténské. Části na kruhu točených nádob z LT C-D1 pocházejí z výkopu pro požární nádrž ve IV. areálu předhradí (*obr. 5; 17: 11, 14*). Na akropoli se podařilo keramiku LT C-D nalézt při povrchových sběrech (*obr. 19: 10*), v mikrovrypech (LT D: *obr. 6: MV2; 19: 3*), při výzkumu obvodové fortifikace v sondě 2 (*obr. 6; 14: 12, 13*) a také v sondě 4 za opevněním v jz. nároží (*obr. 6; 22: 5–7*). Sonda 3, zkoumající sedimentární výplň vodní cisterny na akropoli (*obr. 6*), odkryla v hl. 208 cm od vodní hladiny (676,43 m n. m.) fragmenty dna a stěn na kruhu točené vázovité nádoby z doby laténské (LT B2/C1-D: *obr. 20: 1*), které ležely na slabé vrstvě z jemnozrnného jílu s množstvím spáleného dřeva na bázi. Vznik vrstvy souvisí zřejmě s požárem a následnou silnou erozí z okolní plochy akropole, kdy se bezprostředně nad vrstvou uložily i zlomky vázy. Na základě šesti radiokarbonových dat z rostlinných makrozbytků odebraných přímo ze sedimentů studovaného profilu lze odvodit přibližné stáří zmíněné jílovité vrstvy s uhlíky k roku 200 BC (*Pokorný et al. 2005*, *obr. 4*).

Povrchový průzkum v bezprostředním okolí Vladaře (k. ú. Vladořice), na již. úpatí stolové hory (*obr. 24*), přinesl ojedinělé zlomky keramiky LT C/D. V k. ú. Stvolny, 5,5 km jv. od vrchu Vladař (*obr. 1: 5*), se při povrchovém průzkumu podařilo objevit fragment náramku z bezbarvého skla s korozí (na rubu folie ze žlutého opakního skla, vnitřní průměr 92 mm, šířka 17 mm, tloušťka 6 mm). Náramek má 5 žeber (na středním patrně šikmé vrypy, postranní perličkované) a reprezentuje typ 10, který se řadí k výrobkům LT C2, přetrvává ale i v LT D a v Čechách tvoří asi 9 % nálezů všech skleněných náramků z tohoto období (*Venclová 1990*, 126, Pl. 69: 10, 11; *Venclová – Salač 1990*, 646, 648, *obr. 1: 2, 22; 2: 26, 29*, tab. 3). Shodné náramky z Lovosic se svým bezbarvým sklem se žlutou fólií liší od ostatních českých nálezů, kde zpravidla převažuje modrá barva skla. Náramky typu 10 lze doložit na oppidech (Stradonice, Staré Hradisko) i rovinných sídlišťích (např. Lovosice, Mšec). Nejbližší lokalitu představují zřejmě Dolánky v sz. Čechách, kde skleněné náramky tohoto typu pocházejí pravděpodobně ze sídlišť na vrchu Rubín i z jeho okolí (*Preidel 1937*, 68, Taf. IV). Fragment skleněného šperku nalezený nedaleko Vladaře může prozrazovat stálou atraktivitu regionu horního toku Střely i v mladší a pozdní době laténské. Nález zřetelně koresponduje s novými poznatky, které přinesl výzkum klíčové výšinné lokality.

### 3.2. Povrchové průzkumy v bezprostředním okolí opevněného areálu na Vladaři

V letech 2002–2004 proběhla první etapa povrchových průzkumů v bezprostředním okolí opevněného areálu na Vladaři. Cílem těchto aktivit bylo shromáždit nové prameny ke stu-

diu zázemí hradiště, a vyhnout se tak příliš jednostrannému pohledu na lokalitu centrálního významu. Okolí Vladaře nebylo dosud z archeologického hlediska podrobněji zkoumáno a fakta, která byla k dispozici v době zahájení našeho projektu, poskytovala nevěrohodný obraz několika navzájem izolovaných nalezišť v takřka neosídleném regionu.

Pro řešení tohoto úkolu bylo využito několik nedestruktivních metod terénního výzkumu. Převaha nových poznatků pochází z povrchových sběrů prováděných katedrou archeologie Západočeské univerzity v Plzni. Analytické sběry (srov. *Kuna et al. 2004*, kap. 9), prováděné standardně svazky pěti úsekových linií orientovaných ve směru S-J, o délce úseku 50 m, s rozestupy 10 m, dosud proběhly v katastrech obcí Močidlaec (okr. Karlovy Vary), Stvolny (okr. Plzeň-sever), Vladořice (okr. KV) a Žlutice (okr. KV) (*obr. 1*). Tato metoda poskytla zcela nový pohled na strukturu pravěkého osídlení Žluticka, ačkoliv je zřejmé, že pracujeme pouze s určitým vzorkem pramenů, který však bude možné v budoucnu významným způsobem rozšiřovat.

Dosavadní, zatím jen předběžné výsledky zpracování těchto sběrů ukazují, že i v tomto regionu s nepříliš příznivými charakteristikami přírodního prostředí vykazují archeologické prameny překvapivě vysokou hustotu. Prakticky z každého sběrového polygonu pocházejí nálezy prokazatelně pravěkého stáří, ačkoliv možnosti jejich přesnějšího chronologického zařazení jsou velmi omezené. Nejstarší zachycené doklady lidské aktivity reprezentují jednotlivé kusy štípané industrie, zhotovené ze surovin pocházejících ze sz. Čech. Ty ve většině případů nelze datovat přesněji než do širokého intervalu od závěru paleolitu do eneolitu, resp. starší doby bronzové (za určení děkujeme Sl. Venclovi). Získané zlomky keramiky většinou rovněž neposkytují opory pro jemné chronologické třídění, obecně lze většinu z nich zařadit do období popelnicových polí (v menší míře do doby halštatské až laténské).

Nelze vyloučit, že se v získaném vzorku vyskytují i zlomky raně středověké keramiky bez charakteristických morfologických a výzdobných rysů, jež jsou od některých skupin sběrového materiálu pravěkého stáří obtížně rozlišitelné. Sbírána byla i keramika vrcholného středověku a novověku (kromě keramiky stavební), jejíž svědectví může upřesnit charakter využívání krajiny v nejmladších obdobích její historie, zároveň však může posloužit jako nástroj modelování transformačních procesů, postihujících archeologické prameny v zemědělsky využívané krajině všeobecně. Podrobný popis použité metody a vyhodnocení dosažených výsledků bude předmětem samostatného článku, na tomto místě podáváme pouze jejich stručný souhrn.

Metoda povrchových sběrů je v odůvodněných případech doplněna geofyzikálním průzkumem (R. Křivánek), který je ale v bezprostřední blízkosti Vladaře výrazně limitován přítomností magnetických vyvěřelých hornin v podloží. Rozsáhlejším způsobem se geofyzika uplatnila ve sběrovém polygonu na katastru obce Stvolny, odkud pochází kromě většího množství pravěké keramiky také zlomek laténské skleněné náramky (LT C2/D).

Zatím nejvýraznější kumulaci artefaktů pravěkého stáří se podařilo zachytit v katastru Vladořic, v bezprostředním okolí vodního pramene na již. úpatí stolové hory. V minulosti bylo toto prameniště odvodňováno drobnou vodotečí, spojující se o několik set metrů jižněji s bezejmenným potokem. Velmi dobrým pramenem pro hrubou rekonstrukci systému drobných vodních zdrojů a zamokřených míst je tzv. První vojenské mapování (*obr. 25*) z 60.–80. let 18. stol., se zakreslenými malými potoky a zamokřenými loukami v místech, kde jsou dnes meliorovaná pole. Obdělávaná plocha přiléhá k prameni pouze z již. strany, sev. směrem se rozkládá louka. Přestože bylo možno povrchovým sběrem vzorkovat pouze oranou část, plocha o velikosti ca 300 x 300 m přiléhající ke studánce poskytla řádově stovky zlomků pravěké keramiky. Hustota nálezů zde výrazně převyšuje běžný průměr zkoumané oblasti (*obr. 24*). Keramika je datována do širšího intervalu období popelnicových polí (ojediněle i mladší doby laténské), jedná se tedy o doklady aktivity (sídlištní?) alespoň zčásti současné s funkcí fortifikačního systému Vladaře. Na stejné ploše byl zároveň detekován četný výskyt struskovitých konkrecí zatím nejasného stáří, u nichž nelze bez podrobnějších analýz vyloučit ani recentní původ.

### 3.3. K otázce významu Vladaře v sídelních strukturách doby halštatské a laténské

Výzkum výšinné lokality Vladař je zatím v samém počátku a rozmnožil spíše řady otázek než jednoznačných odpovědí. V závěru se pokusíme pouze o stručné shrnutí základních faktů a naznačíme několik pravděpodobných interpretací. Výzkum opevnění předhradí i akropole ukázal, že rozlehlý opevněný areál, ležící na ploše 115 ha, vznikal postupně a v delším časovém období. Nejstarší pozůstatky fortifikací pocházejí zřejmě již z průběhu doby bronzové. V 6. a 5. stol. př. Kr. bylo nejspíše starší zaniklé opevnění obnoveno a pravděpodobně došlo i k podstatnému zvětšení celé pevnostní soustavy. Určité indicie zjištěné v prostoru II. areálu předhradí nasvědčují, že exponované plochy přiléhající k sev. úpatí akropole byly v časně době laténské využívány a snad již i začleněny do systému fortifikací. Bronzová nožka pyxidy z 6./5. stol. př. Kr. nalezená na akropoli se tak řadí k prestižnímu zboží, které v pozdní době halštatské a časně době laténské plynulo z antického Středomoří na dvory aristokracie sev. od Alp. Opevněný areál na Vladaři s bohatými výskyty zlata v okolí se v 6. a 5. stol. př. Kr. zřejmě stal významnou sídelní aglomerací a vyvýšená akropole, obehnaná mohutnou hradbou, mohla plnit úlohu centrální rezidence elity, udržující dálkové kontakty s regiony již. od Alp. Taková nadregionální mocenská centra se ve zmíněné době vyvíjela v řadě zemí západní, střední, jižní i jihovýchodní Evropy (*Herrmann 2002*, 93, Abb. 59; *Krause 2002*, 495, Abb. 2; 5–7; *Stöllner 2002*, 405; *Tomedi 2002*, 303) a vznikala velmi pravděpodobně i v některých oblastech Čech (*Chytráček 2002*, 121, Abb. 1; *Chytráček – Metlička 2004*, 125, Abb. 25; *Drda – Chytráček v tisku*). Nad soutokem Vltavy a Berounky se např. v 6. a 5. stol. př. Kr. vypínala rozsáhlá pevnostní soustava hradiště Závist, s opevněnou akropolí a rozlehlým předhradím, které bylo rovněž chráněno příkopem a hradbou (*Motýková – Drda – Rybová 1984*, obr. 1b; 1988, 391, Abb. 2; *Chytráček – Bernat 2000*, 301, obr. 1). Vznikající předoppidální centra se vyznačovala velkou rozlohou opevněných areálů (např. Glauberg, Ipf, Ehrenbürg, Kallmünz, Závist, Vladař) a byla pevně začleněna v regionální i nadregionální dopravní síti (*Chytráček 2002*, 135, Abb. 1; *Sander – Schauer 2003*, 517, Abb. 1). Některá významná sídla prozrazující protourbánní rysy přejímala řadu centrálních funkcí, které svým dosahem daleko překračovaly území sídelních areálů ve svém bezprostředním okolí. Velká nadregionální sídla mohla mít své rozlehlé svatyně ovládající kult a byla zde zřejmě i místa, kde se odehrávaly nákladné slavnosti doprovázené obvyklými zápasy a závody (*Herrmann 2002*, 98, Abb. 61). Jako sídelní, obchodní a řemeslná centra plnila úlohu kmenových středisek (výjimečně i větších celků?) a do určité míry se podobala pozdějším oppidům (*Verse 1999*, 176).

K rozpoznání sídelních aktivit na Vladaři v dalším průběhu doby laténské výrazně přispěl především moderní paleoenvironmentální výzkum. Informace vyplývající např. z výsledků pylových a makrozbytkových analýz daleko předčí poněkud omezená sdělení archeologických pramenů, které máme v současné době k dispozici. V souvislosti se sídelními aktivitami mladší a pozdní doby laténské se vynořuje stěžejní otázka existence či neexistence oppida na Vladaři. Nálezy keramiky i kovových předmětů z mladší a pozdní doby laténské přibývají, jedná se ale většinou o jednotlivé artefakty bez přímých souvislostí se sídelními objekty. Nejmladší stavební fázi obvodové hradby na akropoli se nepodařilo jednoznačně datovat, ale některé úseky zaniklých fortifikací (např. klešovitá brána D na záp. úpatí akropole, v linii opevnění III. areálu předhradí) nápadně připomínají obranné stavby oppid. K opatrnosti ovšem vybízejí výsledky přírodovědných analýz. Jejich inter-

pretace (Pokorný *et al.* 2005) naznačují, že okolo roku 200 př. Kr. došlo k rozsáhlému požáru a vrch Vladař pak byl částečně opuštěn a využíván spíš jen extenzivně. Na druhé straně je ale nutné připomenout, že laténská opevněná výšinná sídla ze 3. stol. př. Kr. nebyla zatím ve středoevropském prostoru archeologickými metodami prokázána (Filip 1978, 422; Drda – Rybová 1997, 109; 2001, 309; Chytráček – Metlička 2004). Jílovitá vrstva s uhlíky usazená v hl. 208 cm pod vodní hladinou cisterny prozrazuje požár a následnou erozi kolem roku 200 př. Kr., souvislost s nejmladší fortifikací akropole není ale prokazatelná. Přírodovědný výzkum přinesl také ještě druhý důkaz požáru. Jedná se o úlomky sklovité hmoty pocházející z žárem roztaveného čediče (Pokorný *et al.* 2005), které ležely v rozmezí hloubek 182 a 190 cm, a mohly by tak souviset i s mladšími sedimenty ze sklonku 1. stol. př. Kr. Nelze pak vyloučit, že zlomky roztaveného čediče mohou mít spojitost se zánikem poslední mohutné fortifikace z doby oppid.

*Práce byla vytvořena za podpory GA AV ČR, reg. č. projektu IAA8002204.*

*Za významnou pomoc v terénu autoři děkují Jiřímu Klsákovi z Krajského muzea v Karlových Varech a spolupracovníkům z OS Vladař na ochranu a výzkum archeologických lokalit.*

## Prameny a literatura

- Alimov, K. *et al.* 1999: Prähistorischer Zinnbergbau in Mittelasien, Eurasia antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens 4, 138–199.
- Barviř, L. 1906: O stopách zlatonosnosti ve vrstvách karbonských a permských v Čechách, Hornické a hutnické listy 7/3, 33–36.
- Bašta, J. – Baštová, D. – Bouzek, J. 1989: Die Nachahmung einer attisch rotfigurigen Kylix aus Pilsen-Roudná, Germania 67, 463–476.
- Bašta, J. – Baštová, D. – Metlička, M. 1990: Osídlení mikroregionu Čemínského potoka v době bronzové – Settlement of the Čemínský-potok micro-region in the Bronze Age, Archeologické rozhledy 42, 147–158.
- Bašta, J. – Metlička, M. 1992: Pozdně halštatská zásobní jáma z Nýřan, okr. Plzeň-sever – Die späthallstattzeitliche Grube aus Nýřany, Bez. Plzeň-Nord, Archeologické rozhledy 44, 374–386.
- Baštová, D. 1986: Excavation of the prehistoric (Hallstatt and La Tène) cemetery at Plzeň-Radčice. In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Prague, 115–118.
- 1984: Vývoj pravěkého osídlení v Povodí Střely – Die Entwicklung der vorgeschichtlichen Besiedlung im Flußgebiet von Střela, Archeologické rozhledy 36, 56–172.
- Beneš, A. 1969: Pozdně halštatské žárové pohřebiště v Sovoluskách, okr. Karlovy Vary – Die späthallstattzeitliche Brandgräberfeld in Sovolusky, Kr. Karlovy Vary, Památky archeologické 60, 134–163.
- Beneš, A. – Břicháček, P. 1980: Volyňsko v pravěku – Volyně-Raum in der Urgeschichte. Volyně.
- Bouzek, J. 1963: Problémy knovízské a milavečské kultury – Problems of the Knovíz and Milaveč cultures, Sborník Národního muzea v Praze 17/2–3, 57–118.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Simon, D. 1989: Tin and prehistoric mining in the Erzgebirge (Ore Mountains): some new evidence, Oxford Journal of Archaeology 8, 203–212.
- Čechura, M. 2002: Halštatské sídliště ve Stodě (okr. Plzeň-jih) – Siedlung aus der Hallstattzeit in Stod (Bez. Plzeň-jih), Sborník Západočeského Muzea v Plzni – Historie 16, 144–151.
- Čižmář, M. 1993: Frühlatènezeitlicher Burgwall „Černov“ in Mähren (Tschechische Republik), Archäologisches Korrespondenzblatt 23, 207–212.
- Čujanová, E. – Prokop, R. 1968: Měděná ložiska v západních Čechách jako možný zdroj suroviny v době bronzové – Kupfererzlager in Westböhmen als die vermutliche Rohstoffquelle in der Bronzezeit, Archeologické rozhledy 20, 312–329.
- Čujanová-Jilková, E. 1970: Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen – Západočeská mohylová pohřebiště střední doby bronzové. Archeologické studijní materiály 8. Praha.

- Čujanová-Jílková, E. – Soukupová, D. 1977: Mohyla se středobronzovým a časně laténským hrobem ze Štichova, okr. Domažlice – Der Grabhügel mit mittelbronzezeitlicher und frühlatènezeitlicher Bestattung von Štichov, Bez. Domažlice, *Archeologické rozhledy* 29, 241–252.
- Dobiat, C. 1990: Der Burgstallkogel bei Kleinklein I. Die Ausgrabungen der Jahre 1982 und 1984. *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 13. Marburg.
- Drda, P. – Chytráček, M. v tisku: Frühkeltische Zentralorte in Böhmen. In: Frühkeltische Fürstensitze. Älteste Städte und Herrschaftszentren nördlich der Alpen? Internationaler Workshop zur Keltischen Archäologie in Eberdingen-Hochdorf.
- Drda, P. – Rybová, A. 1995: Les Celtes de Bohême. Paris.
- 1997: Keltská oppida v centru Boiohaema – Die keltische Oppida im Zentrum Boiohaemums, *Památky archeologické* 88, 65–123.
- 2001: Model vývoje velmožského dvorce 2.–1. století před Kristem – Modell der Entwicklung des Herrengehöfts im 2.–1. Jahrhundert v. Chr., *Památky archeologické* 92, 284–349.
- Dreslerová, D. 1995: A Late Hallstatt settlement in Bohemia. Excavation at Jenštejn 1984. Praha.
- Dubský, B. 1932: La Tène jižních Čech. Strakonice.
- 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Egg, M. 1992: Spätbronze- und eisenzeitliche Bewaffnung im mittleren Alpenraum. In: Die Räter. I Reti, Bolzano – Bozen, 401–438.
- Eichhorn, O. 1937: Ausgrabungen des Museums der Stadt Mies von 1933 bis 1936. Mies.
- Éluère, Ch. 1997: Gold der Kelten. Die Welt der Kelten. Dia-Vortragsreihe in Hochdorf/Enz 1991–1997. Eberdingen.
- Engelhardt, B. 1987: Ausgrabungen am Main-Donau-Kanal. Archäologie und Geschichte im Herzen Bayerns. Gräfelfing.
- Filip, J. 1956: Keltové ve střední Evropě – Die Kelten in Mitteleuropa. Praha.
- 1978: Keltská opevnění jako ukazatel a odraz historického vývoje a struktury keltské společnosti – Celtic strongholds as an indicator and a reflection of the evolution and the structure of Celtic society, *Archeologické rozhledy* 30, 420–432.
- Foedisch, J. A. 1867: Kamenné valy na Vladaři, *Památky archeologické* 7, 599–600.
- Frána, J. 1997: Původ figurky z Vladaře z hlediska použitého materiálu – Die Herkunft des Figürchens vom Vladař mit Berücksichtigung des hierzu verwendeten Materials, *Historický sborník Karlovarska* 5, 22–31.
- Fridrichová, M. 1969: Závěrečná fáze štitarského stupně – Die Endphase der Štitarer Stufe, *Archeologické rozhledy* 21, 355–379.
- 1974: Halštatská sídliště v pražském území – Hallstattzeitliche Siedlungen im Prager Gebiet. *Acta Musei Pragensis* 74. Praha.
- 1987: Bylanská kultura ve středních Čechách (vývoj osídlení). Ms. kandidátské práce, Praha.
- Fridrichová, M. – Koutecký, D. – Slabina, M. 1996: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha – Pohřebiště bylanské kultury v Praze, *Památky archeologické* 87, 104–178.
- Frisch, A. 1998: Der Schloßberg bei Kallmünz, eine befestigte Höhensiedlung der Bronze- bis Latènezeit, *Beiträge zur Archäologie in der Oberpfalz* 2, 285–310.
- Fröhlich, J. 2001: Nové nálezy časně laténských polozemnic na Písecku – New discoveries of Early La Tène semi-sunken dwellings in the surroundings of Písek (South Bohemia, Czech Republic), *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 14, 159–203.
- Frontini, P. 1986: Rondineto, area delle camere scavate in roccia. In: Como fra Etruschi e Celti la città pre-romana e il suo ruolo commerciale, Como, 65–72.
- Gersbach, E. 1995: Baubefunde der Perioden IVc-IVa der Heuneburg. *Heuneburgstudien IX. Römisch-Germanische Forschungen* 53. Mainz am Rhein.
- Gosden, Ch. 1984: Bohemian Iron Age Chronologies and the Seriation of Radovesice, *Germania* 62, 289–309.
- 1987: The production and exchange of La Tène a wheel-turned pottery in Bohemia – Výroba a směna laténské keramiky točené na kruhu v Čechách, *Archeologické rozhledy* 39, 290–316.
- 1993: The coding of the Radovesice Hallstatt and La Tène period pottery. In: J. Waldhauser et al., Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. In: *Archeologický výzkum v severních Čechách* 21, Praha, 86–114.
- Herrmann, F.-R. 2002: Der Glauberg. Fürstensitz, Fürstengräber und Heiligtum. In: *Glaube – Mythos – Wirklichkeit. Gas Rätsel der Kelten vom Glauberg*, Stuttgart, 90–107.

- Hofmann, F. 1991:* Gold, seine Lagerstätten und seine Gewinnung. In: Gold der Helvetier. Keltische Kostbarkeiten aus der Schweiz. Katalog zur Ausstellung. Schweizerisches Landesmuseum. Zürich.
- Horáková-Jansová, L. 1955:* Laténská tuhová keramika v Čechách a na Moravě – Die latènezeitliche Graphitkeramik in Böhmen und Mähren, Památky archeologické 46, 134–184.
- Hrala, J. 1973:* Knovízská kultura ve středních Čechách – Die Knovíz Kultur in Mittelböhmen. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- Hralová, J. 1993:* Das Hügelgräberfeld in Újezd u Radnic. Fontes archaeologici Pragenses 19. Praha.
- Hůrková, J. 2002:* Rovinná sídliště milavečské kultury v západních Čechách. I. část, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 16, 9–101.
- Chochol, J. 1984:* Antropologie pozdně halštatské a časně laténské skupiny z Manětína-Hrádku – Die Anthropologie der späthallstatt- und der frühlatènezeitlichen Gruppe von Manětín-Hrádek, Památky archeologické 75, 294–303.
- Chytráček, M. 1988:* Le char laténien à deux roues en Bohême, Études celtiques 25, 15–58.
- 1990: Mohylové pohřebiště u Mírkovic, okres Domažlice – Das Hügelgräberfeld bei Mírkovice, Bez. Domažlice, Památky archeologické 81, 74–139.
- 2000: Die Vorkommen metallener Rohstoffe und die Besiedlung Westböhmens in der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 9. Treffen 23. bis 26. Juni 1999 in Neukirchen b. Hl. Blut, Rahden/Westf., 80–101.
- 2002: Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 121–142.
- 2002a: Výšinné sídliště z mladší doby bronzové ve Štítarech n. Radbuzou – Hostěticích, okr. Domažlice – Eine Höhensiedlung der jüngeren Bronzezeit in Štítary nad Radbuzou – Hostětice, Bez. Domažlice, Sborník západočeského muzea v Plzni – Historie 16, 113–131.
- Chytráček, M. – Bernat, J. 2000:* Pozdně halštatské a časně laténské sídliště v Praze-Zbraslavi – Late Hallstatt and Early La Tène settlement at Prague-Zbraslav, Památky archeologické 91, 255–313.
- Chytráček, M. – Melička, M. 2003:* Fragen zur Kontinuität und Diskontinuität in der spätbronze- und hallstattzeitlichen Besiedlung in Westböhmen. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 12. Treffen 19. bis 22. Juni 2002 in Cheb, Rahden/Westf., 87–108.
- 2004: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von Petr Pokorný und René Kyselý. Památky archeologické – Supplementum 16. Praha.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2004:* Untersuchungen zur Siedlungsstruktur der Hallstatt- und Latènezeit im Flussgebiet der oberen Střela (Westböhmen). Das befestigte Areal auf dem Vladař und seine Umgebung. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 13. Treffen 25. bis 27. Juni 2003 in Pfreimd, Rahden/Westf., 90–105.
- Jansová, L. 1983:* O počátcích laténské fortifikace v Čechách – Závist und Hrazany an der Schwelle der Latènezeit. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně XI. Praha.
- 1986: Hrazany I. Das keltische Oppidum in Böhmen. Die Befestigung und die Anliegende Siedlungsbebauung. Praha.
- 1988: Hrazany II. Das keltische Oppidum in Böhmen. Die Gehöfte in der mittleren Senkung. Praha.
- 1992: Hrazany III. Das keltische Oppidum in Böhmen. Die Besiedlung der Abhänge der Červinka. Praha.
- Jilková, E. – Rybová, A. – Šaldová, V. 1959:* Mohylové pohřebiště na Hájku u Štáhlav, okr. Plzeň – Die Hügelgräberstätte am Hájek bei Štáhlavy, Bez. Pilsen, Památky archeologické 50, 54–119.
- Jiráň, L. 2000:* Die Frage nach den Rohstoffquellen der urnenfelderzeitlichen Bronzeherstellung in Böhmen. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 9. Treffen 23. bis 26. Juni 1999 in Neukirchen b. Hl. Blut, Rahden/Westf., 61–67.
- Kimmig, W. 1988:* Das Kleinaspergle. Studien zu einem Fürstengrabhügel der frühen Latènezeit bei Stuttgart. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 30. Stuttgart.
- Klsák, J. 1992:* Záhovice, okr. Karlovy Vary. In: Výzkumy v Čechách 1988/9, Praha, 169.
- Koch, H. 1991:* Die keltischen Siedlungen vom Frauenberg über Kloster Weltenburg, Stadt Kelheim, und von Harting (Neubaugesiedlung Süd), Stadt Regensburg (mit zwei Exkursen); Exkurs 1: Ein Erdkeller der



- Frühlatènezeit aus Niedererlbach, Lkr. Landshut. Exkurs 2: Zur Datierung der ältesten Drehmühlen. Buch am Erlbach.
- Kossack, G. 1959: Südbayern während der Hallstattzeit. Römisch-Germanische Forschungen 24. Berlin.
- Koutecký, D. 1970: Knovízské a laténské sídliště ve Veliké Vsi na Podbořansku – Eine knovízské und latènezeitliche Siedlung in Veliká Ves in der Umgebung von Podbořany, *Archeologické rozhledy* 22, 4–77.
- 1975: Prvý nález attické keramiky v Čechách – Der erste Fund attischer Keramik in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 27, 629–641.
- Koutecký, D. – Sedláček, Z. 1984: Pohřebiště bylanské kultury v Kolíně – Das Gräberfeld der Bylaner Kultur in Kolín, *Památky archeologické* 75, 236–293.
- Koutecký, D. – Venclová, N. 1979: K problematice osídlení severozápadních Čech v době laténské a římské. Sídliště Poččerady I a II – Zur Problematik der Besiedlung des nordwestlichen Böhmens in der Latènezeit und römischen Kaiserzeit. Die Siedlung Poččerady I und II, *Památky archeologické* 70, 42–112.
- Krause, R. 2002: Ein frühkeltischer Fürstensitz auf dem Ipſ am Nördlinger Ries, *Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte* 33, 493–508.
- Krauß, D. 1996: Hochdorf III. Das Trink- und Speiseservice aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). Stuttgart.
- Kudrnáč, J. 1982: Rýžování zlata v Čechách – Goldwäschen in Böhmen, *Památky archeologické* 73, 455–485.
- Kudrnáč, J. – Michálek, J. – Martinek, K. P. – Waldhauser, J. 1997: Archäologische Befunde zur Goldgewinnung in Böhmen und Bayern. In: *Lehrberger et al. Hrsg. 1997*, 65–69.
- Kuna, M. et al. 2004: Nedestruktivní archeologie. Praha.
- Kytlicová, O. 1975: Zur geschichtlichen Interpretation der böhmischen Bronzefunde vom Beginn der Jungbronzezeit, *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.* 1975, 94–113.
- 1982: Brdo, o. Manětín, okr. Plzeň-sever. In: *Výzkumy v Čechách 1978–79*, Praha, 13.
- 1985: Brdo, o. Manětín, okr. Plzeň-sever. In: *Výzkumy v Čechách 1982–83*, Praha, 13–14.
- 1987: Brdo, o. Manětín, okr. Plzeň-sever. In: *Výzkumy v Čechách 1984–85*, Praha, 21–22.
- Lehrberger, G. – Gebhard, J. – Hrala, J. Hrsg. 1997: Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Band I. *Památky archeologické – Supplementum* 7. Praha.
- Linksfeiler, D. 1978: Die stempelverzierte Keramik in Böhmen und Mähren, *Archäologische Informationen* 4, 82–108.
- Meduna, J. 1980: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.
- Michálek, J. 1985: Objekt z časně doby laténské u Paračova, o. Strakonice – Ein Siedlungsobjekt aus der frühen Latènezeit bei Paračov, Bezirk Strakonice, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 2, 7–18.
- 1990: Pozdně laténský sídlištní objekt u Strakonice – Ein Siedlungsobjekt aus der späten Latènezeit aus der Gegend von Strakonice, Südböhmen, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 7, 7–50.
- 1999: Keltský poklad z Bezdědovic na Blatensku – Eisengerätenhortfund der Latènezeit aus Bezdědovice bei Blatná, Südböhmen. Blatná – Strakonice.
- 2003: Die Hügelgräberkultur der Hallstatt- und frühen Latènezeit in Südböhmen. Bemerkungen zur Entwicklungskontinuität. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 12. Treffen 19. bis 22. Juni 2002 in Cheb, Rahden/Westf.*, 148–176.
- Michálek, J. – Fröhlich, J. 1997: Goldgewinnung und Verarbeitung während der Hallstattzeit und frühen Latènezeit in Böhmen. In: *Lehrberger et al. Hrsg. 1997*, 204–208.
- Michálek, J. – Lutovský, M. 2000: Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru – Hradec bei Němčice. Ein Herrensitz der Hallstattzeit und des frühen Mittelalters im böhmisch-bayerischen Kontaktraum. Strakonice – Praha.
- Michálek, J. – Venclová, N. 1992: Ein mediterraner Glasfund aus der späthallstattzeitlichen Siedlung bei Strakonice in Südböhmen, *Ostbayerische Grenzmarken, Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde* 34, 9–24.
- Mikyška, R. et al. 1968: Vegetace ČSSR. Geobotanická mapa ČSSR. 1. České země – Die Pflanzendecke der Tschechoslowakei. Geobotanische Karte der Tschechoslowakei. 1. Böhmisches Länder (Böhmen, Mähren, und Schlesien). Praha.
- Montelius, O. 1904: La civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des Métaux. Stockholm.
- Morávek, P. et al. 1985: Zhodnocení prognóz zlata v Českém masivu. Závěrečná zpráva úkolu 01811059. Geindustria, n. p. Praha. Nepublikovaná studie uložená v archivu Českého geologického ústavu, Praha.
- 1992: Zlato v Českém masivu – Gold in the Bohemian Massif. Praha.

- Möslein, S. 2003:* Spätkeltische Umgangsbauten von Straubing-Lerchenhaid. In: K. Schmotz Hrsg., Vorträge des 21. Niederbayerischen Archäologentages, Rahden/Westf., 93–131.
- Motyková, K. 1997:* Pravěké hradiště na vrchu Vladaři u Žlutice – Die Wallanlage auf dem Berg Vladař bei Žlutice, Historický sborník Karlovarska 5, 5–21.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1977:* The position of Závist in the early La Tène period in Bohemia – Postavení Závisti v časně laténské v Čechách, Památky archeologické 68, 255–315.
- 1984: Opevnění pozdně halštatského a časně laténského hradiště Závist – Fortification of the Late Hallstatt and Early La Tène Stronghold of Závist, Památky archeologické 75, 331–444.
- 1988: Die bauliche Gestalt der Akropolis auf dem Burgwall Závist in der Späthallstatt- und Frühlatènezeit, Germania 66, 391–436.
- 1990: Oppidum Závist – prostor brány A v předsunutém šijovém opevnění – Oppidum Závist – der Raum des Tors A in der vorgeschobenen Abschnittsbefestigung, Památky archeologické 81, 308–433.
- Moucha, V. 2002:* Zdobená tkalcovská závaží z mladší doby bronzové – die verzierten jungbronzezeitlichen Webstuhlgewichte, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 16, 132–136.
- Müller-Karpe, H. 1959:* Funde von bayerischen Höhensiedlungen. Kallmünz/Opf.
- Penninger, E. 1972:* Der Dürrnberg bei Hallein I. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 16. München.
- Plesl, E. – Hájek, L. – Martinek, J. 1983:* Pravěk Karlovarska a Sokolovska a katalog archeologických sbírek muzeí v Karlových Varech a Sokolově. Acta Musei Thermae Carolinensis. Karlovy Vary.
- Pokorný, P. 2004:* Naturbedingungen. In: M. Chytráček – M. Metlička, Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von Petr Pokorný und René Kyselý. Památky archeologické – Supplementum 16, Praha, 100.
- Pokorný, P. – Kaplan, M. 2004:* Die paläoökologische Untersuchung des befestigten Areals auf dem Berg Vladař. Zielsetzung, methodische Voraussetzungen und erste Ergebnisse. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 13. Treffen 25. bis 28. Juni 2003 in Pfreimd, Rahden/Westf., 106–125.
- Pokorný, P. – Sádlo, J. – Kaplan, M. – Mikolášová, K. – Veselý, J. 2005:* Paleoenvironmentální výzkum na Vladaři – Palaeoenvironmental investigations at the hillfort Vladař, Archeologické rozhledy 57, 57–99.
- Preidel, H. 1937:* Der Berg Rubín bei Podersam im Spiegel der Steiner-Sammlung. Ein Beitrag zur Vor- und Frühgeschichte des Saazer Landes. Brünn – Prag – Leipzig – Wien.
- Quitt, E. 1971:* Klimatické oblasti Československa – Climatic regions of Czechoslovakia. Studia geographica 16. Brno.
- Reisenhauer, H. 1991:* Der Schlossberg von Sulzbürg Gemeinde Mühlhausen/Opf. Ein Beitrag zur Aufarbeitung vorgeschichtlicher Höhensiedlungen. Ens Dorf.
- Rybová, A. – Drda, P. 1994:* Hradiště by Stradonice. Rebirth of a Celtic Oppidum. Praha.
- Salač, V. 1984:* Laténské sídliště u Břešťan, okr. Teplice – Eine latènezeitliche Siedlung bei Břešťany, Kr. Teplice, Archeologické rozhledy 36, 261–278.
- 1993: Die Keramik der Stufen LT B1-D1. In: J. Waldhauser et al., Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Archeologický výzkum v severních Čechách 21, Praha, 115–135.
- Salač, V. – Smrž, Z. 1989:* Laténské sídliště u Lužice v sz. Čechách. Poznámky k sídlištní keramice stupně LT B v Podkrušnohoří a k možnosti existence oppida na vrchu Úhošti u Kadaně – Die latènezeitliche Siedlung bei Lužice in NW-Böhmen. Bemerkungen zur Siedlungskeramik der Stufe LT B im Erzgebirgs-vorland und zum Bestehen eines Oppidums auf dem Berg Úhošť bei Kadaň, Archeologické rozhledy 41, 549–575.
- Sander, R. – Schauer, P. 2003:* Der Schlossberg oberhalb Kallmünz, Oberpfalz. Vorbericht über die Archäologischen Untersuchungsergebnisse 2002–2003, Archäologisches Korrespondenzblatt 33, 505–524.
- Sankot, P. – Vojtěchovská, I. 1986:* Excavation of the Early-La Tène settlement with a hoard of iron implements at Chýnov near Prague. In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Prague, 119–124.
- Sedláček, Z. 1980:* Záchraný výzkum v Cerhenicích v r. 1973 (část II) – Die Rettungsgrabung in Cerhenice, Bez. Kolín, aus dem Jahre 1973 (Teil II), Archeologické rozhledy 32, 146–147.
- Sheppard, A. 1957:* Ceramics for the Archaeologist. Washington.
- Schindler, M. P. 1998:* Der Depotfund von Arbedo TI und die Bronzedepotfunde des Alpenraums vom 6. bis zum Beginn des 4. Jh. v. Chr. – Il ripostiglio di Arbedo TI e i ripostigli di bronzi della regione alpina dal VI all'inizio del IV sec. a. C. Basel.

- Schmotz, K.* 1988: Ein Webstuhl der Urnenfelderzeit von Künzing, Lkr. Deggendorf. In: K. Schmotz Hrsg., Vorträge des 6. Niederbayerischen Archäologentages, Rahden/Westf., 101–113.
- 1997: Neufunde späteltischer Töpferöfen in Künzing und Osterhofen-Schmiedorf, Lkr. Deggendorf. In: K. Schmotz Hrsg., Vorträge 15. Niederbayerischer Archäologentag, Rahden/Westf., 229–257.
- Schwappach, F.* 1973: Frühkeltisches Ornament zwischen Marne, Rhein und Moldau, Bonner Jahrbücher 173, 53–111.
- 1975: Zur Chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik, Alba regia XIV, 109–136.
- 1979: On the chronology of the eastern Early La Tène pottery. Bad Bramstedt.
- Sievers, S.* 1984: Die Kleinfunde der Heuneburg. Die Funde aus den Grabungen von 1950–1979. Heuneburgstudien V. Römisch-Germanische Forschungen 42. Mainz am Rhein.
- Slabina, M.* 1981: Sídlištní objekty bylanské kultury z Buštěhradu, okres Kladno – Siedlungsobjekte der Bylaner Kultur aus Buštěhrad, Bezirk Kladno, Časopis Národního muzea 150, 1–24.
- Smrč, Z.* 1996: Das frühlatènezeitliche Gehöft bei Droužkovice (Kr. Chomutov, NW-Böhmen) – Časně laténský dvorec u Droužkovic (okr. Chomutov, sz. Čechy), Památky archeologické 87, 59–94.
- Soudská, E.* 1968: Ein Beitrag zur Gliederung der späthallstattischen Keramik, Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 18, 131–150.
- 1969: K třídění plochých pozdně halštatských žárových pohřebišť v severozápadních Čechách – Zur Zeitstellung der späthallstattischen Flachbrandgräberfelder in Nordwestböhmen, Památky archeologické 60, 164–196.
- 1976: Hrob 196 z Manětína-Hrádku a další hroby s dvoukolovými vozy v Čechách – Das Wagengrab 196 von Manětín-Hrádek und weitere Gräber mit zweirädriger Wagen in Böhmen, Archeologické rozhledy 28, 625–654.
- 1994: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen. Das Gräberfeld Manětín-Hrádek. Praha.
- Stöllner, T.* 2002: Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum. Archäologie in Salzburg. Band 3/1, II. Salzburg.
- Stork, S.* 2004: Die Hallstattzeit in Niederbayern. Eine Materialvorlage der Funde bis 1982. Internationale Archäologie 75. Rahden/Westf.
- Šaldová, V.* 1965: Západní Čechy v pozdní době bronzové – Pohřebiště Nynice I – Westböhmen in der späten Bronzezeit – Das Gräberfeld Nynice I, Památky archeologické 56, 1–96.
- 1968: Halštatská mohylová kultura v západních Čechách – Pohřebiště Nynice I – Die hallstattzeitliche Hügelgräberkultur in Westböhmen – Das Gräberfeld von Nynice I, Památky archeologické 59, 297–399.
- 1971: Pozdně halštatské ploché hroby v západních Čechách a jejich vztah k současným mohylám. Pohřebiště Nynice a Žákava-Svářeč – Die westböhmisches späthallstattzeitlichen Flachgräber und ihre Beziehung zu den zeitgleichen westböhmisches Hügelgräbern. Das Gräberfeld von Nynice und Žákava-Svářeč, Památky archeologické 62, 1–134.
- 1981: Pozdní doba bronzová v západních Čechách. Výšinná opevněná sídliště. Okrouhlé Hradiště – Westböhmen in der späten Bronzezeit. Befestigte Höhensiedlungen. Okrouhlé Hradiště. Praha.
- 1981a: Rovinná sídliště pozdní doby bronzové v západních Čechách – Die Flachlandsiedlungen der Spätbronzezeit in Westböhmen, Památky archeologické 72, 93–152.
- 1983: Sídlištní formy z pozdní doby bronzové v západních Čechách – Siedlungsformen der späten Bronzezeit in Westböhmen, Památky archeologické 74, 316–349.
- 1984: Časně laténské sídliště v Bolešínách, okr. Klatovy – Eine frühlatènezeitliche Siedlung in Bolešiny, Bez. Klatovy, Památky archeologické 75, 304–330.
- 1992: Halštatský hrob se zoomorfní nádobou z Radčic – Grab der Hallstattzeit aus Radčice mit einem zoomorfen Gefäß, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 8, 83–96.
- 1996: Sídliště bylanské kultury v Hradeníně – Die Siedlung der Bylaner Kultur in Hradenín, Archeologické rozhledy 49, 19–27.
- Tenčík, I. et al.* 1982: Závěrečná zpráva úkolu prospekce jz. části Českého masivu (01782118). Geindustria, n. p. Praha. Nepubl. studie uložená v archivu Českého geologického ústavu, Praha.
- Tomášek, M.* 2000: Půdy České republiky. Praha.
- Tomedi, G.* 2002: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892. Budapest.
- Torbrügge, W.* 1979: Die Hallstattzeit in der Oberpfalz. I. Auswertung und Gesamtkatalog. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 39. Kallmünz/Opf.
- Uenze, H. P.* 1985: Weitere Neufunde von der Houbirg. In: H. Koschik Hrsg., Die Houbirg im Nürnberger Land. Archäologische Forschungen in Vergangenheit und Gegenwart, Nürnberg, 167–186.

- Uenze, H. P. 1991:* Frühlatènezeitliche Siedlungsfunde von Schwarzach bei Nabburg, Lkr. Schwandorf/Opf. In: Spurensuche. Festschrift für Hans-Jörg Kellner zum 70. Geburtstag, Kallmünz/Opf., 55–74.
- 1994: Keramik der älteren Latènezeit von Zeuzleben, Gde. Werneck, Lkr. Schweinfurt, Unterfranken, Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 30/31, 123–136.
- Venclová, N. 1990:* Prehistoric glass in Bohemia. Praha.
- 2001: Výroba a sídla v době laténské – Production and settlement: the Loděnice project, central Bohemia. Praha.
- Venclová, N. – Salač, V. 1990:* Laténské sklo ze sídliště v Lovosicích – Latènezeitliches Glas aus der Siedlung in Lovosice, Archeologické rozhledy 42, 640–657, 721–722.
- Verse, F. 1999:* Ältereisenzeitliche Burgen in Nordbayern. Ein Forschungsüberblick. In: A. Jockenhövel Hrsg., Ältereisenzeitliches Befestigungswesen zwischen Maas/Mosel und Elbe, Internationales Kolloquium in Münster, Münster, 167–180.
- Vlčková, J. 1991:* Pohody, okr. Chomutov. Příspěvek k laténskému osídlení podkrušnohorského regionu – Pohody, Bez. Chomutov. Ein Beitrag zu der latènezeitlichen Besiedlung des Erzgebirgegebietes, Archeologické rozhledy 43, 520–551.
- Vojtěchovská, I. 1995:* Keltická osada pod Mohylníkem v Libčicích nad Vltavou – Chýnové z období pozdně halštatského až časně laténské. Libčice nad Vltavou.
- Waldhauser, J. 1977:* Keltické sídliště u Radovesic v severozápadních Čechách. Přehled výzkumů a stav hodnocení – Die keltische Siedlung bei Radovesice, Bez. Teplice in Nordwestböhmen (Übersicht der Ausgrabungen und Stand der Auswertung), Archeologické rozhledy 29, 144–177.
- Waldhauser, J. et al. 1993:* Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Archeologický výzkum v severních Čechách 21. Praha.
- Waldhauser, J. – Holodňák, P. 1984:* Keltické sídliště a pohřebiště u Bíliny, o. Teplice – Keltische Siedlung und Gräberfeld bei Bílina, Bez. Teplice, Památky archeologické 75, 181–216.
- Waldhauser, J. – Klsák, J. 1998:* Westböhmen und Nordostbayern als Nachbarregionen während der Latènezeit – Západní Čechy a severovýchodní Bavorsko jako sousední regiony během doby laténské, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 14, 74–93.
- Weinzierl, R. 1907:* Tätigkeitsbericht für das Jahr 1906. In: Bericht über die im Jahre 1906 in Oesterreich durchgeführten Arbeiten, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 37, 42–45.
- Zavřel, P. 1998:* Předstihový výzkum sídliště z mladší doby bronzové, pozdní doby halštatské a pozdní doby laténské v Novosedlech u Kájova, okres Český Krumlov – Die Rettungsgrabung der Siedlung aus der jüngeren Bronzezeit, der Späthallstattzeit und der Spätlatènezeit in Novosedly bei Kájov, Lkr. Český Krumlov, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 11, 7–51.

## The fortified area at Vladař and its hinterland Towards an understanding of the settlement structures of the Bronze and Iron Ages in West Bohemia

An inter-disciplinary project supported by the Grant Agency of the Czech Republic began in 2002, and the partial results presented here – and discussed in both this paper and that by *Pokorný et al. (2005)* in this volume – concern the first information from, and methodological approach adopted in, region I, which lies on the upper course of the river Střela.

### 1. The natural environment of the region of the upper Střela

This region lies on the northern periphery of the West Bohemian settlement region, on the link to the middle Ohře (*Chytráček – Metlička 2004*, Karte 1: 23; 4: 50; 5: 50; 15: I; 16; Abb. 1: I). This territory lies in the rain shadow of the Krušné Hory and the Doupovské Hory, and its climate is this slightly warm and very dry; to the north-east it directly abuts the climatically extremely dry area of the southern Žatec region.

Region I contains conspicuous indices indicating a link between settlement in the Ha D – LT A period and the disposition of secondary gold beds (*Chytráček 2000*, 85, Abb. 3; *Chytráček – Metlička 2004*, 100, Karte 16; *Chytráček – Šmejda 2004*, 90, Abb. 12). If the 'lode-bearing' areas of secondary

gold occurrence are projected onto a map of the region (*fig. 1*), a surprising relationship appears between these and significant late prehistoric sites. The cemetery at Manětín-Hrádek (*figs. 1: 9; 3*) contained 17 graves of the Ha D2–3 to LT A with fine gold jewellery (*Soudská 1994*, Tab. 3, Abb. D2, 3; *Chytráček – Šmejda 2004*, Abb. 3). The high purity of the gold is striking, both in those items from graves (72.5–97.3 % Au; 2.5–9.9 % Ag and 10.6–26.8 % Ag), and in the nuggets from the streams of the Manětín Basin (on average 95.6 % Au, 4.0 % Ag, 0.4 % Hg; *Morávek et al. 1992*, 141); it is presumed that small items of gold jewellery were produced from local raw materials (*Michálek – Fröhlich 1997*, 208). In the vicinity of Manětín (5 km south of the cemetery – *fig. 1*) relicts of old prospecting work follow outcroppings of fossil weathered gold-bearing areas of conglomerate and alluvium from the minor watercourses in the broader region between Spankov, Nečtiny and Manětín (*Morávek et al. 1992*, 141, *figs. 92, 93*; *Chytráček – Metlička 2004*, 101, Karte 16: 7).

In 6<sup>th</sup> and 5<sup>th</sup> century BC Bohemia it was apparently not yet necessary to sink pits several metres deep into the Pleistocene deposits and pile up spoil heaps along the watercourse. In shallow river beds ‘nests’ or pockets of gold still occurred, containing larger quantities of gold-bearing sand and larger nuggets. Gold placers in riverbeds were evidently the main source for most of the gold obtained from the time of the Únětice culture until the Early Middle Ages (*Kudrnáč 1982*, 477). Panning for gold in the riverbed itself leaves no traces behind, and in the Hallstatt and La Tène periods was apparently widespread in several regions (*Hoffmann 1991*, 37; *Lehrberger et al. Hrsg. 1997*, 224). From the 6<sup>th</sup> century BC control of natural gold occurrences is assumed, particularly those within reach of the mature power centres of the late Hallstatt and early La Tène periods (*Éluère 1997*, 11).

## 2. Vladavě

The hillfort at Vladavě lies in the cadastres of Záhořice and Vladořice (Karlovy Vary district), 8 km north of the cemetery at Manětín-Hrádek (*figs. 1: 9; 2*). The ‘acropolis’ (693 a. s. l.) lies on the plateau of a table mountain some 230 m above the valley of the Střela (*figs. 5; 6*), which flows around the fortified area to the north and north-west. The raised, fortified settlement is denoted by a complex system of fortifications, which stretch down to the very foot of the mountain, and form a single, closed unit comprising a number of independent fortified areas (the ‘acropolis’, and a bailey with multiple divisions: *figs. 5; 9*). The entire fortress complex covers 115.3 ha and was evidently built up gradually over a long period of time. The highest location at the peak of the table mountain offered an all-round view of the surrounding landscape; the extensive ‘acropolis’, covering 13.4 ha, also had its own water source available, located at the lowest point within. Rainwater was kept in a large (45 x 30 m), artificially excavated cistern (*fig. 6*).

### 2.1. Fortifications

2.1.1 ‘Acropolis’. The remains of the now defunct perimeter fortifications of the ‘acropolis’ take the form of a rampart (*fig. 7*) made of large basalt blocks. The fortification was destroyed in a massive fire, as is shown by the numerous stones burned to slag in the body of the collapsed rampart. A 19 m long section of the northern perimeter fortification around the ‘acropolis’ (*figs. 5: Ř2; 6; 8; 10; 11*) was documented along the western side of trench 2 (*fig. 10*).

The settlement layers along the inner side of the defunct fortifications contained ceramics from the Early/Late Bronze Age, the Late Hallstatt and the Early La Tène (*fig. 13*). It may be presumed that several ramparts were established with foundations on almost exactly the same site, these belonging to various settlement horizons; in most cases the finds situation does not allow for the secure dating of individual structural phases of the fortifications, however. Stratigraphic observations indicate merely the sequence of construction projects (probably five), which took place over a long period on the exposed edge of the perimeter of the ‘acropolis’. Among the stratigraphically earliest features found beneath the relicts of the later phase of the fortifications was pit 12 (*fig. 11*), sunk into the weathered rock. Radiocarbon dating of samples of charred wood from the fill was conducted using the AMS method (Poznań Radiocarbon Laboratory). Sample Poz-6180 yielded an uncalibrated date of 3355 ± 35 BP. After calibration using OxCal (v. 3.9), an interval was obtained that matched the

beginning of the Tumulus culture of the Middle Bronze Age (*fig. 12a*). These are probably the remains of the earliest enclosure of the plateau on the peak at Vladař.

The core of the penultimate, fourth rampart comprised large basalt blocks up to 70 cm in size (*fig. 9: 4*) an important contribution to the fortification structure was evidently made by the horizontal and vertical positioning of the timbers. The ruined mass of the body of these ramparts is characterised by layers 8 and 9, with large stones and charred wood. Radiocarbon dating of wood from layer 9 (*fig. 12b*) offers as most likely the period from 520 BC (68.2 %) – 390 BC, matching the Ha D2 – LT A2. Given the problems with dating wood charcoal a later interval should be considered preferentially, and the ramparts can thus be ascribed to the early La Tène.

The latest fortifications, with an internal structure of oak beams (*fig. 11*), was the greatest in extent, being some 8 m wide; the volume of the destruction triangle indicates an original height of over 4 m. This rampart was destroyed by a major fire, as indicated by numerous, glassily fused basalt stones with wood imprints, linked to large blocks of slaggy gravel clinker. An up to 100 cm high, monolithic clinker conglomerate of gravel and fused basalt, 180 cm long at the base, must have originated close to a fiercely burning, well dried wooden beam, which related both to the horizontal elements of the inner wooden structure and the building of the leading face of the rampart (*fig. 10*). The fact that to completely melt basalt requires a temperature of 1250 °C attests to the high proportion of wood used in constructing the fortifications.

The inner area of the 'acropolis' (*fig. 6*) contains two peaks (with point elevations of 688 m and 693 m a.s.l.), and a series of evidently medieval to modern terraces (field boundaries), of which only a few use relicts of the earlier ramparts. Despite the steep slopes, the 'acropolis' was approached by paths through three tunnel-like gates, the arms of which arched inwards. In front of the access to Gate A was an offset ditch up to 25 m wide. Access through Gate B was covered from the inner side of the 'acropolis'. The path to Gate C came obliquely up the slopes of the table mountain from the south-west, along the inside of the now poorly visible lost fortifications on the slope. The total length of the perimeter fortifications of the 'acropolis' is 1675 m.

2.1.2. Bailey. On the northern and western slopes of the table mountain spread an extensive and multiply divided bailey (98.8 ha), defined by a main perimeter fortification system comprised most importantly of two, broad, parallel ditches, accompanied along several stretches by a rampart on the inner side (*fig. 5*). The breadth of the perimeter ditches generally varies from 15–20 m, and they are 7–10 m apart. The bailey is divided by larger ramparts and ditches into four mutually separate areas (*fig. 5: I–IV*); bailey area IV (15.2 ha), for example, on the western side of the fortified raised settlements occupies the area between the perimeter ditch of the outer defences and the western rampart of area III. The main defensive line lies in the most easily accessible stretch of the south-western perimeter of the bailey, and comprises two parallel ditches strengthened by a massive inner rampart. On the outer side of the perimeter ditch there was moreover a fortified forefield (3.1 ha in area), protected by a 500 m long stretch of rampart. The breadth of the perimeter ditch here is exceptional, reaching 34 m (*figs. 5: P1; 15*). The ditches are 7–12 m apart here, the difference in height between the rampart crown and the base of the ditch reaching up to 12.6 m.

In the cut of a section (*figs. 5: Ř1; 16*) of the inner rampart 25 m long (with a maximum height of 3 m), it was possible to document a modern forest path. The documented profile shows that the investigated rampart contained within itself the remains of a series of at least three consecutive fortifications, and is evidence of the complex development of the outer fortification system of the bailey. Given the absence of telling finds, not one of the fortification phases could be clearly dated.

## 2.2. Overview of archaeological work on the site

Earlier stray finds from the bailey and the 'acropolis' came from minor pitting or surface artefact collection, and indicated a settlement here from the Late Bronze Age and, more particularly, the Hallstatt to early La Tène, as well as in the later and terminal La Tène and Early Middle Ages (*Chytráček – Metlička 2004, 276, Abb. 162–163*).

2.2.1. Bailey. Numerous ceramic fragments were found during the sinking of a fire reservoir (*Waldhauser – Klsák 1998, 90*) in the western part of the bailey (area IV; *fig. 5*), among which there were also sherds of vessels made on a wheel (*fig. 17: 11, 14*) that may be classified to the later or final La Tène. In 2002 it was possible to document section 1 (*figs. 5: Ř1; 16*) in the south-western perimeter fortifications of bailey area IV. In 2004 atypical prehistoric pottery was found in bailey area IV, while hitherto unpublished metal finds were recovered from area II.

2.2.2. ‘Acropolis’. In 2002 dozens of holes were identified on the ‘acropolis’ that had been dug by a person or persons unknown using a metal detector. Several of these holes (*fig. 6: MV*) were expanded to 0.5 x 0.5 m, and in two small trenches ceramics were found at a depth of 25–30 cm (*fig. 19*) datable to the final Hallstatt (MV 2, 4) and final La Tène (MV 2).

In 2003 investigations were conducted of the perimeter ramparts, in the aforementioned trench 2 (*figs. 6: 8; 10; 11*). Given continuing disturbance to the terrain on the site, more extensive interdisciplinary investigations were conducted at the site in 2004, with the participation of researchers from abroad (*fig. 6: trenches 1–4*).

A cast bronze sculpture in the shape of a stylised male figure with a Negau type helmet (*figs. 17: 10; 18*) was found on the ‘acropolis’ at the beginning of the 1950s (*Motyková 1997, 5, fig. 3*). This 5 cm high figure of a warrior is made such that almost a third of the object comprises the head, on which is the Negau type helmet. The face has a somewhat receding chin and conspicuous, straight nose. The slightly bowed, narrow body runs into a single foot, ending in a pointed boot with a central crease at the front and an outline of the leather on the higher back part of the boot calves. The angle of the figure and the massive, four-sided, 0.5 cm long pin, protruding from the flat area of the back, are evidence that this bronze sculpture was at some time fixed to a thick-walled, probably wooden and conical, item. A deep incision beneath the fixing pin on the bag of the figurine served to fit it to the lower, collar-like flared rim of a conical pyxis (*fig. 17: 10a*), which stood on three such figural feet (*Drda – Rybová 1995, 63*). The bronze figure evidently comes from northern Italy or the eastern Alpine milieu, and formed a tripod, conical, probably wooden pyxis, most likely made to Etruscan, bronze models. The Negau type helmet developed in central Italy during the 6<sup>th</sup> century BC, and until the end of the 5<sup>th</sup> century BC was among the classic protective equipment used by Etruscan forces. Such cast helmets also predominated among the warriors of the Alpine tribes (*Egg 1992, 425, Abb. 8–9*). The Vetulonia type, which became the immediate model for Italo-Slovene and Italo-Alpine Negau type helmets, was of great importance to local production in Upper Italy and Slovenia (*Schindler 1998, 65, Abb. 17*). The chance find on the ‘acropolis’ at Vladař was evidently among luxury goods of the Ha D – LT A, this showing an apparent link to the Mediterranean region. The pyxis may have been used – like the small glass vessels known from other sites – to store a valuable content, worth more than the container itself. The figurine from Vladař was subjected to detailed, non-destructive X-ray fluorescence analysis at the Institute of Nuclear Physics at Řež u Prahy. This analysis identified high proportions of lead (13.5 % Pb), silver (1.3 % Ag), antimony (3.0 % Sb) and arsenic (1.9 % As) in the matrix of the figurine. Given the use of high-lead bronze, *J. Frána (1997, 25–26, tab. 1)* reports that the likelihood of a local Czech origin is considerably reduced, and it seems more probably that the item originated somewhere in the south-eastern Alps.

### 3. Traces of settlement along the upper Střela in the Bronze Age and the Hallstatt and La Tène periods

#### 3.1. Stray finds, archaeological excavations

3.1.1. Bronze Age. The earliest indicators of Bronze Age settlement include the likely relicts of the first enclosure on the ‘acropolis’ at Vladař (*figs. 11; 12*), which come from the beginning of the Tumulus culture of the Middle Bronze Age. A bronze axe from the Novosedly cadastre (*fig. 1: 4*) may be classed as coming from the end of the Middle or beginning of the Later Bronze Age. A Knovíz culture settlement was found in the Hrádek cadastre (*fig. 1: 9*), 650 m to the west, while in Brdo cadastre a Knovíz culture cemetery has been identified (*fig. 1: 8*). Both sites lie around 8 km from the ‘acropolis’ at

Vladař, which was evidently also settled in the Later Bronze Age. A raised settlement from the Final Bronze Age with undated fortifications has been discovered above the Střela in Kotaneč cadastre (*fig. 1: 6*), 6 km south-east of Vladař.

3.1.2. The Hallstatt and La Tène periods. During the Ha D stage it is possible to assume permanent settlement with standing buildings in particular on the fortified 'acropolis' at Vladař. Intensive settlement evidently continued for the whole of the LT A. It was probably in the 5<sup>th</sup> century BC that a large reservoir of water (280 cm deep, 45 m long and 30 m wide) was completed, quarried into the rocky substrate of the massif in a bowl-shaped area forming a shallow depression in the eastern part of the 'acropolis' (at a location where the existence of a smaller predecessor cannot be completely ruled out: *fig. 6*). After extraction of basalt stones, which might have been used in particular in the building of the massive perimeter fortifications of the 'acropolis', a huge cistern was created that served as a reservoir for rain water. Radiocarbon dating of the sediments and the results of analyses of both pollen and plant macroremains (*Pokorný et al. 2005*) show that the earliest layers on the rocky base of the cistern originated at the turn of the 4<sup>th</sup> century BC, when the acropolis was already occupied by a considerable number of permanent residents. The dating of the majority of the ceramic vessel fragments extracted directly from the layers at the bottom of the cistern in trench 3 (*fig. 20: 2–16*) matches the LT A2 stage (or the LT A2/B1), and this corresponds well to the results of the natural scientific investigations.

In terms of burial activity in the Ha D to LT A, traces in the area of the large settlement agglomeration at Vladař are thus far limited to just three sites. In the Novosedly cadastre a Late Hallstatt cremation burial has probably been disturbed (*fig. 1: 4*). A more distant necropolis lies 8 km south of Vladař in the cadastre of Manětín-Hrádek (*figs. 1: 8; 2; 3*) where 228 graves have been investigated (*Soudská 1994*), showing continuity of burial from the Ha C2 to the end of the LT A (*fig. 3*). Two graves here containing fine gold jewellery date to the Ha D2, while the importance of the necropolis in the Ha D3 to LT A is shown by the greater number of graves and their rich inventories. Thirteen graves of the Ha D3/LT A were found to contain gold objects, while grave 157 yielded two silver bracelets. Chamber tomb 196 was uncovered in the middle of the cemetery, and contained parts of a two-wheeled vehicle. Two graves of closing phase V of the LT A yielded small gold rings. It is in the inventories of burials from the latest phase of the cemetery that, for example, mask fibulae appear, but iron weapons (spears, swords) are absent. The necropolis at Manětín-Hrádek, sited on a slightly raised plateau, had good visual contact with the 8 km distant settlement agglomeration on the fortified peak of Vladař (*fig. 2*) and there is no doubt that firm links existed between the two contemporary sites. The location of the community whose burials have been found at Manětín-Hrádek remains unknown, but it must be presumed that this was very likely subject to the centre at Vladař. For example, just the building and maintenance of the extensive fortifications must have required a large amount of manpower, which evidently could also have been obtained from more distant parts. The cemetery at Sovolusky (32 graves) lies 11 km west of Vladař, and is thus far the westernmost extension of final Hallstatt flat cremation graves in Bohemia. The peripheral location of this necropolis, at an altitude of 600 m a.s.l., may indicate some kind of attempt to colonise new territory, as expressed in other regions during the final Hallstatt as well. At the same time, during the Ha D there was an increase in the seeking out and occupation of raised localities, of which several were at strategically important locations within the landscape. A mere 6 km north-east of Vladař it has been possible to identify a hillfort with undated fortifications (3.84 ha in extent) in the cadastre of Podštěly (*fig. 1: 2*), which had a raised 'acropolis' (589 m a.s.l.) and divided bailey, on a triangular spur (*Chytráček – Metlička 2004*, 235, Abb. 115–116; Foto 75–76, Karte 4: 37). This raised site lies directly on the watershed between the rivers Berounka and Ohře, at a location offering relatively straightforward access to the middle Ohře. Finds from test-pitting date settlement activity to the final Hallstatt, and it is highly likely that the settlements at Vladař and Jezerský vrch were, for a certain period during the Ha D phase, contemporary. Within the Ha D2–3/LT A the existence cannot be entirely ruled out of a certain organised settlement structure, in which some raised sites guarded evidently key locations and cer-



tainly fulfilled a range of other functions. Unstratified final Hallstatt ceramic finds from raised areas in the Nové Městečko cadastre indicate another likely raised site of the Ha D, 13 km south-west of Vladař and directly on the edge of the most extensive area of secondary gold occurrence in the region (*Chytráček – Metlička 2004*, 204, Abb. 79, Karte 16: 3). In the cadastre of Podštěly, 4.5 km north-east of Vladař, a lowland Ha D/LT A settlement has been recorded (*fig. 1: 3*). The existence of further lowland settlements is probably indicated by the numerous finds of prehistoric pottery from surface artefact collection in the immediate vicinity of Vladař (*fig. 24*).

In terms of the later development of settlement in the region during the later and final La Tène, the finds from the fortified area at Vladař (from both the ‘acropolis’ and the bailey: *figs. 5; 14: 12, 13; 17: 11, 14; 19: 3, 10; 22: 5–7*) are surprising. A newly discovered metal find will be considered in a further planned study. Trench 3, investigating the sedimentary fill of the reservoir on the ‘acropolis’ (*fig. 6*), found fragments of the base and wall of a wheel-turned, vase-like La Tène (LT B2/C1 – LT D: *fig. 20: 1*) object at a depth of 208 cm from the water surface (676.43 m a.s.l.), lying on a thin layer of fine-grained clay with a large quantity of burned wood at its base. The age of the clayey layer with carbon can be taken on the basis of radiocarbon dating to be around 200 BC (*Pokorný et al. 2005*). Surface artefact collection in the area of Vladař, on the southern slopes of the table mountain (*fig. 24: 1*), recovered isolated fragments of LT C/D ceramics. In the Stvolny cadastre, 5.5 km south-south-east of Vladař (*fig. 1: 5*) a fragment of a glass bracelet has been found that dates to the LT C2/D. These finds may indicate the continuing attraction of the upper Střela even during the later and final La Tène.

### 3.2. Surface artefact collection in the immediate environs of the fortified area at Vladař

The first stage of a surface survey in the immediate environs of the fortified area at Vladař was completed in 2002–2004. The majority of the new information gained comes from the standard surface artefact collections undertaken by the Archaeology Dept. of the West Bohemian University at Plzeň (Pilsen) (*Kuna et al. 2004*, chapter 9) along five slope stretches in four cadastrals, each running 50 m north-south with a spacing of 10 m. The results to date show that in this region too archaeological source material at a surprisingly high density. Each collection polygon yielded finds of demonstrably prehistoric age, even though the opportunities for more precise chronological assignment were very limited. The majority of the ceramic sherds recovered can be classified as coming from the Urnfield period, with lesser quantities from the Hallstatt to La Tène period.

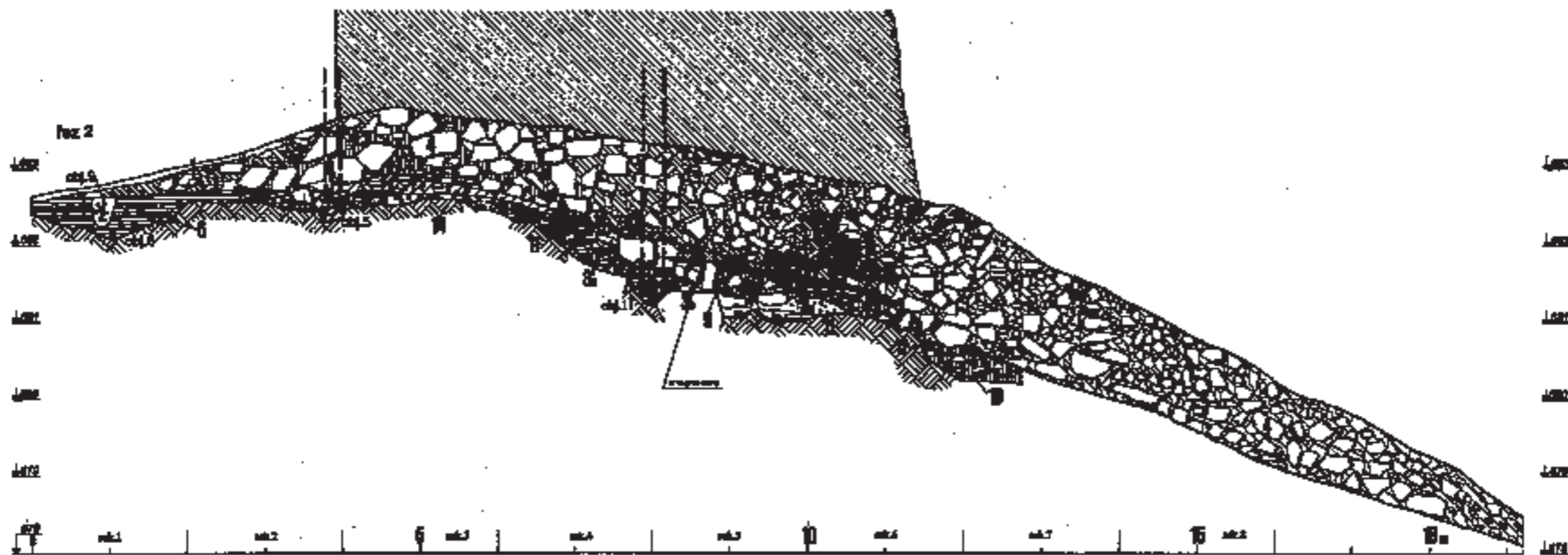
### 3.3. On the question of the importance of Vladař in Hallstatt and La Tène settlement structures

Investigation of the fortified bailey and ‘acropolis’ has shown that this extensive protected area, covering 115 ha, originated gradually, over a long period of time. The earliest remnants of the fortifications evidently come from as early as during the Bronze Age. In the 6<sup>th</sup> and 5<sup>th</sup> centuries BC the most probably earlier, ruined fortifications were restored, and there was likely to have been a considerable expansion of the whole fortified complex. Certain indicators from within area II of the bailey imply that the area adjacent to the northern foot of the ‘acropolis’ was used in the early La Tène period, and perhaps included within the fortification system. The bronze, 6<sup>th</sup>/5<sup>th</sup> century BC pyxis foot (*fig. 18*) found on the ‘acropolis’ is evidence of the presence of luxury goods from Northern Italy or the south-eastern Alps. The fortified area at Vladař, with rich gold occurrence in the vicinity, evidently became an important settlement agglomeration with raised ‘acropolis’ in the 6<sup>th</sup> and 5<sup>th</sup> centuries BC (*figs. 9; 26*), surrounded by massive ramparts, and may have been the central seat of an elite maintaining long distance contacts with regions south of the Alps. Such supra-regional power centres are known from the same period from a series of locations in western, central, southern and south-eastern Europe (*Krause 2002*, 495, Abb. 2; 5–7; *Stöllner 2002*, 405; *Tomedi 2002*, 303), and probably also appeared in several parts of Bohemia (*Chytráček 2002*, 121, Abb. 1; *Chytráček – Metlička 2004*, 125, Abb. 25; *Drda – Chytráček v tisku/forthcoming*). It was during the 6<sup>th</sup> and 5<sup>th</sup> centuries BC that the extensive fortified complex at Závist rose above the confluence of the Vltava and Berounka, for example, with a fortified acropolis and extensive baileys, also protected by ditches and ramparts

(*Motyková – Drda – Rybová 1984*, fig. 1b; *1988*, 391, Abb. 2; *Chytráček – Bernat 2000*, 301, fig. 1). The emergent pre-oppidum centres were characterised by the large extent of their fortified areas (e.g. Glauberg, Ipf, Ehrenbürg, Kallmünz, Závist, Vladař), and were firmly integrated into the regional and supra-regional transport networks (*Chytráček 2002*, 135, Abb. 1; *Sander – Schauer 2003*, 517, Abb. 1). Several important settlements had proto-urban features indicating that they were taking on a range of central functions, which in their extent far exceeded the settled areas in their immediate neighbourhood (*Verse 1999*, 176).

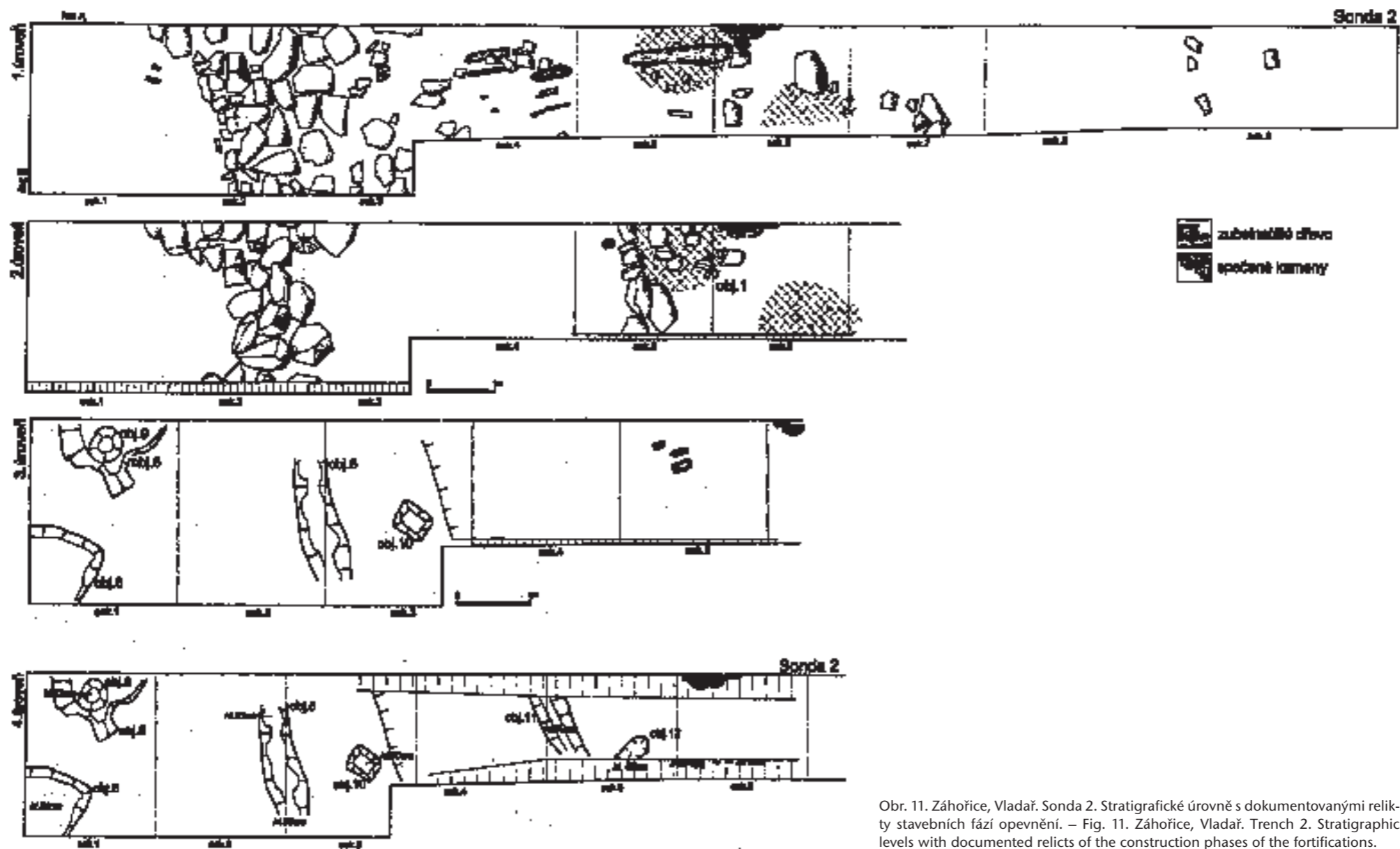
Modern palaeoenvironmental research in particular has made a considerable contribution to understanding settlement activity at Vladař during the remaining course of the La Tène. The information stemming from the results of the analyses of pollen and plant macroremains far surpasses that from the somewhat limited settlement archaeological sources currently available. It is in connection with settlement activity during the later and final La Tène that the cardinal question arises as to the existence or non-existence of an oppidum at Vladař. Finds of ceramics and metal objects from the later and final La Tène are increasing, but thus far these are stray artefacts with no direction relationship to settlement features. The latest phase of construction of the perimeter fortifications has not yet been securely dated, although several stretches of the now-defunct fortifications (e.g. the pincer-like gate D at the western foot of the acropolis, in the fortification line of bailey area III) are strongly reminiscent of the defensive works of the oppida. Caution, of course, is implied by the results of the natural scientific analyses; their interpretation (*Pokorný et al. 2005*) shows that around 200 BC there was an extensive fire, and the peak of Vladař was subsequently partially abandoned, and used thenceforth only by extension. On the other hand, it must be acknowledged that La Tène raised seats have not yet been archaeologically demonstrated for the 3<sup>rd</sup> century BC in Central Europe (*Filip 1978*, 422; *Drda – Rybová 1997*, 109; *2001*, 309; *Chytráček – Metlička 2004*). A clayey layer with carbon found at a depth of 208 cm beneath the water surface in the reservoir indicates a fire and subsequent erosion c. 200 BC, but a link to the latest fortifications on the acropolis cannot be demonstrated. Natural scientific research has yielded more evidence for a fire: pieces of glassy matter arising out of fire-melted basalt (*Pokorný et al. 2005*), which lay in the 182–190 cm depth interval, and which could also be associated with later sediments from the close of the 1<sup>st</sup> century BC. It is not impossible, however, that these fragments of melted basalt are associated with the destruction of the final, massive fortifications from the oppida period.

English by *Alastair Millar*

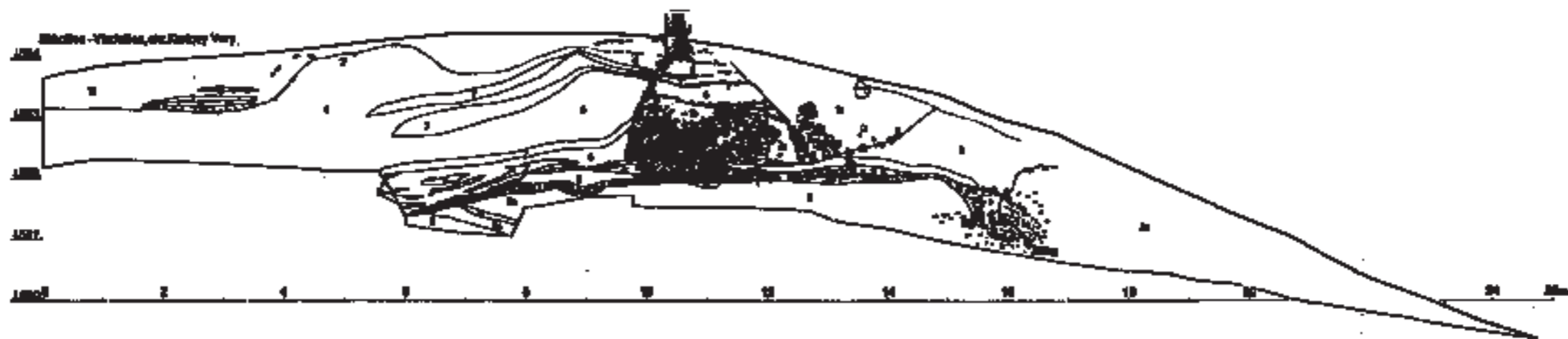


Obr. 10. Záhořice, Vladař. Sonda 2. Řez 2 při západní stěně sondy s naznačenými fázemi následných hradeb. 1 – drn; 2 – světle hnědá hlinitá; 3 – hnědá hlinitá s drobným štěrkem; 3a – tmavě hnědá hlinitá s kameny; 3b – tmavě hnědá s uhlíky; 3c – jílovitá hnědá s uhlíky; 4 – šedá hlinitá s velkými čedičovými kameny; 4a – šedá hlinitá s menšími čedičovými kameny; 5 – jílovitá, okrově hnědá; 6 – černohnědá hlinitá; 7 – černohnědá s kameny, štěrkem a uhlíky; 8 – černá hlinitá se zuhelnatělým dřevem a říčními valouny; 9 – sytě černá hlinitá se zuhelnatělým dřevem; 10 – černá hlinitá s kameny; 11 – zvětralá skála; 12 – hlinitá, rezavě okrová, přepálená, spečené kameny; 14 – uhlíky.

Fig. 10. Záhořice, Vladař. Trench 2. Section 2 along the western wall of the trench, showing the consecutive fortification phases. 1 – sod; 2 – light brown earthy layer; 3 – brown earthy layer with fine gravel, 3a – dark brown earthy layer with stones, 3b – dark brown layer with charcoal, 3c – clayey brown layer with charcoal; 4 – grey earthy layer with stones, 4a – grey earthy layer with smaller basalt stones; 5 – clayey, ochre brown layer; 6 – black-brown earthy layer; 7 – black-brown with stones, gravel and charcoal; 8 – black earthy layer with charred wood and river stones; 9 – dark black earthy layer with charred wood; 10 – black earthy layer with stones; 11 – weathered rock; 12 – earthy layer, rusty ochre, burned, clinkery stones; 14 – charcoal.



Obr. 11. Záhovice, Vladař. Sonda 2. Stratigrafické úrovně s dokumentovanými relikty stavebních fází opevnění. – Fig. 11. Záhovice, Vladař. Trench 2. Stratigraphic levels with documented relicts of the construction phases of the fortifications.



Obr. 16. Zahořice, Vladař. Řez 1 valem na vnitřní straně příkopu v předhradí IV dokumentovaný v místě narušení recentní cestou. 1 – žlutohnědá jílovitohlinitá, 1a – žlutohnědá jílovitohlinitá s kameny, 1b – hnědožlutá s promíšenými kameny, 1c – hnědožlutá hlinitá; 2 – červenohnědá hlinitá, 2a – hnědá se šedou drobnou jílovitě rozpadlou břidlicí, 2b – hnědočervená s šedou jílovitě rozpadlou břidlicí, 2c – oranžově šedá jílovitá, 2d – hnědočervená hlinitá; 3 – souvislá vrstva rozpadlé břidlice; 4 – hnědočervená jílovitá; 5 – šedohnědá jílovitá promíšená rozpadlou břidlicí, 5a – žlutohnědá s drobnými kaménky; 6 – žlutohnědá /zašedlá/ hlinitá s drobnými kameny; 7 – šedá se zvětralou břidlicí, 7a – tmavě šedá se zvětralou břidlicí; 8 – ulehlá jílovitá s černými kameny a rezavými písčitojílovitými čookami, 8a – ulehlá jílovitá s černými kameny a se šedými písčitojílovitými čookami; 9 – rezavočervená hlinitá, svahové sedimenty reprezentované jílovitými hlinami s příměsí zvětralých fylitů /břidlic/ a tefritických bazaltů; 10 – šedá s většími rozptýlenými kameny; 11 – šedá s menšími zvětralými kameny z břidlice; 12 – hnědožlutá hlinitá s kameny.

Fig. 16. Zahořice, Vladař. Section 1 through the rampart on the inside of the ditch in bailey area IV, documented at the site of disturbance by a modern path. 1 – yellow-brown, clayey-earthy layer, 1a – yellow-brown clayey-earthy layer with stones, 1b – brownish-yellow layer with an admixture of stones, 1c – brownish-yellow earthy layer; 2 – red-brown earthy layer, 2a – brown layer with fine broken grey clayey shale, 2b – brown-red layer with grey clayey shale, 2c – orange grey clayey layer, 2d – brownish-red clayey layer; 3 – contiguous layer of broken shale; 4 – brown-red clayey layer; 5 – grey-brown clayey layer with admixture of broken shale, 5a – yellowish-brown layer with small stones; 6 – yellow-brown (greyed) earthy layer with small stones; 7 – grey layer with weathered shale, 7a – dark grey with weathered shale; 8 – compacted clayey layer with black stones and rusty sandy-clay lenses, 8a – compacted clayey layer with black stones and with grey sandy-clay lenses; 9 – rust red earthy layer; slope sediments represented by clayey earth with an admixture of weathered phylites (shales) and tephritic basalts; 10 – grey later with scattered large stones; 11 – grey layer with smaller weathered shale stones; 12 – brownish-yellow earthy layer with stones.

## Paleoenvironmentální výzkum na Vladaři

Palaeoenvironmental investigations at the hillfort Vladař  
(Czech Republic)

Petr Pokorný – Jiří Sádlo – Miloš Kaplan  
Kateřina Mikolášová – Josef Veselý

*Hradiště Vladař v západních Čechách dlouho unikalo soustředěné pozornosti archeologů. V posledních letech zde probíhá výzkum, jehož podstatným aspektem se stala účast přírodovědců různého zaměření. Díky tomu jsou ideální podmínky pro podobnou mezioborovou spolupráci – kromě tradičních archeologických situací můžeme k paleoenvironmentálním analýzám využít výplň umělé vodní nádrže, která se nachází uprostřed hradištní akropole. Nádrž poskytla souvislý sedimentární záznam s množstvím dobře zachovaných biologických pozůstatků, přičemž nejstarší vrstvy vznikly na přelomu 5. a 4. stol. BC. V té době byl zkoumaný prostor téměř zcela odlesněn a intenzivně zemědělsky využíván. Na samém sklonku 3. stol. BC došlo k částečnému opuštění hradiště; doklady předchozího masivního osídlení mizí. Na přelomu letopočtu bylo hradiště opuštěno zcela a proběhla vegetační sukcese k zapojenému lesu. V 6. stol. n. l. nastoupila nová vlna kolonizace, která vyvrcholila později vznikem vrcholně středověké kulturní krajiny. Popsaný proces se podařilo podrobně zdokumentovat přírodovědnými metodami i s některými detailními vhledy do struktury a fungování pravěké krajiny. Datování se opírá výhradně o radiokarbonovou chronologii, doplněnou v některých obdobích o nálezy keramiky.*

doba laténská – opevněná výšinná lokalita – cisterna – pylová analýza – paleoekologie – environmentální archeologie

*The large fortified hilltop site of Vladař (W Bohemia, Czech Republic, 50° 05' N, 13° 13' E) is being studied intensively during recent years by means of environmental archaeology. Palaeoecological methods play a crucial role in this effort; these include analyses of pollen, green algae, Cladocera and other microfossils, plant macroremains (including charcoal and wood) and chemical analyses. This investigation is enabled due to the existence of an artificial water reservoir situated in the middle of the large acropolis. A continuous sedimentary record in the form of well-preserved biological remains starts ca. 400 BC. Absolute dating is based on radiocarbon chronology and is complemented by archaeological finds in some instances. During the oldest documented period, the hillfort has been settled by a considerable number of permanent inhabitants. The site and the surrounding landscape has been almost completely deforested and used for diverse agricultural practices. The site has been partly abandoned by the end of the 3<sup>rd</sup> century BC. Total abandonment is dated around 0 BC/AD. Natural succession started at that time, leading to the development of natural forest communities. During the 6<sup>th</sup> century AD, a new wave of colonization reached the region, culminating at the onset of the High Medieval period.*

La-Tène period – fortified hilltop site – cistern – pollen analyses – palaeoecology – environmental archaeology

### Úvod

Hradiště Vladař předurčuje k modernímu paleoenvironmentálnímu výzkumu zcela mimořádná souhra okolností (viz Chytráček – Šmejda 2005). Kromě možnosti využít tradiční nálezy ekofaktů ze suchých archeologických situací (zuhlňatělé dřevo a zuhlňatělé rostlinné diaspor) zde máme unikátní příležitost studovat jezerní a rašelinné sedimenty vodní nádrže, situované uprostřed hradištní akropole. Již první orientační průzkum tohoto jezírka,

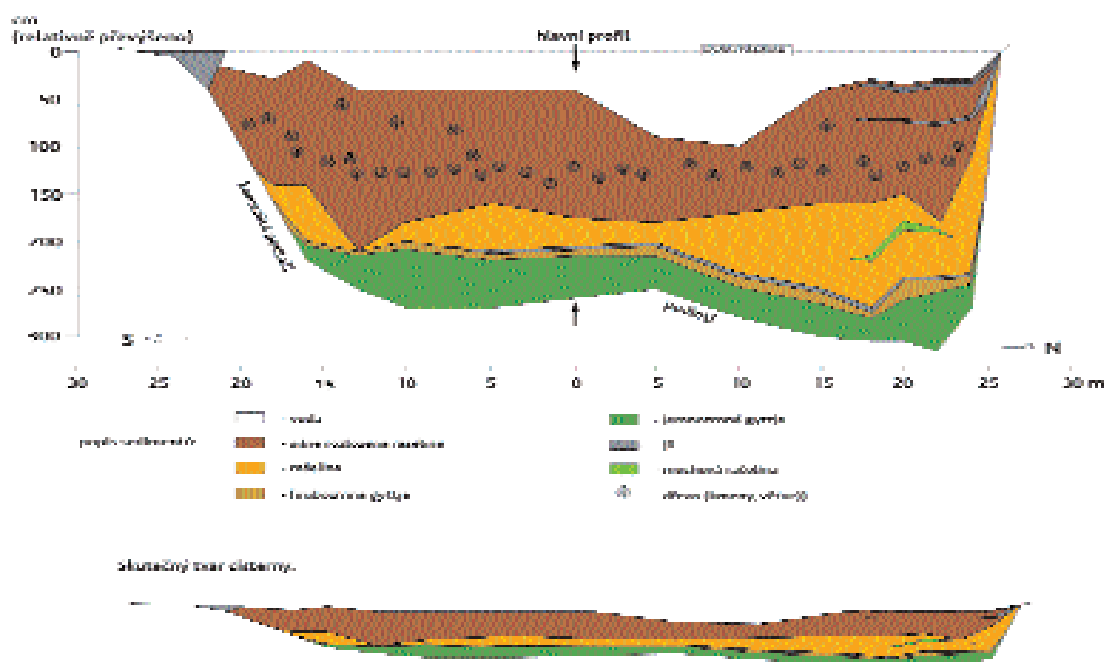


Obr. 1. Vladař. Letecký pohled na hradištní akropoli s jezírkem (označeno šipkou). – Fig. 1. Vladař. Aerial view to the site with the water reservoir (indicated by arrow) situated on the acropolis.

dnes z větší části zazemněného, prokázal přítomnost sedimentárního sledu o maximální mocnosti téměř 3 m. Jeho složitá, avšak neporušená stratigrafie dávala naději na možnost získání kontinuálního paleoenvironmentálního záznamu. Sedimenty obsahují množství dokonale konzervovaného materiálu, v podobě pylových zrn, rostlinných makrozbytků a dalších biologických pozůstatků, které ke svému zachování vyžadují zamokřené prostředí. Poprvé na území ČR tak máme možnost studovat vývoj pravěkého hradiště na základě přímých biologických indicií, a to do velkých podrobností, navíc s vysokou chronologickou přesností. Pylové analýzy byly v některých klíčových obdobích provedeny podrobně: časové rozpětí mezi dvěma sousedními vzorky činí ne více než 5 let. Fakt, že se hradištní akropole nachází na vrcholu mohutné stolové hory, ční vysokou nad okolní krajinu, poněkud usnadňuje interpretaci získaných výsledků. Přírodní poměry hradiště totiž výrazně vybočují z průměru okolní krajiny. Proto lze i v paleoenvironmentálním záznamu do jisté míry odlišit dění na ploše a svazích hradiště od procesů probíhajících v okolní krajině.

### Vodní nádrž, její výplň a původ

Hlavním objektem našeho zájmu se stala oválná vodní nádrž o rozměrech 45 x 30 m, ležící v centru akropole uprostřed náhorní plošiny (*obr. 1 a 3*). Série dvaceti ručních vrtů prove-

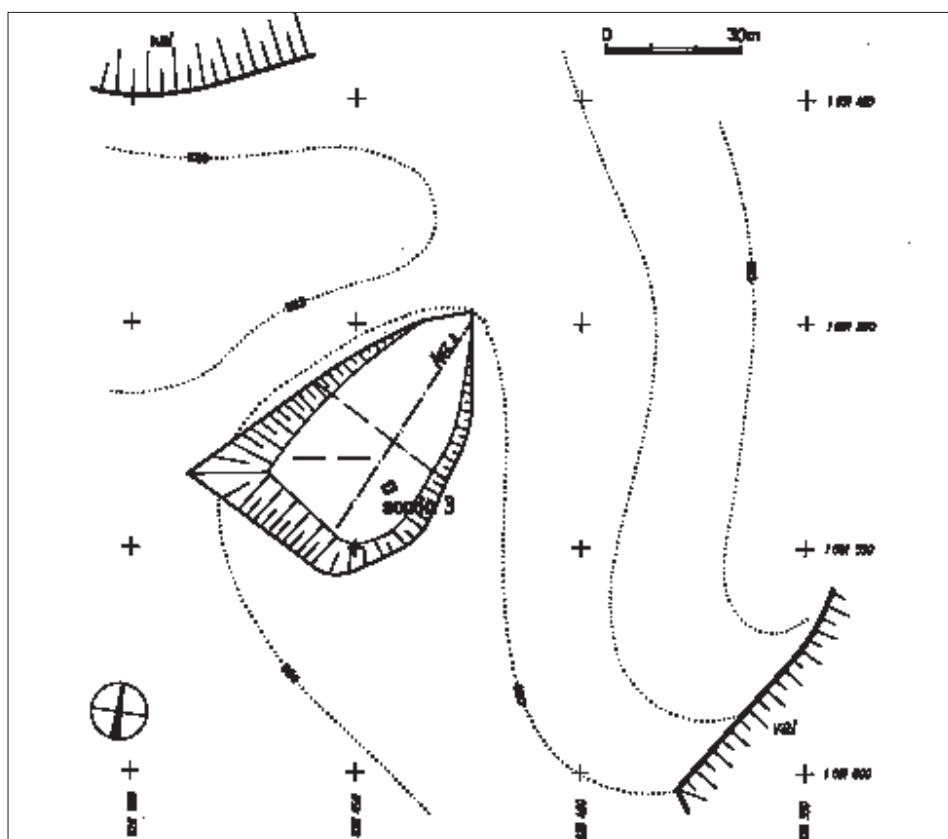


Obr. 2. Vladař. Stratigrafický řez výplně vodní nádrže (profil sondy 3) podél delší osy. Nahoře s převýšenou vertikální osou, dole v reálných poměrech. – Fig. 2. Vladař. Stratigraphic section through the water reservoir sediment profile. Below: real dimension.

dená ve dvou kolmých transektech prokázala přítomnost sedimentů s jemnou a poměrně kontrastní vizuální stratografií, která umožnila základní korelaci mezi jednotlivými profily (obr. 2). Zároveň se ukázalo, že sedimentární výplň je jen minimálně narušena bioturbací nebo lidskými zásahy. Při prvním přiblížení lze rozdělit sedimenty na spodní stratigrafickou sérii, která představuje vyloženě subakvatické usazeniny typu sapropelu (gyttja), a horní část, která má charakter eutrofní rašeliny (slatiny) s výrazným horizontem kmenů a větví. Mezi oběma je plynulý přechod, z břehových partií sem však zasahuje tenká jílovitá vrstvička, která probíhá celou nádrží. Stratigrafii vodní nádrže nejlépe ilustruje profil (obr. 4) získaný z otevřené sondy 3, provedené v sezóně 2004 (obr. 5). Sondy jsme situovali do místa původního vrtu z roku 2002, z něhož pocházejí výsledky všech dosavadních analýz. Oba řezy se podařilo bez problémů vzájemně korelovat a můžeme je nadále považovat za identické.

Na bázi profilu se nachází zarovnané skalní podloží. Přimo na něm, v jílovité matrix, leží vrstva jednak kamenů místního původu (čedičů), jednak křemenných valounů, přemístěných nejspíše od řeky Střely. V této vrstvě a těsně nad ní jsme našli také větší množství zlomků keramických nádob a dřeva se stopami opracování (řezání, osekávání). Nález dobře dochovaného koňského trusu interpretujeme spolu s absencí makrozbytků vodních rostlin jako pozůstatek z doby, kdy byla cisterna ještě bez vody – jinými slovy jako důkaz jejího čerstvého založení v příslušné době. Protože má cisterna značný objem a její hydrologie je založená na srážkové vodě, trvalo zřejmě delší dobu, než se zaplnila vodou. Pouhých 11 cm nad bázi se nachází tenká, avšak ostře ohraničená vrstvička zuhelnatělých rostlinných makrozbytků (obr. 6). Obsahuje spálené plevy s obilnými zrny a semeny plevelných rostlin. Není vyloučeno, že se jedná o pozůstatek jakéhosi iniciačního obřadu, ale těžko pro tuto hypotézu najít důkazy. Dále pokračuje sled jílovitých, pozdě-





Obr. 3. Vladař, plánek cisterny. – Fig. 3. Vladař. Plan of water reservoir.

ji téměř čistě organických jezerních sedimentů s makrozbytky vodních rostlin, občasnými nálezy zlomků keramiky, opracovaného dřeva a jednotlivých kamenů. Na přechodu mezi jezerními sedimenty a rašelinou se nachází jasně patrná vrstvička jílovitého materiálu, nivelovaná na kótu 676,43 m n. m. Na její bázi jsme našli množství opáleného dřeva, takže je pravděpodobné, že její vznik souvisí s požárem a následnou erozí z plochy povodí. Nad jílovitou vrstvičkou přechází jezerní sediment do ostřicové slatiny. V tomto místě jsme našli několik keramických zlomků. Ostřicová slatina postupně přechází do vrstvy kmenů a větví bez nálezů jakýchkoliv artefaktů a dalších nepřímých stop aktivity člověka (v podobě erodovaného jílovitého materiálu nebo naházených kamenů). Tato vrstva přechází náhle do slatiny s významným podílem jílovitého materiálu a s kameny, která se později plynule mění v subrecentní ostřicovou slatinu. Pouze východní segment cisterny má výplň narušenou umělým zásahem. Velký objem sedimentů byl na ploše asi 5 x 5 m vytěžen, a to až na skalní podloží. K zásahu muselo dojít v poměrně nedávné době, soudě alespoň podle charakteru vegetace, kterou v tomto místě představuje na hladině plovoucí koberec rašeliníku s orobincem. Stádium vegetační sukcese by poukazovalo na fakt, že k zásahu došlo řádově před

Obr. 4. Profil sedimenty zazemněné vodní nádrže; sonda 3. Údaje o hloubkách jsou v cm měřené od momentálního stavu vodní hladiny. Tyto hodnoty se vztahují ke všem údajům na ostatních obrázcích a v textu. – Fig. 4. Stratigraphy of the studied profile in the center of the water reservoir; trench 3. These numbers refer to all such indications in the main text. Altitudes (m asl.) refer to the stratigraphy of the open pit.





Obr. 5. Vladař. Výzkum cisterny v létě 2004.  
– Fig. 5. Vladař. Investigation of the water reservoir during the summer 2004.

padesátí lety. Je otázkou, zda se jedná o narušení činností amatérského hledače starožitností, či o pozůstatek těžby humolitu za účelem získání zahradnického substrátu. Pravděpodobnější je první možnost, neboť sedimenty jsou vytěženy až na úroveň skalního podloží, což jistě vyžadovalo veliké úsilí.

Vznik vodní nádrže zatím nelze vysvětlit jinak než jako výsledek lidské činnosti. Téměř s jistotou se jedná o rozměrnou umělou cisternu na zachycování dešťové vody. Tomu odpovídá i výrazně vanovitý profil celého útvaru s prudce se svažujícími okraji a rovným, do čedičového skalního podloží zahloubeným dnem. Uvážíme-li objem prací při stavbě mohutných ochranných valů hradiště, není velikost umělé cisterny nijak zarážející. Cisterna buď vznikla jako útvar s funkcí zachycovat dešťovou vodu, nebo primárně jako těžební jáma na kámen, která byla později zatopena vodou a druhotně začala sloužit jako vodní nádrž. Za pravděpodobnější považujeme vysvětlení první, neboť smysl jámového lomu by byl v daných podmínkách obtížně vysvětlitelný. Budovatelé cisterny si bezesporu uvědomovali, že velikost nádrže má podstatný vliv na kvalitu vody, zvláště v případě neprůtočného rezervoáru na vodu dešťovou. Čím větší má nádrž objem, tím je ekologicky stabilnější, méně podléhá výkyvům souvisejícím s letním prohříváním a vysycháním, zimním promrzáním, s přísunem znečišťujících látek a následným růstem řas a dalších mikroorganismů. Od určité velikosti objemu nebylo dokonce nutné cisternu pravidelně čistit. Spíše to mohlo být nežádoucí, neboť sedimenty na dně mají stabilizující funkci. Mimo praktické důsledky mohlo být čištění nežádoucí i z hlediska respektování odpovídajících rituálů.



Obr. 6. Fotografie vrstvičky zuhelnatělých plev nalezené nad bází profilu sondy 3. Vrstvička je vidět z plochy, pod níž leží valoun křemene. – Fig. 6. Photograph of the layer of charred chaff found near the base of the water reservoir profile. The layer is seen from its surface, with quartz stone below.

## Strategie paleoenvironmentálního výzkumu a metodické poznámky

Ke zhodnocení paleoenvironmentálního informačního potenciálu archeologických situací zachovaných na hradišti Vladař byla zvolena strategie osvědčená při paleoekologickém výzkumu přirozených jezerních pánví a rašelinišť, teoreticky navržená také pro výzkum archeologických mikroregionů (Pokorný 2001). V centru nádrže jsme pomocí pístového vrtného zařízení a později kopané sondy odebrali neporušený profil. V laboratorních podmínkách jsme provedli jeho detailní popis a odebrali vzorky pro jednotlivé analýzy, které zahrnují: a) pylovou analýzu; b) analýzu dalších mikrofosilií – zbytků řas, hub, prvků a mikroskopických uhlíkových částic; c) analýzu rostlinných makrozbytků včetně zachovalého dřeva; d) radiokarbonové datování metodou AMS (*Accelerator Mass Spectrometry*); e) analýzu planktonních koryšů (*Cladocera*); f) chemické analýzy nejdůležitějších biogenních a stopových prvků. Informace získané těmito metodami (až na případ radiokarbonového datování) je nutno považovat za kategorii dat zvanou proxy-data (např. *Dincause 2000*). Tento pojem poukazuje na skutečnost, že máme co činit s informacemi typu pravděpodobnostních veličin. Jejich pomocí se minulé skutečnosti pouze přibližujeme, a to nejčastěji na základě analogií s recentními situacemi. Z tohoto důvodu přináší výhodu možnost využití co největšího množství zdrojů proxy-dat. Multidisciplinární přístup zvyšuje pravděpodobnost správnosti interpretací na základě křížového důkazu. V této souvislosti je nutno připomenout klíčovou roli archeologické informace, která je nepostradatelná pro rekonstrukci v reálném geografickém prostoru. V případě výzkumu na Vladaři začíná být i tato podmínka naplňována díky výzkumům valů a tradičních archeologických situací na akropoli hradiště v posledních letech. Otevřená sonda ve výplni jezírka navíc poskytla datova-

telný archeologický materiál. Za účelem prostorové rekonstrukce zkoumaného krajinného segmentu lze kromě archeologických dat a na ně navazujících přírodovědných dat z archeologických vrstev využít ještě další informace, zejména geografické podklady (nejlépe v podobě GIS), geologické mapy, pedologické mapy a mapu geobotanickou. Vzhledem k tomu, že pro území neexistovala adekvátní geobotanická mapa, přistoupili jsme k vlastnímu terénnímu geobotanickému mapování a k tvorbě vlastních podrobných podkladů.

S použitím zmíněné výzkumné strategie hledáme odpověď zejména na následující širší okruhy otázek:

- a) Jaká je chronologie osídlení lokality? V řešení této otázky hraje klíčovou roli kvalitní radiokarbonové datování v kombinaci s archeologickými daty. Uplatnění zde najdou všechny aplikované metody – v míře adekvátní tomu, jak jsou schopny odrážet intenzitu lidských zásahů. Z nich má největší význam pylová analýza. Oproti archeologickým nálezům mají environmentální data získaná z výplně cisterny zásadní výhodu: jsou mnohem komplexnější, jdou napříč všemi obdobími, včetně těch s absencí osídlení. V ideálních podmínkách, s použitím adekvátního vzorkování lze dosáhnout úrovně relativního chronologického rozlišení v řádu desetiletí až jednotlivých let.
- b) Jakého charakteru byly lidské aktivity na hradišti? Měnila se funkce a využití lokality v průběhu času? V tomto případě hraje klíčovou roli opět pylová analýza, která je schopna odrážet antropogenní změny ve složení lesních porostů, prokázat pěstování polních plodin, stanovit roli pastevního hospodaření a indikovat přítomnost specifických sídelních aktivit (například přítomnost intenzivně sešlapávaných ploch a skládek organického odpadu). Výsledky analýzy dalších mikrofosilií a analýzy rostlinných makrozbytků mohou pomoci jednotlivé aktivity blíže specifikovat. Navíc mohou poskytnout přesvědčivější důkazy o jejich lokalizaci. Sídelní a zemědělská aktivita v okolí cisterny musela mít vliv na kvalitu vody. Kombinace chemických analýz, rozboru zbytků řas, mokřadních rostlin a vodních planktonních koryšů (Cladocera) skýtá možnosti pro rekonstrukci změn v kontaminaci vody odpadem. Mikroskopické uhlíkové částice mohou indikovat užití ohně (v nejobecnějším smyslu), zatímco výsledky chemických analýz stopových prvků mohou prokázat hutnění kovů v lokalitě nebo dálkový transport těkavých kovů atmosférou nezbytně doprovázející hutnění (Veselý 2000).
- c) Jaké děje probíhaly na ploše sídliště, které bylo již opuštěno? Dostupný materiál nabízí vzhled do událostí souvisejících s opuštěním a destrukcí pravěkého sídliště – do přirozené biologické sukcese, která, pokud jí je ponechán dostatečný čas, ústí ke vzniku tzv. klimaxu, tedy k ustavení přirozených biologických společenstev specifických pro určité stanovištní podmínky („Klimax je úběžníkem všech krajinných a vegetačních procesů.“ – Storch – Sádlo 2000). V našich podmínkách je to obvykle zapojený les. Podobné poznatky mají význam nejen pro teoretickou (zvláště krajinnou) archeologii, ale rovněž pro obecnou ekologii. Poskytují totiž pohled na přírodní procesy, které kvůli jejich dlouhému trvání nemůžeme zkoumat přímými experimentálními metodami. Z tohoto hlediska představuje hradiště Vladař jakousi přírodní ekologickou laboratoř.

Na tomto místě nebudeme uvádět technickou stránku jednotlivých použitých metod. Jejich popis by vyžadoval neúměrně velký prostor. Ve všech případech jsme aplikovali standardní postupy. U pylových analýz prezentujeme výsledky formou procentického pylového diagramu, u analýz makrozbytků (separovaných proplavováním na sítěch) počty absolutní

(po přepočtení množství jednotlivých nálezů na jednotných 250 ml sedimentu). K dalšímu zpracování získaných dat jsme použili zejména statistické metody klastrové analýzy (*Constrained Single Link Cluster Analysis*), tzv. *rarefaction* analýzy (postupu umožňujícího odhadnout vývoj biologické diverzity: *Birks a kol. 1988*), a multivariační statistickou techniku korespondenční analýzy – PCA. Výsledky jednotlivých metodických postupů použitých při paleoenvironmentálním výzkumu na Vladaři se vzájemně liší svou prostorovou citlivostí. Těto skutečnosti lze využít při promítání jednotlivých zjištěných událostí do reálného geografického prostoru. Nejvíce lokální charakter má záznam pořízený analýzou zbytků perlooček (*Cladocera*) a řas, které jako vodní organismy mohly žít pouze ve zkoumané nádrži. Lokálního charakteru jsou i nalezené rostlinné makrozbytky (včetně dřev), a proto není divu, že se při analýze setkáváme převážně s vodními a bažinnými druhy. Část nalezených makrozbytků musí mít ovšem zcela odlišnou tafonomii. Například obiloviny a jejich plevele sem musely být záměrně vhozeny, nebo se do nádrže dostaly s odpadem. Plevelné druhy rostoucí přímo na hradišti se do nádrže mohly dostat činností větru, nebo mohly být splaveny vodou při silných deštích. Oba tyto procesy jistě ovlivňovaly i chemismus cisterny a musíme s nimi počítat při interpretaci výsledků chemických rozborů.

Co se týče otázky prostorové citlivosti, nejvíce pochybností obvykle vzbuzují interpretace pylových analýz. Pylová analýza byla tradičně považována za metodu, která zachycuje vlivy z velmi širokého okolí a na pozadí takto globálního pylového spadu není schopna zachytit události malého plošného rozsahu. Výsledky recentních studií však hovoří v přímé kontradikci k těmto subjektivním závěrům. Tak např. *Sugita et al. (1999)* zjistili, že větší na pylového spadu v průměrné evropské kulturní krajině pochází z okruhu 800 až 1000 m. Dřívější výsledky *Jansena (1986)* a *Régnela (1989)* hovoří v podobném smyslu.<sup>1</sup> K nálezům extrémně lokálního pylového spadu došli např. *Andersen (1992)* a *Andersen a kol. (1983)* při studiu drobných slatinných dolíků, kde většina pylových zrn pocházela z okruhu menšího než 50 m. Na základě pylových analýz bychom existenci bezlesých ostrůvků o průměru zhruba 100 m nemuseli vůbec zaznamenat. Naopak uprostřed bezlesé enklávy by se okolní lesní vegetace projevila v pylovém spektru velmi silně.

Nejméně lokální charakter pylových spekter je nutno předpokládat u velkých vodních nádrží, které zachycují poměry v okruhu od několika kilometrů do několika desítek kilometrů (*Bradshaw – Webb 1985; Prentice 1985*). To ovšem není případ nádrže na Vladaři. U ní musíme rovněž předpokládat relativně lokální původ pylových spekter. Vodní plocha srovnatelné velikosti se nacházela u Tišic ve středním Polabí. Pečlivým srovnáním všech dostupných archeologických pramenů z okolí tohoto slepého ramene a výsledků pylových analýz z jeho sedimentů jsme dospěli k závěru (*Dreslerová – Pokorný 2004*), že většina pylového spadu pochází v tomto případě z okruhu 1 km. V této souvislosti jsme konstatovali, ovšem těžko pro to najít přímý důkaz, že určitá část pylového spektra mohla být teoreticky splavena do jezírka ze sídlišť nacházejících se těsně u jeho břehu. K podobnému zjištění dospěli *Zolitschka et al. (2003)* při interpretaci výsledků z jezera Jues ve středním Německu.

<sup>1</sup> Srovnávací studie vztahu recentního pylového spadu k vegetaci, na níž se podílel také první autor přítomného článku a která probíhala v modelové oblasti západního Sajanu (jižní Sibiř), přinesla velice podobné výsledky. V modelových situacích různě velkých bezlesých ostrůvků (přírozené stepi, bývalé salaše, zarůstající spálenišť apod.) uprostřed uzavřeného lesa se pylový spad ukázal jako velmi lokální. Vzorky odebrané uvnitř lesa, pouhých několik desítek metrů od okraje bezlesé plochy, obsahovaly čistě lesní pylová spektra.

Lidský impakt zaznamenaný v jejich profilu rovněž nejlépe koreloval se vzdáleností archeologicky zjištěných sídlišť od břehu. Uvedená tafonomie se může týkat rovněž pylových spekter z cisterny na Vladaři: určitá jejich část mohla být spláchnuta v průběhu silnějších dešťů z okolo kvetoucí vegetace, nebo mohla dokonce být redeponována ze starších odpadních objektů, hnojišť či komunikačních horizontů. S touto teoretickou, ale přece jen pravděpodobnou možností musíme při interpretacích výsledků pylových analýz počítat.

## Výsledky a diskuse

### Chronologie paleoenvironmentálního záznamu

Ze zkoumaného profilu výplní hradištní cisterny se podařilo získat šest radiokarbonových dat. Datování bylo provedeno akcelérátorovou metodou AMS (Poznaň Radiocarbon Laboratory). Všechna data byla získána z rostlinných makrozbytků odebraných přímo ze sedimentů studovaného profilu. Tento materiál jsme upřednostnili před celkovým vzorkem sedimentu (*bulk*), abychom maximálně vyloučili odchylky v datování, způsobené redepozicí materiálu a možným prorůstáním kořínků z mladších vrstev. Naměřené hodnoty radiokarbonového stáří a výsledky jeho kalibrace provedené softwarem OxCal 3.5 (University of Oxford) jsou uvedeny v *tab. 1*.

Vzorek	Labor. č.	Radiokarbonové stáří (roky před současností)	Kalendářní datum po kalibraci ( $\delta = 68,2 \%$ ). Časový interval a hladina pravděpodobnosti.	Zjednodušené kalendářní datum (střední hodnoty)
102 cm	Poz-2321	1195±25 BP	805 AD až 885 AD (60,9 %)	845 AD
145 cm	Poz-2323	1630±30 BP	380 AD až 440 AD (51,3 %)	410 AD
176 cm	Poz-2324	1920±25 BP	95 AD až 130 AD (34,5 %), 60 AD až 90 AD (33,7 %)	113 AD a 75 AD
210 cm	Poz-2325	2225±30 BP	320 BC až 200 BC (61,1 %)	260 BC
240 cm	Poz-2327	2175±30 BP	360 BC až 290 BC (37,1 %), 240 BC až 170 BC (31,1 %)	325 BC a 205 BC
265 cm	Poz-2328	2245±35 BP	300 BC až 230 BC (38,2 %), 390 BC až 350 BC (25,7 %)	265 BC a 370 BC

Tab. 1. Výsledky radiokarbonového datování vzorků z profilu výplní cisterny metodou AMS.

K výsledkům datování je třeba učinit několik nezbytných poznámek. Radiokarbonové stáří udává přístrojem naměřené hodnoty, které se závazně uvádějí v rocích před současností (BP, přičemž za současnost se konvenčně považuje rok 1950 AD). Je zvykem, zvláště v historických disciplínách a v archeologii, uvádět data v kalendářním tvaru, tedy BC a AD. Podle mezinárodně zavedené konvence lze ovšem radiokarbonová data uvádět v kalendářním tvaru pouze jako data kalibrovaná, tedy po dendrochronologické korekci. Výsledkem kalibrace ale nikdy nemůže být jedno jediné datum, nýbrž vždy interval nebo série časových intervalů v různých hladinách pravděpodobnosti. V příložené tabulce byla naměřená data takto kalibrována a pro zjednodušení jsou zde uvedeny pouze časové intervaly na nejvyšší hladině pravděpodobnosti. S těmito hodnotami se bohužel velmi obtížně pracuje. Pro praktické účely proto v posledním sloupci tabulky uvádíme střední hodnotu(y) uvedených časových intervalů s upozorněním, že jde o značné zjednodušení. Uvedenou problematiku můžeme ilustrovat na příkladu dvojice dat z hloubek 210 a 240 cm.

Přestože je hlubší vrstva nesporně starší (podle stratigrafického principu), radiokarbonové měření poskytuje hodnotu odpovídající době o 55 let mladší. Tento výsledek nutně nemusí znamenat nějakou chybu v měření či postupu odběru vzorků. Naopak, jedná se o nepřesnost imanentně přítomnou ve všech výsledcích radiokarbonového datování a principiálně neodstranitelnou. Podle kalibrační křivky spadají totiž oba vzorky do období silně rozkolísaného obsahu radioaktivního uhlíku  $^{14}\text{C}$  v atmosféře. Toto rozkolísání způsobilo, že radiokarbonové hodiny mohou ukazovat stejné, nebo dokonce vyšší stáří pro vzorky prokazatelně mladší (pro detailnější popis poměrně komplikované problematiky interpretace radiokarbonových dat viz např. *Bradley 1999*).

V dalším textu se pro zjednodušení budeme držet středních hodnot časových intervalů (posledního sloupce *tab. 1*) a budeme mít na paměti jistou míru nepřesnosti a nejednoznačnosti uváděných absolutních časových údajů. Na základě modelu hloubka-čas (*depth-age model*) je možno podle radiokarbonových dat odvodit přibližné stáří pro libovolnou stratigrafickou pozici v rámci profilu. Výsledky tohoto postupu použijeme pro odhad stáří jednotlivých událostí v celém následujícím textu.

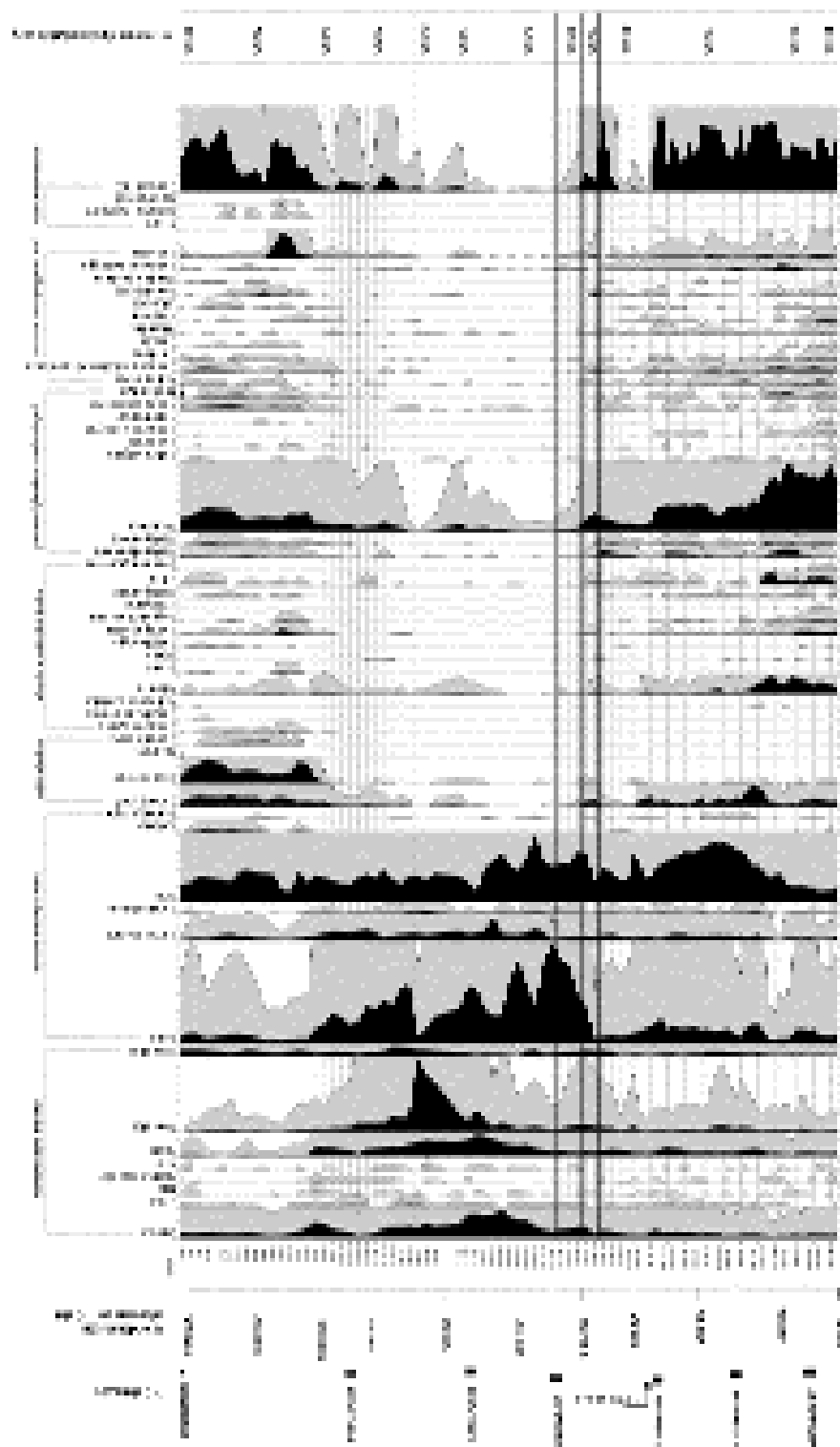
Z právě popsaných obtíží při absolutním datování vyplývá náš nedávný omyl a nám nezbyvá než uvést na pravou míru informaci uveřejněnou v předběžném článku (*Pokorný – Kaplan 2004*), že nejstarší část výplně vznikla kolem roku 350 BC. Na základě stejných dat jsme nově provedli pečlivý výpočet sedimentační rychlosti a interpolací jsme došli k pravděpodobnějšímu datu vzniku nejstarších vrstev, někdy kolem roku 400 BC, tedy o 50 let dříve. Tento posun má důsledky při datování vzniku nádrže, nic ovšem nemění na chronologii následujících období.

Zlomky keramických nádob nalezené v profilu (viz *Chytráček – Šmejda 2005*, obr. 20) částečně přispívají k potvrzení jeho chronologie. Pokud jsou datovatelné, není jejich stáří ani v jednom případě v rozporu s chronologií radiokarbonovou. Materiál obsahuje dvě hlavní skupiny nálezů. Z nejspodnější části výplně pochází keramika datovatelná do sklonku časné doby laténské. Nálezy v kontaktu s jílovitou vrstvičkou (208–210 cm) lze klást do časového úseku stupňů LT B2/C1 až LT D.

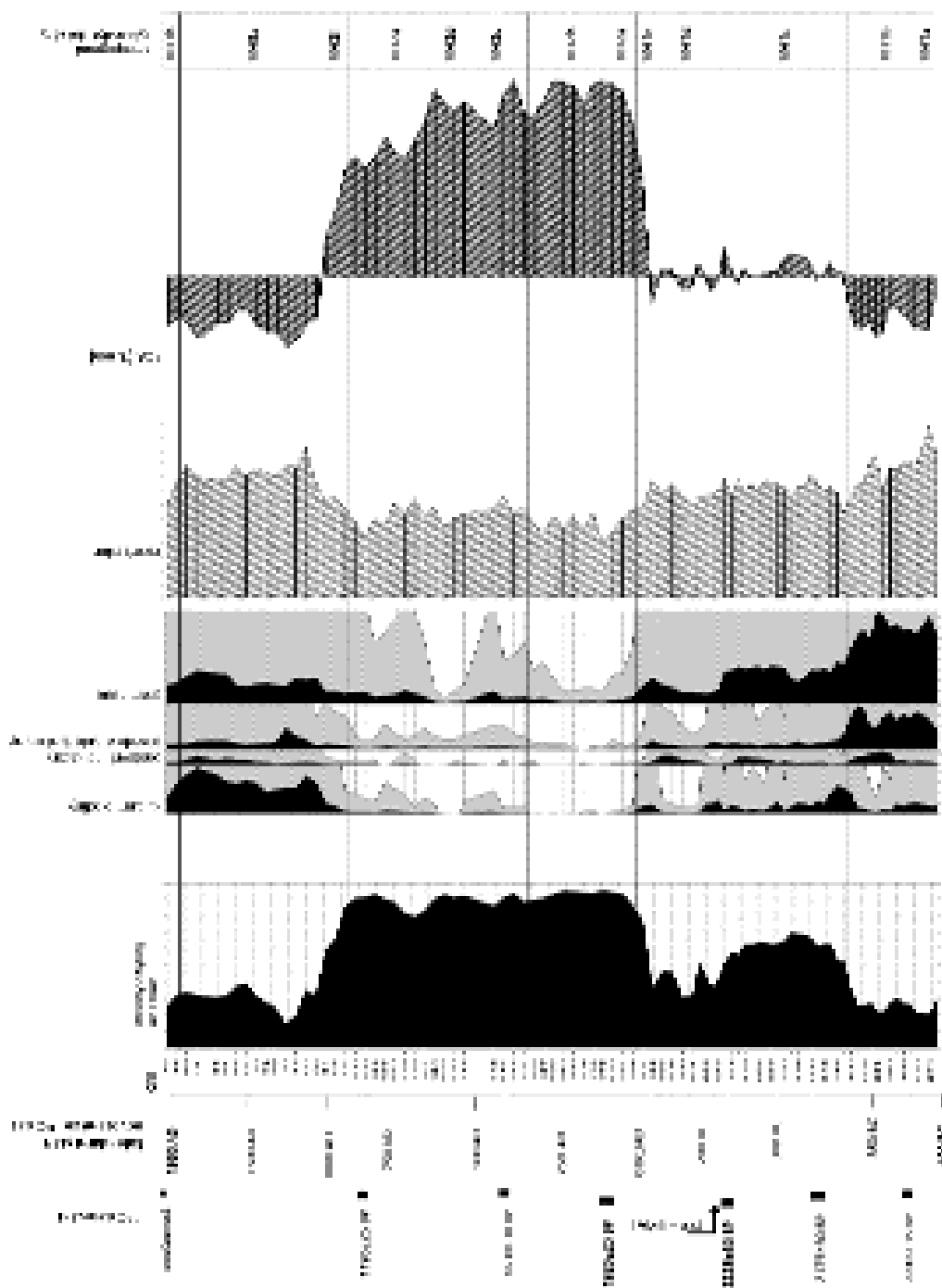
Nejstarší sedimenty zkoumaného profilu lze tedy zařadit do období těsně kolem roku 400 BC. Radiokarbonové datování ovšem neposkytuje informaci o tom, kdy byla cisterna vyhloubena. Z výsledků pylových a makrozbytkových analýz vyplývá, že v době počátku sedimentace studovaného profilu byla sídelní aktivita na akropoli již plně rozvinutá. Při samém skalním dně nádrže se nacházejí vrstvy vzniklé pod silným vlivem člověka – vrstva s kameny cizího původu a s keramikou, vrstva spáleného obilí a plev, jezerní sedimenty se semeny kulturních rostlin (např. máku setého), semeny plevelů a množstvím pylových indikátorů ruderalizovaných ploch. Nelze zcela vyloučit, že hladina rozsáhlé cisterny mohla být v době jejího nejintenzivnějšího využívání (pravděpodobně v průběhu 5. stol. BC nebo, teoreticky, dokonce ještě dříve) udržována v čistotě bez zarůstání vodními rostlinami, takže docházelo jen k minimální akumulaci usazenin na dně. Tuto možnost ovšem nepovažujeme za příliš pravděpodobnou vzhledem ke stratigrafii nejstarší části výplně, která vykazuje velmi komplexní charakter, interpretovaný jako stopy činností souvisejících se vznikem cisterny (viz výše).

Ať již je skutečné stáří cisterny jakékoliv, naše studium vývoje lokality může začít teprve rokem 400 BC, kdy se usadil nejstarší nám dostupný sedimentární záznam. Na *obr. 7* prezentujeme zjednodušenou verzi pylového diagramu. Při jeho levém okraji je umístěn sloupec s výsledky zonace provedené na základě vizuálního zhodnocení a na základě statistického zpracování. *Obr. 8* pro větší přehlednost shrnuje výsledky pylových analýz



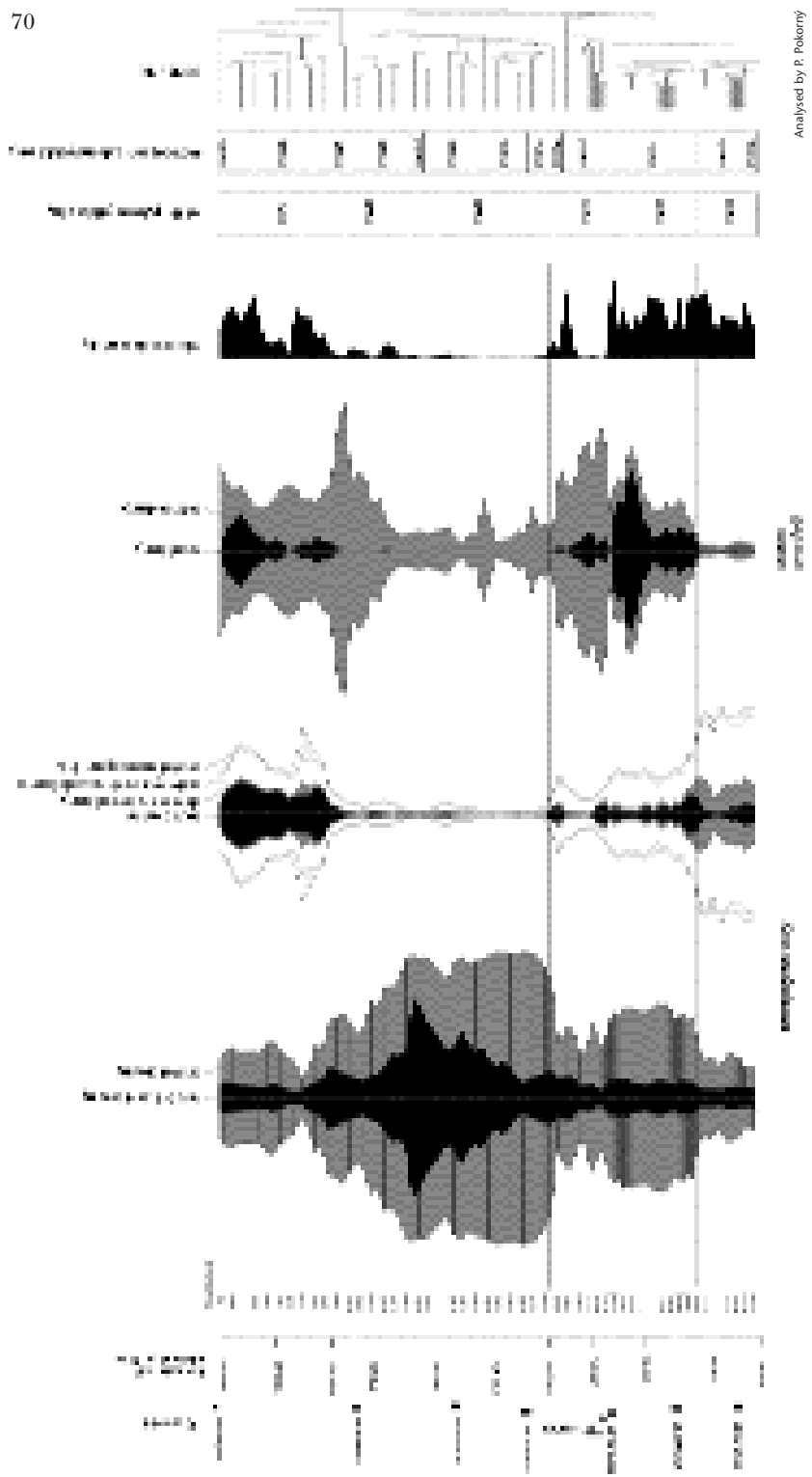


Obr. 7. Zjednodušený procentický pylový diagram obsahující některé vybrané pylové taxony rozříděné podle jejich ekologické indikační hodnoty (viz schéma na obr. 12).  
 — Fig. 7. Simplified percentage pollen diagram containing selected pollen taxa sorted into ecological groups (see fig. 12).

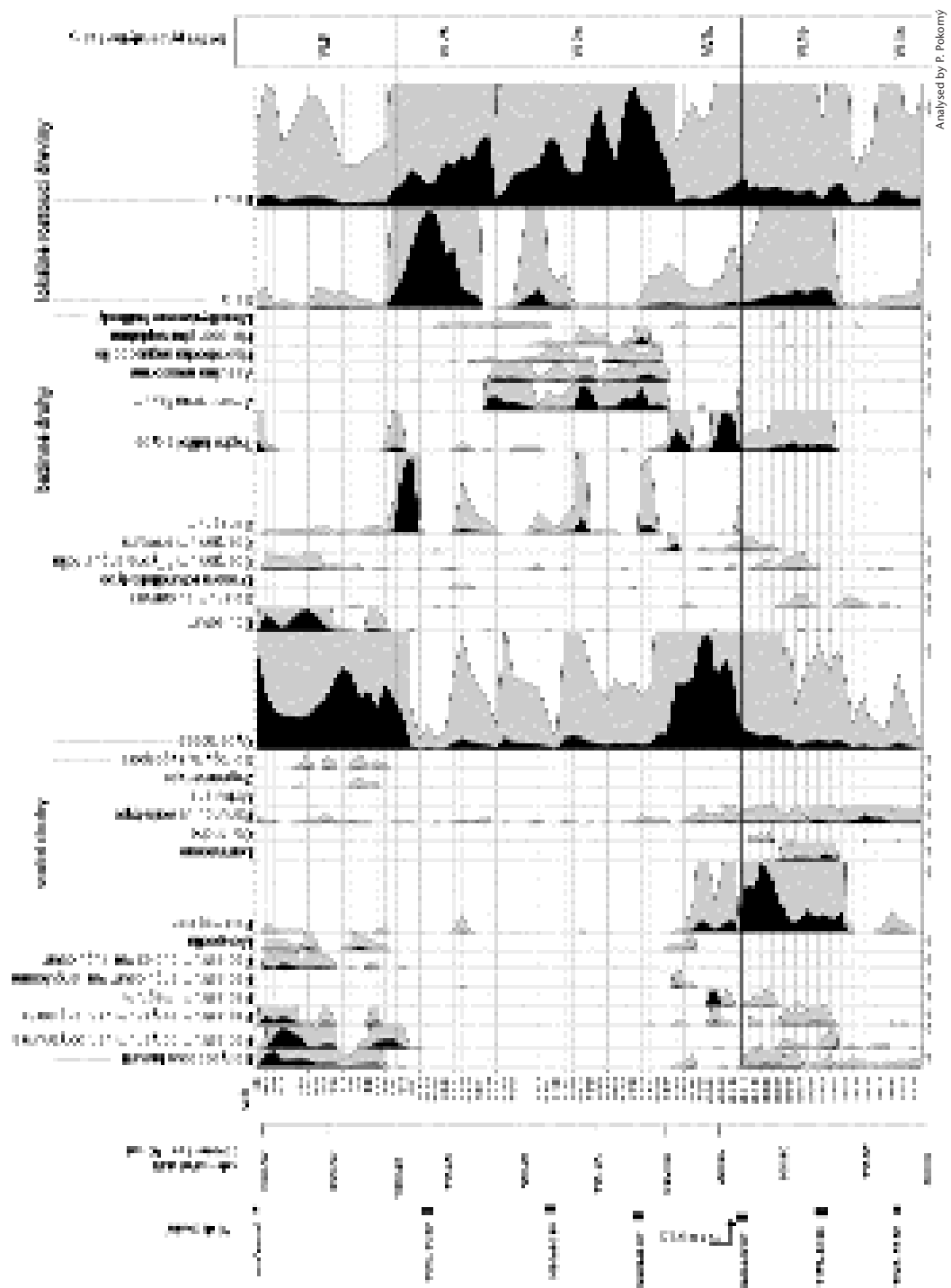


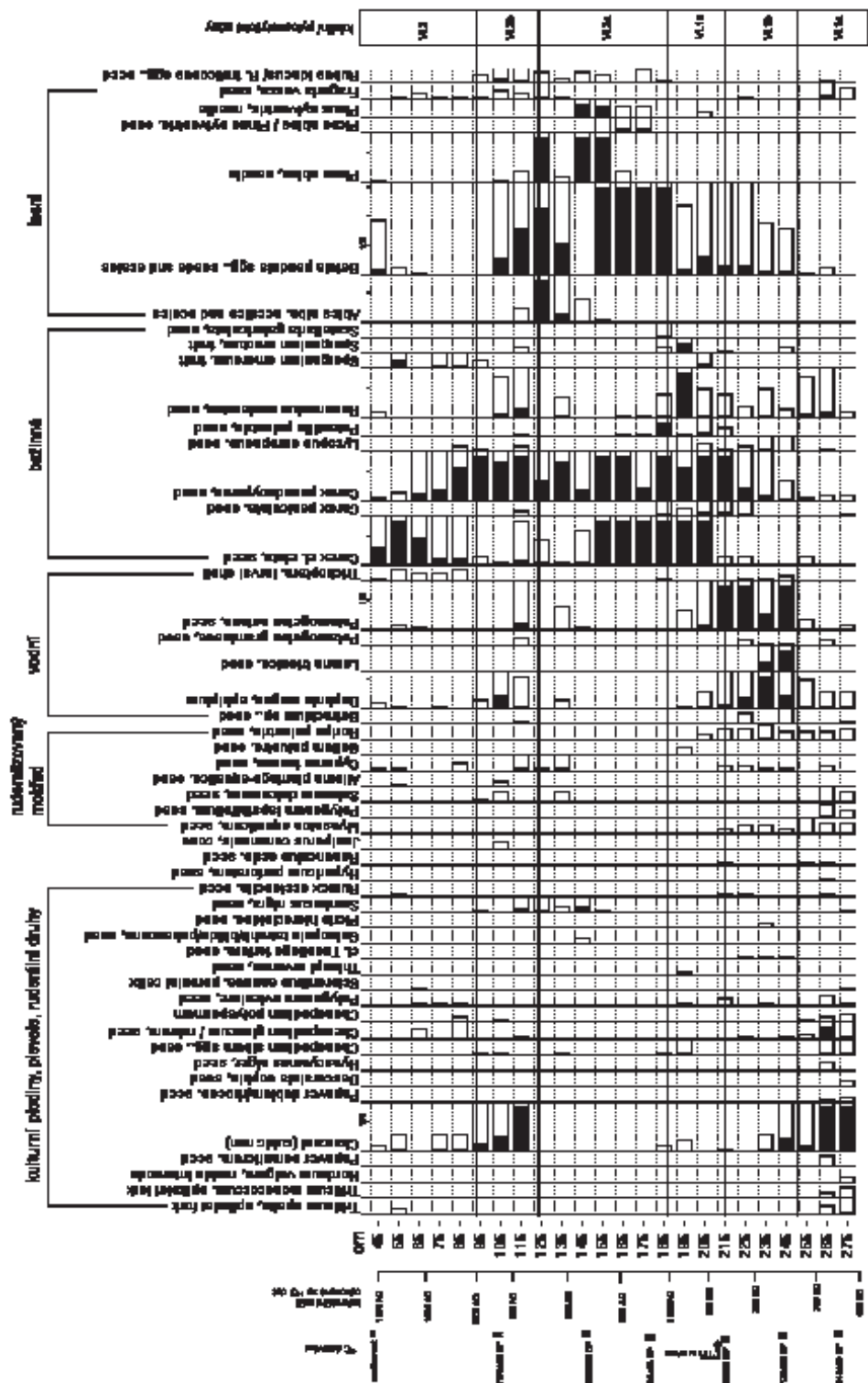
Analysed by P. Pokorný

Obr. 8. Přehledový pylový diagram s některými výsledky statistického zpracování dat. – Fig. 8. Overview pollen diagram with some results of numerical analyses.



Obr. 9. Interpretální pylový diagram pro snadné čtení základních trendů ve vývoji zkoumaného prostoru. – Fig. 9. Interpretation pollen diagram.





Analysed by P. Pokorný

Obr. 11. Makrozbytkový diagram některých vybraných nálezů. Popis ekologických skupin nálezů odpovídá interpretačnímu schématu na obr. 12. – Fig. 11. Results of plant macrofossil analyses. For description of ecological categories see fig. 12.



Obr. 12. Hypotetické interpretační schéma některých stanovištních typů charakteristických v minulosti pro zkoumané hradiště. Všechny typy stanovišť nemusely být na ploše hradiště přítomny ve stejném časovém období. – Fig. 12. Hypothetical interpretational showing some most important habitat types present on the hillfort during the past. Not all habitats types were necessarily present during any one time period.

v podobě přehledového pylového diagramu a prezentuje zároveň výsledky aplikace statistických analýz dat. Interpretační pylový diagram (obr. 9) pak slouží k jednoduchému čtení základních trendů ve vývoji hlavních skupin pylových indikátorů.

Při prvním přiblížení lze z hlediska lidského vlivu rozdělit pyloanalytický profil na pět kontrastních období:

1. Období těsně po roce 400 BC (zóny VH1a až VH1b) s velmi výraznými indikátory lidského vlivu.
2. Období mezi rokem 340 BC a přelomem letopočtu (zóny VH1c až VH1e), se stále ještě výraznými stopami lidského vlivu, který se stupňovitě snižuje. Tato fáze končí prudkým zlomem, interpretovatelným jako náhlé opuštění prostoru hradiště.
3. Období mezi přelomem letopočtu a rokem 570 AD (zóny VH2a až VH2d), kdy byl prostor bývalého hradiště zcela nebo téměř zcela opuštěn a probíhala vegetační sukcese vedoucí až k zapojenému lesu.
4. Období mezi 570 AD a 1050 AD (zóny VH2e a VH2f) s indikátory obnovené lidské aktivity, jejíž intenzita je oproti období laténskému a období vrcholné středověkému velmi nízká. V 10. století nastoupila přechodná fáze. Hradiště bylo znovu odlesněno a jeho plocha začala být opět intenzivně využívána.
5. Období mezi rokem 1050 AD a současností (zóny VH3a až VH3b) s doklady obnoveného, opět velmi intenzivního lidského působení. Nejmladší fáze odpovídá v podstatě současnému stavu a je charakterizována opětovným ústupem lidské činnosti v lokalitě.

Lidské aktivity na hradišti musely mít značný vliv na kvalitu prostředí samotné vodní nádrže. Není proto překvapivé, že se změny antropogenních pylových indikátorů časově kryjí s hlavními změnami ve vývoji lokální mokřadní vegetace, jak je ilustruje lokální pylový diagram (*obr. 10*).

Výsledkům pylových analýz do velké míry odpovídají také výsledky rozboru rostlinných makrozbytků. V makrozbytkovém diagramu (*obr. 11*) jsou výše uvedené trendy rovněž dobře pozorovatelné a lze v něm vyčlenit základní časové úseky téměř identické s pylovým diagramem. Také změny ve složení faun perlooček (*Cladocera* – *obr. 13*) a v chemickém složení sedimentů (*obr. 14*) nejsou s výše popsanými základními trendy v rozporu. Výsledky všech provedených analýz diskutujeme v následujícím textu.

### **Sídlní a zemědělské aktivity na Vladaři – jejich intenzita a proměny v průběhu uplynulých dvou a půl tisíciletí**

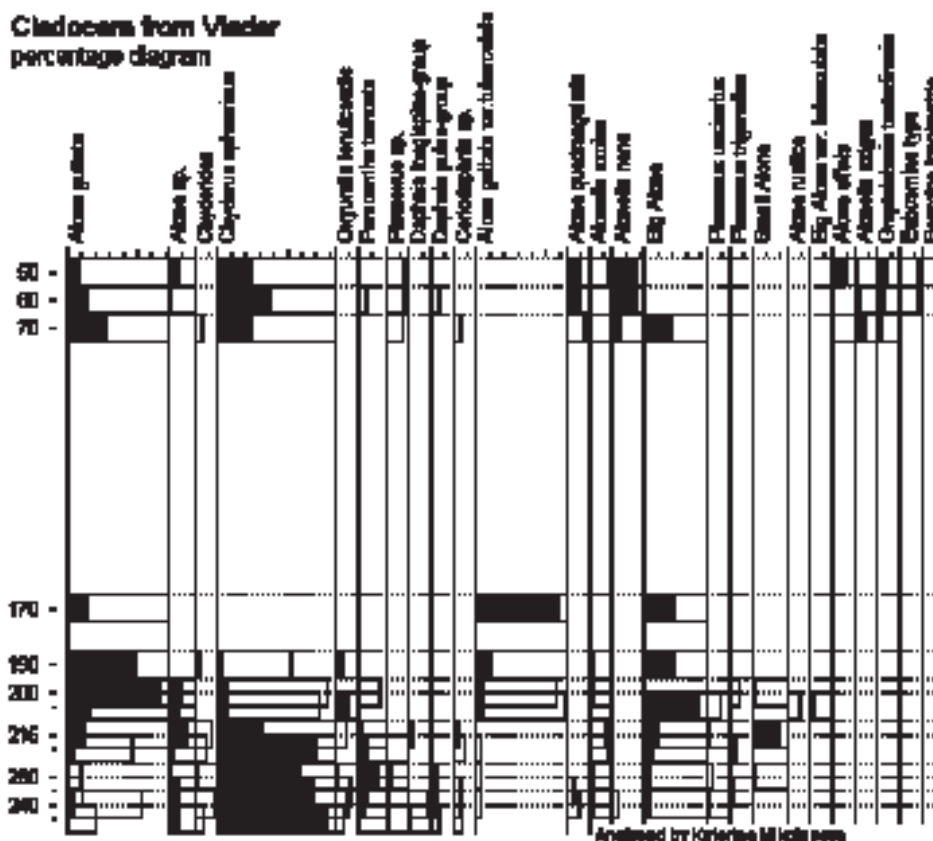
V rámci periodizace na pět výše uvedených základních období je možné učinit první krok k rekonstrukci chronologie sídlních a zemědělských aktivit na hradišti a v jeho okolí. Rámcově lze prohlásit, že v průběhu doby latéské bylo hradiště trvale osídleno, i když jeho význam postupem času stále upadal. Někdy kolem přelomu letopočtu bylo hradiště definitivně opuštěno a plocha postupně podlehla přirozené vegetační sukcesi. Lesem zarostlý vrch Vladař začal být opět navštěvován někdy na přelomu 6. a 7. stol. n. l., avšak vliv člověka se prozatím omezil víceméně na změny ve složení lesa. V průběhu 10. stol. však začala nová vlna osídlování a tento vývoj vrcholil ve století 11. a 12.

V následujícím textu tuto základní představu o osídlení vrchu Vladař rozvedeme, doplníme ji o některé důležité detaily a poněkud zproblematizujeme.

#### **1. Období těsně po roce 400 BC**

Intenzita lidských aktivit byla v tomto období překvapivě vysoká. Tento fakt zvláště jasně vyplývá ze srovnání s výsledky pylových analýz kontinuálních profilů na území celé ČR pro odpovídající časový úsek. (Srovnávací analýza více než šedesáti takových profilů byla provedena nedávno: *Pokorný 2004a.*) Srovnáme-li relativní zastoupení antropogenních indikátorů v latéských pylových spektrech vodní nádrže se spektry vrcholně středověkými a novověkými tamtéž, vychází nám zcela srovnatelná, ne-li vyšší míra lidského vlivu (dobře je to patrné z interpretačního pylového diagramu na *obr. 9*). Tak je tomu alespoň v nejstarší fázi, odpovídající zónám VH1a a VH1b. Interpretace je nasnadě: hradiště bylo v době latéské osídleno nemalým množstvím stálých obyvatel, kteří se věnovali intenzivní zemědělské činnosti v okolní krajině. Studovaný profil se navíc ukládal přímo uprostřed hradištní akropole, takže projev osídlení byl zcela bezprostřední.

Pylová zrna a makrozbytky indikátorů ruderálních stanovišť odrážejí přítomnost lidských obydlí se sešlapávanými plochami (*Polygonum aviculare*, *Plantago maior*), skládkami a půdami eutrofizovanými odpadem (*Chenopodiaceae*, *Chenopodium* ssp., *Urtica*, *Artemisia*, *Hyoscyamus niger* – poslední jmenovaný plevel, blín černý, je relativně teplomilným druhem, jehož přítomnost jen potvrzuje recentní pozorování, naznačující, že mezoklima hradištní akropole je výrazně teplé vzhledem k jeho velké nadmořské výšce okolo 680 m n. m.). Přítomnost člověka se bezprostředně projevila také na kvalitě vody zkoumané cisterny. Přisun odpadních látek způsobil snížení její kvality, což indikuje výskyt mokřadních rostlin náročných na živiny (zejména na dusík a fosfor; viz kategorii „rudera-

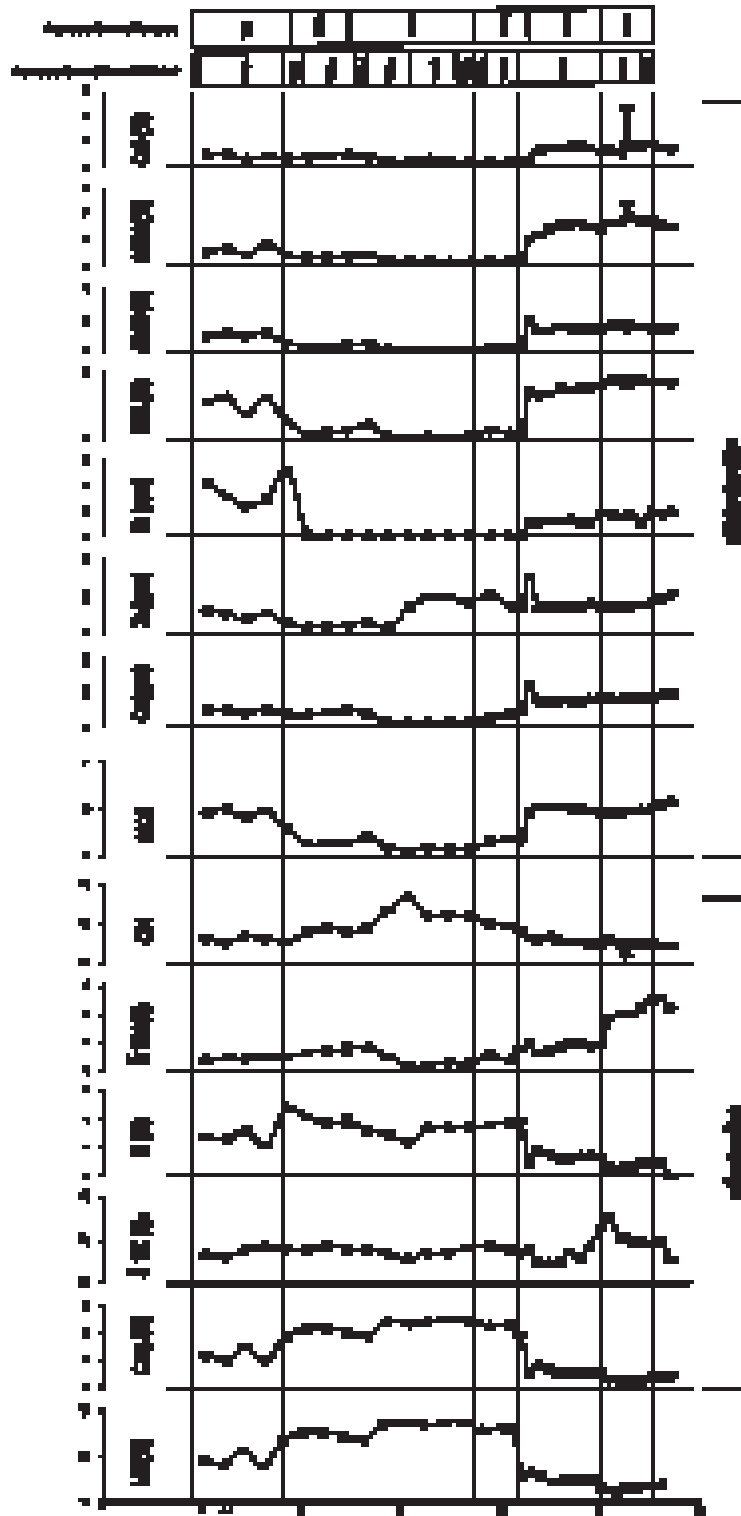


Obr. 13. Diagram nálezů zbytků perlooček (Cladocera) v sedimentech cisterny. – Fig. 13. Cladocera diagram from the water reservoir sediment profile.

lizovaný mokřad“ v makrozbytkovém diagramu). Eutrofizaci cisterny odpadem obsahujícím dusík a fosfor (tedy nejspíše zvířecími či lidskými fekáliemi) odpovídá zvýšené množství fosforu v sedimentu (zvýšený poměr  $P_2O_5/C$ ) a anomální koncentrace izotopu dusíku  $^{15}N$  (obr. 14). V pyloanalytických preparátech sedimentů podobné tafonomie se relativně běžně nacházejí vajíčka lidských a zvířecích parazitů – tenkohlavce bičíkového (*Trichuris trichiura*) a škrkavky (*Ascaris*; v poslední době například v sedimentech slepých ramen středního Labe v těsném sousedství archeologických lokalit – Břizová 1997; Pokorný 2004b). V laténských vrstvách zkoumané cisterny (212 a 266 cm) jsme doposud našli celkem tři vajíčka škrkavky. Příčinou takto nízké frekvence (nízké vzhledem k bezprostřední blízkosti jejich zdroje) může být skutečnost, že cisterna byla udržována v relativní čistotě a nedocházelo k masivnějšímu přísunu fekálního odpadu do jejího tělesa. Tomuto závěru odpovídají i výsledky analýzy fauny perlooček (Cladocera; obr. 13). Mezi nalezenými druhy se nevyskytují zástupci žijící ve vyloženě znečištěných vodách.

Pylová zrna obilovin (*Cerealia undiff.*) odrážejí přítomnost polních kultur v okolí. Část spektra pěstovaných rostlin se podařilo nalézt ve vrstvě zuhelnatělých zbytků úrody 11 cm





Obr. 14. Vybrané výsledky chemických analýz sedimentů cisterny. – Fig. 14. Selected results of chemical analyses from the water reservoir sediment profile.

nad skalním podložím (v rámci zóny VH1b). Jedná se o pšenici špaldu, pšenici jednozrnku a ječmen obecný (*Triticum spelta*, *T. monococcum*, *Hordeum vulgare*). Rovněž byla nalezena semena pěstovaného máku setého (*Papaver somniferum* – obr. 15; jedná se zatím o prokazatelně nejstarší nález této olejodárné plodiny, využitelné potenciálně i na výrobu opia, na území ČR). Je otázkou, jestli přítomnost zbytků polních plodin skutečně indikuje výskyt polních kultur přímo na hradišti. Úroda totiž mohla být dopravena na akropoli hradiště až po sklizni, což je mnohem pravděpodobnější možnost. Na samotném hradišti mohlo probíhat například mlácení a čištění sklizené úrody. Při těchto činnostech se ve velkém množství uvolňují také pylová zrna. Určité vodítko k řešení problému mohou poskytnout nálezy polních plevelů, kterých máme k dispozici relativně velké množství. V případě chmerku ročního (*Scleranthus annuus*) se jedná o plevel nízkého vzrůstu, který při tehdejších technikách sklizně zůstával stále na poli, a nebyl tudíž běžnou součástí sklizené úrody. Nález pylových zrn tohoto plevele tedy může indikovat přítomnost polí v nevelké vzdálenosti od místa depozice (při nízké pylové produkci je jejich větrný transport na velké vzdálenosti omezený). Tato interpretace je zatím pouze předběžná a není jisté, jestli se jí v budoucnu vůbec podaří zpřesnit. Jistou nadějí do budoucna skýtá podrobná makrobytková analýza velkého množství zuhelnatělého materiálu nalezeného v podobě zmíněné vrstvičky spálených plev a obilek.

Intenzivní pastva spolu s přímou lidskou činností měla za následek téměř úplné odlesnění plochy hradiště (včetně jeho svahů) a pravděpodobně i značné části krajiny kolem něj. To se projevuje nápadně nízkými hodnotami pylu dřevin ve srovnání s hodnotami bylin (AP/NAP poměr osciluje v profilu okolo 4 : 6; obr. 8). Míra odlesnění je na základě těchto důkazů opět srovnatelná se stavem ve vrcholném středověku a s novověkými poměry, jak nám je ilustruje novověká historická mapa (obr. 20). Dominantu lesních porostů v době laténské tvořila borovice, která se uchycuje na plochách ochuzovaných a narušovaných pastvou, tedy na pastvinách a v pastevních lesích. Relativně významného postavení dosahoval ve zbytcích lesních ploch i dub, jedle a buk. Všechny jmenované dřeviny byly použity jako konstrukční prvek pro obvodovou fortifikaci akropole, která ovšem podle současných znalostí vznikala v průběhu několika stavebních fází (podle radiokarbonového datování odpovídá nejstarší fáze fortifikace Vladaře střední době bronzové a nejmladší datovatelná fáze pozdní době halštatské až časně laténskému období; viz článek M. Chytráčka a L. Šmejdy v tomto sešitu). Mezi zuhelnatělými trámy nalezenými na řezu opevněním (řez 2) je nejvíce zastoupen dub (31 případů), pak jedle (10 případů), borovice (7 případů) a buk (1 případ). Zjištěná druhová skladba velmi dobře odpovídá výsledkům rozboru nálezů zuhelnatělého dřeva z jiných západočeských hradišť, Svržno a Štítary nad Radbuzou – Hostětice, provedených E. Opravilem (*Pokorný 2004c*). Tyto analýzy podávají pro dobu halštatskou následující obraz: v druhovém spektru nálezů zcela převládá dub (Svržno – 68 %; Štítary – 63 %), následuje jedle (Svržno – 25 %; Štítary – 4 %) a po ní borovice (Svržno – 2 %; Štítary – 18 %).

Velké množství palivového dřeva bylo potřeba pro různé výrobní aktivity, především pro výrobu dřevěného uhlí, hutnění a zpracování kovů. Jedním z cílů chemických analýz sedimentů vodní nádrže bylo prokázat hutnění kovů na hradišti, čemuž by měla odpovídat zvýšená koncentrace některých stopových prvků, zejména olova. Žádnou anomálii v tomto směru jsme však nezaznamenali, koncentrace těžkých kovů v sedimentech z laténského období nepřesahují přirozené pozadí, takže zpracování kovů přímo na hradišti můžeme

zatím vyloučit. Ani relativně slabší znečištění dálkovým atmosférickým transportem, známé u nás ze šumavských jezer (Veselý 2000), se nepodařilo pro toto období prokázat. To nicméně neznamená, že v okolí nebylo těženo dřevo a produkováno dřevěné uhlí, které mohlo být dopravováno do výrobních areálů.

Netradiční pohled na krajinný detail krátce po roce 400 BC poskytují výsledky pylové analýzy koňského exkrementu nalezeného ve výplni cisterny (tab. 2). Exkrement byl nalezen při bázi profilu výplní cisterny ve stratigrafické poloze 270 cm. Původu tohoto materiálu odpovídá i velice neobvyklé pylové spektrum, ve kterém zcela převládají trávy a luční byliny. Nález je nutno interpretovat velmi obezřetně, protože výpovědní hodnota je omezena spoustou náhodných vlivů, včetně např. chuti konkrétního koně. Jak velké zkreslení to způsobilo, nemůžeme odhadnout, takže nezbývá než se na jistou míru věrnosti záznamu prostě spolehnout. Z pylového spektra lze především oddělit výraznou skupinu taxonů *Centaurea jacea*-typ, Rubiaceae a *Hypericum perforatum*-typ (tj. s přihlédnutím k dnešním místním poměrům asi *C. jacea*, *Galium album/verum* a *H. perforatum/maculatum*). Jsou to druhy prosperující nejlépe na málo obhospodařovaných loukách a lučních ladech, kde se střídá intenzivní krátké narušení (přepasením, posečením, sešlapem, vypálením) s dlouhými obdobími neudržování a pomalého zarůstání vysokou trávou. Na podobné prostředí ukazuje *Lychnis flos-cuculi*, preferující disturbance na vlhkých loukách. Podobné stanovištní potřeby mají druhy vlhkomilné vysokobylinné vegetace, nejspíš neudržovaných lesních lemů či plošných zárostů u řeky (*Cuscuta europaea*, Cyperaceae, *Filipendula*, *Valeriana*). Ekologicky kontrastní skupinou jsou taxony nízkých sušších trávníků vystavených pastvě, sečení nebo sešlapu: *Plantago lanceolata*, *P. media*, *Melampyrum* (= *arvense*) a *Rhinanthus* (= *minor*). Oligotrofní obdobou je *Calluna vulgaris*. Pyl pelyňku může znamenat stepní pastviny (*Artemisia campestris*) nebo pastvu na úhorech či ruderalizovaných krajích cest (*A. vulgaris*, *A. absinthium*). Nebylo nalezeno nic, co by jasně svědčilo o pastvě v lese. Dřeviny se ve vzorku vyskytují sporadicky a převládá mezi nimi olše. Píce tedy zřejmě pocházela z široké škály stanovišť, strukturních typů porostů a způsobů hospodaření. Kromě nízkých suchých pastvin a ruderalizovaných porostů se patrně uplatňovaly vysokostébelné trávniky, setrvávající pod vlivem nesoustavného obhospodařování. Zdá se (alespoň pokud se spolehne na výsledky pylových analýz), že vegetace luk a pastvin se v laténském období příliš nelišila od současnosti, lépe řečeno, právě současnosti se v lecčem nápadně podobá. Jde hlavně o široké spektrum managementu s těžištěm v porostech dlouhodobě držených nedaleko před hranicí zarůstání. Naproti tomu někdy během 19. či počátkem 20. století, kdy vrcholilo racionální využívání půdy, v podobných lokalitách zcela převažovaly soustavně a pečlivě sečené louky a pravidelně využívané pastviny. Středověk a raný novověk se zase vyznačovaly velkými rozlohami pastvin, což se konkrétně na Vladaři projevilo hojným výskytem jalovce (*Juniperus communis*). Vzácnost jalovce v době laténské ovšem mohla být způsobena i jeho soustavným vytináním pro medicínský, resp. rituální účel. Velkou plochu dlouhodobě zarůstajících, extenzivně udržovaných pastvin v době laténské můžeme dobře zdůvodnit ekonomicky. Počínaje vrcholným středověkem byla už nouze o půdu, což vedlo k postupné intenzifikaci managementu luk a pastvin. V pravěku byl kritický moment jinde: půdy bylo sice dost, ale bylo ji třeba s co nejmenšími náklady udržet v odlesněném stavu. Odlesnění bylo pracné, mlazin byl všude nadbytek a také je možné, že v případě velkých sídel (právě hradišť) existoval i prestižní a strategický motiv odlesnění. Víme, že neobhospodařovaná louka časem zaroste, ale praxe ukazuje,

Taxon	Absolutní počet	%
<i>Abies alba</i>	3	0,39
<i>Alnus</i>	16	2,06
<i>Betula</i>	4	0,51
<i>Corylus avellana</i>	9	1,16
<i>Pinus</i>	15	1,93
<i>Aethusa</i> -typ	2	0,26
<i>Anthemis</i> -typ	21	2,70
<i>Artemisia</i>	1	0,13
<i>Calluna vulgaris</i>	1	0,13
<i>Campanula</i>	5	0,64
Caryophyllaceae Subfam. Silenoideae-typ	2	0,26
<i>Centaurea jacea</i> -typ	141	18,12
Compositae Subfam. Cichorioideae	9	1,16
<i>Cuscuta europea</i> -typ	11	1,41
Cyperaceae	8	1,03
<i>Filipendula</i>	22	2,83
Gramineae	409	52,57
<i>Hordeum</i> -typ	3	0,39
<i>Hypericum perforatum</i> -typ	3	0,39
Labiatae	6	0,77
<i>Lychnis flos-cuculi</i>	10	1,29
<i>Melampyrum</i>	8	1,03
<i>Mentha</i> -typ	7	0,90
<i>Pimpinella major</i> -typ	6	0,77
<i>Plantago lanceolata</i>	1	0,13
<i>Plantago media</i>	1	0,13
<i>Ranunculus acris</i> -typ	6	0,77
<i>Rhinanthus</i>	7	0,90
Rubiaceae	19	2,44
<i>Rumex acetosa</i> -typ	2	0,26
<i>Trifolium pratense</i> -typ	1	0,13
<i>Valeriana officinalis</i> -typ	4	0,51
<i>Veronica</i>	3	0,39
<i>Vicia</i> -typ	1	0,13
Varia	11	1,41

Tab. 2. Výsledky pylové analýzy koprolitu nalezeného v nejstarší části výplně cisterny (270 cm).

že zarůstání přichází často až po desítkách let. To mluví pro poměrně laxní, nárazovou a nepříliš promyšlenou či organizovanou údržbu trávníků či možná směsi trávníků a tzv. porostlin, s opakovaným pařezovým zmlazováním stromů. V okolí sídla je pravděpodobný strmý gradient intenzity managementu. Snadno dostupná místa nebo plochy, kde se

dobytek s oblibou zdržoval, byly intenzivně vypásány. Naopak velké plochy pokrývaly vysokostébelné trávníky, které setrvaly dlouhodobě bez soustavného obhospodařování a jen občas byly narušovány, a tím obnovovány pastvou a rytím zvěře či dobytka, rozdupáním kopyty nebo i jednorázovým udržovacím přepasením nebo posečením. Počínaje nejstarší fází laténského období už je pravděpodobné užívání kos. A právě pro tento styl údržby byla kromě pastvy ideální tehdy používaná krátká kosa, co do účinku na vegetaci odpovídající spíše mačetě.

## 2. 340 BC až přelom letopočtu

Na základě paleoenvironmentálních dat se doba laténská na Vladaři ani zdaleka nejeví jako homogenní období. Naopak, je to časový úsek s dramatickými změnami v intenzitě a charakteru osídlení. O jeho chronologii lze na základě výsledků pylových analýz a radio-karbonového datování říci zhruba následující: Nejstarší zachycená fáze popsána v předchozím oddíle se vyznačuje velmi silným lidským vlivem a trvá zhruba do roku 340 BC. Pro příslušnou dobu můžeme rekonstruovat odlesnění Vladaře a intenzivní osídlení území velkým množstvím stálých obyvatel. Fáze následující začíná náhlým poklesem antropogenních indikátorů. Osídlení si ale stále zachovává poměrně intenzivní charakter, a to až do období před rokem 200 BC. Fortifikace na Vladaři byla s největší pravděpodobností stižena mohutným požárem, jak prozrazují kameny roztavené ve sklovitou hmotu, velké bloky struskovitě spečeného štěrku a zuhelnatělé dřevo v tělese rozvalené hradby. V této souvislosti je mimořádně zajímavá jílovitá vrstvička nivelovaná ve studovaném profilu cisternou (obr. 4 a 17) na kótu 676,43 m n. m. (208–210 cm), na jejíž bázi leží zuhelnatělé dřevo. Vznik vrstvy souvisí s erozí na ploše akropole, která následovala po požáru. Z hlediska absolutní chronologie se jedná o období těsně před rokem 200 BC. V této vrstvě jsou podstatně zvýšené obsahy rtuti (pravděpodobně z redepozice kovu vázaného před požárem v organických látkách) a zinku s mědí v minerálních složkách půd. Jak ukazují výsledky pylových a chemických analýz, jílovitá vrstvička zároveň tvoří další přelom ve vývoji osídlení hradiště. Tento fakt podporuje právě uvedenou teorii o ničivém požáru. Jedná se o okamžik přechodu pyloanalytických zón VH1c a VH1d, kdy došlo k další značné redukci výskytu antropogenních indikátorů. Markantně se projevil úpadek osídlení také na chemickém složení sedimentů cisterny. Výrazně vzrůstá podíl autochtonních organických a organicky vázaných látek a klesají obsahy prvků spojené s erodovaným materiálem. Také sedimentační rychlost se výrazně snižuje. Druhý, i když tentokrát nikoliv zcela spolehlivý důkaz požáru (jedná se totiž pouze o datování *post quem*) představuje nález drobných šedo-zelených úlomků sklovité hmoty v profilu sedimenty vodní cisterny. Úlomky ležely v hloubkovém rozmezí 182 a 190 cm. Podle výsledků rentgenové analýzy tohoto materiálu (provedla dr. Gregerová, Ústav geologických věd MU) se jedná o úlomky sklovité hmoty pocházející z žárem roztaveného čediče.

Za účelem detailního studia událostí souvisejících s požárem a s částečným opuštěním lokality jsme provedli podrobné pylové analýzy sedimentů asociovaných s výše popsanou jílovitou vrstvičkou. Výsledný diagram získaný pylovými analýzami v intervalu 0,5 cm (obr. 17) poskytuje detailní pohled na odpovídající sled událostí – časový interval mezi jednotlivými analýzami lze řádově odhadnout na dobu ca 5 let (pravděpodobně méně to bude v úseku s vyšší rychlostí sedimentace pod jílovitou vrstvičkou a nopak více v úseku s nižší sedimentační rychlostí nad touto přechodovou vrstvou). Jílovitá vrstvička skutečně

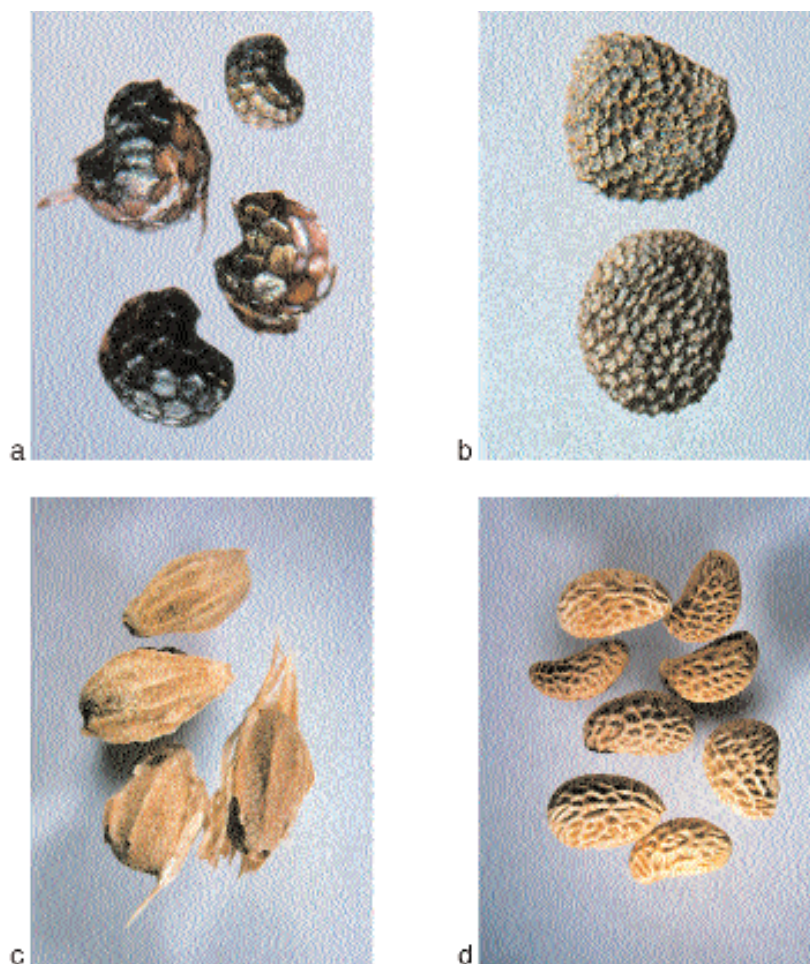
znamená náhlý přelom ve vývoji: Doklady intenzivního lidského impaktu ze starších vrstev v rámci přechodového období rychle mizí. S požárem zřejmě souvisí analýzou zjištěné maximum mikroskopických uhlíkových částic. V době těsně po požáru významně poklesla předchozí intenzivní zemědělská činnost a i indikátory přímého osídlení nápadně ustupují. Postupný nárůst křivek některých dřevin (zejména jedle, buku, habru, dubu a jilmu) ukazuje na postupné zarůstání opuštěných ploch. Změny se dotkly také samotné cisterny, která začala pomalu zarůstat bažinnou vegetací. Celková regrese byla po čase alespoň z určité části překonána, neboť od vrstvy +2 cm (tj. 2 cm nad jílovitou vrstvičkou) zastoupení antropogenních indikátorů opět narůstá. Jak nás ovšem poučuje hlavní pylový diagram (*obr. 7–9*), k obnově osídlení o původní intenzitě nedošlo již nikdy.

Někdy okolo roku 200 BC tedy podle všech indicií došlo k zániku hradiště jako takového. Po této události byl vrch Vladař osídlen spíše už jen extenzivně a je pravděpodobné, že plocha bývalého hradiště byla využívána jen jako součást běžné kulturní krajiny na periferii tehdejší sídelní oblasti. Odpovídají tomu výsledky všech paleoenvironmentálních analýz. Čistě na základě těchto dat tedy můžeme na lokalitě Vladař vyloučit existenci rozsáhlejšího oppida. Na druhou stranu se zdá pravděpodobné, že určité množství stálých obyvatel využívalo strategické výhody bývalého hradiště. Toto osídlení ovšem zdaleka nedosáhlo intenzity srovnatelné s časnou a střední dobou laténskou.

Přes dramatické změny v hustotě osídlení na Vladaři a proměny ve funkci a významu tohoto výšinného sídliště zůstával po celý zdokumentovaný úsek laténského období vrch Vladař součástí tehdejší kulturní krajiny. V pylových spektrech laténského stáří jsou velmi hojně zastoupeny indikátory luk a pastvin (pylové taxony v kategorii „pastviny a travinná společenstva“ v pylovém diagramu). V tomto případě můžeme s velkou mírou pravděpodobnosti soudit na přítomnost množství pasoucího se dobytka přímo na ploše hradiště. Z výseku odpovídající části pylového diagramu na *obr. 18* je patrný velmi zajímavý jev: tvar křivky polních plodin (Cerealia) je do velké míry protiběžný křivkám hlavních pastevních indikátorů. Tento vývoj můžeme nejlépe interpretovat jako střídání hospodářských strategií obyvatel hradiště – období s převažujícím chovem dobytka se střídají s obdobími s větším podílem obilnářství. Mezi ca 400 BC a přelomem letopočtu byly zatím definovány čtyři periody s převahou indikátorů obilnářství a tři periody s převahou indikátorů pastevectví. Průměrně připadá na každou periodu 50 let. O příčinách tohoto zhruba padesátiletého cyklu lze zatím jen spekulovat, v úvahu nejspíše přicházejí klimatické změny, cyklus vyčerpávání a regenerace zemědělské půdy, záměrné střídání obdělávaných a pasených ploch za účelem redukce houževnatých plevelů (plevelů jak pastevních, tak segetálních), nebo těžko definovatelné posuny ve společenských zvyklostech a potřebách.

### 3. Přelom letopočtu až 570 AD

V období, které odpovídá přelomu letopočtů, bylo hradiště, a s ním nejspíše i celá okolní krajina, náhle opuštěno. Projevuje se to prudkým poklesem přítomnosti všech antropogenních indikátorů a zanedlouho potom nárůstem křivek většiny dřevin. Kromě antropogenních indikátorů výrazně ustupují křivky také ostatních, ekologicky indiferentních bylin. Plocha hradiště postupně zarůstala lesem. V diagramech nejdříve nastupuje borovice (*Pinus sylvestris*) a bříza (*Betula pendula* agg.) – rychle rostoucí a snadno se šířící kolonizátoři opuštěných sídlišť, pastvin a polí. V časovém sledu následuje líska (*Corylus avellana*), po ní buk (*Fagus sylvatica*), dub (*Quercus*), jedle (*Abies alba*) a smrk (*Picea abies*). Závěreč-



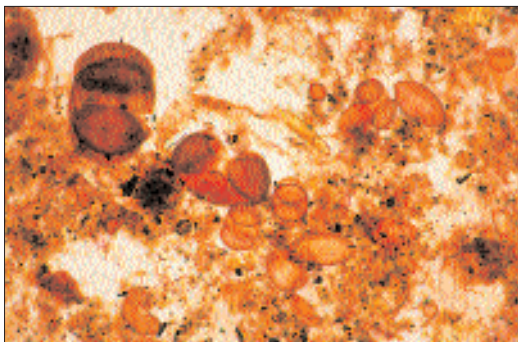
Obr. 15. Příklady nálezů makrozbytků z profilu cisternou na akropoli. a) Mák setý (*Papaver somniferum*). Menší semeno patří plevnému máku (*Papaver dubium/rhoeas*). b) Blín černý (*Hyoscyamus niger*). c) Zevar vzpřímený (*Sparganium erectum*). d) Maliník a ostružiník (*Rubus idaeus/R. fruticosus* agg.). – Fig. 15. Examples of the macrofossil finds from the water reservoir: a) *Papaver somniferum* and *Papaver dubium/rhoeas* (smaller seed); b) *Hyoscyamus niger*; c) *Sparganium erectum*; d) *Rubus idaeus/R. fruticosus* agg.

ná fáze tohoto období je charakteristická přítomností vyzrálého lesního společenstva, s převahou jedle, buku a dubu. Celý proces trval zhruba 500 let.

Vývoj lesních společenstev byl na Vladaři co do počtu stadií s odlišným spektrem dřevin pestrý. Přesto právě tady je vidět důležitá konstanta místního vývoje. Spočívá v počtu druhů dřevin, které se ho účastnily. Během celé dokumentované části historie Vladaře zde rostly v zásadě tytéž druhy. Převládaly dřeviny schopné růst v substrátech chudších na živiny (tedy hlavně na břidlicích mimo vrcholovou část Vladaře): borovice, bříza, dub, smrk, jedle, buk. Nicméně pyloanalyticky doložené změny této vegetace na Vladaři jsou dosti

Obr. 16. Mikrofotografie pyloanalytického preparátu (stratigrafická pozice 61 cm, zv. 200x) z profilu cisternou. Na fotografii pylová zrna jedle (*Abies alba*), borovice (*Pinus sylvestris*), lísky (*Corylus avellana*), břízy (*Betula*), žita (*Secale cereale*), spory přesličky (*Equisetum*) a zygospory vláknité řasy *Spirogyra*.

Fig. 16. Microphotograph of the pollen slide from the water reservoir sediment profile (an example from stratigraphical position 61 cm, 200x magnification). Pollen grains of *Abies alba*, *Pinus sylvestris*, *Corylus avellana*, *Betula*, *Secale cereale* and spores of *Equisetum* and *Spirogyra* (Algae) are present.



zvláštní a nelze je snadno vysvětlit. Vegetace po opuštění hradiště se zásadně liší od současnosti, kdy zde probíhají obdobné sukcesní procesy – podobné jak délkou zarůstání, tak zřejmě i dostupností přítomných druhů. Dnes novým lesem zarůstají opuštěné louky, pastviny, cesty a úhory ve vrcholové části Vladaře a na jeho svazích. Současné zarůstání je velmi rychlé a od počátku v něm převažují druhy náročné na dusík, fosfor a báze (jasan, javory, černý bez), v podrostu se uplatňují kopřiva, a dokonce náročné hájové byliny jako *Mercurialis perennis*, *Hordelymus europaeus*, *Pulmonaria obscura*. Iničiální šípkové, hlohové a trnkové křoviny se během desítek let změnilly v jasano-javorové lesíky, kde se hned uchytily náročné klimaxové dřeviny. Za sto let od začátku zarůstání lze počítat s porosty skladbou dřevin blízkými klimaxu, kde je přítomna lípa, jilm horský, buk, jasan, javor klen a mléč. Týž ráz má sukcese v dalších lokalitách západních Čech (Chlum u Manětína, Jezerská hora, velké plochy v Doupovských horách). To odpovídá velké úživnosti čediče, někdy ještě posílené ekologickým efektem suti s intenzivní bakteriální činností umožněnou štěrbínovým mikroklimatem. Jmenované druhy dřevin produkují relativně málo pylu, ale jejich přítomnost a kvantitu v minulosti doložit lze. Přesto je zřejmé, že: a) v době fungování hradiště byly vzácné, protože čedičový podklad byl tehdy většinou odlesněný; b) během zarůstání opuštěného hradiště se dlouho téměř neuplatňovaly a vzácné tu zpočátku byly dokonce i živinově méně náročné druhy, jako jedle a buk. Sukcese na pravěkém Vladaři byla tedy od té současné zásadně odlišná. Byla mnohem pomalejší (trvala ca 500 let) a podílely se na ní ekologicky zcela odlišné druhy. Nejprve se na uvolněných plochách rychle uchytila bříza a borovice – rychle rostoucí a snadno se šířící kolonizátoři opuštěných sídlišť, pastvin a polních úhorů. Tyto druhy se úspěšně etablojí téměř výhradně na holé půdě s malým množstvím humusu. Dnes v rámci čedičového podkladu kolonizují např. paseky po holoseči, spáleniště po pálení klestu, odvaly a suťové osypy v kamenolomech. Podobně silnou disturbancí tedy představoval zánik a opuštění hradiště. Dlouhá perioda náhle vzniklých oligotrofních biotopů s březoborovým lesem je na čediči z dnešního hlediska přinejmenším překvapivá. Při výkladu se přitom nelze opírat o omezené šíření některých druhů dřevin. Krajina pod Vladařem nemohla být natolik odlesněná a ochuzená o příslušné druhy, aby se během zhruba jednoho století nedokázaly vrátit. Příčinou jejich absence musely být poměry v rámci biotopu. Uvolnily se tu velké plochy, které předtím byly pod vlivem orby, intenzivní pastvy a sešlapu. Pravděpodobná jsou rozsáhlá spáleniště po budovách a dřevěných částech opevnění a rozsáhlé rozvaliny kamenných valů a mož-



ná i budov (archeologicky ovšem zatím neprokázaných). Navíc je možné, že ještě dlouho po vzniku březoborových porostů se na hradišti páslo a pastva opět blokovala šíření náročnějších dřevin. (Podle pylových křivek antropogenních indikátorů není během tohoto období sporadická přítomnost člověka na hradišti zcela vyloučená.) Jak ukazuje pylový diagram, bříza s borovicí se pak v dominanci střídaly v několika cyklech, jejichž výraznost se postupně snižovala a vzájemný kontrast rozmazával. V klimaxovém finále nakonec konkurenčně slabá a krátkověká bříza ustoupila, kdežto borovice zůstala. Zároveň s březo-borovými oscilacemi se pozvolna začínaly uplatňovat náročnější dřeviny, které postupně břízu a borovicí nahradily. První z nich byla líska (*Corylus avellana*). Jde o snadno se šířící druh (zoochorní), nenáročný na podmínky při uchycení a přítom tvořící kvalitní humus, vhodný k uchycení dalších druhů – dubu, buku, smrku a jedle. Teprve řadu staletí po počátku lesní sukcese se na Vladaři konečně rozšířily klimaxové dřeviny.

Zakrytí hradištní akropole hustým lesem mělo za následek změnu v celém hydrologickém režimu – půda byla sušší, protože stromy svými kořeny odčerpávají půdní vodu a jejich koruny navíc zachytávají část srážek. Zalesnění se tedy projevilo snížením vodní hladiny v bývalé hradištní cisterně. Z původního jezírka se stalo rašeliniště, které zarostlo ostřicemi a vzápětí vrbami (*Salix cf. cinerea/aurita*) a břízou. Do bažiny padaly větve, jehlice a šišky okolo rostoucích dřevin – jedle, smrku a borovice. Tato fáze po sobě ve výplni nádrže zanechala výrazný horizont kmenů a větví (viz jejich analýzu na obr. 19). Absence zbytků perlooček a řas v rašelině vylučuje výskyt dokonce i drobných zbytkových vodních plošek.

#### 4. 570 AD až 1050 AD

V 6. stol. n. l. nastoupila nová fáze vývoje hradiště. Lidský tlak na krajinu se mírně zvýšil, což se projevuje mírným poklesem křivek většiny dřevin a zvýšeným výskytem některých antropogenních indikátorů (zejména obilovin) a ekologicky indiferentních bylinných druhů náročných na světlo (viz např. křivku trav – Gramineae). Ze začátku období nacházíme v usazeninách zkoumané cisterny zvýšené množství mikroskopických uhlíkových částic, které rovněž odpovídají obnoveným lidským aktivitám. Ve srovnání s dobou laténskou jsou ale projevy lidského působení jen velmi nevýrazné. V lesích na vrcholové plošině nebo na úpatí vrchu Vladaře zřejmě probíhala výběrová těžba, což je patrné z prudce klesající křivky jedle bělokoré (*Abies alba*) – druhu oblíbeného jako zdroj stavebního dřeva. Vytěžené plochy obsadila náletová bříza (*Betula*). Osídlení s největší pravděpodobností expandovalo pouze v okolní krajině, zatímco na ploše samotného hradiště se odehrávaly mimosídlní hospodářské aktivity, např. právě zmíněná těžba dřeva. Lze konstatovat, že v průběhu celého období se popsáný lidský vliv pomalým tempem umocňoval. Ke konci období výrazně narostl obsah stopového olova v sedimentu. Domníváme se, že tento jev souvisí s rozmachem hutnictví stříbra v Německu (v pohorí Harz).

#### 5. Po 1050 AD; od raného středověku po současnost

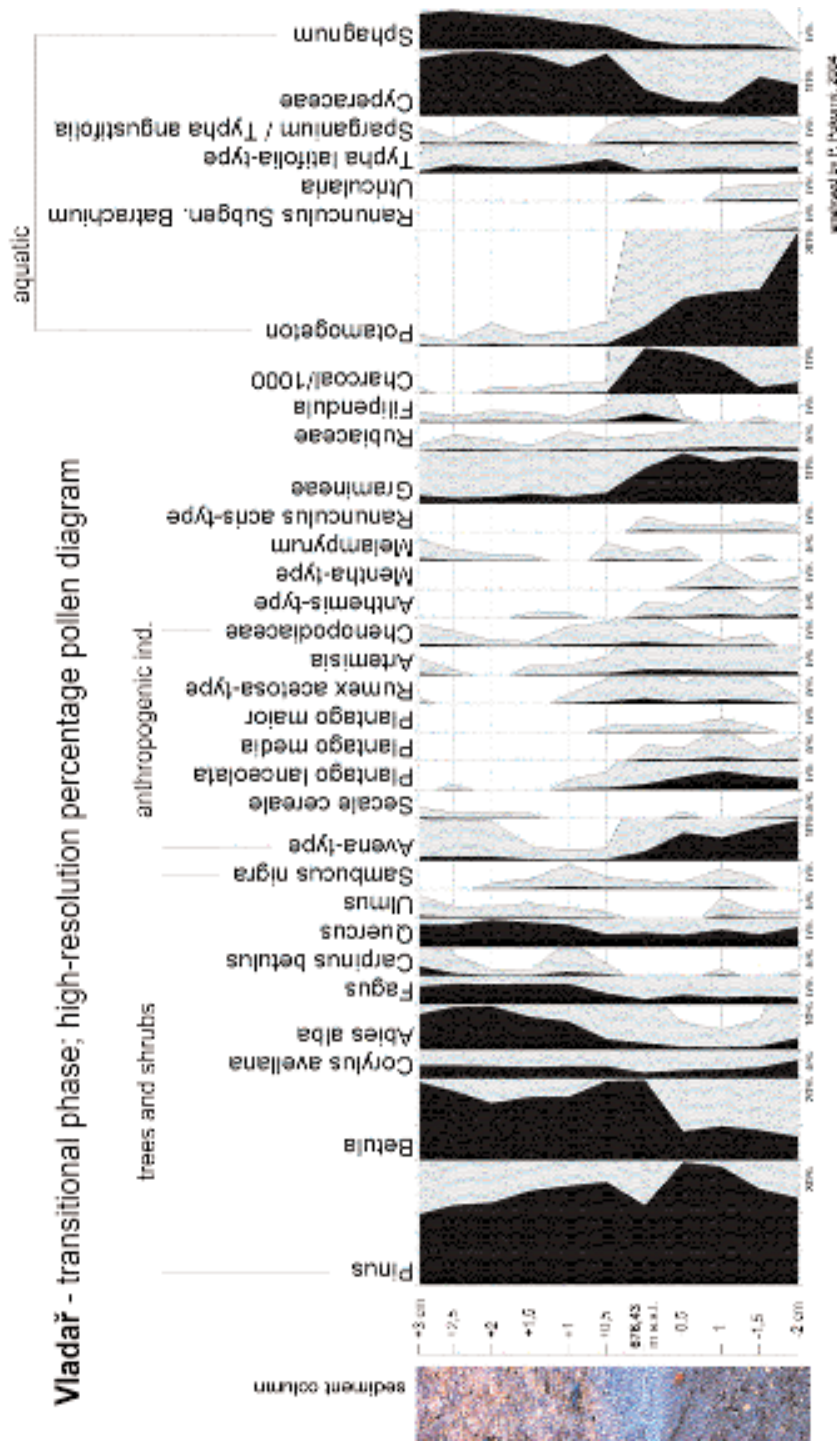
Prudkou změnu tvárnosti vrchu Vladař a nesporně také celé okolní krajiny datujeme na základě radiokarbonových analýz do 11. stol. n. l. Šlo o proces, který byl na většině našeho území charakteristický pro vznik vrcholně středověké kulturní krajiny. Došlo k rozsáhlému odlesnění a krajina se pokryla mozaikou polí, úhorů, pastvin a luk. Následkem odlesnění samotné vrcholové plošiny Vladaře došlo ke změně hydrologického režimu a k obnovení

trvalé vodní hladiny ve zkoumané nádrži. Mezi polními plodinami začalo poprvé převládat žito seté (viz pylovou křivku *Secale cereale*; v předchozích obdobích rostlo žito zejména jako plevel jiných obilovin: Behre 1992) a poprvé se objevil charakteristický vrcholně středověký polní plevel chrpa modrák (*Centaurea cyanus*). Překvapivé je poměrně časně datované pro období středověké kolonizace – polovina 11. století. Charakter materiálu použitého k radiokarbonovému datování i samotná datovací metoda v tomto případě zaručují vysokou spolehlivost získaných absolutních dat. Prozatím tedy nezbyvá než připustit možnost časně kolonizační vlny v regionu. Jednou z hypotetických příčin může být mimořádný význam vrchu Vladař, jehož krajinná dominanta ostatně přitahovala pozornost již v předcházejícím období.

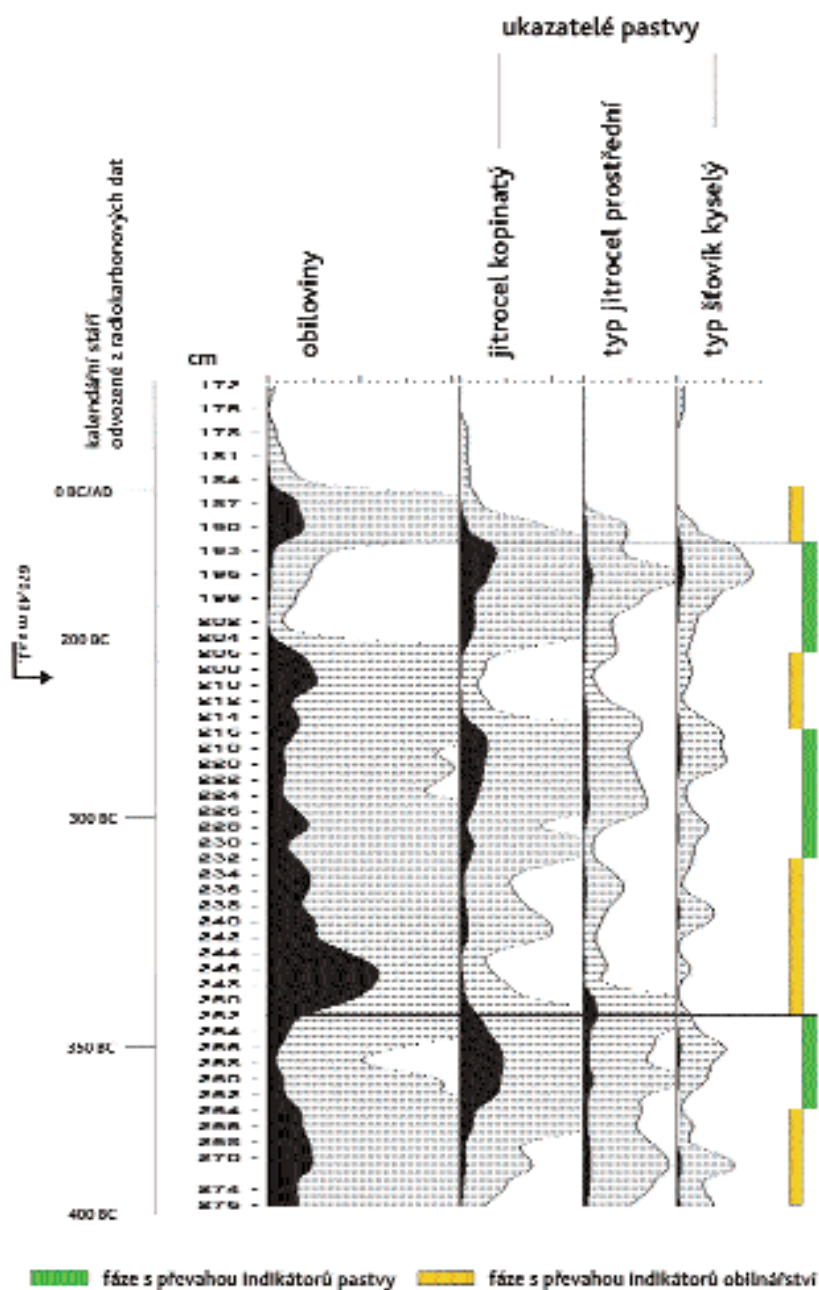
Z pylového diagramu je jasně patrné, že míra antropického vlivu na vegetaci, měřená stupněm odlesnění a procentickým zastoupením antropogenních indikátorů, je od 11. stol. zhruba srovnatelná s mírou impaktu v době laténské. Jdeme-li do větších podrobností, uvedené srovnání začíná pokulhávat. Zatímco v době laténské byl Vladař hustě osídlen a sloužil jistě jako centrální bod celého sídelního prostoru, ve vrcholném středověku byl pouze běžnou součástí zemědělské krajiny – svahy byly spásány a na bývalé akropoli se nacházela pole. Rozdíl ve funkci zkoumaného prostoru mezi vrcholným středověkem a dobou laténskou je patrný také z výsledků pylových a makrozbytkových analýz (srov. např. křivky indikátorů intenzivní lidské činnosti, tzn. druhů, které vyžadují trvalou a bezprostřední přítomnost člověka, *Urtica*, *Polygonum aviculare*, *Chenopodiaceae*, *Artemisia*, které jsou ve vrcholném středověku výrazně nižší). Jalovec (*Juniperus*), který zarůstá plochy extenzivních pastvin, byl ve vrcholně středověkých pylových spektrech naopak mnohonásobně častější, což ukazuje na přítomnost volných ploch pastvin, extenzivnějších než pasené plochy v době laténské. Také pylových zrn obilovin je ve vrcholně středověkých pylových spektrech nápadně vyšší podíl, neboť pocházejí z polí ležících v bezprostřední blízkosti vodní nádrže.

Intenzivní zemědělská činnost na bývalé hradištní akropoli se projevila mimo jiné v kvalitě vody v jezírku. Erodovaný materiál tvoří jílovitou příměs v sedimentu. Mezi řasovou flórou a mezi faunou perlooček nacházíme některé indikátory znečištěné vody – z řas jsou to nálezy zygospor *Spirogyra* a *Zygnema*-typ, z perlooček jsou to *Bosmina coregoni*, *Bosmina longirostris* a *Alonella exigua*, které se vyskytují ve vodách s vyšší trofii, a indikují tak zvýšený přísun živin, často v souvislosti s lidským osídlením (Szeroczyńska 2002). Voda ve vrcholně středověké nádrži se tak jeví podstatně znečištěnější než v laténské cisterně. Částečně to může být způsobeno jejím nižším objemem ve středověku v důsledku zazemnění a částečně tím, že v době laténské bylo žádoucí udržovat vodu pokud možno čistou.

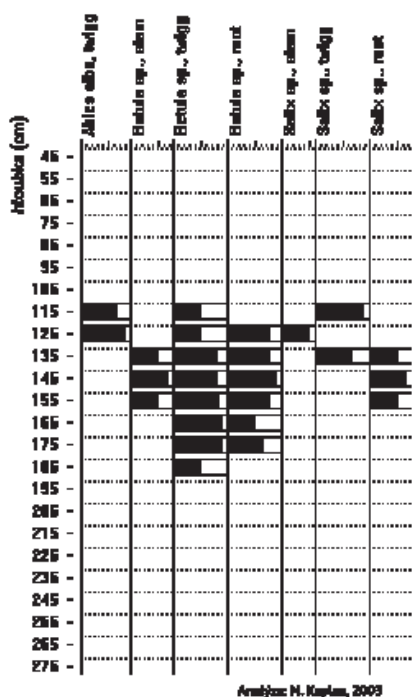
Mladší část pylové zóny VH3a zhruba odpovídá časovému horizontu pozdního baroka. Na mapě 1. vojenského mapování (obr. 20) si můžeme prohlédnout odpovídající obraz krajiny. Pylové spektrum nejmladšího analyzovaného vzorku, odebraného při samém povrchu usazenin zazemněné cisterny, představuje obraz zhruba současných vegetačních poměrů. Jasně patrný je pokles mnoha antropogenních indikátorů (včetně obilovin) a naopak výskyt pylových zrn novodobé plodiny – kukuřice (*Zea mays*). Patrné jsou i nastupující změny ve složení lesních dřevin. Tento stav odpovídá současnému trendu zarůstání dnes již neobhospodařovaných ploch na vrcholové plošině a svazích hradiště.



Obr. 17. Podrobný pylový diagram přechodné vývojové fáze v okolí jílovité vrstvičky. — Fig. 17. High-resolution pollen diagram of a transitional period associated with a clay layer.



Obr. 18. Část pylového diagramu zachycující protiběžné trendy ve vývoji křivek obilovin a nejdůležitějších indikátorů pastvy. – Fig. 18. Selected part of the pollen diagram showing complementary trends between the cereal and grazing indicators.



Obr. 19. Diagram nálezů zbytků dřeva ve studovaném profilu cisternou.  
– Fig. 19. Wood remains in the water reservoir profile.

### Problém rekonstrukce prostorových vztahů v rámci sídelního areálu

Výsledky paleoekologických analýz nám představují Vladař a jeho okolí v době laténské jako úživnou a pestrou krajinu, v níž se v čase a zároveň i v prostoru kombinovaly pasívní a agrární strategie využití půdy. Úživnost odpovídá živinově velmi bohatému čedičovému podkladu (navíc v kontinentálně laděném klimatu) a odráží se i v dnešních vegetačních poměrech. Vlastní sídelní areál laténské hradiště se bezesporu skládal ze všech přídružených sídlišť v okolí, ze zemědělského zázemí všech těchto sídlišť (pole, úhory, pastviny, louky), z přechodných zón různou měrou ovlivněného lesa (pastevního, stelivového, oklestopového, výmladkového, až lesa s téměř přirozeným složením a strukturou), z výrobních a pohřebních areálů, kultovních a shromažďovacích okrsků (Neustupný 1986; Dreslerová 1995; Dreslerová – Sádlo 2000). Lokalizace všech jmenovaných ploch v reálném geografickém prostoru jistě podléhala určitým zákonitostem, my však tyto zákonitosti v konkrétním případě přesně neznáme. Jejich rekonstrukce na základě paleoenvironmentálních dat je rovněž nemožná. Tato data pouze poskytují informaci o přítomnosti jmenovaných základních jednotek v daném krajinném segmentu, a to ještě pouze některých (různých typů lesů, pastvin, polí a sídlišť). Nezastupitelnou roli v prostorové rekonstrukci proto hrají výsledky samotného archeologického výzkumu v kombinaci s teoretickými modely, např. s modelem plynoucím z teorie sídelních areálů (Neustupný 1991; 1994; Dreslerová 1995; 1996). Takto komplexní zpracování různých typů pramenů nás v případě zkoumaného území teprve čeká.

Prozatímní pomůckou pro rekonstrukci struktury pravěké krajiny v okolí Vladaře mohou být výsledky geobotanického mapování jakožto nástroje vhodného k uchopení studované krajiny. Vycházíme přitom ze zjištění, že právě vegetace charakterizuje podmínky zájmového území (jeho „ekologický potenciál“) tím,

že smysluplně integruje klimatické, geologické, půdní, reliéfové a biogeografické poměry. Z vegetace lze na konkrétním stanovišti vyčíst jeho potenciální využitelnost k sídlení a příhodnost pro zemědělskou či jinou hospodářskou činnost, což ostatně musela být jedna z pomůcek, s jejíž pomocí se pravěký člověk v krajině orientoval. Vegetace však velmi silně podléhá vlivu lidského působení. Proto lze s výhodou využít geobotanické koncepce tzv. potenciální přirozené vegetace, která popisuje ideální stav daného stanoviště za předpokladu, že na určitou dobu zcela ustane přímý i nepřímý vliv člověka a že proběhne většina sukcesních pochodů vedoucích k víceméně přirozenému stavu (*Neuhäuslová 1998*).

Jinými slovy: Potenciální přirozená vegetace říká, co by zde rostlo, kdyby člověk dané území na delší dobu (řádově asi 150 let) opustil. Potenciální vegetace není a nechce být rekonstrukcí vegetace do minulosti, ale integrovaným vyjádřením invariant prostředí na časové úrovni zmíněných ca 150 let. Rekonstruované jednotky ještě zdaleka nemusejí charakterizovat konkrétní vegetační pokryv v libovolném období minulosti. Geobotanické mapy přesto můžeme s výhodou použít k popisu stanovištních poměrů zájmového území, pokud potenciální přirozenou vegetaci chápeme jako ideální úběžník podmínek jednotlivých stanovišť. Čím dále do minulosti jdeme, tím odlišnější je skladba dostupných druhů, které vegetaci vytvářely. Například některé dřeviny – habr, jedle či buk – se na území České republiky postupně šířily až v průběhu zemědělského pravěku. Na druhou stranu např. jedle, dřevina dříve všude běžná (*Pokorný 2003*), na rozsáhlých územích vyhynula v průběhu 19. století, takže starší generace geobotaniků s její významnější rolí v lesních porostech příliš nepočítala. Jakákoliv rekonstrukce reálného stavu minulé vegetace se proto neobejde bez konkrétních paleoenvironmentálních dat (především výsledků pylových analýz a rozboru nálezů dřev), která máme v případě zkoumaného území naštěstí již hojně k dispozici.

*Obr. 21* představuje mapu potenciální přirozené vegetace vrchu Vladař a jeho nejbližšího okolí. Ta se skládá z pěti základních jednotek, z nichž každou charakterizuje jistá škála možností potenciálního využití:

- a) *Melampyro nemorosi-Carpinetum luzuletosum*. Východní vyfoukávané svahy vrchu Vladař na živinově příznivých, ale suchých a většinou mělkých a kamenitých půdách (typu ranker, hnědozem a kambizem). Polohy vhodné k pastvě, na plochých terénech (v tomto případě na akropoli) k budování sídliště a k pěstování polních plodin. Místa pravděpodobná existence pastevního lesa trvajících po dobu osídlení hradiště a pak znovu od vrcholného středověku.
- b) *Melampyro nemorosi-Carpinetum typicum* (s přechody do *Aceri-Carpinetum*). Západní svahy vrchu Vladař s hlubšími, živinově bohatými půdami (typu hnědozem a kambizem). Vzhledem ke svahům jde o polohy vhodné spíše k pastvě. Místa je pravděpodobná existence pastevního lesa.
- c) *Abieti-Quercetum/Vaccinio-Abietetum*. Ploché a konvexní terény s oligotrofními suchými nebo vlhčími půdami (hnědozemě). Polohy relativně nejméně atraktivní, příhodné k budování občasných sídlišť a extenzivnímu zemědělství. Místa je proto pravděpodobné dlouhodobé zachování lesa.
- d) *Luzulo pilosae-Abietetum*. Konkávní terény s vlhčími, špatně propustnými oligotrofními půdami (pseudogleje). Polohy vhodné k pastvě a k zakládání luk.
- e) *Společenstva Aldus-Padus*. Plochá niva Střely a jejích přítoků se sezóně podmáčenými půdami typu fluvizemí. Území pod vlivem bleskových povodní po bouřkách a při jarním tání. Polohy vhodné k zakládání luk, sekundárně zarůstající stromovými vrbovými luhy. Ve studovaném krajinném segmentu není pravděpodobná výraznější agradace nivy od doby laténské (jako je tomu v širokých nivách větších řek s menším spádem, kde došlo k agradaci zejména v průběhu vrcholného a pozdního středověku: *Opravil 1983; Dreslerová 1997; Dreslerová et al. 2004*).

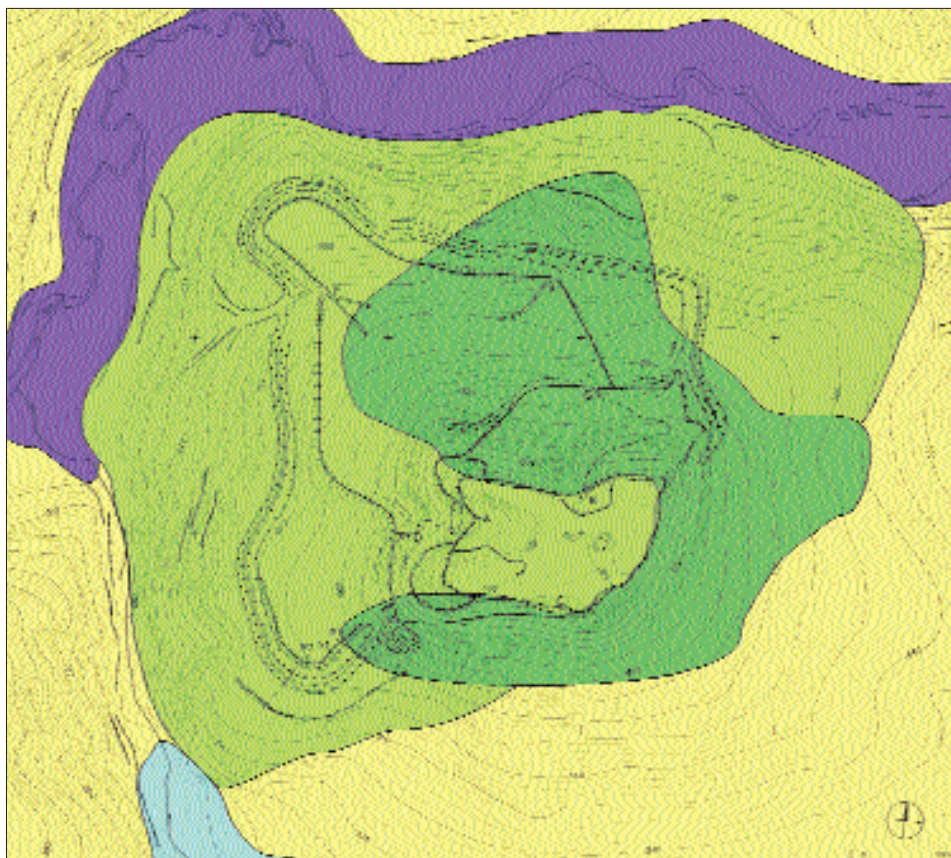


Obr. 20. Výsek mapy 1. vojenského mapování (ca 1780) se zobrazením hradiště Vladař. – Fig. 20. Section from the historical military map displaying Vladař hillfort, ca. 1780. © 1<sup>st</sup> Military Survey, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Geoinformatics Laboratory, University of J. E. Purkyne – <http://geolab.cz>; © Ministry of Environment of Czech Republic – <http://www.env.cz>

### Nejbližší budoucnost paleoenvironmentálního výzkumu na Vladaři

V příštích letech bude na hradišti Vladař pokračovat terénní archeologický výzkum, jehož výsledkem by měl mimo jiné být materiál paleoenvironmentální povahy. Již poslední sezóna 2004 přinesla množství zajímavého materiálu z tradičních archeologických situací – zuhelnatělého dřeva a zuhelnatělých rostlinných makrozbytků (obilí, ale třeba i hrách setý, *Pisum sativum*, z vrstvy datované archeologicky do Ha D3 – LT A). Ve stejné sezóně proběhl v textu zmiňovaný výzkum hradištní cisterny. V nejbližší době soustředíme pozornost zejména na nálezy kulturních plodin a plevelů z vrstev datovaných do střední doby laténské a na nálezy zbytků dřeva.

Pylové analýzy hrají mezi všemi použitými metodami klíčovou roli. Jejich nevýhodou je obtížná prostorová interpretace související s komplikovanou tafonomií pylových spekter. Interpretaci by měly v budoucnu usnadnit výsledky srovnávacího studia recentního pylového spadu, které by mělo podchytit tafonomické procesy v konkrétním případě vrchu Vladař. Bylo by nesmírně přínosné, kdyby se budoucí paleoenvironmentální výzkum mohl soustředit kromě hradištní akropole také na přilehlé území mimo vlastní hradiště. Ideální



Obr. 21. Geobotanická mapa potenciální přirozené vegetace studovaného území. Tmavozeleně – *Melampyro nemorosi-Carpinetum typicum*, světlezeleně – *Melampyro nemorosi-Carpinetum luzuletosum*, žlutě – *Abieti-Quercetum/Vaccinio-Abietetum*, modře – *Luzulo pilosae-Abietetum*, fialově – společenstva *Alnus-Padus*. – Fig. 21. Geobotanical reconstruction map of the studied region. Dark green – *Melampyro nemorosi-Carpinetum typicum*, light green – *Melampyro nemorosi-Carpinetum luzuletosum*, yellow – *Abieti-Quercetum/Vaccinio-Abietetum*, blue – *Luzulo pilosae-Abietetum*, violet – *Alnus-Padus* communities.

situace by nastala, kdyby se podařilo poblíž vrchu Vladař nalézt sedimentární záznam stejného stáří, jakého je výplň hradištní cisterny. Tento „off site“ profil by bylo možno studovat stejnými metodami. Srovnání výsledků z obou míst (nebo ještě lépe většího množství bodů) by mělo význam pro řešení celé řady sporných otázek souvisejících s prostorovou strukturou a intenzitou osídlení a využívání hradiště a okolní krajiny.

Autoři děkují zejména M. Hajnalové a N. Boenke za pomoc s určováním makrozbytků. Jim, stejně jako mnoha dalším kolegům a přátelům, patří rovněž dík za významnou pomoc v terénu. Tento text mohl vzniknout díky podpoře projektů GA AV ČR č. IAA8002204 a účasti OS Vladař na ochranu a výzkum archeologických lokalit v rámci rozhodnutí MK ČR č. 3747/2004 o poskytnutí neinvestiční dotace ze státního rozpočtu na rok 2004. Práce je součástí Výzkumného záměru Archeologického ústavu AV ČR č. AV0Z80020508.



## Prameny a literatura

- Andersen, S. T. 1992: Pollen proxy data for human impact on vegetation (based on methodological experiences). In: B. Frenzel ed., Evaluation of land surfaces cleared from forests by prehistoric Man in Early Neolithic times and the time of migrating Germanic tribes, Stuttgart, G. Fischer, 1–11.
- Andersen, S. T. – Aaby, B. – Odgaard, B. 1983: Environment and Man. Current studies in vegetational history at the geological survey of Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 2, 184–196.
- Behre, K. E. 1992: The history of rye cultivation in Europe. *Vegetation History and Archaeobotany* 1, 141–156.
- Birks, H. J. B. – Line, J. M. – Persson, T. 1988: Quantitative Estimation of Human Impact on Cultural Landscape Development. In: H. H. Birks – H. J. B. Birks – P. E. Kaland – T. Persson eds., *The Cultural Landscape – Past, Present and Future*, Cambridge, University Press, 229–240.
- Bradley, R. S. 1999: *Palaeoclimatology. Reconstructing climates of the Quaternary*. San Diego, Harcourt Academic Press (2. vyd.).
- Bradshaw, R. H. W. – Webb, T. 1985: Relationships between contemporary pollen and vegetation data from Wisconsin and Michigan, USA. *Ecology* 66, 721–737.
- Břizová, E. 1997: Rekonstrukce vývoje vegetace a přírodních poměrů v nivě Labe mezi Nymburkem a Mělníkem na základě pylové analýzy. In: D. Dreslerová ed., *Osídlení a vývoj holocénní nivy Labe mezi Nymburkem a Mělníkem. Závěrečná zpráva GA ČR, depon.* in Archeologický ústav AV ČR, Praha.
- Dincause, D. F. 2000: *Environmental archaeology. Principles and practise*. Cambridge, University Press.
- Dreslerová, D. 1995: A settlement-economic model for a prehistoric microregion: settlement activities in the Vnoř-stream basin during the Hallstatt period. In: M. Kuna – N. Venclová eds., *Whither Archaeology. Papers in honour of Evžen Neustupný*, Praha, Institute of Archeology, 145–160.
- 1996: Modelování přírodních podmínek mikroregionu na základě archeologických dat. *Archeologické rozhledy* 48, 605–614, 709–712.
- 1997: Osídlení a vývoj holocénní nivy Labe mezi Nymburkem a Mělníkem. Závěrečná zpráva GA ČR, depon. in Archeologický ústav AV ČR, Praha.
- Dreslerová, D. – Břizová, E. – Růžičková, E. – Zeman, A. 2004: Holocene environmental processes and alluvial archaeology in the middle Labe (Elbe) valley. In: M. Gojda ed., *Ancient Landscape. Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology. Czech Research Project 1997–2002*, Praha, Academia, 185–171.
- Dreslerová, D. – Pokorný, P. 2004: Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi. Pokus o přímé srovnání archeologické a pyloanalytické evidence. *Archeologické rozhledy* 56, 739–762.
- Dreslerová, D. – Sádlo, J. 2000: Les jako součást pravěké kulturní krajiny. *Archeologické rozhledy* 52, 330–346.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2005: Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí. K poznání sídelních struktur doby bronzové a železné na horním toku Střely v západních Čechách, *Archeologické rozhledy* 57, 3–56.
- Jansen, C. R. 1986: The use of local pollen indicators and of the contrast between regional and local pollen values in the assessment of the human impact on vegetation. In: K. E. Behre ed., *Anthropogenic Indicators in Pollen Diagrams*, Rotherdam, A. A. Balkema, 203–208.
- Neuhäuslová, Z. 1998: *Map of potential natural vegetation of the Czech Republic*. Praha, Academia.
- Neustupný, E. 1986: Sídelní areály pravěkých zemědělců. *Památky archeologické* 77, 226–234.
- 1991: Community areas of prehistoric farmers in Bohemia. *Antiquity* 65, 326–331.
- 1994: Settlement Area Theory in Bohemian archaeology. In: *25 years of archaeological research in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 1*, Praha, 248–258.
- Opravil, E. 1983: *Údolní niva v době hradištní. Rozpravy ČSAV 11/2*. Praha, Academia.
- Pokorný, P. 2001: Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirozených uloženin: příspěvek k mezioborové spolupráci. *Archeologické rozhledy* 53, 191–210.
- 2003: Palaeogeography of forest trees in the Czech Republic around 2000 BP: Methodical approach and selected results. *Preslia* 74, 235–246.
- 2004a: Postglacial vegetation distribution in the Czech Republic and its relationship to settlement zones: Review from off-site pollen data. In: M. Gojda ed., *Ancient Landscape. Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology. Czech Research Project 1997–2002*, Praha, Academia, 395–414.
- 2004b: The effect of local human-impact histories on the development of Holocene vegetation. Case studies from Central Bohemia. In: M. Gojda ed., *Ancient Landscape. Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology. Czech Research Project 1997–2002*, Praha, Academia, 171–185.
- 2004c: Vegetation. In: M. Chytráček – M. Metlička, *Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Památky archeologické – Suppl. 16*, Praha, 7–9.

- Pokorný, P. – Kaplan, M. 2004:* Die paläoökologische Untersuchung des befestigten Areals auf dem Berg Vladař. Zielsetzung, methodische Voraussetzungen und erste Ergebnisse. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, Rahden/Westf, Verlag Marie Leidorf, 106–125.
- Prentice, I. C. 1985:* Pollen representation, source area and basin size: toward a unified theory of pollen analysis. *Quaternary Research* 23, 76–86.
- Regnell, J. 1989:* Vegetation and land use during 6000 years. Palaeoecology of the cultural landscape of two lake sites in Southern Skane, Sweden. *Lundqua Thesis* 27, 1–61.
- Storch, D. – Sádlo, J. 2000:* Biologie krajiny. Biotopy České republiky. Praha, Vesmír.
- Sugita, S. – Gaillard, M. J. – Broström, A. 1999:* Landscape openness and pollen records: a simulation approach. *The Holocene* 9, 409–421.
- Szeroczyńska, K. 2002:* Human impact on lakes recorded in the remains of Cladocera (Crustacea). *Quaternary International* 95–96, 165–174.
- Veselý, J. 2000:* The history of metal pollution recorded in the sediments of the Bohemian Forest lakes: Since the Bronze Age to the present. *Silva Gabreta* 4, 147–166.
- Zolitschka, B. – Behre, K.-E. – Schneider, J. 2003:* Human and climatic impact on the environment as derived from colluvial, fluvial and lacustrine archives – example from the Bronze Age to the Migration period, Germany. *Quaternary Science Reviews* 22, 81–100.

### Palaeoenvironmental investigations at the hillfort Vladař (Czech Republic)

The hillfort Vladař (W Bohemia, Czech Republic) offers ideal conditions for modern palaeoenvironmental research, thanks to a rather exceptional combination of archaeological and palaeoecological evidence. Along with traditional ecofacts, such as carbonified wood or plant diaspores found in dry situations, there are lake and peat sediments from a former water reservoir situated in the middle of a large acropolis, that were also studied. Even the first brief investigations of, what is today, an almost fully-terrestrialised water reservoir, have revealed sediment deposits almost three metres deep. Cores taken in two perpendicular transects have disclosed sediments of fine and relatively contrasting visual stratigraphy which made correlations between individual profiles possible.

Using a piston corer, a core aimed for detailed studies was taken from the middle of the former water body. The core profile was described in detail and samples taken through the sediment core for the analyses of: a) pollen, b) other microfossils, such as remains of algae, fungi, protozoans and microscopic charcoal particles, c) plant macrofossils, including pieces of wood, d) radiocarbon dating using the AMS method, e) planktonic crustaceans (Cladocera), and f) chemical analyses of important biogenic material and trace elements. In addition, an open ditch through the pool deposits offered archaeological material whose age could be determined. A multidisciplinary approach increases the probability for correct data interpretation based on cross-checking between different sources. In this respect, archaeological information plays a key role, being indispensable in reaching a correct reconstruction within a real geographical location. In the case of Vladař, investigations of the fortification and traditional archaeological situations on the acropolis were undertaken recently (see *Chytráček – Šmejda 2005*).

The above-described research strategy has been used to answer the following wider questions:

a) What was the settlement chronology of the site? The key role in answering this question is high-quality radiocarbon dating in combination with archaeological data. All methods employed – to the extent that any method adequately reflects the intensity of human impact – are found useful. Though, of all methods, pollen analysis is the most important. In comparison to archaeological findings, the environmental data obtained from the deposits of the water reservoir have one major advantage: they are much more complex and cover all historical periods, including those with no settlements present. Furthermore, in ideal conditions and providing that adequate analyses are performed, the relative chronological accuracy reached can be of the order of tens of years to years.

b) What was the character of human activities at the hillfort? Did the use of the site differ in time? Here, too, pollen analysis is of utmost importance. Changes in pollen will reflect changes in the human use of the site: changes in forest stand composition, use of crops, intensity of grazing, as well as the appearance of specific settlement activities (such as intensively-trampled sites or organic-waste deposit sites), can all be revealed. Results of other microfossil analysis and analysis of plant macrofossils can further help specify the human activities as well as locate them more exactly. The settlement activities in the vicinity of the water reservoir must have had an effect on the water quality. Combining chemical analyses, analyses of algal and plant fossils and planktonic Cladocera enables us to follow the changes in water contamination. Microscopic charcoal particles can indicate the use of fire, whilst data on trace elements are able to prove ore-smelting (Veselý 2000).

c) What happened at the site after it was abandoned? The collected material offers insights into the events connected with the abandonment and destruction of the prehistoric settlement – insight into the biological succession which should lead, given enough time, to climax communities, i.e. natural biological communities in equilibrium to the given site conditions. Similar findings are not only important for archaeology, but also for general ecology, as they offer a view on natural processes – processes that cannot be studied by direct experimental methods due to their development over long periods. From this point of view, the hillfort Vladař is a sort of ecological laboratory.

In all cases, standard research methods are used. Their technical description cannot be included here for it would take too much space. Results of pollen analysis are presented in a percentile pollen diagram, macrofossils (separated by washing over mesh nets) as absolute counts (per 250 ml of sediment). Data are statistically tested using Constrained Single Link Cluster Analysis, Rarefaction Analysis (Birks *et al.* 1988) and multivariate statistics (PCA).

### Stratigraphy of the water reservoir

The sediment stratigraphy is best observed in the profile obtained from the open ditch approximately in the middle of the water reservoir (ditch no. 3). At its base, a levelled bedrock was found, followed by a layer of boulders both of local origin (basalt) and silica boulders brought in, most likely, from the river Střela. In this latter layer, and directly above it, fragments of pottery and pieces of worked wood were found. There can be no other explanation than that the water reservoir was made by man. It is very likely that it used to be a rather large, artificial water reservoir used to collect rain-water. This is supported by its tub-shaped profile: with steep sides and flat bottom sunk into the basalt bedrock.

At only 11 cm above the base, a thin but well-distinguished layer of carbonified plant macroremains was located. This layer included burnt husks of grain and weed seeds. It could signify some sort of initiation ceremony but further evidence supporting this hypothesis was not found. Subsequent higher layers included organic lake sediments with remains of aquatic plants, infrequent pottery fragments, worked wood and individual stones. In between the lake sediment and peat deposits, a clearly visible layer of clay was found at 676.43 m asl. (figs. 4 and 17). At its base, we found pieces of burnt wood which is likely to have originated from a fire followed by extensive erosion. Above the clay layer, the lake sediments are replaced by sedge peat where several fragments of pottery were found. Higher still, the sedge peat is replaced by a layer of tree trunks and branches with no artefacts and little indirect traces of human activity (such as eroded clay material or thrown-in stones). The layer of tree trunks is then suddenly replaced by peat with a substantial content of clay material and stones, which later gradually changes into sub-recent sedge peat.

From the investigated deposits of the water reservoir, six radiocarbon dates were obtained. Radiocarbon dating was performed by the AMS method (Poznaň Radiocarbon Laboratory). All data were obtained from plant macrofossils collected directly from the sediments of the studied profile. The values derived from radiocarbon dating and the calibration results, performed using OxCal 3.5 software (University of Oxford), are given in *tab. 1*. Using the depth-age model, an approximate age for each stratigraphic position within the profile can be set using the radiocarbon data. The fragments of pottery found in the profile (see Chytráček – Šmejda 2005, fig. 20) partially contribute to the verification

of the profile chronology. All pottery fragments that were possible to date confirmed the chronology as determined by the radiocarbon dating. The archaeological material included two main groups of finds: pottery of the Early La Tène period, found in the deepest part of the sediment; and pottery of the Late La Tène period, found in contact with the clay layer at 208–210 cm.

The oldest sediments of the profile investigated are from a period about 400 BC. The radiocarbon dating, however, does not tell us when the water reservoir was dug. Results of pollen and macro-remains analysis have shown us that settlement activity on the hill-fort was fully developed by the time the first sediments reached the reservoir. The sediment layers found just above the bedrock revealed intensive human impact – a layer with boulders of foreign origin and pottery fragments, a layer of burnt grain and husks, sediments containing crop seeds (e.g. poppy *Papaver somniferum*), seeds of various weeds and numerous pollen indicators of ruderal sites. It cannot be completely discounted that the water reservoir during the time of its most intensive use (probably around the 5<sup>th</sup> century BC or earlier) could have been kept clean without being overgrown by water plants and thus with minimal accumulation of sediment at its bottom. However, this idea is highly unlikely: with regard to the stratigraphy of the oldest deposits and its complex character, interpreted as traces of human impact connected with the water reservoir's foundation (see above).

Whatever the age of the water reservoir, our study starts around 400 BC with the oldest sediments. Simplified pollen diagrams are shown in *fig. 7*. Human activities at the hillfort must have had a noticeable impact on the water quality of the reservoir. It is therefore not surprising that the changes in anthropogenic pollen indicators fall into the same time periods as the main changes in the local development of wetland vegetation, as illustrated in the local pollen diagram (*fig. 10*). The results of the pollen analyses, to a great extent, correspond also with the plant macrofossil analyses (*fig. 11*). Changes in the composition of Cladocera (*fig. 13*) and the chemical composition of sediments (*fig. 14*) support the above description of site development too. Results of all analyses undertaken are further discussed below.

#### **Activities at the hillfort connected with settlement and agriculture – their intensity and transformation during the last 2.5 thousands years**

In general, it can be said that during the La Tène period the hillfort Vladař was permanently settled, but its importance was declining with time. Around the turn of the Epoch (0 AD), the hillfort was definitely abandoned and the site underwent a natural vegetation succession. At the turn of the 6<sup>th</sup> and 7<sup>th</sup> century, the site, by then covered in forest, started to be used again, although impacting only rather extensively forest species composition. During the 10<sup>th</sup> century, resettlement of the hillfort occurred and that culminated in the 11<sup>th</sup> and 12<sup>th</sup> centuries. In the following text, more details concerning individual periods are given.

##### **400 BC till 0 AD**

In the early part of this period, the intensity of human activities at the hillfort Vladař is surprisingly high. When the relative occurrence of anthropogenic indicators in the pollen spectra of the water reservoir from the La Tène period is compared with the High Medieval period or modern times, then a comparable if not higher human impact is indicated. This is at least true about the earliest part of this period (pollen zones VH1a and VH1b) and can be explained as follows: during the La Tène period, the hillfort was settled by a sizeable number of permanent inhabitants that were involved in intensive agriculture. Furthermore, the studied profile comes from the very centre of the hillfort acropolis, so it reflects directly the human impacts. The pollen and macrofossils of ruderal site indicators point out the existence of human dwellings and trampled-down areas (*Polygonum aviculare*, *Plantago major*), and waste deposit sites causing soil eutrophication (Chenopodiaceae, *Chenopodium* ssp., *Urtica*, *Artemisia*, *Hyoscyamus niger*). Eutrophication of the water reservoir caused by waste input rich in nitrogen and phosphorus (such as animal and human excrement) is reflected in the increased phosphorus content in the sediment (higher ratio of P<sub>2</sub>O<sub>5</sub>/C) as well as the anomalous concentration of the nitrogen isotope <sup>15</sup>N (*fig. 14*). In pollen analyses of similar

sediments, eggs of human and animal parasites, such as *Trichuris trichiura* and *Ascaris* are rather common. In the La Tène layers of the investigated water reservoir, so far only 3 eggs of thread-worm (*Ascaris*) have been found. The reason for such a low occurrence (low with respect to the fact that the water reservoir was located near to the source of parasites) could be that the water reservoir was kept relatively clean without a massive input of faecal matter. Such a conclusion is further supported by the composition of Cladocera; no species of polluted waters were found.

The cereal pollen (*Cerealia* undiff.) found shows the presence of arable farming in the hillfort's surroundings. Some of the crops were found in the layer of carbonified harvest remains, 11 cm above the bedrock (within zone VH1b) – cereals such as *Triticum spelta*, *T. monococcum*, *Hordeum vulgare*, and also poppy seeds (*Papaver somniferum*), the latter being the oldest finding within the Czech Republic of this oil-producing plant, used potentially also for opium production. There remains, however, the question as to whether the crop remains found in the sediment necessarily imply that the crop production was undertaken at the hillfort itself. The harvest could have been transported to the acropolis from surrounding fields for threshing and cleaning, during which most pollen gets loose. The answer to such a question can be found when analysing the composition of weed pollen. For example, *Scleranthus annuus* is a low-growing weed which, using the old technique of harvesting, remained on the field and did not get into the harvest. This means that pollen of this weed found in the profile would indicate the location of arable fields in close proximity to its deposition (particularly when pollen production is low, its transport by wind is limited).

Pollen spectra of the La Tène period show a high occurrence of indicators of meadows and pastures (see pollen taxa in the category “pastures and grassland communities” of the pollen diagram). In this case, with a high degree of probability, we can assume that a high number of livestock was grazing directly at the hillfort. In the pollen diagram (*fig. 18*), we can observe one very interesting phenomenon: the trend for arable crops (*Cerealia*) is, to a great extent, the inverse of the trend representing main pasture indicators, suggesting different farming strategies – periods with husbandry prevailing being interchanged with periods of higher proportions of arable crops. From about 400 BC till 0 AD, four periods with prevailing arable crop indicators and three periods with prevailing pasture indicators have been so far distinguished. Each period lasted, on average, 50 years. As for the explanation of this fifty-year periodicity, some suggestions have been: changes in climate, soil exhaustion and regeneration cycle, alternating arable and pasture land in order to reduce specific weeds, or changes in society customs and needs that are hard to define.

Intensive pasture and other human activities resulted in almost complete deforestation of the hillfort site, its slopes, as well as large areas of surrounding land. This can be demonstrated by the very low content of tree pollen compared to herb pollen (AP/NAP ratio oscillates around 4 : 6). The extent of deforestation during the La Tène period is comparable with the situation of the High Medieval period, as well as with that of modern times as illustrated by the modern historical map (*fig. 20*). The dominant tree species was pine, which becomes established on sites with poor soils and disturbed by grazing, i.e. on pastures and grazed forests. Also important in the remaining forests were oak, fir and beech. Large amounts of wood were necessary for certain human activities, such as construction building, production of charcoal, ore-smelting and metalworking. Chemical analysis of water reservoir sediments did not confirm ore-smelting at the Vladař hillfort (ore-smelting should be accompanied by increased levels of trace elements, especially lead, but no such increases in the sediments from the La Tène period were found).

A rather untraditional view of landscape detail shortly after 400 BC is offered by the pollen analysis results from horse excrement (coprolite) found at the base of the water reservoir (*tab. 2*). The excrement was found at the stratigraphic depth of 270 cm. Grasses and herbs prevail in the the excrement's pollen spectrum. A certain circumspection is required when interpreting this finding as a wide range of factors may all play a role, including the individual taste of the horse. Nevertheless, notable are the taxa *Centaurea jacea*-type, Rubiaceae and *Hypericum perforatum*-type (considering the local conditions then, most likely, *C. jacea*, *Galium album/verum* and *H. perforatum/maculatum*). These species thrive on meadows with a low-management intensity and on grassy fallow land where

intensive but short-term disturbance (grazing, mowing, trampling, or burning) alternates with long periods of no intervention, and characterised by slow overgrowing tall grasses. Similar conditions on wet meadows favour *Lychnis flos-cuculi*, or wet-loving, tall herbs found on unmanaged forest margins or close to rivers (*Cuscuta europaea*, Cyperaceae, *Filipendula*, *Valeriana*). Contrasting ecologically are the taxa of lower and drier grasslands, exposed to grazing, mowing or trampling: *Plantago lanceolata*, *P. media*, *Melampyrum* (= *arvense*) and *Rhinanthus* (= *minor*). The analogy of oligotrophic conditions is *Calluna vulgaris*. Pollen of the genus *Artemisia* can indicate step pastures (*Artemisia campestris*) or grazing on fallow land or along ruderalized margins of paths (*A. vulgaris*, *A. absinthium*). No evidence was found which would indicate grazing within woods. The occurrence of woodland species pollen was very sporadic with alder being the most abundant. The fodder originated, probably, from a wide variety of biotopes, structural types of vegetation stands, and management practices. The large area of extensively-used pasture during the La Tène period may be explained from an economic viewpoint. Whilst from the High Medieval period land became a scarce commodity and thus intensively exploited, the prehistoric times faced another problem: land was in abundance but it was necessary to keep it open with a minimum of expenditure. Land deforestation took a lot of energy, and yet it might have been a question of strategy and prestige to keep the area around the hillforts open.

The development of settlement during the period between 400 BC and 0 AD was not homogeneous. Using the results from the pollen analyses and radiocarbon dating we can report the following: the earliest phase up until 340 BC is characterised by a strong human influence due to the high number of permanent dwellers at the hillfort and its complete deforestation. The next phase begins with a sudden decrease of anthropogenic indicators, despite the still rather intensive character of habitation. The fortification at Vladař ceased to exist, most likely, due to a big fire evidenced by some stones that had melted to a glassy mass and blocks of slagged gravel found at the base of the destroyed fortification. In this respect, the clay layer found in the studied profile of the water reservoir at 676.43 m asl. (208–210 cm) and covered by carbonified wood is of great interest. It is assumed that the appearance of this clay layer might be connected to the increased erosion following a fire. The absolute chronology dates the clay layer to the period just before 200 BC. The layer has markedly elevated contents of mercury (originating probably in the redeposition of the metal bound in organic matter prior to the fire) and zinc with copper bound in mineral matter. The pollen and chemical analyses also points to the clay layer representing another turning point in the development of the hillfort settlement, further supporting the theory of a destructive fire.

Around 200 BC, the hillfort ceased to exist, and it is assumed that the hill of Vladař was inhabited only occasionally and the site of the former hillfort used as cultural landscape, being on the periphery of the settlement area of that time.

#### The period from 0 AD till 570 AD

At the start of the Christian Era, the hillfort was suddenly abandoned, and it is expected that the surrounding landscape also became uninhabited. This period is marked by a dramatic decrease in all anthropogenic indicators along with a decrease of ecologically-indifferent herb species, followed by an increase in tree abundance. The site of the hillfort became overgrown by forest. First came pine (*Pinus sylvestris*) and birch (*Betula pendula* agg.) – fast-growing species that colonize abandoned settlements, pastures and fields, followed by hazel (*Corylus avellana*), then beech (*Fagus sylvatica*), oak (*Quercus*), fir (*Abies alba*) and spruce (*Picea abies*). The final phase of this period is characterised by a climax coenosis with prevailing fir, beech and oak. This process took about 500 years in all.

The development of a dense forest over the hillfort acropolis had an impact on the hydrological regime of the site – the soil became drier as more trees pumped water up through their roots and their crowns intercepted a certain amount of the rainfall and evaporated it. The afforestation thus resulted in the lowering of the water level in the reservoir, which slowly turned into a mire overgrown by sedges and later by willow and birch trees. Branches, needles and cones from trees (fir, spruce and pine) growing in the vicinity of the mire were buried in the mire – clearly visible in the profile as

a horizon with tree trunks and branches. The peat is completely void of any remains of cladocerans and algae, which excludes the likelihood of even small patches of open water.

#### 570 AD – 1050 AD

During the 6<sup>th</sup> century, a new phase in the development of the hillfort begins. Human pressure on the landscape starts to grow, which can be demonstrated by a slight decline in the trends of the majority of tree species, and increased frequencies of anthropogenic indicators (mainly Cerealia) and of some ecologically-indifferent herbal species requiring high light levels (see, for example, the trend for Gramineae). In the beginning of this period, sediments of the water reservoir are characterised by a higher content of microscopic charcoal particles reflecting renewed human activities. In comparison to the La Tène period, the human impact is very low. Some selective logging on the hilltop and its slopes can be assumed due to the decreasing trend of fir (*Abies alba*) – a species favoured as building material. Logged-over sites probably became occupied by self-sown birch (*Betula*). It is expected that settlements grew only in the surrounding areas whilst the hillfort served for off-site agricultural activities, such as the aforementioned tree-logging. Throughout the whole period, human impact grew only slowly.

#### After 1050 AD

The intense changes in the appearance of the Vladař hill, and doubtless also of the surrounding landscape, date back to the 11<sup>th</sup> century. This process is typical, as for most of our territory, of development during the High Medieval period. At this time, extensive deforestation took place and the landscape was changed into a mosaic of fields, fallow land, pastures and meadows. As a result of deforestation of the Vladař hilltop, the hydrology changed and permanent open water appeared again on the site of the former water reservoir. Amongst the field crops, for the first time, rye dominates (see the pollen curve for *Secale cereale*; in previous periods appearing only as a weed among other cereals – Behre 1992). And also for the first time, the field weed typical for the High Medieval period, cornflower (*Centaurea cyanus*) appeared.

Intensive farming on the former acropolis site can also be demonstrated by the water quality in the reservoir. The sediment contains clay with eroded material entering the reservoir. Amongst the algal flora and cladoceran fauna are found species indicating polluted water. Amongst items found are zygospores of the algae *Spirogyra* and *Zygnema*-type, and the cladocerans *Bosmina coregoni*, *Bosmina longirostris* and *Alonella exigua* – all these species are characteristic of waters with more eutrophic conditions, i.e. they indicate increased inputs of nutrients usually connected with human settlements (Szeroczynska 2002). During the High Medieval period, the water becomes much more polluted in comparison to the La Tène period. It could be caused partly by a smaller volume of water in the reservoir during the Middle Ages, but also by the need to keep the water clean during the La Tène period.

The younger part of the pollen zone VH3a roughly corresponds to the 18<sup>th</sup> century (the type of landscape can be seen on the First Military Map /ca. 1780/, fig. 20). The pollen spectrum of the youngest sample (from the top sediment layer found at the surface of the terrestrialised water reservoir) represents roughly the present vegetation situation. The abundance of many indicators of anthropogenic activities (including cereal pollen) is reduced, whilst the pollen from a crop of modern times – corn (*Zea mays*) – appears. Noticeable also are the changes in the composition of forest tree species: this corresponds with the present-day overgrowing of the hilltop and hillslopes as a result of discontinued management.

#### Conclusions

From the pollen diagram, it is clear that the extent of the medieval human impact on vegetation, as measured by the degree of deforestation and percentage occurrence of anthropogenic indicators, is – from the 11<sup>th</sup> century onwards – comparable to that of the La Tène period. This rather surprising fact illustrates the incredible importance of the La Tène hillfort within the prehistoric cultural land-

scape of that region. When studied in greater detail, however, the comparison is not that correct. The landscape's structure, as well as the agricultural technologies used during the High Medieval period, differs from that of prehistoric times. The Vladař hill is a good example: whilst during the La Tène period the hill itself was densely populated and served as a central point for the whole settlement area, during the High Medieval period it was used solely for agriculture – the hillslopes were grazed and the site of the former acropolis was used for arable farming. The different forms of use can also be seen when comparing the pollen and macrofossil analyses – compare, for example, the trends for the indicators of intensive human activity (species that require permanent and direct human presence, such as *Urtica*, *Polygonum aviculare*, Chenopodiaceae, *Artemisia*) that are much lower during the High Medieval period. The pollen of cereals is more common in the High Medieval pollen spectra, which can be explained by the location of fields in close proximity to the water reservoir.

The results of palaeoecological analyses depict the Vladař hill and its surrounds as a fertile and diverse landscape during the La Tène period, characterised by a mosaic of pastoral and arable land. The high fertility reflects the nutrient-rich basalt bedrock (located moreover in a relatively continental climate) and has influenced the vegetation cover up to the present day. There can be no doubt that the settlement area of the La Tène hillfort contained all essential units of prehistoric cultural landscape – centre of settlement at the hillfort, associated settlements in the vicinity, agricultural land (fields, fallow, pastures and meadows), transitional zones of influenced forests (to different degrees – forests for grazing, bedding, and pruning, coppice forest, and forest of a more or less natural composition and structure), production areas, burial areas, ritual and assembly areas (Neustupný 1986; Dreslerová 1995; Dreslerová – Sádlo 2000). The location of all the above areas in a real geographical space would have certainly succumbed to certain rules which, however, in this case are not known and their reconstruction with the use of paleoenvironmental data is not possible. These data provide solely information on the presence of named units within a certain landscape segment, and, moreover, only of some of them (different types of forests, pasture, fields and settlements). Archaeological research, in combination with theoretical models, such as ones using the Settlement Area Theory, inevitably play an irreplaceable role in the reconstruction of the use of space. Such a complex compilation of various sources of information still needs to be done.

The coming years will see more archaeological research being undertaken at Vladař hillfort, which, amongst other things, should bring more palaeoenvironmental results. New valuable information will be obtained if further palaeoecological research is also focused on the areas surrounding the hillfort itself. The ideal would be to find sediment profiles outside the hillfort of the same age as the existing water reservoir's sediment profile. Such an 'off site' profile, studied using the same methodology, when compared with the existing one could help to find answers on many unclear questions connected with the spatial structure and intensity of the settlement and the use of the hillfort and its surrounding areas.

English by Martina Eiseltová and Steave Ridgill

PETR POKORNÝ, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; pokorny@arup.cas.cz

JIŘÍ SÁDLO, Botanický ústav AV ČR, CZ-352 43 Průhonice; saadlo@seznam.cz

MILOŠ KAPLAN, 28. října 1221, CZ-272 00 Kladno

KATEŘINA MIKOLÁŠOVÁ, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie BF JČU, Branišovská 31, CZ-370 05 České Budějovice; katerina.mikolasova@tix.bf.jcu.cz

JOSEF VESELÝ, Česká geologická služba, Geologická 6, CZ-152 00 Praha; vesely@cgu.cz



## Raně středověké Pohansko u Břeclavi: *munitio*, *palatium*, nebo *emporium* moravských panovníků?

Early Mediaeval centre in Pohansko near Břeclav/Lundenburg:  
*munitio*, *emporium* or *palatium* of the rulers of Moravia?

Jiří Macháček

*Příspěvek je věnován funkci raně středověkého centra na Pohansku u Břeclavi. Stručně je v něm charakterizována pramenná báze a stav poznání této lokality. Objevy učiněné na Pohansku jsou uvedeny do širších souvislostí a komparovány s podobnými lokalitami z jiných částí raně středověké Evropy. Lokalita je interpretována jako munitio, emporium i palatium moravských raně středověkých panovníků. Centrum hrálo důležitou roli v procesu „mobilizace“ bohatství a při kontrole teritoria. Jeho vznik souvisí s tzv. cyklickým náčelnictvím.*

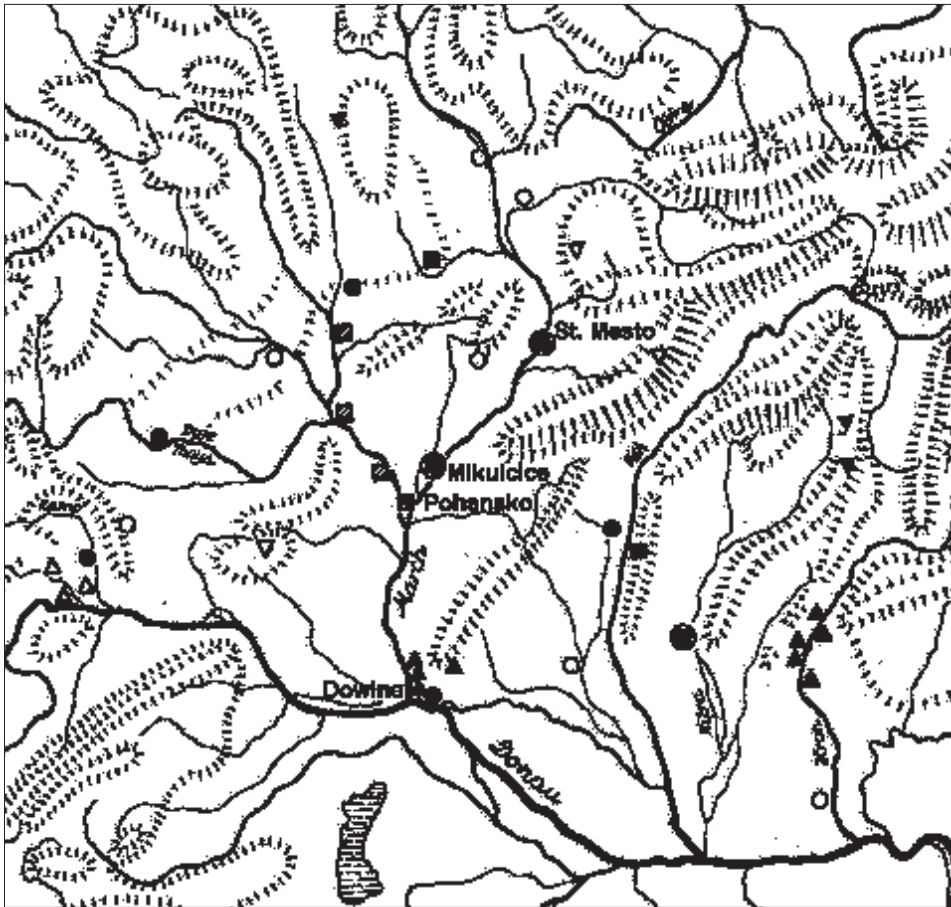
raný středověk – Pohansko – centrum – urbanismus – náčelnictví – stát

*This article considers the function of the Early Medieval centre at Pohansko near Břeclav. The source base and current state of knowledge regarding the site are briefly characterised. Discoveries made at Pohansko are presented in their broader context, and compared to similar sites elsewhere in Early Medieval Europe. The site is interpreted as a munitio, emporium and palatium of the Moravian Early Medieval rulers. It played an important role in the ‘mobilisation’ of wealth and in the control of territory. Its origin is related to a so-called cyclical chiefdom.*

Early Medieval – Pohansko – centre – urbanism – chiefdom – state

### I. Úvod

Tzv. Velká Morava (či Stará Morava; např. *Bowlus 1995*, 9–10) má již od 19. století významné místo v příbězích, které dějepisci vyprávějí svému českému, moravskému či slovenskému „kmeni při večerních ohnících“ (*Třeštík 2001*, 5–11; *2003*, 33–35). Stvořený obraz je natolik sugestivní, že zanechal svoji nesmazatelnou stopu v několika státoprávních dokumentech (např. Ústava Československé republiky z 9. května 1948, Ústava Slovenskej republiky z 3. září 1992) a odvolání na něj zazněla i při jednáních o vzniku moderního československého státu (*Albrecht 2003*, 61–64). Písemné prameny, z nichž při své tvorbě dějepisci vycházejí, jsou však i přes svoji pestrost (např. *Havlík 1964*, 32–48) poměrně obtížně interpretovatelné a vyvolávají řadu polemik. Dodnes není mezinárodní historická obec jednotná ani v názoru na to, kde se Morava 9. století vlastně nacházela (např. *Bowlus 1995*; *Eggers 1995*; *Wolfram 1987*, 360). Není proto divu, že se historici obrací k archeologii (např. *Třeštík 2001*, 8), která přinášela a stále přináší množství nových poznatků. Archeologické prameny mohou někdy zásadním způsobem korigovat konstrukce vyvozované z písemných pramenů, jejichž většina byla sepsána mimo území raně středověké Moravy a informuje nás o ní jen zprostředkovaně a někdy velmi nejasně. Velký informační potenciál



Obr. 1. Moravská centra a hradiska z 9. stol. Podle *Staňa 1985*. – Fig. 1. Moravian centres and fortified sites in the 9<sup>th</sup> century. After *Staňa 1985*.

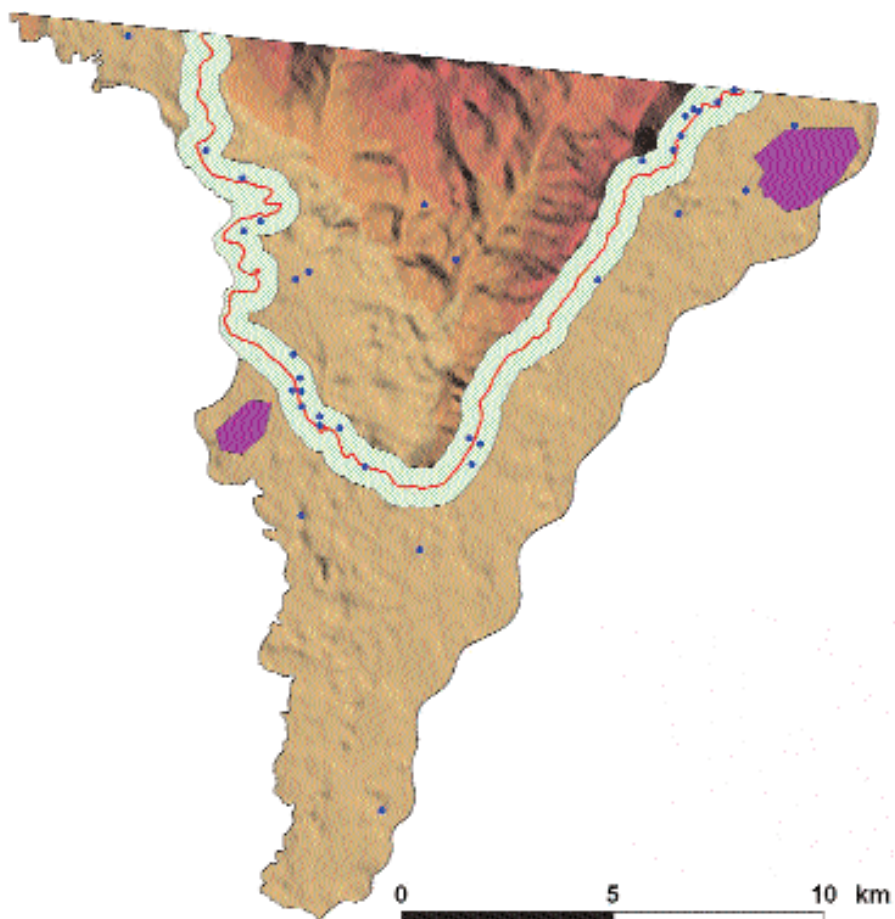
archeologických pramenů však doposud nebyl dostatečně vytěžen. Základní podmínkou plného využití pramenů je totiž emancipace archeologie raného středověku a její osvobození se z vlivu dominantního dějepisectví. Archeologové si stále málo uvědomují, že jejich věda disponuje vlastní, velmi sofistikovanou metodou a specifickými prameny (*Neustupný 1986; 1993; 2002*), které nejsou specialisté z jiných oborů schopni relevantně interpretovat, i kdyby měli k dispozici jejich sebedokonalejší kritickou publikaci. Na druhou stranu nemůže archeologie na základě svých pramenů aspirovat na sepisování politických dějin či na zachycení změn v čase událostí. Jednak k tomu není (a patrně nikdy nebude) vybavena dostatečně přesnou chronologií, jednak taková „epizodická historie“ (Paul Lacombe) může jen výjimečně zanechat jednoznačný odraz v materiální kultuře (*Klápště 2003, 100–101*). Z tohoto důvodu také při „oživování“ němých, statických a formálních archeologických pramenů (*Neustupný 1986, 525*) nelze vycházet ze závěrů idiografického dějepisectví, které dnes opět (či stále dokola?) slaví návrat událostní historie (*Třeštík 2001, 9*) a málo se



Obr. 2. Pohansko u Břeclavi. Archeologicky prozkoumané plochy (1958–2000): 1 tzv. velmožský dvorec, 2 Lesní školka (tzv. řemeslnický areál), 3 severozápadní předhradí, 4 jižní předhradí, 5 tzv. žárové pohřebišťe, 6 východní brána, 7 Lesní hrůd, 8 Lichtenštejnský zámek. – Fig. 2. Pohansko near Břeclav. Archeologically investigated areas (1958–2000): 1 magnate's court, 2 Lesní školka (the 'artisans' area'), 3 north-west bailey, 4 south bailey, 5 'cremation cemetery', 6 East Gate, 7 Lesní hrůd, 8 Liechtenstein manor.

zabývá zákonitostmi a strukturálními jevy. Alternativní interpretační modely musejí být postaveny i na poznacích z jiných oborů, jako jsou etnologie, kulturní antropologie, sociologie, enviromentalistika, teorie systémů (např. Macháček 2003) apod. Archeologie (jakož i moderní historiografie) se musí přesouvat do terénu společenské vědy (totální společenská věda v pojetí E. Neustupného /2002, 150–151/), kde se integrují přírodní i humanitní obory, které se zabývají složitostí na jedné a kulturou na druhé straně. Tam musejí navzájem komunikovat jako rovný s rovným a hledat optimální řešení (Wallerstein 1999, 13).

Hlavní suma archeologického poznání o raně středověké Moravě pochází především z dlouhodobých systematických terénních výzkumů rozsáhlých raně středověkých aglo-



Obr. 3. Zemědělské zázemí Pohanska a Mikulčic. Otevřené osady a hranice nivy. Podle Goláň – Macháček 2004. – Fig. 3. The agricultural hinterland of Pohansko and Mikulčice. Open settlements and the boundary of the floodplain. After Goláň – Macháček 2004.

merací (*obr. 1*), které probíhaly od 50. let 20. století. Jejich extenzivní charakter vedl často k fatálnímu znehodnocení cenných informací. Data, která archeologický výzkum „přežila“, byla přesto natolik četná, že je nebylo možno v minulosti stávajícími postupy smysluplně zpracovat. Komplexní vyhodnocení umožňují teprve dnešní moderní počítačové technologie, jako např. relační databáze, geografické informační systémy či multivariační statistické programy, a intenzivní mezioborová spolupráce. Pokud je zpracování starších výzkumů doplněno i novými terénními odkryvy, vedenými na úrovni současných světových standardů, stávají se tyto lokality nenahraditelným zdrojem poznání raně středověké kultury a společnosti v její složitosti a komplexnosti. Významné místo mezi nimi zaujímá i Pohansko u Břeclavi. Jedná se o lokalitu výjimečnou nejen svým charakterem a specifickou funkcí v rámci raně středověké Moravy, ale i vysokým stupněm dosavadního archeologického poznání (*Vignatiová 1996*).

Tato studie přináší některé závěry, které vyplývají ze současného zpracování starších i novějších výzkumů na Pohansku. Je nutno ji chápat jako prolog rozsáhlejší práce, v níž jsou podrobně hodnocena dosud publikovaná data (např. *Macháček 2002*) a jejímž cílem je v rámci archeologické metody a archeologického diskurzu získat takové poznání raně středověké společnosti, které není dopřáno jiným disciplínám. Jde o určitý pokus emancipovat archeologii raného středověku, která musí být schopna přinášet nezávislé interpretace svých dat, jež se mohou podstatně lišit od závěrů části historiků i v takových otázkách, jakou je např. úroveň společenského vývoje dosaženého na Moravě v 9. století.<sup>1</sup>

## II. Pohansko u Břeclavi: pramenná báze a stav bádání

Pohansko leží přibližně 2 km jižně od Břeclavi, v prostředí lužních lesů, v nadmořské výšce 155–157 m. Vědecký výzkum, který zde probíhal od roku 1958, byl vždy úzce propojen s badatelskými aktivitami Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně. Na Pohansku a v jeho okolí se po více než 40 let nezastavila intenzivní badatelská činnost. Do současné doby zde byla odborně odkryta, zdokumentována a z velké části i vědecky vyhodnocena plocha větší než 140 000 m<sup>2</sup> (*obr. 2*). Na této ploše bylo mj. objeveno přes 1300 zahloubených objektů, k nimž patří např. obydlí, dílny, jámy různých hospodářských účelů, studny apod., dále více než 850 kostrových hrobů, 55 žárovných hrobů atd. Z těchto archeologických objektů pochází veliké množství nálezů nejrůznějšího druhu. Dosud bylo v depozitářích na Pohansku zainventováno přes 210 000 položek.

I když byly při výzkumech zachyceny nálezy z různých období pravěku (střední doba kamenná, pozdní doba kamenná, starší a mladší doba železná, období římské a stěhování národů), je zřejmé, že největšího rozkvětu dosáhlo Pohansko až v raném středověku (6.–10. stol. n. l.). Nálezy dokládají osídlení již v době, která následovala těsně po příchodu prvních Slovanů do střední Evropy v 6. stol. n. l. Až do 8. stol. však na Pohansku existovala pouze menší shluková osada zemědělského charakteru s žárovým pohřebištěm, z něhož bylo prozkoumáno 55 hrobů (*Dostál 1982a; 1985*).

V průběhu 9. stol. n. l. vznikla na mnohonásobně větší ploše (50–60 ha) v místech původní zemědělské osady raně středověká aglomerace, jejíž část (28 ha) byla mohutně opevněna. Jedná se o nejrozsáhlejší uzavřenou fortifikaci raně středověké Moravy (*Macháček 2001a*, 283). Dobře viditelný val je pozůstatkem hradby skořepinové konstrukce, široké původně 5,7–6,5 m a sestávající z čelní kamenné zdi, z hlinitého násypu a z vnitřní dřevěné stěny z fošen, opírajících se o dvojice kúlů, vzájemně od sebe vzdálených 1,5–2 m. V nepravidelných vzdálenostech byly čelní a vnitřní stěna svázány trámy procházejícími násypem. Násyp hradby byl vysoký 4 m, s dřevěnou předprsní dosahovalo opevnění výšky 6 m (*Dostál 1979*). Ve východní části opevnění byla objevena jednoduchá brána čelního typu, široká 2,5 m, vymezená po stranách čtveřicemi kúlů. Měla zřejmě věžovitou nadstavbu, částečně vysunutou před čelo hradby, opatřenou v přízemí dvojími vraty. Brána patrně ústila na most přes říční rameno (*Dostál 1984*).

<sup>1</sup> Text z větší části vychází z příspěvku, jenž zazněl v září roku 2004 na mezinárodní konferenci Post-Roman towns and trade in Europe, Byzantium and the Near-East v německém městě Bad Homburg.

Za nejdůležitější objev považujeme na Pohansku sídlištní strukturu z 9. stol., tradičně označovanou jako velmožský dvorec (*Dostál 1975*), situovanou uvnitř hradiska v jeho severozápadní části a vymezenou na ploše ca 1 ha čtvercovou palisádou. Zde bylo prozkoumáno přes 50 sídlištních objektů a mnoho kostrových hrobů. Lze je rozčlenit do několika funkčních okrsků (*Dostál 1988*, 283): sakrální okrsek s kostelem a pohřebištěm, obytná část velmože s jednoprostorovými i víceprostorovými domy na kamenných a maltových podezdívkách, hospodářská část s ohradami pro dobytek, chlévy, stodolami, sýpkami atd. a velké nadzemní kulové stavby, které, jak sám *Dostál (1975, 80)* uvádí, mohly mít funkci shromažďovací. Hřbitov, který byl založen v okolí chrámu, sloužil pro společenství sídlící ve dvorcí. Ze 407 hrobů byly ve 4 meče, v 8 sekery, v 32 ostruhy, v 46 zlaté a stříbrné šperky byzantsko-orientálního rázu (*Kalousek 1971*). Celá sídlištní struktura představuje jednu z forem sídla raně středověkého panovníka (*Dostál 1975; Macháček 2001a*).

Na zbývající ploše uvnitř opevnění bylo identifikováno sídliště řemeslníků. Tento prostor byl archeologicky prozkoumán na více místech, především v prostoru tzv. Lesní školky. Přítomnost řemeslníků je možno rozpoznat podle nálezů nástrojů, polotovarů, suroviny i výrobního odpadu a specifických sídlištních objektů. Na sídlišti můžeme identifikovat různé druhy řemesel: např. zpracování dřeva, kůže a kožešin, kovářství, zpracování barevných kovů, kovářství, šperkařství či výrobu textilu. Sídlištní objekty se zde sdružují do skupin, oddělených prázdným prostorem či ploty (*Dostál 1993; Macháček 2002*). Hroby z řemeslnického areálu netvořily samostatné pohřebiště, ale byly jednotlivě či ve skupinkách rozptýleny mezi běžnými sídlištními objekty. Byly velice chudě vybaveny a nejspíš patřily příslušníkům nejnižší společenské vrstvy (*Dostál 1982b; 1993*).

Významné sídlištní aktivity byly zjištěny i na severním a jižním předhradí. Rozsáhlejší areál jižního předhradí byl na ploše 9 ha prozkoumán záchranným způsobem. Celkem zde bylo dokumentováno 436 sídlištních objektů, z nichž téměř čtvrtinu tvořily obytné zemnice s kamennou pecí v rohu. Další objekty měly charakter hospodářský a výrobní. Podle typických nálezů jezdecké výstroje a výzbroje, jako např. ostruhy či třmeny, se soudí, že zde sídlila jezdecká družina. Odpovídají tomu i některé z 200 hrobů z jižního předhradí s nálezy zbraní (meč, sekery, kopí) a ostruh (*Vignatiová 1980; 1992*).

Raně středověká aglomerace na Pohansku zaujímala v 9. stol. plochu asi 50–60 ha. Na základě archeologických výzkumů či geofyzikálních měření byly na této ploše zjištěny pozůstatky poměrně intenzivní sídlištní aktivity. Počet zdejších obyvatel byl zřejmě dosti vysoký, i když konkrétní počty lze odhadnout jen velice těžko. V každém případě nemůže být Pohansko považováno za soběstačné, především z hlediska produkce potravin. Nejbližší okolí Pohanska, které leží v nivě řeky Dyje (*Golář – Macháček 2004*), nebylo asi ani v raném středověku příliš vhodné pro zemědělskou výrobu. V zázemí hradiska, na pomezí nivy a říčních teras, proto vznikla síť zemědělských osad, jejichž úkolem bylo lidnaté centrum zásobovat (*obr. 3*). Některá z těchto sídlišť byla i částečně zkoumána. Kromě zemnic se zde objevují podzemní síla na obilí (obilnice, obilní jámy), která se mezi objekty na Pohansku nevyskytují (*Macháček 2001b*).

Datování velkomoravského centra na Pohansku bylo opřeno především o typické artefakty. Podle nálezů zbraní, ozdobných kování opasků, šperků či keramiky nepochybujeme o tom, že svého největšího rozmachu raně středověké centrum na Pohansku dosáhlo někdy v 9. stol. V důsledku problémů, které jsou spojeny s nedopracovaným chronologicko-typologickým systémem velkomoravských nálezů, však nejsme prozatím schopni přesnější



Obr. 4. Dendrochronologicky datovaná studna z Lesní školky na Pohansku. – Fig. 4. Dendrochronologically dated well from Lesní školka at Pohansko.

datace. Obtížné je i odhadnout celkovou dobu jeho existence. Poslední zbytky redukováného osídlení pocházejí někdy z první poloviny 10. stol., kdy byla lokalita trvale opuštěna.

Při řešení chronologických otázek nám v poslední době pomáhají nové výsledky dendrochronologických analýz (Poláček – Dvorská 1999). Prozatím však z Pohanska disponujeme pouze jediným kvalitním datem. Je to rok 882, kdy byla vybudována dřevěná konstrukce studny (obr. 4) v řemeslnickém areálu v Lesní školce (nepubl. posudek Jitky Dvorské, Brno 2001). Někdy okolo tohoto data asi nastal i největší rozmach zdejšího osídlení. Vyplyvá to ze zpracování sídlištní keramiky, na jejímž základě byl velkomoravský vývoj na Pohansku rozdělen do dvou hlavních fází. K mladší fázi, do níž patří i dendrochronologicky datovaná studna, řadíme většinu objektů na řemeslnických sídlištních.

### III. Pohansko jako *palatium*

Pokusme se nyní objevy učiněné na Pohansku uvést do širších souvislostí a srovnat je s podobnými lokalitami z jiných částí raně středověké Evropy.

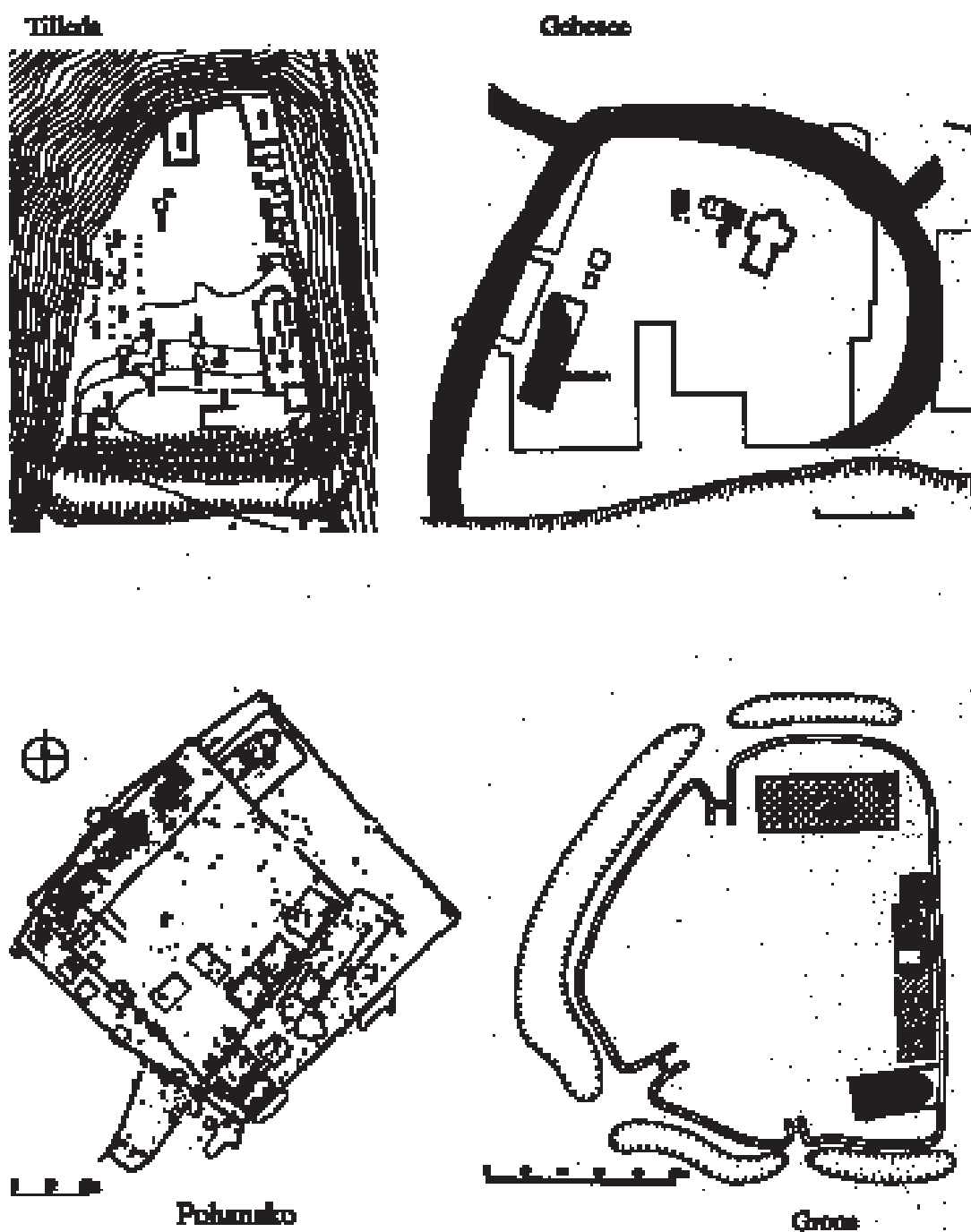
Centrem raně středověké aglomerace na Pohansku je bezesporu sídlištní struktura v prostoru tzv. velmožského dvorce (obr. 5; Dostál 1975). Již vícekrát bylo poukázáno na jeho podobnost se špičkovými karolinsko-otonskými objekty sídelně-reprezentačního charakteru (např. Dostál 1975; 1988; Macháček 2001a). Zvláště významné strukturální paralely nacházíme mezi dvorcem na Pohansku a tzv. *palatii* – centry falcí karolinsko-otonského období. Jedná se o skupinu staveb, kam patřilo královské obydlí, kaple a sálová stavba (Binding 1996, 64). Stavby bývaly umístěny na relativně velké, zvláště ohraničené či opevněné ploše. *Palatium* na Pohansku vykazuje významnou podobu se stavebními strukturami starších fází otonských falcí v Tilledě, Grone, příp. i lokalit falcím blízkých, v Elten a v Gebesee (Binding 1996; Donat 1996, 111–126; 1999, 184–193; Grimm 1968; 1990). Pro komparaci je rozhodující vzájemná poloha jednotlivých elementů *palatia* (obr. 6). Ke kostelu, který se zpravidla



Obr. 5. Tzv. velmožský dvorec (*palatium*) z Pohanska. Rekonstrukce mladší fáze podle Dostál 1975. Kresba Ota Šik. – Fig. 5. The magnate's court (*palatium*) at Pohansko. Reconstruction of the latest phase after Dostál 1975. Drawn by Ota Šik.

u karolinsko-otonských falcí nachází poblíž vstupu, se (stejně jako na Pohansku) přimykají královské obytné budovy, které mají u výše zmíněných lokalit velmi podobný charakter. Většinou se jedná o těsně sousedící izolované domy nevelkých rozměrů, stojící v jedné řadě za kostelem. Významná je především jejich úzká souvislost s chrámem (Binding 1996, 65). Další důležitou součástí falcí je sálová stavba (*aula*). Sloužila především shromažďování při významných událostech. Na základě výzkumů německých lokalit víme, že menší varianty velkých shromažďovacích staveb byly široké okolo 9 a dlouhé více než 20 m (Binding 1996, 59, 64), což odpovídá i novým rekonstrukcím staveb zjištěných na Pohansku (Macháček





Obr. 6. Raně ottonské falce a *palatium* na Pohansku u Břeclavi (ve stejném měřítku). – Fig. 6. Early Ottonian pfälzes and the *palatium* at Pohansko (to the same scale).

2001a, 281). Jak na Pohansku, tak i v Tilledě, Grone a Gebesee se velké nadzemní shromažďovací stavby v *palatiu* nacházejí na straně protilehlé ke kostelu a obytným budovám. Mezi oběma skupinami staveb se nachází rozlehlá prázdná nezastavěná plocha.

*Palatium* na Pohansku bylo ohrazeno mohutnou téměř čtvercovou palisádou, která ho oddělovala od zbývající plochy hradiska. Podobný modus známe i z karolinsko-otonských falcí, kde bylo vlastní *palatium* odděleno od předhradí. Tato předhradí bývala od 9. stol. opevňována vlastní fortifikací (*Binding 1996, 25, 64, 163, 171, 175, 181, 186, 190, 193*). Lze je srovnat se sídlištěm řemeslníků, které nacházíme uvnitř opevnění i na Pohansku. Podobné řemeslnické areály byly zjištěny např. na falci v Tilledě, Helftě, Mühlhausenu či Gebesee a jsou zmiňovány i v *Capitulare de villis* k roku 800 (*Binding 1996, 51, 171; Donat 1996, 123–124; 1999; Grimm 1990*). Personál karolinských královských dvorců sestával především z nesvobodných (*servi*), a to hlavně žen (*serviles feminae*). Tato skutečnost koresponduje se situací na Pohansku, kde byly v řemeslnickém areálu buď jednotlivě, nebo v malých skupinkách rozptýleny hroby jeho obyvatel, které byly velice chudě vybaveny. Podle indexu maskulinity zde významně převažovaly ženy nad muži (*Drozdová 2001*).

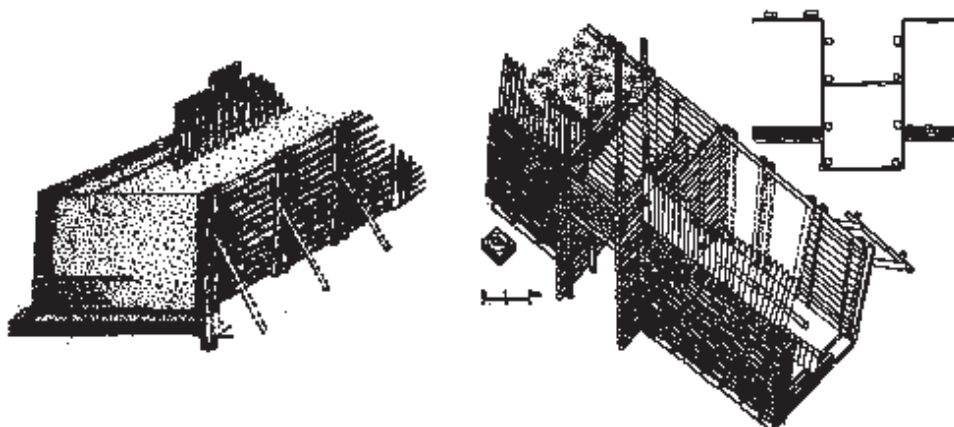
Podobně jako karolinsko-otonské falce bylo i Pohansko zásobováno z menších zemědělských osad rozmístěných v jeho zázemí. Tyto osady byly specializovány hlavně na obilnářskou výrobu, dodávaly však do centra i maso. Vyplývá to z osteologických analýz a zastoupení hlavních druhů domácího zvířectva. Zatímco v *palatiu* na Pohansku výrazně převažuje prase domácí (47 %), v prozkoumané zemědělské osadě je podíl prasat, krav a ovcí, resp. koz v podstatě vyrovnaný (*Kratochvíl 1992, 101–104, 155; nepubl. archeozoologický rozbor z lokality Líbivá M. Roblíčkové*).

Na základě výše uvedených zjištění se zdá, že Pohansko z formálního hlediska odpovídá sídlům raně středověkých panovníků. Jeho předlohou by tedy mohla být karolinská falc, archeologicky bohužel ještě nepříliš známá. Jako *imitatio imperii* (*Gabriel 1986, 360–362*) mohlo být vybudováno některým z těch moravských panovníků, o nichž důvodně předpokládáme, že část svého mládí strávili na některé z královských rezidencí v Bavorsku (např. *Kučera 1986, 71–72*).

#### IV. Pohansko jako *munitio*

Pohansko mělo zároveň i velice významnou vojenskou funkci. Ta je zdůrazněna především mohutnou fortifikací. Jedná se o největší uzavřené opevnění na Moravě 9. století. Plocha ohrazená valem na Pohansku je zároveň mnohonásobně větší než rozloha většiny známých opevněných německých falcí (*Macháček 2001a, 283, Abb. 6*). Stavba 2 km dlouhé fortifikace (*obr. 7*) byla organizačně nesmírně náročnou akcí. Svědčí o tom i skutečnost, že pískovce a vápence potřebné k vybudování čelní kamenné plenty byly importovány ze značné vzdálenosti. Na základě geologických analýz bylo prokázáno, že tento stavební materiál pocházel z jz. části Bílých Karpat. Tamější lomy byly od Pohanska vzdáleny asi 25 km vzdušnou čarou (*Štelcl 1971, 5–9, 12–13*), přičemž stavební materiál byl asi transportován delší vodní cestou.

Pohansko bylo koncipováno jako mohutná velkomoravská pevnost již od samého počátku. Vnitřní zástavba byla budována současně s hradbou a přizpůsobovala se jí. Svědčí o tom skutečnost, že orientace a dislokace vnitřní zástavby úzce koresponduje s průběhem

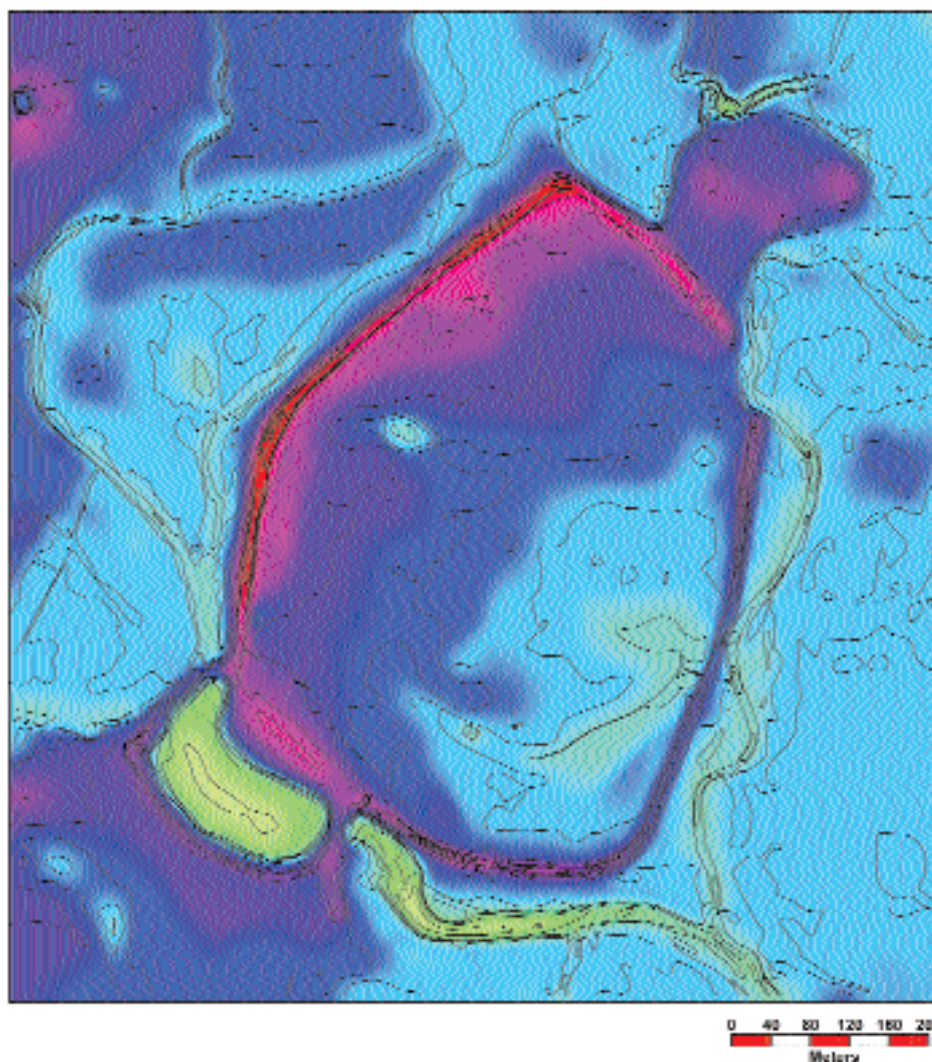


Obr. 7. Rekonstrukce opevnění a brány z Pohanska. Podle Dostál 1979 a 1984. – Fig. 7. Reconstruction of the fortifications and gates at Pohansko. After Dostál 1979; 1984.

valu. Ten ve své severní části kopíruje orientaci a tvar vnitřního nádvoří palatia a zvláštní kultovní ohrady, do které byl ve starší fázi existence dvorce umístěn kostel (*Macháček – Pleterski 2000*). V prozkoumané části řemeslnického areálu se kulové i zahlobené stavby mladší fáze a hroby orientují podél valu či kolmo na něj. V místech, kde se val stáčí, mění svoji orientaci i vnitřní zástavba.

Mohutné opevnění mělo pro existenci rozlehlého centra zásadní význam. Nesloužilo totiž pouze jako ochrana proti nepříteli, ale i jako ochrana proti přírodnímu živlu. Vyplývá to z počítačového digitálního modelu terénu (DEM), na němž je patrné, že jv. část hradiska byla vzhledem k okolnímu terénu položena extrémně nízko (*obr. 8*). V říční nivě to znamenalo silné ohrožení v období záplav. Archeologickými výzkumy však bylo i v těchto místech doloženo intenzivní osídlení. Hradba zde proto sloužila i jako účinná protipovodňová ochrana. Bez její existence by Pohansko v raném středověku neodolalo ani přírodním živlům, ani vojenským vpádům.

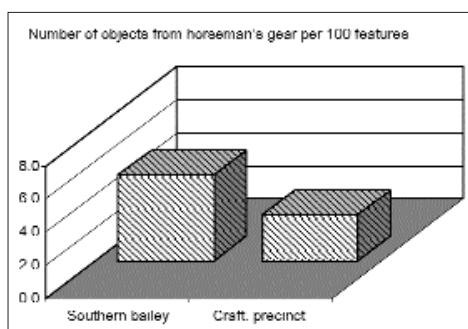
Ochrana před nepřáteli nebyla zajištěna pouze pasivně – fortifikací, ale i soustředováním vojenské hotovosti do blízkosti hradiska. Doklady trvalé přítomnosti velké skupiny lidí, kteří se nevěnovali ani zemědělské, ani řemeslné činnosti, pocházejí především z jižního předhradí (*Vignatiová 1980; 1992*). Nacházíme zde relativně početné doklady jízdního vojska (*obr. 9*), především předměty z oblasti výzbroje a jezdecké výstroje (třmeny, udidla či ostruhy). Na 100 sídlištních objektů připadá na jižním předhradí 5,2 předmětů souvisejících s výstrojí jezdce, což je skoro dvakrát více než v řemeslnickém areálu uvnitř hradiska, kde je to pouze 2,8 předmětů (*graf 1*). Zároveň zde bylo v porovnání se sídlištěm řemeslníků nalezeno relativně málo výrobních nástrojů (*graf 3 a 4*). Na 100 sídlištních objektů připadá na jižním předhradí např. 7,7 přeslenů či 22,5 kostěných šidel (vypočítáno a doplněno podle *Švecová 2000* a nepubl. databáze P. Vlasatíkové), zatímco v řemeslnickém areálu je to skoro třikrát více (21 přeslenů a 58 kostěných šidel). Nápadné jsou i hluboké rozdíly mezi obydlími bojovníků z jižního předhradí a řemeslníků usídlených uvnitř opevnění. Zatímco na jižním předhradí zcela dominují jednoduché slovanské zemnice, běžné i na okolních zemědělských sídlištích, uvnitř hradeb je najdeme pouze výjimečně.



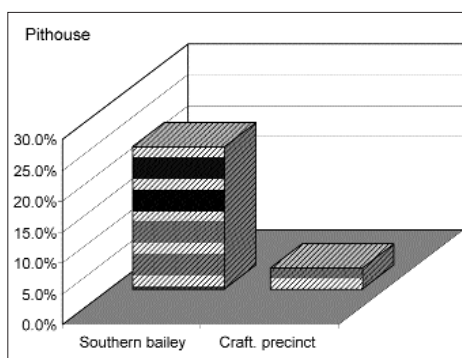
Obr. 8. Digitální výškopisný model Pohanska. Červeně – nejvyšší území, žlutozeleně – nejnižší území. –  
 Fig. 8. Digital hypsometric model of Pohansko. Red – highest area, yellow-green – lowest area.

V řemeslnickém areálu tvoří 3,4 % ze všech zahloubených staveb, na jižním předhradí je to 23 % (graf 2). Zemnice na jižním předhradí tvoří buď řady, či kruhové návsi (obr. 10).

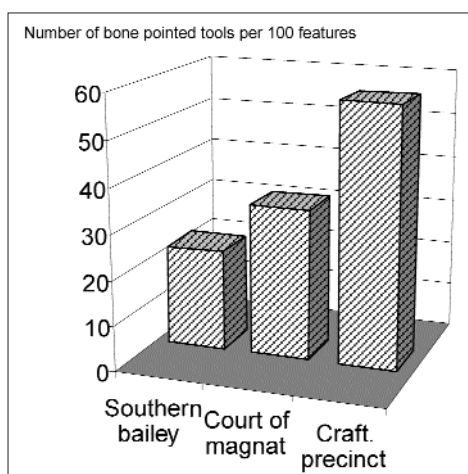
Situace zjištěná na jižním předhradí na Pohansku není výjimečná. Koresponduje např. s podmínkami v raně středověké Míšni, které jsou velmi dobře dokumentovány v písemných i archeologických pramenech (Lübke 2000; Schmid-Hecklau 2000). Strategický hrad německých králů byl založen v roce 929 jako kontrolní bod na území slovanských kmenů. Byl častým cílem vojenských tažení. Z písemných zpráv víme, že suburbium obývali i se svými rodinami jízdní bojovníci s nižším sociálním statutem. Jejich úkolem bylo hájit hrad



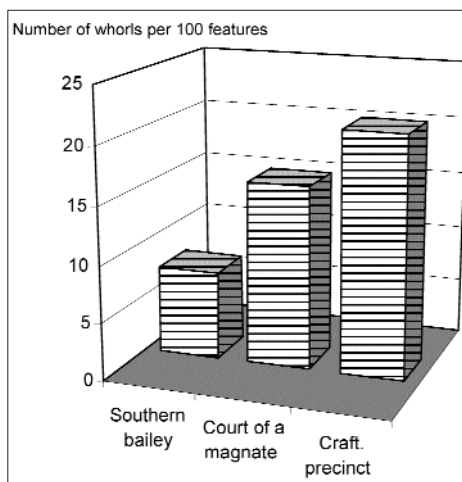
Graf 1. Pohansko u Břeclavi. Počet předmětů jezdecké výstroje na 100 sídlištních objektů na jižním předhradí a v řemeslnickém areálu v Lesní školce. – Graph 1. Pohansko near Břeclav. Number of items of equestrian equipment per hundred settlement features in the south bailey and the artisans' area at Lesní školka.



Graf 2. Pohansko u Břeclavi. Podíl zemnic na jižním předhradí a v řemeslnickém areálu v Lesní školce. – Graph 2. Pohansko near Břeclav. Proportions of sunken huts in the south bailey and the artisans' area at Lesní školka.

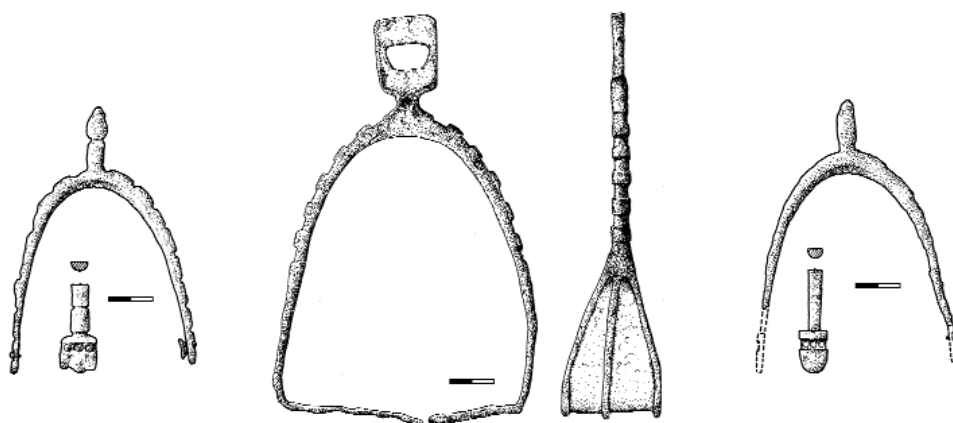


Graf 3. Pohansko u Břeclavi. Počet proplétáčků na 100 sídlištních objektů na jižním předhradí, tzv. velmožském dvorci a v řemeslnickém areálu v Lesní školce. – Graph 3. Pohansko near Břeclav. Number of shuttles per hundred settlement features in the south bailey, the magnate's court and the artisans' area at Lesní školka.



Graf 4. Pohansko u Břeclavi. Počet přeslenů na 100 sídlištních objektů na jižním předhradí, tzv. velmožském dvorci a v řemeslnickém areálu v Lesní školce. – Graph 4. Pohansko near Břeclav. Number of spindle whorls per hundred settlement features in the south bailey, the magnate's court and the artisans' area at Lesní školka.

před nepřátelskými vpády. Během polského útoku v roce 1015 však suburbium neudrželi a museli se stáhnout na akropoli. Archeologický výzkum suburbia ukazuje, že zde v 10. a 11. stol. byly vybudovány z fošen či proplétaného proutí jednoduché obytné domy, které stály podél cest. Chyběly zde doklady řemeslné výroby i rozsáhlejší skladovací zařízení. Mezi drobnými nálezy dominovaly jako reprezentant jezdecké výstroje podkovy.



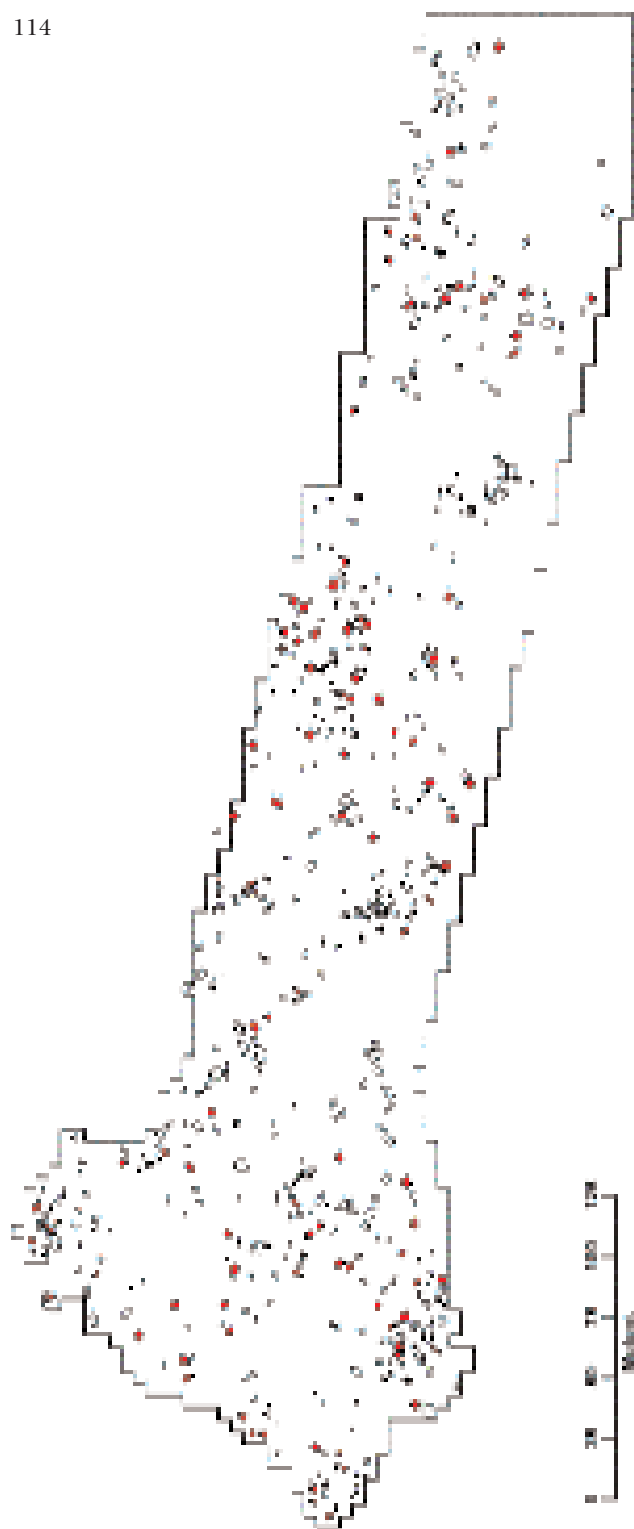
Obr. 9. Součásti jezdecké výstroje z jižního předhradí na Pohansku. – Fig. 9. Pieces of equestrian equipment from the southern bailey at Pohansko.

Pohansko, jehož vojenská obrana byla organizována podobně jako v Míšni, mělo pro Moravany mimořádný strategický význam. Při obraně proti postupujícímu nepříteli byla ze strategického hlediska zvláště významná opevnění při soutocích řek, které byly klíčovými body komunikační sítě. O bojích u Dowiny, která asi leží na soutoku Dunaje s Moravou (Třeštlík 2001, 186–187; Wolfram 1987, 286; Štefanovičová 2000, 327–328), víme i z Fuldských análů. O 60 km severněji se u soutoku Moravy s Dyjí nacházelo další klíčové místo moravské obrany. Zde musel nepřítel postupující od jihozápadu po pravém břehu Moravy přebrodit řeku. Právě na tomto místě, které chrání bezprostřední vstup do centrálních oblastí Moravy, leží Pohansko.

O potřebě a existenci mohutných pevností na území Moravy nás informují i historické zprávy (např. Bowlus 1995, 161; Wolfram 1987, 362). Jména ani umístění těchto pevností však analý nezmiňují, a proto nemá smysl o jejich lokalizaci spekulovat.

## V. Pohansko jako *emporium*

Kontakty Velké Moravy s okolím světem však nebyly pouze vojenské povahy. Z písemných pramenů víme, že na Moravu přicházeli také obchodníci, kteří se zde účastnili všeobecně známého trhu, o jehož lokalizaci se pouze spekuluje (např. Třeštlík 1973). Zmínky o něm najdeme např. v tzv. raffelstettenských statutech z roku 904 či v některých arabských pramenech. Žádaným zbožím, které se z Moravy dostávalo především do Španělska a přes Benátky i na Blízký východ, byli otroci (např. McCormick 2001, 691, 767, 774; 2002). Kromě nich se však vyvážely další komodity, např. vosk, med či koně (např. Warnke 1987). Zpět na Moravu se prostřednictvím dálkového obchodu dostávaly především luxusní předměty (Bravermanová et al. 2000, 136; Jankuhn 1967; McCormick 2002; Poláček 2000a; Třeštlík 1973). I z Pohanska pocházejí nálezy, které lze považovat za importy, směřující sem ze západu i jihovýchodu. Jde např. o meče s damaskovanou čepelí (Vignatiiová 1993), některé součásti pásových garnitur, jako např. nákončí zdobené barevným emaillem (Kalousek



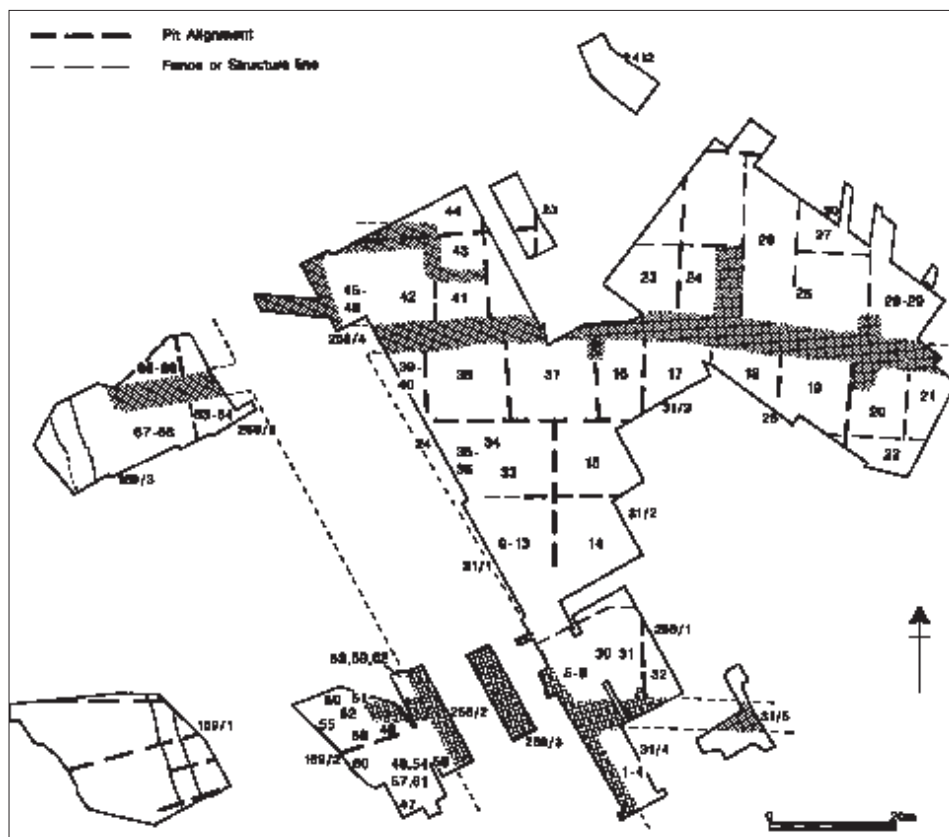
Obr. 10. jižní předhradí na Pohansku. Červeně – čtvercové a obdélné zemnice, černě – hroby. – Fig. 10. The south bailey at Pohansko. Red – square and rectangular sunken huts, black – graves.



Obr. 11. Hamwic. Rekonstrukce zástavby. Podle *Brisbane 1988*. – Fig. 11. Hamwic. Reconstruction of the built-up area; after *Brisbane 1988*.

1971, 147–148, tab. 42; *Wieczorek – Hinz Hg. 2000*, 234–235) či hedvábí (*Kostelníková 1980*). Je-li u těchto exkluzivních předmětů možné, že se na Pohansko dostaly jako dary či kořist, zcela vyloučit to můžeme u další skupiny importů. Tu představují suroviny a předměty běžné denní potřeby, z nichž některé však byly dováženy z kratších vzdáleností. Typickým příkladem jsou žernovy, které byly vyráběny z různých hornin a dováženy z několika různých směrů. Vyplývá to z petrografických analýz soubor 207 žernovů (*Gilíková 1997*). Převážná většina z nich (62 %) pochází ze svorů, jejichž zdroje se nacházely 60 km severozápadně od Pohanska. Druhá největší skupina žernovů (14 %) byla vyrobena z rhyolitu, který byl těžen v pohořích vzdálených 150 km východním směrem. Cizí provenience byl i materiál na výrobu kamenných přeslenů či surový grafit, který zde byl přidáván do keramiky (*Dostál 1998*). Méně běžnou importovanou surovinou, která byla využívána v metalurgii barevných kovů, je olovo. Na Pohansku se nachází ve formě hřiven či slitků (*Dostál 1990; Macháček 2002*). V raném středověku zde byly zpracovávány i drahé kovy, jak o tom svědčí nález tyglíku se zbytky stříbra. V jaké formě se na Moravu dostávalo zla-





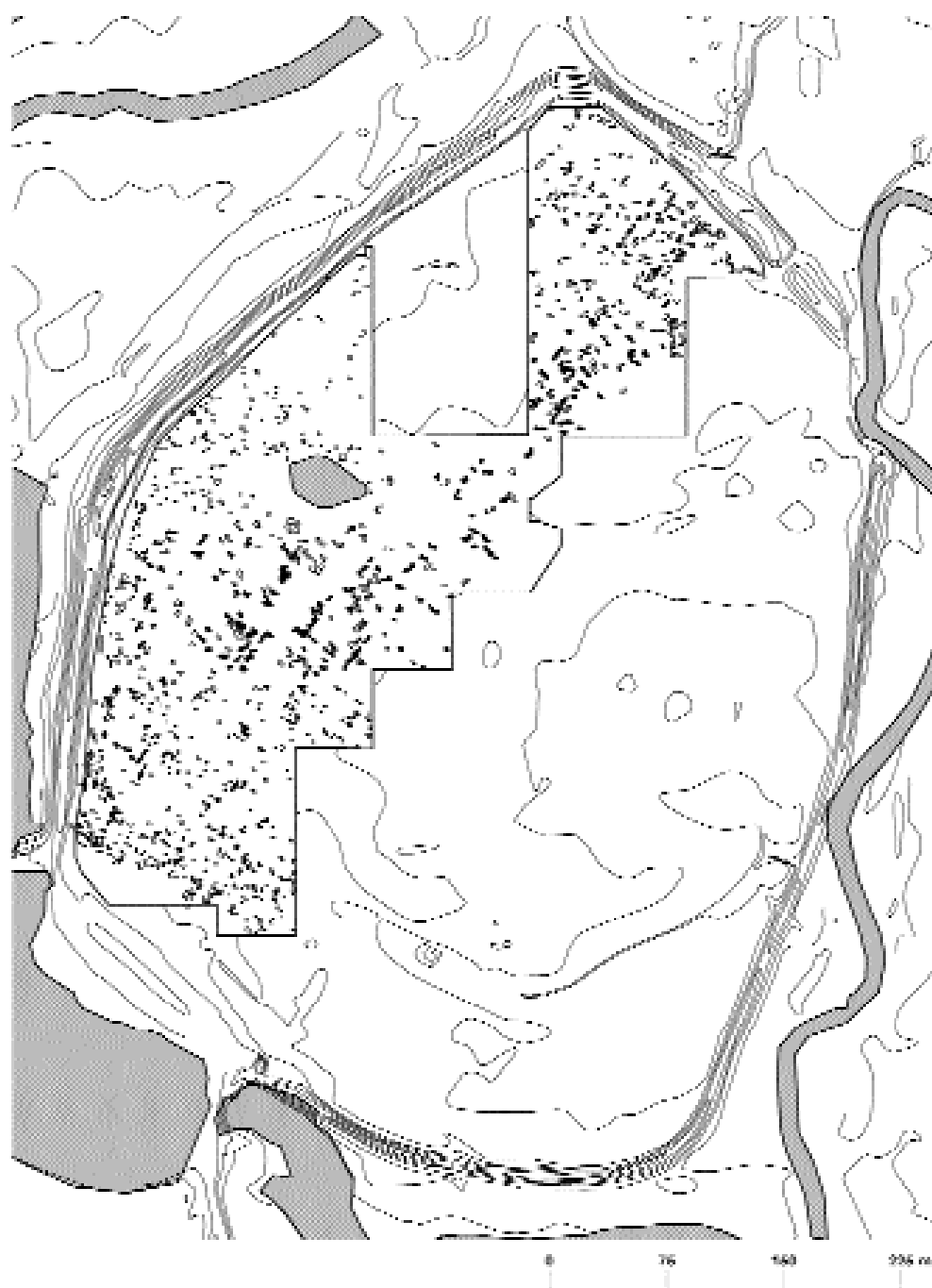
Obr. 12. Hamwic – Six Dials. Předpokládané členění zástavby. Podle Andrews 1997. – Fig. 12. Hamwic – Six Dials. Presumed division of the built-up area; after Andrews 1997.

to a stříbro, však nevíme. Mince jsou zde naprosto výjimečné (např. Charvát 2000, 257–258; Kučerovská 1998), surovinu ve formě hřiven nenacházíme. Vzhledem k četným nálezům velkomoravských šperků však lze i přesto soudit, že drahé kovy proudily na Moravu v relativně velkém množství (Poláček 2000a, 147).

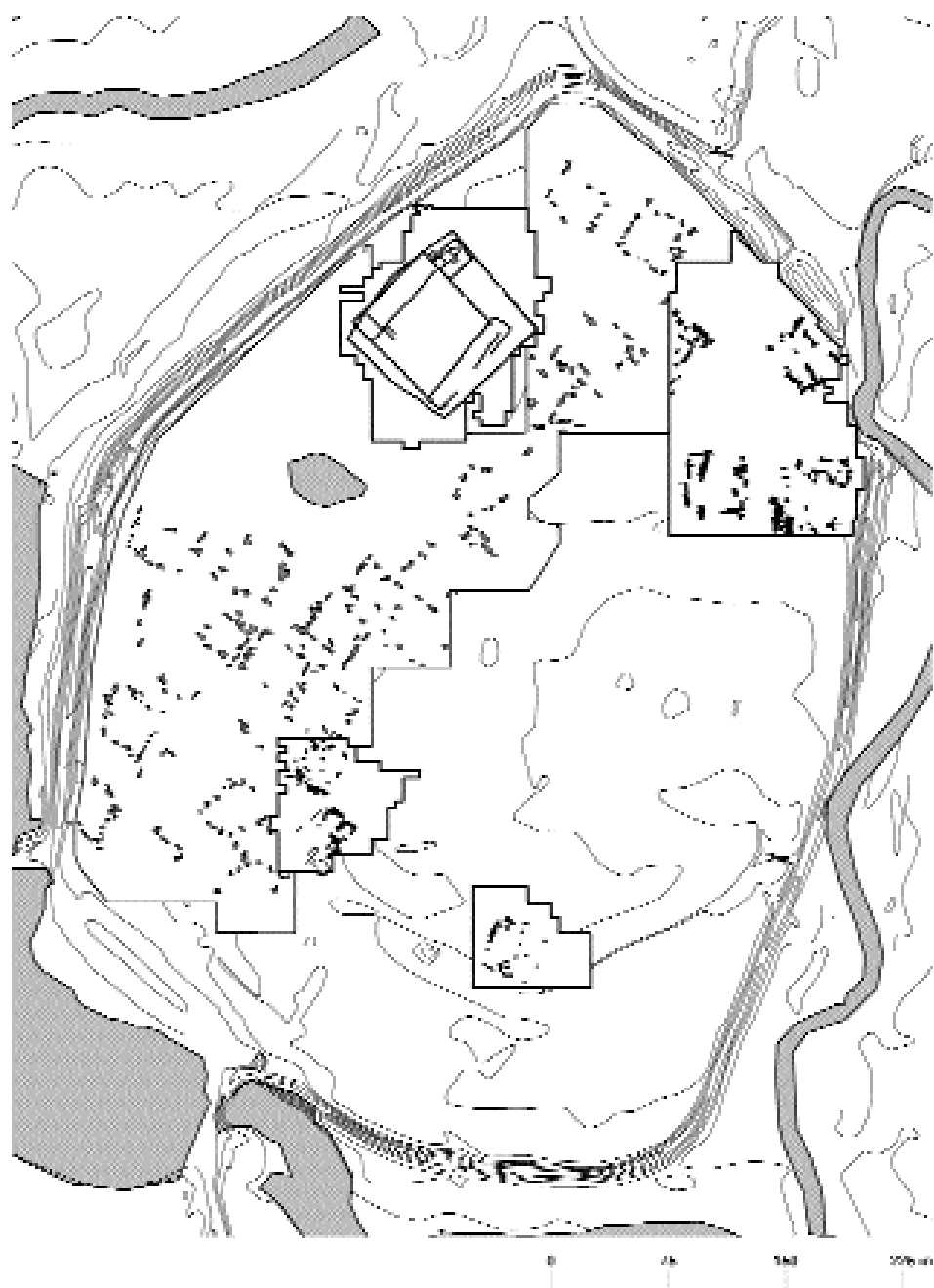
Jakou roli mohlo sehrávat Pohansko v transferu zboží na Velké Moravě? Odpověď na tuto otázku naznačují nové archeologické výzkumy doplněné intenzivním geofyzikálním měřením (obr. 13). Bylo zjištěno, že vnitřní zástavba uvnitř opevnění vykazuje nápadnou formální shodu se sídlištní strukturou významných emporií, prozkoumaných v západní a severní Evropě. Jejím základem je jednotná urbanizační koncepce. Ta mohla být prosazena pouze vyšší autoritou – panovníkem či jeho zástupcem. Tyto lokality vznikly náhle, díky jejich obrovským investicím. Takto se autorita snažila získat kontrolu nad místní produkcí a distribucí. Jde již jednoznačně o trvale obydlená sídliště městského typu. Lze je rozpoznat podle uliční zástavby, plánovitě budované v předem definované síti, která překrývá dřívější shlukovou sídlištní strukturu. Příkladem může být Löddeköpinge, Haithabu či anglosaský Hamwic a fríský Dorestad. Zdá se, že zástavba na emporiích alokuje mnoho pro-



Obr. 13. Geofyzikální měření na Pohansku u Břeclavi 2000–2003 (podle R. Křivánka, ARÚ AV ČR Praha, č.j. 8461/00, 8884/01 a 7486/02). – Fig. 13. Geophysical measurements at Pohansko near Břeclav 2000–2003 (after R. Křivánek, Institute of Archaeology in Prague, refs. 8461/00, 8884/01, 7486/02).



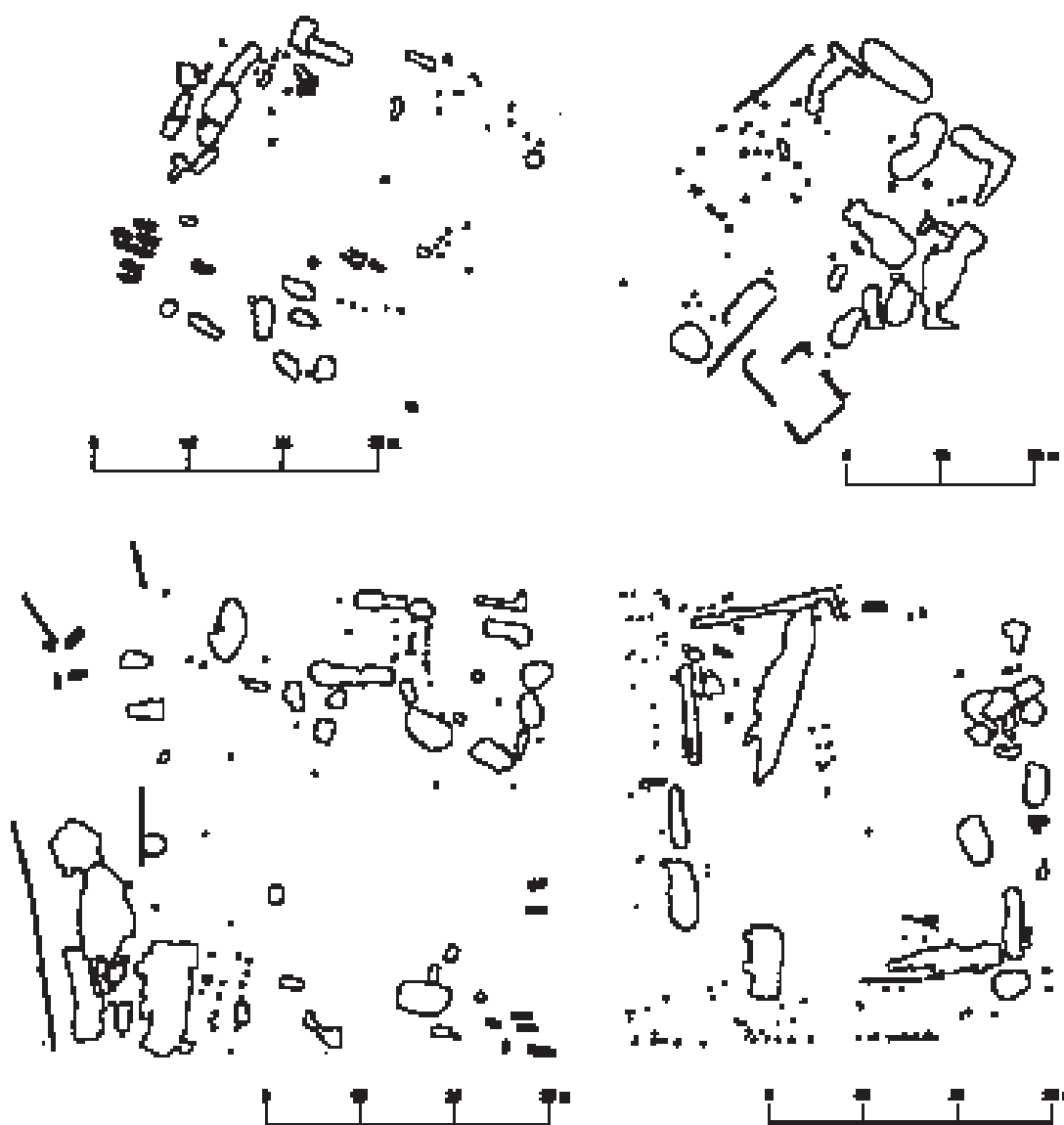
Obr. 14. Geofyzikální anomálie na Pohansku u Břeclavi. – Fig. 14. Geophysical anomalies at Pohansko near Břeclav.



Obr. 15. Geofyzikální anomálie (šedě) a sídlištní objekty zjištěné archeologickým výzkumem (černě) na Pohansku u Břeclavi. Interpretační výběr. – Fig. 15. Geophysical anomalies (grey) and settlement features identified by archaeological excavation (black) at Pohansko near Břeclav. Interpretative selection.

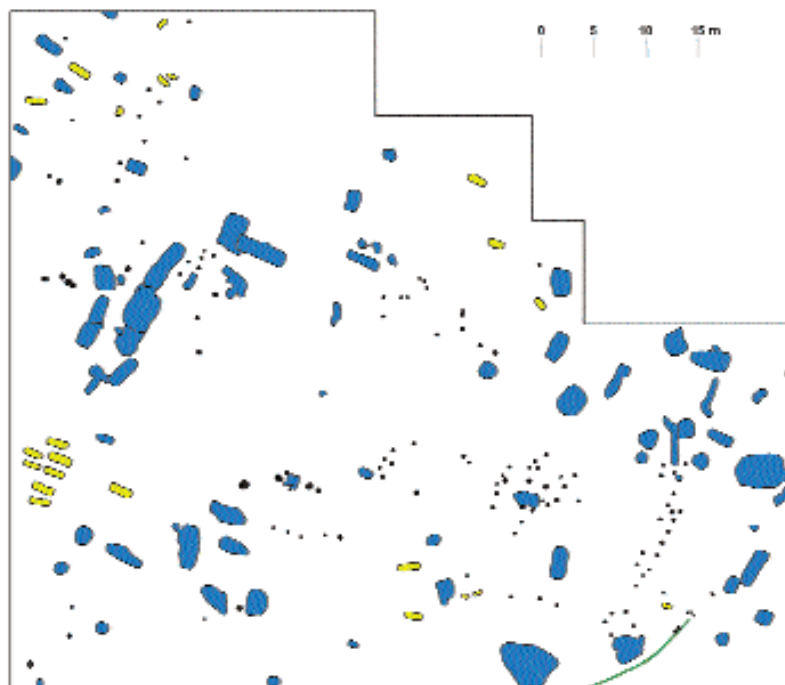


Obr. 16. Pohansko u Břeclavi. Předpokládané členění zástavby. – Fig. 16. Pohansko near Břeclav. Presumed division of the built-up area.



Obr. 17. Pohansko u Břeclavi. Příklady usedlostí zjištěných archeologickým terénním výzkumem. Černě: hroby, kůlové jámy, palisády; bíle: sídlištní objekty. – Fig. 17. Pohansko near Břeclav. Examples of home-steads identified by archaeological excavation.

storu a zaujímá neobvykle velkou plochu, zvláště ve srovnání s pozdějšími středověkými standardy. Lokality tohoto typu mohou být (např. Hamwic/Southampton – 45 ha) 40 až 50krát větší než ostatní lokality v sídlištní hierarchii (obr. 11). Není zcela zřejmé, zda kupci žili přímo na těchto sídlištích nebo zda stavěli v okolí emporií své stany a provizorní přístřešky, jak je to známo z pozdějších popisů. Skoro jistě však jejich počet převyšovali

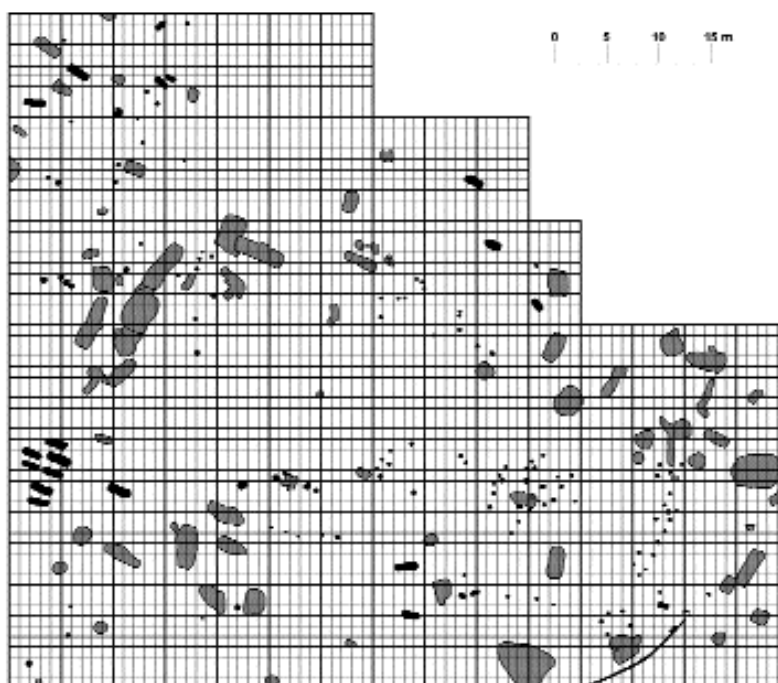


Obr. 18. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrád. Modře – sídlištní objekty, žlutě – hroby, zeleně – palisádové žlaby, černě – kúlové jamky. – Fig. 18. Pohansko near Břeclav – Lesní hrád. Blue – settlement features, yellow – graves, green – palisade trenches, black – post holes.

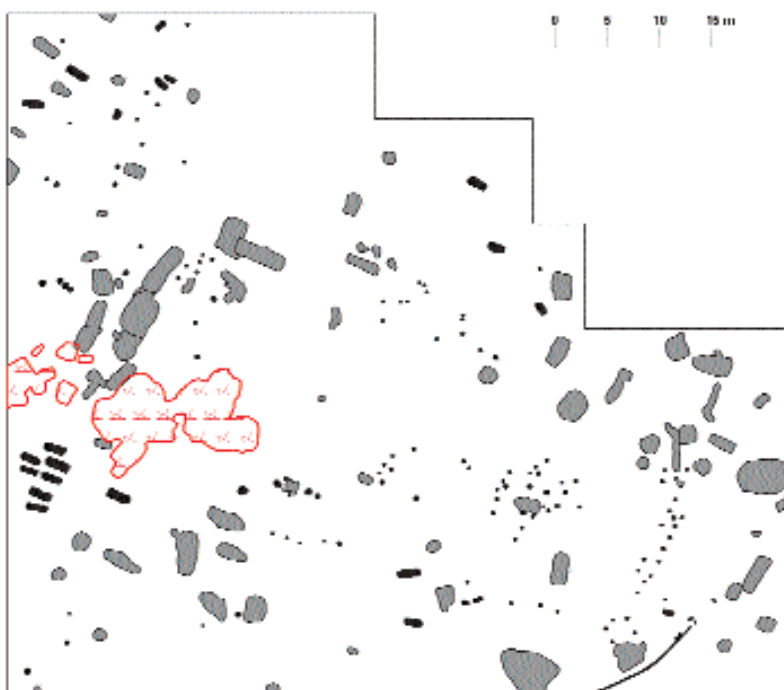
místní řemeslníci, kteří se zde usadili, aby uspokojovali potřeby místní elity i cizích obchodníků. Panovník kontroloval tyto významné uzly dálkového obchodu buď přímo, nebo prostřednictvím svých agentů. V písemných pramenech je zmiňována např. *villa regalis* v Hamwicu nebo v Ipswich. Dán Godfred se angažoval při vzniku sídliště v Haithabu a také norské emporium Kaupang podléhalo kontrole krále. Archeologicky však zde zatím nebyly tyto struktury, na rozdíl od Pohanska, většinou identifikovány. Přítomnost královské či náčelnické autority však lze odvodit i z jasně organizované zástavby (obr. 12; např. Astill 1994, 45; Clarke – Ambrosiani 1991, 128–172; Hodges 1982; 1988; 2000).

Na Pohansku je základní jednotkou této zástavby usedlost pravoúhlého tvaru, jejíž strany byly vymezeny zahloubenými objekty, kúlovými stavbami či palisádami (obr. 13–16). Měly podobnou orientaci i tvar jako *palatium* (tzv. velmožský dvorec). Jejich rozměry však byly podstatně menší. Zatímco panovníkův dvůr zaujímal plochu okolo 1 ha, měly pozemky ostatních obyvatel hradiska rozlohu až 10krát menší. Jejich průměrná plocha (0,13 ha) však velmi dobře odpovídá rozměrům raně středověkých zemědělských dvorů, které známe např. z alamanského a bajuvarského prostředí (Bücker – Hoeper 1998, 311–322; Geisler 1993; 1997, 461–483; Stork 1998, 290–310). K některým usedlostem na Pohansku patřila i menší pohřebiště (obr. 17 a 18).

Reálnost existence pravoúhlých struktur, tvořených zahloubenými i povrchovými objekty, palisádami či hroby, můžeme doložit detailní prostorovou analýzou provedenou ve větším měřítku. Za jeden z důle-

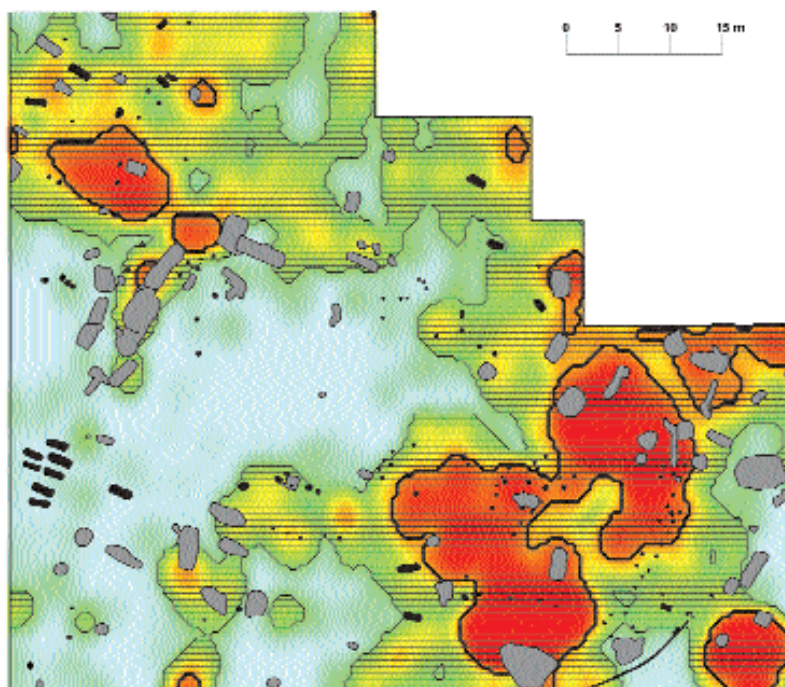


Obr. 19. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrúd. Čtvercová síť 1 x 1 m (uzavírající polygony). – Fig. 19. Pohansko near Břeclav – Lesní hrúd. 1 x 1 m square grid (closed polygons).

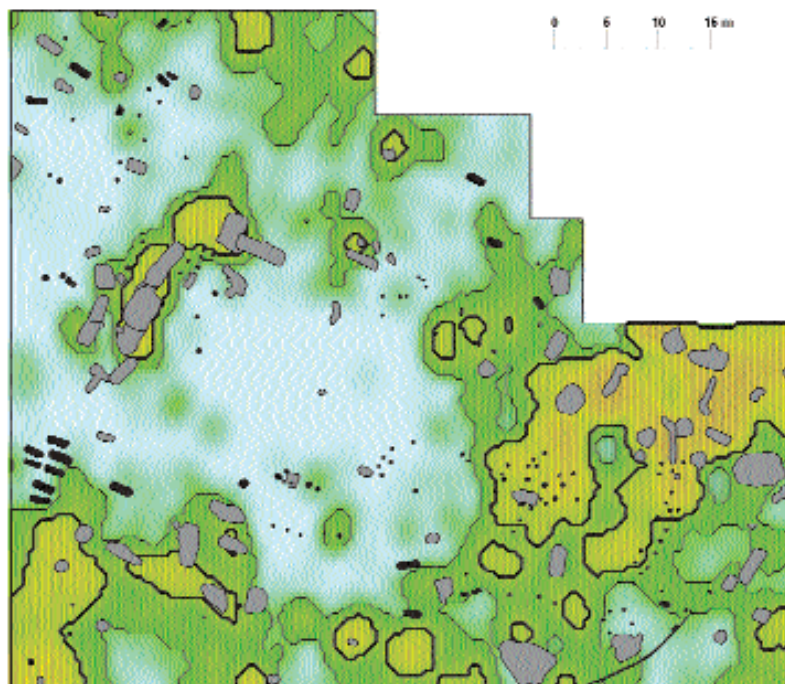


Obr. 20. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrúd. Červeně: recentní narušení. – Fig. 20. Pohansko near Břeclav – Lesní hrúd. Red: recent disturbance.

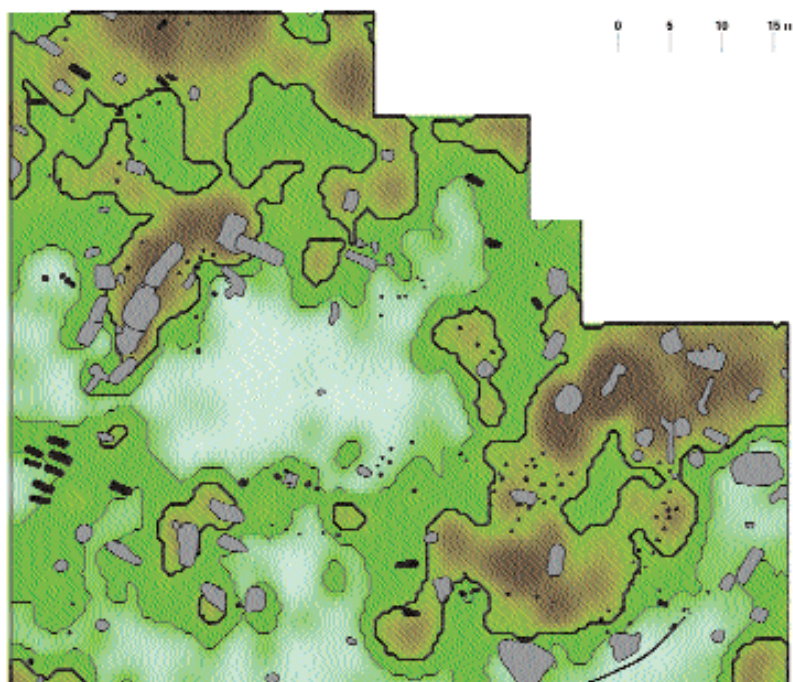




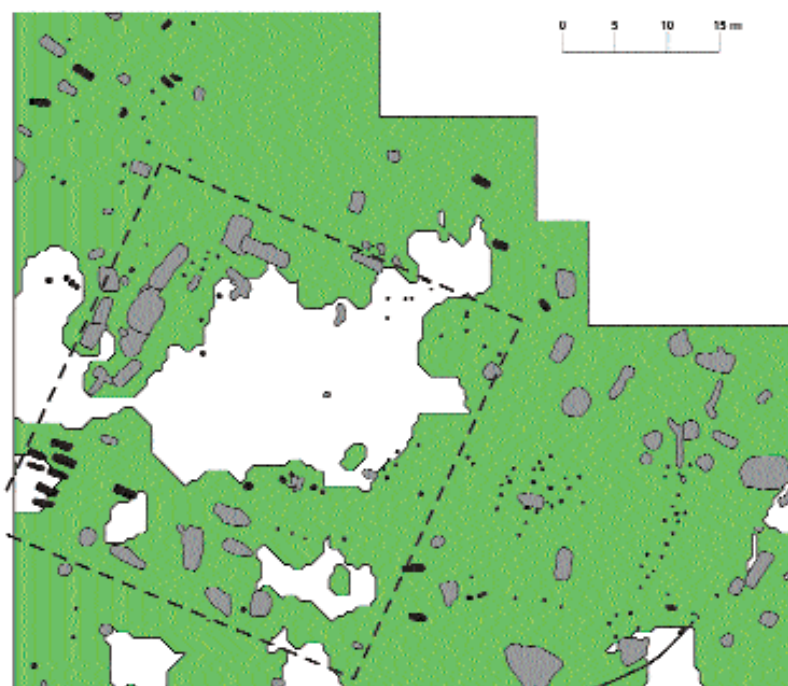
Obr. 21. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrád. Distribuce mazanice v nadložních vrstvách. – Fig. 21. Pohansko near Břeclav – Lesní hrád. Distribution of daub in overburden layers.



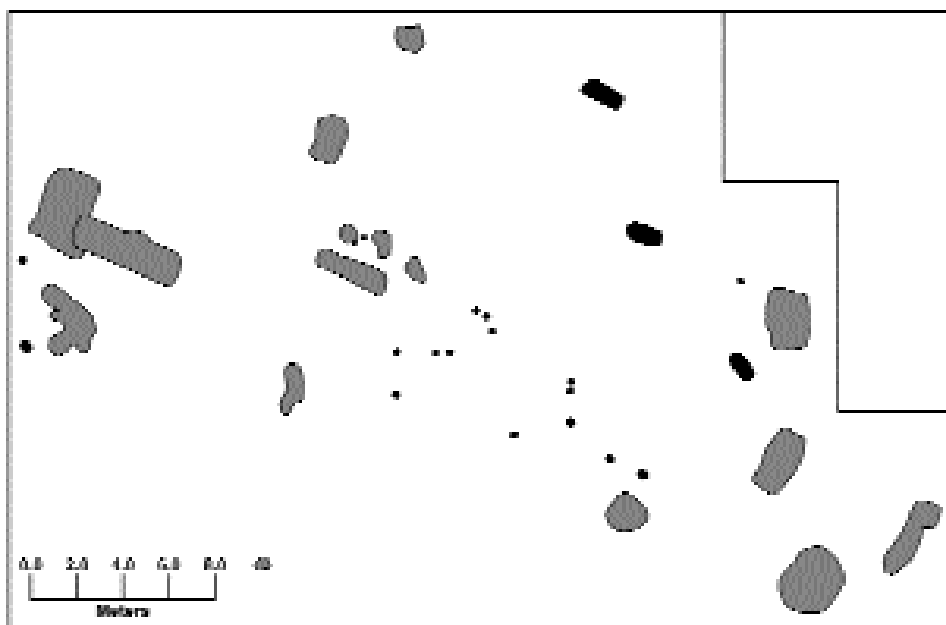
Obr. 22. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrád. Distribuce zvířecích kostí v nadložních vrstvách. – Fig. 22. Pohansko near Břeclav – Lesní hrád. Distribution of animal bones in overburden layers.



Obr. 23. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrád. Distribuce keramiky v nadložních vrstvách. – Fig. 23. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrád. Distribution of ceramics in overburden layers.



Obr. 24. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrád. Distribuce nediferencovaného odpadu v nadložních vrstvách. – Fig. 24. Pohansko near Břeclav – Lesní hrád. Distribution of undifferentiated waste in overburden layers.

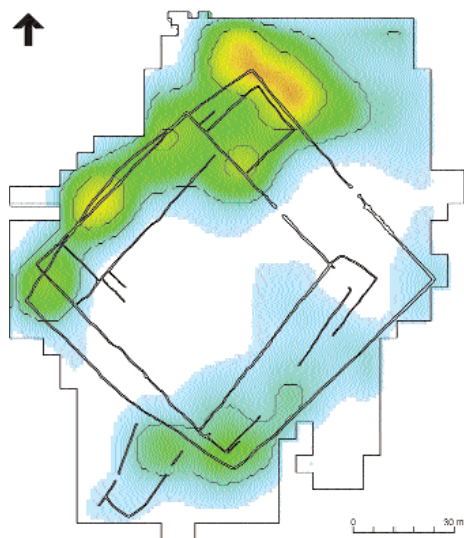


Obr. 25. Pohansko u Břeclavi – Lesní hrád. Kúlová konstrukce vstupu do usedlosti. Černě: hroby a kúlové jámy; šedě: sídlištní objekty. – Fig. 25. Pohansko near Břeclav – Lesní hrád. Post structure at the entrance to a homestead. Black: graves and post holes; grey: settlement features.

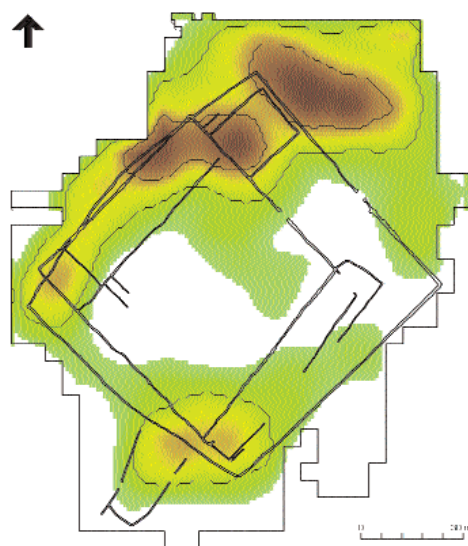
žitých argumentů v procesu validace lze totiž považovat zjištění, že se podobná struktura zcela nezávisle projeví v prostoru na různých úrovních. Vhodnou externí evidencí, kterou lze pro tyto účely využít, je distribuce sídlištního odpadu, z něhož zůstaly do dnešních dnů zachovány střepy z nádoby, zvířecí kosti či mazanice z destruovaných staveb. Při validaci budeme sledovat, zda je rozložení odpadu kompatibilní s pravouhlymi sídlištními strukturami a zda jsou obě nezávislé struktury navzájem prostorově i funkčně propojeny. Např. při výzkumu komunikačních schémat vrcholně středověkých hradů se prokázalo, že v nejvytíženějším prostoru hlavního tahu neměl odpad (např. v podobě velkých keramických fragmentů) šanci na dochování. Podléhal zde rozšlapaní, rozježdění, erozi či úklidu (Durdík 1998, 210–211).

Na řešení tohoto úkolu byl zaměřen archeologický terénní výzkum, který proběhl v letech 1999–2003 v poloze Lesní hrád v jv. sektoru vnitřní plochy hradiska (obr. 18). Byla zde zjištěna jedna z pravouhlych struktur složených ze zahloubených objektů (modře), hrobů (žlutě), povrchových staveb a řad kúlových jamek (černě) a žlabu (zeleně). Prostor vybraný pro výzkum nebyl narušen zemědělskou či stavební činností. Jedinou výjimkou je několik jam, souvisejících s těžbou písku v 19. století. Tento recentní zásah však poškodil pouze malou část zkoumané plochy (obr. 20). Většinu prozkoumané plochy pokrývala intaktní nadložní vrstva 40–70 cm mocná, v jejímž rámci byl dochován i původní povrch z raného středověku, který se projevoval kumulací artefaktů i ekofaktů v jedné výškové úrovni. Z hlediska barvy a charakteru půdy se však vrstva jevila jako homogenní a vizuálně ji nebylo možno členit.

Pro potřeby prostorové analýzy byla celá prozkoumaná plocha rozčleněna metrovou sítí, na jejímž základě byly definovány čtvercové tzv. uzavírající polygony o rozměrech 1 x 1 m (obr. 19). Při výzkumu byly jednotlivé kategorie nálezů (především keramika, kosti a mazanice) z nadložní vrstvy (tzn. z původního povrchu a nejsvrchnějších částí zahloubených objektů) podle těchto polygonů evidovány. Výsledkem analýzy je databáze, která obsahuje 4025 entit (jednotlivé prokopané polygony/čtverce 1 x 1 m), charakterizovaných počtem a hmotností fragmentů keramiky, zvířecích kostí a mazanice, které v nich byly nalezeny. Pro kvantifikaci nálezů se v průběhu dalšího zpracování jako nejvhodnější jevila hmotnost. Tento údaj



Obr. 26. Pohansko u Břeclavi – tzv. velmožský dvorec. Distribuce zvířecích kostí v nadložních vrstvách. –  
Fig. 26. Pohansko near Břeclav – magnate's court. Distribution of animal bones in overburden layers.



Obr. 27. Pohansko u Břeclavi – tzv. velmožský dvorec. Distribuce keramiky v nadložních vrstvách. –  
Fig. 27. Pohansko near Břeclav – magnate's court. Distribution of ceramics in overburden layers.

do určité míry eliminuje působení fragmentarizace, která v nadložních vrstvách působila zvláště intenzivně. Údaje o hmotnosti nálezů byly v programu GeoMedia propojeny s grafickou reprezentací jednotlivých polygonů, a tak lokalizovány v prostoru. V programu GeoMedia Grid byly získané hodnoty interpolovány s pomocí statistické funkce Local Scan, při níž byla vypočítávána průměrná hmotnost jednotlivých druhů nálezů v pohyblivém okně o průměru 3 m. Výsledkem interpolace je distribuční mapa, v níž je hustota nálezů vyjádřena odstínem barvy. V případě mazanice (obr. 21) sahá spektrum barev od červené (nejvyšší hustota) přes žlutozelenou po bílou (nulový výskyt mazanice). Distribuční mapa zvířecích kostí (obr. 22) využívá barvy od světle hnědé (nejvyšší hustota) přes zelenou po bílou (nulový výskyt kostí). Nejvyšší hustota keramiky (obr. 23) je na mapě znázorněna tmavohnědou barvou a její nulový výskyt barvou bílou. Středním hodnotám odpovídá barva tmavozelená. Hranice jednotlivých zón byly vektorizovány a ve všech plánech jsou vymezeny linií. Kromě hustoty nálezů jsou v plánech vizualizovány i zahloubené sídlištní objekty (šedě), hroby (černě), kúlové jamky a žlab (jako tzv. vymežující polygony).

Ze srovnání všech tří distribučních map vyplývá následující zjištění. Kumulace odpadů se vážou na zahloubené (kosti, keramika) i povrchové (mazanice) sídlištní objekty. Odpad se logicky objevoval v nejbližším okolí míst, kde byly soustředěny různé sídlištní, stavební i výrobní aktivity. Odpadky byly odhazovány do nejbližšího okolí obydlí či dílen (Neustupný 1996, 497), odkud se kvůli postpozičním procesům zčásti dostávaly i zpět do jejich výplní. Mnohem překvapivější je fakt, že koncentrace keramických střepů a zvířecích kostí vznikaly i v místech, kde se žádné sídlištní objekty ani kúlové jamky nevyskytují. Zde musíme předpokládat existenci tzv. povrchových odpadových areálů v pojetí E. Neustupného (1996, 498–500). Jedná se o místo či místa, kde byl po určitou dobu v rámci sídelního areálu ukládán odpad na tehdejší povrch. Během času se mohla jejich poloha měnit a nelze vyloučit, že postupně pokryly převážnou část sídelního areálu. Podobný způsob ukládání odpadu se předpokládá i na franckých venkovských sídlištních z raného středověku, kde zcela chybějí zahloubené jámy s odpadem (Geisler 1996, 772).

V poloze Lesní hrůd na Pohansku, kde nepředpokládáme dlouhodobé osídlení, identifikujeme tyto odpadové areály jako koncentrace nálezů. Důležité je zjištění, že se artefakty stejného druhu v některých případech shlukují na různých místech. V severní části prozkoumané plochy zaznamenáváme výraznou

koncentraci keramiky, zatímco zvířecí kosti se ve zvýšené míře vyskytují v jz. rohu výzkumu. Tato funkční prostorová strukturovanost svědčí o třídění odpadu při jeho ukládání do sekundárních poloh (*Neustupný 1996*, 501). Mazanice je vyloženě vázaná na kúlové jamky či mělké základové žlaby a souvisí s destrukcí nadzemních staveb.

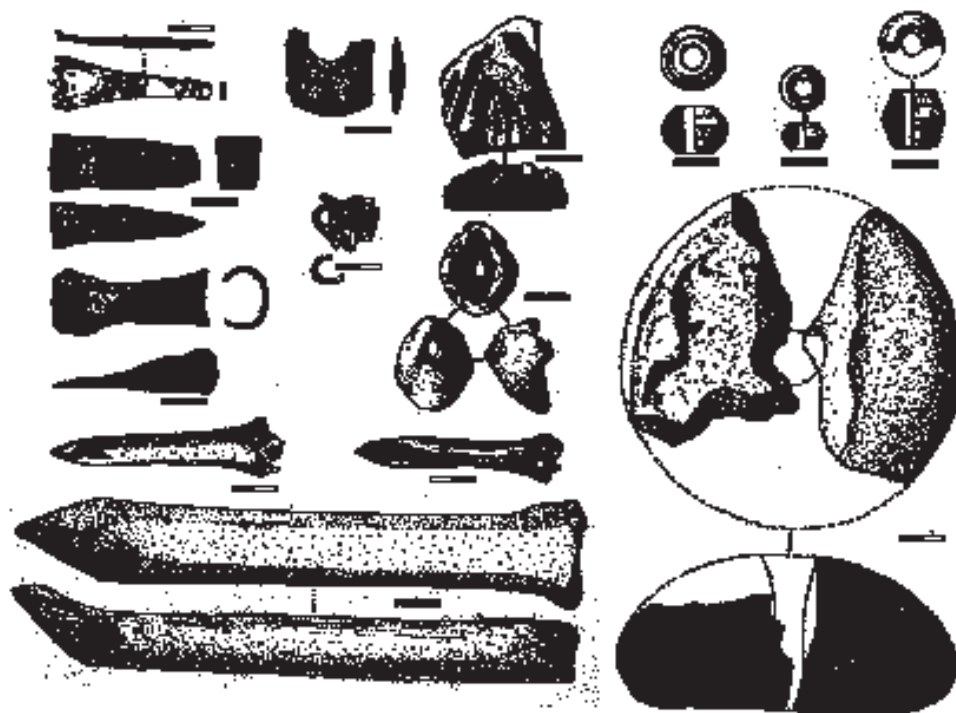
I přes rozdíly, které existují mezi různými druhy odpadů, lze identifikovat společnou tendenci v jejich distribuci. Ta vynikne, sloučíme-li kumulace keramiky, kostí i mazanice v jeden celek (*obr. 24*). Výsledný plán zobrazuje výskyt jakéhokoli odpadu na ploše výzkumu na Lesním hrůdu. Nejnápadnějším jevem, který lze na základě tohoto plánu identifikovat, je prázdný prostor uvnitř pravoúhlé struktury, kterou se snažíme validovat. Zde se neobjevuje sídlištní odpad, ani žádné zahloubené či povrchové stavby, konstrukce či hroby. Sídlištní odpad je soustředěn buď v okolí staveb, či v odpadních areálech mimo pravoúhlou strukturu. Prostor bez nálezů má přibližně obdélníkový tvar, který koresponduje s celkovým tvarem struktury. Registrujeme zde i dva výraznější výběžky, které z něj vycházejí směrem na Z a na SV. Prostor bez nálezů v záp. části souvisí patrně s těžbou písku, která zde v 19. století probíhala. Jiné vysvětlení však musíme hledat u sv. výběžku, který prochází zvláštní kúlovou konstrukcí (*obr. 25*), na niž se neváže výraznější koncentrace mazanice, čímž se vymyká z běžného úzu. Nelze vyloučit, že se jedná o vstup do vnitřních částí pravoúhlé sídlištní struktury a že koridor bez nálezů souvisí s komunikací.

Charakter celé struktury je velice podobný tzv. velmožskému dvorci z Pohanska. Zde je také možné vymapovat distribuci odpadu v povrchových vrstvách, i když v rastru hrubším než v případě Lesního hrůdu. Základní entitou je zde uzavírající polygon o rozměrech 5 x 5 m, v jehož rámci byly evidovány nálezy z vrstev (*Dostál 1975*, 15, plán 4). Keramické střepy a zvířecí kosti jsou kvantifikovány absolutním počtem. Na základě těchto údajů byla v programu GeoMedia Grid provedena s pomocí statistické funkce Local Scan interpolace, která vycházela z průměrného počtu fragmentů obou druhů nálezů v pohyblivém okně o průměru 20 m. Ve výsledné distribuční mapě jsou největší hustoty nálezů označeny tmavšími hnědými tóny a menší hustota světlejší modrou či zelenou barvou. Bílé plochy vymezují prostor s minimálním zastoupením odpadu. Kromě distribuce odpadu je na obrázcích zaznamenán i průběh palisády tzv. velmožského dvorce (*obr. 26 a 27*).

Z výsledných plánů je dobře patrné, že také v tzv. velmožském dvorci se uprostřed nacházela prázdná plocha bez pozůstatků staveb i sídlištního odpadu. Střední část je téměř prázdná, stejně jako koridor, který z ní vyběhává směrem ke vstupu do dvorce. Nálezy v kulturní vrstvě se koncentrují nad rezidenčními objekty panovníckého sídla a na obvodu dvorce. Značná nasycenost vrstvy nálezů se jeví v severní a jižní části, již vně palisády. V jižní části se odpad nachází uvnitř ohrady označené jako obj. 126 (*Dostál 1975*, 120–122, *obr. 3*, příloha 4). I když *B. Dostál (1975, 32)* soudí, že se mohlo jednat o ohrazení menší usedlosti, nelze vzhledem k absenci jasných sídlištních objektů (s výjimkou dvou kúlových konstrukcí a dvou nahromaděných drobných kamenů; *Dostál 1975*, 331–332, *tab. 27*) vyloučit ani možnost, že se jednalo o speciální ohrazený areál hospodářské funkce, kam byl z dvorce mj. přemisťován i odpad. Ohrazené odpadové areály předpokládá na pravěkých sídlištních (např. v knovízské kultuře) i *E. Neustupný (1996, 501)*.

Distribuce odpadu identifikovaná při výzkumu na Lesním hrůdu je plně kompatibilní a prostorově i funkčně propojená s pravoúhlými sídlištními strukturami, které patří spolu s dalšími ke komplexní struktuře vyššího řádu. Podobné rozložení odpadu bylo rozpoznáno i v nadložních vrstvách (na původním povrchu) tzv. velmožského dvorce, což prakticky vylučuje domněnku o náhodě působící při jeho vzniku. Tato zjištění jsou vážným argumentem pro validaci prostorových struktur mladší velkomoravské fáze.

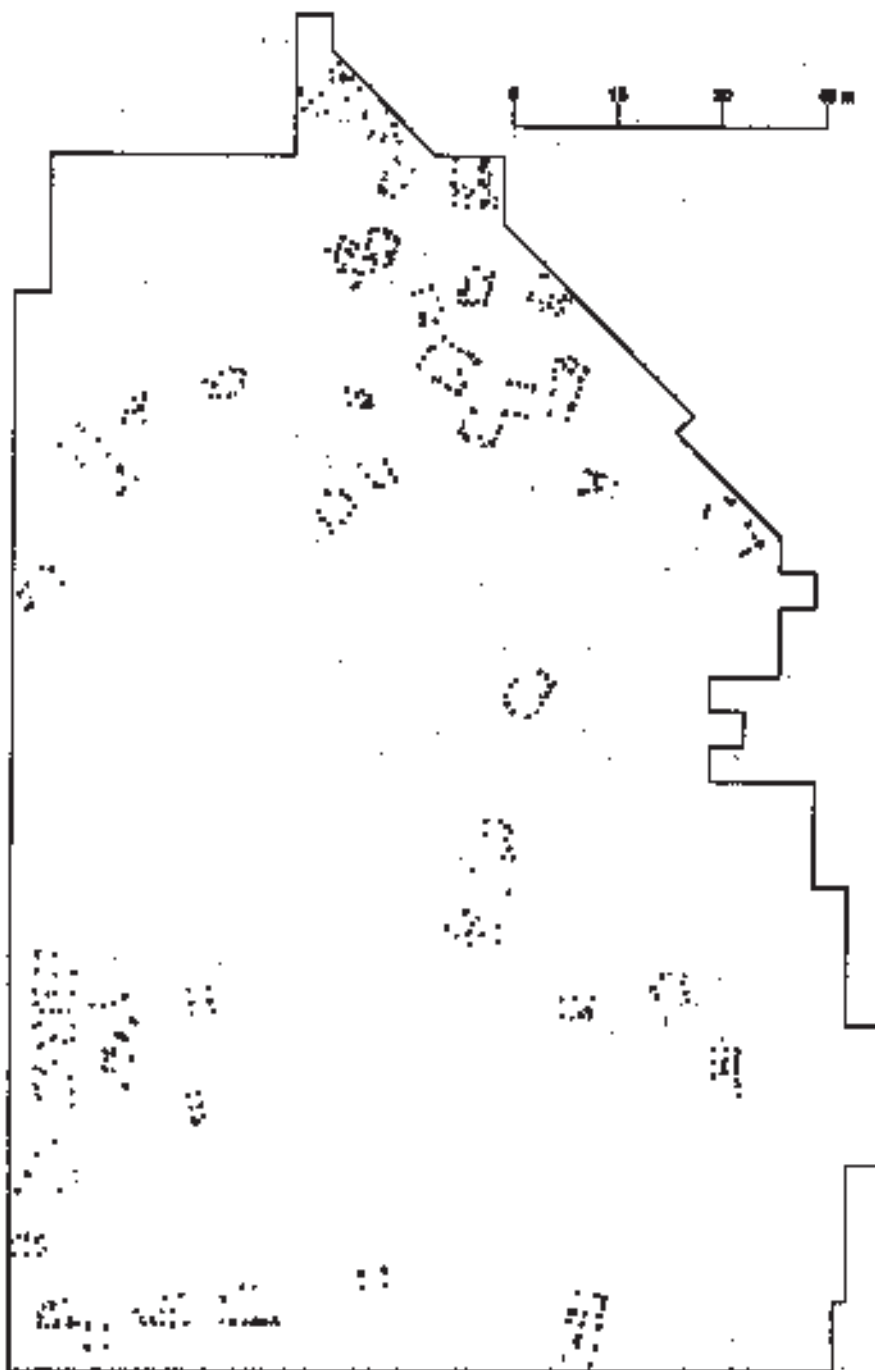
Podle nálezů (*obr. 28*), které z těchto sídlištních struktur pocházejí, lze usuzovat, že zde žili a pracovali především řemeslníci (*Dostál 1993; Macháček 2002*). Nacházíme zde např. zbytky kovářské výroby, doložené jak kovářskými nástroji, tak výraznými koncentracemi výrobního odpadu – strusky. Známe i produkty těchto dílen, např. kroužky z brnění. Nálezy tyglíků a suroviny je zastoupena i metalurgie barevných kovů. Velice intenzivní byla textilní produkce, reprezentovaná závažnými do horizontálních stavů, přesleny a kostěnými šidly, které se koncentrují především v dlouhých zahloubených stavbách. Jejich analogie nalézáme např. na předhradí otonské falce v Tilledě, kde jsou interpretovány jako tzv. *gynoece* (*Donat 1996*, 131; *Dostál 1986*, 132–134; *Gockel 2000*, 553; *Grimm 1990*, 49–54;



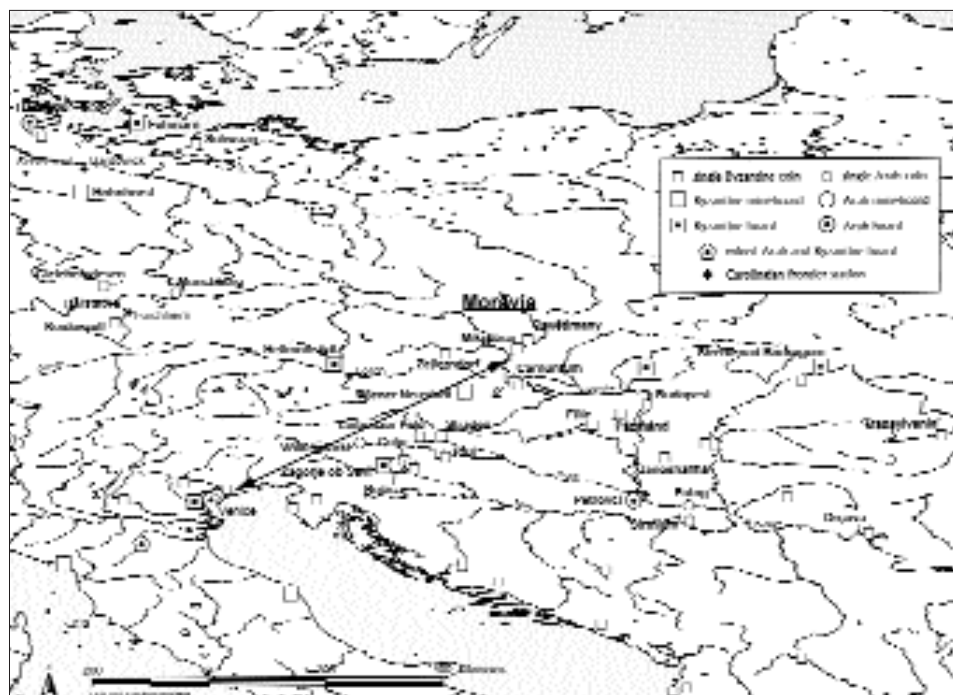
Obr. 28. Řemeslnické nástroje a kroužky z brnění z řemeslnického areálu v Lesní školce na Pohansku u Břeclavi. – Fig. 28. Craftsmen's tools and armour rings from the artisans' area of Lesní školka at Pohansko.

*Winkelmann 1977*, 111). Další řemeslníky prozrazují např. nálezy dřevoobráběcích nástrojů či odpad z výroby kostěných a parohových předmětů. Celkový obraz výrobního centra dokresluje četné studny (*Dostál 1990; Macháček 2002*). Na rozdíl od jižního předhradí zde k obytným účelům sloužily buď kúlové stavby (*obr. 29*), nebo nadzemní srubové, možná dvouprostorové domy. Obchodníci, kteří mohli přicházet na Pohansko, patrně žili ve stanech a provizorních přístřešcích. Volný prostor, který snad mohl být alokován pro tyto přechodné obyvatele, nacházíme v prostoru jižně od palatia, kde geofyzikální měření nezjistilo žádné větší zahloubené stavby. Zde mohli být např. shromažďování i otroci určené k prodeji (srov. *McCormick 2002*, 175–176, 767).

Oproti velkým emporiím západní a severní Evropy však na Pohansku nacházíme jen malé množství skutečných importů přinesených dálkovým obchodem. Je však nutné si uvědomit, že jejich přítomnost či nepřítomnost v archeologickém kontextu je podmíněna různými faktory, jako např. délkou pobytu obchodníků nebo hodnotou a charakterem importovaných artefaktů (*Hodges 1982*, 57). Příkladem může být keramika, která se na Moravu neimportovala prakticky vůbec, a to z toho důvodu, že zde byla vyráběna v dostatečném množství i vynikající kvalitě. Významný je také fakt, že tzv. Jantarová stezka (*obr. 30*), na které leží Pohansko, ztratila svůj někdejší panevropský význam. V raném středověku končila v prostoru jižní Moravy, jak ukazuje rozptýlený byzantských mincí, který vymezuje koridor mezi Benátkami a moravskými lokalitami (*McCormick 2001*, 370, 376). Ty jsou



Obr. 29. Kůlové stavby a struktury z řemeslnického areálu v Lesní školce na Pohansku u Břeclavi. – Fig. 29. Post-built and other structures from the artisans' area of Lesní školka at Pohansko near Břeclav.



Obr. 30. Jantarové stezka v raném středověku. Distribuce arabských a byzantských mincí. Podle McCormick 2001. – Fig. 30. The Amber Route in the Early Middle Ages. Distribution of Arab and Byzantine coins. After McCormick 2001.

svým způsobem konečnou stanicí, kde kupcům zůstávalo již jen malé množství z nákladu, který nakoupili na začátku své cesty (tzv. *Tröpfelmodell* dálkového obchodu, viz Steuer 1987, Abb. 25). Zboží, které chtěli na Moravě získat, tak směňovali spíše za obecný obchodní ekvivalent, tedy drahé kovy a luxusní látky. Navíc se importované cennosti uvnitř Moravy rychle přemísťovaly v rámci redistribučních mechanismů a do země se dostávaly spíše v místech zvýšené koncentrace společenských elit než v místě obchodních transakcí.

Pohansko mohlo díky svojí strategické poloze na vstupu do centrálního území Moravy sehrávat úlohu tzv. *port of trade* (Polanyi 1971). Zdá se totiž, že Pohansko bylo západním kupcům velice dobře známo. Jako jediné z významných moravských center mělo i německé pojmenování – Laudentburch. Jeho jméno později přešlo v pozměněné podobě i do německého názvu blízkého města Břeclavi – Lundenburg (Třeščík 1988).

## VI. Závěr

Raně středověké centrum na Pohansku bylo vybudováno podle jednotného urbanizačního konceptu na místě starší zemědělské osady. Leží na strategickém místě, kudy na Moravu vstupovaly cizí armády i obchodníci. Jeho úkolem byla vojenská ochrana i kontrola a ří-



zení dálkového obchodu. Zároveň zde byla koncentrována profesionální řemeslná výroba. Lokality tohoto typu mohl vybudovat pouze člověk s nejvyšší autoritou v zemi, tedy panovník. Ten zde měl i jednu ze svých rezidencí, kterou nechal vystavět po vzoru karolinské falce. Důvody, které vedly moravského panovníka k obrovské investici do rozsáhlé aglomerace na Pohansku, jež neměla v sousední franské říši obdobu (ani opodstatnění), vyplývají z jeho snahy o vlastní emancipaci. Souvisí to se skutečností, že v 9. stol. na Moravě dosud nevznikl stát a zdejší společnost se nacházela ve stádiu tzv. *cyclical chiefdoms*. Tímto termínem charakterizuje R. Hodges přechod mezi klasickým náčelnictvím a státem, při kterém se centrální moc postupně upevňuje a přejímá kontrolu nad ekonomikou oblastí (Hodges 1982, 27, 187–188). Systém se transformuje až do stavu, kdy náčelník nakumuluje dostatečné bohatství nutné k tomu, aby se separoval od zbývajících komunity a stal se suverémem. Proces je doprovázen „mobilizací“ bohatství, s jehož pomocí náčelník prosazuje svůj status a napomáhá vzniku vládnoucích elit. Příznačná je přitom i snaha o tvrdou kontrolu nad vlastním i sousedními teritorii, která však často bývá pouze přechodného charakteru. Logickým důsledkem takového vývoje je vznik emporií, fortifikací a separátních panovnických rezidencí. Na Pohansku jsou všechny tyto tři funkce integrovány v jeden celek. Je tedy zároveň *munitium*, *emporium* i *palatium* moravských panovníků, s nimiž bylo osudově spojeno. Pohansko zaniklo po jejich pádu, aniž se stačilo proměnit v tzv. regionální solární centrum, které již souvisí se vznikem státu a počínající tržní ekonomikou (Hodges 1982, 197; 2000, 79; Smith 1976, 338–345). Tato centra se v Čechách i na Moravě objevila až v 11. stol. (Žemlička 1996, 18–21).

Pohansko lze chápat i jako komplementární sídliště k nejvýznamnějšímu centru raně středověké Moravy v Mikulčicích, které leží ve vzdálenosti pouhých 16 km vzdušnou čarou. Zde bylo jistě sídlo panovnické a církevní moci a místo, kde příslušníci nejvyšší sociální vrstvy drželi své majetky. Svědčí o tom pozůstatky dvanácti kostelů a koncentrace předmětů prestižní povahy (Poulik 1975; Poláček 2000b, 317–319). Pohansko a Mikulčice tvoří charakteristickou dvojici, podobně jako např. Winchester a Hamwic v raně středověkém Wessexu (Biddle 1976, 114–116).

Strukturální podoba mezi raně středověkými centry na Moravě, v anglosaských královstvích a vikingském světě nebyla náhodná. Nesouvisela však s přímým přenášením vzorů mezi geograficky odlehlými oblastmi. Šlo spíše o jednu z reakcí na vznik karolinské říše, jež integrovala rozvinutá teritoria bývalých římských provincií. Na jejím západním, severním i východním okraji se postupně etablovaly společenské útvary, které na shodné podněty působící z říše reagovaly sice nezávisle, přesto však velice podobně. Celý proces vyústil, v pojetí R. Hodgese (1982, 189–193), ve vznik tzv. sekundárních států. Na Moravě však nebyl tento vývoj v důsledku vnějších ořesů úspěšně završen. Metamorfózující a dosud nestabilní společenský systém se zde zhroutil těsně před branami státnosti. Z perspektivy pomalých změn, odehrávajících se v delším konjunkturálním čase, resp. v čase dlouhého trvání, s nimiž je archeologie schopna pracovat (Smith 1992, 29), stát v 9. stol. na Moravě ještě nevznikl.

## Prameny a literatura

- Albrecht, S.* 2003: Geschichte der Großmährenforschung in der Tschechischen Ländern und in der Slowakei. Praha.
- Andrews, P.* 1997: Excavations at Hamwic. Volume 2: Excavations at Six Dials. Council for British Archaeology Research Report 109. London.
- Astill, G.* 1994: Archaeological theory and the origins of English towns – a review, *Archaeologia Polona* 32, 27–71.
- Biddle, M.* 1976: Towns, in: D. M. Wilson ed., *The Archaeology of Anglo-Saxon England*, Cambridge, 99–150.
- Binding, G.* 1996: Deutsche Königspfalzen. Von Karl dem Großen bis Friedrich II. (765–1240). Darmstadt.
- Bowlus, Ch.* 1995: Franks, Moravians, and Magyars. The Struggle for the Middle Danube. Philadelphia.
- Bravermanová, M. – Charvát, P. – Novák, V. – Tomková, K.* 2000: Der Handel zwischen West und Ost, in: *Wieczorek – Hinz Hg. 2000*, 136–138.
- Brisbane, M.* 1988: Hamwic (Saxon Southampton): an 8<sup>th</sup> century port and production centre, in: R. Hodges – B. Hobley eds., *The rebirth of towns in the west AD 700–1050*, Council for British Archaeology Research Report 68, 101–108.
- Bücker, Ch. – Hoeper, M.* 2000: Dispersed and nucleated settlements in southwest Germany in Merovingian times, in: *Ruralia III. Památky archeologické – Suppl 14*, Praha, 217–232.
- Clarke, H – Ambrosiani, B.* 1991: Towns in the Viking Age. Leicester.
- Donat, P.* 1996: Gebesee – zur Problematik ottonischer Königshöfe, Göttingen, in: L. Fenske Hg., *Deutsche Königspfalzen*. Bd. 4, Göttingen, 110–148.
- 1999: Gebesee – Klosterhof und königliche Reisestation des 10.–12. Jahrhunderts. Stuttgart.
- Dostál, B.* 1975: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- 1979: K opevnění hradiska Břeclavi – Pohanska, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 24*, 73–93.
- 1980: Olověné hřivny z Pohanska, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 25*, 143–159.
- 1982a: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi – Pohanska, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 27*, 135–201.
- 1982b: K časně slovanskému osídlení Břeclavi – Pohanska. Praha.
- 1984: Východní brána hradiska Pohanska, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 29*, 143–166.
- 1985: Břeclav – Pohansko III. Časně slovanské osídlení. Brno.
- 1986: Velké zahloubené stavby z Břeclavi – Pohanska, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 31*, 97–137.
- 1988: Velmožské dvorce ve struktuře velkomoravského státu, *Slovenská archeológia* 36, 283–290.
- 1990: Velkomoravské studny z řemeslnického areálu Břeclavi – Pohanska, *Archeologické rozhledy* 42, 376–390.
- 1993: Ein Handwerkliches Areal des 9. Jh. in Břeclav – Pohansko (Mähren), in: *Actes du XII<sup>e</sup> Congrès ISPP 4*, Bratislava, 220–225.
- 1998: Über die Anfängen der slawischen Graphittonkeramik in Mähren, in: L. Poláček Hg., *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice IV*, Brno, 67–86.
- Drozdová, E.* 2001: Antropologická charakteristika staroslovanského obyvatelstva hradiště Pohansko u Břeclavi, in: Z. Měřínský ed., *Konference Pohansko 1999. Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana I*, Brno, 111–125.
- Durdík, T.* 1998: Několik poznámek ke vztahu českých hradů ke komunikacím a jejich komunikačnímu schématu, *Archaeologia historica* 23, 203–213.
- Eggers, M.* 1995: „Das Großmährische Reich“ – Realität oder Fiktion?: Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert. Stuttgart.
- Gabriel, I.* 1986: „Imitatio imperii“ am slawischen Fürstenhof zu Starigrad/Oldenburg (Holstein). Zur Bedeutung karolingischer Königspfalzen für den Aufstieg einer „civitas magna Savorum“, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 357–367.
- Geisler, H.* 1993: Studien zur Archäologie frühmittelalterlicher Siedlungen in Altbayern. Straubing.
- 1996: Haus und Hof der Franken, in: *Die Franken. Wegbereiter Europas*, Mainz a. R., 769–773.

- Geisler, H.* 1997: Haus und Hof im frühmittelalterlichen Bayern nach den archäologischen Befunden, in: H. Beck – H. Steuer Hg., Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit, Göttingen, 461–483.
- Gilíková, H.* 1997: Surovinová základna raně středověkých žernovů na příkladě lokalit Chotěbuz-Podobora u Českého Těšína a Pohansko u Břeclavi. Rkp. diplomové práce, Přírodovědecká fakulta MU, Brno.
- Gockel, M.* 2000: Die deutsche Königspfalzen. Bd. 2. Thüringen. Göttingen.
- Goldář, J. – Kučera, M. – Macháček, J.* 2003: The application of GIS in the archaeology – intra and inter site analysis in Břeclav – Pohansko, Czech Republic, in: M. Konečný ed., Digital Earth – Information Resources for Global Sustainability, Brno, 246–262.
- Goldář, J. – Macháček, J.* 2004: Velkomoravské hradiško Pohansko a jeho zázemí, in: H. Hrib – E. Kordějovský edd., Lužní les v Dyjsko-moravské nivě, Břeclav, 513–526.
- Grimm, P.* 1968: Die Pfalz Tilleda am Kyffhäuser. Die Hauptburg. Berlin.
- 1990: Tilleda – eine Königspfalz am Kyffhäuser. Die Vorburg und Zusammenfassung. Berlin.
- Havlík, L.* 1964: Velká Morava a středoevropští Slované. Praha.
- Hodges, R.* 1982: Dark age economics. London.
- 1988: The rebirth of towns in the early Middle Ages, in: R. Hodges – B. Hobley eds., The rebirth of towns in the west AD 700–1050. Council for British Archaeology Research Report 68, London, 1–7.
- 2000: Towns and Trade in the Age of Charlemagne. London.
- Charvát, P.* 2000: Bohemia, Moravia and Long-Distance Trade in the 10<sup>th</sup>-11<sup>th</sup> Centuries, in: Quaestiones Mediae Aevii Novae 5, Warszawa, 255–266.
- Jankuhn, H.* 1967: Der Handel zwischen Großmähren und dem Frankenreich, in: Großmähren ein versunkenes Slavenreich im Lichte neuer Ausgrabungen. Ausstellung der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften im Museum für Vor- und Frühgeschichte, Schloß Charlottenburg, Berlin (West), Berlin, 93–96.
- Kalousek, F.* 1971: Břeclav – Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- Klápště, J.* 2003: Dějepis a archeologie: příbuzenství jak se patří, in: J. Klápště – E. Plešková – J. Zemlička edd., Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha, 96–109.
- Kratochvíl, Z.* 1992: Zvířecí kostní materiál z jižního předhradí Břeclavi-Pohanska, in: J. Vignatiová, Břeclav – Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí, Brno, 101–104, 155.
- Kostelníková, M.* 1980: Rozbor textílií z pohřebiště u kostela v Břeclavi – Pohansku, in: B. Dostál – J. Vignatiová edd., Slované 6.–10. století, Brno, 143–147.
- Kučera M.* 1986: Postavy veľkomoravskej histórie. Martin.
- Kučerovská T.* 1998: Münzfunde aus Mikulčice, in: L. Poláček Hg., Studien zum Burgwall von Mikulčice III, Brno, 151–170.
- Lübke, Ch.* 2000: Die Burg Meißen, in: *Wieczorek – Hinz Hg.* 2000, 701–702.
- Macháček, J.* 2001a: Pohansko bei Břeclav – ein bedeutendes Zentrum Großmährens, in: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský edd., Velká Morava mezi Východem a Západem, Brno, 275–290.
- 2001b: Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav – Líbivá 1995–1998, in: Z. Měřinský ed., Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana I, Brno, 39–62.
- 2002: Břeclav – Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Brno.
- 2003: Archeologie, historie a teorie systémů, in: L. Šmejda – P. Vařeka edd., Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného, Plzeň, 121–130.
- Macháček, J. – Pleterski, A.* 2000: Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik), in: Studia mythologica Slavica III, Ljubljana, 9–22.
- McCormick, M.* 2001: Origins of the European Economy. Communications and Commerce AD 300–900. Cambridge.
- 2002: Verkehrswege, Handel und Sklaven zwischen Europa und dem Nahen Osten um 900: Von der Geschichtsschreibung zur Archäologie, in: J. Henning Hg., Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit, Mainz a. R., 171–180.
- Neustupný, E.* 1986: Nástin archeologické metody, Archeologické rozhledy 38, 525–548.
- 1993: Archaeological method. Cambridge.
- 1996: Poznámky k pravěké sídlištní keramice, Archeologické rozhledy 48, 490–509.
- 2002: Archeologie a historie, in: E. Neustupný red., Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla, Dobrá Voda u Pelhřimova, 141–152.
- Poláček, L.* 2000a: Der mährische Handel, in: *Wieczorek – Hinz Hg.* 2000, 146–147.

- Poláček, L. 2000b: Mikulčice, in: *Wieczorek – Hinz Hg. 2000*, 317–322.
- Poláček, L. – Dvorská, J. Hg. 1999: Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talau der March. Internationale Tagungen in Mikulčice V. Brno.
- Polanyi, K. 1971: Ports of Trade in Early Societies, in: G. Dalton ed., *Primitive, Archaic and Modern Economies. Essays of Karl Polanyi*, Boston, 238–260.
- Poulik, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Schmid-Hecklau, A. 2000: Die archäologischen Untersuchungen auf der Burg Meißen, in: *Wieczorek – Hinz Hg. 2000*, 703–706.
- Smith, C. A. 1976: Exchange Systems and the Spatial Distribution of Elites: The Organization of Stratification in Agrarian Societies, in: C. A. Smith ed., *Regional Analysis. Vol. II. Social Systems*, New York – San Francisco – London, 309–374.
- Smith, M. E. 1992: Braudel's temporal rhythms and chronology theory in archaeology, in: A. B. Knapp ed., *Archaeology, Annales, and ethnohistory*, Cambridge, 23–33.
- Steuer, H. 1987: Der Handel der Wikingerzeit zwischen Nord- und Westeuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse, in: K. Düwel – H. Jankuhn – H. Siems – D. Timpe Hg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV*, Göttingen, 113–197.
- Staňa, Č. 1985: Mährische Burgwälle im 9. Jahrhundert, in: H. Friesinger – F. Daim, *Die Bayern und ihre Nachbarn II*, Wien, 157–200.
- Stork, J. 1998: Friedhof und Dorf, Herrenhof und Adelsgrab, in: K. Fuchs et al. Hg., *Die Alamannen*, Stuttgart, 290–310.
- Štefanovičová, T. 2000: Devín und Preßburg (Bratislava) – zwei bedeutende Burgen des Frühmittelalters an der mittleren Donau, in: *Wieczorek – Hinz Hg. 2000*, 327–329.
- Štelcl, J. 1971: Kamenné památky velkomoravského Pohanska. Petrografický průvodce po archeologických kamenných památkách Pohanska. Mikulov.
- Švecová, R. 2000: Nálezy kostenej a parohovej industrie z predveľkomoravských a veľkomoravských sídlisk na Pohansku u Břeclavi do roku 1995, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity – řada archeologická M 5*, 61–97.
- Třeštík, D. 1973: „Trh Moravanů“ – ústřední trh Staré Moravy, *Československý časopis historický* 21, 869–894.
- 1988: Lauenburh. O jménu velkomoravského Pohanska, *Časopis Matice moravské* 97, 281–292.
- 2000: Anläufe zur Gestaltung des slawischen Reiches: Großmähren, in: *Wieczorek – Hinz Hg. 2000*, 298–303.
- 2001: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871. Praha.
- 2003: Dějiny ve věku nejistot, in: J. Klápště, – E. Plešková – J. Žemlička edd., *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha, 23–44.
- Vignatiiová, J. 1980: Součásti jezdecké výstroje z nálezů na Pohansku u Břeclavě, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 25*, 161–198.
- 1992: Břeclav – Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno.
- 1993: Karolínské meče z Pohanska u Břeclavi, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 38*, 91–109.
- 1996: Zum Stand der Erforschung des Burgwalls Břeclav – Pohansko, in: Č. Staňa – L. Poláček Hg., *Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice III*, Brno, 260–266.
- Warnke, Ch. 1987: Der Handel mit Wachs zwischen Ost- und Westeuropa im frühen und hohen Mittelalter, in: K. Düwel – H. Jankuhn – H. Siems – D. Timpe Hg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV*, Göttingen, 545–569.
- Wallerstein, I. 1999: Dědictví sociologie – příslib společenských věd, *Sociologický časopis* 35, 3–15.
- Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. Hg. 2000: Europas Mitte um 1000. Katalog. Stuttgart.
- Winkelmann, W. 1977: Archäologische Zeugnisse zum frühmittelalterlichen Handwerk in Westfalen, in: K. Hauck Hg., *Frühmittelalterliche Studien. Bd. 11*, Berlin – New York, 92–126.
- Wolfram, H. 1987: Die Geburt Mitteleuropas, in: *Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien.
- Žemlička, J. 1996: Entstehung und Entfaltung der Marktorganisation in Böhmen und Mähren, in: *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa. Památky archeologické – Suppl. 6*, Praha, 17–27.
- 2002: Mähren, in: *Lexikon des Mittelalters VI*, München, 106–110.

### Early Medieval centre in Pohansko near Břeclav/Lundenburg: *munitio, emporium or palatium of the rulers of Moravia?*

The history of Great Moravia, as we know it from the written sources, is, above all, a history of military conflicts with the neighbouring East Frankish Empire. However, it is also a period of unexpected cultural growth of the whole region symbolized by the activities of the Byzantine mission and the creation of original Slavic literature. The above mentioned aspects of the development of Great Moravia are reflected in the rich archaeological finds from the ongoing systematic field excavations that started in the 1950s (Albrecht 2003, 128–136, 178–192). In Moravia and Slovakia the investigation was focused mainly on the extensive early mediaeval agglomerations (*fig. 1*), with stone-built religious architecture, massive fortifications, rich graves of the local elite and evidence of intense craftsmanship and long-distance trade. One of those agglomerations that stand out is Pohansko near Břeclav, a site exceptional both for its character and function within Early Medieval Moravia, and the extent of our archaeological knowledge about it. The in-depth knowledge that we have gained is due to large scale field excavations, modern processing using state-of-the-art computer technology and across-the-board multi-discipline collaboration.

The Early Medieval centre at Břeclav – Pohansko lies on the Moravian-Austrian border in the south-eastern corner of the Czech Republic, in an area of floodplain forests above the confluence of the rivers Morava and Dyje. Archaeological research at the site has been underway since 1958 and has uncovered a wealth of artifacts providing insight into early medieval society and culture. In that time, 140 731 m<sup>2</sup> have been excavated (*fig. 2*), uncovering 1346 settlement features, 872 graves with skeletal remains, 55 cremations and thousands of post holes. More than 210 000 artifacts have been inventoried from the excavations here.

The excavations carried out have identified, first of all, a settlement from the time of the great Slavic migration from the 6<sup>th</sup> century to the first half of the 10<sup>th</sup> century AD. The fortification was built sometime in the 9<sup>th</sup> century. A magnate's court was found within the enclosure in the north-west part of the site. The other area within the enclosure was occupied by craftsmen. Significant settlement activity has also been identified in the baileys.

In the 9<sup>th</sup> century the Early Medieval agglomeration in Pohansko covered an area of approximately 50–60 hectares. Archaeological investigations or geophysical measurements identified remains showing intense settlement activity within the whole area. At any rate, Pohansko cannot be considered as self-sufficient, especially in terms of food production. Situated in the floodplain of the Dyje (Thaya), the immediate surroundings of Pohansko were hardly suitable for agricultural production even in the Middle Ages. As a result, a network of agricultural settlements arose in the environs of the Pohansko, in the area where the floodplain borders with the river terraces (*fig. 3*), in order to supply the populous.

The dating of the Great Moravian centre in Pohansko has been established by examining typical artifacts. In solving the chronological issues we have recently been helped by results from dendro-chronological analysis. For the time being, we have only one reliable date available from Pohansko, that of 882 (according to Jitka Dvorská), when the wooden construction of a well in the craftsmen precinct was built (*fig. 4*). Around this date we expect that the most dramatic growth in the local settlement happened.

There can be no doubt that the centre of the Early Medieval agglomeration in Pohansko is the so-called court of a magnate (*fig. 5*; Dostál 1975). As had been pointed out many times it has a resemblance to the best examples of Carolingian-Ottonian structures of a residential cum representative nature. Striking structural parallels can be found between the court in Pohansko and the *palatia* – centres of pfalzes from the Carolingian-Ottonian period. These are groups of buildings that included the royal residence, chapel and a hall (Binding 1996, 64). Pohansko may have been modelled on the Carolingian pfalz, which still remains archaeologically obscure. As *imitatio imperii* (Gabriel 1986, 360–362) it might have been built by one of the Moravian rulers where we have a very good

reason to assume that they spent part of their youth in Bavaria at one of the royal residencies there (e.g. *Kučera 1986*, 71–72).

Pohansko was, at the same time, highly important militarily. This is clear from the fact that its massive fortification was the largest, enclosed fortification in Great Moravia, the area surrounded by the rampart in Pohansko exceeds many times that of the most fortified German pfalzes known to us (*Macháček 2001a*, 283, Abb. 6). The construction of the 2 km long fortification (*fig. 7*) must have been a very complex project in terms of logistics. Pohansko was conceived as a massive Great Moravian fortress from the very beginning. The massive fortification was of cardinal importance to the existence of the large centre. Far from being merely a protection against the enemy, it also served as a barrier against the natural elements. A computer-based digital elevation model (DEM) clearly shows that, given the surrounding terrain level, the SE section of the fort was extremely low (*fig. 8*). In a floodplain this means acute danger during floods. Bearing in mind that archaeological excavation in the area provided evidence that it was extensively populated, the rampart must have acted as an effective anti-flood protection. Without it, the Early Medieval Pohansko would not have been able to withstand the natural elements, or military assaults.

Protection against the enemy was ensured both passively – through the fortification – and actively – by concentrating military forces ready for action in the vicinity of the fort. Evidence of the permanent presence of a large group of people who did not engage in agriculture or crafts abound in the southern outer ward (*Vignatiová 1980; 1992*). The area yields numerous finds confirming the presence of cavalry (*fig. 9*).

The situation established in the southern outer ward in Pohansko is by no means exceptional. It is similar to the conditions in the Early Medieval Meißen, which is well documented by both written and archaeological sources (*Lübke 2000; Schmid-Hecklau 2000*). From the strategic point of view, fortifications at the confluence of rivers, being the key nodes of any communication network, were an extremely important element in the defence against the advancing enemy.

Fortunately, contacts of Great Moravia with the world around it were not restricted to those of a military nature. Written sources tell us of merchants coming to Moravia to take part in the well-known market mentioned, among others, in the so-called tariff of Raffelstetten of 904 or in some Arabic sources. The goods which was in such great demand transported from Moravia mostly to Spain or via Venice to the Middle East, were in fact slaves (e.g. *McCormick 2001*, 691, 767, 774; 2002). The other exported “commodities” included, for example, wax, honey or horses (e.g. *Warnke 1987*). In the opposite direction, to Moravia, long-distance trade consisted of supplies of luxurious objects (*Bravermanová et al. 2000*, 136; *Jankuhn 1967; McCormick 2002; Poláček 2000a; Třeštík 1973*).

What could have the role of Pohansko been in the transfer of goods within Great Moravia? An answer to this question may be indicated by new digging complemented by extensive geophysical measurements (*figs. 13–16*). It was found that the build-up inside the fortification exhibits remarkable formal similarity with the settlement structure of the important emporia examined in Western and Northern Europe. The fundamental element of that structure is a unified urban planning concept which could only have been enforced by a higher authority – the ruler or his representative. The sites develop very quickly thanks to enormous investments through which they endeavour to gain control over the local production and distribution. There can be no doubt they are permanently inhabited urban-type settlements. They can be distinguished by the street layout, built to a plan within a pre-defined grid overlying the former cluster structure.

It seems that the build-up in the emporia allocates too much space and extends over an unusually large area, compared to the Later Medieval standards. Sites of this type (such as Hamwic/Southampton – 45 ha) may be 40 to 50 times bigger than the other settlements in the settlement hierarchy (agglomeration in Pohansko: 50–60 ha, fortified area 28 ha). In Pohansko, the basic unit of the build-up is a plot or a homestead rectangular in shape the sides of which are delimited by sunk structures, post-hole buildings or palisades (*figs. 17–25*). They had a similar orientation and shape as the *palatium* (court of a magnate) but were much smaller in area. While the ruler’s court took up an area of around 1 ha, the plots of the other inhabitants of the fort were up to 10 times smaller. Their

average area (0.13 ha) actually matches the dimensions of the Early Medieval farmsteads, known from the Aleman environment (Bücker – Hoeper 1998, 311–322; Geisler 1993; 1997, 461–483; Stork 1998, 290–310). Some parcels in Pohansko also embraced a small burial ground (figs. 17, 18). Judging by the finds originating from such settlement structures they were lived and worked in mostly by craftsmen (Dostál 1993; Macháček 2002).

As opposed to the large emporia in Western and Northern Europe, Pohansko yields only small quantities of real imports brought in through long-distance trade. We should bear in mind though, that their presence or non-presence in the archaeological context depends on a number of factors, such as the length of the merchant's stay or the value and nature of the imported artifacts (Hodges 1982, 57). Given its strategic position at the entrance to the central areas of Great Moravia, Pohansko may have taken on the role of the *port of trade*, according to K. Polanyi (1971). It seems that western merchants were familiar with Pohansko, the only one of the important Moravian centres which was also given a German name – Laudentburch (Třeštík 1988). Slightly modified, it was later used as the German name of the nearby town Břeclav – Lundenburg.

Summing up the considerations presented so far, we can draw the following conclusion. The Early Medieval centre in Pohansko was built to a unified urban-planning concept on the site of an earlier inconsequential agricultural settlement. Situated at a strategic location where Moravia could be accessed by foreign armies and merchants, it had the task of providing military protection and controlling long-distance trade. At the same time it was a location with concentrated professional craftsmen production. Sites of this type could only be built by a man in possession of the highest authority in the country – the ruler. He also had there one of his residencies, modelled on a Carolingian pfalz. The reasons that led the Moravian ruler to make such a huge investment in the extensive agglomeration in Pohansko are the result of his endeavour for emancipation. This is related to the fact that Moravia in the 9<sup>th</sup> century found itself in the stage of the so-called cyclical chiefdoms. The term is used by R. Hodges to refer to the transition between a traditional chiefdom and a state whereby the central power is being consolidated and takes control over the economy in the regions (Hodges 1982, 27, 187–188). The system undergoes transformation until the chief accumulates enough wealth required for separation from the rest of the community. The whole process is accompanied by the “mobilization” of wealth through which the chief consolidates his status and assists in the emergence of the ruling elites. Another typical attribute is the effort to establish tight control over his own and the neighbouring territories which are often only temporary in nature. The logical consequence of such development is the rise of the emporia, fortifications and separate royal residences. In Pohansko, all the three functions are merged into one whole. It is, at the same time, a *munitio*, *emporium*, and *palatium* of the Moravian ruler.

The structural resemblance between the Early Medieval centres in Great Moravia, the Anglo-Saxon kingdom and the Viking world is not incidental. It is not related to directly implanting models between geographically remote regions. Rather, they were a reaction to the emergence of the Carolingian empire that integrated the developed territories of the former Roman provinces. As a result of the process, social organizations are established on its western, northern and eastern limits which respond independently to the identical impulses coming from the empire, yet in a very similar manner.

English by Miloš Bartoň

## Geofyzikální měření na Pohansku u Břeclavi v letech 2000–2002

### Roman Křivánek

#### Úvod

Raně středověké hradiště Pohansko náleží u nás nejen svým historickým významem, ale i mírou a kvalitou archeologické prozkoumanosti k lokalitám mimořádným. Výsledky výzkumů dokládají nejen širokou variabilitu antropogenních aktivit, k nimž na něm docházelo, ale i jejich specifické (nenahodilé) rozložení. O pestrosti se dá hovořit i v souvislosti s jednotlivými typy objektů, které na něm původně stály. Plošný rozsah opevněné části lokality činí ca 28 ha, avšak celkovou rozlohu hradiště (včetně vnějšího zázemí) lze odhadovat až na 50–60 ha (viz *Macháček 2005*). Ve vnitřním (opevněném) i vnějším prostoru bylo archeologickým výzkumem doposud sledováno přes 10 různých velkých ploch, o celkové rozloze více než 14 ha. Při všeobecné nákladnosti a limitech jakéhokoli archeologického výzkumu v případě takto rozsáhlé lokality však zůstává mnoho ploch v rámci vnitřního (ale nepochybně i vnějšího) hradiště stále neprozkoumáno. Některé z nich jsou obtížně přístupné, zalesněné nebo je jejich terén upraven jinak, takže je u nich možnost efektivního nasazení nedestruktivních metod omezená. Jiné plochy (např. louky) jsou naopak velice vhodné i pro určitý typ časově, méně nákladného, a přitom i plošně rozsáhlejšího nedestruktivního geofyzikálního průzkumu. V letech 2000–2002 proto ve vnitřní části lokality proběhl za spolupráce mezi Ústavem archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Archeologickým ústavem AV ČR v Praze nový plošný magnetometrický průzkum.

#### Výběr ploch

Pro magnetometrický průzkum, probíhající ve třech etapách (2000, 2001, 2002), byla archeology ÚAM FF MU v Brně postupně vybrána podstatná část dobře přístupné louky v sz. polovině opevněného hradiště, západně od plochy probíhajícího archeologického výzkumu v poloze Lesní hrúd (výzkum J. Macháček 2000–2003). Z ní byly vynechány archeologicky zkoumané plochy a místa s evidentní převahou novodobých úprav terénu (prostor jezírka a severně od záměčku). V sz. části byly z magnetometrického měření vyjmuty archeologicky zkoumané plochy tzv. velmožského dvorce, sakrálního okrsku s kostelem a rozsáhlým pohřebišťem a dalších odkrytých hospodářských i jiných objektů. V sv. části byla plocha průzkumu vymezena okrajem zkoumané plochy Lesní školky s odkrytým sídlišťem řemeslníků. V jižnější části lokality před záměčkem pak byla z měření vyčleněna další archeologicky zkoumaná plocha s koncentrovaným osídlením. Pro možnost lepšího posouzení detekce a odlišných projevů různých druhů objektů byly do magnetometrického průzkumu naopak zařazeny dvě menší okrajové části zkoumaných ploch s dokumentovanými charakteristickými objekty (záp. kout velmožského dvorce s několika domy a sz. okraj sídliště řemeslníků s výrobními objekty za valem).

#### Cíle průzkumu

V areálu hradiště byly již dříve na několika menších plochách aplikovány různé metody geofyzikálního průzkumu (*Dostál – Hašek – Měřínský – Vignatiová 1981; Hašek – Mayer – Pantl et al. 1980; Hašek – Měřínský 1991; Hašek – Měřínský – Unger – Vignatiová 1983; Hašek – Unger 2001; Voňka 1985*). Jejich výsledky byly využity při následných archeologických výzkumech (*Dostál 1978; 1984; Vignatiová 1979*). Vybraná část louky v sz. úseku opevněné plochy hradiště však vzhledem ke své rozloze dříve nemohla být geofyzikálně zkoumána. Cílem plošného magnetometrického průzkumu proto především bylo získat prvotní prostorové představy o možné intenzitě osídlení sledované vnitřní části lokality, resp. o způsobu jejího využívání (event. i o charakteru členění). Při rozlišení jednotlivých lineárních izometrických archeologických objektů, popř. jejich koncentrací či ploch bez zjevné detekce podpovrchově dochovaných částí objektů, bylo dalším úkolem zhodnotit výsledky ve vztahu k archeologickým poznatkům z přilehlých ploch. Za další cíl průzkumu (resp. budoucího vy-



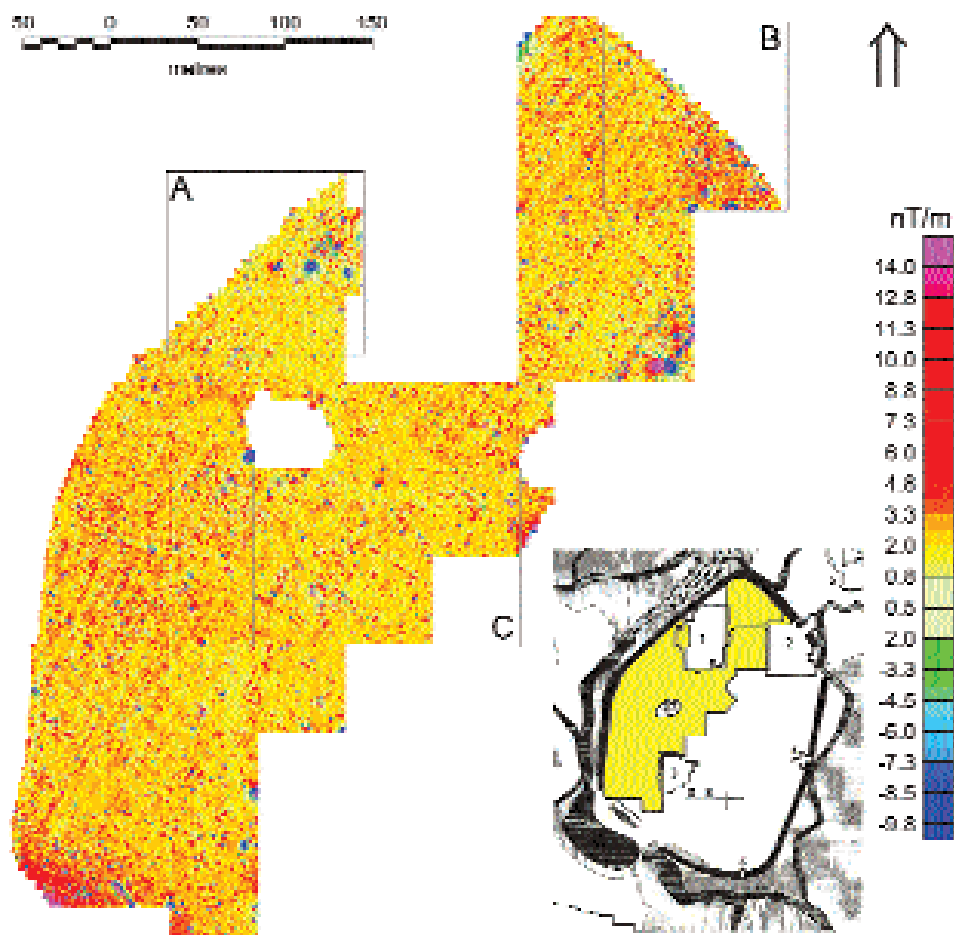
užití magnetometrických dat) pak bylo možné stanovit vytvoření nového mapového podkladu, plně provázatelného s plochami dřívějších, ale i budoucích archeologických výzkumů i jiných typů průzkumů lokality. V kombinaci s dalšími poznatky bude možné výsledků magnetometrického měření využít i při výběru archeologicky perspektivních míst pro budoucí aktivity ÚAM FF MU. Dílčím cílem dále bylo prakticky prověřit efektivitu průzkumu při různé hustotě měřených bodů.

### Metodika

Již z dřívějších výsledků archeologických výzkumů bylo možné předpokládat husté osídlení i na dalších částech vnitřní plochy hradiště. Pro požadovanou plošnou prospekci, zaměřenou především na lokalizaci nejčastějších zahloubených (ale např. i vypálených) objektů, byla zvolena optimální geofyzikální metoda – magnetometrický průzkum. Díky jednotnému vedení dřívějších archeologických výzkumů v pravidelné síti orientované ve směru S-J a V-Z bylo možné při vytyčení čtvercové sítě 50 x 50 m (ÚAM FF v Brně) plně zachovat geodetickou provázanost plošných dat archeologického výzkumu i geofyzikálního průzkumu. Pro magnetometrický průzkum byla využita kontinuálně měřící aparatura ARÚ AV ČR Praha (dvojice cesiových magnetometrů Smartmag SM-4g, Scintrex, Kanada), umožňující rozlišení i slaběji magnetických objektů či situací až do metrové velikosti. Obecně platí, že pouze některé ze sledovaných lokálních podpovrchových změn gradientu intenzity magnetického pole nesporného antropogenního původu můžeme s různou mírou pravděpodobnosti přiřadit k době využívání archeologické lokality (kupř. rozlišení výplní zahloubených objektů, vypálených materiálů či výrobních objektů, lineárních útvarů, ohrazení, fortifikací apod.). Jiné, často i výraznější magnetické změny zjevného antropogenního původu pak mohou naopak svědčit o jiných, zpravidla novodobých až recentních aktivitách (kupř. detekce kovů, navážek, úprav a zásahů do terénu, doklady orby či parcelací apod.). Obě skupiny projevů jsou v hojné a pestré míře zastoupeny i ve výsledcích magnetometrického měření na Pohansku. Ve všech třech etapách průzkumu byla používána standardní hustota měření, ca 1 x 0,25 m. V první etapě (2000) byl na části plochy testován i magnetometrický průzkum s dvojnásobnou hustotou profilů, po 0,5 m. Při srovnání výsledků průzkumu při obou hustotách měřených bodů však pouze dílčí rozdíly, zjištěné až na detailech map, vyzněly pro aplikaci méně časově i pracově nákladné varianty systematického magnetometrického průzkumu celé plochy v síti ca 1 x 0,25 m. Pro zpracování dat bylo využito geofyzikálního softwaru Oasis-Montaj (Geosoft, Kanada).

### Výsledky

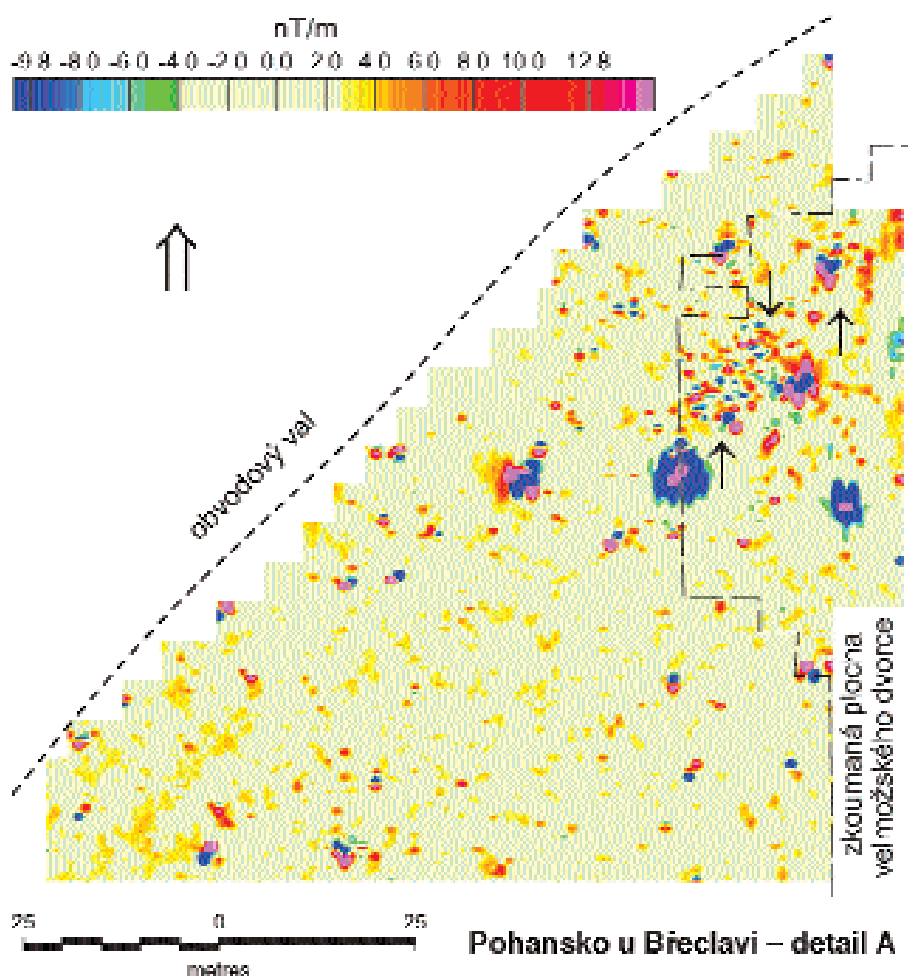
Plošný magnetometrický průzkum byl realizován v průběhu osmi dní (Křivánek 2000; 2001; 2002). Prozkoumáno bylo celkem 8,9 ha (2000 – 1,5 ha, 2001 – 3,5 ha, 2002 – 3,9 ha). Archeogeofyzikální vyhodnocení výsledků magnetometrického průzkumu můžeme provést v několika rovinách, daných i měřítkem a způsobem zpracování dílčích dat. Souhrnné výsledky průzkumu sesazené do jediného podkladu nabízejí novou celkovou (rámcovou) představu o prostorovém rozložení rozlišených magnetických anomálií v sz. části hradiště (*obr. 1*). Již při prvním pohledu na tento výstup je evidentní, že množství předpokládaných podpovrchově dochovaných částí objektů a dalších situací různých antropogenních aktivit je vysoké. Může se jednat o stovky, ale možná i tisíce objektů různých typů, amplitud i rozměrů magn. anomálií. Na zkoumané ploše výrazně převažují menší izometrické magn. anomálie o průměru 1–2 m – pravděpodobně menší zahloubené objekty. Další početnou skupinou jsou pak větší izometrické a někdy i protažené magn. anomálie rozměrů přes 2 m v průměru – předpokládané větší zahloubené objekty. Obě skupiny anomálií se často vyskytují ve společných izometrických, místy i výrazně protažených koncentracích, v menším počtu jsou však také rozptýlené po celé ploše průzkumu. Jinou početnou skupinou jsou nápadněji koncentrované, nejčastěji malé až bodové silné magn. anomálie o průměru kolem 1–2 m, objekty obsahující koncentrované vypálené materiály (strusky, mazanice, uhlíky apod.) nebo kovy (včetně podpovrchových kovů novodobých) – pravděpodobně menší objekty výrobní. Jejich výskyt, společně s dalšími výše zmíněnými skupinami anomálií, je vázán především na několik menších ploch (sev. okraj ploch za valem nejbližší sídlišti



Obr. 1. Pohansko. Rozložení různých typů magnetických anomálií nabízí prvotní prostorovou představu o množství, charakteru i struktuře antropogenních aktivit pod povrchem nezkoumaných částí louky v opevněné sz. části hradiště. V mapě v dolním rohu vyznačeny tři dílčí plochy, podrobněji komentované v textu (magnetometrický průzkum – Křivánek 2000–2002, plocha 8,9 ha). – Fig. 1. Pohansko. The distribution of various types of magnetic anomaly gives a preliminary, spatial idea of the quantity, character and structure of sub-surface, anthropogenic features in an unexcavated meadow area of the fortified north-western part of the hillfort; three particular areas are marked on the map below, with detailed descriptions in the text (magnetometric survey – Křivánek 2000–2002, surveyed area 8.9 ha).

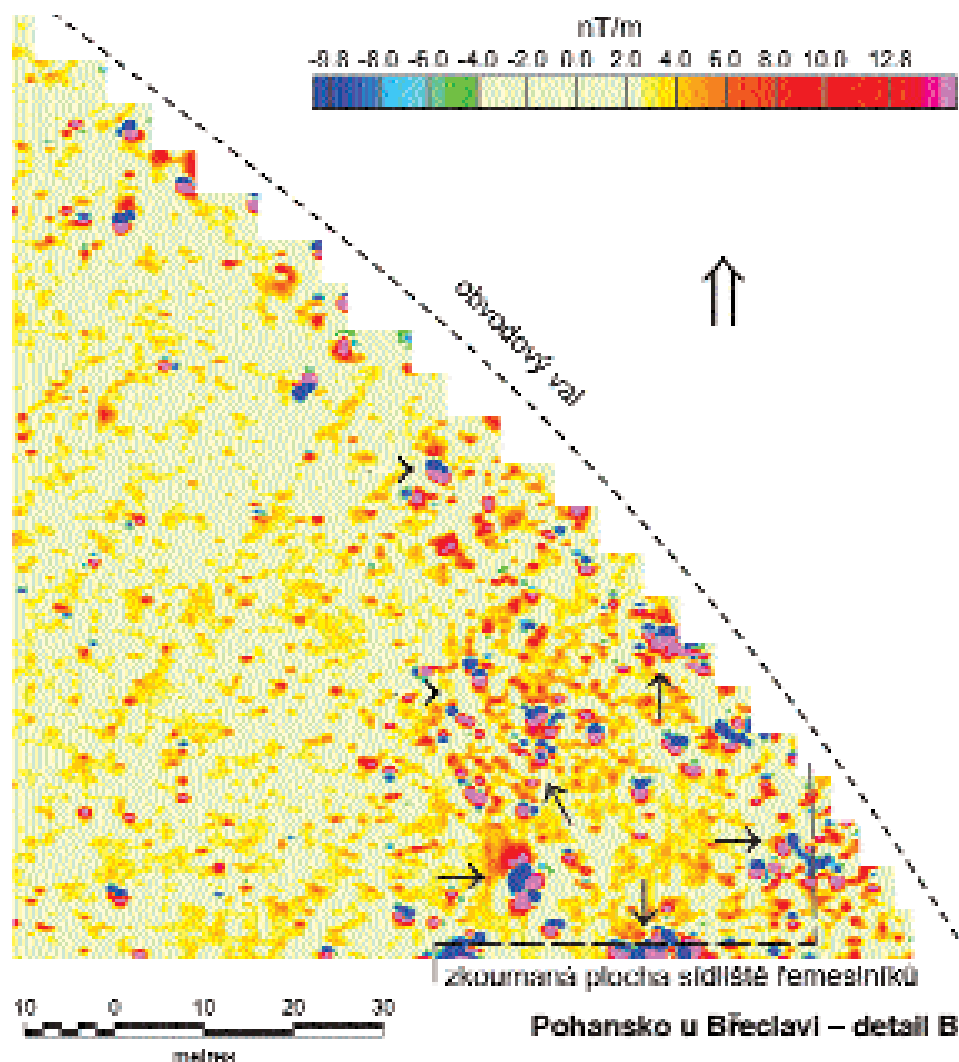
řemeslníků, již. okraj dvorce, plochy jižně od jezírka a podél cesty k zámečku). Další, plošně rozsáhlejší a výrazně nehomogenní rušivé magn. anomálie novodobého až recentního původu nebyly naštěstí na sledované ploše početné a bylo je možné vymezit pouze v okolí elektrifikace a kabelu při sv. okraji plochy a na části plochy nejbliže zámečku a na přístupové komunikaci.

Také rozložení (včetně orientace) podpovrchově dochovaných objektů, resp. dalších situací v rámci sledované plochy, není zdaleka náhodné ani rovnoměrné. Větší počet antropogenních aktivit, resp. relativně větší počet objektů, můžeme očekávat především blíž jz. až záp. části obvodového valu, v již. okolí jezírka anebo v záp. okolí zkoumané části sídliště řemeslníků, jižně od sev. linie obvodového



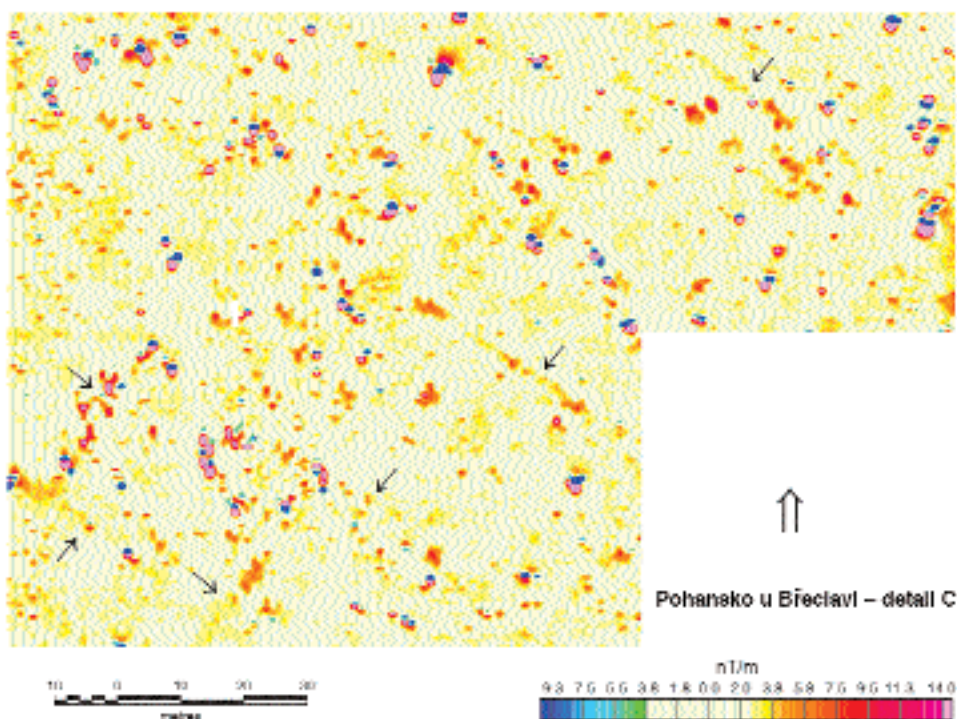
Obr. 2. Pohansko. Indikace výrazných magnetických anomálií (šípky) nad pozůstatky obdélných až čtvercových obytných domů zbudovaných na kamenných a maltových podezdívkách v západním cípu obytného areálu tzv. velmožského dvorce. Jižní okolí dvorce bez zahloubených objektů (detail magnetometrického průzkumu – Křivánek 2002, plocha ca 0,5 ha). – Fig. 2. Pohansko. The remains of rectangular houses with stone and mortar bases were identified by large magnetic anomalies (arrows) at the western edge of the settled area of the “magnate’s court”; the southern area beyond the court area lacks sunken features (magnetometric survey – Křivánek 2002, surveyed area approx. 0.5 ha).

valu. Na ploše byly rozlišeny také dva typy kratších nespojitých linií magn. anomálií (náznyky řazení objektů), které by mohly svědčit o určitém záměrném členění opevněné plochy. V případě vícenásobně se opakujících kratších linií směru SZ-JV a kolmého směru SV-JZ můžeme předběžně předpokládat indikaci pozůstatků pravidelnější, zřejmě pravouhle strukturované (možná dvorcové) zástavby, kde různé větší zahloubené objekty byly rozloženy především po obvodu menších územních celků. Délka těchto identifikovaných kratších linií magn. anomálií se pohybovala mezi 30–50 m. Jejich omezenou možnost rozlišení však ovlivnila také nerovnoměrná distribuce dalších zahloubených objektů a zjištěná přítomnost i jiných novodobých aktivit. Identifikací nespojitých dlouhých linií ve



Obr. 3. Pohansko. Prokázání pokračování sídliště řemeslníků a výrobních objektů se skupinami silně magnetických anomálií (šipky) za valem západně zkoumané plochy v severní části opevněné lokality. Rozlišení i užších nespojitých linií tvořených více koncentrovanými zahloubenými objekty (detail magnetometrického průzkumu – Křivánek 2001, plocha ca 0,5 ha). – Fig. 3. Pohansko. A continuation of the “artisans’ area” and production features with groups of large magnetic anomalies (arrows) were verified behind the rampart west of the excavated area in the northern part of site; narrow, interrupted lines with concentrated sunken features were also identified (magnetometric survey – Křivánek 2001, detail of surveyed area approx. 0.5 ha).

směru SV-JZ, procházejících napříč celou plochou průzkumu, byly velice pravděpodobně rozlišeny novodobé úpravy terénů (projevy novodobějších parcelací či dřívější orby území). Žádné výraznější liniové magn. anomálie, které by mohly doložit vnitřní rozčlenění intenzivně osídlené plochy (např. mohutnějším příkopem), nebyly při magnetometrickém průzkumu rozlišeny.



Obr. 4. Pohansko. Identifikace několika podobně dlouhých i orientovaných nespojitých linií (šípky), skládajících se pravděpodobně z více seskupených, často protažených, slaběji magnetických zahloubených objektů. Možnost rozlišení pozůstatků i několika samostatných usedlostí v centrální části hradiště (detail magnetometrického průzkumu – Křivánek 2000–2001, plocha ca 1,25 ha). – Fig. 4. Pohansko. A number of the identified, interrupted lines (arrows), similar in length and orientation, were probably formed by many concentrated, and often longer, low magnetic sunken features; the possible remains of more home-steads were identified in the central part of the hillfort (magnetometric survey – Křivánek 2000–2001, surveyed area approx. 1.25 ha).

Možný archeologický výklad ve dvou směrech indikovaných krátkých nespojitých linií jednotlivých magn. anomálií je komentován v článku *J. Macháčka (2005, obr. 13–16)*. Další možnou archeo-geofyzikální interpretaci měřených dat můžeme demonstrovat při podrobnější analýze tří vybraných dílčích ploch magnetometrického průzkumu (viz *obr. 1*).

Plocha A – záp. roh tzv. velmožského dvorce a okolí. V dílčích výsledcích magnetometrického průzkumu (*obr. 2*) můžeme na zvolené ploše sledovat odlišný charakter i rozložení magn. anomálií. Na části plochy kontrolně měřené v nejzápadnějším cípu dříve archeologicky zkoumaného areálu velmožského dvorce lze odlišit výrazné, koncentrované i nehomogenní magn. anomálie (modrofialově). Při možnosti porovnání geofyzikálního výsledku se stávající situací v terénu i celkovým plánem archeologického výzkumu velmožského dvorce jsou detekované shluky výrazných magn. anomálií projevem několika obdélných až čtvercových obytných domů, zbudovaných na kamenných a maltových podezdívkách. Zdrojem magn. nehomogenit v místě jednoduchých domů mohou být jak změny v obsahu magnetických minerálů v některých stavebních materiálech, tak následné úpravy terénu po ukončení výzkumu. Neodstranitelná železná tyč z oplocení základů jedné ze staveb způsobila také nejvýraznější bodovou magn. anomálii na zobrazené ploše. Průzkum již. vnějšího okolí areálu ohrazeného velmožského dvorce dále naznačil, že v nejbližším okolí téměř nejsou detekovány jakékoliv magn.

anomálie dokládající výskyt zahloubených objektů. V již. okolí velmožského dvorce lze předpokládat pouze ojedinělé zahloubené objekty. Na ploše buď převažovaly geofyzikálně jen obtížně prokazatelné nadzemní stavby, nebo plocha mohla být využívána jiným způsobem (bez zástavby).

Plocha B – východně od odkryté plochy sídliště řemeslníků. V dílčích výsledcích magnetometrického průzkumu (*obr. 3*) dominují velice početné skupiny malých (často i blízkých) silně magn. anomálií (fialově) s charakteristickými negativními lemy (modře). Tyto výrazně koncentrované skupiny anomálií, situované výlučně do nejbližšího okolí jižně od valu, bezprostředně přiléhají k odkryté části sídliště řemeslníků s četnými odkrytými výrobními i dalšími objekty. S velkou pravděpodobností se proto můžeme domnívat, že tento výrobní areál, resp. sídliště řemeslníků, nebylo odkryto celé, ale rozkládalo se na ploše rozsáhlejší, a výrobní objekty nebo objekty obsahující teplotně namáhané a silněji vypálené materiály budou i východně od archeologicky zkoumaných ploch. Výskyt dalších, slaběji magn. anomálií (červeně) v přilehlém okolí pak dokládá početné zastoupení jiných zahloubených (nevypálených sídlištních) objektů. Mezi nimi můžeme vyčlenit i několik užších nespojitých linií, tvořených více zahloubenými objekty s orientací SV-JZ a SZ-JV, které mohou lokalizovat i jednu z možných samostatných usedlostí v záp. okolí sídliště řemeslníků.

Plocha C – prostor sev. až sv. od dřívější plochy výzkumu směrem ku jezírku. V dílčích výsledcích magnetometrického průzkumu (*obr. 4*) ve sledovaném prostoru již není patrné husté plošné zastoupení rozptýlených magn. anomálií, které by dokládalo rovnoměrné intenzivní osídlení plochy zahloubenými objekty či přítomnost objektů výrobních. Na ploše lze o to lépe identifikovat hned několik nespojitých linií z více seskupených, často protažených, slaběji magn. anomálií (červeně) orientovaných SZ-JV i SV-JZ. Úzké paralelní nespojitě linie dosahují podobných délek (30–40 m), vzdálenost některých z nich je opět velice podobná. Patrný je i podstatně menší výskyt pouze jednotlivých menších magn. anomálií (jednotlivých objektů) v prostoru mezi těmito nespojitými liniemi. Specifické rozložení detekovaných magn. anomálií na ploše (převažující výskyt předpokládaných zahloubených objektů v liniích) může svědčit o zastižení pozůstatků i více možných samostatných usedlostí v centrální části hradiště jv. od jezírka.

## Shrnutí

Výsledky nového magnetometrického průzkumu podstatně vnitřní části hradiště naznačily možnosti i konkrétní limity efektivní aplikace nedestruktivního geofyzikálního průzkumu. Během osmi dní terénních měření bylo možné prozkoumat jednu třetinu vnitřní části hradiště. Při cenné možnosti využití jediného souřadnicového systému archeologických výzkumů i magnetometrického průzkumu se nabízí reálná možnost budoucího využívání výsledků (jako samostatné vrstvy plošných informací při prostorovém zpracovávání lokality či pro srovnání s předchozími i budoucími výsledky různých dalších metod archeologického průzkumu). Výsledky průzkumu poskytly plošnou představu o přibližném množství podpovrchových pozůstatků objektů i známek dalších antropogenních aktivit, o jejich intenzitě a variabilitě rozložení. Při srovnání s výsledky archeologických výzkumů pak rovněž naznačily způsob vnitřního, pravoúhle strukturovaného osídlení lokality. Zjištěné indicie, vedoucí k představě o možné intenzivní dvorcové zástavbě (či jiném vnitřním členění) hradiště, mohou být bezpečně prokázány až archeologickými výzkumy. Pro pokračování plošného geofyzikálního průzkumu ve vnitřní části hradiště za současného stavu terénu již mnoho vhodných, tj. nerušených a snadno přístupných ploch, nezbyvá. Aplikace některých metod geofyzikálního průzkumu by ale mohla být perspektivní i na nesledovaných plochách ve vnější, ještě rozsáhlejší části lokality. Za nejlépe přístupnou a zajímavou plochu pro magnetometrický průzkum lze určitě považovat např. vnější předhradí s loukou mezi úzkou sev. částí obvodového valu a archeologickou základnou. Vedle reálné možnosti detekce osídlení eventuelně i možných komunikací by průzkum mohl poskytnout i zajímavou možnost plošného srovnání intenzity i struktury osídlení, resp. využití ploch ve vnitřní i vnější části lokality. Doplnkových detailních geofyzikálních měření by zřejmě bylo možné efektivně využít i na skrytých plochách v rámci probíhajícího archeologického výzkumu.

## Prameny a literatura

- Dostál, B. 1978: Dvacet let archeologického výzkumu Břeclavi – Pohanska, *Vlastivědný věstník moravský* XXX, 129–157.
- 1984: Východní brána hradiska Pohansko, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 29, 143–166.
- Dostál, B. – Hašek, V. – Měřínský, Z. – Vignatiová, J. 1981: Uplatnění geofyziky při archeologickém výzkumu opevněných sídlišť na Moravě, *Vlastivědný věstník moravský* XXXIII, 49–59.
- Hašek, V. – Mayer, S. – Pantl, V. et al. 1980: Aplikace geofyzikálních metod v archeologii – etapa 1979. Ms. Geofond Praha.
- Hašek, V. – Měřínský, Z. 1991: Geofyzikální metody v archeologii na Moravě. MVS, Brno.
- Hašek, V. – Měřínský, Z. – Unger, J. – Vignatiová, J. 1983: Výsledky geofyziky v archeologickém výzkumu a průzkumu na Moravě v letech 1979–1982 a jejich metodický přínos. In: *Sborník 4. celostátní konference Geofyzika a archeologie – Liblice 1982*, Praha, 141–153.
- Hašek, V. – Unger, J. 2001: Archaeological and geophysical prospection in Moravia in the years 1974–2000. In: R. Nekuda – P. Kouřil – J. Unger edd., *Ve službách archeologie III*, Brno, 68–88.
- Křivánek, R. 2000: Závěrečná zpráva o geofyzikálním průzkumu prováděném na základě HS č. 795/00 na lokalitě Pohansko, okr. Břeclav. Ms. archiv ARÚ AV ČR Praha, č. j. 8461/00.
- 2001: Závěrečná zpráva o geofyzikálním průzkumu prováděném na základě HS č. 7025/01 na lokalitě Pohansko, okr. Břeclav. Ms. archiv ARÚ AV ČR Praha, č. j. 8884/01.
- 2002: Závěrečná zpráva o geofyzikálním průzkumu prováděném na základě HS č. 792/02 na lokalitě Pohansko, okr. Břeclav. Ms. archiv ARÚ AV ČR Praha, č. j. 7486/02.
- Macháček, J. 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: *munitio, palatium, nebo emporium* moravských panovníků?, *Archeologické rozhledy* 55, 100–138.
- Vignatiová, J. 1979: Předběžná zpráva o výsledcích záchranného archeologického výzkumu jihozápadního předhradí Břeclavi – Pohanska za léta 1975–1977, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 24, 95–108.
- Voňka, D. 1985: Geofyzikální průzkum na archeologické lokalitě Pohansko. Ms. diplomové práce Pff UK Praha.

## The results of geophysical measurements at Pohansko near Břeclav, 2000–2002

This paper summarises the results of the magnetometric surveys of the inner north-western part of the Early Medieval hillfort. A total area of 8.9 ha was surveyed over 8 days of fieldwork. The main goals of the geophysical survey, the methodology employed and the survey areas chosen are described in separate sections. Wide-area magnetometric survey helped to identify various types of intensive settlement, production features and other (also modern) activities. Non-destructive survey, taken together with the results of prior archaeological excavations, also indicated the remains of a possible internal, rectangular, divided settlement structure at the hillfort. The final results are summarised in a complete magnetic map of the survey, and three examples of particular results from three different and specific parts of the surveyed, internal hillfort area (the western edge of the “artisans’ area” with many production features, the central part of the hillfort with the probable remains of homesteads, and the western edge of the so called magnate’s court with magnetic anomalies over the stone bases of rectangular houses).

# MATERIALIA

## Halštatské hradiště Rubín, k. ú. Pšov, Ústecký kraj

Drahomír Koutecký

### Topografie hradiště Rubín

Hradiště Rubín se rozkládá na kopci Velký Rubín, který je součástí skupiny tří kopců vystupujících jako charakteristická dominanta v okolní rovině. Malý Rubín nebyl nikdy osídlen. Pravěké a slovanské osídlení na Homoli je doloženo pouze sběrem. Velký Rubín má dnes na vrcholu plošinu o rozloze 65 arů (část zničena kamenolomem). Vzhledem k prudkým srázům na severní a východní straně, hlubokým až 70 m, nebylo třeba budovat valové opevnění. Naopak na jižní a jv. straně, s mírným svahem 20–30 m, bylo opevnění nezbytné (*Smrž 1992*). Pod jz. svah klade *J. Bubeník (1992, 228)* podle posledních výzkumů předhradí.

### Přehled výzkumů, sběrů a nálezů na hradišti Velký Rubín

**1.** První doložené „výkopy“ na hradišti pocházejí ze 60. let 19. století, kdy sedláci z blízkých obcí „těžili“ kosti na výrobu spondia, užívaného v cukrovarnické výrobě, a vytěženou hlínu vozili na svá pole jako hnojivo. Nálezy od sedláků přebíral, shromažďoval a evidoval místní lékař F. Fischer. Depozita jeho sbírky se později dostala do NM v Praze, NHM ve Vídni, muzea v Českých Budějovicích a Teplících.

**2.** V 80. letech 19. století začal sledovat divoké výkopy na hradišti a jeho jižních svazích Fr. Steiner. Mezi lety 1892–1923 vedl o nálezech poznámkový deník. Během těchto let se mu podařilo vytvořit sbírku, která v roce 1924 čítala 5734 archeologických předmětů. Tuto sbírku Fr. Steiner prodal muzeu v Chomutově (NZ čj. 2127/46). Její revizi v roce 1931 provedl H. Preidel. Bohužel zjistil, že 700 předmětů bylo ztraceno. Mezi nálezy sbírky patřil například „obětní oltář“, bronzové udidlo, avarské ostruhy, ovčácké nůžky, terra sigillata, keltské mince (biatec), laténské spony, kadluby na odlévání bronzu, hrací kostky, kostěné nástroje, lidské lebky, kotouč zlatého drátu, 30 nádob, 140 šipek, okolo 200 korálů z modrého skla se žlutými očky aj. Je velice pravděpodobné, že některé nálezy nepocházejí přímo z Rubína, ale z jeho okolí (např. laténské mladé spony, mince apod.), protože střední ani mladý latén nejsou na hradišti zastoupené.

**3.** Ve 20. letech 20. století se hojně rozšířily černé vykopávky. Muzejní spolek proto návrší Rubína od vsi Pšova odkoupil a zakázal divoké výkopy, které už v té době značně zpusťily vrcholové platě.

**4.** Prvý skutečně odborný výzkum v lokalitě, z pověření muzejních spolků v Podbořanech a Chomutově, uskutečnil *H. Preidel (1937)*, a to v letech 1934–1938 (NZ čj. 4127/46 a 87/71):

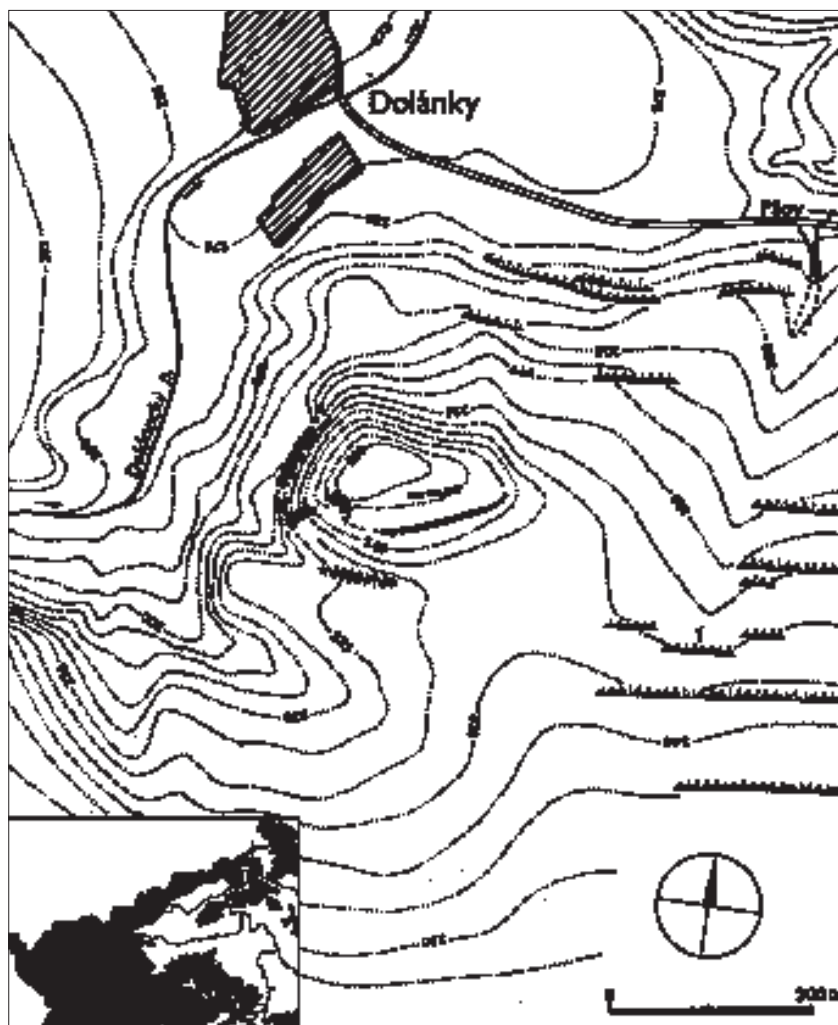
Sonda A1: délka 400 a šířka 300 cm; vedla přes příkop a val a odkryla řadu kúlových jamek o průměru 30–40 cm, vzdálených od sebe 70–90 cm; ve valu odkryta spečená vrstva kamenů, popele, uhlíků a opukových desek.

Sonda A2: délka 9 m (4 až 13 m); vedená opět přes val a příkop, v profilech nebyly čitelné jednotlivé vrstvy; ve valu objeveny dvě řady kúlových jamek, při vnější řadě nalezeny zlomky bylanské keramiky; asi 20 cm od vnitřních jamek objeveny další kúlové jamky, 15–20 cm hluboké, se zbytky dřeva; při rozšiřování výkopu sondy nalezena čtvercová kúlová stavba s ohništěm.

Sonda B: délka 7 m; odkryta kamenná cesta 5 m dlouhá s keramikou knovízskou; ve valu, ve kterém byla předpokládána vstupní brána na hradiště, nalezena keramika bylanská.

Dle *H. Preidela (sonda C)* vedla cesta na hradiště podél východního valu po vyštěrkované cestě a pak uhýbala k SZ. Základy brány tvořily velké kúlové jamky ve dvou řadách ve tvaru obdélníku (6 x 4 m). Výzkum na vrcholové plošině nepřinesl očekávané výsledky, protože plocha byla zničena dřívějšími divokými výkopy. Přesto se podařilo najít základy dvou staveb:





Pl. 1. Rubín, k. ú. Pšov. Podle J. Bubeníka. – Pl. 1. Rubín, Gem. Pšov. Nach J. Bubeník.

Kúlová stavba A1: 6 x 5 m, s ohništěm, části kamenné destrukce.

Kúlová stavba B: vzdálena asi 1–2 m od sondy A, rovněž s ohništěm.

Výzkumy H. Preidela osvětlily vývoj osídlení Rubína od mladší doby kamenné do doby hradištní. Nás zajímají nálezy náležející době bronzové (kultura knovízská) a železné (kultura bylanská). Prvý plán hradiště pořídil Grim v roce 1934 (NZ čj. 4127/46). Nový plán hradiště vytvořila expozitura ARÚ ČSAV Most koncem 70. let.

**5.** Prvé poválečné nálezy byly získány r. 1952, kdy si lesní správa vyžádala povolení k zalesnění kopce. M. Šolle navštívil lokalitu a sebral pozdně halštatskou a hradištní keramiku (NZ čj. 1145/52: A. Knor).

**6.** Prvý sběr mostecké expozitury provedl na Rubíně v roce 1955 N. Mašek. Nálezy jsou zapsány pod př. č. 14–16/55. Soubor obsahuje keramiku eneolitickou, knovízskou, halštatskou a hradištní (NZ čj. 1227/72: I. Rada).

7. Následující průzkum v lokalitě provedli v roce 1958 N. Mašek a E. Neustupný. Nálezy (př. č. 3/58–1–2) se hlásí ke kultuře s vypíchanou keramikou, k eneolitu, době laténské a době hradištní (NZ čj. 159/73).

8. V roce 1960 ohlásil F. Šíma z Krásného Dvora, že se na Rubíně provádějí černé vykopávky. Ve skutečnosti se jednalo o liščí noru. V témže roce sebral A. Beneš na jižním svahu pravěkou keramiku (NZ čj. 99/68).

9. Na jižním svahu M. Váně vykopal v roce 1962 sondu 300 x 60 cm o hl. 200 cm. Při prověřování jsme zjistili (Koutecký – Neustupný), že výkopce prokopal vnitřní polovinu valu. Z výkopu získána knovízská a pozdně halštatská keramika (př. č. 106/62; NZ čj. 273/73; P. Braun).

10. Sběry V. Kruty a J. Bubeníka na jižní straně lomu v roce 1968, př. č. 23/68 (NZ čj. 847/68). Na horní plošině v roce 1967 J. Bubeník sebral keramiku (muzeum Žatec, př. č. 13/67; NZ čj. 6269/72).

11. V letech 1970–1971 provedl V. Kruta na hradišti ověřovací výzkum. Jeho úkolem bylo zpřesnit, opravit, nebo potvrdit závěry H. Preidela. Pomocí dvou sond na jižním svahu (šťastnou náhodou položeny mimo výkopy H. Preidela) se mu podařilo odkrýt 3 valy. Nejstarší valové opevnění postavené z hlíny patří kultuře věteřovské, vnitřní val – knovízský až halštatský – je na jv. straně zdvojený. Na jeho vrcholu byla na počátku středověku postavena kamenná zeď (nálezy hradištní keramiky; hlášení čj. 345, 474 a 513/70).

12. Staré nálezy pocházejí ze svahu u cesty vedoucí na vrchol, asi 100 m od vrcholu. Nálezy byly dlouho uloženy v muzeu ve Vrchlabí, v roce 1981 byly zaslány do muzea v Žatci (př. č. 9/81; NZ čj. 63/83; P. Holodňák).

13. Poslední výzkumy z let 1984–1989 prováděl na Rubíně J. Bubeník. Položil 6 sond nedaleko výzkumu V. Kruty (1973) na západním svahu vrchu, a to na jv. úpatí kopce pod opevněním.

Sonda I/84: objeven objekt 7/84–7, pozdní doba halštatská.

Sonda II/86: obsahovala 2 hradištní objekty zapuštěné do pozdně halštatské kulturní vrstvy.

Sonda III/86: hradištní objekt porušil pozdně halštatskou kulturní vrstvu.

Sonda IV/86: obsahovala pozdně halštatský sídlištní objekt 36/87, z nalezeného keramického materiálu se podařilo slepit lahovitou amforku zdobenou vpichy (Bubeník 1992, obr. 2: 18).

Sonda V/88: opět hradištní objekty zapuštěné do pozdně halštatské kulturní vrstvy.

Sonda VI/89: obsahovala vedle objektů z doby hradištní také bylanskou jámu zapuštěnou do pozdně halštatské vrstvy.

Na základě odkryvu v sondě VI a ostatních sondách J. Bubeník uvažuje o dvou fázích osídlení v době halštatské na Rubíně. Na podporu tohoto názoru bude třeba snést více důkazů, především dalším výzkumem. V okolí Rubína shledal J. Bubeník velkou koncentraci sídlišť v pravěku i době hradištní. Autor se domnívá, že na jv. úpatí kopce v době halštatské i hradištní můžeme lokalizovat předhradí (Bubeník 1992, 228).

Níže budou prezentovány nálezy z Rubína z výzkumu H. Preidela a zčásti také Fr. Steinera, uložené převážně v chomutovském muzeu, v menší míře v muzeu v Žatci. Tyto nálezy jsem zdokumentoval během posledních třiceti let svého působení v Mostě (srov. též soupisy Mašek 1960; Koutecký a kol. 1980; Koutecký 1994). Bohužel vlivem dopravní nehody při převozu nálezů z výzkumů H. Preidela do muzea v Chomutově se předměty smíchaly, a nelze sestavit nálezové okolnosti. Soupis nálezů z Rubína původně uložených v muzeu v Podbořanech, dnes v žateckém muzeu, pořídil M. Dobeš (1992).

### Halštatské osídlení v okolí Rubína

Na západ od kopce protéká Dolánecký potok, kde je v pěti polohách v katastrech Podbořany, Kaštica a Neprobylce doloženo sběry a záchrannými výzkumy osídlení knovízské, štitarské, bylanské, pozdně halštatské a staroláténské (Koutecký 1993, pl. I; 1994, tab. I a II). Toto osídlení nepochybně tvořilo v době bronzové i halštatské hospodářské zázemí hradiště.

Na tomto místě uvedu jen stručné hodnocení nálezů z výzkumu V. Kruty (1973). Keramika bylanská a pozdně halštatská (Ha C–D) patří v podstatě ke třem keramickým typům: k amforám (širokým a lahovitým), miskám (zataženým, se zaoblenou nebo zalomenou stěnou nebo ostrým lomem, některé mají vnitřní geometrickou výzdobu), hrncům. Hrnce jsou vedle misek nejčastějším nálezem (soudkovité, baňaté nebo štíhlé), někdy jsou zdobené řadou důlků nebo plastickou páskou. Nejmladší misky patří do horizontu vleštované keramiky. Výčet nálezů uzavírají zlomky kotoučku se dvěma dírkami (snad sloužil jako amulet).

### Soubor nálezů z výzkumu H. Preidela (1934–1938) uložený v chomutovském muzeu

Výběr z velkého množství keramiky, který jsem zdokumentoval, činí 258 položek. Keramiku doplňují další nálezy: zlomky kotoučů (č. 237–238), modré korále se žlutými očky (241–246), zlomky modrých skleněných náramků (248–255), polovina plechového náramku (247), bronzová jehlice (248a), železná kopí a dlátka (256, 257). Výčet uzavírá krásně zdobená kostěná postranice (258). Většina keramických nálezů patří kultuře bylanské a v menším počtu kultuře knovízské a starolaténské (Ha D3 – LT A).

Kultura knovízská je zastoupena koflíkem (1), zlomky podhrdlí amfory (9–10) a hrdel (4), vejčitých hrnců (3) a prstovaných nádob (11, 13). Malý počet keramiky knovízské je chronologicky obtížně zařaditelný. Mísovitý koflík, zlomek zdobený vodorovnou kanelurou, průpichy hrdel amforovitých zásobnic ukazují nejspíše na závěr knovízského stupně K V–VI (Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966).

Kultura štítarská je zastoupena výdutí amfory bez hrdla, zdobenou vodorovnými pásy rýh (5), kuželovitými vyššími talířky (17–19), hrdly amforek (24–25) a rekonstrukcí horní poloviny zásobnice zdobené na hrdle kreslenými pásy (42). Štítarské nádoby, zejména talířky a hrdla amforek, ukazují na starší fázi, nejspíše ŠT I–II (Bouzek – Koutecký 1967).

Keramika kultury bylanské (pozdně halštatské) je dobře známa z pohřebišť, ale daleko méně ze sídlišť a hradišť (Sedláček 1973). Ze sz. Čech je to několik objektů ze sídliště v Dobroměřicích (nepubl.), drobná ukázka z Hradce u Kadaně (Koutecký 1985) a nálezy z hradiště Třeskonice-Výrov patřící do Ha D3 – LT A (Smrž 1992).

Keramická skladba a typy nádob se neodlišují od hrobové keramiky tvarově, ale četností výskytu. V menší míře se vyskytují různé tvary amfor a amforovitých misek, ve větší naopak misky a hrnce.

**Vysoké amfory** ve svém klasickém tvaru, s baňatým tělem a vyšším sníženým hrdlem, zdobené pásy vlásečnic a rytím (č. 31–35, 44, 94, 121): 8 kusů, Ha C2–3 (Koutecký 1993a, tab. 12: II, 14: IV).

**Široká amfora – terina** s baňatým, nízkým hrdlem (č. 37, 43, 45, 65, 91, 92, 99): 7 kusů (Koutecký 1993, tab. 13: III).

**Amforovité misky**, charakteristické pro Ha C (č. 141, 145, 150, 153): 4 kusy, v hrobech jsou však velice časté (Koutecký 1993, tab. 15: IX).

**Amforovitá zásobnice** je charakteristickým tvarem pro komorové hroby s vozy a postroji (č. 29–30, 26–28): 5 kusů (Koutecký 1993a, tab. 11: I).

**Misky** z Rubína jsou v podstatě čtyř typů:

**Mísa se zaobleným lomem stěny** patří k běžným nálezům v hrobech i na sídlištích (č. 142, 148–9, 154, 156, 164): 6 kusů (Koutecký 1993a, tab. 18: XII).

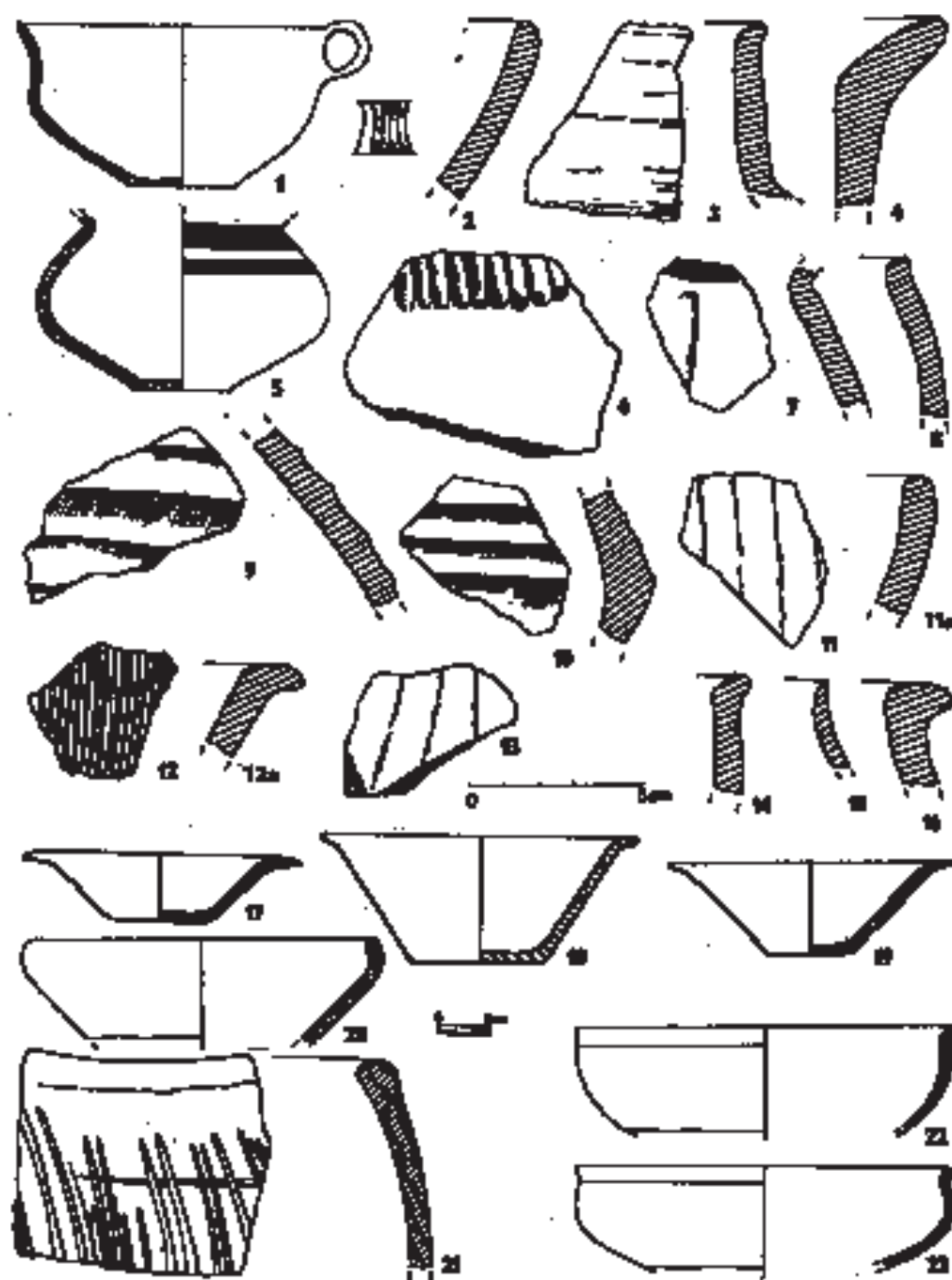
**Mísa se zalomenou stěnou**, platí totéž jako u předchozího bodu (č. 158, 164): 2 kusy (Koutecký 1993, tab. 19: XII).

**Mísa se zataženou stěnou**, běžný tvar na sídlištích, na pohřebištích v menší míře. Na Rubíně často zastoupený (č. 170–179, 181–184): 13 kusů (Koutecký 1993a, tab. 17: XI).

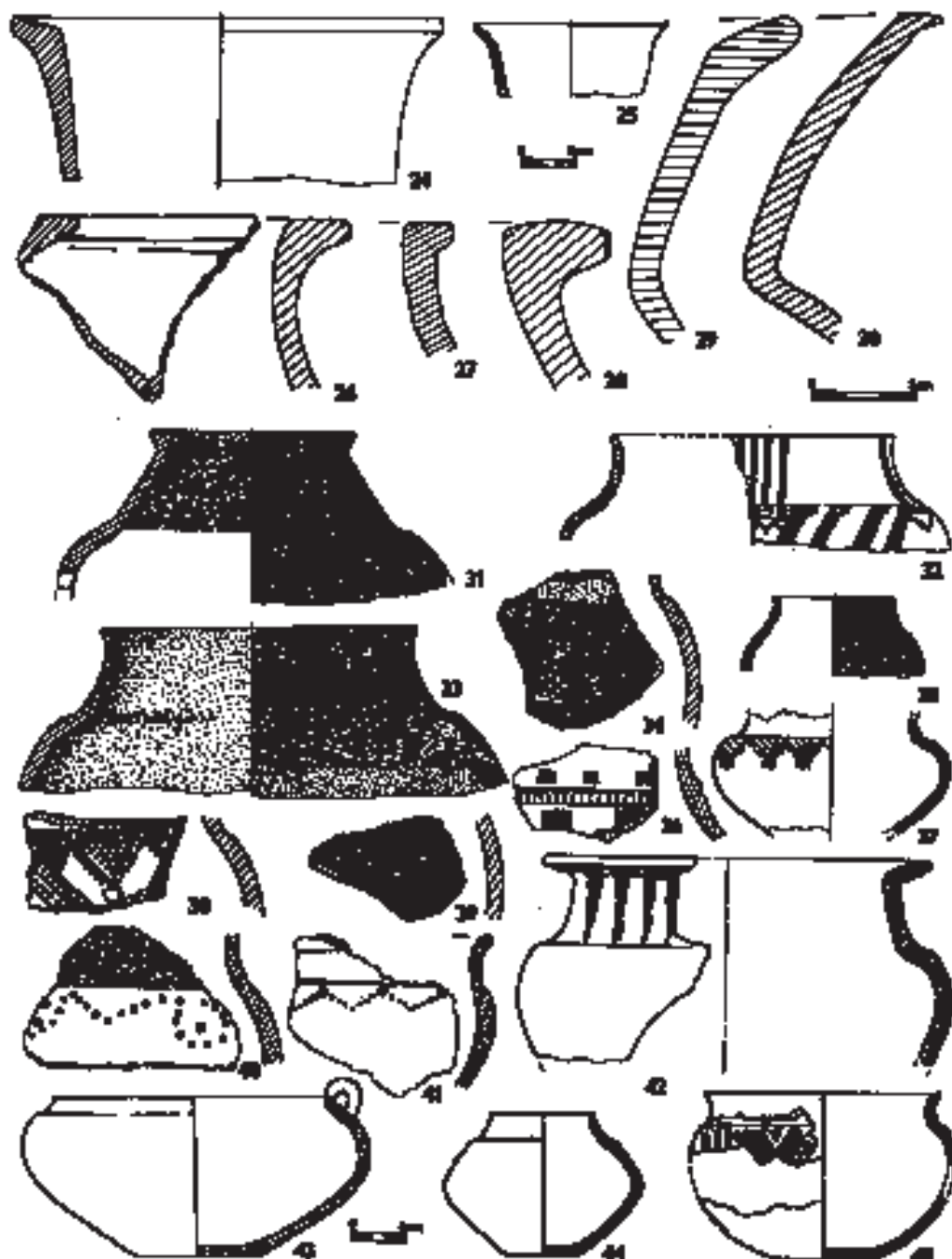
Misky typů a–c jsou běžné v Ha C i Ha D.

**Mísa s ostrým lomem**, s polovinou výšky, uvnitř zdobená vleštovanou výzdobou je charakteristická pro Ha D2–3 (č. 157, 163, 169, 171a, 184, 185, 186, 187–189, 191–197), 16 kusů (Waldhauser 1977, obr. 7). Tzv. horizont vleštované keramiky.

**Koflík kónický se zaobleným uchem**, jeden celý (č. 203) a samostatná ucha (č. 206, 109, 209, 214). Samostatná ucha jsou patrně starší (Koutecký 1993, tab. 16: X).



Tab. 1. Rubín, okr. Louny. 1–4, 6–16: kultura knovízská; 5, 17–19: k. štitarská; 20–23: k. laténská. – Taf. 1.  
Rubín, Kr. Louny. 1–4, 6–16: Knovíz-Kultur; 5, 17–19: Štítary-Kultur; 20–23: La-Tène.



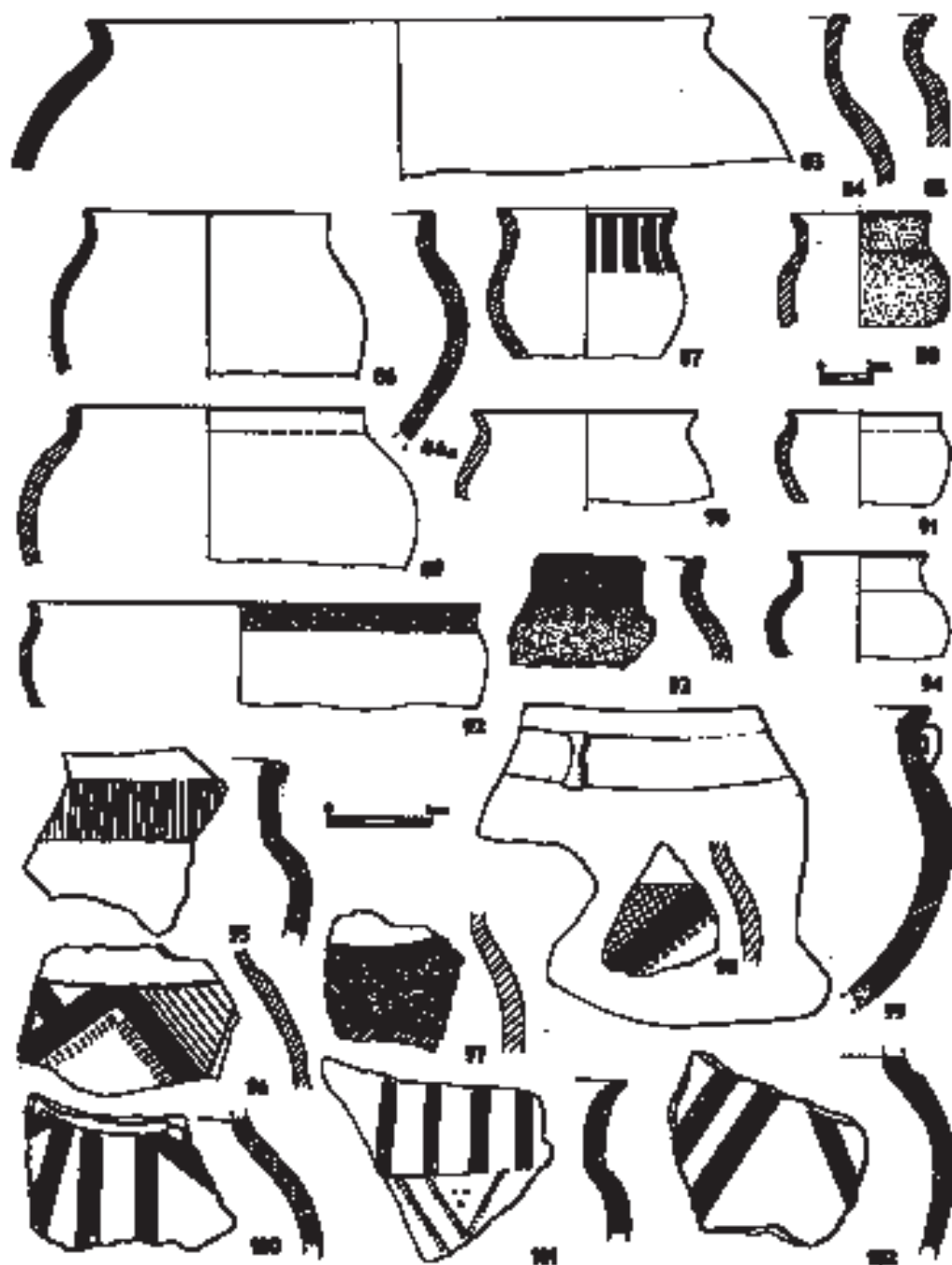
Tab. 2. Rubín, okr. Louny. 24–45: k. bylanská a pozdně halštatská. – Taf. 2. Rubín, Kr. Louny. 24–45: Bylany-Kultur und Späthallstattzeit.



Tab. 3. Rubín, okr. Louny. 46–66: k. bylanská. – Taf. 3. Rubín, Kr. Louny. 46–66: Bylany-Kultur.



Tab. 4. Rubín, okr. Louny. 67–82: k. bylanská. – Taf. 4. Rubín, Kr. Louny. 67–82: Bylany-Kultur.



Tab. 5. Rubín, okr. Louny. 83–102: k. bylanská. – Taf. 5. Rubín, Kr. Louny. 83–102: Bylany-Kultur.

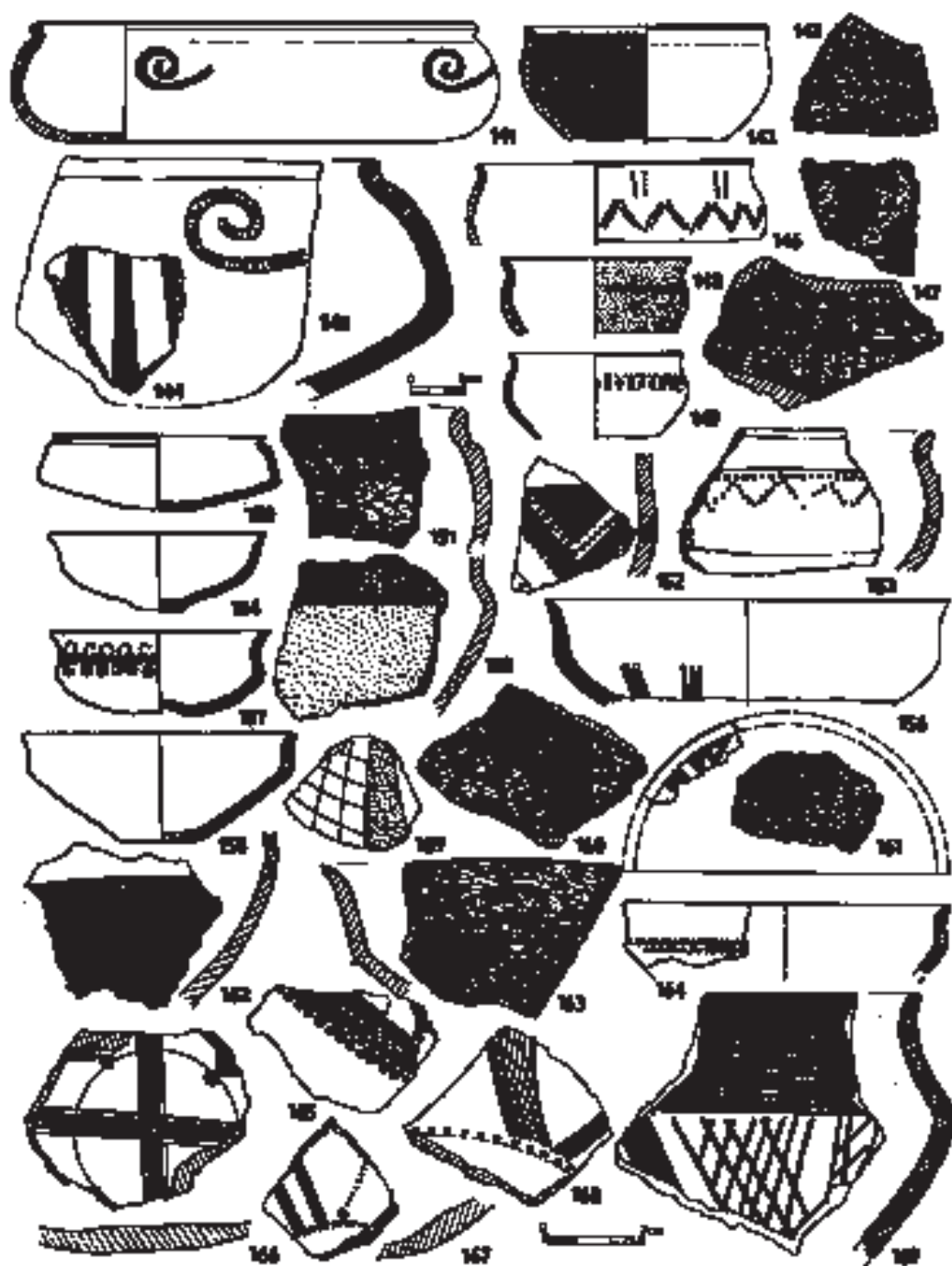




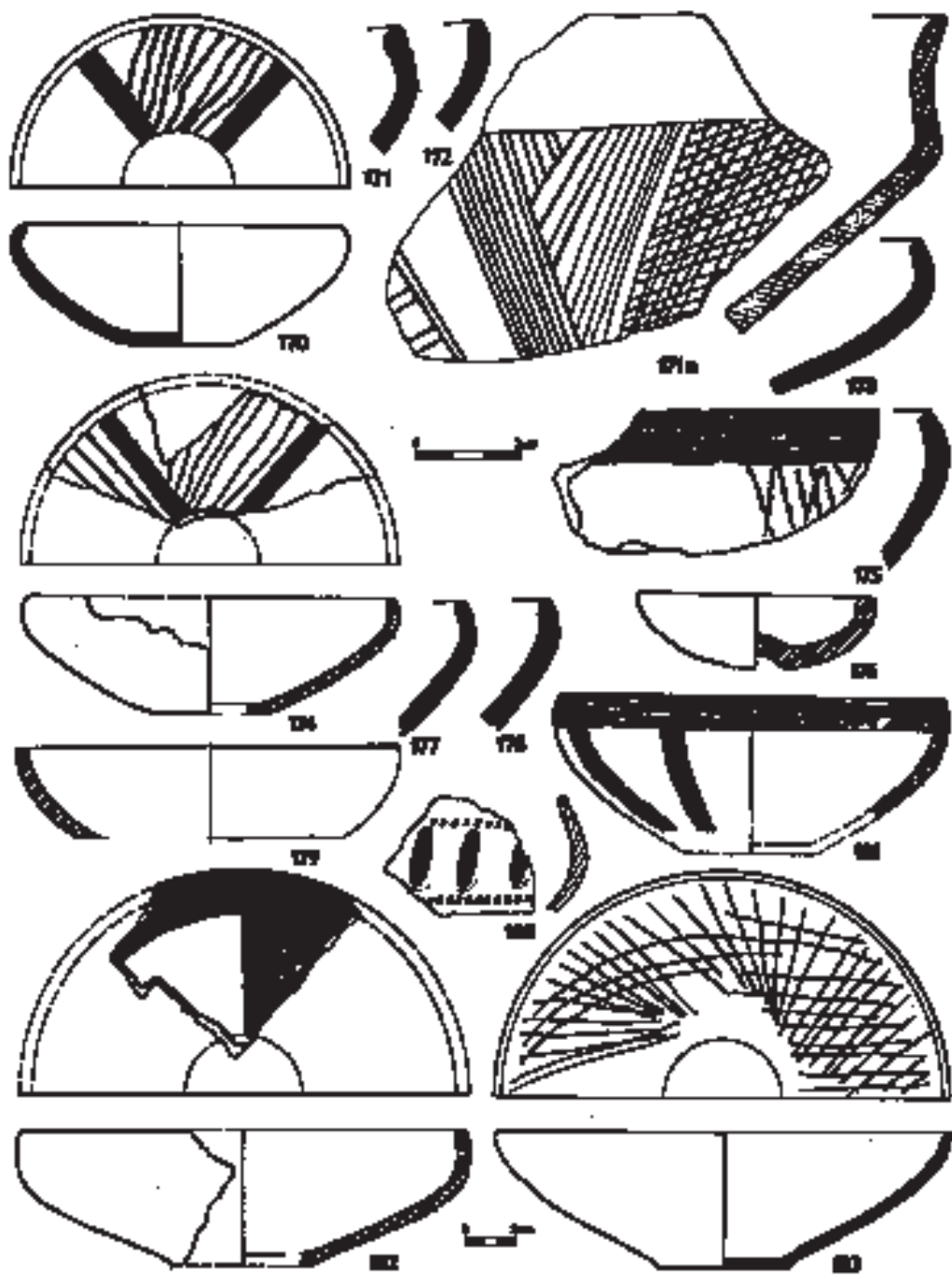
Tab. 6. Rubín, okr. Louny. 103–123: k. pozdně halštatská a starolaténská. – Taf. 6. Rubín, Kr. Louny. 103–123: Späthallstatt- und Frühlatènezeit.



Tab. 7. Rubín, okr. Louny. 124–139: k. bylanská a pozdně halštatská. – Taf. 7. Rubín, Kr. Louny. 124–139: Bylany-Kultur und Späthallstattzeit.



Tab. 8. Rubín, okr. Louny. 141–169: k. bylanská a pozdně halštatská. – Taf. 8. Rubín, Kr. Louny. 141–169: Bylany-Kultur und Späthallstattzeit.



Tab. 9. Rubín, okr. Louny. 170–183: k. pozdně halštatská. – Taf. 9. Rubín, Kr. Louny. 170–183: Späthallstattzeit.



Tab. 10. Rubín, okr. Louny. 184–206: k. bylanská a pozdně halštatská. – Taf. 10. Rubín, Kr. Louny. 184–206: Bylany-Kultur und Späthallstattzeit.



Tab. 11. Rubín, okr. Louny. 207–224: k. bylanská a pozdně halštatská. – Taf. 11. Rubín, Kr. Louny. 207–224: Bylany-Kultur und Späthallstattzeit.



Tab. 12. Rubín, okr. Louny. 215, 217–236: bylanská malovaná keramika; 237–238: zlomky ker. kotoučů; 239: profil misky s girlandou; 240: rekonstrukce cedníku. – Taf. 12. Rubín, Kr. Louny. 215, 217–236: Bemaltkeramik der Bylany-Kultur; 237–238: Fragmente von Keramikscheiben; 239: Profil der Wandung einer Schale mit Girlande; 240: Rekonstruktion eines Siebs.



Tab. 13. Rubín, okr. Louny. 241–246: zlomky modrých korálů se žlutými očky; 247: část plechového bronzového náramku; 248–255: zlomky fialových skleněných náramků; 248a: bronzová jehlice; 256: železná kopí; 257: bronzové dlátko; 258: kostěná postranice zdobená. – Taf. 13. Rubín, Kr. Louny. 241–246: Fragmente von blauen Perlen mit gelben Augen; 247: Teil eines Armrings aus Bronzeblech; 248–255: Fragmente von violetten Glasarmringen; 248a: Bronzenadel; 256: Eisenlanze; 257: Bronzemeißel; 258: verzierte beinerne Zierscheibe vom Pferdegeschirr.



**Koflík ve zlomcích se zahrocenými uchy nebo s háčkem** (č. 198, 200–202, 204–205, 207–208, 210, 212–213, 216), 12 kusů.

**Hrnce** soudkovité, baňaté a vyšší jsou zastoupeny na sídlištích (i na Rubíně) ve velkém počtu (*Fridrichová 1974*).

Hrnce na podhrdlí s plastickou páskou důlkovanou (č. 134, 138, 139) nebo vlnkou (č. 130), jindy složitě členěnou (č. 132–136). Hrnce nejsou vhodné pro datování, skoro stejné tvary se objevují od Ha C až do LT A (*Koutecký 1993a*, tab. 14: VIII; *Filip 1956*).

**Skleněné korále** z modrého skla se žlutými nebo modrými očky (č. 241–246) o Ø 11 až 12 mm se nacházejí v halštatských hrobech i na sídlištích (Ha C – LT A). Podle *N. Venclové (1991, 46)* stoupá jejich počet na přelomu halštatského a laténského období (Ha D3 – LT A). *Venclová* klade tuto skutečnost do souvislosti s jihoevropským obchodem.

Asi třetina **plechového náramku** z bronzů; je zdobený šrafovanými pásy rýh, Ø 120 mm, š. 18 mm. Náleží do střední doby bronzové, ke k. mohylové. V západních a jižních Čechách je registrován častý výskyt tohoto typu, ve středních a sz. Čechách je vzácný (*Pleiner – Rybová red. 1978*, obr. 118: 25, 31). Zlomky **8 skleněných náramků** z fialového skla, zdobené žebříčkem, vlnkou, „šneky“ apod., tloušťka od 20 do 35 mm (č. 248–255). *N. Venclová (1980, obr. 7: 2)* uvádí zlomek náramku pod č. 251. Tyto zlomky mají mladolaténský charakter, a proto pravděpodobně nepocházejí z Rubína (LT C2). Mladý latén není na Rubíně v keramice zastoupen.

**Bronzová jehlice** s terčovitou hlavicí s navlečenou perlou (č. 248a) o d. 173 mm patří kultuře mohylové (*Pleiner – Rybová red. 1978*, obr. 129: 5–6).

**Bronzové dlátko** s tulejkou o d. 146 mm (č. 257) patří rovněž nejspíše kultuře mohylové (*Pleiner – Rybová red. 1978*, obr. 106: 7).

**Železné listovité kopí** s tulejkou (č. 256) o d. 275 mm lze snad zařadit do střední doby laténské, pravděpodobně nepatří k nálezům z Rubína (*Pleiner – Rybová red. 1978*, obr. 185: 7).

**Dva keramické kotouče**, jeden zachovalý z poloviny, druhý z pětiny, Ø asi 120 mm, mají dobu na bylanském sídlišti v Cerhenicích u Kolína. Pravděpodobně souvisejí s rybolovem (*Sedláček 1980*).

**Kostěná postranice k uzdu** je bohatě zdobená šrafovanými a mřížkovými motivy provedenými rytou technikou; má ulomenou špičku (č. 258). Tloušťka 155 mm. *Z. Jelínková (1959; viz též Pleiner – Rybová red. 1978, obr. 166: 5)* exemplář zařadila do doby bronzové, vedle nálezů postranic z Dobříčan, Velebudic a Holedče.

### Bylanská keramika

Výzdoba bylanské keramiky (mimo keramiku malovanou) bývá provedena rytou technikou, často kombinovanou vpichy a důlky. Velice časté je vlešťování a plastická výzdoba.

Rytá výzdoba se uplatňuje hlavně na amforovitých nádobách a vytváří vzory trojúhelníkové, klikatku, rýhované pásy (č. 36, 40–41, 45, 69, 73). Rytá výzdoba v podobě jemně rytých pásů vlásečnic na podhrdlí amfor (č. 100–102, 107, 111), lemovaných vpichy (č. 33, 114) i důlky (č. 32, 33) v kombinaci se šrafovanými trojúhelníky doplněnými vpichy (č. 96, 98, 105). Dosti častá je rytá výzdoba v kombinaci se šrafovanými trojúhelníky doplněnými vpichy, důlky a vlásečnicemi nebo trojúhelníky (č. 46–51, 53–66), většinou na amforovitých nádobách.

Výzdoba vlešťovaná se uplatnila na vnitřních stěnách tuhovaných misek se zaoblenou i zalomenou stěnou. Ornament: hvězdice čtyř- až šestitícipé (č. 160, 163, 169, 170) jsou starší (Ha C). Mladší ornamenty mají zjednodušený dekór: tuhované nebo vyleštěné pásy a šrafovaná či mřížkovaná hrdla (č. 181–183). Stejná výzdoba se uplatňuje i uvnitř misek s ostrým zalomením stěny v polovině výšky (č. 17, 186; *Waldhauser 1977*, obr. 7).

Plastická výzdoba se vyskytuje na hrncích nebo hrncovitých nádobách. Jde o plastickou pásku na podhrdlí: plnou (č. 133), s důlky (č. 134, 138–139), nebo složitě členěnou (č. 125–126, 130, 132, 135–137). Některé hrnce jsou zdobeny místo plastické pásky řadou důlků nebo vpichů.

Nálezy keramiky malované černou lesklou barvou z Rubína nejsou nijak početné. Malba byla provedena na červeném podkladě, nebo na tuhování. Z Rubína pocházejí pouze části amfor nebo torza

maleb, čímž je ztížena datace. Malované prvky jsou: černé pásy vodorovné či svislé (č. 215, 218, 219) nebo zbytky trojúhelníků. Často jsou trojúhelníky či pásy doplněny puntíky, kolečky a podobně.

Výzdoba bylanské malované keramiky má své vzory v jižní Evropě, podobně jako výzdoba keramiky severobavorské (Franky a Falc), slezské malované nebo kalenderberské. Motivy geometrického období Řecka a řeckých osad na západě se staly zdrojem inspirace pro střední Evropu. V naší literatuře poukázal poprvé na jižní původ mnohých halštatských motivů *M. Šolle (1949)*, pak *J. Bouzek (1966)* zhodnotil konkrétní vztahy jižní a střední Evropy. *A. Siegfried-Weiss (1979)* rovněž došla k závěru, že původ geometrických motivů na keramice kultury bylanské a jiných středoevropských kultur je třeba hledat ve Středomoří. Ze srovnávacího studia vyplývá, že nejbohatší dekoraci v době halštatské měla keramika bylanská (*Koutecký 2001*).

Konec halštatského vývoje na Rubíně tvoří tzv. braubašský horizont (*Waldhauser 1977*), který je zastoupen dvěma miskami (č. 22, 23), miskou se zalomenou stěnou (č. 20) a částí hrnce zdobeného svislými žlábkami (č. 21). Sem řadíme rekonstrukce horních částí amfor zdobených žlábkami (č. 117, 118) a zlomky výdutí amfor se žlábkami a žebry (č. 119–120, 122–123).

### Význam Rubína v době halštatské

Soudím, že impozantní poloha hradiště na Rubíně hrála ve starší době železné významnou funkci, stejně jako později v raném středověku. V okolí bylo několik halštatských osad, které tvořily hospodářské zázemí hradiště. Nejbližší opevněná poloha směrem na SZ je hradiště v Hradci u Kadaně, vzdálené 14 km, na východní straně to je hradiště Výrov-Třeskonice, vzdálené 16 km. O něco dále se nachází hradiště u Domoušic. Hradiště mělo důležitou strategickou polohu na „hranici“ osídleného území kultury bylanské a mohylové halštatské. Nelze také vyloučit, že Rubín hrál úlohu v dálkovém obchodu.

Bohaté nálezy z výzkumů Preidela, Kruty i Bubeníka svědčí o intenzivním osídlení v epoše halštatské (Ha C – LT A). Je dosti pravděpodobné, že na hradišti sídlila elitní vrstva tehdejší společnosti; její představitelé nacházíme v knížecích hrobech (*Koutecký 2001*). Podle mého soudu můžeme lokalitu označit jako tzv. „panské sídlo“ (*Herrensitz*) v mladší a pozdní době halštatské, zatím je však nemožné tuto hypotézu doložit.

### Literatura

- Bouzek, J. 1966:* The Aegean and Central Europe, *Památky archeologické* 57, 242–276.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Neustupný, E. 1966:* The Knovíz Settlement of North-West Bohemia. *Fontes Archaeologici Pragenses* 10. Praha.
- Bubeník, J. 1992:* Výzkum vrchu Rubín (Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) a jeho okolí v letech 1984–1989. Předběžná zpráva, *Archeologické rozhledy* 44, 216–230.
- Bubeník, J. 1997:* Die Besiedlung des südöstlichem Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwallzeit und ihre Chronologie (Ausgrabung in den Jahren 1984–1989), *Památky archeologické* 88, 56–106.
- Dobeš, M. 1992:* Archeologická sbírka bývalého muzea v Podbořanech, in: *Zprávy české archeologické společnosti – Supplément* 15, Praha, 7–11.
- Filip, J. 1956:* Keltové ve střední Evropě. Praha.
- Fridrichová, M. 1974:* Halštatská sídliště v pražském území. *Acta Musei Pragenses* 74. Praha.
- Jelínková, Z. 1959:* Kostěné součásti koňského postroje v Čechách a na Moravě, in: *Acta Universitatis Carolinae* 3, Praha, 183–193.
- Koutecký, D. 1985:* Halštatské hradiště Hradec u Kadaně, *Památky archeologické* 86, 71–77.
- *1993:* Halštatské osídlení v severozápadních Čechách. Nálezy z dob bronzové, halštatské a laténské na Podbořansku, II, *Archeologické rozhledy* 45, 585–610.
- *1993a:* Bylanské pohřebiště v Polákách, okr. Chomutov. II. díl, *Památky archeologické* 84, 5–55.
- *1994:* Halštatské osídlení v severozápadních Čechách. Nálezy z dob bronzové, halštatské a laténské na Podbořansku, IV., *Archeologické rozhledy* 46, 25–48.

- Koutecký, D. 2001:* Das Verzierungssystem der Bylaner bemalten Keramik der Hallstattzeit, in: Sztuka Epoki brązu i wczesnej Epoki żelaza w Europie Środkowej, Wrocław – Biskupin, 307–323.
- Koutecký, D. a kol. 1980:* Archeologické výzkumy v SZ Čechách v letech 1953–1972, in: Archeologické studijní materiály 13/1–2, Praha, 143, č. 75.
- Koutecký, D. – Bouzek, J. 1967:* Štítarské pohřebiště ve Staňkovicích, Památky archeologické 58, 37–80.
- Koutecký, D. – Smrž, Z. 1991:* Pohřebiště bylanské kultury v Polákách, okr. Chomutov. I. díl, Památky archeologické 82, 166–230.
- Kruta, V. 1973:* Pšov, okr. Louny, in: Výzkumy v Čechách 1970, Praha, 128–129, č. 201.
- Mašek, N. 1960:* Pět let výzkumů expozitury v Mostě, Archeologické rozhledy 12, 248, 255, 257–273.
- Pleiner, R. – Rybová, A. red. 1978:* Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Preidel, H. 1937:* Der Burg Rubin bei Pedersam in Spiegel der Steinersammlung. Heimat und Volk 66. Brno.
- Sedláček, Z. 1973:* Záchraný výzkum v Cerhenicích v r. 1973. Část II., Archeologické rozhledy 32, 146–165.
- Siegfried-Weiss, A. 1979:* Zur Dekorsyntax der bemalten Bylaner Keramik, Archeologické rozhledy 31, 265–274.
- Smrž, Z. 1992:* Späthallstattzeitliche Burgwähle und Höhensiedlungen in Nordwestböhmen, Památky archeologické 83, 88–104.
- Šolle, M. 1949:* Počátky hellenské civilizace. Praha.
- Venclová, N. 1991:* Pravěké sklo v Čechách. Praha.
- 1980: Nástin chronologie latěnských skleněných náramků v Čechách, Památky archeologické 71, 61–92.
- Waldhauser, J. 1977:* Keltské sídliště u Radovesic v severozápadních Čechách, Archeologické rozhledy 29, 144–177.

## Der hallstattzeitliche Burgwall Rubín, Gem. Pšov, Kr. Ústí nad Labem

Der Burgwall Rubín befindet sich auf dem etwa 5 Ar großen Gipfelplateau des Berges Velký Rubín. Die Befestigung bestand auf der S- und SO-Seite aus Wällen. Unter dem SO-Hang befindet sich die Vorburg. Die Ausgrabungen und Feldbegehungen auf dem Fundort verliefen von den 60er Jahren des 19. Jh. bis 1971. H. Preidel grub 1934–1938 auf der Gipfelfläche und führte einen Schnitt durch 2 Wälle durch. Er fand zwei Pfostenbauten; der 6 x 5 m große Pfostenbau A enthielt eine Feuerstelle und Steinschutt; Bau B war gleichfalls mit einer Feuerstelle versehen. 1970–1971 legte V. Kruta im Rahmen seiner Revisionsgrabung noch einen dritten Wall frei. Die älteste Befestigung gehört zur Věteřov-Kultur, die spätere, mächtigere Befestigung stammt aus der Zeit der Knovíz-Štítary-Kultur, zuletzt wurde auf dem Wall in der Burgwallzeit eine Steinmauer errichtet. Während der letzten Grabungen 1984–1989 stellte J. Bubeník unter dem SO-Gipfel aufgrund von 6 Sonden fest, dass das Gipfelplateau zu Anfang des Mittelalters planiert wurde und in die so freigelegte hallstattzeitliche Schicht burgwallzeitliche Objekte angelegt worden sind.

Die in den Museen in Chomutov und Kadaň aufbewahrten Funde von Rubín bestehen aus Knovíz-, Štítary-, Bylany- und späthallstattzeitlicher Keramik. Von der Bylany-Keramik liegen die folgenden Formen vor: Amphoren, Terrinen, amphorenförmige Schalen, Vorratsgefäße, Tassen und Töpfe; Bemaltkeramik (schwarz), graphitierte, eingeläutete und plastische Verzierung. Neben Keramik liegen auch gelbe Glasperlen mit blauen Augen vor, Fragmente von violetten Glasarmrigen, Fragmente von Tonscheiben und eine beinerne Zierscheibe mit geometrischem Ritzmuster vom Pferdegeschirr.

Sehr wahrscheinlich dürfte der Burgwall Rubín in der Hallstattzeit eine wichtige strategische und gesellschaftliche Funktion gehabt haben, offensichtlich diente er auch als Sitz eines Anführers und hatte wohl auch zu Anfang des Mittelalters eine ähnliche Stellung inne.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

## Hromadný hrob obětí slovansko-maďarského střetu v 9.–10. století u Brankovic

Eva Drozdová – David Parma – Josef Unger

V srpnu a září roku 2003 provedli pracovníci Ústavu archeologické památkové péče Brno záchranný výzkum v katastru obce Brankovice (okr. Vyškov), vyvolaný stavbou nové průmyslové zóny (*obr. 1*). Na ploše poměrně rozsáhlé stavby, západně od obce, mezi stávající silnicí I/50 Brno – Uherské Hradiště a železniční tratí Brno – Kyjov, byla zjištěna jediná výrazná koncentrace pravěkého osídlení. Ta se nachází v sz. části staveniště, na mírném jižním svahu o nadmořské výšce 244 až 256 m, spadajícím do nivy Litavy, která pravděpodobně původně, ve vzdálenosti několika desítek metrů od lokality, obtékala přímo patu svahu. V místě s největší zachycenou koncentrací pravěkého osídlení přecházel mírný svah do nevýrazného návrší, situovaného bezprostředně nad nivou. Dnes je severní část tohoto návrší proříznuta silnicí I/50, při jejíž stavbě či rozšiřování musela být lokalita již částečně zničena.

Celkem 28 zahloubených objektů tvoří pozůstatek polykulturního sídliště (*obr. 2*). Nejstarší komponentou jsou dvě jámy kultury s lineární keramikou (515 a 517), dva objekty pak náležejí době laténské (507, 514). V obou případech se nejspíše jedná o zbytky zahloubených chat; v případě objektu 507 byla získána poměrně reprezentativní kolekce keramiky starší části stupně LT B. Nepočtená kolekce z objektu 514 připouští i mladší datování. Pozůstatek osídlení z doby stěhování národů představuje zahloubená chata velkých rozměrů (512), která ovšem nemohla být prozkoumána v úplnosti.

Nejvýrazněji se na zkoumané části lokality projevilo slovanské osídlení ze středohradištního období. Spolehlivě je do tohoto období datovatelné rozsáhlé nepravidelné soujámy (500/502), v jehož výplni byly vedle množství keramiky početně zastoupeny i úlomky železné strusky. Dle nálezů (505, 508, 518) nebo jen podle celkového kontextu (519, 520) sem můžeme dále zařadit skupinu pěti hlubokých zásobních jam. Jedna z nich (505) byla po zániku primární funkce použita k deponování kompletních skeletů želvy a menšího přežvýkavce. Neobvyklá situace zachycená v případě obdélného objektu (509), do něž byl uložen pohřeb čtyř lidských jedinců, je pak předmětem podrobnějšího rozboru.

Odkryté raně středověké sídliště v místech průmyslové zóny dosud nebylo registrováno. Z poměrně početných dokladů pravěkého osídlení v okolí Brankovic, známých převážně díky aktivitám M. Chleboráda v první polovině 20. století, s ním můžeme dát do souvislosti především rámcově současné mohylové pohřebiště v lese „Žaroušky“, situované 2,4 km směrem na JZ (*Dostál 1966*, 155; za přesnou lokalizaci děkujeme M. Čižmářovi). Dále je nutné zmínit nález depotu železných předmětů vyzvednutý jz. od nádraží v roce 1941 při stavbě železnice. Ten je ovšem řazen již do předvelkomoravského období (*Bartošková 1986*, 10, 99).

### Popis situace

Objekt 509 (*obr. 3, 4*) se vyrýsoval už v tmavých podorničních vrstvách, ostře a jasně byl pak jeho půdorys patrný na úrovni sprašového podloží. Při jeho vybírání byla nejprve snížena jižní polovina, po zjištění výkopu 521 a pohřbů 800 až 802 byl následně ponechán jen úzký kontrolní profil, který musel být po zdokumentování kvůli pohřbu 803 odstraněn. Výkop 521 s pohřby byl dobře a jasně odlišitelný v záspy 124 na z. straně, na V byla hrana nejasná. Obdélný vkop byl zahlouben do záspy chaty 509 v plném souladu s její orientací, a to až na původní dno. Následně byly do něj uloženy pohřby 800 až 803. V sz. rohu objektu 509 bylo patrné plynulé sekundární porušení (patrně recentní, v souvislosti se stavbou silnice I/50).

Objekt 509 měl půdorys pravidelně obdélný, o rozměrech 3,6 x 3,2 m. Max. hloubka 0,9 m; delší osa ve směru S-J; stěny hladké, přímé a šikmé, dno ploché, profil tvaru U. Výplň (124) byla střed-



Obr. 1. Brankovice. Poloha lokality. – Fig. 1. Brankovice. Map of site location.

ně uhlá, tmavá šedohnědá prachová hlína, velké skvrny světlé žlutohnědé spraše; horní hranice pozvolná, místy velmi rozplizlá, spodní dosti ostrá.

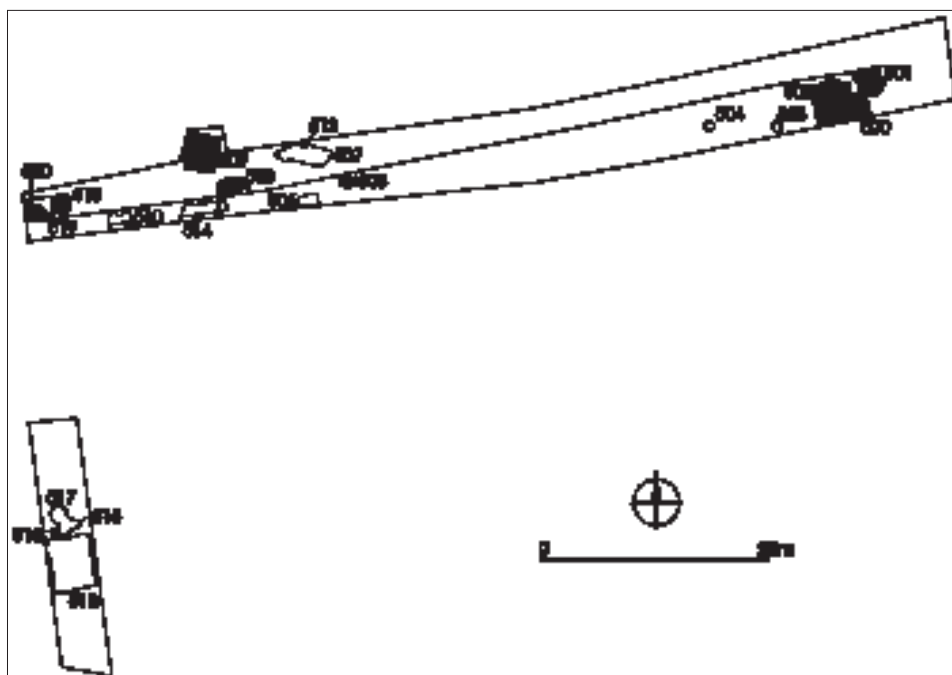
Objekt 521 měl půdorys nepravidelně obdélný, o rozměrech 2,3 x 1,85 m. Max. hloubka 0,8 m; delší osa Z-V; stěny hladké, šikmé a přímé, dno ploché, profil tvaru U. Výplň (123) byla kyprá, tmavá šedohnědá prachová až popelovitá hlína, četné střední skvrny světlé spraše s drobkou uhlíků a mazanice. Spodní hranice pozvolná, místy velmi rozplizlá.

Pohřeb 800 – kostrový, skelet dochován špatně. Mrtvý uložen v natažené poloze na zádech, hlavou k Z, obličej obrácen k J, ruce podél těla, levá se dotýká pravé ruky skeletu 801. V pánevní kosti uvázla železná rombická šipka (*obr. 5; 7*; inv. č. A34269, ulož. Muzeum Vyškovska ve Vyškově), prokazatelně pevně nastřelená, v souladu s podélnou osou těla, směrem odspodu.

Pohřeb 801 – kostrový, skelet dochován velmi dobře. Mrtvý uložen v natažené poloze na zádech, hlavou k Z, obličej obrácen k S, směrem ke tváři jedince 802. Ruce podél těla, pravá dlaně se dotýká levé dlaně jedince 800.

Pohřeb 802 – kostrový, skelet dochován velmi dobře. Mrtvý uložen v natažené poloze na zádech, hlavou k Z, obličej obrácen k J, směrem ke tváři jedince 801. Ruce podél těla, levá se dotýká pravé ruky jedince 803 (dlaně položeny na sobě).

Pohřeb 803 – kostrový, skelet dochován špatně. Mrtvý uložen v natažené poloze na zádech, hlavou k Z, obličej obrácen k J. Ruce podél těla, pravá se dotýká levé ruky jedince 802 (dlaně položeny na sobě).

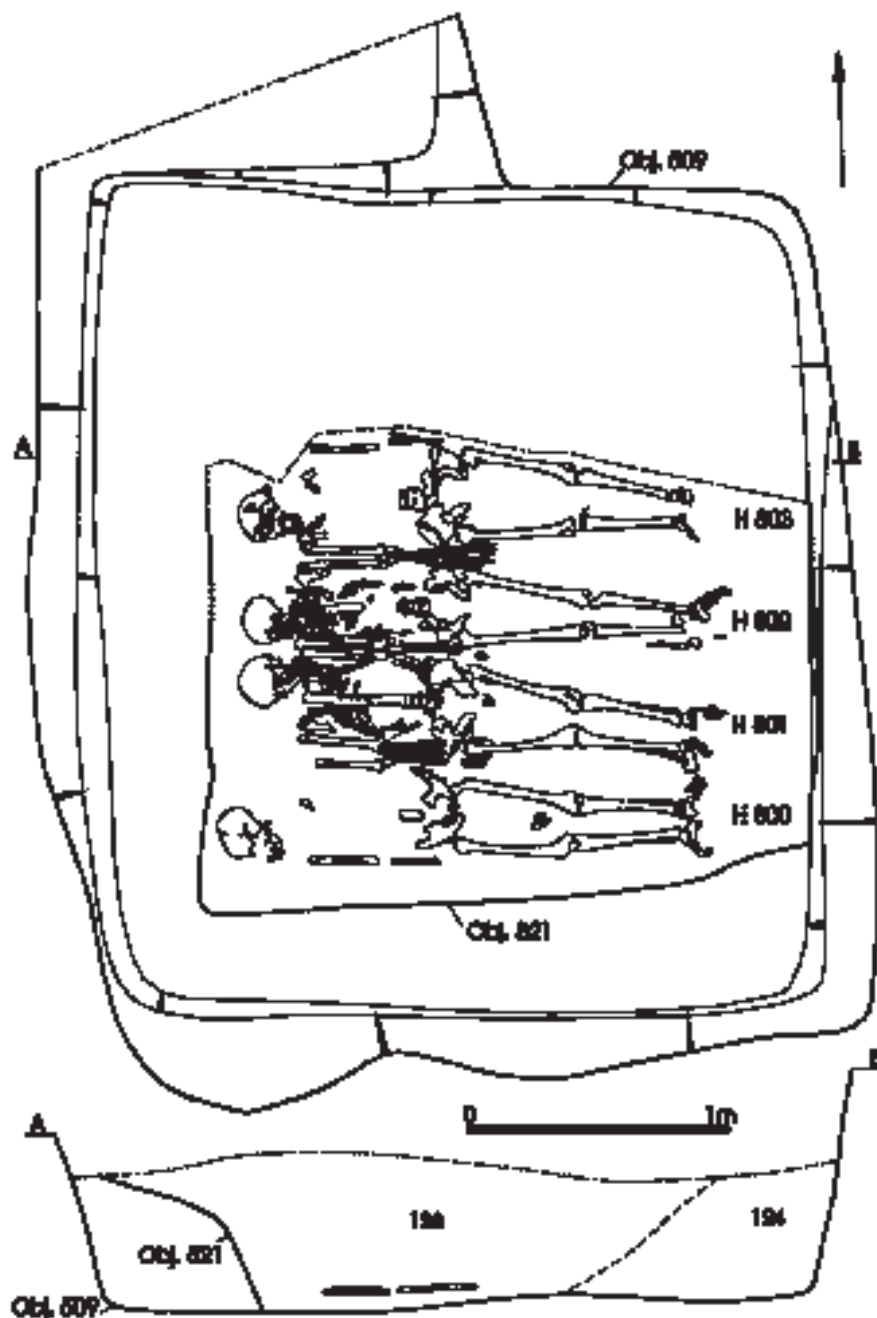


Obr. 2. Brankovice. Plán zkoumaných ploch; černě objekty datované do středohradištního období. – Fig. 2. Brankovice. Plan of the investigated area; black features are dated to the Middle “Hill-fort” period.

### Interpretace objevené situace

V případě objektu 509 jde o pravidelnou obdélnou jámu s přímými stěnami a plochým dnem, zcela analogickou zahloubeným objektům známým z jiných hradištních sídlišť. Absence otopného zařízení by nasvědčovala tomu, že se jednalo o komoru s hospodářskou funkcí (uskladnění zásob, příprava či úprava zemědělských plodin), kombinovanou někdy i s funkcí obytnou (Vignatiová 1992, 30). Tato jáma byla po zániku primární funkce částečně vyplněna typickým „sídlíštním“ zásypem se zlomky keramiky a zvířecích kostí, umožňujícími datování do středohradištního období (obr. 1, 3). Do tohoto zásypu byla poté zahloubena jáma, orientovaná zcela shodně s původním objektem (jeho půdorys musel být tedy v této době na povrchu ještě dobře patrný). Do výkopu byly pietně uloženy pozůstatky čtyř lidských jedinců. Ve všech případech jde o kostry v natažené poloze na zádech, s rukama podél těla a s orientací ve směru Z-V. Jde tedy o způsob uložení do značné míry odpovídající dobovému pohřebnímu ritu, jak jej známe ze současných nekropolí. Současnost uložení pohřbů je možné doložit absencí jakéhokoliv dalšího odlišitelného vkopu i samotným uložením jedinců – všichni čtyři jsou nápadně urovnaní těsně vedle sebe (spojnice všech ramenních kloubů je téměř přímá), u dvojice 800/801, a zvláště 802/803 lze předpokládat uložení rukou dlaněmi na sebe, lebky jedinců 801 a 802 jsou navíc nápadně natočeny obličejovými částmi směrem k sobě. Minimálně v případě jedince 800 je nutné předpokládat násilnou smrt (železná šipka uvíznutá v pánvi). K mrtvým nebyly přidány žádné milodary, hrobová jáma byla poté zaplněna opět typickým „sídlíštním“ zásypem s keramikou středohradištního stáří (obr. 6: 2, 4–8).

Samotný objekt 509 je součástí nepochybně většího, rámcově současného sídliště, zachyceného v rámci skrytých ploch jen úzkým řezem. Pokud můžeme ze silně omezených prostorových údajů soudit, v odkrytém pásu je součástí dílčí koncentrace středohradištních objektů, sestávající ještě z několika zásobních jam (obr. 2).



Obr. 3. Brankovice. Obj. 509 a 521. – Fig. 3. Brankovice. Features 509 and 521.

Pohřeb č.	Pohlaví	Věk	Výška postavy	Poznámka
800	mužské	45–55 let	–	zubní kazy, spondylostická změna na <i>dens axis</i> , hrot šípu zabodnutý v pánvi
801	mužské	30–35 let	174,0 ± 4,49 cm	zubní kazy
802	mužské	30–35 let	183,5 ± 4,49 cm	
803	mužské	45–55 let	177,8 ± 4,49 cm	zubní kazy

Tab. 1. Přehled zkoumaných koster z Brankovic.

### Antropologická analýza

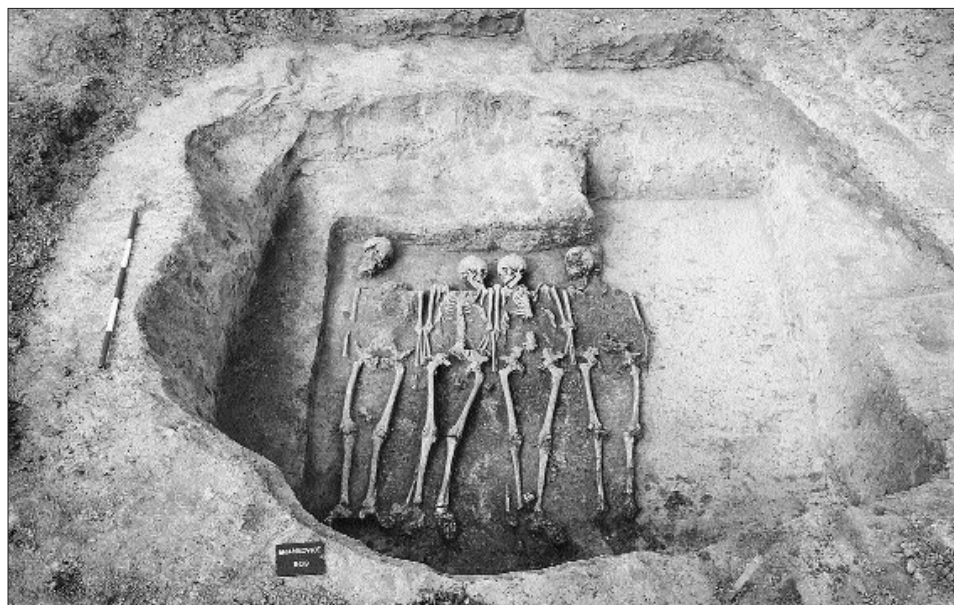
Kosterní pozůstatky byly antropologicky zpracovány na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Kromě základního určení kosterních pozůstatků bylo cílem rozboru zjistit, jestli se i na kostrách ostatních pohřbených nacházely stopy po násilné smrti.

Analýza byla provedena standardními antropologickými metodami, metrickými a morfoskopickými, vesměs uváděnými v příručkách *Knussmanna (1988)* a *Stloukala et al. (1999)*. Pohlaví bylo určováno podle pánve (*Novotný 1981*), lebky (dle Novotného: *Iscaan – Helmer 1991*) a na základě rozměrů dlouhých kostí (dle Černého a Komendy: *Knussmann 1988*). Věk studovaných jedinců byl stanoven podle schématu obrusu zubů (dle Lovejoyové: *White – Folkens 1991*). Výška postavy byla vypočítána z délky dlouhých kostí, podle rovnic sestavených *Sjøvoldem (1990)*. Patologické procesy byly sledovány podle popisů a vyobrazení uváděných *Ortnerem a Putscharem (1985)*, zubní anomálie pak byly posuzovány dle popisů *Dokládalových (1994)*.

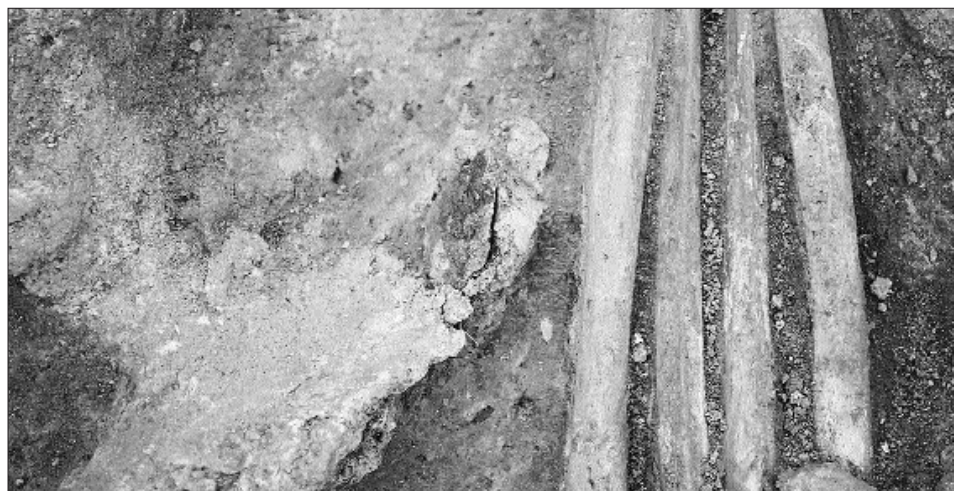
K antropologickému rozboru byl předán obsah jednoho hromadného hrobu, obsahující kosterní pozůstatky čtyř dospělých mužů. Kosterní pozůstatky byly v různém stupni zchovalosti. Kostry krajních jedinců (800 a 803) byly zachovány špatně, měly zničenou, postmortálně deformovanou lebku (*obr. 8, 11*), z postkraniálního skeletu se většinou zachovala těla dlouhých kostí. Obě kostry nacházející se ve středu jámy (801 a 802) byly zachovány velmi dobře, a to včetně lebek (*obr. 9, 10*), z postkraniálního skeletu se ve špatném stavu nacházela jen kostra osová. Kostí byly velice silně fosilizované, těžké a na omak připomínající kámen a měly žlutohnědou barvu. Detailní antropologický rozbor je součástí náleзовé zprávy, uložené v Ústavu archeologické památkové péče.

V lokalitě „Brankovice – průmyslová zóna“ byly objeveny kosterní pozůstatky čtyř mužů, dva z nich byli ve věku 30–35 (801 a 802) a dva 45–55 let (800 a 803). U tří z nich se podařilo vypočítat výšku postavy, která byla u všech, podle Martinových kritérií, vysoká (801–174 cm, 803–177,8 cm, 802–183,5 cm). Na kosterních pozůstatcích těchto mužů byly patrné silně vyvinuté drsnatiny pro svalové úpony, což svědčí o silném rozvoji jejich svalové hmoty. Na kostrách se nenašly žádné závažné patologické změny. Jednalo se pouze o zubní kazy (800, 802, 803; *obr. 8*) a spondylostické změny na obratlích (800; *obr. 8*), což patří ke změnám v důsledku vyššího věku a je spojeno s opotřebením kostry. Vzhledem k tomu, že muž z hrobu 800 měl v levé pánevní kosti zaseknutý hrot šípu, je vysoce pravděpodobné, že na toto zranění zemřel. Na jeho pánvi (byla ve velice špatném stavu zchovalosti) se nepodařilo objevit jiné patologické změny, kromě drobného lomu, patrně způsobeného šípem. (Tento lom však také mohl být způsoben druhotně. Pánev byla fragmentární a velice křehká a při dotyku se drotila.) Protože tento muž byl s největší pravděpodobností zabit v boji, je vysoce pravděpodobné, že ostatní tři muži podlehlí rovněž zraněním utrpěným ve zmíněném konfliktu. Antropolog však může identifikovat příčinu smrti pouze na základě jejího projevu na kosterních pozůstatcích, které jsou předmětem jeho zkoumání. Pokud zranění zasáhlo jen měkké tkáně a na kostře stopy nezanechalo, nelze je antropologickým rozbohem zjistit. Tato situace zřejmě nastala v našem případě. Na kostrách ostatních tří mužů pohřbených se zmíněným mužem 800 nebyl nalezen jediný důkaz, který by opravňoval k tvrzení, že tyto muži zemřeli násilnou smrtí. Ovšem zejména kostra osová, která bývá nejčastěji postižena bojovými zraněními, byla ve všech čtyřech případech zachována velice špatně, žebra a obratle povětšinou chyběly, a je možné, že muži byli zabiti ranou právě do těchto míst.



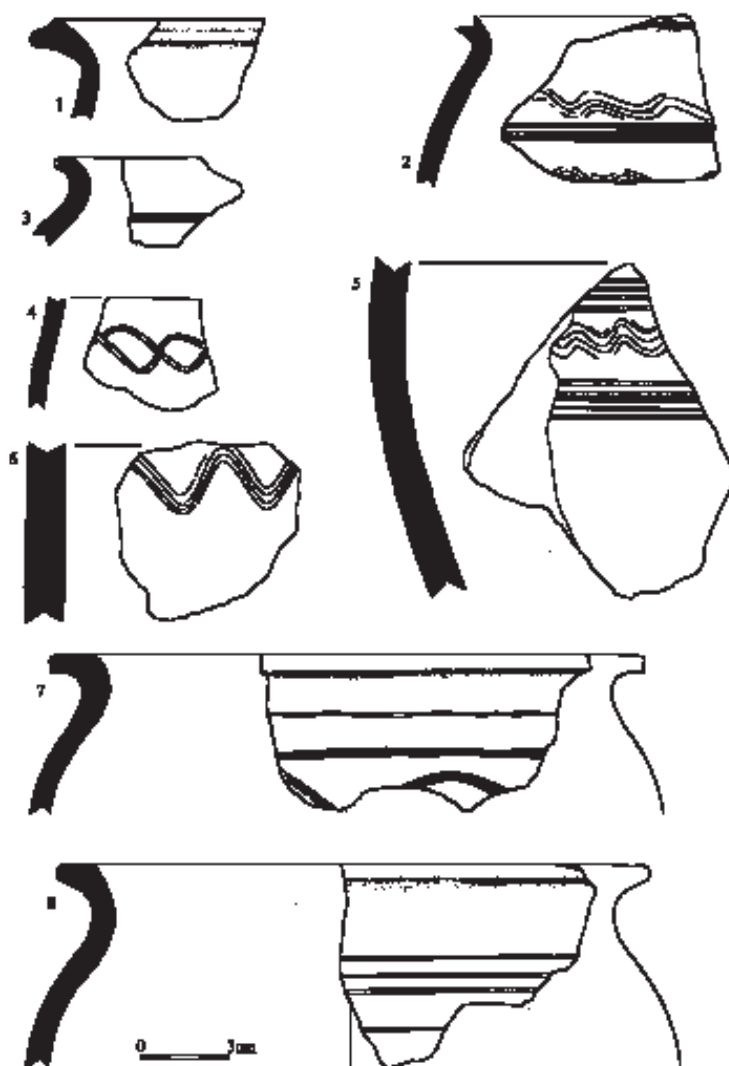


Obr. 4. Brankovice. Čtyřhrob v obj. 521. – Fig. 4. Brankovice. Quadruple grave in feature 521.



Obr. 5. Brankovice. Rombická šipka zabodnutá v pánvi jedince v hrobu 800, detail. – Fig. 5. Brankovice. Rhomboid arrow stuck in the pelvis of individual from grave 800, detail.

Výška mužů pohřbených v Brankovicích převyšovala průměrnou výšku mužů z velkomoravských mocenských center (Mikulčice, 11. kostel – průměr 170,6 cm: *Stloukal 1981*; Pohansko, pohřebiště okolo kostela – 171,4 cm: *Drozdová 2000*). Pokud jejich výšku postavy srovnáme s průměrnou výškou postavy mužů pohřbených na venkovských pohřebištích, uvidíme značný rozdíl. Muži na venkově byli podstatně menší než muži z Brankovic (např. Josefov – 166,3 cm: *Hanáková – Stloukal 1966*).

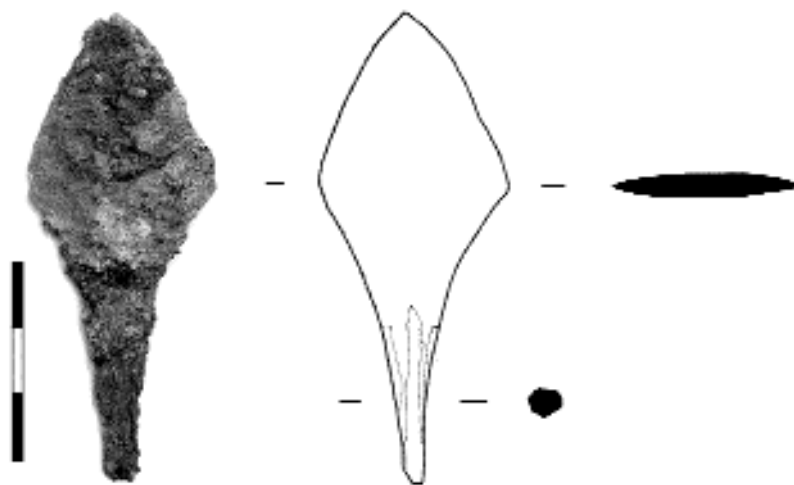


Obr. 6. Brankovice. Výběr keramického materiálu ze zásypu obj. 509 (1, 3) a 521 (2, 4–8). – Fig. 6. Brankovice. Selection of ceramic material from the fill of features 509 (1, 3) and 521 (2, 4–8).

#### Interpretace čtyřhrobu v evropských souvislostech

Čtyřhrob objevený v Brankovicích každopádně představuje výjimku z běžného pohřebního ritu. Datování je dáno zahloubením hrobové jámy do již částečně zasypaného sídlištního objektu se středohradištní keramikou. Jediným předmětem umožňujícím chronologické zařazení a pomáhajícím interpretaci hrobu je plochá šipka zabodnutá v těle jednoho zemřelého (obr. 7).

Ploché šipky souvisejí s válečnými akcemi východních kočovníků. Byli jimi vyzbrojeni nejen Maďaři za vpádů koncem 9. stol. a ve stol. 10. (Schulze-Dörrlamm 2002, Abb. 4; Kouřil 2003, obr. 3–7, 9–11), ale i Kumáni plenící Moravu roku 1253 (Unger 1994, obr. 29: 3). Vzhledem k tomu, že středohradištní objekt byl jen částečně zasypan a v době pohřbu čtyř jedinců zde byla zřetelná



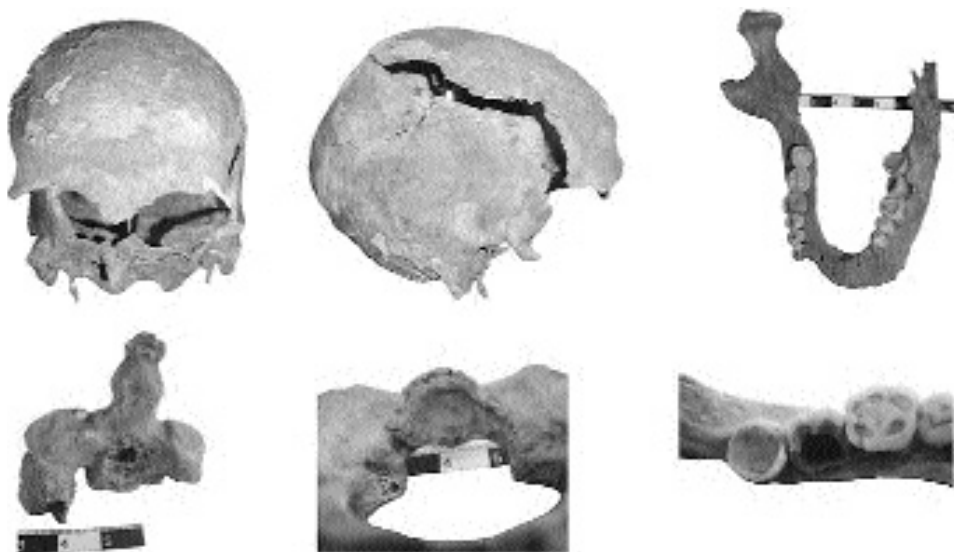
Obr. 7. Brankovice. Železná šípka zabodnutá do pánve jedince v hrobu 800. Na trnu zbytky dřeva z ratiště (kalina – *viburnum* sp., za určení děkujeme M. Hajnalové), stav před konzervací. – Fig. 7. Brankovice. Iron arrow stuck in the pelvis of individual from grave 800, state prior to conservation.

prohlubeň, nejeví se jako pravděpodobná souvislost s kumánským vpádem. Zato pro souvislost s vpádem Maďarů najdeme celou řadu indicií.

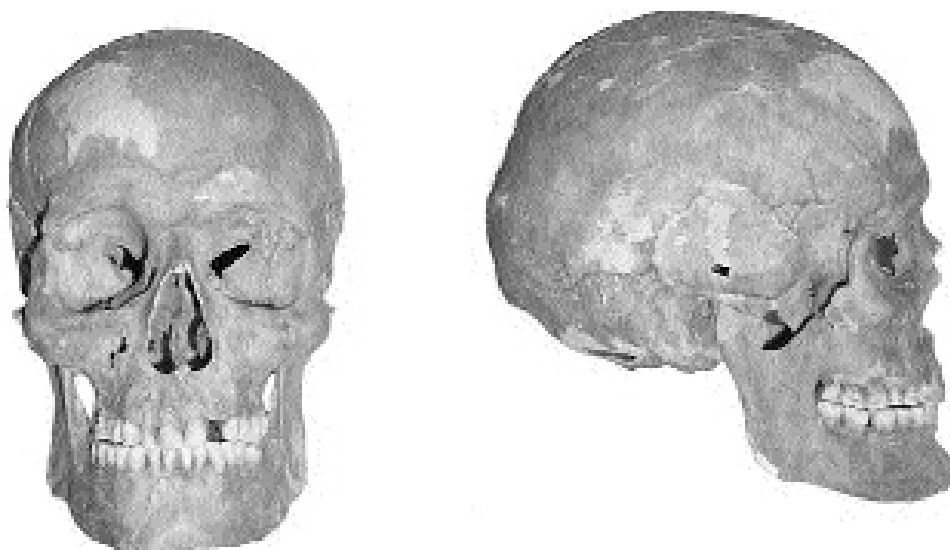
Z Evropy známe několik způsobů, jak bylo zacházeno s těly obětí ničivých nájездů (Unger 2002, 94–100). Jednak bylo možno ponechat tělo zabitého přímo na místě smrti. V jiných případech byly pozůstatky usmrčených lidí asanovány, tj. deponovány na nejbližším místě, bez stopy jakéhokoliv rituálního jednání. Poměrně četné jsou objevené situace, kde je pozorovatelné rychlé, nouzové, ale přesto pietní pohřbení zabitých. S přijetím křesťanství se objevuje snaha pohřbit oběti válečných střetů, alespoň ty významné, do posvěcené půdy kostelního hřbitova.

Vzhledem k brankovickému čtyřhrobu si blíže všimneme případů, kdy byly pozůstatky nouzově, ale přesto pietně pohřbeny v blízkosti místa úmrtí. V Rubenheimu u Gersheimu se našly zbytky budovy poškozené za germánského vpádu. U jedné zdi ležela kostra muže zemřelého ve 3. stol. ve věku 25–30 let na následky zranění mečem nebo sekerou (Reinhard 2002). Kosterní pozůstatky římských provinciálů zahynulých při ničivém franckém vpádu roku 259/260 se našly u kastelu Gelduba (Krefeld-Gellep). Podle způsobu pohřbu je zřejmé, že pobití, mezi nimiž byli především staří lidé, ženy a děti, byli pohřbeni až několik týdnů po smrti, a to nouzovým způsobem tak, že těla byla jen zasypána (Reichmann 1999). V Bietigheimu v Baden-Württembersku se ve zříceninách římské vily našel dvojhrob mužů pohřbených v antipodické poloze, kteří podle sečných zranění na hlavě a charakteristické šípky zabodnuté v jednom z obratlů padli za obět maďarskému vpádu (Stork – Wahl 1988). S válečnou akcí husitů roku 1426 bývají dávány do souvislosti pozůstatky asi 27 jedinců, většinou žen a dětí, pohřbených v hromadném hrobu na nádvoří zámku v Čejkovicích na jižní Moravě (Bednaříková – Tribula 1980). Podobný charakter má i hromadný hrob objevený ve Slavkově, na nádvoří bývalé komendy Řádu německých rytířů (Belcredi 1998; Drozdová 1998). Také zde výrazně převažují pozůstatky žen a dětí. Častá je poloha zemřelých na břiše, na boku a se skrčenýma nohama. Díky nálezům je možno tento hromadný hrob datovat do počátku 14. století. Za následek asi lokálních bojů v 15. stol. se považují dva hroby, v nichž byli přímo na zaniklém sídlišti u Slugocinka v Polsku pohřbeni muž a žena. Muž ve věku 22–24 let zemřel na následky zranění. Mj. mu byla uřata ruka – i ta byla vložena do hrobu (Krzyszowski – Kosak – Bartowiak 2003).

Muže, jejichž kosterní pozůstatky byly objeveny u Brankovic, můžeme vzhledem k nadprůměrné výšce jejich postavy a silně vyvinutým svalovým úponům považovat za bojovníky padlé v boji,



Obr. 8. Brankovice. Kosterní pozůstatky muže z hrobu 800. Pohled na lebku v *norma verticalis* a *norma lateralis dextra*, pohled na postmortálně deformovanou dolní čelist, detail zubního kazu na M2 sin, detail spondylostických změn na nosiči a čepovci. – Fig. 8. Brankovice. Skeletal remains of a man from grave 800. View of the skull in *norma verticalis* and *lateralis dextra*, view of the lower jaw deformed post mortem, detail of the dental decay on the M2 sin, detail of the spondylitic changes to the atlas and axis.



Obr. 9. Brankovice. Kosterní pozůstatky muže z hrobu 801. Pohled na lebku v *norma verticalis* a *norma lateralis dextra*. – Fig. 9. Brankovice. Skeletal remains of a man from grave 801. View of the skull in *norma verticalis* and *lateralis dextra*.

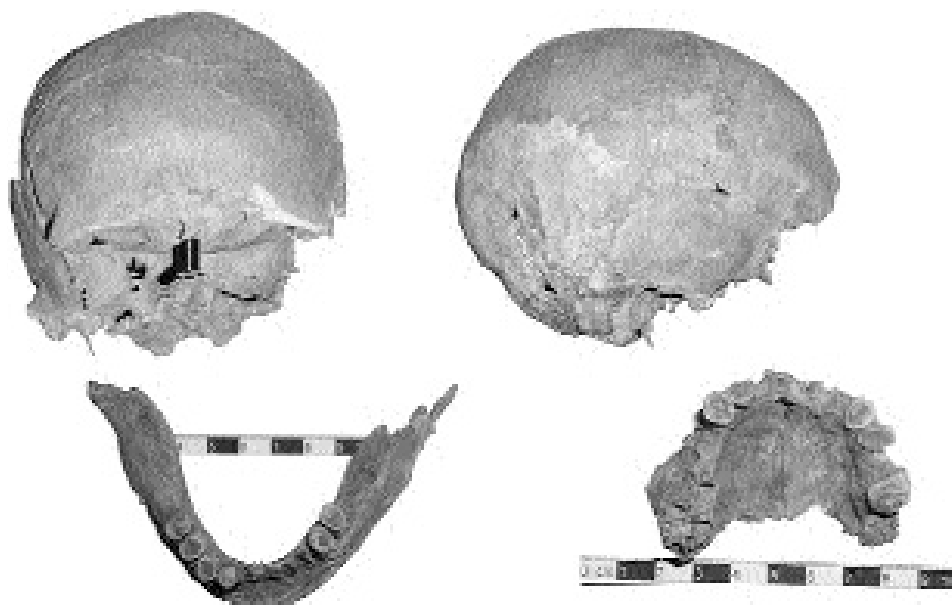


Obr. 10. Brankovice. Kosterní pozůstatky muže z hrobu 802. Pohled na lebku v *norma verticalis* a *norma lateralis dextra*. Detaily atypického obrusu řezáků horní a dolní čelisti v důsledku poruchy skusu. Obrus se nachází na orální straně řezáků horní čelisti a na labiální straně řezáků dolní čelisti. – Fig. 10. Brankovice. Skeletal remains of a man from grave 802. View of the skull in *norma verticalis* and *lateralis dextra*. Details of the atypical abrasion on the incisors of the upper and lower jaws resulting from bite defect. The abrasion appears on the oral side of the incisor of the upper jaw and the labial side of the incisor of the lower jaw.

mimo dosah svých příbuzných. Nasvědčovalo by tomu i pohřbení mimo pohřebiště, protože v případě „civilních“ obětí bychom spíše očekávali, že je pozůstalí pohřbí na rodovém pohřebišti.

Podobné situace již byly objeveny na několika místech v Evropě. Za pohřby padlých románských bojovníků ve službách franckého krále se považuje archeologicky zkoumaná situace u Aldaiety v Kantabrii, datovaná četnými zbraněmi do doby kolem poloviny 6. stol. (Böhme 2002). Dokonce se zdá, že lze uvažovat o konkrétní vojenské akci, kterou roku 541 vedl král Chlothachar I. (511–561) proti Zaragose. V dolnorakouském Bernhardstahlu do velké pravěké mohyly v 9. stol. zapustili hrobovou komoru vyloženou dřevem. V komoře se našla kostra muže s mečem, skleněnými korálky, vědérkem a hliněnými nádobkami. Nad komorou leželo šest koster mužů se stopami zhojených i smrtelných zranění (Justová 1990, 158). Hroby mužů padlých pravděpodobně za turecko-uherských konfliktů v 15. nebo 16. stol. byly odkryty v Bajči na Slovensku. Pohřbili je do samostatných hrobů, ve dvou případech do dvojhrobů, vytvářejících řady (Ruttkaý – Vondráková 2004).

Šipka vězící v těle zemřelého v některých případech umožňuje bližší identifikaci i zjištění okolností smrti. V dolnorakouském Traismaueru byl v interiéru kostela, původně zasvěceného sv. Martinovi, objeven hrob asi třicetiletého muže, který zemřel na následky zranění šípem, přičemž šipka se našla ještě v pánevní oblasti. Muž ležel na prkně v oděvu z látky se stříbrnými, pozlacenými nitěmi, což svědčí o jeho vysokém sociálním postavení. Snad se jednalo o hraběte Cadaloca, jenž roku 802 padl v boji s Avary. Na mimořádné postavení, snad i úctu, jaká náleží mučedníkovi, se usuzuje z toho, že byl pohřben v komoře na půdorysu 6 x 6 m (Moser 1977; Justová 1990). Za oběti maďarských ničivých vpádů v 10. stol. se považují dva hroby se šípkami nalezené na hřbitově u kostela na Pohansku u Břeclavi (Kalousek 1971, 35, 159) a hrob se šípkou v oblasti krční objevený v Ehinger Bergu (Schulze-Dörrlamm 2002, Abb. 2: 5). Na pohřebišti Wien-Leopoldau byl objeven hrob muže se šíp-



Obr. 11. Brankovice. Kosterní pozůstatky muže z hrobu 803. Pohled na lebku v *norma verticalis* a *norma lateralis dextra*. Pohled na oklusální plochu horní a dolní čelisti. – Fig. 11. Brankovice. Skeletal remains of a man from grave 803. View of the skull in *norma verticalis* and *lateralis dextra*. View of the occlusion surface of the upper and lower jaws.

kou zaseknutou v třetím lumbálním obratli, která spolu se třemi zraněními na lebce umožňuje rekonstrukci boje (Reuer 1984). Lebky nesoucí stopy zhojených i nezhojených zranění mečem, sekerou či šípem se našly v polských Dzekanowicích (Wrzesińska 1998).

Archeologické doklady ničivých maďarských vpádů v 10. stol. soustředila v novější době M. Schulze-Dörrlamm (2002). K jejímu soupisu lze připojit další doklady publikované P. Kouřilem (2003). Maďarským nájezdem bylo patrně zničeno i hradisko „Sand“ u Raabsu (Felgenhauer-Schmiedt 2000; 2001) a opevněné sídlo u Němčic v jižních Čechách (Lutovský – Michálek 2000). Čtyřhrob objevený u Brankovic lze rovněž považovat za doklad ničivých nájezdů Maďarů na Moravu v 10. stol., které zřejmě postihly i tuto oblast, odlehlou od velkomoravských center a ležící ve „stínu“ Chřibů. Zdá se, že zde došlo k bojovému střetu mezi slovanskými bojovníky a maďarskými nájezdníky. Oběti na straně moravské byly zřejmě urychleně, ale pietně pohřbeny. Pokud tento střet měl více obětí, pak lze objevy podobných hromadných hrobů v okolí ještě očekávat.

## Literatura

- Bartošková, A. 1986: Slovanské depoty železných předmětů v Československu. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně 13/2. Praha.
- Bednaříková, J. – Tribula, J. 1980: Bericht über die erste Grabungssaison auf der gotischen Feste in Čejkovic (Bez. Hodonín). In: Přehled výzkumů 1978, Brno, 51–52.
- Belcredi, L. 1998: Komenda řádu německých rytířů ve Slavkově u Brna, Pravěk NŘ 8, 341–369.
- Böhme, H. W. 2002: Der Friedhof von Aldaieta in Kantabrien – Zeugnis für ein fränkisches Schlachtfeld des 6. Jahrhunderts?, Acta Praehistorica et Archaeologica 34, 135–150.

- Dokládal, M.* 1994: Anatomie zubů a chrupu. Skriptum Lékařské fakulty Masarykovy univerzity. Brno.
- Dostál, B.* 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Brno.
- Drozdová, E.* 1998: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků objevených na nádvoří zámku ve Slavkově u Brna, *Pravěk* NR 8, 371–378.
- 2000: Antropologická charakteristika staroslovanského obyvatelstva hradiště Pohansko u Břeclavi. In: *Archeologia mediaevalis Moravica et Silesiana* 1, Brno, 111–125.
- Felgenhauer-Schmiedt, S.* 2000: Die Burg auf der Flur Sand und die Burg Raabs, NÖ, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 16, 49–77.
- 2001: Die Burg auf der Flur Sand bei Raabs an der Thaya. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi Východem a Západem*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Brno, 85–113.
- Hanáková, H.* – *Stloukal, M.* 1966: Staroslovanské pohřebiště v Josefově. Antropologický rozbor. *Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd. Ročník 76, sešit 9*. Praha.
- Iscan, M. Y.* – *Helmer, R.* 1991: *Craniofacial Identification*. New York, John Wiley and Sons Inc.
- Justová, J.* 1990: Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Praha.
- Kalousek, F.* 1971: Břeclav – Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- Knussmann, R.* 1988: *Anthropologie, Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen* (4. Auflage des Lehrbuchs der Anthropologie begründet von Rudolf Martin). Band I, II. Stuttgart – Jena – New York.
- Kouřil, P.* 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: *Dějiny ve věku nejistot*. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika, Praha, 110–146.
- Krzyszowski, A.* – *Kosak, J.* – *Bartowiak, Z.* 2003: Dwa późnośredniowieczne pochówki na osadzie za Stugocinka k/Konina, w pow. słupeckim. In: W. Dzieduszycki – J. Wrzesiński red., *Kobieta – Śmierć – Mężczyzna. Funeralia Lednickie. Spotkanie* 5, Poznań, 349–360.
- Lutovský, M.* – *Michálek, J.* 2000: Archeologie násilného zániku: Pád Hradce u Němčic. In: *Archeologia mediaevalis Moravica et Silesiana* 1, Brno, 133–142.
- Moser, A.* 1977: Traismauer – Zentrum der karolingischen Grafschaft zwischen Enns und Wienerwald, *Fundberichte Österreichs* 16, 275–285.
- Novotný, V.* 1981: Pohlavní rozdíly a identifikace pohlaví pánevní kosti. Kandidátská disertační práce, Lékařská fakulta UJEP Brno.
- Reichmann, Ch.* 1999: Archäologische Spuren der sogenannten Bataverschlacht vom November 69 n. Chr. und von Kämpfen des 3. Jahrhunderts n. Chr. im Umfeld des Kastells Gelduba (Krefeld-Gellep). In: W. Schlüter – R. Wiegels Hg., *Rom, Germanen und die Ausgrabungen von Kalkriese, Osnabrück*, 97–115.
- Reinhard, W.* 2002: Mord zur Römerzeit, *Archäologie in Deutschland* 2, 49.
- Reuer, E.* 1984: Der Pfeilspitzenmann von Leopoldau, *Archaeologia Austriaca* 68, 155–160.
- Ruttkay, M.* – *Vondráková, M.* 2004: Hroby s kostrami poškozenými sečnými ranami v Bajči (okr. Komárno). In: V. Hašek – R. Nekuda – M. Ruttkay edd., *Ve službách archeologie* 5, Brno, 270–273.
- Schulze-Dörrlamm, M.* 2002: Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. In: J. Hennig Hg., *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit, Mainz am Rhein*, 109–122.
- Sjøvold, T.* 1990: Estimation of Stature from Long Bones Utilizing the Line of Organic Correlation, *Human Evolution* 5, 431–447.
- Stloukal, M.* 1981: Pohřebiště kolem 11. kostela na hradišti „Valy“ u Mikulčic, *Památky archeologické* 72, 459–491.
- Stloukal, M. et al.* 1999: *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha.
- Stork, I.* – *Wahl, J.* 1988: Eine Doppelbestattung aus Bietigheim, Kreis Ludwigsburg, als Belleg der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts, *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 13, 741–775.
- Unger, J.* 1994: Koválov. Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě. Brno.
- 2002: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století. Brno.
- Vignatová, J.* 1992: Břeclav – Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno.
- Whitte, T. D.* – *Folkens, P. A.* 1991: *Human Osteology*. San Diego, Academic Press, Inc.
- Wrzesińska, A.* 1998: Charakterystyka urazów czaszki z cmentarzyska. In: *Studia Lednickie* 5, Poznań, 53–64.

### A mass grave of victims of a Slavic/Magyar conflict in the 9<sup>th</sup>-10<sup>th</sup> century at Brankovice (southern Moravia)

A common grave containing four individuals was inserted into a partially filled pit of square plan (feature 509), dated by Early Medieval (Middle “Hill-fort” period) ceramics, at a polycultural settlement. The feature itself is part of an undoubtedly larger, roughly contemporary settlement, preserved only in a narrow section on the buried surface. Feature 509 is a regular, rectangular pit with straight sides and a flat base. The absence of any form of heating suggests that it was a chamber with a practical function (the storing of vessels, the preparation of processing of agricultural products), sometimes combined with a residential function. After the termination of its primary function this pit was filled with typical “settlement” fill, with ceramic sherds (*fig. 6: 1, 3*) and animal bones.

It was into this fill that a pit was later dug, oriented entirely in line with the original feature (the plan of which must thus still have been clear on the surface in this later period). The remains of four human individuals were placed reverently into this hole. In all cases these skeletons were in an extended position on their backs, with arms along the body and oriented east-west. This, then, was a means of interment that to a considerable degree matches the period burial rite known from contemporary necropoli. In the case of at least one individual (800) it is necessary to presume a violent death (an iron arrow point lodged in the pelvis). No grave gifts were deposited with the dead, and the grave pit was once again filled with a typical “settlement” fill containing Middle “Hill-fort” period ceramics (*fig. 6: 2, 4–8*).

The anthropological analyses indicate that this was a male aged 30–50. His skeletal remains indicate that he was very robust, tall with heavily developed musculature; in height he exceeded the average for males from the Great Moravian power centres. Comparison with the average height of males buried in rural cemeteries reveals that he was also considerably taller than men from the countryside. This fact suggests that this was a warrior who was buried at the place where he fell in battle, near what is now Brankovice.

The quadruple grave discovered in the settlement is an exception to the general burial rite. The only item allowing any kind of chronological assignment and aiding in the interpretation of the grave is the flat point embedded in the body of one of the deceased (*fig. 7*). The Magyars used flat points during their 9<sup>th</sup> and 10<sup>th</sup> century incursions. The quadruple grave found at Brankovice may thus be taken as evidence for a punitive raid by Magyars into Moravia in the 10<sup>th</sup> century. It would appear that a fight broke out between Slavic warriors and the Hungarian raiders; the victims on the Moravian side were evidently quickly, but reverently, buried.

English by *Alastair Millar*

*EVA DROZDOVÁ, Katedra antropologie, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Vinařská 5, CZ-603 00 Brno; drozdova@sci.muni.cz*

*DAVID PARMA, Ústav archeologické památkové péče Brno, Kaloudova 30, CZ-614 00 Brno; parma@uapp.cz*

*JOSEF UNGER, Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, CZ-603 00 Brno; unger@sci.muni.cz*



## DISKUSE

### O pravěkém a středověkém osídlení na území vojenského újezdu Březina, okr. Vyškov

Miloš Hlava

#### 1. Úvodem

V uplynulém roce se ve sborníku věnovaném E. Neustupnému k sedmdesátým narozeninám objevila stať autorské trojice Z. Baarová, P. Moš a P. Šlězár, která mapuje a vyhodnocuje archeologické nálezy z území stávajícího vojenského újezdu Březina (*Baarová – Moš – Šlězár 2003*).<sup>1</sup> Grafická úprava sborníku nepochybně zaručí, že knížka bude v knihovnách vzbuzovat přirozenou pozornost, a v ní shromážděné články budou tudíž hojně využívány (a snad i citovány), neboť je známou pravdou, že s formátem a úpravou (popř. i hmotností) publikací se občas zvyšuje i váha příspěvků, které jsou v nich obsaženy (srov. *Oliva 1996*, 55).

Je chvályhodné, že v zorném poli jmenované autorské trojice se objevilo území, které doposud zůstávalo poněkud stranou systematické archeologické pozornosti; méně potěšitelné je, že konečný výsledek nelze považovat za zdařilý. Příčinou tohoto konstatování rozhodně není okolnost, že z interpretací zaznívá duch postprocesualismu; postprocesuální archeologie představuje legitimní součást archeologie jako vědního oboru. Podstatné je, že citovaná práce vykazuje četné faktografické omyly, které nutně zkreslují a znehodnocují výchozí data potřebná k jakýmkoliv pokusům o interpretaci. Osudem takřka všech soupisových a přehledových prací je jistě neustálé zpřesňování, opravování a doplňování údajů; akceptovatelné a pochopitelné omyly a opomenutí by však neměly přerůstat v soustavné chyby a nepřesnosti. Jelikož kritické zveřejnění pramenů představuje základní krok a zároveň podmínku další práce, považuji z výše uvedených důvodů za žádoucí rozebrat shromážděné prameny podrobněji a důkladně je revidovat. Následně bude jistě vhodné pokusit se nastítnit (alternativní?) interpretační možnosti.

Článek Z. Baarové, P. Moše a P. Šlězara byl dokončen v roce 2003, proto bude nepochybně korektní využít především prameny a literaturu, které byly v té době známy; v některých případech je ovšem vhodné doplnit i některé dosud nepublikované či nově získané, popř. nově zveřejněné prameny a poznatky.

#### 2. Poznámky ke koncepci článku a ke katalogu

Článek začíná obecnou charakteristikou archeologie vojenských újezdů a pokračuje stručnou historií vojenského újezdu Březina, na niž navazuje nástin historie archeologického výzkumu této oblasti (s. 11–14). Jádrem práce tvoří „*Katalog nálezů*“ z území vojenského újezdu Březina (s. 14–20), za nějž je připojeno „*Zhodnocení dosavadních nálezů*“ (s. 20–23).

Naše pozornost bude zaměřena především na katalog nálezů a jeho „pravěkou“ část. Samotný název „*Katalog nálezů*“ (s. 14) je přitom silně zavádějící, neboť text představuje spíše katalog nalezišť; konkrétní nálezy jsou totiž popsány jen výjimečně, autoři většinou pouze obecně konstatovali jejich výskyt, popř. datování. Zmíněný katalog obsahuje celkem 40 archeologických nalezišť, z nichž plných 30 vydalo ve větší či menší míře nálezy od paleolitu po dobu laténskou a 14 jich bylo možné zařadit do středověku (tj. 4 lokality poskytly nálezy pravěké i středověké). Území vojenského prostoru bylo právě tehdy zahrnuto „*do území sledovaného v rámci projektu zabývajícího se osídlením vrchovinných poloh prováděného Muzeem Prostějovska*“ (s. 14), přičemž „*metodika a cíle projektu byly již podrobně popsány*“ (s. 14). Přestože vlastní metodika sběru a zápisu dat, na niž autoři odkazují, je formulo-

<sup>1</sup> Jelikož tento článek bude v dalším textu hojně citován, budou příslušné odkazy z úsporných důvodů prováděny pouze uvedením čísel stran, a to kurzivou.

vána poměrně precizně (Moš 2002, 76–77)<sup>2</sup>, v katalogu nálezů/nalezišť z vojenského újezdu Březina po ní nenalezneme ani stopy.<sup>3</sup> Katalog totiž není uspořádán podle jednotných kritérií, což značně znesnadňuje jeho další využití. Jednotlivé údaje (např. katastr, název lokality, lokalizace, nálezy, místo uložení, evidenční čísla, literatura) jsou uváděny značně nerovnoměrně. Nejednoznačně stanovená kritéria pocítujeme patrně nejtíživěji u odkazů na použité prameny: zásady, podle nichž jsou citovány, zůstávají zahaleny rouškou tajemna, uváděny nejsou ani odkazy na dosavadní vyobrazení nálezů v literatuře či jejich první zveřejnění. Domnívám se přitom, že např. zdánlivě samoučelné detailní sledování jednotlivých nálezů v archivních pramenech či v literatuře mohlo nepochybně eliminovat alespoň část chyb.

Je třeba zdůraznit, že v 80. letech 20. století byly veškeré části katastrů obcí, jež zasahovaly do vojenského újezdu Březina, stmeleny do jediného administrativního celku, který připadl pod katastr Březiny, přičemž byl zároveň silně redukován katastr Podivic, který v současné době leží uvnitř zmíněného vojenského újezdu. Lokality ve vojenském prostoru se tak v současné době nacházejí na k. ú. Březina, ovšem již M. Salaš (citovaný ostatně několikrát i autorskou trojicí) při zpracování bronzových depotů z tohoto území výstižně uvedl, že tuto „inovaci“ nelze pro archeologické účely v žádném případě akceptovat ... a je nezbytné pracovat i nadále s původními katastry“ (Salaš 1991, 62).<sup>4</sup> Výhody a přednosti takového postupu jsou zřejmé – ve starší literatuře (a ostatně i ve sbírkových fondech jednotlivých muzeí) jsou nálezy uváděny právě podle těchto původních katastrů a jejich (byť v tomto případě věcně nesprávným) ponecháním vznikne vzájemná provázanost, a tím i možnost lepší kontroly údajů v budoucnosti. Pracné lokalizaci jednotlivých nálezů na původní katastry se ovšem autoři vyhnuli konstatováním, že v katalogu jsou „uváděny ... tradiční názvy lokalit používané v literatuře“ (s. 14). Ani tato vyčtená zásada však není důsledně dodržována, jak bude ukázáno např. hned u první lokality v katalogu. Zároveň není jasné, zda byl do zpracování zahrnut i současný katastr Podivic, který striktně vzato není součástí vojenského újezdu Březina. Do prostoru stávajícího katastru Podivic jsou sice vyneseny lokality č. 15 a 23, ovšem lokalita č. 15 představuje pouze nelokalizované nálezy broušené industrie z Podivic (s. 16), které tudíž mohou pocházet (a částečně také nepochybně pocházejí) i z oblastí mimo stávající podivický katastr, který se do současné podoby zmenšil poměrně nedávno. Jelikož však autoři chtěli zpracovat osídlení souvislého území a dnešní nevelký podivický katastr je ze všech stran obklopen vojenským újezdem Březina, můžeme snad předpokládat, že jejich pozornost byla zaměřena i na Podivice.<sup>5</sup>

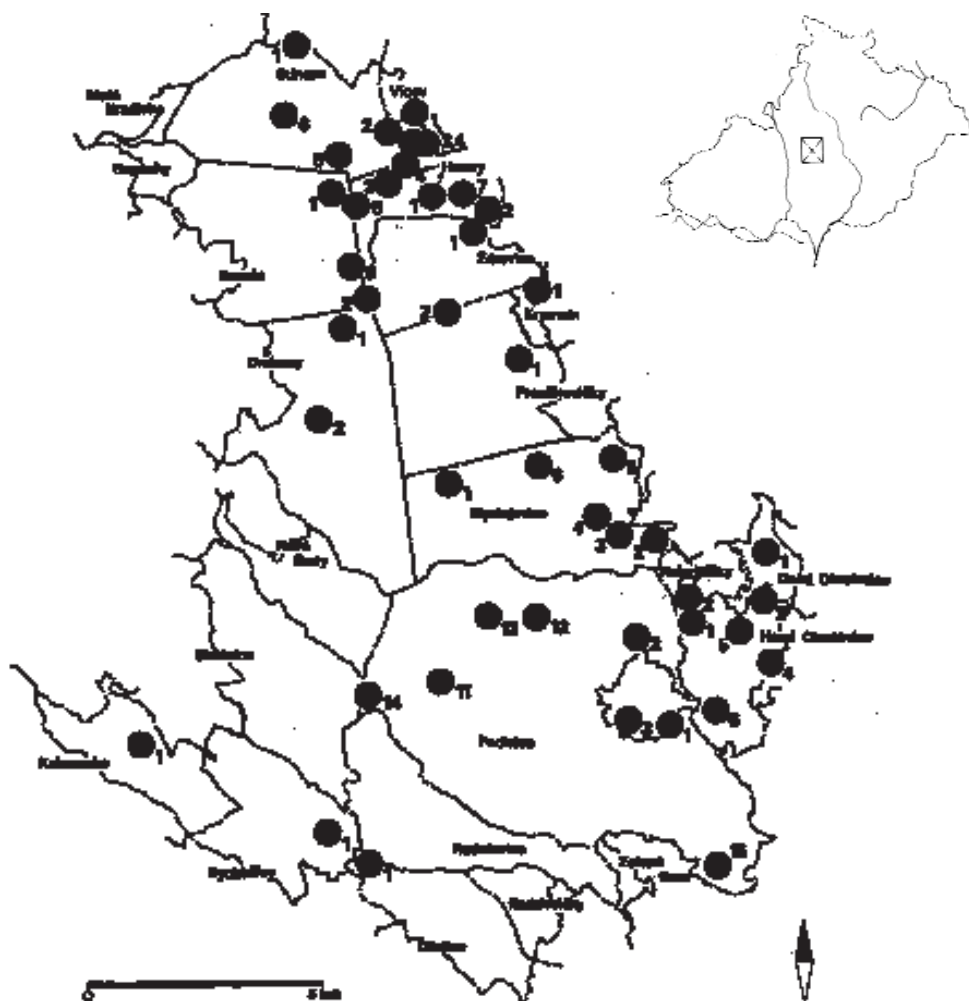
Katalog je členěn podle období; lokality měly být v jednotlivých obdobích patrně uváděny v abecedním pořadí podle tzv. tradičních názvů, ovšem skutečnost se od tohoto záměru (existoval-li) liší. Následné poznámky přesto (s výjimkou středověku) zachovávají přesně takové pořadí lokalit, které zvolili uvedení autoři. Je přitom věcí diskuse, zda jimi zvolený postup (tj. členění katalogu primárně podle období) je vhodný, či nikoliv.

<sup>2</sup> Jen zcela okrajově poznamenejme, že formalizovaná metoda sběru dat z průzkumu vrchovinných poloh, kterou v citovaném článku představil P. Moš (2002), nepředstavuje unikát (srov. např. Valde-Nowak 1984).

<sup>3</sup> Především „důkladná rešerše a prostorové určení všech starších a dnes již namnoze ztracených nálezů“, které programově proponoval P. Moš (2002, 76), nebyly při práci autorské trojice rozhodně naplněny, jak bude doloženo mnoha příklady v dalším textu.

<sup>4</sup> K tomuto názoru se připojil v čerstvé souhrnné práci o hradištích Moravy a Slezska i M. Čížmář (2004, 74).

<sup>5</sup> Pokud autoři neměli v úmyslu pracovat se stávajícím územím podivického katastru, bylo by nepochopitelné, proč uvedli v soupisu (dle jejich mínění) nelokalizované nálezy sekeromlatů a sekerek z Podivic (které mohou, ale i nemusí pocházet z vojenského prostoru) a zároveň pominuli obdobné nelokalizované nálezy z katastrů obcí, které do stávajícího vojenského újezdu Březina před zmíněnou úpravou katastrálních hranic zasahovaly pouze částečně. I ty by totiž mohly – stejně jako ony podivické – pocházet z vojenského prostoru. Pokud však zpracovávali souvislý prostor včetně současného katastru Podivic, pak je nepochybně, že všechny nálezy z Podivic musejí pocházet z tohoto souvislého prostoru (a tudíž musejí být do zpracování zahrnuty), zatímco např. u nelokalizovaných nálezů broušené kamenné industrie z katastru Rychtářova (srov. např. Skuřil 1936, 35) či u rovněž blíže nelokalizované mince císaře Maximina I. z téhož katastru (o. c., 35) apod. takováto lokalizace představuje pouhou možnost (tzn. tyto nálezy by bylo možné pominout).



Obr. 1. Mapa vojenského újezdu Březina s vyznačeným původním průběhem katastrálních hranic (čárkovaně) a lokalizovanými archeologickými nalezišti (čísla nalezišť v rámci každého původního katastru odpovídají číselování v soupisu na konci článku).<sup>6</sup> Stávající hranice vojenského újezdu Březina jsou vyznačeny čerchovaně. Nahoře poloha zájmového území na mapě Moravy.

K soupisu je připojena mapa oblasti, na niž jsou lokality vyneseny. Většina lokalizací je však zcela mylná, či nepřesná, jak bude dále alespoň v některých případech názorně ukázáno. Již tím je např. silně zkreslena jakákoliv hrubá představa o prostorovém rozložení nalezišť a pochopitelně i plánované „zpracování pomocí GIS“ (s. 22).

V následující kritické revizi pramenů za převzatým původním pořadovým číslem a názvem lokality následuje v závorce vždy původní katastr obce (lze-li naleziště přesně lokalizovat a nachází-li se

<sup>6</sup> Na mapce nejsou vyneseny pouze lokality č. 4–10 a 16 z Podivic (lokalizované nálezy převážně kamenné broušené industrie).

na území vojenského újezdu Březina, popř. na katastru Podivice), název lokality (zpravidla pomístní název, trať) a pořadové číslo, které zároveň umožňuje vyhledat lokalitu na připojené mapce (obr. 1); každý katastr je přitom číslován odděleně, tj. je vytvořen otevřený systém, který je možné dále doplňovat. V závěru každého chronologického oddílu jsou připojeny lokality, které autoři pominuli; tyto lokality jsou označovány podle písmen abecedy.

#### Paleolit

1. Drysice I: výše uvedené tvrzení o tradičních názvech lokalit je s tímto názvem v rozporu, neboť několik desetiletí používaný název Ondratice V – Kluče (Valoch 1967, mapa na s. 6; 1983, obr. 1) opravil až M. Oliva (1992, mapa 3); navíc lokalitu je třeba ze seznamu vyškrtnout – nachází se totiž za hranicemi vojenského újezdu Březina, což vyplývá např. ze zveřejněných mapek (Valoch 1967, mapa na s. 6; 1983, obr. 1; Nerudová 2000, obr. 1).
2. Les nad Nivkami (Stínava – les nad Nivkami, č. 1): „mandlovitý nástroj pravděpodobně paleolitického stáří“ (s. 14) je paleolitický zcela nepochybně, což zdůvodnil již J. Skutil (1931, 52–53). Artefakt byl přitom již několikrát vyobrazen (např. Gottwald 1906, obr. 17 vlevo; Skutil 1931, obr. 2).
3. Podivice I (Podivice – U háječku, č. 1): zařazení aurignacienské stanice v poloze U háječku do soupisu se opírá o monografii M. Olivy (1987, 32), ovšem naleziště je na mapce špatně lokalizováno; lokalizaci výstižně upřesňuje J. Skutil: „na svahu na kraji lesa na pravo od cesty z Podivice do Snihotic“, popř. „východně od Podivice na svazích k severu obrácených, uzavřených z jihu a východu lesem“ (Skutil 1933, 8; 1936, 16). Poloha naleziště je zřetelná také z publikované mapky (Absolon 1935, obr. 3 na s. 7).
4. Podivice II: údaj o aurignacienské stanici je opět opřen o práci M. Olivy (1987, 32), který však z Podivice zná pouze výše uvedenou stanici v poloze U háječku; trojice autorů ji tudíž nevědomky rozmnožila, a to zřejmě nekoordinovaným a nezávislým vytěžením údajů z databáze SAS ČR a z literatury; tuto virtuální lokalitu je tudíž nutné zrušit.
5. Sněhotice – Čihadla: paleolitickou lokalitu lze sice ve shodě s M. Olivou (1987, 32) datovat do aurignacienu, ovšem i z jeho „převzaté“ lokalizace („asi 1 km Z obce na svahu ve výšce asi 280 m, asi 1,5 km SV od ondratických Kopanin“; Oliva 1987, 32; srov. Valoch 1983, 6) vyplývá, že leží mimo vojenský prostor. Lokalitu je tudíž nutné ze seznamu vyškrtnout.
6. Žákovec: tato lokalita zabírá jihovýchodní cíp bývalé (a také současné) rozlohy myslejovického katastru (srov. např. Skutil 1938, 5), tudíž vždy ležela (a dosud leží) mimo hranice vojenského prostoru. Polohu paleolitického naleziště navíc upřesňuje J. Skutil (1937, 75), podle něhož se nachází „jihovýchodně osady pod kótou 401 směrem na Kobylničky“. I tuto lokalitu je nutné ze seznamu vymazat; na mapě je přitom vynesena mylně do prostoru východně od Podivice.

Značně prořídilý soupis paleolitických lokalit je možné doplnit alespoň následující informací:

- a) bíle patinovaný fragment údajného paleolitického čepelovitého škrabadla nalezl v listopadu 1936 Josef Chlup z Krumsína, a to „4,25 km západně od Myslejovic, severozápadně lesa Buchtelky (453 m), ve Žlebě, kudy se staví nová cesta ‚Na Hanáckou‘ v pásu drobového kulmu mezi břidličnatou oblastí Dražanského revíru a Dlouhé seče a Zadní lipové“ (Skutil 1937, 77; Myslejovice – u lesa Buchtelky, č. 1).

#### Neolit – eneolit

7. Hamerská střelnice (Hamry – Hamerská střelnice, č. 1): lze se jen dohadovat, zda je tato lokalita totožná s lokalitou, kterou J. Hebr (2004a) čerstvě zmiňuje pod názvem „Křížovatka lesních cest“ a odkud má podle jeho údajů pocházet soubor střepů a srpová čepelka.
8. Ježův hrad (Stínava – Ježův hrad, č. 2): „kamenný klínek“ (s. 15) je v olomouckém muzeu uložen pod inv. č. A 68 127, nikoliv tedy „A 18127“ (s. 5); „prehistorická sídelní jáma, v níž již dříve našel J. Všeticka mramorový palcátek“ (s. 15), zcela nepochybně obsahovala i keramiku z období popelnicových polí, což vyplývá z první publikace příslušných nálezů, která obsahuje i kresbu onoho „palcátka“ (Gottwald 1932, 26, obr. 9; jáma totiž obsahovala i „zlomky látek s nalepenou

- proužkou, rozmanitě zdobené tuhované střepy“); v tomto směru je tudíž vcelku zbytečná úvaha, zda materiál „z doby bronzové“ (s. 15), který je v olomouckém muzeu uložen „v jedné krabičce“ (s. 15) spolu s oním „palcátkem“, je totožný s obsahem Všetičkou prokopané jámy, či nikoliv.*
9. Kobylničky – Kozlůnek (Horní Otaslavice – Kozlůnek, č. 1): samotný název lokality je vskutku tradiční; lokalita se ovšem ve skutečnosti nacházela na katastru Horních Otaslavic. Nepocházejí odtud „*ojedinelé nálezy broušené industrie*“ (s. 15), ale pouhý jediný zlomek sekerky (Hlava 2002, 8, pozn. 14).<sup>7</sup>
  10. Kozákův (Myslejovice – Kozák, č. 2): údaj „*nepublikované sběry, řazené rámcově do období neolit – eneolit*“ (s. 15) se odvolává toliko prostřednictvím karty SAS ČR na sdělení J. Šrota; upozorněme proto na Gottwaldovy (a Červinkovy) publikované zmínky o kamenných sekerkách z Kozákova (Červinka 1908, 97; Gottwald 1906, 56; 1924, 45; 1930, 18). V literatuře také koluže zmínka o podkovovitém valu (Faktor 1900; Šrot 1975, 3). Lokalita je opět zcela chybně vynesena na mapu.
  2. Les nad Nivkami (Stínava – les nad Nivkami, č. 1): korektní by bezpochyby byla i citace vyobrazení kamenného nástroje (např. autory uvedený Gottwald 1906, obr. 17 vpravo).
  11. Louka „Za prádlama“ (Stínava – Za prádlama, č. 4): další z lokalit, které objevil J. Hebr, se nachází v nivě Okluky těsně pod výšinnou polohou osídlenou i v eneolitu (Hebr 2004a).
  12. Obrova noha u Otaslavic (Horní Otaslavice – Obrova noha, č. 3): korigovat je třeba údaj o rozloze, která rozhodně nedosahuje „cca 16 ha“ (s. 15), ale pohybuje se pod 10 ha. Trojice autorů cituje informativní zprávu o výzkumu M. Šmída z r. 1979 (Šmíd 1981), ovšem opomenula ji zařadit do soupisu literatury. Naleziště je značně nepřesně vyneseno na mapu; ve skutečnosti se nachází jižně od Drahanského potoka.
  13. Otaslavice – U chaloupky (Horní Otaslavice – U chaloupky, č. 4): lokalita je nepřesně vynesena na mapu, ve skutečnosti se nachází těsně u hranice vojenského újezdu Březina (srov. nejnověji Šmíd 2003, 48 s mapkou).
  14. Kobylničky – Prelátsko (Horní Otaslavice – Prelátsko, č. 2): název je tradiční, lokalita však ve skutečnosti ležela na katastru Horních Otaslavic. Nepocházejí odtud „*přeražené sekerky*“ (s. 16), ale pouze část jediné kamenné sekerky (Hlava 2002, 8, pozn. 15).<sup>8</sup>
  15. Podivice [Podivice – les Pulkava, č. 2; Podivice – na návsi před čp. 20, č. 3; Podivice – Nivky/Nivy, č. 4; Podivice – Široké, č. 5; Podivice – Bůjky, č. 6; Podivice – Zehrady (za školou), č. 7; Podivice – Hanácká cesta, č. 8; Podivice – u cihelny, č. 9]: pod tuto lokalitu byly poměrně velkoryse shrnuty veškeré starší nálezy broušené kamenné industrie ze sbírek muzeí v Prostějově, Vyskově a Brně. Některé z těchto nástrojů, které se nacházejí v MZM, lze přitom přesněji lokalizovat, a sice „*nepoškozený sekeromlat od cihelny*“ ze sbírky J. Kopeckého (Skutil 1930–35, 147) a všechny sekerky či jejich zlomky spolu se dvěma částmi sekeromlatů ze sbírky F. Koudelky (blíže obr. 2–4)<sup>9</sup>, přičemž přesnější lokalizace dvou sekerok z Koudelkovy sbírky již byla v literatuře uvedena (sekerka z lesa Pulkava, tj. severně od Podivic: Červinka 1908, 100; Koudelka 1904, [54]; Skutil 1936, 31; sekerka nalezená přímo v obci: Červinka 1908, 100; Koudelka 1904, [54]; Skutil 1936, 31). Zároveň upozorněme na další blíže nelokalizovaný sekeromlat z Podivic, který náleží kultuře se šňůrovou keramikou a je uložen ve sbírkách muzea ve Valašském Mezi-

<sup>7</sup> A. Gottwald uvádí, že z „*Kozlůnku a Prelátska*“ pocházejí „*přeražené sekerky*“ (Gottwald 1924, 43). V prostějovském muzeu se přitom prokazatelně nachází pouze jediný zlomek sekerky z Kozlůnku a jediný zlomek sekerky z Prelátska. Množné číslo, které použil A. Gottwald, je tudíž jednoznačně nutné chápat ve vztahu k oběma nálezům dohromady.

<sup>8</sup> Srov. pozn. 7.

<sup>9</sup> Rukopisné poznámky a náčrty, které zde zčásti reprodukovujeme, pocházejí z pozůstalosti F. Koudelky (k jeho osobě např. Svěrák – Fajman 2004), která je uložena v archivu Archeologického ústavu MZM. Podivické nálezy z někdejší Koudelkovy sbírky jsou přitom kompletně uvedeny i v nejstarším dochovaném sbírkovém inventáři tamější archeologické sbírky (Palliardiho tzv. Podrobný inventář, zápisy Nr. 536 a 537 – uloženo v MZM, soupisy sbírek – sv. 2).

- říčí (Šebela 1999, 125).<sup>10</sup> Nelokalizované nálezy kamenné industrie dále rozmnožují „sekerka, pazourek“ odkudsi z Podivic, které pocházejí ze sbírky I. L. Červinky a jsou uloženy v pražském Národním muzeu (archiv ARÚ AV ČR Brno čj. 3631/60). „Pazourkové škrabadlo, 2 nuclei“ (Oliva 2001, 418) z Podivic se nacházely také ve sbírce K. J. Mašky, kterou uchovává MZM.
16. „Rohlíček“ (Stínava – ?, č. 5): další z výsledků terénní činnosti J. Hebra; z kontextu sdělení ovšem nevyplývá, o jaký typ lokality se jedná (výšinné sídliště?; hradiště?), což není zcela zřejmé ani z informativní zmínky J. Hebra (2004a). Název lokality Rohlíček přitom nepředstavuje traťový název ani název vycházející z pomístní tradice.
17. Spálený kopec (Myslejovice – Spálený kopec, č. 4): mylná lokalizace na mapě pouze doplňuje la-konické sdělení „eneolitická keramika a kamenné nástroje“ (s. 16), které se odvolává na „zápis v kartě SAS“ (s. 16); ve skutečnosti z lokality nejsou žádné takovéto nálezy známy. Již v roce 1982 zde byl podniknut zjišťovací výzkum, který tuto lokalitu přesvědčivě datoval do zcela jiného období (viz níže); lokalitu je tudíž třeba ze seznamu neolitických/eneolitických nalezišť vyškrtnout.
18. Terasa nad Oklukou (Stínava – terasa nad Oklukou, č. 3): v pořadí již čtvrtý plod terénní prospekce J. Hebra (2004a); je přitom vhodné doplnit, že výzkum ÚAPP Brno v r. 2004 prokázal přítomnost eneolitické kultury nálevkovitých pohárů spolu se slezskou kulturou pozdní doby bronzové a také existenci reliktní opevnění.
19. Žákovec (Dolní Otaslavice – Žákovec, č. 1): v pojetí autorské trojice je tato lokalita totožná s lokalitou č. 6, ovšem na mapce figurují obě lokality odděleně, byť těsně vedle sebe. „Z předválečných sběrů A. Novotného“ přitom nepochází pouze „kolekce neolitické štípané industrie“ (s. 16), ale i soubor broušených nástrojů a jejich zlomků, které jsou uloženy ve sbírkách prostějovského muzea. Zaznamenat je ovšem možno i zmínky o dalších kamenných nástrojích (např. Gottwald 1906, 55–56; 1924, 44; 1930, 18; 1931, 44), z nichž dva uvedl do literatury již I. L. Červinka (1900, 21); z Červinkových údajů je přitom možné usuzovat, že oba jím zmíněné kamenné nástroje pocházejí z dnešního vojenského prostoru (tj. nikoliv z polohy Žákovec na katastru Myslejovic, ale z katastru Dolních Otaslavic; sám I. L. Červinka je ostatně uvádí pod Otaslavicemi), u ostatních nálezů však připadá v úvahu lokalizace **mimo vojenský prostor, na katastr Myslejovic**. Nelze s nimi tedy pracovat jako s nálezy z vojenského újezdu Březina.

Vedle výše uvedených podivických kamenných nástrojů, které je možné blíže lokalizovat, je dále nutno doplnit následující lokality:

- a) Myslejovice – Zámčisko (č. 3): podle Gottwaldovy zmínky odtud pochází kamenná pazourková sekerka, která spolu se sbírkou K. J. Mašky doputovala až do MZM (Gottwald 1924, 45; srov. Oliva 2001, 414). Tuto sekerku přitom již samotný K. J. Maška vyobrazil (Maška 1907, obr. 7: 4). Výzkumná akce prostějovského muzea z dubna 1982 přinesla keramický přeslen a atypický pravěký střep, které jsou v tamějším muzejním depozitáři uloženy mezi eneolitickými nálezy;
- b) Myslejovice – Nivky (č. 5): A. Gottwald odtud zmiňuje „veliký mlat, sekyrku a dvě pískovcové palice s ovrubem“<sup>11</sup> (Gottwald 1924, 44; srov. Červinka 1900, 21; 1902, 95; 1908, 97; Gottwald 1906, 55; Procházka 1908, 122), přičemž obě palice patrně představují palice se žlábkou až ze starší doby bronzové (viz níže);
- c) Hamry – lesní cesta Anderka (č. 2): „při úpravě lesní cesty (Anderky)“ byl nalezen „přeražený mlat“ (Gottwald 1924, 50); jen hypoteticky připadá v úvahu lokalizace na katastr Hamer, neboť tzv. cesta Anderka neprochází přes katastr Žárovic, pod nímž tento nález eviduje A. Gottwald. Snad ho uvedl do literatury pod jménem nejbližší obce, neboť uvedená cesta se k intravilánu Žárovic přibližuje;
- d) Podivice – hrad Melice (č. 15): z předválečných výkopů středověkého hradu pocházejí mj. „neolitické lengyelské (?) střepy“ (Skutil 1936, 32), přičemž jediná vyobrazená pravěká nádoba (Michna 1974, obr. 2: 5) patrně skutečně náleží lengyelské kultuře;

<sup>10</sup> Stručná zpráva v archivu ARÚ AV ČR Brno datuje tento nález k roku 1901 (čj. 2822/52).

<sup>11</sup> J. Šrot tyto předměty lokalizuje (podle mého názoru mylně) do polohy Niva, tj. mimo území vojenského újezdu Březina (Šrot 1975, 3).

- e) zaznamenejme také sekeromlat nalezený „při kácení lesa“ u Myslejovic (Gottwald 1906, 55–56; 1924, 44).

Doba bronzová – doba halštatská

20. Brněnka (Hamry – Brněnka, č. 3; Hamry – cesta u Brněnky, č. 4): rozlehlé hradiště na Brněnce J. Blekta nezařadil do „mladší fáze kultury lužických popelnicových polí“ (s. 17), ale do „mladší kultury lužické (1500–1000 let př. n. l.)“ (Blekta 1935, 47), tj. do (mladšího úseku) lužické kultury, popř. lužické fáze kultury lužických popelnicových polí. Část nálezů je přitom možné datovat až do pozdní doby bronzové (srov. Dohnal 1988, 71–72); z Brněnky nepochází „depot bronzových srpů“ (s. 17), ale depot ze stupně Ha A1 (horizont Přestavky), který **kromě jiných bronzových předmětů** obsahoval i bronzové srpy a byl nalezen při budování lesní cesty (tj. mimo prostor hradiště kdesi na rozhraní katastrů Hamer a Stínavy); klasifikace nálezu dvou bronzových náramků z polohy U třešně (tj. z prostoru vymezeného valem) jako depotu je nejistá (k oběma souborům bronzových předmětů souhrnně Salaš 1991, 62, 65, 66).
21. Ferdinandsko (Podivice – v lese na Ferdinandsku, č. 11): „palice s oběžným žlábkem“, která „byla nalezena nedaleko zámečku Ferdinandsko na katastru Podivice“ (s. 17) dosud v literatuře nikdy zmíněna nebyla, je proto škoda, že autoři neuvedli zdroj své informace. V archivu ARÚ AV ČR Brno jsou totiž uloženy zprávy, které informují o nález **dvou** palic „v lese na Ferdinandsku“ (čj. 1053/51, 3634/60); tyto palice mají být uloženy ve sbírkách muzea v Kroměříži.
8. Ježův hrad (Stínava – Ježův hrad, č. 2): k věcně správné informaci o Ježově hradu není třeba cokoli dodávat.
22. Naproti Rozsypané skále (Hamry – Žbánovský žleb naproti Rozsypané skále, č. 5): depot bronzových náramků nalezený při lámání kamene r. 1895 je možné blíže datovat do stupňů Ha B1-B2 (horizonty Křenůvky – Boskovice).
23. Podsedky (Podivice – Podsedky, č. 10): proti palici „s oběžným žlábkem z kulmského pískovce“ (s. 17) nelze vznést – kromě ne zcela přesné lokalizace na mapě – žádné námitky; z rukopisných poznámek F. Koudelky je ovšem možné doplnit (a zároveň poopravit), že palici našel na poli v roce 1900 (nikoliv tedy v roce 1903, jak uvádí A. Procházka 1908, 123) domkař Karel Marák z čp. 42 (archiv Archeologického ústavu MZM – pozůstalost F. Koudelky).
24. Pod Šindýlkovou skalkou (Bousín – Pod Šindýlkovou skálou, č. 2): rovněž depot bronzových předmětů z roku 1914 ob stojí před kritickou kontrolou údajů; doplníme jen, že pochází z pozdní doby bronzové (stupně Ha B1-B2, tj. horizonty Křenůvky – Boskovice) a byl nalezen kdesi na rozhraní katastrů Bousína, Drahan a Žárovic.
25. Severně od Kočičího žlebu (Žárovice – severně od Kočičího žlebu, č. 2): depot bronzových předmětů je možné datovat do stupně Ha B2 (horizont Boskovice).
26. Smilovo hradisko (Hamry – Smilův hrad, č. 6): nově publikovaná informace, kterou není nutné komentovat.
17. Spálený kopec (Myslejovice – Spálený kopec, č. 4): rozhodně nejde „o lokalitu, kterou objevil prostějovský gymnaziální profesor J. Šrot při svých sběrech“<sup>12</sup> (s. 17), neboť ji do literatury uvedl již F. Faktor na konci 19. století (Faktor 1897a)<sup>13</sup>; jelikož trojice autorů se omezila prakticky pouze na prosté zařazení lokality do tohoto oddílu soupisu, upřesněme, že v dubnu a květnu 1982 provedený zjišťovací výzkum datoval toto hradiště do pozdní doby bronzové; nálezy ze zmíněné výzkumné akce jsou uloženy ve sbírkách prostějovského muzea. Další sondážní výzkum provedl na lokalitě na přelomu 80. a 90. let 20. století M. Šmíd pod hlavičkou tehdejšího ARÚ ČSAV Brno.

<sup>12</sup> Hnidopišsky poznamenejme, že J. Šrot neučil pouze na gymnáziu; věcně správný by proto byl např. výraz středoškolský profesor.

<sup>13</sup> Snad právě odtud pochází i „zlomek spečených valů“, který se objevuje v nejstarším soupisu archeologické sbírky prostějovského muzea (Slavíček 1900, 86)?

28. Starý Plumlov (Drahany – Starý Plumlov, č. 1): „*nález ze slezské a platěnické fáze KLPP*“ (s. 7) J. Blekta nejen „*zmiňuje*“ (s. 7; srov. *Blekta 1935*, 48), ale i blíže popisuje a vyobrazuje (*Blekta 1934*, 23, tab. VII: 1–8).
29. „Křenůvky“ (Myslejovice – Nivky, č. 5): název lokality Křenůvky lze považovat za tradiční; není však přesný, neboť depot bronzů byl ve skutečnosti nalezen na katastru Myslejovic (*Hlava 2002*, 1, 11). Naleziště je nepřesně vyneseno na mapce.
30. Podivice – Na Valách (Podivice – Na Valách, č. 12): věcně správná informace, kterou není nutné komentovat.
31. Valy u Rychtářova (Dědice – Valy, č. 1): toto hradiště doposud kolovalo v literatuře pod katastrem Rychtářova, ve skutečnosti se však nacházelo na katastru Dědic. Je ho možné přesněji datovat do pozdní doby bronzové, publikován byl i pláněk (*Černý 1992b*, 31–32, obr. 9). Na připojené mapce je vyznačeno ve zcela nesprávném prostoru.

K uvedeným lokalitám lze dále doplnit:

- a) bronzový náramek ze sbírek bývalého muzea v Plumlově, který pochází z Bousínského žlebu – Krkavčího žlíbku (Bousín, č. 1), tj. byl patrně nalezen v blízkosti depotu náramků objeveného v r. 1895 ve Žbánovském žlebu u Rozsypané skály; náramek je uložen ve sbírkách prostějovského muzea (kat. č. J 1254 – inv. č. 025340);
- b) bronzovou spirálovitou ozdobu nalezenou kdesi v lese za hájovnou Osinou (Prostějovičky, č. 1; souhrnně *Hlava 2002*, 15, obr. 5: 3);
- c) bronzovou sekerku s ouškem z Podivic (*Skutil 1936*, 31);
- d) bronzovou jehlici a dva bronzové prstýny z Podivic (*Skutil 1946*, 92), které údajně pocházejí z rozrušeného hrobu<sup>14</sup> středodunajské mohylové kultury (*Furmánek 1973*, 80, obr. 39: 6, 16; *Říhovský 1979*, 61, Taf. 15: 268);
- e) dva bronzové náramky (podle *M. Salaše 1991*, 65, možná depot), které byly údajně nalezeny u Žárovic „*při úpravě lesní cesty, Anderka zvané*“ (*Gottwald 1912*, 88; srov. *1924*, 55); tzv. cesta Anderka ovšem přes katastr Žárovic neprochází, v úvahu tedy snad přichází lokalizace na tu část Anderkovy cesty, která v blízkosti Žárovic probíhá přes katastr Hamer (Hamry, č. 2);
- f) depot bronzových předmětů nalezený kdesi v lese u Žárovic (souhrnně *Salaš 1991*, 65);
- g) bronzovou sekeru s laloky (*Anonym 1886*, 142; *Červinka 1900*, 29; *1902*, 143; *Furmánek 1973*, 76, obr. 38:15; *Říhovský 1992*, 135, Taf. 24: 378), která byla nalezena u Myslejovic „*v lese při kopání krčů*“ (*Gottwald 1924*, 53; srov. *Anonym 1886*, 142)<sup>15</sup>;
- h) tři bronzové sekerky a kopí (snad depot?), které byly rovněž nalezeny někde v lese u Myslejovic [„*někde v lese vykopali menší hrot kopí, hořejší část celtu, jeden palstáv celý a jiný přeražený (spodek s ostřím)*“; *Gottwald 1926*, 3]<sup>16</sup>;
- i) depot bronzových náramků, který byl nalezen kdesi u skály, tj. patrně ve vojenském prostoru (podle dobové zmínky depot pochází „*ze skály na katastru myslejovickém*“; *Anonym 1940*, 75; *Podborský 1970*, 28–29, Abb. 31); je datován do stupně Ha B1 (horizont Křenůvky);

<sup>14</sup> Je ovšem nutné zdůraznit, že hypotetický hrob vykonstruoval až *V. Furmánek (1973, 80)*.

<sup>15</sup> A. Gottwald omylem tento nález evidentně zdvojnásobil a uvedl tak do literatury další (ryze virtuální) bronzovou sekeru nalezenou údajně rovněž v lese „*při kopání krčů*“, která měla být uložena v olomouckém muzeu (srov. *Gottwald 1912*, 87; *1924*, 53).

<sup>16</sup> Tři předměty z tohoto ne zcela jistého depotu přitom v literatuře kolují i jako ojedinělé nálezy: sekerka se schůdkem (*Furmánek 1973*, 76, obr. 38: 18 s mylným údajem o uložení v olomouckém muzeu; srov. *Říhovský 1992*, 135, Taf. 25: 379), sekerka s tulejkou a odlomeným ostřím (*Říhovský 1992*, 181, Taf. 41: 641) a „*krátké kopí*“ (*Gottwald 1912*, 87; *1924*, 53; *Říhovský 1996*, 36, Taf. 3: 26). Bronzové předměty přitom přesně odpovídají popisům předmětů z bronzového depotu, který do literatury uvedl v roce 1926 A. Gottwald (*1926*, 3); J. Říhovský sice v soupisu bronzových seker z Moravy zmínil i tento depot, ovšem dvě sekerky z něho považoval za nezvěstné (*Říhovský 1992*, 177). Tyto údajně nezvěstné sekerky lze ovšem ztotožnit právě se dvěma sekerkami, které jsou uvedeny výše v první větě této poznámky.



- j) drobnou bronzovou sekerku ze sbírky K. J. Mašky (např. *Maška 1907*, obr. 9: 4; *Gottwald 1912*, 87; *1924*, 54; srov. *Oliva 2001*, 418), která byla údajně „vyryta r. 1890 v lese pod Obrovou nohou“ (archiv ARÚ AV ČR Brno čj. 1863/46) u Otaslavic (Horní Otaslavice, č. 5)<sup>17</sup>;
- k) další (nezvěstnou) bronzovou sekerku, která údajně pochází z Obrovy nohy u Otaslavic (Horní Otaslavice, č. 3; *Gottwald 1912*, 87; *1924*, 54);
- l) „dvě pískovcové palice s ovrubem“ (*Gottwald 1924*, 44) z Nivek u Myslejovic (Myslejovice, č. 5), které již byly zmíněny výše; podle pozdějších archivních zpráv byly údajně nalezeny „r. 1898 v lese v seči VIII“<sup>18</sup>, avšak až do citované Gottwaldovy zmínky kolovala v literatuře pouze jediná myslejovická palice (*Červinka 1900*, 21; *1902*, 95; *1908*, 97; *Gottwald 1906*, 55; *Procházka 1908*, 122);
- m) bronzový náramek nalezený nedaleko Žárovic u myslivny nad Pavlečkovou skálou (Žárovice, č. 1; *Gottwald 1924*, 55; *1931*, 84);
- n) bronzovou jehlicí s kulovitou hlavicí z pozdní doby bronzové, která pochází z předválečných výkopů hradu Melice (Podivice, č. 15; *Michna 1974*, 74, obr. 2: 2); z těchto výkopů je zmiňována také pravěká keramika, která zčásti patrně náleží stejnému období jako jehlice; přítomnost keramiky z pozdní doby bronzové potvrdily i nové povrchové průzkumy (*Čížmář 2004*, 115).

#### Doba laténská

- 8. Ježův hrad (Stínava – Ježův hrad, č. 2): k rozpoznání několika „laténských keramických zlomků stupně C“ (s. 18) je vhodné konstatovat, že zmíněný keramický soubor je možné datovat korektně do rozmezí LT B2/C1-D1, přičemž analogické lokality (tj. výšinné polohy, které mohou využívat starší opevnění) bývají pozitivně datovány obvykle do LT C(2)-D1; horní hranici uvedeného chronologického rozpětí (LT B2/C1) přitom vymezuje počátek výskytu kalichovitých pohárů. Dodejme, že v uplynulých letech byla na Ježově hradě za pomoci detektoru kovů nalezena i spouza z okruhu typu Mötschwil.

Do doby laténské je možné zařadit ještě další lokalitu:

- a) Dosud blíže nepublikované laténské nálezy z 2.–1. století př. n. l. pocházejí z Obrovy nohy u Otaslavic (Horní Otaslavice, č. 3) a byly získány v uplynulých letech povrchovou prospekci, mj. za použití detektoru kovů.

#### Doba římská

Autoři neevidují žádný nález z doby římské, ovšem „8 germánských zdobených střepů“ z Podivice se v literatuře objevilo již před více než půl stoletím (*Skutil 1946*, 92).<sup>19</sup>

#### Raný středověk

- 20. Brněnka (Hamry – Brněnka, č. 3): původ sekery a srpů z Brněnky, které autoři s odkazem na J. Doležela uvádějí jako raně středověké nálezy z Brněnky, přitom právě J. Doležel (*1999a*, 410, pozn. 8) zpochybnil.
- 32. Hradisko u Žárovic (Hamry – Na hradisku, č. 7): k publikovanému sdělení je snad vhodné pouze dodat, že neexistuje žádná opora pro dataci nálezu do 20. let 20. století.
- 8. Ježův hrad (Stínava – Ježův hrad, č. 2): povrchový sběr zde prováděl K. Lukas se svými syny; korektní by bezpochyby byla citace s uvedením příslušných stran a vyobrazení (tj. *Doležel 1999a*, 407–409, obr. 2–3).

<sup>17</sup> A. Gottwald sice uvedl do literatury celkem dvě bronzové sekerky z Obrovy nohy u Otaslavic, které měly být uloženy ve sbírce K. J. Mašky (*Gottwald 1912*, 87), ovšem prokazatelně omylem zdvojnásobil jedinou Maškovu sekerku. V Maškově soupisu sbírky (stejně jako ve sbírkách MZM, kam byla předána) se přitom nachází pouze jediná sekerka z Otaslavic (srov. *Oliva 2001*, 418).

<sup>18</sup> Nálezové zprávy v archivu ARÚ AV ČR Brno čj. 1023/51, 2724/60.

<sup>19</sup> Z Podivice přitom pochází celkem devět střepů a dva keramické přesleny z doby římské.

26. Smilovo hradisko (Hamry – Smilův hrad, č. 6): nová informace, kterou není nutné komentovat.  
 33. ZSO neznámého jména na k. ú. Prostějovičky (Myslejovice – ZSO jižně od Hrubého kopce, č. 6): lokalita se nachází na někdejší katastru Myslejovic, což mj. vyplývá i z příslušné Zprávy o nález, která je uložena v archivu lokalit MPP; navíc je na mapce špatně umístěna.

Zaznamenejme také, že K. J. Maška měl ve své sbírce raně středověké střepy z Podivic (*Červinka 1928*, 180; *Skutil 1936*, 31; srov. *Oliva 2001*, 418), ovšem tento údaj je zpochybňován (*Skutil 1946*, 92). Zároveň doplníme další lokalitu z tohoto období:

- a) Podivice – hrad Melice (č. 15): z již dvakrát zmiňovaných předválečných výkopů hradu Melice pochází i kolekce předmětů ze střední až pozdní doby hradištní (*Michna 1974*, 63, 75, 77; *1976a*; *1977*; *1978*; *Unger 1974*, 196, 197, obr. 1: 13).

#### Vrcholný středověk

Zaniklé středověké osady, které jsou uvedeny v původním katalogu, je možné lokalizovat na původní katastry; v tomto případě odkažme na soupis uvedený v závěru tohoto článku. Již nyní se však kriticky vyrovnejme s následujícími údaji:

35. Ovčinec: tato zaniklá středověká osada se nachází mimo oblast vojenského újezdu Březina, což vyplývá z popisu její polohy i z publikovaných mapek (*Černý 1992a*, 18–20, obr. 5–6).  
 39. Schreynern: zaniklá středověká osada se nachází (sice těsně, ale přece) mimo území vojenského újezdu Březina, což opět vyplývá ze zveřejněného popisu i z publikovaných detailních mapek (*Černý 1992a*, 21–23, obr. 8; *Černý – Režný 1999*, 10, obr. 1).

Doplnit je možné následující nálezy a naleziště:

- a) železnou dýku z Kozáku nad Čertovou dírou u Myslejovic (Myslejovice, č. 2), která je uložena ve sbírkách prostějovského muzea (kat. č. R 141 – inv. č. 043906; srov. *Anonym 1939*, 141);  
 b) železný třmen z Podivic, který do prostějovských muzejních sbírek odevzdal podivický nadučitel Frant. Bayer/Baier (kat. č. R 34/3 – inv. č. 043953); katastr tohoto nález byl identifikován až na přelomu let 2003/2004 díky zachované původní sbírkové evidenci na předmětu (Ah 48 – 1170) a záznamu v dobové inventární knize;  
 c) další železný předmět, který byl nalezen při stavbě trati Lámaná cesta v údolí řeky Hané za Ferdinandskem u Podivic (Podivice, č. 14); do prostějovských muzejních sbírek ho předal ing. Václav Souček (inv. č. 043952); rovněž lokalizace tohoto artefaktu byla upřesněna až na přelomu let 2003/2004 díky zachované původní sbírkové evidenci na předmětu (Ah 28 – 733) a příslušnému záznamu v původní inventární knize;  
 d) železnou sekerku a ostruhu, které nalezl J. Pučan v červnu 1904 při vykopávání pařezů v lese v trati Pivničky (Podivice, č. 16; *obr. 4*);  
 e) opomenuta zůstala středověká tvrz v poloze Zámčisko u Myslejovic (Myslejovice, č. 3);  
 f) opomenut zůstal také hrad Melice nedaleko Pustiměře (Podivice, č. 15), který se rovněž nachází ve vojenském prostoru (např. *Michna 1974*; *1976a*; *1976b*; *1981*; *Unger 1974*; *Zháněl 1963–64*).

Alespoň zde upozorníme na útvar tvořený valem a příkopem poblíž cesty z Vícova k Ježovu hradu ( Vícov, č. 1), který doposud nebyl archeologicky zkoumán a jehož datování zůstává problematické (*Šrot 1975*, 14).

Autoři konstatovali, že „seznam lokalit pravděpodobně není úplný ani zcela přesný, svou roli zde hraje roztržitost zmínek v literatuře, které si často i vzájemně odporují, ale také obtížná dostupnost dat z některých archeologických databází, která jsou sice shromažďována v rámci několika projektů financovaných státem, avšak nejsou bez vážných problémů přístupná ani pro odborníky“ (s. 20). Ve světle uvedených skutečností však tato slova působí poněkud alibisticky. Cílem detailních regionálních soupisů by totiž mj. mělo být právě „dešifrování“ a rozpletení jednotlivých zmínek o nálezech, které kolují v literatuře, a jejich ztotožnění s konkrétními předměty. Že je to práce náročná na čas, soustředění i znalosti, je nepochybné. Ovšem zkušenosti z obdobných soupisů říkají, že v naprosté většině případů se lze dobrat cíle. Opravy a doplňky, které byly uvedeny výše, přitom vycházely

výhradně z publikované literatury, přístupných archívních zpráv (ARÚ AV ČR Brno) či sbírkových inventářů, popř. z dochovaných rukopisných poznámek F. Koudelky (MZM) a ze studia **některých** muzejních sbírkových fondů; nebyly využity žádné nepřístupné či obtížně přístupné databáze, ale pouze sbírkové databáze muzea v Olomouci a v silně omezené míře i muzea v Prostějově.

### 3. Poznámky k interpretacím

Poopravený „*Katalog nálezů*“ (s. 14) podle mého soudu představuje solidní základ pro další práci, přičemž vítána budou pochopitelně další zpřesnění a doplnění.

Stávající území vojenského újezdu Březina nelze považovat za jednotlý geografický celek či za geograficky přirozeně vymezený region. Oblast tvoří součást předhůří Dražanské vrchoviny (v pojetí P. Albrechta, o jehož práci se opírela i zmiňovaná trojice autorů, se jedná o krajinný typ Východní svahy Dražanské vrchoviny: *Albrecht 1998*, 58–59, obr. 1), přičemž je pro ni charakteristické téměř absolutní zalesnění terénu. Reliéf jižní části vojenského prostoru se přitom liší od severní části, čehož si povšimnuli i autoři (s. 13), ovšem při následných interpretačních úvahách zůstala tato skutečnost opomenuta. Zatímco pro jižní část je příznačný zvlněný terén s kotlinami, severní část je specifická především několika kilometry dlouhými údolími (žleby), která jsou lemována poměrně strmými hřebeny. Samotný ráz krajiny tak severní část vojenského újezdu Březina nutně vydělil z rámce „standardního“ nížinného osídlení, těžko zde můžeme očekávat běžné nížinné osady. Z jižní části vojenského prostoru se navíc vymyká reliéf stávajícího katastru Podivice: nadmořská výška se zde pohybuje pouze kolem 350 m a celý katastr v podstatě tvoří nevelkou bezlesou kotlinu, analogickou např. k nedalekým Myslejovicím, kde se přitom s pravěkým osídlením (tj. s prokazatelnými sídlištními nálezy) běžně setkáváme. Kotlinka, v níž se nacházejí Podivice, podle mého soudu představuje nevelkou sídlištní enklávu na okraji osídleného prostoru, která je v podstatě součástí hraniční linie osídlení, a to analogicky např. ke katastrům Myslejovic, Vícova, Ptení, Přemyslovic či Laškova. V případě Podivic to ostatně dokládají i sídlištní keramické nálezy z doby římské, popř. i z doby hradištní, a snad i údajný hrob ze střední doby bronzové; snad tímto směrem ukazuje i větší množství kamenných nástrojů (z lokalizovaných podivických sekerek či sekeromlatů pochází drtivá většina z polí, popř. přímo z intravilánu Podivic, tj. přímo z kotliny), jejichž počet se přitom zdaleka nevyrovná např. kolekci několika desítek obdobných lokalizovaných (!) nálezů ze stávajícího katastru Myslejovic. V tomto světle se také poněkud jinak jeví i nálezy z prostoru mezi Podivicemi a severněji položenými Kobylničkami a Myslejovicemi či východním směrem ležícími Otaslavicemi, Sněhoticemi či Ondratcemi. Krajina, která již byla svými geografickými parametry nevhodná k osídlení, tudíž v jihovýchodním prostoru vojenského újezdu Březina začíná podle mého soudu až západně (popř. jihozápadně) od Podivic.

Podle autorské trojice „*pravěké osídlení oblasti sleduje podobný vývoj, jaký je znám na celé Dražanské vrchovině*“ (s. 20). Paleolitické stanice se přitom údajně objevují „*ve výhodných polohách umožňujících kontrolu otevřené krajiny*“ (s. 20). Realita je však poněkud jiná. Aurignacienská stanice u Podivic se nachází na východním okraji nevelké kotliny, přičemž se přímo nabízí možnost připojit ji k prokázanému souvislému pásu paleolitického osídlení východních svahů Dražanské vrchoviny (2 km východním směrem jsou lehce dostupné mladopaleolitické stanice v okolí Ondratc); osamocený nález od Stínavy patrně prostorově souvisí s nedalekým paleolitickým osídlením katastru Vícova, samotná lokalita těžko umožňuje „*kontrolu otevřené krajiny*“ (s. 20); paleolitické (?) škrabadlo od lesa Buchtelka pak výše citované charakteristice nevyhovuje vůbec. Shrňme tedy: Paleolitické nálezy představují v jednom případě obvyklou (a v podstatě očekávanou) stanici v okrajové poloze, artefakt od Stínavy je nutné vidět ve vztahu k paleolitickým nálezům v okolí Vícova, třetí nález (je-li skutečně paleolitický) dokládá (prozatím?) pouze ojedinělou (?) fyzickou přítomnost paleolitického člověka v jednom z mnoha úzkých žlebových údolí dnešního vojenského újezdu Březina.

Nálezy kamenné broušené industrie z neolitu a eneolitu autoři hodnotí šmahem jako stopy po dřevorubeckých či pasteveckých aktivitách, přičemž tato interpretace má v jejich pojetí pro vrchovinná území prakticky univerzální platnost. Výjimky z nálezového spektra **celé Dražanské vrchoviny** údajně představují pouze sekeromlat z Čunína a polovina kulového mlatu z Ježova hradu (ta však byla

nalezena v kontextu mnohem mladším), které prý „*můžeme interpretovat jako zbraň či symbolický předmět*“ (s. 21), ovšem bližší zdůvodnění tohoto názoru postrádáme. Úvaha o nedostatku dřeva v intenzivně osídlených nížinách<sup>20</sup> se sice vyznačuje invencí, ovšem postrádáme u ní odkazy na prameny, na nichž by takováto hypotéza mohla být postavena. To samé platí i o sezónním pastevectví, které v představě autorů využilo dřevorubeckými aktivitami vymýcené plochy či prosvětlené lesy.<sup>21</sup> Zároveň zaznamenejme, že „*odhadnout míru symbolické složky*“ využívání krajiny jako surovinyových zdrojů či pastevectví „*je obtížné*“ (s. 23).<sup>22</sup>

Význam a smysl ojedinělých nálezů kamenných předmětů je při obdobných příležitostech opakovane rozebírán a výklady pochopitelně nejsou jednotné. Každá situace, za níž se odehrálo „zanechání“ konkrétního předmětu na konkrétním místě, byla neopakovatelná a originální. Motivy, které vedly lidské kroky do trvale neobydlených oblastí, mohly být různé: ryze praktické, ale i zcela triviální a prosté, přičemž opomenout nelze pochopitelně ani obtížně poznatelný svět myšlenkových představ. Sekerky či sekeromlaty přitom představovaly mnohostranně použitelný („víceúčelový“) předmět, který v zásadě patřil k běžné výbavě tehdejších lidí. Univerzální interpretace jedné kategorie nálezů, jež jsou navíc chronologicky rozloženy do průběhu zhruba tří a půl tisíce let a několika archeologických kultur, jejichž myšlenkový svět byl sotva zcela totožný, lze jen těžko akceptovat. Vratme se ovšem k pramenům. Přesněji lokalizované nálezy kamenných sekerok a sekeromlatů se dosud vyskytují takřka výhradně podél východního okraje vojenského újezdu Březina (Hamry – lesní cesta Anderka; Stínava – Ježův hrad; Myslejšovice – Kozák, Nivky; Horní Otaslavice – Kozlínek, Prelátsko; Dolní Otaslavice – Žákovec), popř. v blízkém okolí Podivic, naopak v hloubi celého vojenského prostoru tyto nálezy doposud chybějí. Pomineme-li zcela diskusi o tzv. hromových klínech, tak nálezy kamenných nástrojů obecně nepochybně dokládají fyzickou přítomnost člověka v konkrétním čase na konkrétním místě. O smyslu této přítomnosti a její intenzitě však můžeme jen spekulovat, nanejvýš předkládat modely či hypotézy, těžko však jednoznačná tvrzení.

Eneolitická hradiště na Obrově noze u Otaslavic a z terasy nad Oklukou na katastru Stínavy, popř. nálezy z výšinné polohy (?) nad Repešským žlebem rovněž na katastru Stínavy, ze Zámčiska u Myslejšovic a z prostoru pozdějšího středověkého hradu Melice (lengyelská kultura?) tvoří součást pásu mnohdy opakovaně využívaných hradišť či výšinných poloh, který se táhne podél okraje Dražanské vrchoviny od Brněnska přes Vyškovsko až na Prostějovsko a ještě dále k severozápadu (srov. např. již *Meduna 1970*, 34, pozn. 3; srov. též přehledně *Čižmář 2004*, mapa na s. 299); jejich existenci je proto nutné vidět ve spojitosti se zázemím nížinných osad přilehlé Hané. Z běžného standardu nevybočuje ani mohylník kultury nálevkovitých pohárů v poloze U chaloupky, který je umístěn v běžné „mohylníkové“ poloze, tj. na východním svahu (*Šmíd 2003*, 61–63).

Podle autorů „*ve starší době bronzové stopy osídlení výrazně slábnou*“ (s. 21). Ůnětické kamenné palice se žlábkem, které jsou uváděny z Nivek u Myslejšovic, z Podsedků a z lesa na Ferdinandsku u Podivic, však podle mého názoru naopak svědčí o pokračujícím trendu výskytu ojedinělých nálezů kamenných předmětů v sledovaném prostoru. Bronzová sekerka se schůdkem z přelomu střední a mladší doby bronzové z lesa u Myslejšovic a široce datované sekerky s tulejkou a ouškem z lesa

<sup>20</sup> Údajně intenzivní osídlení nížin je možné doložit např. 1) novými regionálními soupisy nalezišť podle kultur, jež ovšem pro Prostějovsko až na výjimky (kultura s vypíchanou keramikou: *Kazdová 1998*, 79, obr. 1; doba laténská: *Šiška 1993*; obě citované práce přitom pracují jen s částí dostupných pramenů) postrádáme; 2) příslušnými přírodovědnými analýzami, např. rekonstrukcí změn vegetace pomocí pylových analýz (srov. např. *Fritz 1999*, 45–49, Abb. 2 aj.). Bez konkrétních argumentů však úvahy o **intenzivním** osídlení nížin zůstávají pouze úvahami.

<sup>21</sup> S úvahami o pasteveckých taženích vystoupil koncepčněji v jiných souvislostech a pro jiné období i prostředí poprvé již W. Dehn; ten ovšem předložil k diskusi pouze model, nikoliv tvrzení. Navíc v jeho představě by pastevecká tažení měla směřovat obecně do prostředí s dostatečnými možnostmi obživy pro dobytek, tudíž nikoliv striktně do klimaticky horších vrchovin (*Dehn 1972*).

<sup>22</sup> Nelze souhlasit ani s následujícími tvrzeními: „*S pastevectvím mohou souviset i některé honosnější kamenné sekerky, jejichž nálezy známe z jiných částí Dražanské vrchoviny*“ (s. 20). Pokud je mi známo, ve sbírkách muzeí v Boskovicích, Blansku, Moravské Třebové, Prostějově, Olomouci a Brně, v nichž jsou mj. rozptýleny nálezy z Dražanské vrchoviny, se takovéto sekery nenacházejí.

pod Obrovou nohou u Otaslavic a odněkud z Podivíc představují dle mého soudu pouhé pokračování zmíněného trendu i v dalších obdobích a vypovídají spíše o tom, že kamenné nástroje byly nyní nahrazeny kovovými. Údajný hrob (?) středodunajské mohylové kultury odkudsi z Podivíc je nutné vidět v kontextu soudobého osídlení, je vhodné přitom připomenout nedaleký (rovněž nejistý!) hrob z tzv. mohylovo-lužického horizontu z polohy Kopce u Kobylničků (*Hlava 2002*, 6).

Mladší a pozdní doba bronzová spolu s následnou dobou halštatskou splynuly autorům v jediný celek, přičemž krajina právě tehdy díky výrazné „*koncentraci osídlení na vyšších polohách a depotů*“ (s. 21) mohla mít „*pro okolní komunitní areály značný kultovní význam*“ (s. 21). Skutečnost je ovšem poněkud pestřejší a rozmanitější: výskyt bronzových depotů zaznamenáváme v období Br D – Ha A1 a poté ve stupních Ha B1-B2; hradiště se naproti tomu po náznamech z mladší doby bronzové (Hamry – Brněnka) vyskytují až v pozdní době bronzové a další spadají do doby halštatské, což ostatně platí obecně pro celou Moravu. Hradiska na okraji vojenského prostoru (Stínava – Ježův hrad, Stínava – terasa nad Oklukou, Hamry – Brněnka, Myslejovice – Spálený kopec, Podivice – Na Valách, Dědice – Vály, popř. Podivice – hrad Melice) přitom tvoří součást již výše zmíněného pásu hradisek, s nimiž se setkáváme po celém východním obvodu Dražanské vrchoviny; jejich smysl je nutné opět vidět ve vztahu k zázemí v úrodné Hané. To samé ostatně platí i o hradištích na Starém Plumlově a Smilově hradě, která využila vhodné ostrožny jen nepatrně více v hloubi vojenského újezdu Březina; běžné keramické nálezy je řadí mezi obvyklý standard. Koncentraci hradišť v sledovaném prostoru by snad bylo možné položit do souvislosti s nárůstem osídlení a se snahou využít i dosud neobydlená a méně vhodná území, která přitom neposkytovala vhodný terén k zakládání klasických nížinných sídlišť.<sup>23</sup> Z obvyklé nevelké rozlohy hradišť se zřetelně vymyká hradiště Brněnka, které se svými rozměry a složitějším systémem opevnění může směle poměřovat s „centrálními“ hradišti typu Hostýna či Kotouče u Štramberka. Již několikrát byly diskutovány hypotetické vzájemné vazby mezi depoty a hradišti v tomto prostoru, aniž by bylo možné dospět k jednoznačným závěrům. Smysl a příčiny ukrývání bronzových depotů mohou být obecně různé, o sakrální motivaci uložení depotů je vhodné (nikoliv nutné) uvažovat patrně především v těch případech, kdy se v bezprostředním okolí nachází výrazný přírodní útvar (skála, převis), pramen apod. To se skutečně některých depotů týká (např. Bousín – pod Šindýlkovou skálou, Myslejovice – depot náramků nalezený kdesi u skály). Zajímavé přitom je, že všechny doposud známé depoty se koncentrují do severní části vojenského újezdu Březina. Ovšem vyvozovat z těchto skutečností symbolický rozměr celé krajiny v průběhu několika staletí (přičemž z některých chronologických horizontů z této oblasti žádné depoty neznáme!) je podle mého soudu příliš přímočaré.

Až v době halštatské přitom připadá v úvahu využití zdejších ložisek železné rudy, jež však pochopitelně zůstává pouhou hypotézou. Zaznamenejme však v této souvislosti alespoň „*5 kotlovitých pecí na tavení železa*“ z polohy Zelená zmola u Určic z blízké nížiny Hané (*Gottwald 1924*, 91; nálezy z této Gottwaldovy akce jsou uloženy v prostějovském muzeu). Snad právě zde je vhodné poznamenat, že surovinovou základnu sledované oblasti omezili autoři prakticky pouze na dřevo a železnou rudu, čímž pominuli např. i olovnato-stříbrné rudy (galenit), které zde mohly být těženy (např. *Kruta 1966*, 204).

Nálezy z doby laténské známe z Obrovy nohy u Otaslavic a z Ježova hradu. Pomineme-li časně laténský sekáč z Ježova hradu, který doplňuje prokazatelné nálezy z časněho latěnu z nížiny prostějovského okresu (*Hlava 2000; 2004*), obě naleziště patří k nevelkým výšinným lokalitám, které mnohdy jen druhotně využily starší opevnění. Ty přitom představují obvyklou součást sídelní struktury 2.–1. století př. n. l. v širším prostoru laténské Evropy, přičemž se pro ně v západní Evropě i v Čechách zpravidla používá termín *castellum* (např. *Graff 1963; Schindler 1975*, zvl. 278–285; *Waldhauser*

<sup>23</sup> Zvýšená intenzita osídlení v mladší a pozdní době bronzové bývá takřka pravidelně zjišťována při regionálním vyhodnocení pravěkého osídlení: srov. např. mikroregion Lužického potoka v severozápadních Čechách (*Smrž 1994*, 372–373, obr. 18–21), oblast Novomlýnské vodní nádrže na jižní Moravě (*Stuchlík 2002*, 175) atd. Zaznamenejme také nadhozenou možnost interpretace (halštatských) hradisek jako běžné a „neexkluzivní“ sídelní kategorie, tj. běžnou součást sídelní struktury (*Maise 1996*).

1985; Nortmann 1991, zvl. 127–129, 139–140). Ježův hrad přitom představuje nejbližše položenou laténskou lokalitu vzhledem k nedalekému oppidu Staré Hradisko.<sup>24</sup>

Doposud není bezpečně prokázáno, zda byly v době laténské využívány zdroje železné rudy poblíž Stínavy. O této možnosti uvažovali již F. Lipka s K. Snětinou v počátcích výzkumu oppida Staré Hradisko (srov. např. *Lipka – Snětina 1913*, 119; *Bleka 1933*, 63–64), nedávné úvahy opřené o metalografické rozbory železných předmětů tuto možnost (prozatím?) nepotvrdily, ale ani nevyvrátily (srov. *Přichystal – Opravil 1992*, 117; *Drechsler 1999*, 126–127; srov. též *Goliáš – Prudká 1999*, 73–74, 78). Faktem přitom zůstává, že na Starém Hradisku se objevují nevelké železné ingoty, které představují transportní formu suroviny; doklady hutnictví železa<sup>25</sup> lze nejspíše očekávat přímo u zdrojů suroviny (souhrnně *Čižmář 2002*, 297–299, Abb. 1).

Jelikož autorská trojice neevidovala z vojenského újezdu Březina žádné nálezy z doby římské, konstatovala, že „po odeznění keltských vlivů mizí archeologické stopy osídlení úplně“ (s. 21).<sup>26</sup> Přesnější nelokalizované sídliště z doby římské z Podivic přitom představuje současně okrajového osídlení východního pomezí Dražanské vrchoviny, které bylo orientováno do nížiny Hané.

Zde také naše interpretační poznámky ukončíme: pasáže o raném i vrcholném středověku vycházejí z diplomové práce jednoho z autorů a ve své podstatě se přidržují pramenů, jejichž revize byla provedena (či v případě vrcholného středověku spíše jen naznačena) výše.

#### 4. Závěrem

Nepochybně platí, že regionálně zaměřený výzkum by neměl končit u pouhých katalogových prací. Je jisté žádoucí pokoušet se vždy i o interpretaci shromážděných pramenů, byť třeba i s vědomím, že současný stav představuje pouze výsek z původní pestřejší skutečnosti. Pokud jsme ovšem konfrontováni se situací, která nejprve vyžaduje zabývat se shromážděním rozptýlených pramenů, nepochybně se takovému – mnohdy zdlouhavému a pro někoho možná i nepříliš záživnému – práci nevyhneme. Úvahy o smyslu a významu pramenů přitom zajisté patří i do této úvodní etapy poznávání nepoznaného a poznatelného. Teoretické modely i hypotézy mají jistě oprávnění a nelze se bez nich obejít, jejich vytváření však musí vycházet právě z pramenů.

Nálezy ze stávajícího vojenského újezdu Březina není možné nevidět v souvislosti s okolím, tj. s nížinou Hané na jedné a Dražanskou vrchovinou na druhé straně. Toho si byli vědomi i autoři, neboť několikrát argumentovali poměry na celé Dražanské vrchovině. Bohužel tyto odkazy předcházely shromáždění příslušných pramenů; z celé Dražanské vrchoviny byly totiž kritické revizi podrobeny doposud jen nálezy ze širší oblasti Konicka (*Vích 2000*).<sup>27</sup> Domnívám se také, že k pochopení významu oblasti vojenského újezdu Březina je nutné shromáždit prameny i z nížiny Hané, snad především ze zvláštěného pásu, který tvoří plynulý přechod mezi oběma oblastmi. Žádoucí je také srov-

<sup>24</sup> Abychom povzbudili nadšení autorů pro „symbolický rozměr krajiny“ (s. 23), který pravděpodobně i „v tomto případě hrál významnou roli“ (s. 12), upozorníme na tři mnohokrát publikované samostatné nálezy zlatých keltských mincí z bezprostřední blízkosti vojenského újezdu Březina (dvě pocházejí z Prostějoviček, jedna z Myslejovic) a dále na nejistý depot zlatých keltských (?) mincí z Myslejovic. Nabídneme jim zároveň interpretační rovinu sakrálních zón v době laténské (*Waldhauser 2001*)...

<sup>25</sup> Železářskou strusku ze Starého Hradiska sice K. Stránský makroskopicky dokázal rozčlenit do dvou typů, analyzovaný vzorek tzv. 2. typu pak následně interpretoval jako hutnickou strusku (*Stránský 1999*), ovšem jeho vývo-  
dy byly založeny v podstatě především na hypotetických výpočtech opřených o předpoklady (o. c., XI–XV). Této tzv. hutnické strusky se přitom objevuje na Starém Hradisku naprosté minimum. Podle mého soudu lze přitom na „bezpečné“ rozlišení hutnické a kovářské strusky pohlížet spíše skepticky. Mezi nálezy z dlouholetých výzkumů jsou ovšem doloženy i kusy železné rudy.

<sup>26</sup> Je záhadou, co vlastně bylo myšleno výrazem „odeznění keltských vlivů“ (s. 21).

<sup>27</sup> K soupisu nálezů ze širší oblasti Konicka je vhodné doplnit blíže nelokalizovanou bronzovou sekeru s laloky z Přemyslovic (*Rzehak 1910*, [29]; *Říhový 1992*, 159, Taf. 33: 518). Doplňme také, že kamenný sekeromlat z Přemyslovic ze sbírek MZM (*Vích 2000*, 25, 27, obr. 4: 6) lze bezpečně ztotožnit se sekeromlatem, který se do sbírek dostal v r. 1931 (inv. č. Pa 145/31; srov. *Skutil 1930–35*, 147); omylem byl při revizi sbírek v r. 1987 zap-  
sán do inventáře podruhé.

nání s obdobnými územími, tj. s regiony s vyšší nadmořskou výškou a nevhodnými klimatickými či geografickými podmínkami pro trvalé osídlení. Nutno zároveň podotknout, že je jich v úplnosti zpracováno jen nevelké množství (srov. např. *Winghart 1986*). Využití takovýchto regionů se přitom od sebe mohlo odlišovat; je přitom zřejmé, že vyšší nadmořská výška neznamená automaticky absenci trvalejšího osídlení (srov. např. *Madyda-Legutko 1996*). Obecně ovšem platí, že pokud nejsou k dispozici kvalitně shromážděné **dostupné** prameny, následné úvahy a pokusy o interpretaci se potom nutně zvrstávají v pouhá slohová cvičení proložená náležitou slovní ekvilibristikou.

Z interpretačních úvah a možností pochopitelně nelze pominout ani myšlenkový svět tehdejších obyvatel, který byl nutně součástí života každého člověka. Ovšem interpretační upřednostnění symbolického významu krajiny dnešního vojenského újezdu Březina minimálně od doby bronzové a jeho povýšení na takřka univerzální vševysvětlující princip nechává vzniknout dojmů, že život člověka byl až do poměrně nedávné doby jeden velký rituál. Zároveň se vnučuje např. otázka, zda třeba i sběr planě rostoucích plodin či pouhé toulky přírodou představovaly v pravěku záležitost s primárně symbolickým rozměrem.

## 5. Přehled archeologických nalezišť (a nálezů) ve vojenském újezdu Březina

Přehled ve stručné formě zachycuje lokality, popř. nelokalizované nálezy ze stávajícího vojenského újezdu Březina, přičemž jsou do něj (věcně nesprávně) zahrnuty i lokality v dnešním katastru Podivic. Každý původní katastr je zpracován zvlášť, přičemž číslování lokalit v rámci každého katastru odpovídá číslování lokalit na připojené mapce (*obr. 1*): po názvu lokality následuje základní charakteristika naleziště, popř. nálezů, dále datování, uložení nálezů (evidenční čísla jsou uváděna – s výjimkou nálezů z hradišek a bronzových depotů – kompletně jen u muzeí v Olomouci a Brně, výběrově pak u muzea v Prostějově; fyzicky neověřeny zůstaly nálezy ze sbírek muzeí v Kroměříži, Praze, Vyškově a Valašském Meziříčí) a odkazy na literaturu, u nichž bylo z úsporných důvodů využito několika přehledových prací, kde je možné nalézt kompletní údaje (*Černý 1992a; Hlava 2002; Oliva 1987; Salaš 1991; Šmíd 2003*). Upuštěno bylo od detailního souhrnného zpracování nálezů z hradišek, přičemž odkazy na literaturu u těchto lokalit obsahují zpravidla jen nejstarší zmínku o nich, popř. pramenné publikace; zde lze odkázat na čerstvý souhrn základních znalostí o moravských a slezských hradištích (*Čižmář 2004*). Rovněž nálezy ze středověkých hradů zůstaly nezpracovány; zde lze odkázat především na souhrn z pera *M. Plačka (2001)*. V katalogu nejsou také zahrnuty dva čerstvě objevené údajné mohylníky, u nichž bude patrně vhodné vyčkat na věrohodné potvrzení jejich existence (*Hebr 2004b*).

S výjimkou nelokalizovaných nálezů z katastru Podivic jsou u ostatních katastrů uváděny přesněji nelokalizované nálezy pouze tehdy, pokud je jisté či vysoce pravděpodobné, že pocházejí z území vojenského újezdu Březina.

### Bousín

1. Bousínský žleb – Krkavčí žlíbek (rozhraní katastrů Bousína a Hamer): bronzový náramek ze sbírek bývalého muzea v Plumlově (doba bronzová). Ulož.: MPP, kat. č. J 1254 (inv. č. 025340). Lit.: nepubl.
2. Pod Šindýlkovou skálou (rozhraní katastrů Bousína, Drahan a Žárovic): depot bronzových předmětů (pozdní doba bronzová – Ha B1-B2) z r. 1914 při stavbě lesní cesty. Ulož.: NM; MPP. Lit.: souhrnně *Salaš 1991*, 65.

### Dědice

1. Valy: hradiště z pozdní doby bronzové: Ulož.: ÚAPP Brno. Lit.: *Černý 1992b*, 31–32, obr. 9; souhrnně *Čižmář 2004*, 225–226 (uvádí jako Rychtářov).

### Dolní Otaslavice

1. Žákovec: broušená kamenná industrie (neolit – eneolit). Ulož.: ?. Lit.: *Červinka 1900*, 21.

### Drahany

1. Starý Plumlov: hradiště z pozdní doby bronzové a středověký hrad, výzkumy prováděl především J. Blekta. Ulož.: MPP. Lit.: *Blekta 1934*, 9, 20–26, tab. I, VI–VII; k hradišti souhrnně *Čižmář 2004*, 114–115; k středověkému hradu souhrnně *Plaček 2001*, 587–588.
2. Valdov: zaniklá středověká osada. Ulož.: MPP. Lit.: souhrnně *Černý 1992a*, 80–82, obr. 60–61; *Doležel 1999b*.

**Hamry**

1. Hamerská střeňnice: lokalita objevená J. Hebrem. Ulož.: MPP. Lit.: *Baarová – Moš – Šlézar 2003*, 5; *Hebr 2004a* (nejisté ztotožnění).
2. Lesní cesta Anderka (patrně v blízkosti Žárovic?): část kamenného sekeromlatu, dva bronzové náramky (depot?). Ulož.: MPP. Lit.: *Gottwald 1924*, 50 (část sekeromlatu); k nejistému depotu bronzů poprvé *Gottwald 1912*, 88 a souhrnně *Salaš 1991*, 65.
3. Brněnka: fortifikační komplex s nálezy lužické a slezské kultury a nejisté klasifikovatelným nálezem dvou bronzových náramků (depot?) z r. 1943. Ulož.: MZM; MPP; VMO. Lit.: *Faktor 1896*; *Blekta 1935*; k hradišti souhrnně *Čížmář 2004*, 270; k domnělému depotu souhrnně *Salaš 1991*, 66.
4. (Anderkova?) cesta u Brněnky (rozhraní katastrů Hamer a Stínavy): depot bronzových předmětů (mladší doba bronzová – Ha A1). Ulož.: MPP. Lit.: souhrnně *Salaš 1991*, 62, 65.
5. Žbánovský žleb naproti Rozsypané skále: depot bronzových náramků (pozdní doba bronzová – Ha B1-B2) z r. 1895. Ulož.: MZM. Lit.: souhrnně *Salaš 1991*, 62.
6. Smilův hrad (rozhraní katastrů Hamer a Bousína): pravěké a raně středověké hradiště (?), středověký hrad. Ulož.: MPP. Lit.: *Baarová – Moš – Šlézar 2003*, 7, 8 (pravěká keramika + keramika z doby hradištní); *Blekta 1934*, 9–19, 26, tab. I–V; *1937*; *Faktor 1909*, 154; k středověkému hradu souhrnně *Šlézar 1999*; *Plaček 2001*, 574–575.
7. Na hradisku: z hradiska nad Hamry uvádí A. Gottwald keramiku z doby hradištní; nelze vyloučit, že právě odtud pocházejí i slovanská železná sekera a srp, které do literatury uvedl J. Doležel. Ulož.: MPP. Lit.: *Blekta 1935*, 46–47, 48; *Doležel 1999*, 410, pozn. 8; *Gottwald 1924*, 130.

**Horní Otaslavice**

1. Kozlínek: zlomek kamenné sekerky (neolit – eneolit). Ulož.: MPP, kat. č. H 10 (inv. č. 006593). Lit.: souhrnně *Hlava 2002*, 8, pozn. 14.
2. Prelátsko: zlomek kamenné sekerky (neolit – eneolit). Ulož.: MPP, kat. č. H 10 (inv. č. 006593). Lit.: souhrnně *Hlava 2002*, 8, pozn. 15.
3. Obrova noha: hradiště kultury nálevkovitých pohárů, uváděna je i bronzová sekerka, nověji jsou doloženy též nálezy z doby laténské. Ulož.: MPP; VMO; MZM; uložení bronzové sekerky neznámé. Lit.: *Gottwald 1912*, 87; *1924*, 54; k hradišti souhrnně *Čížmář 2004*, 204.
4. U chaloupky: mohylník kultury nálevkovitých pohárů. Ulož.: MPP, inv. č. 142261–142269. Lit.: souhrnně *Šmíd 2003*, 48–49.
5. „V lese pod Obrovou nohou“ (archiv ARÚ AV ČR Brno čj. 1863/46): bronzová sekerka (střední/mladší – pozdní doba bronzová) nalezená r. 1890. Ulož.: MZM, inv. č. 60735. Lit.: *Gottwald 1912*, 87; *1924*, 54; *Maška 1907*, obr. 9: 4; *Oliva 2001*, 418; *Říthovský 1992*, 202, Taf. 49: 275.
6. Novosady/Neustift/Nebštych: zaniklá středověká osada. Ulož.: ?. Lit.: *Režný 2002*.

**Krásensko**

1. Mechlov: zaniklá středověká osada. Ulož.: ?. Lit.: souhrnně *Černý 1992a*, 20–21, obr. 7.

**Krumsín**

1. Osina: zaniklá středověká osada. Ulož.: MPP. Lit.: *Šrot 1982*, 15.

**Myslejovice**

1. U lesa Buchtelky: paleolitické (?) čepelovité škrabadlo. Ulož.: ?. Lit.: *Skutil 1937*, 77.
2. Kozák: kamenné sekerky (neolit – eneolit), železná dýka (středověk). Ulož.: MPP, kat. č. R 141 (inv. č. 043906; středověká dýka), kamenné sekerky tamtéž neověřeny; VMO, inv. č. A 67862 (G 3868). Lit.: *Anonym 1939*, 141; *Červinka 1908*, 97; *Faktor 1900*; *Gottwald 1906*, 56; *1924*, 45; *1930*, 18; *Šrot 1975*, 3.
3. Zámčisko: pazourková kamenná sekerka (eneolit), středověká tvrz, z výzkumu v dubnu 1982 pochází přeslen a atypický pravěký stěp (tj. stopa po pravěkém hradišti?); další sondážní výzkum provedlo prostějovské muzeum na přelomu 80. a 90. let 20. století. Ulož.: MPP, kat. č. E 400 (inv. č. 040367–040368; výzkum r. 1982), kat. č. R 445/1–12 (inv. č. 082835–082846; sběr Mojžíra Malečka z vývratu: středověké nálezy); MZM, inv. č. 51868 (pazourková kamenná sekerka). Lit.: *Faktor 1897b*; *Gottwald 1924*, 45 (sekerka); *Maška 1907*, obr. 7: 4 (sekerka); *Prudká 1993* (středověk); k hradišti souhrnně *Čížmář 2004*, 184–185; k středověké tvrzi souhrnně *Plaček 2001*, 415.

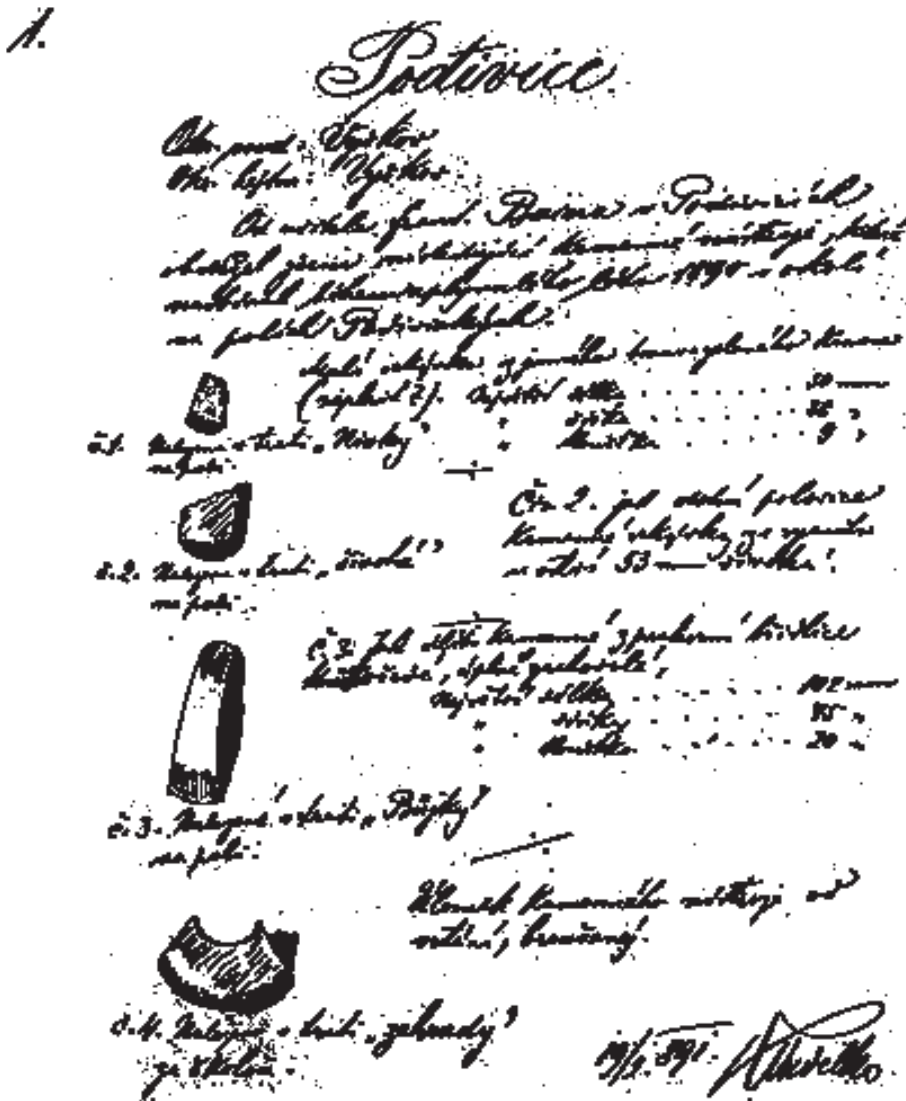


4. Spálený kopec: hradiště z pozdní doby bronzové, zjišťovací výzkumy byly provedeny v r. 1982 a na přelomu 80. a 90. let 20. století. Ulož.: MPP, kat. č. K 552 – K 554 (inv. č. 040369–040371; výzkum z r. 1982). Lit.: *Faktor 1897a*; souhrnně *Čižmář 2004*, 184.
  5. Nivky: depot bronzových předmětů (pozdní doba bronzová – Ha B1), kamenné nástroje (neolit – eneolit), dvě palice s obvodovým žlábkem (starší doba bronzová). Ulož.: MPP, kat. č. H 120b (inv. č. 006705; kamenná palice), kat. č. H 182b (inv. č. 006794; kamenná palice), kat. č. L 158 (inv. č. 038757–038774, 038607; depot bronzových předmětů), ostatní tamtéž neověřeno. Lit.: k depotu souhrnně *Hlava 2002*, 11; ke kamenným nástrojům *Červinka 1900*, 21; *1902*, 95; *1908*, 97; *Gottwald 1906*, 55; *1924*, 44; *Procházka 1908*, 122.
  6. Jižně od Hrubého kopce: zaniklá středověká osada. Ulož.: MPP, inv. č. 145144–145160. Lit.: *Baarová – Moš – Šlézar 2003*, 8, 10.
- Nelokalizované nálezy:*
- a) Při kácení lesa: kamenný sekeromlat (neolit – eneolit). Ulož.: MPP. Lit.: *Gottwald 1906*, 55–56; *1924*, 44.
  - b) U skály: depot bronzových náramků (pozdní doba bronzová – Ha B1). Ulož.: MPP, kat. č. K 455 (inv. č. 142009/1–22). Lit.: *Anonym 1940*, 75; *Podborský 1970*, 28–29, Abb. 31.<sup>28</sup>
  - c) V lese „při kopání krčů“ (*Anonym 1886*, 142): bronzová sekera s laloky (středodunajská mohylová kultura/kulturní komplex lužických popelnicových polí). Ulož.: VMO, inv. č. A 69534 (VMO 1737). Lit.: *Anonym 1886*, 142; *Červinka 1900*, 29; *1902*, 143; *Furmánek 1973*, 76, obr. 38: 15; *Gottwald 1912*, 87; *1924*, 53; *Ríthovský 1992*, 135, Taf. 24: 378.
  - d) V lese: depot bronzových předmětů (tři sekery, kopí). Ulož.: MPP, kat. č. J 731 (inv. č. 006993/1–4). Lit.: *Furmánek 1973*, 76, obr. 38: 18 (sekera s mylným údajem o uložení v olomouckém muzeu); *Gottwald 1912*, 87 (kopí); *1924*, 53 (kopí); *1926*, 3 (depot); *Ríthovský 1992*, 135, 177, 181, 250, Taf. 25: 379, 41: 641; 70: 1017 (sekery); *1996*, 36, Taf. 3: 26 (kopí).

#### Podivice

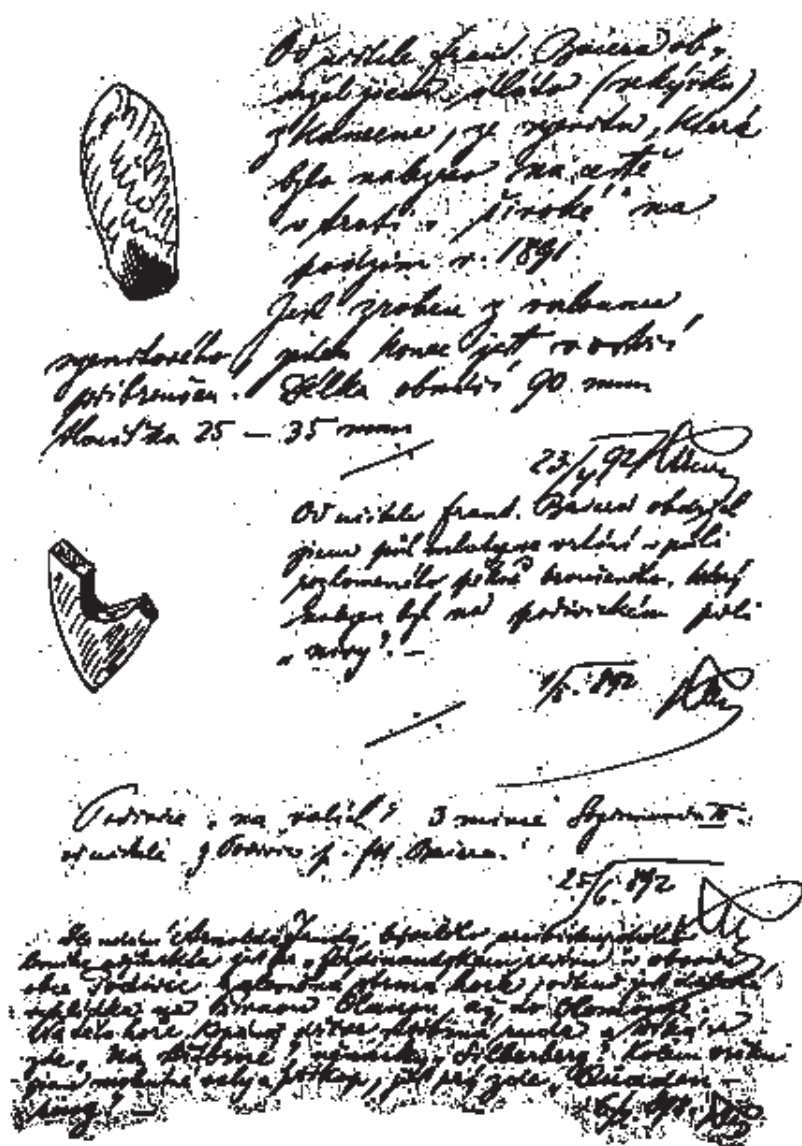
1. U háječku: paleolitická stanice (aurignacien). Ulož.: ?. Lit.: souhrnně *Oliva 1987*, 32.
2. Les Pulkava: menší kamenná sekera (neolit – eneolit) nalezená 23. října 1902 (*obr. 4*). Ulož.: MZM. Lit.: *Červinka 1908*, 100; *Koudelka 1904*, [54]; *Skutil 1936*, 31.
3. Na návsi před čp. 20: kamenná sekera (neolit – eneolit) vykopaná při stavbě obecní silnice r. 1902 (*obr. 4*). Ulož.: MZM. Lit.: *Červinka 1908*, 100; *Koudelka 1904*, [54]; *Skutil 1936*, 31.
4. Nivky/Nivky: malá sekera (neolit – eneolit) nalezená r. 1890 F. Baierem (*obr. 2*); zlomek sekeromlatu nalezený r. 1892 (*obr. 3*). Uložení: MZM. Lit.: *Skutil 1936*, 31 (bez lokalizace).
5. Široké: zlomek kamenné sekerky (neolit – eneolit) nalezený r. 1890 F. Baierem (*obr. 2*); kamenná sekera (neolit – eneolit) nalezená na podzim 1891 na tzv. Hanácké cestě (*obr. 3*). Ulož.: MZM. Lit.: *Skutil 1936*, 31 (bez lokalizace).
6. Bůjky: kamenná sekera (neolit – eneolit) nalezená r. 1890 F. Baierem (*obr. 2*). Ulož.: MZM. Lit.: *Skutil 1936*, 31 (bez lokalizace).
7. Zehrady (za školou): zlomek kamenného sekeromlatu (neolit – eneolit) nalezený r. 1890 F. Baierem (*obr. 2*). Ulož.: MZM. Lit.: *Skutil 1936*, 31 (bez lokalizace).
8. Hanácká cesta: zlomek sekerky (neolit – eneolit) nalezený patrně r. 1904 (*obr. 4*; lokalita je možná totožná s tratí Široké). Ulož.: MZM. Lit.: *Skutil 1936*, 31 (bez lokalizace).
9. U cihelny: kamenný sekeromlat (neolit – eneolit) ze sbírky J. Kopecského. Ulož.: MZM, inv. č. Pa 35/34. Lit.: *Skutil 1930–35*, 147.
10. Podsedky: kamenná palice s obvodovým žlábkem (starší doba bronzová), kterou nalezl r. 1900 Karel Marák. Ulož.: MZM, inv. č. 52399. Lit.: *Červinka 1908*, 100; *Koudelka 1904*, [54]; *Procházka 1908*, 123; *Skutil 1936*, 51, pozn. 38.
11. V lese na Ferdinandsku: dvě kamenné palice s obvodovým žlábkem. Ulož.: MKK. Lit.: nepubl. (zpráva v archivu ARÚ AV ČR Brno čj. 1053/51, 3634/60).
12. Na Valách: halštatské hradiště. Ulož.: MVV; ÚAPP Brno. Lit.: *Šedo 1991*, 75; souhrnně *Čižmář 2004*, 208.
13. Stříbrná: dosud blíže neznámé hradiště, které bylo doposud známo jen z rukopisných poznámek F. Koudelky, uvedl čerstvě do literatury M. Čižmář. Ulož.: –. Lit.: *Čižmář 2004*, 209.

<sup>28</sup> V uvedených zmínkách o nálezu je sice uvedeno dvacet čtyři náramků, ovšem v současné době se jich ve sbírkách prostějovského muzea nachází jen dvacet dva.



Obr. 2. Rukopisné záznamy F. Koudelky o nálezích z Podivice (archiv Archeologického ústavu MZM v Brně).

14. Lámaná cesta v údolí řeky Hané za Ferdinandskem (patrně rozhraní katastrů Podivice a Studnice): středověký železný předmět. Ulož.: MPP, inv. č. 043952. Lit.: nepubl.
15. Hrad Melice: pravěké nálezy (lengyelská kultura?, pozdní doba bronzová) a kolekce předmětů ze střední – pozdní doby hradištní (mj. středohradištní sekerka, esovitě záušnice, importované závaží) objevené v druhotné poloze při výkopech středověkého hradu v letech 1931–1938. Ulož.: MVV. Literatura: Michna 1974; 1976a; 1976b; 1977; 1981; Unger 1974; Zháněl 1963–1964; k hradišti souhrnně Čížmář 2004, 115 (uvádí jako Drysice); k vrcholně středověkému hradu souhrnně Plaček 2001, 377–379.
16. Pivničky: železná sekerka (středověk), kterou vykopal údajně spolu s ostruhami v červnu 1904 J. Pučan (obr. 4). Ulož.: ? (MZM?). Lit.: nepubl.

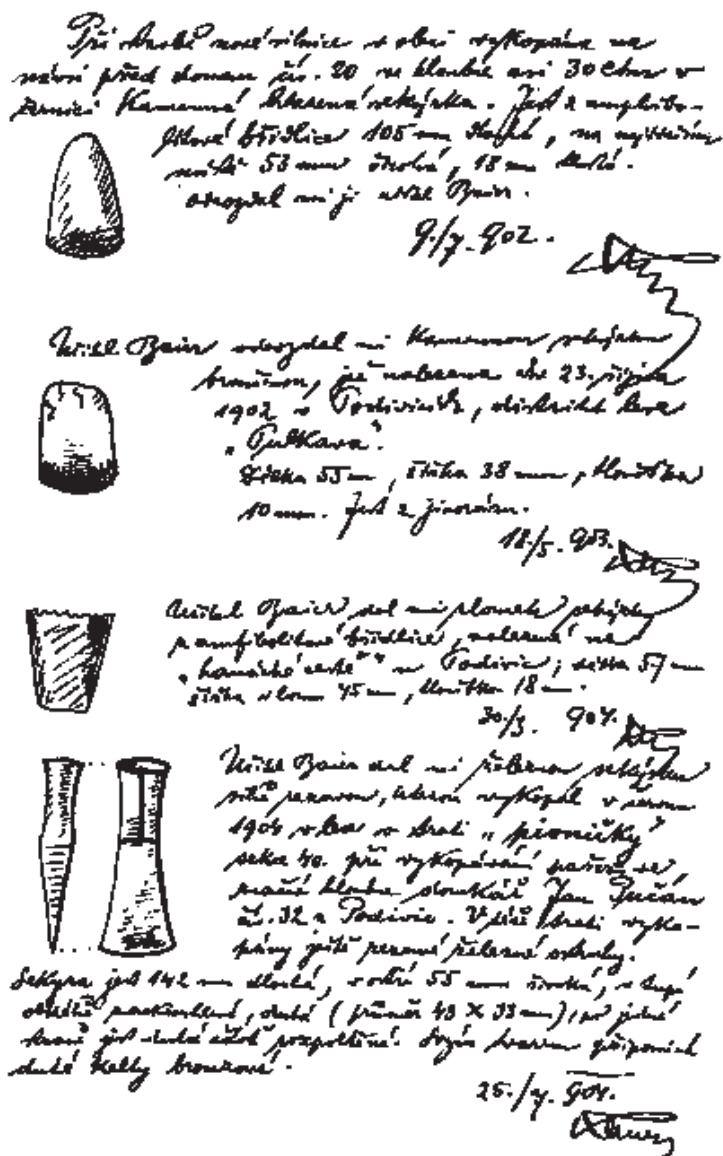


Obr. 3. Rukopisné záznamy F. Koudelky o nálezech z Podivice (archiv Archeologického ústavu MZM v Brně).

#### Nelocalizované nálezy:

- a) Kamenné sekerky a sekeromlaty (neolit – eneolit). Ulož.: MPP; MVV; MZM, inv. č. Pa 35/34 (sekerka ze sbírky J. Kopeckého), 69187–69190, Pa 3/45, část nálezů neinventována.<sup>29</sup> Lit.: Baarová – Moš –

<sup>29</sup> Sekerky a jejich zlomky spolu se zlomky sekeromlatů z Podivice ze sbírek MZM byly v době přípravy tohoto článku zapůjčeny na výstavu do Vyškova a Prostějova, proto nemohlo být s výjimkou bývalé sbírky J. Kopeckého provedeno jejich ztotožnění s konkrétními evidenčními čísly. Ta jsou zde tudíž uvedena souhrnně a týkají se i ná-



Obr. 4. Rukopisné záznamy F. Koudelky o nálezích z Podivic (archiv Archeologického ústavu MZM v Brně).

Šlézar 2003, 6, obr. 2 (vyobrazení nálezů ze sbírek muzea v Prostějově); Červinka 1902, 98; 1908, 99; Gottwald 1904, 73; 1931, 31; Rzehak 1898, 63; Skutil 1930–31, 139; 1936, 31.

leží uvedených pod Podivicemi č. 2–8. Ztotožnění podivických nálezů č. 2–8 je přitom možné podle náčrtů F. Koudelky (obr. 2–4). Dodejme zároveň, že pod inv. č. Pa 3/45 by se měl ukrývat konfiskát z doby po II. světové válce, ovšem v jiném případě byl tento fakt zpochybněn (Hlava 2002, 6, pozn. 13); snad by se mohlo jednat o sekerku ze sbírky K. J. Mašky, kterou zmiňuje J. Skutil (1936, 31).

- b) Kamenný sekeromlat (kultura se šňůrovou keramikou). Ulož.: MVM. Lit.: Šebela 1999, 125.
- c) „Sekerka, pazourek“ (archiv ARÚ AV ČR Brno čj. 3631/60; neolit – eneolit) ze sbírky I. L. Červinky. Ulož.: NM, inv. č. 88599–88600. Lit.: nepubl. (zpráva v archivu ARÚ AV ČR Brno čj. 3631/60).
- d) „Pazourkové škrabadlo, 2 nuclej“ (Oliva 2001, 418; neolit – eneolit?) ze sbírky K. J. Mašky. Ulož.: MZM, přír. č. Pa 256/87 (4 ks ŠI).<sup>30</sup> Lit.: Oliva 2001, 418.
- e) Bronzová sekerka s ouškem (střední/mladší – pozdní doba bronzová). Ulož.: MZM, inv. č. 60720. Lit.: Říhový 1992, 238, Taf. 64: 930; Skutil 1936, 31.
- f) Bronzová jehlice a dva bronzové prsteny se spirálovitými růžicemi (hrob středodunajské mohylové kultury?). Ulož.: MZM, inv. č. Pa 13256/40 – Pa 13258/40. Lit.: Furmánek 1973, 80, obr. 39: 6, 16; Říhový 1979, 61, Taf. 15: 268; Skutil 1946, 92.
- g) Keramické střepy a dva přesleny z doby římské. Ulož.: MZM, inv. č. Pa 13259/40 – Pa 13269/40. Lit.: Skutil 1946, 92.
- h) Středověký železný třmen, který do prostějovských muzejních sbírek odevzdal podivický nadučitel Frant. Bayer/Baier. Ulož.: MPP, kat. č. R 34/3 (inv. č. 043953). Lit.: nepubl.

#### Prostějovičky

1. V lese za hájovnou Osinou: bronzová spirálovitá ozdoba (doba bronzová). Ulož.: VMO, inv. č. A 80684 (3165). Lit.: souhrnně Hlava 2002, 15, obr. 5: 3.

#### Rychtářov

1. Hádky: bezejmenná zaniklá středověká osada. Ulož.: ?. Lit.: Režný 2001.

#### Stínava

1. Les nad Nivkami: paleolitický artefakt, broušený provrtaný nástroj (neolit – eneolit). Ulož.: MPP. Lit.: Červinka 1908, 104; Gottwald 1906, 58, obr. 17; 1924, 48; 1931, 11; Kopecký 1933, 81; Skutil 1931, 52–53, obr. 2.
2. Ježův hrad: pravěké hradiště, středověký hrad. Ulož.: MPP, VMO. Lit.: Faktor 1909, 153–154; Blekta 1936; k hradišti souhrnně Čížmář 2004, 204–205; k středověkému hradu souhrnně Plaček 2001, 688–690.
3. Terasa nad Oklukou: hradiště objevené J. Hebrem r. 2003, výzkum ÚAPP Brno r. 2004 prokázal přítomnost opevnění a doložil osídlení kultury nálevkovitých pohárů a slezské kultury. Ulož.: MPP (nálezy J. Hebra). Lit.: Baarová – Moš – Šlězár 2003, 6; Hebr 2004a.
4. Za prádlama: sídliště objevené J. Hebrem na louce těsně pod nově identifikovaným hradištěm. Ulož.: MPP. Lit.: Baarová – Moš – Šlězár 2003, 5; Hebr 2004a.
5. ?: lokalita nad Repešským žlebem objevená J. Hebrem. Ulož.: MPP. Lit.: Baarová – Moš – Šlězár 2003, 6; Hebr 2004a.
6. Repešský žleb (Vlčí jámy/Na kutiskách): železnorudný těžební areál s přímými doklady získávání železné rudy od středověku. Ulož.: MPP. Lit.: Goliáš – Prudká 1999; souhrnně Prudká 1999.

#### Vícov

1. U cesty k Ježovu hradu: útvar tvořený valem a příkopem v lese nalevo od cesty z Vícova k Ježovu hradu. Ulož.: -. Lit.: Šrot 1975, 14.

#### Žárovice

1. U myslivny nad Pavlečkovou skálou: bronzový náramek (doba bronzová). Ulož.: MPP. Lit.: Gottwald 1924, 55; 1931, 84.
2. Severně od Kočičího žlebu (rozhraní katastrů Žárovice a Prostějoviček): depot bronzových předmětů (pozdní doba bronzová – Ha B2). Ulož.: MPP. Lit.: souhrnně Salaš 1991, 66.

#### Nelokalizované nálezy:

- a) V lese: depot bronzových předmětů (mladší doba bronzová – Br D – Ha A1). Ulož.: MPP. Lit.: souhrnně Salaš 1991, 65.

<sup>30</sup> Rovněž štípaná industrie uložená v MZM byla v době přípravy tohoto článku zapůjčena na výše uvedenou výstavu. Ztotožnění není proto zcela bezpečné, mj. nesouhlasí počet kusů; evidence přitom pochází až z revize archeologické sbírky z r. 1987, kdy byly do inventářů zaneseny i předměty ze starých fondů, které (mnohdy jen domněle) nebyly doposud inventovány.

Použité zkratky institucí: MKK – Muzeum Kroměřížska v Kroměříži; MPP – Muzeum Prostějovska v Prostějově; MVM – muzeum ve Valašském Meziříčí; MVV – Muzeum Vyškovska ve Vyškově; MZM – Moravské zemské muzeum Brno; NM – Národní muzeum Praha; ÚAPP Brno – Ústav archeologické památkové péče Brno; ARÚ ČSAV (AV ČR) Brno – Archeologický ústav Československé akademie věd (Akademie věd České republiky) Brno; VMO – Vlastivědné muzeum v Olomouci.

## Literatura

- Absolon, K. 1935:* Otaslavice. Eine neue, große palaeolithische Station in Mähren mit Quarzit-Aurignacien. Brno.
- Albrecht, P. 1998:* Krajiny Prostějovska. Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 1, 47–66.
- Anonym 1886:* Sbírky muzejního spolku. Časopis Vlasteneckého muzejního spolku olomuckého III, 142–143.
- 1939: Stav sbírek a přírůstky. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XVI, 140–152.
- 1940: Stav sbírek a přírůstky. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XVII, 74–86.
- Baarová, Z. – Moš, P. – Šlězár, P. 2003:* Pravěké a středověké osídlení na území vojenského újezdu Březina, okr. Vyškov aneb archeologie na propustku. In: L. Šmejda – P. Vařeka edd., Sedmdesát neustupných let, Plzeň, 11–28.
- Bleka, J. 1933:* Kutání na železnou rudu a kamenné uhlí na Prostějovsku. Věstník Klubu přírodovědeckého v Prostějově za roky 1932–1933 XXIII, 63–72.
- 1934: Smilovo hradisko a Starý Plumlov. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XI, 9–31.
- 1935: Oberská vrata. – Války na Brněnce. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XII, 44–48.
- 1936: Ježův hrad. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIII, 61–71.
- 1937: Smilovo hradisko (Doplněk k čl. z roč. XI. r. 1934.). Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIV, 93–96.
- Černý, E. 1992a:* Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Historicko-geografická studie v regionu Dražanské vrchoviny. Brno.
- 1992b: Méně známá a neznámá opevnění na jižním okraji Dražanské vrchoviny v úseku mezi Pozořicemi a Pustiměř. Vlastivědný věstník moravský XLIV, 23–33.
- Černý, E. – Režný, M. 1999:* K otázce zaniklé klášterní osady Schreynern (I. část). Vyškovský sborník I, 7–18.
- Červinka, I. L. 1900:* Archaeologický výzkum na Prostějovsku. Věstník musejní a průmyslové jednoty v Prostějově za rok 1899 I, 10–82.
- 1902: Morava za pravěku. Brno.
- 1908: Moravské starožitnosti. Díl II. O pokolení skrčených koster na Moravě. Kojetín na Hané.
- 1928: Slované na Moravě a říše Velkomoravská. Jejich rozsídlení, památky a dějiny. Brno.
- Čížmář, M. 2002:* Ökonomische Struktur des Oppidums Staré Hradisko. In: C. Dobiati – S. Sievers – T. Stöllner Hrg., Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Band 7, Bonn, 297–313.
- 2004: Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Dehn, W. 1972:* „Transhumance“ in der westlichen Späthallstattkultur?. Archäologisches Korrespondenzblatt 2, 125–127.
- Dohnal, V. 1988:* Opevněná sídliště z doby popelnicových polí na Moravě I–II. Studie Muzea Kroměřížska. Kroměříž.
- Doležel, J. 1999a:* Stopy slovanského osídlení na ostrožně Ježova hradu u Stínavy, okr. Prostějov. Pravěk – NŘ 9, 405–415.
- 1999b: Dražany (okr. Prostějov). In: Přehled výzkumů 40 (1997–1998), Brno, 323–324.
- Drechsler, A. 1999:* K problematice specializované výroby na oppidech. Nepubl. diplomová práce uložená na FF MU Brno.

- Faktor, F. 1896:* Hradiště na Plumlovsku. Časopis Vlasteneckého musejního spolku olomouckého XIII, 165.
- 1897a: Spečené valy u Myslivovic. Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci XIV, 120.
  - 1897b: Hradiště u Myslivovic. Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci XIV, 119–120.
  - 1900: Valy na Kozáku u Myslivovic. Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci XVII, 163.
  - 1909: Hradiště na Plumlovsku. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci XXVI, 152–154.
- Fritz, A. 1999:* 4000 Jahre menschliche Siedlungstätigkeit im Spiegel der Pollenanalyse. Ein Pollendiagramm vom Millstätter See. Carinthia I 189, 43–52.
- Furmánek, V. 1973:* Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Slovenská archeológia XXI, 25–145.
- Goliáš, V. – Prudká, A. 1999:* Nástin historie těžby železných rud na ložisku v Repešském žlebu u Stínavy (Drahanská vrchovina). Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 2, 69–79.
- Gottwald, A. 1904:* Sbírká pravěkých starožitností Ant. Gottwalda, učitele v Prostějově. Časopis Moravského musea zemského IV, 71–80.
- 1906: Sídliště neolithická a nálezy kamenných nástrojů na Prostějovsku. Časopis Moravského musea zemského VI, 41–61.
  - 1912: Jednotlivé nálezy bronz. předmětů, depóty a kadluby z Prostějovska. Pravěk VIII, 86–94.
  - 1924: Pravěká sídliště a pohřebiště na Prostějovsku. Prostějov.
  - 1926: Dva hromadné nálezy bronzů z Prostějovska. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané III, 3–22.
  - 1930: Příspěvky k praehistorii Prostějovska. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané VII, 3–73.
  - 1931: Můj archeologický výzkum. Prostějov.
  - 1932: Archeologický výzkum na Prostějovsku v roku 1931. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané IX, 5–46.
- Graff, Y. 1963:* „Oppida“ et „castella“ au pays des Belges. Celticum VI, 113–170.
- Hebr, J. 2004a:* Březina (okr. Vyškov). In: Přehled výzkumů 45, Brno, 139.
- 2004b: Březina (okr. Vyškov). In: Přehled výzkumů 45, Brno, 155–156.
- Hlava, M. 2000:* Časnělaténský kolkovaný střepek z Určic a nálezy „braubašské“ kolkované keramiky na Prostějovsku. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 52–61.
- 2002: Archeologické nálezy a lokality na katastrech obcí Kobylničky, Křenůvky a Prostějovičky (okr. Prostějov). Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 1–20.
  - 2004: Dva neznámé časně laténské nálezy ze sbírek prostějovského musea. Archeologie Moravy a Slezska – Informační zpravodaj České archeologické společnosti, pobočky pro severní Moravu a Slezsko IV, 24–30.
- Kazdová, E. 1998:* Osídlení střední Moravy v postlineárním neolitu. In: Pravěk NŘ – Supplementum 8, Brno, 78–96.
- Kopecký, J. 1933:* Chronologický přehled nálezů z paleolitu na Prostějovsku. Věstník Klubu přírodovědeců v Prostějově za roky 1932–1933 XXIII, 80–82.
- Koudelka, F. 1904:* Bericht über einige sporadische prähistorische Funde im politischen Bezirke Wischau und in einigen Gemeinden der angrenzenden Bezirke in Mähren. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XXXIV, [52]–[54].
- Kruťa, T. 1966:* Moravské nerosty a jejich literatura 1940–1965. Brno.
- Lipka, F. – Snětina, K. 1913:* Staré Hradisko. Galské oppidum na Moravě. Časopis Moravského musea zemského XIII, 112–133.
- Madyda-Legutko, R. 1996:* Zróznicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim. Kraków.
- Maise, Ch. 1996:* Höhensiedlungen als Normalform hallstattzeitlicher Siedlungen? Beobachtungen aus dem Breisgau. Archäologisches Korrespondenzblatt 26, 65–73.
- Maška, K. J. 1907:* Obrázky z pravěku moravského. In: F. Bílý ed., Moravská čítanka, Telč, 5–42.
- Meduna, J. 1970:* Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren. Germania 48, 34–59.
- Michna, P. J. 1974:* Archeologické nálezy z výzkumu hradu Melic na Vyškovsku. Vlastivědný věstník moravský XXVI, 61–80.
- 1976a: Původ a význam raně středověkého závaží z Melic. Archeologické rozhledy 28, 389–398.
  - 1976b: Melická skupina gotických kachlí (Příspěvek k poznání uměleckého řemesla doby předhusitské na Moravě). Umění XXIV, 148–158.

- Michna, P. J.* 1977: Závaží z Melice na Vyškovsku a jeho místo v raně středověkých váhových systémech Evropy. *Moravské numismatické zprávy* 14, 18–35.
- 1978: Das Gewicht aus Melice im Gebiet Wischau (Mähren, ČSSR) und seine Stellung in den frühmittelalterlichen Gewichtssystemen Nordeuropas. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 6, 105–114.
- 1981: Gotická kachlová kamna z hradu Melice na Vyškovsku. Pokus o rekonstrukci. *Archaeologia historica* 6, 333–360.
- Moš, P.* 2002: Výzkum osídlení vrchovinných poloh na Prostějovsku. Cíle projektu a metodika vizuálního povrchového průzkumu krajiny Dražanské a Zábřežské vrchoviny. *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 75–79.
- Nerudová, Z.* 2000: Ondratický szeletien: poloha Drysice I, III a Ondratice IV. *Pravěk – NŘ* 10, 9–33.
- Nortmann, H.* 1991: Die eisenzeitlichen Burgwälle des Trierer Landes. In: A. Haffner – A. Miron Hrsg., Studien zur Eisenzeit im Hunsrück-Nahe-Raum. Symposium Birkenfeld 1987. *Trierer Zeitschrift – Beiheft* 13, Trier, 121–140.
- Oliva, M.* 1987: Aurignacien na Moravě. Studie Muzea Kroměřížska. Kroměříž.
- 1992: The Szeletian occupation of Moravia, Bohemia and Slovakia. *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales LXXVII*, 35–58.
- 1996: Spodní paleolitická vrstva z Býčí skály. K poznání mýtotvorných procesů v naší speleoarcheologii. *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales LXXXI*, 37–59.
- 2001: Dvojité jubileum Karla Jaroslava Mašky (1851–1916) trochu aktuálněji. *Pravěk – NŘ* 11, 401–421.
- Plaček, M.* 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- Podborský, V.* 1970: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno.
- Procházka, A.* 1908: Kamenné nástroje se žlábků z nálezů moravských. *Pravěk IV*, 120–129.
- Prudká, A.* 1993: Středověké nálezy ze Zámčiska u Myslejovic (okr. Prostějov). In: *Přehled výzkumů 1989*, Brno, 104.
- 1999: Archeologicko-historické poznámky ke stínavskému dolování. *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 25–33.
- Přichystal, A. – Opravil, E.* 1992: Poznatky k přírodnímu prostředí keltského oppida Staré Hradisko. *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales LXXVII*, 115–121.
- Režný, M.* 2001: Neznámá zaniklá středověká osada v lesní trati Hádky, k. ú. Rychtářov, okr. Vyškov. *Vlastivědný věstník moravský LIII*, 391–392.
- 2002: Zaniklá středověká osada Novosady – Neustift – Nebštych. *Vlastivědný věstník moravský LIV*, 83–84.
- Rzehak, A.* 1898: Die prähistorische Sammlung des Franzens-Museums. *Museum Franciscum Annales*, 53–90.
- 1910: Bericht über die Neuerwerbungen der prähistorischen Sammlung des mährischen Landesmuseums in Brünn (1909). *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XL*, [28]–[29].
- Říhovský, J.* 1979: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet (von der mittleren Bronzezeit bis zur älteren Eisenzeit). *Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XIII, Band 5*. München.
- 1992: Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde. Abteilung IX, Band 17*. Stuttgart.
- 1996: Die Lanzen, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde. Abteilung V, Band 2*. Stuttgart.
- Salaš, M.* 1991: Topografická a nominální identifikace bronzových depotů Žárovice-Hamry na Prostějovsku. *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales LXXVI*, 61–68.
- Schindler, R.* 1975: Die Altburg von Bundenbach und andere spätkeltische Befestigungen im Trevererland. In: *Ausgrabungen in Deutschland, gefördert von der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1950–1975. Teil 1: Vorgeschichte. Römerzeit*, Mainz, 273–286.
- Skutil, J.* 1930–1935: Moravské praehistorické výkopy a nálezy 1931. *Obzor praehistorický IX*, 140–164.
- 1931: Paleolithické nálezy A. Gottwaldovy. *Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané VIII*, 47–57.
- 1933: Nové příspěvky k poznání paleolitika dražanského. *Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané X*, 5–11.
- 1936: Pravěká sídliště, pohřebiště a nálezy na Vyškovsku (soudní okres). Otisk z *Výroční zprávy Prvního kontribučenského spořitelny ve Vyškově za rok 1936*, 7–46.
- 1937: Paleolitické stanice u Myslejovic, Krumsína, Vícova. *Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIV*, 72–84.



- Skutil, J. 1938: Nové paleolitické nálezy z Myslejovic. Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XV, 5–12.
- 1946: Moravské prehistorické výkopy a nálezy Oddělení moravského pravěku Zemského musea 1937–1945. Časopis Zemského musea v Brně XXXIII, 45–134.
- Slavíček, J. 1900: Sbírký musejní. Věstník musejní a průmyslové jednoty v Prostějově za rok 1899 I, 83–114.
- Smrž, Z. 1994: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I. Archeologické rozhledy 46, 345–393.
- Stránský, K. 1999: Archeometalurgický rozbor strusky 2. typu a zlomku železné rudy. In: *Drechsler 1999*, VII–XV.
- Stuchlík, S. 2002: Vývoj osídlení pod Pavlovskými vrchy v době bronzové. In: S. Stuchlík ed., *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku*, Brno, 149–190.
- Svěrák, M. – Fajman, M. 2004: Florian Koudelka – zapomenutý badatel Moravského krasu. *Vlastivědný věstník moravský* LVI, 25–36.
- Šebela, L. 1999: The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia (Catalogue). Brno.
- Šedo, O. 1991: Záchraně akce a průzkumy v severní části okresu Vyškov. In: *Přehled výzkumů 1988*, Brno, 75–76.
- Šiška, D. 1993: Nové poznatky o keltském osídlení Prostějovska (1973–1993). *Pravěk – NŘ* 3, 239–261.
- Šlězár, P. 1999: Archeologické nálezy ze Smilova hradiska. Nepubl. bakalářská práce uložena v Archeologickém semináři Slezské univerzity v Opavě (kopie v archivu Muzea Prostějovska v Prostějově).
- Šmíd, M. 1981: Zjišťovací výzkum na výšinném eneolitickém sídlišti Obrova noha u Otaslavic (okr. Prostějov). In: *Přehled výzkumů 1979*, Brno, 18.
- 2003: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. In: *Pravěk NŘ – Supplementum* 11. Brno.
- Šrot, J. 1975: Místopis archeologických tratí okresu Prostějov dle nálezů Červinkových, Gottwaldových, Dobešových, Všetickových, Skutilových aj. Nepubl. rukopis uložený v Muzeu Prostějovska v Prostějově.
- 1982: Příspěvek k lokalizaci zaniklých středověkých osad na Prostějovsku. *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 9–18.
- Unger, J. 1974: Archeologické nálezy z výzkumu hradu Melice na Vyškovsku (železné předměty). *Vlastivědný věstník moravský* XXVI, 194–201.
- Valde-Nowak, P. 1984: Tabelaryczny kwestionariusz w dokumentacji badań powierzchniowych obszarów górzystych. *Acta Archaeologica Carpathica* XXIII, 225–241.
- Valoch, K. 1967: Die altsteinzeitlichen Stationen im Raum von Ondratice in Mähren. *Časopis Moravského musea – vědy společenské* LII, 5–46.
- 1983: Příspěvek k paleolitickému osídlení Prostějovska. *Časopis Moravského musea – vědy společenské* LXVIII, 5–19.
- Vích, D. 2000: Nové archeologické nálezy na Konicku. *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 20–39.
- Waldhauser, J. 1985: Les fortifications celtiques de la période L.T.C-D1 en Bohême. Oppida et castella. In: A. Cahen-Delhayé – A. Duval – G. Leman-Deliverie – P. Leman eds., *Les Celtes en Belgique et dans le nord de la France. Les fortifications de l'Age du Fer. Actes du sixième colloque tenu à Bayav et Mons, Lille*, 265–270.
- 2001: Sakrální zóna Keltů v Českém ráji. Archeologický mýtus nebo realita?. *Historická Olomouc* XII, 209–228.
- Winghart, S. 1986: Vorgeschichtliche Deponate im ostbayerischen Grenzgebirge und im Schwarzwald. Zu Horten und Einzelfunden in Mittelgebirgslandschaften. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 67, 89–201.
- Zháněl, J. 1963–1964: Výkop biskupského hradu Melic. In: *Sborník III. Karlu Tihelkovi k pětadesátinám*, Brno, 223–228.

## Poznámky k článku Jiřího Mlíkovského „Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly

Petr Meduna

V krátkém příspěvku se J. Mlíkovský (2004) věnuje části textu tzv. zakládací listiny staroboleslavské kapituly, v níž jsou počítány každoroční dávky v „boves“ a „marcas“, směřující do Staré Boleslavi z deseti moravských hradů.<sup>1</sup> Protože však „Archeozoologické nálezy ... ukázaly, že hovězí dobytek ... byl v okolí Staré Boleslavi nejhojněji chovaným hospodářským zvířetem ...“ (o. c., 860), pozastavuje se autor nad smysluplností první položky dávek a navrhuje několik variant vysvětlení, které vzápětí vylučuje:

- obohacení kapitulního jídelníčku zamítá, neboť bezpochyby dostačovaly místní zdroje, přidělené panovníkem v darovací listině;
- volí určení k práci rovněž nevyhovují, protože kanovníci je k činnosti příliš nepotřebovali a pravděpodobnost dodávek pracovních volů zemědělcům je rovněž malá;
- slovo *bos* může znamenat i býka, ale ani to se nezdá věrohodné, protože kapitula nevlastnila stáda a na zamezování příbuzenského křížení dobytka poddaných neměla zájem;
- symbolické důvody rovněž neshledává, neboť takové jednání není historicky doložené.

Protože „žádná z uvedených možností tedy není pravděpodobná“ (o. c., 860), vysvětluje pisatel v listině užitý termín *bos* (resp. *boves*) jako latinský překlad českého výrazu *skot* s významem „peníze“. Výsledkem je pak shrnutí, dle něhož: „Subjekty z blízkého okolí Staré Boleslavi odváděly kapitule dávky v naturáliích, včetně desátku z domácího zvířectva, zatímco vzdálené subjekty kapitule zřejmě odváděly dávky pouze v penězích.“ (o. c., 861).

Začněme od konce: výsledek vypadá logicky, s několika výhradami: onen desátek z domácího zvířectva je odváděn nejen z blízkého okolí. J. Mlíkovským citovaná pasáž („decimum ... omnium animalium, tam maiorum, quam minorum“ – o. c., 861) je uvedena slovy „Per rura quoque ad predictas urbes pertinentia, ...“ (CDB I, č. 382, s. 361) – oněmi předřčenými hrady jsou „Zatec et Boleslavia utraque“, tedy kromě Staré Boleslavi i Mladá Boleslav a Zatec.

Druhá výhrada se týká podstaty celého sdělení – ať už bylo z Moravy do Čech dopravováno cokoli, vzdálenost je to stále stejná. Je ovšem pravdou, že J. Mlíkovským uvažovaný „převoz“ volů či celého stáda (jako alternativa ke „hnaní“ – o. c., s. 860) by byl energeticky velmi náročný.

Jistou nepřesnost v sobě skrývá i úvaha o překladu slova *skot* jako *bos*. *Skot*, resp. *scot*, ve významu peněžní jednotky není slovo „české“, a píšá by tedy překládal latinský výraz do latiny.

V prvních dvou dílech Friedrichova *Codexu* nalezneme slovo *scot* jako peněžní jednotku pouze jednou, a to k počátku 10. století v celním sazebníku z Raffelstetten, navíc se zde setkáváme – i když v jiné pasáži – i s hovězím dobyt看em: z lodí se platí „pro theloneo semidragmam, id est scoti I.“, Bavoři a tamní Slované obchodují „cum mancipiis vel cavallis vel bobus vel ceteris suppellectilibus suis“ a o něco dále Slované, mj. z Čech, platí „de sogma una de cera duas massiolas, quarum utraque scoti unum valeat“ (CDB I, č. 31, s. 35).

Mnohem výmluvnější je popis části daru, který věnoval klášter ve slezském Jindřichově dvěma bratrům a jejich matce na cestu za novým živobytím. Zde se všechny tři diskutované termíny – *bos*, *marca* i *scot* – setkávají v jedné větě a s jednoznačným významem: „... dedit eis duos equos pro tribus marcis, quatuor boves pro tercia dimidia marca, duas vaccas pro marca, quinque porcos unicuique pro tribus fertonibus, quinque oves pro octo scotis ...“ (k roku 1253; *Księga Henrykowska*, I. 10, s. 149).

<sup>1</sup> „... Olomuc solvat annuatim unam marcam et duos boves, Prerov unam marcam et duos boves, Spitiigneve dimidiarum marcham et unum bovem, Godonin dimidiarum marcham et unum bovem, Bretyzlawe dimidiarum marcham et unum bovem, Strahomin mediam marcham et unum bovem, Rokicen unam marcham et duos boves, Znoiem unam marcham et duos boves, Brnen unam marcham et duos boves, Pustimir unam marcham et duos boves.“ (CDB I, č. 382, s. 361).

Vhodnější bude tedy ponechat slovu *bos* obsah „hovězí dobytek“, příp. „vůl“, s tím, že se skutečně do Staré Boleslavi z Moravy dostával. Doplňme-li totiž k J. Mlíkovským citované pasáži staroboleslavské listiny počátek věty, zbaví nás to nutnosti rozebírat více či méně pravděpodobné interpretace. Seznam dávek je uveden textem: „Praeter haec eiusdem ecclesiae necessariis consulentes ad restauranda aratra, si forte defficiant, ad emenda canonicorum vestimenta haec super addimus ...“ a následuje ocitovaný text: „Olomouc solvat annuatim unam marcam et duos boves ...“ atd. (viz pozn. 1). V příslušné pasáži se jednoznačně mluví o obnově popluží, resp. potahů.<sup>2</sup> Počet *boves* – šestnáct – téměř odpovídá počtu o něco výše vyjmenovaných sedmnácti kapitule darovaných *aratores* (*CDB I*, č. 382, s. 359).<sup>3</sup>

Jistě nás napadne, že první rok připadal na jednoho oráče pouze jeden vůl, zatímco po několika letech by bylo ve Staré Boleslavi více *boves*, než je zapotřebí. To by však nebylo nutné za předpokladu průběžné obnovy potahů, kdy byly staré kusy nahrazovány novými. Podobný systém velmi podrobně zhodnotil již V. Šmelhaus (1964) při rozboru hospodaření kapituly vyšehradské. I tato kapitula, resp. probošt a kanovníci, vlastnili jednotlivě 17 (sic!) popluží a k obnově stavu volů dostávali každoročně 8 hřiven denárů („Et ne hi boves, qui sunt dos eiusdem ecclesiae, pereant, pro restauratione eorundem assigno eis a villico Pragensi annuatim in festo beati Martini VIII marcas denariorum accipiendas.“ k r. 1130 Soběslav I.: *CDB I*, č. 111, s. 113–114). V. Šmelhaus vycházel z údaje o šesti volech na jedno z popluží.<sup>4</sup> Stanovením ceny asi 140 denárů za jednoho vola<sup>5</sup> se výpočtem (17x6):(1500:140) dostal k číslu 7,438, jehož hodnota vyjadřuje dobu, po níž bylo možné za příslušný podíl na darované částce peněz pořídit vola nového, tedy něco mezi 7–8 lety. Snadno zjistíme, že při čtyřech volech na popluží je tato doba přibližně 5 let,<sup>6</sup> při dvou volech asi 2 a půl roku atd.

V případě staroboleslavské kapituly umožňuje naturální forma příspěvku úvahy poněkud zjednodušit. Při šesti volech na popluží bylo možno sedmým rokem začít s nahrazováním, dopřejeme-li kanovníkům pouze čtyři voly, pak již pátým rokem přicházel z Moravy nový kus *ad restauranda*.<sup>7</sup>

Vyšehradské listiny zřejmě dokládají i onu symbolickou rovinu naturálního daru: snad kromě výše uvedených příspěvků dostávala tamní kapitula ročně navíc dva voly od pražského vilika, aniž by to zřejmě mělo nějaký podstatný význam pro kapitulní ekonomiku (*Šmelhaus 1964*, 23, pozn. 28).

*Boves*, resp. *marcas* jako symboly jsou však spolehlivěji doloženi v jiném případě, který již zdomácněl v českém historickém povědomí – tím je oněch sto dvacet vybraných volů a pět set hřiven stříbra, placených z Čech do říše. „Neboť takový závazek nám uložil Pipin, syn krále Karla Velikého, abychom jeho nástupcům na císařském trůně platili ročně sto dvacet vybraných volů a pět set hřiven ...“ (k roku 1040 Kosmas II, s. 93–94, cap. VII; překlad K. Hrdina 1950, s. 88). Že lze počátek

<sup>2</sup> M. Bláhová překládá obsahově přesně jako „pořízení zemědělského nářadí“ (*Bláhová 1996*, 7). Pro srovnání lze užít známých pasáží z Helmoldovy kroniky: „Poro Slavicum aratrum perficitur duobus bubus et totidem equis“, „... Slavicum vero aratrum par boum aut unus conficit equus“ (podrobněji *Graus 1953*, 103, pozn. 70), příp. doplnit o další zmínku v téže kronice: „aratro, quod duobus bobus aut uno constat equo“ (*Helmold*, cap. XIII, s. 28).

Hypoteticky lze uvažovat o tom, že příslušná pasáž sděluje, že *boves* byli určeni na prodej a z jeho výtěžku bylo pořizováno oblečení (*vestimenta*) pro kanovníky a že za *marcas* byli nakupováni v Čechách na obnovu potahů *boves* noví. To ale není příliš pravděpodobné.

<sup>3</sup> T. Lalik uvádí opakovaně poněkud nepřesně 17 *boves* a 24 *aratores* (*Lalik 1971*, 414–415, 418, 426–427, 428). První je zřejmě drobný omyl, ve druhém případě přičítal k 17 *aratores* i 7 *servi*, kteří však byli velmi pravděpodobně určeni k obsluze lisu v Dřisech (podrobně *Petráček 2003*, 59–61).

<sup>4</sup> „... ad unum aratrum sufficientem cum VI bobus ... ad custodiam censeo, ...“ (*CDB I*, č. 111, s. 114).

<sup>5</sup> Zde vychází V. Šmelhaus z údajů zakládací listiny kláštera v Litomyšli z roku 1167, v níž je reluována dávka „quatuor boves, duas vaccas et quatuor oves“ v částku 1500 nummů (*CDB I*, č. 399, s. 413) a z průměrných cenových relací 2. pol. 14. století vypočítává možnou částku za jednoho vola 268 nummů. Následně převádí tuto částku v kurzu 2 : 1 na hodnotu denáru v době Soběslava I. Výsledkem je pak cena ca 140 denárů za jednoho vola.

<sup>6</sup> Tuto dobu předpokládá V. Šmelhaus (1964, 18–19) také, upřednostňuje však výsledek 6 kusů na 1 popluží.

<sup>7</sup> Do načrtnutého schématu lze vstupovat z různých směrů, např. i z věkových kategorií hovězího dobytka ze Staré Boleslavi (k nim *Kyselý 2003*).

placení tributu vztáhnout již k počátku 9. století a že po roce 929 byl přesměrován z Bavorska do Saska, zdůvodnil D. Třeštík (1997, 69–73, 403–405).

Zatímco oněch pět set hřiven – či spíše liber, tj. asi 204 kg – stříbra bylo jistě vítanou částí tributu, lze s úspěchem pochybovat o tom, že by oněch sto dvacet *boves* nějak výrazně povzbuzovalo ekonomiku za českou západní hranicí. Symbolická rovina je zde více než zřetelná, i když pochopitelně nebyl důvod to v textu jakkoli zmiňovat.

U části této dávky navíc známe i místo určení – k roku 991 získává třetinu tributu „de tota Boemia“ kostel svatého Mořice v Magdeburku (*CDB I*, č. 36, s. 42; viz Třeštík 1997, 404, pozn. 55). Od tohoto roku tedy čtyřicet *boves* překonávalo (vzdušnou čarou) vzdálenost přibližně 400 km, tedy asi o 100 km více než *boves* z nejbližších lokalit moravských do Staré Boleslavi.

Oněch staroboleslavských šestnáct *boves* a osm *marcas* můžeme tedy pravděpodobně považovat za část tributu, zavedeného po roce 1019 knížetem Oldřichem či spíše Břetislavem I. v době jeho moravské vlády jako archaického, a tedy již víceméně symbolického projevu svrchovanosti<sup>8</sup> nad „celou Moravou“ a darovaného jím nově založené kapitule ve Staré Boleslavi. Kníže tak mohl „spojit příjemné s užitečným“ – pocit vítězného dobyvatele s hmotným zajištěním své fundace.

Vratme se však úvodní větě. Ta se netýká pouze *boves*, nýbrž syntézy výzkumu. Tvzení „Archeozoologické nálezy ... ukázaly, že hovězí dobytek ... byl v okolí Staré Boleslavi nejhojněji chovaným hospodářským zvířetem ...“ (Mlíkovský 2004, 860) je poněkud zavádějící. Nic takového nálezy totiž neukazují, alespoň v případě, kdy je předmětem hodnocení osteologický materiál z prostoru a doby existence kapituly. Vyplývá z nich pouze to, že se ve Staré Boleslavi nacházejí – stručně řečeno – kosti hovězího dobytka v určitém poměru ke kostem jiných zvířat. Vše ostatní je interpretace, v tomto případě založená na nepřesném výkladu písemného pramene, kterou J. Mlíkovský předkládá na jiném místě: „Podle zakládací listiny staroboleslavské kapituly ... obdržela staroboleslavská kapitula od knížete několik vesnic, které jí měly odvádět desátek z domácího zvířectva. Všechny tyto vesnice se nacházely v těsné blízkosti Staré Boleslavi ... Je tedy dobře možné, že hospodářská zvířata, jejichž kosterní pozůstatky byly nalezeny na staroboleslavském hradě, byla odchována na pozemcích těchto vesnic.“ (Mlíkovský 2003, 355).<sup>9</sup> To je, slušně řečeno, klasický důkaz kruhem.

V případě hodnocení osteologických nálezů bude tedy vhodné spíše předpokládat, že zvířata mohou pocházet z dalších dvou, v případě hovězího dobytka dvanácti regionů. V prvním případě navíc neznáme zastoupení jednotlivých druhů a ani to, zda byla vůbec k chovu určena. To otvírá řadu diskusních témat včetně toho, nakolik bylo záměrem syntézy vyvolat diskusi o povaze argumentace.

## Prameny a literatura

- Bláhová, M. 1996: Zakládací listina staroboleslavské kapituly. Břeclav.  
 Boháčová, I. 2003: Stará Boleslav v raně středověkém přemyslovském státě. In: I. Boháčová ed., Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raně středověku. Mediaevalia archaeologica 5, Praha, 471–478.  
 CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomus I, ed. G. Friedrich, Pragae 1904–1907.  
 Graus, F. 1953: Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I. Praha.

<sup>8</sup> Navržená hypotéza není v rozporu s definicí tributární závislosti jako projevu pouze formální podřízenosti (viz Sláma 1988, 72–74). Připojení, resp. restrukturalizace Moravy byl proces dlouhodobý a vícefázový (viz Zemlička 1997, 42–44; k obsazení Moravy Krzemieńska 1986, 61–78) a staroboleslavská fundace spadá do jeho počátku. V listině jsou tak zřejmě zachyceny dvě formy dávek: kromě starších – pevně stanoveného počtu *boves* a *marcas* – i mladší forma „pohyblivých“ platů – desátků, v tomto případě mostné („In flumine vero, quod dicitur Dyga, de omnibus pontibus decimum tributum.“: *CDB I*, č. 382, s. 361), desátky z prodeje lidí a z trhu („... de venditione hominum decimum denarium et decimum forum ...“: *ibid.*) a desátek „šesti denárů“ („... decimationem, quae sex denariis ... solvitur“: *ibid.*). Ve dvou případech jsou navíc poplatná i území hradů, z nichž jsou odváděny i *boves* („Rokiten, Znoiem“ následuje „Bethow“: *ibid.*).

<sup>9</sup> Podobně i Mlíkovský (2003, 339): „Zakládací listina ... se zmiňuje o povinnosti statků patřících kapitule dodávat jí desátý díl na statcích chovaných zvířat.“

- Helmold*: *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*. Monumenta Germaniae historica, SS in us. Schol. 2, edd. J. M. Lappenberg – B. Schmeidler, Hannover – Leipzig 1909.
- Hrdina, K.* 1950: *Kosmova kronika česká*. Praha.
- Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova series. Tomus II, ed. B. Bretholz, Berlin 1923.
- Krzemieńska, B.* 1986: *Břetislav I.* Praha.
- Księga Henrykowska*: *Liber foundationis claustris Sancte Marie Virginis in Heinrichow, czyli Księga Henrykowska*, ed. R. Grodecki, Wrocław 1991.
- Kyselý, R.* 2003: *Savci (Mammalia) z raně středověkého hradu Stará Boleslav (střední Čechy)*. In: I. Boháčová ed., *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. Mediaevalia archaeologica 5, Praha, 311–334.
- Lalik, T.* 1971: *Włoszcz kanoników staroboleslavských w pierwszej połowie XI. wieku. Ze studiów nad organizacją domeny książęcej*, *Kwartalnik historii kultury materialnej* 19, 399–429.
- Mlíkovský, J.* 2003: *Zvířata a jejich role na raně středověkém hradě Stará Boleslav (střední Čechy)*. In: I. Boháčová ed., *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. Mediaevalia archaeologica 5, Praha, s. 347–365.
- 2004: *„Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly*, *Archeologické rozhledy* 56, 860–862.
- Petráček, T.* 2003: *Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století*. Praha.
- Sláma, J.* 1988: *Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*. Praehistorica XIV. Praha.
- Šmelhaus, V.* 1964: *Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství*. Rozprawy Československé akademie věd 74/9. Praha.
- Třeštík, D.* 1997: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha.
- Zemlička, J.* 1997: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha.

### Notes on Jiří Mlíkovský's article 'Boves' as part of the Donation of Stará Boleslav chapter

Jiří Mlíkovský (2004) interprets the testimony of the foundation charter of the Stará Boleslav chapter regarding the annual delivery of “*boves*” and “*marcas*” from ten Early Medieval Moravian castles as donations in cash. In doing this, he is working from some basic assumptions: 1) “*Bos*” is a translation of the Czech word “*skot*” in the sense of “*money*”; 2) the transportation of cattle over the considerable geographic distances from the Moravian castles to Stará Boleslav (some 300 km) is not viable.

This is highly unlikely, given that: ad 1) the word “*skot*” or “*scol*” in the sense of “*money*” is not a Czech word, but Latin; ad 2) the example can be found of a gift of cattle sent from (at least as far as) Bohemia to Magdeburg, a distance of 400 km, as part of tribute paid “*de tota Boemia*” to express formal dependence on the Empire.

The gifts of “*boves*” and “*marcas*” dedicated to the Stará Boleslav chapter by its founder, Prince Břetislav I., can then be interpreted as actual tribute, paid “*from all Moravia*”. This tribute might have been imposed upon Moravia after its conquest by either ruler Oldřich or Břetislav I. Such tribute would then fall into the first phase of the restructuring of occupied Moravia in the first half of the 11<sup>th</sup> century. The interpretation of “*boves*” as cattle, or draught oxen, can also draw on the text in a related passage in the charter. This states that the *boves* were designated “*ad restauranda aratra*” (and the “*marcas*” served “*ad emenda canonicorum vestimenta*”). “*Restauranda aratra*” may be interpreted as the “*restoration of teams*” in the capitular fields, which were tilled by *aratores* also mentioned in the charter. The annual delivery of draught oxen thus had both a symbolic aspect (as tribute) and a practical importance in the gradual replacement of old cattle with new, to ensure a constant quantity of such working cattle.

English by Alastair Millar

## AKTUALITY

### VÝZNAMNÝ JUDIKÁT NEJVYŠŠÍHO SOUDU

Uplynulý rok 2004 přinesl mimořádnou změnu v oblasti aplikace třetí části zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů. Jde o známé ustanovení § 22 odst. 2 chronologicky první novely tohoto zákona (č. 242/1992 Sb.), které tehdy nově upravilo povinnost úhrady nákladů archeologického výzkumu.

Uvedená povinnost byla od počátku v praxi interpretována různě a bylo zřejmé, že nedojde-li v rámci poměrně rozsáhlých legislativních prací týkajících se změn zákona o státní památkové péči, které si vyžádala jak reforma veřejné správy, tak jiné okolnosti, k nové formulaci sporného ustanovení, může se stát východiskem z dosavadní situace jedině judikát soudu, který by rozhodl ve sporu mezi dvěma subjekty smluvního vztahu – stavebníkem, který je právnickou osobou, při jehož podnikání nutnost výzkumu vznikla, a výkopcem provádějícím na předmětném pozemku archeologický výzkum.

Přes různé vyhocené situace však po řadu let k soudnímu sporu v takovéto věci nedošlo. Přestože konečný výsledek prvního konkrétního sporu nelze považovat za překvapující, neboť právní názor, k němuž v tomto případě dospěl Nejvyšší soud ČR, již byl publikován (*J. Varhaník: K právní úpravě archeologických výzkumů a náleží. Správní právo XXXII/6, 1999, 337–356, zejm. s. 345*), má pro sjednocení praxe mimořádný význam.

V roce 2003 Okresní soud Plzeň-město rozsudkem čj. 19 C 91/2003 z 23. září 2003 zamítl úřadovou žalobu, již se žalobkyně (dodavatel stavebních prací spolu s organizací oprávněnou k provádění archeologických výzkumů a realizující záchraný archeologický výzkum) domáhaly určení, že žalovaná strana (tj. stavebník) je osobou povinnou hradit archeologický výzkum vyvolaný předmětnou stavbou.

Soud prvního stupně dospěl k závěru, že žalovaná strana není osobou povinnou hradit archeologický výzkum, neboť povinnost hradit tyto náklady ukládá § 22 odst. 2 zák. č. 20/1987 Sb., ve znění pozdějších předpisů, stavebníkovi (ať je osobou fyzickou, či právnickou), při jehož podnikání nutnost záchraného archeologického výzkumu vznikla, avšak žalovaná strana není osobou, která podnikatelskou činnost vyvíjí.

K odvolání žalobkyně Krajský soud v Plzni rozsudkem ze 17. března 2004, čj. 12 Co 667/2003–76, potvrdil rozsudek soudu prvního stupně. Odvolací soud se ztotožnil s gramatickým výkladem soudu prvního stupně, podle něhož povinnost hradit náklady archeologického výzkumu má jen stavebník, ať již je právnickou nebo fyzickou osobou, při jehož podnikání vznikla nutnost záchraného archeologického výzkumu.

Podle závěrů soudů obou stupňů část zákonné věty „při jejímž podnikání vznikla nutnost záchraného archeologického výzkumu“ se vztahuje k první části věty „je-li stavebníkem právnická nebo fyzická osoba“ ve významu slučovacím a souřadném, neboť před slovem „nebo“ není uvedena čárka, druhá část věty se jednoznačně vztahuje k oběma větným členům, a z toho důvodu je i druhá část věty uváděna v jednotném čísle a v ženském rodě, ať již je to osoba právnická, nebo fyzická.

Proti rozsudku odvolacího soudu bylo podáno dovolání s tím, že spočívá na nesprávném právním posouzení věci, a tudíž je opodstatněno dovolání podle § 241a odst. 2 písm. b) občanského soudního řádu.

Dovolací, tj. Nejvyšší soud České republiky svým rozsudkem čj. 32 Odo 765/2004 z 29. září 2004 rozsudky krajského a okresního soudu zrušil a věc vrátil k novému projednání. Z odůvodnění citovaného rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR uvádím (včetně určitých nedostatků v písemném vyhotovení rozsudku):

„Podle § 237 odst. 3 o.s.ř. má rozhodnutí odvolacího soudu po právní stránce zásadní význam zejména tehdy, řeší-li právní otázku, která v rozhodování odvolacího soudu nebyla vyřešena, nebo která je odvolacími soudy nebo dovolacím soudem rozhodována rozdílně, nebo řeší-li právní otázku v rozporu s hmotným právem.

Předpokladem přípustnosti dovolání podle ustanovení § 237 odst. 1 písm. c) o.s.ř. dále je, že řešená právní otázka měla pro rozhodnutí o věci určující význam, tedy že nešlo jen o takovou otázku, na níž výrok odvolacího soudu nebyl z hlediska právního posouzení založen. Zásadní právní význam má pak rozsudek odvolacího soudu zejména tehdy, jestliže

v něm řešená právní otázka má zásadní význam nejen pro rozhodnutí v konkrétní věci, ale z hlediska rozhodovací činnosti soudů vůbec, nebo obsahuje-li řešení právní otázky, které je v rozporu s hmotným právem.

Dovolání je přípustné, jde-li o řešení otázek právních, a to jak procesně, tak hmotněprávních, jiné otázky, zejména posouzení správnosti nebo úplnosti skutkových zjištění, přípustnost dovolání nezakládají. Dovolací soud je podle § 242 odst. 3 o.s.ř. vázán uplatněným dovolacím důvodem § 241a odst. 2 písm. b) o.s.ř., a to i z hlediska jeho obsahové vymezení v dovolání.

Nesprávným právním posouzením je omyl soudu při aplikaci práva na zjištěný skutkový stav. O mylnou aplikaci právních předpisů se jedná, jestliže soud použil jiný právní předpis, než který měl použít, nebo aplikoval sice správný právní předpis, ale nesprávně jej vyložil.

Zásadní právní význam rozhodnutí odvolacího soudu dovolací soud shledává (a potud má dovolání za přípustné) v řešení otázky výkladu ustanovení § 22 odst. 2 věta druhá zákona č. 20/1987 Sb. v souvislosti s úhradou nákladů archeologického výzkumu, tj. zda stavebník právnícká osoba hradí tyto náklady vždy nebo pouze v případě, že tyto náklady vznikly při jeho podnikání.

Ustanovení § 22 odst. 2 věta druhá zákona č. 20/1987 Sb. stanoví: Je-li stavebníkem právnícká osoba nebo fyzická osoba, při jejímž podnikání vznikla nutnost archeologického výzkumu, hradí náklady záchranného archeologického výzkumu tento stavebník, jinak hradí náklady organizace provádějící archeologický výzkum.

Soudy obou stupňů při výkladu výše uvedené právní normy využily zejména výkladu jazykového. Jazykový výklad je metodou výkladu právních norem, kterou je vždy třeba použít jako první a rozhodující. Při výkladu se vychází ze základních pravidel gramatických, morfologických a syntaktických (mluvnická stavba vět, skloňování, časování, souvislosti mezi větami, větné vazby). Soudy obou stupňů pochybily, pokud na základě tohoto výkladu dovodily, že náklady archeologického výzkumu hradí pouze stavebník – právnícká osoba, při jejímž podnikání vznikla nutnost záchranného archeologického výzkumu. Soudy dospěly k závěru, že vložená část věty „při jejím podnikání“ rozvíjí první část věty „je-li stavebníkem právnícká nebo fyzická osoba“ a tudíž se vztahuje k oběma větným členům a proto je i druhá část věty uváděná v jednotném čísle a v ženském rodě, neboť se vztahuje k osobě. Ve výše citovaném ustanovení však v první část věty není uvedeno „je-li stavebníkem právnícká nebo fyzická

osoba, nýbrž právnícká osoba nebo fyzická osoba“ a protože zákonodárce použil jednotné číslo, vložená část věty „při jejím podnikání“ se nemůže vztahovat k oběma podstatným jménům – podnětům, vztahuje se k podstatnému jménu – podnětu bezprostředně předcházejícímu, tj. k „fyzické osobě“. Pokud tedy zákonodárce nepoužil v citovaném ustanovení legislativní zkratku osoba, která zahrnuje jak fyzickou tak právníckou osobu nebo spojení, které nesprávně uvedl v odůvodnění rozhodnutí soud prvního stupně, „právnícká nebo fyzická osoba“, vyjádřil tak povinnost hradit náklady záchranného archeologického výzkumu stavebníkovi právnícké osobě bez ohledu na to zda podniká či nikoliv a pouze stavebník fyzická osoba hradí tyto náklady tehdy vznikly-li v souvislosti s jeho podnikáním. Závěr odvolacího soudu o tom, že žalovaná není povinna hradit náklady záchranného archeologického výzkumu ve smyslu § 22 odst. 2 zák. č. 20/1987 Sb., neboť je stavebníkem právníckou osobou, která nepodniká, tedy není správný. Dovolání je přípustné a současně i důvodné.

Nejvyšší soud proto podle § 243b odst. 2 věty za středníkem o.s.ř. rozsudek odvolacího soudu zrušil a protože důvody, pro které bylo zrušeno rozhodnutí odvolacího soudu, platí i na rozsudek soudu prvního stupně, zrušil podle § 243b odst. 3 o.s.ř. i rozsudek soudu prvního stupně a věc mu vrátil k dalšímu řízení.“

Závažnost tohoto judikátu je o to větší, že proti rozsudku není přípustný žádný opravný prostředek.

Laická veřejnost bývá namnoze ve svých představách o soudnictví ovlivněna četnými literárními či filmovými díly různé úrovně, jejichž zápletky se odehrávají v zemích s anglosaským právním systémem. Nelze než zdůraznit, že ten se od kontinentálního zásadním způsobem liší, přičemž jednou z odlišností je význam precedentu, který je pramenem práva. Kontinentální právo precedens nezná, publikované rozsudky soudů v konkrétních věcech mohou mít pouze vliv na dotváření práva. Rozhodnutí Nejvyššího soudu má ovšem podobné účinky, jako kdyby pramenem práva bylo. Přestože právní názor vyslovený v tomto rozsudku je závazný pouze pro nové řízení v uvedené konkrétní věci, je zřejmé, že pokud by v jiném případě, za obdobných skutkových okolností bylo soudem prvního stupně rozhodnuto odlišně, než jak se nyní stalo, bylo by se možné domoci práva stejným způsobem, jako tomu bylo v tomto případě, ať již u odvolacího, či v krajním případě až u dovolacího soudu.

Na rozdíl od judikátů obecných soudů, které mají pro další praxi v soudnictví vlastně jen orientační

charakter, má tedy tento judikát Nejvyššího soudu vlastně obdobné důsledky jako onen u nás často mnohými v různých souvislostech skloňovaný, ale většinou nesprávně chápáný anglosaský precedens.

Přestože je tento judikát velice podstatným krokem kupředu, bylo by omylem domnívat se, že jím jsou vyřešeny veškeré právní problémy, které mohou

v souvislosti se smluvními vztahy při provádění archeologických výzkumů nastat. Za všechny připomeňme zejména poněkud choulostivou otázku stanovení výše nákladů archeologických výzkumů, která je někdy v praxi nesprávně řešena cestou smluvní ceny.

*J. Varhaník*

## BRNĚNSKÁ ANTROPOLOGIE: MINULOST – PŘÍTOMNOST – BUDOUCNOST

U příležitosti 80. výročí založení Antropologického ústavu Masarykovy univerzity v Brně a 10. výročí jeho obnovení jako Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty MU v Brně proběhla konference „Brněnská antropologie: minulost – přítomnost – budoucnost“. Byla uspořádána v rámci 13. antropologických dnů ve dnech 25.–26. 11. 2004 v prostorách Katedry antropologie PřF MU v Brně. Pořadatelé konference byly Katedra antropologie PřF MU a Česká společnost antropologická. Konference se zúčastnilo 70 badatelů z České republiky a ze Slovenska, kteří přednesli celkem 49 referátů. Vystaveno bylo také 19 posterů. Několik úvodních příspěvků se zabývalo historií české antropologie a vzpomínkami na nedávno zesnulé antropology Milana Dokládala a Jana Jelínka. První den konference byl věnován příspěvkům z oblasti paleoantropologie, historické antropologie, sociokulturní antropologie a živého člověka. Zazněl zde například příspěvek *Marty Dočkalové* o zřejmě prvním doloženém případě násilné smrti v moravském neolitu, dále několik referátů zabývajících se antropologicko-archeologickým výzkumem pohřebiště ze střední a mladší doby hradištní v Divákách u Hustopečí, který provádí Katedra antropologie PřF MU: *Josef Unger* shrnul pět let výzkumu této lokality, *Eva Drozdová* představila současný stav antropologického rozboru získaného kosterního materiálu a *Michal Živný* vyhodnotil nálezy mincí z mladohradištních

hrobů v Divákách a uvedl toto pohřebiště do kontextu s ostatními nálezy hrobových mincí z Moravy. O lokalitě v Divákách referoval i *Jaromír Kovárník*, jehož příspěvek se týkal nálezu žárových hrobů z mladší doby bronzové. *Ivana Jarošová* a *Martina Hrnčířová* prezentovaly výsledky demografické analýzy slovanských pohřebišť Na Pískách a Vysoká Zahrada u Dolních Věstonic. Poté proběhla valná hromada České společnosti antropologické a volby do hlavního výboru ČSA. Den byl zakončen společenským večerem spojeným s udělením Ceny Nadace Universitas Olbramu Zoubkovi a Ceny Karla Engliše Vratislavu Kulhánkovi. Zároveň zde byla prezentována publikace „Brněnská antropologie v českém a mezinárodním kontextu (se zaměřením na Katedru antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity)“ a nové knihy z edic Akademického nakladatelství CERM a Nadace Universitas. Druhý den konference pokračovala referáty z oblasti živého člověka, paleoantropologie a historické antropologie. Tam *David Merta* představil výsledky archeologických výzkumů na brněnských hřbitovech. K zajímavým patřil i referát *Miroslava Prokopce*, týkající se nálezu hrobu kuřáka dýmky v Austrálii. Příspěvky z konference budou publikovány ve „Sborníku České společnosti antropologické“ (Česká antropologie).

*M. Hrnčířová*

## CÍLE VÝZKUMNÉHO ZÁMĚRU PLZEŇSKÉ KATEDRY ARCHEOLOGIE A CESTY K JEJICH DOSAŽENÍ

Katedra archeologie Západočeské univerzity v Plzni získala jeden z pěti výzkumných záměrů, které Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR k 1. lednu 2005 této univerzitě přidělilo (celkově bylo podáno 12 žádostí). Tématem předloženého příspěvku je stručná zpráva o tom, co je obsahem tohoto výzkumného záměru a jak tato příležitost

pomůže rozvinout výzkumnou složku na katedře a ovlivní celkový profil pracoviště.

Ačkoliv se výzkum – především jeho terénní složka – těší na Katedře archeologie zasloužené pozornosti (opakovaně formou grantových projektů a prostřednictvím dotací na specifický výzkum, resp. v rámci povinné terénní praxe studentů) a přestože



v současnosti je katedra spoluřešitelem jednoho z projektů evropského programu Culture 2000 (*European Landscapes: Past, Present and Future*; v jeho rámci připravuje internetovou encyklopedii letecké archeologie, filmový dokument a mezinárodní výstavu pro Národní muzeum v Praze), získává teprve nyní rozsáhlé možnosti rozvinout vědecký výzkum a propojit jej s výukou svých studentů. Výrazem nové příležitosti zvýšit badatelskou a výzkumnou složku v práci katedry je zřízení speciálního *oddělení výzkumných projektů*, které začíná koordinovat jednotlivé dílčí cíle výzkumného záměru, organizovat spolupráci kmenových zaměstnanců a externích spolupracovníků a vytvářet z nich pracovní tým. Jeho činnost povede k dosažení nového poznání v oblastech, jejichž zkoumání je předmětem výzkumného záměru. O jaké cíle se jedná?

Výzkumný záměr je orientován na ty oblasti výzkumu, jimž se současná archeologie věnuje víceméně okrajově. Týká se to některých metodologických aspektů (v procesu shromažďování dat je to např. cílená aplikace určitých terénních postupů, které pro dosažení co nejlepších výsledků často vzájemně kombinujeme) a volby typu prostředí, v němž se provádějí terénní výzkumy, resp. v němž jsou uloženy archeologické prameny. Oba tyto aspekty, které jsou součástí strategie archeologického výzkumu, můžeme označit za spojené nádoby. Zkoumat například plošný rozsah výskytu archeologických památek (event. jejich kvalitativní charakteristiky) na území pokrytém souvislým lesem může být efektivní pouze za předpokladu, že použijeme adekvátní postupy – například kombinaci vizuálního povrchového průzkumu, mikrosondáže a plošného geofyzikálního měření povrchu terénu vhodně vybraným typem přístroje. Již název výzkumného záměru „Opomíjená archeologie“ naznačuje, že naším cílem je hledat možnosti poznání archeologického potenciálu krajiny tam, kde se určitým terénním postupům dosud nevěnovala náležitá pozornost, resp. kde se výzkumné aktivity zaměřené na nedestruktivní postupy začaly širěji uplatňovat teprve v nedávné době (M. Gojda ed.: *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*. Praha, Academia 2004).

*Archeologický výzkum lesního prostředí* je prvním tematickým okruhem výzkumného záměru. V tomto prostředí jsou některé archeologické památky (pravěké mohyly a hradiště, středověká a novověká zaniklá sídla, výrobní areály či vojenské tábory) velmi dobře zachovány a v našich podmínkách dokonce mnohé z nich nelze jinde sledovat. Většina terénních aktivit bude provedena nedestruktivními metodami, doplněnými plošně omezenou sondáží.

Převážně v rámci tohoto typu prostředí budeme věnovat pozornost výzkumu sutových kuželů pod pravěkými a středověkými výšinnými sídly (např. hradišti), které vznikly erozí vrcholových partií těchto objektů a mohou obsahovat množství archeologických pramenů. Opět převážně v zalesněných polohách se chceme věnovat problematice zaniklých středověkých vesnic, jejich pluzin, komunikací a reliktní řemeslné výroby, včetně vypracování jednotné metodiky výzkumu tohoto typu památek. Zvláštní pozornost budeme zaměřovat na průzkum pozůstatků těžby surovin od pravěku do novověku.

Odlíšným a dodnes až na výjimky archeologickým výzkumem málo pokrytým typem prostředí je *území nivních sedimentů*. Ukazuje se, že i v případě menších vodních toků mohou být jejich údolí do hloubky až několika metrů zaplněna pravěkými a mladšími usazeninami, v nichž jsou konzervovány cenné prameny, dokumentující vývoj a proměny kulturní krajiny. V našem projektu se zaměříme jednak na terénní objevy vybraných poloh inundačního prostředí řeky Úslavy v okolí významného raně středověkého sídla Starého Plzeňce a jednak na zpracování již shromážděných dat, získaných předchozími terénními výzkumy (především výzkum knovízského areálu v Hostivaři a některých lokalit na Plzeňsku).

Do výzkumného záměru jsme také zařadili komplexní *průzkum dvou regionů, jejichž středem jsou solitérní krajinné dominanty*, které nepochybně ovlivnily život zdejších pravěkých (a pravděpodobně i pozdějších) populací. Jedná se o krajinu v okolí mohutně opevněného vrchu Vladař poblíž západočeských Žlutic, na němž se již v loňském roce slibně rozvinul terénní výzkum Katedry archeologie, a o území jižně od Roudnice n. Labem, s dominantou legendárního Řípu. Rozsáhle vedený, více než desetiletý letecký průzkum tohoto kraje doložil existenci velkého počtu pravěkých sídelních komponent s podílem jak obytných, tak pohřebních a pravděpodobně i kultovních areálů. Rádi bychom analýzou existujících leteckoarcheologických i nově získaných dat shromážděných povrchovými sběry a sondáží nahlédli do hustoty a struktury osídlení na Podřipsku a zjistili, zda jednotlivé pravěké areály byly obývány kontinuálně či krátkodobě, zda se osídlené polohy využívaly k jedinému druhu aktivit, zda se z hlediska dlouhodobé perspektivy udržovalo členění krajiny na sakrální a profánní složku atd.

Významnou součástí naší práce bude také provádění *systematického leteckého průzkumu*, který se u nás v posledním desetiletí dostal na úroveň srovnatelnou s vyspělými evropskými zeměmi. Vedle klasického sídelního území nejúrodnějších partií české kotliny (dolní Povltaví, Polabí, Poohří) obrá-

tíme naši pozornost na dosud neprozkoumané „okrajové“, výše situované sídelní zóny (podhůří věnce českých hraničních horských masivů, pahorkatiny a vrchoviny ve vnitrozemí), kde se metody letecké archeologie zatím systematictěji nevyužívaly. Praktický průzkum krajiny z malých výšek bude prováděn především prostřednictvím průzkumného letounu Cessna 172, patřícího pražskému Archeologickému ústavu AV ČR; především z praktických a ekonomických důvodů bude území západních Čech monitorováno letadlem téhož typu, které je vlastnictvím Aeroklubu Plzeň-Letkov. Vedle vizuální letecké prospekce z malých výšek (obvykle 300–500 m nad terénem) máme v úmyslu využít potenciál, který nabízí jak současné, tak historické (zejména válečné) archivy leteckých snímků, kolekce georeferencovaných digitálních fotografií (ortofoto) a družicové snímky. Nabízí se dokonce možnost testovat pro účely archeologické prospekce aktuálně vyvíjený první tuzemský hyperspektrální skener. Domníváme se, že ve srovnání s panchromatickými a multispektrálními snímky bude prostřednictvím analýzy snímků pořízených tímto sofistikovaným zařízením možné řádově zvýšit počet archeologických památek identifikovaných pod povrchem terénu. Nezbývá než doufat, že se toto snímácké zařízení podaří zkonstruovat a uvést do provozu co nejdříve a že jeho využití v archeologii splní naše očekávání.

Nákupem některých přístrojů a speciálního softwaru, jejichž pořízení by bez dotace z výzkumného záměru nebylo možné, se také výrazně posunou možnosti Katedry archeologie v oblasti výuky. Týká se to především nákupu nejnovejších přístrojů pro geofyzikální průzkum, které nám kromě využití ve výzkumných aktivitách našeho pracoviště umožní začít s praktickou výukou archeogeofyziky (dosud měla výuka pouze teoretický ráz), a perspektivně tak změnit nepříznivou situaci naší archeologie v oblasti chronického nedostatku specialistů v tomto tolik potřebném oboru.

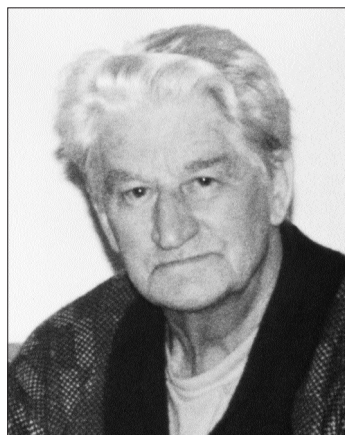
Závěrem je třeba říci, že přidělením dotace na výzkumný projekt 2005–2010 Katedry archeologie FF ZČU se výrazným způsobem změní jak její přístrojové, hardwarové a softwarové vybavení, tak personální obsazení. Na práci oddělení výzkumných projektů a v omezené míře i na výuce našich posluchačů se budou podílet jak renomovaní odborníci a specialisté z různých typů pracovišť, tak čerství absolventi katedry. Dojde tak k tolik potřebné spolupráci mezi generací zkušených výzkumných pracovníků a generací nadějných mladých badatelů. Očekáváme, že takové prostředí může výrazně přispět k dynamickému rozvoji nejen samotné katedry, ale celé naší archeologie.

*Martin Gojda*

## ZEMŘEL MILOŠ ŠOLLE

PhDr. Miloš Šolle, CSc., pracoval až do svých 65 let jako vedoucí vědecký pracovník Archeologického ústavu ČSAV v Praze. Archeologický ústav byl jeho jediným, celoživotním pracovištěm a Šolle s ním spolupracoval i po odchodu do důchodu, až do konce svého 88letého života. Zemřel 14. listopadu 2004.

Miloš Šolle se narodil 11. 12. 1916 v Praze jako nejmladší, pátý syn dobře zabezpečené rodiny. Otec Josef Šolle, ředitel Hypoteční banky, byl už v době první světové války členem Československého národního výboru a jedním z prvních poslanců Národního shromáždění v roce 1918, při vzniku Československé republiky. Rodiče byli katolíci a přesvědčení vlastenci. Všem svým synům dali stará česká nebo slovanská jména. Nejstarší Stanislav zemřel ještě jako dítě, Vladimír a Václav vystudovali práva, Zdeněk a Miloš se zaměřili na humanitní obory. Rodina tohoto společenského postavení po roce 1948 neunikla nejrůznějším formám pronásledování režimem. Miloš Šolle studoval nejprve na Arcibiskupském gymnáziu v Praze. Toto gymnázi-



um bylo zaměřené na klasicickou vzdělanost a studium na něm bylo velmi náročné. Profesoři dbali nejen na duševní růst a na vzdělávání, ale pečovali

také o fyzický rozvoj svých světců. V odpoledních hodinách studenti ještě pod dozorem svých profesorů absolvovali dlouhé pobyty na zdravém vzduchu a byli vedeni také ke sportovní činnosti. Milošovi láska ke zdravému vzduchu a ke sportu zůstala až do konce života. Proto si také udržel sportovní postavu a mladistvý vzhled. Pro jeho práci byla důležitá dobrá znalost světových jazyků. Studium francouzštiny si prohloubil pobytem v Tours ve Francii, z francouzštiny i angličtiny složil státní zkoušky. Miloš Šolle měl rozsáhlé filozofické vzdělání, jehož základem byla křesťanská filozofie, a po celý život se filozofií zabýval. Své názory a úvahy uveřejňoval při různých příležitostech v článcích a publikacích křesťanského zaměření. Se svou životní láskou Věrou, pozdější lékařkou, se seznámil v době, kdy byla mladičkou studentkou a on už renomovaným odborníkem. Měli tři děti, Helenu, Martina a Víta, a řadu vnoučat.

Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze Miloš Šolle studoval klasickou archeologii a prehistorii, původně právě se zaměřením na klasickou archeologii. Ještě v roce 1939 nastoupil do Státního archeologického ústavu v Praze, ale promoval až v roce 1945, protože vysoké školy byly za války zavřeny. Jeho dizertační práce „Počátky helénské civilizace“ vyšla tiskem v roce 1949. Úkoly a výzkumy, kterými byl pověřován v archeologickém ústavu, ho však zavedly ke studiu počátků českého státu a raně středověké archeologie (srov. *J. Rataj – M. Šolle – Sl. Vencl: Vzpomínky pracovníků Státního archeologického ústavu v Praze*, AR LV 2003, 139–165). Začal s výzkumem staročeského hradiště Budeč (1941). V něm od roku 1973 pokračoval spolu se Z. Váňou, každý však pracoval na svých samostatných úkolech. Šolle se zaměřil především na výzkum pohřebiště pod Budčí, v Zákolanech, kde mj. našel mohyly z doby nejstaršího slovanského osídlení, na výzkum někdejšího kostela P. Marie na Budčí a pohřebiště kolem něj a zejména na výzkum rotundy sv. Petra a Pavla. Prokázal, že jde o nejstarší stojící rotundu v Čechách, jejíž základ byl vybudován na počátku 10. století.

Evropské proslulosti dosáhl Miloš Šolle však již mnohem dříve, a to především výzkumem a zpracováním hradiště Stará Kouřim. Výzkum Staré Kouřimi proběhl v letech 1948–1958, knižní publikace vyšla v roce 1966. Později se zaměřil na pokračování místního vývoje v Kouřimi (v lokalitách

sv. Jiří a sv. Vojtěch) z konce 10. až počátku 13. století, a to postupně v letech 1961–1962, 1967–1972, 1977, 1978–1981. Výsledky publikoval jak ve vědeckých studiích (zejména v Památkách archeologických), tak v populárních knihách „Kouřim v průběhu věků“ (Praha 1981) a „Po stopách přemyslovských Děpoliců“ (Praha 2000). Významným počínem byl také výzkum hradiště Hradsko-Kanina u Mělníka (1965–1974), který M. Šolle po vzoru A. Sedláčka spojoval s Canburgem francouzských análů z roku 805. Také o Hradsku napsal populární knížku „Hradsko na Kokořínsku – Canburg francouzských análů“ (Praha 1998). Kromě toho se věnoval studiu vývoje keramiky a jejích lokálních rozdílů, napsal populární publikaci o hradištích a způsobech opevnění „Staroslovanské hradiško“ (Praha 1984), knížku „Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu“ (Praha 1996) a mnoho dalších prací, studií a populárních statí. Připravil i výstavy, přednášel doma i v zahraničí, patřil k nejocetovanějším českých archeologům. Zanechal po sobě rozsáhlé vědecké dědictví, které svého času posunulo českou archeologii na přední místo v celé Evropě.

My všichni jsme se od něj učili a jeho výzkum obdivovali. Objevil souvislosti s blatnicko-mikulčickým horizontem na Moravě, velkomoravské vlivy, především pokud jde o šperky, zabýval se dozníváním a českým přetvářením tohoto vlivu v 10. století. Spolu s ním to v teoretické studii, právě na základě kouřimského materiálu, rozpoznal Jan Eisner. Miloš Šolle také začal s rekonstrukcí archeologických památek pro poučení širší veřejnosti, přímo v terénu postavil repliku kouřimské hradby a brány.

My archeologové a někdejší zaměstnanci archeologického ústavu si uchováme i osobní vzpomínky. Miloš Šolle byl totiž výborným hercem a loutkohercem. Svého času uvažoval dokonce o tom, že se bude profesionálně věnovat herecké dráze jako jeho strýc Jindřich Plachta (Šolle), ale pak se přece jen rozhodl pro universitní studium. V archeologickém ústavu hrál pravidelně na vánočních zábavách a mikulášských nadílkách pro děti, a nejen pro ně. Svého času jsme připravovali zábavné pořady i pro dospělé a to se bez něho rozhodně neobešlo. Byl nejen vědec, ale i sportovec a společensky aktivní kolega. Česká archeologie ztratila významnou osobnost, přátelům a kolegům zůstává lůtost po dobrém člověku.

Magdalena Beranová – Václav Spurný

## RNDr. EMANUEL OPRAVIL, CSc. (1933–2005)

Leden, počátek nového roku – období, kdy přicházejí poslední novoroční přání. Poprvé mezi nás zavítal náš dlouholetý spolupracovník, kolega a přítel Eman Opravil, aby se podělil o radost z přírůstků do sbírky novoročenek. Za mrazivé noci z 21. na 22. ledna ho Pán odvolal z pozemských luhů – včetně lučin v nivě řeky Moravy, jejímž studiem se zabýval po větší část života. Kniha života RNDr. Emanuela Opravila, CSc., kvartérního paleobotanika a zakladatele české archeobotaniky jakožto svébytné botanické disciplíny, se s definitivní platností zavřela.

Životopis Emanuela Opravila až do jeho sedmdesátin včetně bibliografie byl na stránkách Archeologických rozhledů nastíněn v r. 2003. V rámci životopisných údajů bylo konstatováno, že se E. Opravil narodil na hanáckém venkově, během studia geobotaniky a systematické botaniky na přírodovědecké fakultě v Brně se záhy začal zaměřovat na kvartérní paleobotaniku, po ukončení studia a nedlouhém pedagogickém působení zakotvil v Opavě, kde založil a s nezbytnou dávkou odvahy budoval naše první archeobotanické pracoviště. V Opavě setrval až do konce života. V rámci dnes těžko pochopitelných organizačních změn v ČSAV Emanuel Opravil opavské paleobotanické pracoviště během své profesní kariéry třikrát stěhoval pod vedení jiného ústavu. Přestože byl povahou spíše introvert a jen málokoho vpustil do svého soukromí, bylo na něm znát, že poslední přesun, tj. z půdy Archeologického ústavu AV ČR na archeologické oddělení tehdy Památkového ústavu v Ostravě, které svým posláním nemohlo mít ambice špičkového vědeckého pracoviště, ho citelně zasáhlo. O to silněji, že jeho zdravotní potíže, které ho pronásledovaly zhruba od poloviny života, se vystupňovaly. Musel zanechat krátkého působení na Slezské univerzitě, kde adeptům archeologie přednášel vývoj přírody v kvartéru, byl donucen se vzdát osobní účasti na mezinárodních konferencích, na exkurzích do terénu, aktivního odpočinku na své nevšední zahrádce a dalších aktivit. Avšak pokaždé, když ho zasáhly životní svízele, utíkal se ke své badatelské práci, a tak každé těžké období bylo pro něho časem nejneprodnějším. Po pomyslné hranici šedesátky, kdy většina lidí odchází do důchodu, vystupňoval pracovní úsilí a svou rozsáhlou bibliografií obohatil o více než 80 studií, odborných i vědecko-populárních časopiseckých článků, mezi nimiž má největší váhu studie monografického charakteru

shrnující výsledky a zkušenosti autorova čtyřicetiletého výzkumu v Mikulčicích. Opravilova úctyhodná bibliografie, čítající v roce 2004 celkem 428 položek, je dokladem autorovy mimořádné pile. Po propuštění ze služeb na akademické půdě však u E. Opravila očividně vyprchaly poslední zbytky nadšení z polistopadových politických změn. Přestože jsem byla více než čtvrtstoletí jeho nejbližším spolupracovníkem, nevím vlastně, jestli mu vůbec způsobilo radost, že mu byl k 70. narozeninám dedikován sborník „Ve službách archeologie V“, v němž se úvodní stať zabývá přínosem Opravilových badatelských výsledků pro českou vědu.

Není neobvyklým jevem, že i Emanuel Opravil byl oceňován více v sousedních zemích než u nás, mezi odborníky v oboru je tam pokládán za evropskou kapacitu. I přes odloučení od centrálních vědeckých knihoven měl obdivuhodné znalosti i z jiných přírodovědných odvětví, velmi sečtělý byl též díky umění rychločtení, které ovládal jakoby odjakživa. Pro své mnohostranné vědomosti se stal nepostradatelným členem redakčních rad v Opavě vycházejících periodik, v nichž současně pravidelně publikoval. Schopnost napsat na místě erudovanou recenzi na prakticky jakýkoliv přírodovědný článek a vždy srozumitelně formulovat odborné názory učinila z kolegy Opravila doživotního člena redakčních rad Vlastivědných listů a Časopisu Slezského muzea i za cenu, že mu v posledním roce kolegové nosili příspěvky až domů. Na odborné konzultace rovněž přicházeli úředníci z místních úřadů, členové ochranných institucí a organizací, studenti. Pokud mu bylo dovoleno užívat pracovní místnost, dokončoval rozpracované úkoly v rámci grantového projektu a posléze determinoval uhlíky a jiné rostlinné makrozbytky kolegům z archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku. Spolupráce se Slezským muzeem a odchod z akademického pracoviště před završením úkolů patrně rozhodly, že kolega Opravil muzeu odkázal po předchozí celé herbářové sbírce i většinu své odborné literatury v pozůstalosti.

V závěru života Emanuel Opravil stále více nacházel útočiště ve svých celoživotních zálibách – ve sbírce volné grafiky, v četbě krásné literatury, v poslechu vážné, zejména instrumentální hudby. Největší oporou mu však byla víra, v níž, pokud je mi známo, nikdy nezakolísal. Jeho vyměřených 72 let rozhodně nebylo promarněnou hřívnou.

Věra Čulíková

Bibliografie RNDr. Emanuela Opravila, CSc., za léta 2003–2004  
(Předchozí bibliografie byla uveřejněna v AR 55, 2003, 637–649.)

426. Vegetation des Burgwalls von Mikulčice und ihre wirtschaftliche Bedeutung. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 5, Brno 2004, 75–81.  
427. Rostlinné makrozbytky. In: J. Svoboda ed., Dolnověstonické studie 9, Brno – Děčín 2004, 38–42.  
428. Drobné archeobotanické nálezy užitkových rostlin a plevelů z pravěku a středověku na Moravě, Zprávy muzea v Olomouci 28, 2004, 176–183.

### JUBILEUM PhDr. EVY ČERNÉ

V běhu času nás vždy udivuje, když tzv. „významného“ životního jubilea dosáhne někdo z našich vrstevníků, zejména pokud je to osoba, jejíž životní a pracovní elán je zjevně časem zcela nedotčen. Platí to v plné míře o Evě Černé, renomované badatelce v oboru středověkého sklářství v Čechách. Rodačka z Čech (rodným jménem Lehečková, narozená ve Velimi u Kolína) je přesto Moravankou tělem i duší, neboť na Moravě, kde se ocitla brzy po válce, prožila celé své dětství a mládí. Na Katedře evropského pravěku Filozofické fakulty brněnské univerzity vystudovala obor prehistorie, který ukončila diplomovou prací „Skleněné předměty v pravěku Moravy“. Zaměstnání v muzeích v Kutné Hoře, Kamenickém Šenově a Chomutově ji od původně zamýšleného sklářského tématu neodvedlo, ale pouze jej posunulo do Čech a do období středověku. Od konce r. 1982 pracuje Eva Černá v někdejší expozituře Archeologického ústavu ČSAV, tj. v nynějším Ústavu archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě. Období středověku se pak E. Černá nadále věnovala, jak to však vyplývá z charakteru jejího pracoviště, nikoli jen po stránce sklářské. O tom svědčí řada jejích terénních výzkumů – za všechny jmenujme dlouholetý výzkum Kadaně, řadu záchranných akcí na Mostecku, Chomutovsku a Kadaňsku nebo víceleté povrchové průzkumy mikroregionu Pětipeské pánve, jejichž výsledky publikovala spolu s I. Radou a později P. Medunou.

Od typologie a klasifikace středověkého skla se badatelčin zájem brzy přesunul k jeho technologii, studované prostřednictvím archeologických výzkumů zaniklých středověkých skláren v severozápadních a severních Čechách i v sousedním Sasku, které Eva Černá provádí od konce 70. let. Jde o práci skutečně pionýrskou, neboť do té doby byly zkoumány pouze 2 lokality spojované s hutněním skla (v 50. a 60. letech prozkoumala D. Hejdová středověký výrobní objekt u Sklenařic a areál novověké sklárny v Rejdicích). Odborné i širší veřejnosti jsou známy výzkumy sklářských dílen vedené E. Čer-



FOTO M. TOUŠKOVÁ

nou na české i saské straně Krušných hor, zejména u dnes již neexistující obce Jilmová, v okolí Moldavy a v Pockau, i nově objevených středověkých skláren na severu Čech, v oblasti Děčínské vrchoviny či Lužických hor (Vlčí Hora, Dolní Podluží, Kyjov I a II). Lze konstatovat, že právě tyto terénní výzkumy, provedené dosud v 17 sklářských dílnách, vedly k vypracování metodiky zkoumání sklářských výrobních objektů a dosáhly po této stránce vysoké úrovně, která se stala vzorem i pro výzkumy evropské. Při rekognoscaci sklářských hutí bylo v široké míře využito geofyzikálních metod, a to již od 80. let; tuto prospekci prováděla nebo iniciovala E. Černá ve spolupráci s geofyziky P. Čepelou a později s R. Krivánkem, a to nejen v Čechách, ale také v Bádensku-Württembersku, Sasku a Polsku. Své výsledky si Eva Černá ověřila i v praxi, a to metodou archeologického experimentu – tavbou skla v replice středověké sklářské pece, která se uskutečnila na počátku 90. let v Moldavě. Tento jedinečný objekt,

po řadu let funkční a budící pozornost odborné i širší veřejnosti, dnes bohužel vinou tamější obce, na kterou byl celý experimentální areál převeden v roce 1994, chátrá. Experimentální tavby skla, prováděné ve spolupráci se současnými severočeskými sklářskými praktiky a technologi, představují dosud jediný projekt svého druhu v Evropě a právem vzbudily zájem mezinárodní odborné komunity. Výzkum skla po technologické stránce badatelka rozšířila také o systematicky prováděné analýzy chemického složení raně i vrcholně středověkých výrobků ve spolupráci s našimi předními laboratořemi ve VÚSU Teplice, zejména však na VŠCHT v Praze. V souvislosti se studiem vnitřní struktury a organizace sklářské výroby se Eva Černá věnovala také nanejvýš potřebnému výzkumu středověkých dálkových komunikací. Přestože studium zaniklých sklářských technologií stojí u Evy Černé na prvním místě, průběžně se věnuje též středověkým sklům ze sídlištního prostředí (Kutná Hora, Nymburk, Chrudim, Praha, Ústí n. Labem ad.).

Hojně nové výsledky studia sklářství nezůstaly nepovšimnuty na mezinárodním fóru, jak o tom svědčí přednášková činnost jubilantky na zahraničních konferencích pořádaných národními výbory sklářských společností většiny zemí západní i střední Evropy (Itálie, Německo, Rakousko, Dánsko, Polsko) nebo její pravidelná účast na světových kongresech Association Internationale pour l'Histoire du Verre v Evropě i zámoří.

Významná je také vědecko-organizační práce Evy Černé: v r. 1977 se stala spoluzakladatelkou Sklářské odborné skupiny pro dějiny skla při Československé společnosti archeologické, která aktivně funguje dodnes (při dnešní ČAS). Členové této skupiny (v čele s jubilantkou) pravidelně pořádají tuzemská setkání archeologů, historiků a technologů skla a autorsky a editorsky se podílejí na vydávání prací věnovaných sklářské problematice. Je na místě zmínit, že to byly právě výsledky odborné práce Evy Černé, F. Frýdy a dalších členů této skupiny, které podnítily současnou výrobu replik středověkých skleněných nádob v severočeských sklářských ateliérech; k tomu potřebné vzory a typáře, získané

převážně rekonstrukcí nálezů z archeologických výzkumů, dodali právě sklářští archeologové, vedeni snahou o ověření použitých technik výroby a výzdoby středověkých skel. Dnes jde o celé prosperující odvětví komerční sklářské výroby, jehož produkty směřují valnou většinou k zahraničním odběratelům.

V poslední době se Eva Černá se svými spolupracovnicemi podílela na řešení projektu GA ČR (1996–1998), jehož výsledkem je právě v letošním roce v nakladatelství Academia vycházející první díl publikace „Historie sklářské výroby v Čechách a na Moravě“, s kapitolami věnovanými středověkému sklářství. Nelze opomenout ani organizaci řady výstav, a to jak se sklářskou tematikou (poslední z nich: Ke kořenům severočeského sklářství, Nový Bor 2004), tak s tematikou obecně historickou a archeologickou (stálá expozice Městského muzea v Kadani: na první část, 2002, navazuje letos další, zaměřená na genezi a vývoj středověké Kadaně). V době současné se E. Černá podílí na organizaci mezinárodní sklářské konference, která se bude konat v Novém Boru a Jablonci nad Nisou. To vše zvládá vedle svých dalších povinností, mj. ve vedoucích funkcích na svém mosteckém pracovišti; její práci jí tam přitom jistě neusnadňuje skutečnost, že je po dlouhá léta jedinou ženou v tamějším archeologickém týmu.

Výsledky dlouholetých výzkumů středověkých skláren a sklářství, které nejen zcela změnily názory na tuto oblast výrobní činnosti, ale i ovlivnily pohled na ekonomiku a společnost této doby v Čechách, stále čekají na své shrnutí a zveřejnění; vím, že příslušný rukopis s bohatou dokumentací je již připraven a že jen velké zaneprázdnění rozsáhlu terénní a další činnosti brání autorce jej dovést k publikaci, odbornou veřejností netrpělivě očekávané.

Na závěr můžeme badatelce, která celý svůj dosavadní odborný život bohatě a produktivně naplnila studiem tématu, které si vytýčila již na univerzitě, popřát neztenčenou energii k řešení dalších úkolů a překonávání nejrůznějších překážek se šarmem, který je jí vlastní. Svým elánem a cílevědomostí, ale také poctivostí, skromností, vstřícností a ochotou ke spolupráci může být Eva Černá příkladem nám všem.

*Natalie Venclová*

#### Bibliografie PhDr. Evy Černé

- Lehečková, E. 1971: Nejstarší moravské skleněné korálky. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 16, 99–101.*
- 1972: Vorgeschichtliche Glasperlen aus Böhmen und Mähren. In: Annales du 5<sup>e</sup> Congrès de L'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, Prague 6.–11. Juillet 1970, Liège, 31–40.
- 1973: Skleněné korálky doby bronzové a halštatské z Moravy. In: *Ars vitraria* 4, Jablonec n. N., 5–19.
- 1974: Nález studny v bývalé Pískové ulici v Chomutově, Památky – Příroda – Život 5/1–2, 40–41.

- Lehečková, E.* 1975: Nové nálezy středověkého skla z Kutné Hory-Hrádku, *Památky archeologické* 66, 450–485.
- 1976: Nové archeologické nálezy na Chomutovsku, *Památky – Příroda – Život* 8/2, 25–27.
- 1976: Pravěké sklo ve sbírce Okresního muzea v Chomutově. In: *Ars vitraria* 7, Jablonec n. N., 135–139.
- 1976: Předběžné výsledky archeologického průzkumu v Kralupech u Chomutova, *Památky – Příroda – Život* 8/3, 3–6.
- Lehečková, E. – Bubeník, J.* 1976: Hroby kultury šňůrové keramiky ze Širokých Třebčic, okr. Chomutov, *Archeologické rozhledy* 28, 361–368.
- Lehečková, E.* 1977: Ancient Glass Finds in Czechoslovakia published between 1963–1971, *Bulletin de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre* 7 (1973–1976), 187–198.
- Durdík, T. – Lehečková, E.* 1977: Stavební vývoj a podoba středověkého hradu v Kadani na základě archeologického výzkumu, *Archeologické rozhledy* 29, 281–292.
- Lehečková, E. – Klápště, J. – Slaviček, A.* 1977: Přípravy výzkumu v Kralupech u Chomutova a v Kopistech na Mostecku. In: *Středověká archeologie a studium počátků měst. Sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové 22.–27. září 1975*, Praha, 129–133.
- Černá, E.* 1977: Středověké sklo z hrádku „Kulatý kopec“ u zaniklé vsi Koválov, *Archaeologia historica* 2, 161–165.
- 1979: Výsledky archeologického výzkumu v obci Přisečnice, *Památky – Příroda – Život* 11/4, 109–114.
- 1980: Kostel sv. Vavřínce v Želině u Kadaně – nové poznatky stavebně historického vývoje, *Památky – Příroda – Život* 12/4, 108–112.
- 1980: Nejstarší doklady sklářské výroby v Krušných horách, *Památky – Příroda – Život* 12/3, 84–89.
- 1980: Užití skla v pravěku. Břeclav.
- 1981: Skleněné kroužky – prstýnky z Prahy 1-Klárova, *Archeologické rozhledy* 33, 393–397.
- 1983: Sklo. In: *J. Klápště, Studie o středověké studně z Mostu*, *Památky archeologické* 74, 443–492.
- Hejlová, D. – Frýda, F. – Šebesta, P. – Černá, E.* 1983: Středověké sklo v Čechách, *Archaeologia historica* 8, 243–266.
- Rada, I. – Černá, E.* 1986: K problematice a koncepci výzkumu vývoje osídlení v oblasti Pětipeské pánve. In: *T. Velímský a kol., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982*, Praha, 63–76 a 143–148.
- Černá, E.* 1987: Příspěvek k podobě zaniklých středověkých skláren, *Archaeologia historica* 12, 405–411.
- Levý, O. – Čepela, P. – Zaw Win – Černá, E.* 1987: Magnetometrický výzkum sklářských hutí v Krušných horách. In: *Archeológia – geofyzika – archeometria* V, Nitra, 42–52.
- Černá, E.* 1988: Ergebnisse der Erforschung mittelalterlicher Glashütten im böhmischen Erzgebirge. In: *Gesellschaft für Heimatsgeschichte Bezirksvorstand Karl-Marx-Stadt. Heft 1, Karl-Marx-Stadt*, 24–29.
- 1988: Z počátků sklářské výroby na Teplicku, *Revue Teplice XX*, sešit 8 a 9, 12–13, 17.
- 1989: Konfrontace výsledků geofyzikálních měření s archeologickým zjištěním na zaniklých sklářských lokalitách. In: *Geofyzika v archeologii a moderní metody terénního výzkumu a dokumentace. Sborník 6. celostátní konference v Gottwaldově 1988*, Brno, 65–77.
- 1989: Několik poznámek ke středověkému sklářství v Čechách, *Lučebníkův XLIII*, 12, 19–21.
- 1989: O počátcích skla v Krušných horách, *Památky – Příroda – Život* 21, 112–120.
- 1989: Počátky výroby skla v Čechách – vývoj technologie do konce 15. století. In: *Historie sklářských technologií. Sklářské sympósiium Most 1988*, Ústí n. Labem, 9–17.
- 1989: Výroba skla v Čechách v období vrcholného středověku, *Sklář a keramik* 39, 339–344.
- Zápotocký, M. – Černá, E. – Dobeš, M.* 1989: Michelsberské nálezy ze severozápadních Čech, *Památky archeologické* 80, 30–58.
- Černá, E.* 1990: Ergebnisse der Erforschung mittelalterlicher Glashütten in Böhmen. In: *Annales du II<sup>e</sup> Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Bale 29 aout – 3 septembre 1988, Basel, 335–340.
- 1990: La contribution de l'archéologie et l'étude de l'histoire de la verrerie médiévale en Bohême, *Revue du Verre* 5, 12–17.
- Černá, E. – Velímský, T.* 1990: Výsledky rekonstrukce středověké cesty z Mostu do Freibergu, *Archaeologia historica* 15, 477–487.
- Černá, E.* 1991: Les nouvelles connaissances sur la fabrication du verre aux alentours de la commune Moldava dans les Monts Métalliques à l'époque du Haut Moyen Age. In: *Archeologia e storia della produzione del vetro preindustriale*, Firenze, 451–462.
- 1991: Les plus anciens documents sur la fabrication du verre en Bohême. In: *Ateliers de verriers de l'antiquité à la période pré-industrielle Rouen. Actes des journées d'étude Association Française pour l'Archéologie du Verre*, Rouen, 103–108.

- Černá, E. 1991: New evidence for Glass production in Bohemia during the High Middle Ages. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Prague, 260–264.
- 1991: Nové poznatky o výrobě středověkého skla v Čechách od 13.–15. století. In: *Historické sklo I. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice – Plzeň*, 22–27.
- 1991: Přínos archeologie pro poznání konstrukce sklářských pecí v období vrcholného středověku. In: *Sborník z konference „Sklářství, pece tavící a pomocné“*. Olomouc 24.–25. 4. 1991, Olomouc, 1–11.
- 1991: Současný stav a perspektivy studia středověkého sklářství v Čechách od 13.–15./16. století, *Archeologia szkła XVIII*, zeszyt 210, 151–172.
- Brabenec, M. – Černá, E. 1991: Chemicko-technologické rozborby středověkých sklářských pánví, *Archeologia szkła XIX*, zeszyt 223, 89–96.
- Černá, E. – Meduna, P. 1991: Die Entwicklung der frühmittelalterlichen Siedlungsstruktur im Pětipsy-Becken auf Grund der Ergebnisse der systematischen Landesaufnahme. *Veröffentlichungen des Museums f. Ur- und Frühgeschichte Potsdam* 25, 135–140.
- Černá, E. – Velímský, T. 1991: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, okr. Most, *Archeologické rozhledy* 43, 47–62.
- Meduna, P. – Černá, E. 1991: Settlement structure of the Early Middle Ages in northwest Bohemia: investigations of the Pětipsy basin area, *Antiquity* 65, 388–395.
- Černá, E. 1992: Böhmisches Glas im Mittelalter. In: *Kolloquium zur Glasherstellung im Spätmittelalter, Uhingen – Heidelberg*, 108–113.
- 1992: Nové poznatky o výrobě skla v okolí obce Moldava v Krušných horách na počátku vrcholného středověku. In: *Archeologia technica* 7, Brno, 4–13.
- 1992: Předběžná zpráva o výsledcích archeologického výzkumu středověké sklářské hutě na k. ú. Dol. Podluží, o. Děčín, Děčínské vlastivědné zprávy 2/III, 3–16.
- 1992: Přínos archeologických výzkumů zaniklých skláren v severních Čechách pro poznání dějin středověkého sklářství. In: *Historie sklářských technologií '92, Nový Bor – Ústí n. L.*, 44–53.
- 1992: Soubor skel ze studny u Bílé věže na Pražském hradě. In: *Sborník Společnosti přátel starožitností* 3, Praha, 42–54.
- 1992: Zur Glasherstellung im Sächsischen Erzgebirge des 15. Jahrhunderts. In: *Kolloquium zur Glasherstellung im Spätmittelalter, Uhingen – Heidelberg*, 13–25.
- Meduna, P. – Černá, E. 1992: Ke struktuře osídlení raného středověku v SZ Čechách – výzkum oblasti Pětipeské pánve, *Archeologické rozhledy* 44, 77–93.
- Černá, E. 1993: Die Anfänge der mittelalterlichen Glaserzeugung in Böhmen. In: *Annales du 12<sup>e</sup> Congress AIHV Wien 1991, Amsterdam*, 357–364.
- 1993: Experimentální stavba středověké sklářské pece na otop dřevem, *Archaeologia historica* 18, 419–424.
- 1993: Některé neznámé dopady soudobé ekologické katastrofy v Krušných horách. In: 2. sborník z konference „Životní prostředí ve vazbě na ekologicky šetřící a trvale udržitelné zemědělství“. Praha dne 26.–27. 8. 1993, Praha, 50–55.
- 1993: Sklářská huť. Filmový scénář. Ms.
- Anderle, J. – Černá, E. – Kirsche, A. 1993: Neznámý hrad u Brandova v Krušných horách. In: *Castellologica bohemica* 3, Praha, 125–130.
- Černá, E. – Kirsch, R. – Brabenec, M. 1993: Pokus o rekonstrukci středověké sklářské technologie, *Sklář a keramik* 43, 143–150.
- Černá, E. – Velímský, T. 1993: Česko-saské kontakty a problematika středověkých cest přes Krušné hory a Děčínské stěny. In: *Acta Universitatis Purkynianae – Philosophica et Historica I. Čechy a Sasko v proměnách dějin, Ústí nad Labem*, 359–371.
- Černá, E. ed. 1994: Středověké sklo v zemích Koruny české. Katalog výstavy. Most.
- Černá, E. 1995: Beitrag der Archäologie für Erkenntnis der Glasöfenkonstruktion im Zeitraum des Hochmittelalter. In: *Archeologia XXII – Nauki humanistyczno-spoleczne, zeszyt 275*, 33–50.
- 1995: Eine mittelalterliche Glashütte bei Pockau im Erzgebirge. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 37, 177–194.
- 1995: Nálezy skel ze středověkého Mostu (Soubor z jímky 1, M12 u čp. 226). In: J. Blažek – P. Meduna edd., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992, Most*, 239–262.
- Blažek, J. – Černá, E. – Velímský, T. 1995: Zur Siedlungsgeschichte der böhmischen Seite des Erzgebirges, *Germania* 73, 463–479.
- Černá, E. – Kirsch, R. – Štrojsa, J. 1995: Druhá experimentální tavba skla ve středověké peci, *Sklář a keramik* 45, 12–18.



- Černá, E. – Kirsch, R. – Štrojsa, J. 1995: Třetí experimentální tavba skla v rekonstruované středověké peci Moldava – 1994, *Sklář a keramik* 45, 229–235.
- Černá, E. 1996: Böhmisches mittelalterliches Glas und seine Darstellung in Bilderhandschriften und in der bildenden Kunst. In: *Realienforschung und historische Quellen. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland – Beiheft 15*, Oldenburg, 127–136.
- 1996: Die hochmittelalterliche Glaserzeugung im östlichen Teil des Erzgebirges. In: A. Jockenhövel Hg., *Bergbau, Verhüttung und Waldnutzung im Mittelalter*, Stuttgart, 173–180.
- 1996: Islamisches Glas in mittelalterlichen Böhmen. In: Ibrahim ibn Yáqúb at-Turtushi. *Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800–1300 A.D.*, Praha, 103–106.
- 1996: Středověké sklo z Ústí n. L. – Hradiště. Ústí nad Labem.
- Černá, E. – Ondráčková, L. 1996: Archeologická sbírka Okresního muzea v Chomutově. *Archeologický výzkum v severních Čechách* 26. Teplice – Chomutov.
- Černá, E. 1997: Sklo ve výbavě středověkého mosteckého domu, *Archaeologia historica* 22, 331–344.
- 1998: Komunikační síť v sv. části Krušných hor v období vrcholného středověku a její kontext s polohami sklářských hutí, *Archaeologia historica* 23, 97–110.
- 1998: Výroba skla v severozápadních Čechách v období vrcholného středověku. Rukopis publikace zpracované v rámci výzkumného úkolu grantového projektu MK ČR v letech 1996–1998.
- 1999: Aplikace metody experimentu v archeologii a její přínos pro dějiny sklářské výroby v období vrcholného středověku. In: P. Čech ed., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 171–182.
- 1999: Einbindung von Glashüttenrelikten in touristische Konzeptionen im mittleren böhmischen Erzgebirge. In: *Kulturlandschaft, Museum, Identität. Protokollband zur Tagung vom 7.–9. 3. 1996 in Plauen/Vgt., Beucha*, 60–65.
- 2000: K problematice nejstarších nálezů středověkých skel na území Čech. In: *Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice*, 45–62.
- 2000: Proč se u Poděbrad v raném středověku sklo nevyrábělo, *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 34, 19–26.
- 2000: Přínos archeologických výzkumů pro poznání vrcholně středověkého sklářství. In: *Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice*, 29–36.
- Hulínský, V. – Gedeon, O. – Černá, E. 2000: Microanalysis of Early-Medieval glass gems found in the Bohemian and Moravian region. In: *INST PHYS CONF SER* 165, 451–452.
- Černá, E. 2001: O domnělé výrobě skla ve 12. století u Poděbrad, *Archeologické rozhledy* 53, 144–153.
- Černá, E. – Hulínský, V. – Gedeon, O. 2001: Výpověď mikroanalýz vzorků skel z raného středověku, *Archeologické rozhledy* 53, 59–89.
- Hulínský, V. – Černá, E. 2001: Microanalysis of Early Medieval glass beads and its importance in archeological research. In: *Annales du 15<sup>e</sup> Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, New York – Corning, 116–121.
- Černá, E. 2002: Sklo 13. až 16. století. In: J. Klápště ed., *Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226)*. *Mediaevalia archaeologica* 4, Praha – Most, 93–114.
- 2003: Neue Belege für die mittelalterliche Glaserzeugung im nordwestlichen Böhmen. In: P. Steppuhn Hg., *Glashütten im Gespräch. Berichte und Materialien vom 2. Internationalen Symposium zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Glashütten Europas*, Lübeck, 57–62.
- 2003: O nově objevených sklárnách v Krušných horách. In: *Historické sklo 3. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice*, 81–90.
- 2003: Příspěvek k poznání středověkého sklářství na severu Čech. In: *Minulostí Českého Švýcarska (I)*. Sborník příspěvků historické konference 2002, Krásná Lípa, 36–45.
- 2004: Das Fundgut einer mittelalterlichen Glashütte in Nord-Böhmen. In: *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 19, 107–118.
- 2004: Ke kořenům severočeského sklářství – výpověď archeologických pramenů o výrobě skla ve vrcholném středověku. Katalog k výstavě ve Sklářském muzeu Nový Bor červenec-srpen 2004. Nový Bor.
- 2004: Svědectví archeologických nálezů okenních skel. In: *Sborník 2*, Praha, 21–32.
- 2004: rec. Peter Steppuhn: *Glasfunde des 11. bis 17. Jahrhunderts aus Schleswig. Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien* 16. Neumünster 2002. In: *Památky archeologické* 95, 302–304.
- *v tisku*: Středověké sklářství v severozápadních Čechách – Stručný přehled badání a přínos současných povrchových průzkumů. In: *História skla*, Nitra.
- Tomková, K. – Černá, E. *v tisku*: Ke stavu a perspektívám studia skleněných korálků na Pražském hradě a v jeho předpolí. In: *História skla*, Nitra.

Tomková, K. – Černá, E. – Hulínský, V. – Cílová, Z. v tisku: Early Medieval glass beads from Prague Castle and its surrounding-typologic and chemical classification of the finds. In: *Annales du 16<sup>e</sup> Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, London 2003.

#### Výstavy a jiné formy prezentace

- 1990: Výstava Skleněné cesty. Okresní muzeum Děčín.  
 1991–1992: Stavba hmotového modelu středověké sklářské pece na otop dřevem na k. ú. obce Moldava v Krušných horách.  
 1992: Námět, scénář a spoluúčast na realizaci dokumentárního filmu „Sklářská pec“.  
 1992–1994: Experimentální tavby skla na k. ú. obce Moldava.  
 1995: Výstava Středověké sklo z Ústí n. L. – Hradiště. Muzeum města Ústí nad Labem.  
 1998: Výstava Sklárna Chřibská. Okresní muzeum Děčín.  
 1999: Výstava Kolébka sklárny Chřibská – výpověď nových archeologických pramenů. Okresní muzeum Děčín.  
 1999–2000: Realizace poznávacího okruhu „Po stopách středověkého sklářství v Krušných horách“ (EU Phare CBC).  
 2002: Výstava Těžba a zpracování surovin. Františkánský klášter Kadaň.  
 2004: Výstava Ke kořenům severočeského sklářství – výpověď archeologických pramenů o výrobě skla ve vrcholném středověku. Sklářské muzeum Nový Bor.  
 2004: Námět textů pro informační tabule a pro průvodce „O výrobě skla ve středověku – Glasherstellung im Mittelalter“ a „Putování za středověkým sklem – Wandern zu mittelalterlichen Glashütten im Erzgebirge“. Realizace ÚAPPSZČ Most ve spolupráci s Glashüttenmuseum des Erzgebirges v Neuhausenu a s obcí Moldava.

#### POCTA HISTORIKOVI JOSEFU PETRÁŇOVI Aktualita i referát se smeknutou čepicí v ruce

Na podzim roku 2004 vydal Historický ústav AV ČR v Praze pozoruhodnou publikaci nazvanou „Vlast a rodný kraj v díle historika – Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi“<sup>1</sup>. Při prvním pohledu na titulní stranu jsem si marně lámal hlavu nad letopočtem edice, neboť univerzitní profesor PhDr. Josef Petráň, DrSc., vstoupí do věku, který zpravidla připomínáme jako pětasedmdesátileté sborníkové jubileum, až 23. 8. 2005. Svazek zamýšlený již ke „kulatému“ výročí předcházejícímu, ale před několika lety neuskutečněný, se tedy vztahuje k jubileu ještě významnějšímu.

Podle obvyklých pravidel by referát o sborníku náležel v Archeologických rozhledech do rubriky „Nové publikace“ a byl by to asi referát spíše kratší. Aktuálních problémů řešených archeology se dotýká jen příspěvek D. Třeštíka<sup>2</sup>, archeolog zabý-

vající se mladším středověkem zaregistruje čtyři další příspěvky, které by mu mohly někdy v budoucnosti posloužit (F. Šmahel<sup>3</sup>, P. Čornej<sup>4</sup>, M. Polívka<sup>5</sup>, A. Pořízka<sup>6</sup>). Možná ho zaujme i jeden příspěvek etnografický (L. Soukupová<sup>7</sup>). Zbývající velkou většinu z 22 příspěvků však jistě projde i archeolog zaměřený na postmedievální období, jež je vlastní doménou Josefa Petráně. Kromě toho, že je sborník dobrým podnětem k připomínce Petráňova bližícího se životního jubilea, dobře shrnuje i to, co jubilat pro archeologii středověku a postmedieválního období vykonal.

<sup>3</sup> Studie o cestě Karla IV. do Francie 1377/1378. III. Celkové výdaje francouzské komory, s. 197–214.

<sup>4</sup> Zapomenutá oběť bouřlivého roku 1422, s. 215–230.

<sup>5</sup> „Liber Teutonicorum des Ausgebens“. Pramen k financování válek proti husitům z let 1428–1431, s. 231–259.

<sup>6</sup> Odpustková listina z roku 1435 pro benešovský farní kostel, s. 573–579.

<sup>7</sup> Stůl kamenný v světnici (Přemítání o tradicích), s. 635–650.

<sup>1</sup> Práce Historického ústavu AV ČR – Opera Instituti Historici Pragae. Řada/Series C – Miscellanea 15. Uspoř. Jaroslav Pánek. ISBN 80-7286-064-X. 661 str.

<sup>2</sup> K založení pražského biskupství v letech 968–976: pražská a řezenská tradice, s. 179–196.

Z velkého díla spíše jen ilustrativně uvedme několik zásadních prací, bez nichž by nejen ve své, ale v mnohém i v současné době byly poznávací možnosti archeologie mladších období o dost menší. Je to především publikace „Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních“ (Praha 1967), na jejímž zpracování se Josef Petráň významně podílel spolu s V. Husou a V. Šubrtovou. Kromě usnadnění a prohloubení funkční interpretace řady artefaktů a doplnění představ o těch částech materiální kultury, které jsou nedsnadno přístupné nebo vůbec nepřístupné archeologickému poznání, sloužila též tato publikace v dobách, kdy ještě nebyla dosti určitá představa o chronologii některých předmětů, k jejich alespoň orientační chronologické klasifikaci. Dodnes náleží k téměř příručním knihám každého archeologa středověku – pokud se mu ji ale s odstupem téměř čtyř desítek let podaří vůbec získat. Spolu s manželkou Lydií, profesí etnoložkou, patřil Josef Petráň na přelomu 80. a 90. let minulého století k několika málo českým badatelům, kteří obraceli pozornost archeologů ke svědeckví jazykových pramenů, například v případech názvosloví domů a jejich příslušenství (Husitský Tábor 10, 1988–1991, 17–46). Vážným zájemcům o středověkou hmotnou kulturu, zejména studentům archeologie a historie, usnadnily vstup do problematiky první dva díly přehledné publikace „Dějiny hmotné kultury“ (Praha 1985), při jejichž tvorbě sehrál jubilant prvořadou úlohu. Totéž lze s nemenším obdivem konstatovat i o pokračování díla, tedy o dalších dvou svazcích, zaměřených na každodenní kulturu života v 16.–18. století (Praha 1995, 1997).

Ještě jako studentovi historie zprostředkovala Josefu Petráňovi první setkání s archeologií, podobně jako nám archeologům, úvodní přednáška Jana Filipa ze základů prehistorie. Pedagogické kvality tohoto profesora, jak je zmínil sám J. Petráň, pomohly vypěstovat nepochybně cosi pozitivního v jeho vztahu k archeologii, což se mnohokrát projevilo i v přístupu k praktickým problémům a potřebám archeologie, zejména pak archeologie mladších období. Tak třeba v době, kdy bylo třeba nasměle zárodky postmedievální archeologie posunout dál od sběratelství, amatérského zájmu, případně příležitostného zájmu/nezájmu profesionálních archeologů starších období směrem k plně specializovanému přístupu, vyhověl Josef Petráň ve svém semináři zadáním a vedením práce zaměřené na pražskou pozdně středověkou a raně novověkou keramiku<sup>8</sup>. Nejen

jako předseda redakční rady, ale přímo jako „spiritus agens“ „Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka“ otevřel též stránky této přední, komplexně pojaté regionální publikace povrchovému a stavebněhistorickému průzkumu opevněných středověkých sídel milovaného rodného kraje. Díky společnému úsilí T. Durdíka a P. Chotěbora se v tom směru velmi brzo stalo z Podblanicka jedno ze soustavně zkoumaných území v Čechách. Od roku 1997 působil J. Petráň nějaký čas v redakčním kruhu Archeologických rozhledů a je třeba rovněž připomenout, že již od počátku 90. let mu jako prorektorovi UK vědčí archeologie středověku za podporu svého *trvalého* uvedení na akademickou půdu Univerzity Karlovy, čímž skončilo potřebné, leč časem nepraktické provizorium, započaté již v akademickém roce 1963/1964.

Neobyčejně široké spektrum zájmů a aktivit Josefa Petráně představuje v úvodní partii objemného sborníku editor J. Pánek<sup>9</sup>. Charakteristiku pedagogického působení a vědeckého úsilí doplňuje také soupisem diplomantů profesora Petráně i jeho bohatým seznamem bibliografickým. V seznamu nalezneme monografie a velké studie zaměřené na problematiku zemědělství, cen, na selské rebelie, státní symboly, na dějiny Univerzity Karlovy i jejího Karolina. V širokém spektru nechybí ani mikrohistorie jeho rodné vsi Ouběnic<sup>10</sup>, přesvědčující o humanistickém základu autorova vidění minulosti i přítomnosti i o jeho nemalé literární schopnosti. To ovšem shledáváme i v jiných textech, zejména pak v půvabném líčení lidského hemžení velkých figur i pěšáků dějin těsně před velkým zlomem ve Francii roku 1792, mistrně zachyceném v poutavém „Kalendáři“<sup>11</sup>.

Mnohé z toho, co se Josefu Petráňovi podařilo vykonat, bylo a je cenným, zdánlivě nevelkým, ale ve skutečnosti důležitým ostrůvkem pozitivního působení v časech a chvílích, které nebyly vždy jednoduché pro historiky ani archeology středověku a ani pro jubilanta samotného.

*Zdeněk Smetánka*

<sup>8</sup> J. Žegklitz: Pražské hrnčířství v období 1488–1620. Diplomová práce FF UK Praha 1982.

<sup>9</sup> Historik a učitel Josef Petráň, s. 13–129.

<sup>10</sup> Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice. 2., doplněné vydání Praha 2001 (1. vyd. 2000).

<sup>11</sup> Kalendář aneb čtení o velkém korunovačním plese v pražském Nosticově divadle 12. září 1791 v čase Francouzské revoluce. 2. vydání Praha 2004 (1. vyd. 1988).

## NOVÉ PUBLIKACE

**Jared Diamond: Třetí šimpanz. Vzestup a pád lidského rodu.** Paseka Litomyšl 2004. 394 str.

Po jedenácti letech od prvního vydání se českému čtenáři do rukou dostává překlad práce amerického profesora J. Diamonda, věnované obecným úvahám nad významem naší existence. Kniha je napsána velmi poutavou a přístupnou formou i pro laickou veřejnost, a proto se jistě stane známou a užívanou příručkou pro objasňování mnoha otázek, které nás poutávají při snaze o bližší pochopení našeho života. Z tohoto důvodu je vhodné některé názory tohoto vědce korigovat, případně doplnit, neboť jakkoliv je český překlad hojně vybaven fundovanými poznámkami překladatelů, jedná se většinou o připomínky vysvětlující přírodovědecká bádání. Bez povšimnutí však byla ponechána oblast vývoje lidského rodu z hlediska toku dějin. A právě v těchto pasážích knihy často dochází k větším či menším nejasnostem a nedorozuměním, které však podstatně zkruslují obraz vývoje lidského rodu v minulosti.

Kniha J. Diamonda je uvedena poněkud provokativním názorem na naše zařazení v rámci živočišné říše. Obrovský pokrok genetiky umožnil pohled na tuto problematiku prizmatem shodných genů, což může vést k názoru, že člověk je vlastně „třetím šimpanzem“. Tento postulát je ovšem třeba brát s velkou mírou nadsázky. To, co rod *Homo* odlišuje od těchto našich „bratránků a sestřenic“, totiž závisí na genetické výbavě pouze rámcově, neboť cesta šimpanzů k současné existenci je stejně dlouhá jako cesta naše. Člověk se svou kulturou poněkud odchýlil od prostých cest evoluce živočišných druhů a ačkoliv disponujeme obrovským množstvím vlastností, které jsou shodné s vlastnostmi našich nejbližších příbuzných, tedy lidoopů, máme vedle toho celou škálu dovedností a vlastností, které z nás bohužel činí druh na Zemi výjimečný. A právě tato výjimečnost má své hluboké kořeny, které je třeba sledovat a pokoušet se je vykládat v kontextu naší minulé i současné existence (*Koukolík 1997; Beneš 1993*).

Je zřejmé, že archeologie dnes ještě není připravená na sledování úplných počátků lidského rodu, neboť její metodologické postupy závisí do jisté míry na souhře šťastných náhod. Zatímco biologové již delší dobu hlásí oddělení rodu *Homo* od kmene dalších lidoopů v době před 5 miliony let, lze o prvních lidských projevech hovořit až v době zhruba před 2,5 miliony let. Z této doby se dochovaly zatím nejstarší doklady záměrné výroby a používání nástrojů, v tomto případě z kamene, jejichž charakter je však překvapivě vyvinutý. „První“ lidské bytosti si tedy nelze představovat jako primitivní živočichy, kteří pouze trpěně přijímali danost okolního světa. Stranou zatím musíme ponechat velmi ožehavou otázku, kolik bylo „kolébek“ lidstva a kde se vlastně nacházely; zatím převažujícím názorem mezi specialisty na tuto problematiku je hypotéza o jedné oblasti, a to na východě afrického kontinentu (*Otte 1996; Svoboda 1999*).

S touto zásadní otázkou samozřejmě souvisí i celá řada otázek dalších, tedy jak vlastně probíhal vývoj lidského rodu, kolik druhů žilo současně apod. Z hlediska obecných kulturněantropologických úvah však tato vysoce specializovaná debata nemá až takový význam. Je totiž zřejmé, že problematika rozpoznání, klasifikace a taxonomického zařazení kosterních pozůstatků našich předků dosud není uzavřena, a často se stává, že debata věnovaná čistě „technickému“ vytváření klasifikačních parametrů je zaměřována za rekonstrukci průběhu lidského vývoje.

Za mnohem důležitější lze považovat debaty o obecných jevech doprovázejících lidskou existenci. Ty jsme se z hlediska prehistorického rozhodli nazývat kulturou, z hlediska kulturní antropologie fenoménem kultury. Pohled na naši minulost tímto prizmatem vedl k hledání odlišností mezi nejstaršími lidmi a okolním prostředím. Tuto odlišnost i po dlouhém období studia lidské minulosti většina badatelů spatřuje ve schopnosti člověka záměrně vyrábět a používat nástroje, tedy v základní schopnosti modifikovat dané prostředky v jiné – umělé. Tento trend, který v počátečních stádiích vývoje člověka dokládáme právě na existenci kamenných nástrojů (jež však nelze považovat za primitivní, neboť se jedná o plně funkční instrumenty), v sobě skrývá i další rozměry související se schopnostmi lidského rodu, které jsou ovšem archeologickými metodami na tak velkou vzdálenost (časovou)

nezaznamenatelné, tedy se schopností adaptace na přírodní podmínky. Proto se jeví poznámky o užívání „nástrojů“ jinými živočišnými druhy z tohoto hlediska za nekorektní srovnávání nesrovnatelného, a to i v rámci obecných úvah.

Jakkoliv je problém vzniku člověka a jeho rozšíření po zeměkouli dosud otevřený a na základě nových objevů často modifikovaný (a ani v budoucnosti nelze čekat v tomto ohledu větší změny), je zřejmé, že k projevům lidské kultury v období paleolitu není možné přistupovat z hlediska zjednodušeného nazírání, které popírá vývoj lidské kultury. Samozřejmě, že lze nahlížet na nejtrvanlivější projev lidské kultury, tedy kamenné nástroje, jako na primitivní doklady naší minulosti, která se tak po miliony let jeví jako nehybná. To se však rapidně změní v okamžiku, kdy si přestaneme plést archeologickou terminologii, na jejímž základě jsou nástroje klasifikovány a která je postavena na srovnávací metodě, tedy na postižení shodných rysů, se skutečnými doklady o životě našich předků (Fridrich 1982; 1997).

Kamenné nástroje, jakkoliv na první pohled primitivní, totiž představují pouze součást kulturního projevu člověka, pouze pověštný kamínek (zde téměř v doslovném smyslu) v mozaice velmi složitého lidského chování, které vykazuje poměrně značnou dynamiku, včetně zlomových objevů, jež stály na cestě za naší současnou existencí. Existují nezpochybnitelné důkazy o obrovských technologických inovacích, které se v minulosti lidského rodu udály. Jednou ze základních bylo ovládnutí ohně, který nám slouží již 1,5 mil. let (autorem zmiňované naleziště s ohništěm v Čou-kchou-tieniu však z hlediska dosavadních poznatků není tím nejlepším příkladem). Obdobně dlouho je člověk schopen budovat obydlí, tedy je schopen tvorby umělého mikroklimatu i bezpečného místa pro členy loveckých komunit, hlavně dětí, které se lehce mohly stát kořistí velkých predátorů. Tyto dvě obrovské inovace se dají archeologicky dokázat, ovšem co se prakticky vymyká možnosti přímého důkazu, je způsob, jakým člověk rozvíjel sociální vazby uvnitř jednotlivých komunit, komunikační prostředky apod. Tady si prehistorie pomáhá nepřímými doklady vývoje lidské kultury.

Jedním z nepřímých důkazů může být vývoj postavení lidského rodu v rámci potravní pyramidy, který směřuje od loveného živočicha k lovcovi, od období starého paleolitu k obávanému predátorovi, jenž byl schopen účinně užívat loveckých zbraní k získávání kořisti v podobě jakéhokoliv zvířete (jak dokládají např. zbytky kořisti z Přezletic u Prahy, neobstál před tamními lidmi z doby před asi 0,75 mil. let žádný živočich, ať žil ve vodě, vzduchu, či na souši). Jakými prostředky dosahoval tehdejší člověk těchto úspěchů, víme opět z archeologických dokladů, které však jsou pouze torzovité, neboť dochování dřevěných oštěpů z doby před miliony nebo statisíci let musíme pokládat za malý zážrak. Na druhé straně je nutné zdůraznit, že dosud nejlépe dochovaná sada oštěpů z naleziště Schöningenen, pocházející „až“ z období holsteinského interglaciálu, svědčí o naprosto ojedinělé technologické zdatnosti člověka v období starého paleolitu (Thieme 1999). Nejen že se jedná o celé, neporušené lovecké zbraně, ale podle zjištěných parametrů i o nástroje, které by se ani v současnosti z funkčního hlediska nemusely vylepšovat.

Pouze na okraj je třeba doplnit, že člověk získával maso, tedy jednu ze součástí svého jídelníčku omnivora, lovem. Z hlediska etologie velkých predátorů i člověka se samozřejmě nedá nikdy vyloučit příležitostné mrchožroutství, ovšem skladby zvířecích kostí pocházejících z lidských sídlišť nepřipouštějí možnost, že by naši předci museli čekat na zbytky jídelníčku velkých šelem. Z hlediska naší současné existence je to téměř vyloučeno, neboť riziko spojené s lovem např. velkých býložravců, za předpokladu dokonalé znalosti jejich chování, je výrazně nižší než zápas s karnivorem nad jeho kořistí, nebo zcela záměrné vyhledávání uhynulých zvířat v konkurenci specializovaných mrchožroutů, jejichž smysly (zrak, čich) se od našich přece jen značně odlišují.

Nehybnost a kulturní primitivnost našich předků je podle autora recenzované práce pouze jakýmsi velmi dlouhým úvodem k náhlému dramatickému zlomu, ke kterému došlo zhruba před 40 000 lety, kdy člověk moderního typu, tedy *Homo sapiens*, přišel do Evropy. Ovšem čas dlouhého trvání, v tomto ohledu období paleolitu, splňuje kritérium více než dostatečně, nezná náhlé změny – možná převratné, nikoliv však náhlé. A to platí i pro období mladého paleolitu. Je zřejmé, že k určité změně chování člověka v tomto dějinném úseku došlo, ale cestou postupných adaptací na relativně tvrdé životní podmínky, které ho čekaly po osídlení evropského subkontinentu.

*Homo sapiens* byl sice výrazně úspěšnější než neandertálci (předpokládáme-li, že nedošlo k jejich postupné akulturaci, a tudíž vymizení z našeho zorného pole), ovšem z hlediska archeologických dokladů nelze příchod moderních lidí do Evropy jednoznačně odlišit v podobě náhlé změny, opět zde platí to, co v předchozích případech: ke změně došlo, ale postupně, nemluvě ani o dlouhém období spoluxistence lidí moderního typu a neandertálců, o němž jsme zpraveni prostřednictvím dokladů z oblasti jednoho z nejdůležitějších pevninských mostů mezi kontinenty – Předního východu.

Z dosud učiněných nálezů však o životě neandertálců kromě nápadné diverzifikace jejich kamenných nástrojů víme, že v jejich případech se nejednalo o primitivní lidi, jakési lidi před člověkem, ale že minimálně z kulturního hlediska se jednalo o naše předky, jejichž složitý sociální život lze zaznamenat v odrazech pohřebního ritu, nečetných, ale o to unikátnějších projevech „umění“, či v existenci altruismu. Na druhé straně je pravdou, že např. jeskynní malby, které vznikly po příchodu člověka moderního typu do Evropy, představují vrchol projevu duchovna tehdejších lidí, ačkoliv pravý význam těchto maleb nám stále uniká.

Z hlediska úvah J. Diamonda se tedy zdá, že lidská minulost, zvláště ta nejstarší, by byla zakotvena velmi mělce, někde před 40 000 lety. Tomu ale odporuje celá řada dokladů vývoje lidského rodu a hlavně jeho kultury, která ho provází od samého počátku. Z hlediska výkladu některých kulturních jevů i možné náhlé akcelerace vývoje lidské kultury je nutné podotknout, že dokladů o nejstarší lidské existenci v období starším než oněch magických 40 000 let je relativně dostatek, ovšem v mnoha případech působí poněkud jednostranně, neboť přetrvávají pouze artefakty, které hůře podléhají zkáze, tedy pouze výsek materiální složky lidské kultury. Z tohoto úhlu pohledu se pak může stát, že obecné úvahy nad naší minulostí sklouznou při nedostatečném uchopení těchto zbytků materiální kultury ke zjednodušujícím soudům a výkladům, jež mohou být navíc ovlivněny našim podvědomým sklonem k přeceňování schopností člověka moderního typu.

Ačkoliv jsme v současnosti příslušníky jediného přeživšího druhu rodu *Homo*, je jisté, že naše minulost sahá velmi hluboko, do doby před miliony let, včetně našich kulturních znalostí a dovedností, které se postupně vyvíjely a zlepšovaly na základě interakce života lidského rodu a okolní přírody. Že se nejednalo o vývoj pomalý, nebo zdánlivě pomalý, který by byl teprve v posledních několika desítkách tisíců let vystřídan mohutnou akcelerací biologické i kulturní evoluce druhu *Homo sapiens*, je z dokladů, jež dosud získala prehistorie, více než zřejmé.

Stejně tak je zřejmé, že pohled na člověka prizmatem všeobjímajícího modelu jeho minulé i současné existence, založený na přehledu výsledků mnoha vědních oborů, není již v silách jednotlivce. I do budoucna se tak asi budeme muset naučit žít s myšlenkou, že doba polyhistorů je již nenávratně pryč a že každý, jakkoliv velmi užitečný souhrn našich dosavadních znalostí o člověku, bude svojí šířkou záběru přímo úměrně doplácet na vysokou míru zevšeobecnění, které může být ve svém důsledku i zavádějící.

Z hlediska prehistorie se jeví práce J. Diamonda jako pokus o komplexní výklad našeho bytí v návaznosti na naše biologické předpoklady a z nich plynoucí schopnosti sice velmi imponující, avšak velmi zjednodušující.

Ivana Sýkorová

#### Literatura

- Beneš, J. 1993: Člověk. Praha.  
Fridrich, J. 1982: Středopaleolitické osídlení Čech. Praha.  
— 1997: Staropaleolitické osídlení Čech. Praha.  
Koukolík, F. 1997: Kniha o Evě a Adamovi. Praha.  
Otte, M. 1996: Le paléolithique inférieur et moyen en Europe. Paris.  
Svoboda, J. 1999: Čas lovců. Brno.  
Thieme, H. 1999: Altpaläolithische Holzgeräte aus Schöningen, Lkr. Helmstedt. Germania 77/2, 451–487.

**N. K. Anisjutkin: Must'jerskaja epocha na jugo-zapade Russkoj ravniny.** Evropejskij dom *Sankt-Peterburg 2001*. ISBN 5-8015-0088-X. 308 str. se 110 obr., 28 tab. a 9 foto.

Kniha shrnuje mnohaleté výzkumy středopaleolitických lokalit v severní části oblasti mezi řekami Dněstr a Prut, správně spadající dnes jednak pod Ukrajinu a jednak pod Moldavskou republiku. Lokality, otevřené i jeskynní, leží vesměs v údolích Dněstru a jeho pravobřežního přítoku Reut a levobřežních přítoků Prutu. Anisjutkinem byly zkoumány od 2. poloviny 60. let do konce 20. stol., na významných nalezištích Molodova 1, 5 a Kormaň 4 prováděl výzkumy A. P. Černyš od 50. let.

Po obecném úvodu je v první kapitole nastíněna historie výzkumů a je podán soupis pojednávaných lokalit. Ve druhé kapitole jsou pojednány geologicko-geomorfologická charakteristika regionu a dosažené klimatologické i stratigrafické poznatky. Většina otevřených lokalit je v nějakém vztahu (v nadloží) fluviálních sedimentů (šterkopísku teras), jejichž geomorfologická pozice je často využívána jako jistá stratigraficko-chronologická báze. Třetí kapitola se zabývá problematikou studia středního paleolitu, např. podstatou termínu „moustérien“, otázkami „levallois“ a metodikou klasifikace industrií. Důraz je kladen na masivnost artefaktů, podle jejichž indexů jsou rozlišeny 4 skupiny: do 20, 20–24, 24–28 a >28. V první je např. levalloiská industrie, ve čtvrté nejstarší industrie s hojnými „clactonskými“ úštěpy. Za jejich znak autor považuje hladké (převážně šikmé) patky. Ve svých analýzách industrií uvádí technologické indexy IL, IF, Ilam a ICl (clactonských úštěpů), typologické indexy neuvádí, pouze počty nástrojů v jednotlivých skupinách. Polemizuje s různými, zčásti dávno neaktuálními názory (alespoň z hlediska zahraničního recenzenta) některých ruských badatelů a je zastáncem vytváření lokálních variant kultur středního paleolitu. Na všech stanovištích byl zpracováván kvalitní silicit, v malé míře také kvarcit.

Ve čtvrté kapitole Anisjutkin přistupuje k popisu lokalit v Podněstří. Nejseverněji se nachází tzv. chotinská skupina (v blízkosti města Chotin), jejímž objevování a výzkumu se autor věnoval nejvíce. Nejvýznamnější lokalitou je Stinka I, kde byly, kromě stop mladého paleolitu, zkoumány dvě středopaleolitické vrstvy. Z obou, jakož i z dělicí je sterilní vrstvy, byly udělány pylové analýzy a byly získány středně velké kolekce artefaktů; zvířecí kosti však zachovány nebyly. Inventář obou vrstev je si podobný. Levalloiská metoda v podstatě chybí, jádra jsou, zejména ve vrchní vrstvě, převážně jednopodstavová a dále diskoidní a vícepodstavová, ojedinele i prismatická. V typologické skladbě zaujmou především dokonale opracované listovité hroty a větší počet mladopaleolitických typů (zejména aurignacoidní škrabadla), naproti tomu drasadla jsou vcelku atypická a málo početná, hojně jsou pouze zoubky a vruby. Jako zvláštní typ jsou vymezena „škrabadla na patce“, z kreseb však není patrné, v čem se liší od obyčejné facetované patky. Oproti dřívější klasifikaci do zoubkovaného moustérienu se nyní autor přiklání ke stanovení specifické skupiny středního paleolitu s listovitými hroty, přičemž vrchní vrstva by mohla představovat přechod k mladému paleolitu (s. 53). Spodní vrstva byla osídlena v chladném a suchém údobí (před intervalem moershoofd), vrchní v příznivějších podmínkách interstadiálu hengelo (s. 63 sq.). Podobné, avšak malé kolekce pocházejí z lokalit Stinka 2, 4, Osypka, Šipot 1, 2 a 3, kde ale listovité hroty chybějí, s výjimkou dvou fragmentů v Šipotu 1. Celou skupinu označuje autor jako „stinkovskou“. Pro její stratigraficko-chronologickou pozici nejsou (kromě palynologie) takřka žádné konkrétní podklady, autor však pomocí vzájemných vztahů indexů masivnosti a clactonského vytváří tři fáze, což je pravděpodobně zavádějící.

Asi 8 km dále od Chotina po toku řeky se v okolí Kišljanského Jaru nachází další malá skupina lokalit. Nejvýznamnější je stanice Ketrosy, kde autor odkryl dvě plochy. V prvním výkopu zjistil tři středopaleolitické polohy a ve druhém pouze jednu, odpovídající spodní vrstvě výkopu 1. Ta poskytla velkou kolekci artefaktů pouze v prvním výkopu, v obou pak byly obnaženy kumulace kostí s poněkud odlišným druhovým složením. V obou naprosto dominoval mamut, na druhém místě byl v první kumulaci bizon, ve druhé kůň. Druhá kumulace, obsahující také 5 klů, je interpretována jako zbytek struktury obydlí. Kamenný inventář (výkop 1, spodní vrstva) vykazuje jistý podíl levalloiské metody (IL 21), objevují se levalloiské hroty a typická drasadla, oboustranně opracované artefakty chybějí. Klasifikováno jako typický moustérien. Dalšími stanicemi v této skupině jsou Stinka-Darabany (převážně sběry), Kišljanskij Jar – severní komplex a jižní komplex. Obě středně velké kolek-

ce pocházejí rovněž převážně ze sběrů, zčásti ze sond, avšak z poloh pod povrchem bez stratigrafického významu. Za zmínku stojí tři izolované bifasy z různých lokalit: Ketrosy, fluvialní sediment na bázi profilu s několika kostmi, Kišljanskij Jar, jižní komplex a Negin.

Níže po toku řeky leží Molodova 1, 5 a Kormaň 4, všechny zkoumané a monograficky publikované A. P. Černyšem s geologicko-stratigrafickými staťmi I. K. Ivanové, takže jsou dostatečně známé. Možno vzpomenout, že vrstva 4, nejbohatší z pěti středopaleolitických vrstev Molodovy 1, poskytl kruhovou strukturu z mamutích kostí. V Molodově 5 bylo rozlišeno šest středopaleolitických vrstev na bázi mocného profilu. Všechny industrie jsou výrazně levalloidní a dosti čepelové. Poněkud odlišné jsou asi malé inventáře vrstev 11 a 12 v Kormaní, kde se objevuje více zoubků a vrubů.

Další skupina, označená jako Moldavské Podněstří, zahrnuje lokality na Dněstru i na Reutu. V abri Vychvatincy byly zjištěny tři vrstvy s malými kolekce artefaktů, z nichž nejzajímavější je střední. Odtud pocházejí tři bifaciálně opracované microquoidní artefakty. Předpokládané stáří střední a spodní vrstvy je poslední interglaciál. Stanice Jarovo pod širým nebem poskytla středně velký inventář ze spodní části sprašovitě vrstvy se štěrkem a sutí ležící bezprostředně na štěrcích terasy. Artefakty jsou zasintrovány, z čehož je usuzováno, že nálezová vrstva představuje iluvium nějaké intenzivní denudované půdy, asi posledního interglaciálu, takže jejich stáří by bylo risské (?). To je dokládáno technicko-typologickými indexy. V technologicky (bez znaků levallois) i typologicky málo výrazné industrii spíše menších rozměrů je zajímavých pouze několik škradel, mezi nimi tři aurignacoidní.

V údolí řeky Reut se nachází Bobulešty 5, kde byla větší kolekce nasbírána na povrchu fluvialních sedimentů, pouze její malá část byla získána z povrchových hlín sondami. Vzhledem k předpokládanému risskému stáří terasy je industrie považována za interglaciální. Jedná se o větší retušované úštěpy (drasadla, zoubky, vruby aj.), zajímavý je jeden menší listovitý bifas.

V povodí Prutu jsou lokality řazeny od jihu k severu. V jeskyni Staryje Duruity byly rozlišeny dvě nálezové vrstvy (kromě jedné mladopaleolitické) se středně velkými inventáři, jejichž technologická i typologická analýza se opírá o dřívější publikace N. A. Ketraru. Ze spodní vrstvy 4 je vedle drasadla zmíněn větší počet škradel, vrubů a zoubků, vyobrazeny jsou také dva valounové sekáče. Arteficiálnost dvou kostěných „hrotů“ (obr. 88) je problematičtější. Z nadložní vrstvy 3 je inventář rozsáhlejší, má obsahovat několik typických levalloiských úštěpů, více škradel než drasadla, mnoho vrubů a zoubků, jež dominují; ojedinělý je náznak plošného opracování. Klasifikace Ketraru zní tayacien, s čímž autor v zásadě souhlasí. Stejně jako kulturní klasifikace je ale problematičtější i časové zařazení do rissu bez zřejmých podkladů. Bohatá fauna z obou vrstev je příliš indiferentní pro chronostratigrafické závěry. Mezi lovnou zvěří dominují kůň (vrstva 3) a bizon (vrstva 4), na druhém místě je sob (vrstva 3). Dostí zastoupení v obou vrstvách jsou i mamut a srstnatý nosorožec, dále jelen a megaceros. Medvěd jeskynní, nejhornější druh ve vrstvě 4 vůbec a silně zastoupený ve vrstvě 3, spolu s hyenou jeskynní a lvem jeskynním podporují spíše starowürmské stáří, stejně jako množství mladopaleolitických typů v industrii.

Stanice Mersyna leží pod širým nebem, přimyká se však ke skalním útesům. Industrie (okolo 2000 ks) byla většinou nasbírána, zčásti pochází ze sond, kde byla rozptýlena od povrchu do hloubky 80 cm. Industrie postrádá levalloiskou metodu, jádra jsou popisována jako jedno- i mnohopedstavová, diskoidní a nepravidelná, podobná oněm z vrstvy 4 v jeskyni Staryje Duruity. Nástroje na rozmanitých úštěpech (podle kreseb na obr. 92, 93), drasadla, vruby, zoubky a opět dosti škradel (včetně těch nejasných „na patce“) a několik atypických rydel. S odvoláním se na publikaci N. A. Ketraru je autorem přijata klasifikace jako „specifická varianta tayacienu odpovídající střednímu acheulénu“ (?), naznačující vyšší stáří, podobně jako ve zmíněné jeskyni.

Následuje několik jeskynních sídlišť. V Butešty se středně velkou kolekcí, v níž se projevuje aplikace levalloiské metody (IL 25), jsou zastoupena typická drasadla, vyskytuje se plošné opracování kade nástroj lze klasifikovat jako nůž typu prondnik (obr. 95: 8). Vrubů, zoubků a mladopaleolitických typů je málo a jsou atypické. Fauna obsahuje koně, soba, bizona, jelena, nosorožce, ze šelem pak jeskynního medvěda (naprosto dominujícího), hyenu a lva. Klasifikace zní na „typický moustérien levalloiské facie“ (?) s bifaciálními formami“.



V jeskyni Buzdužany 1 byly nalezeny artefakty ve více vrstvách a byly dosud pouze předběžně publikovány. Jedná se zřejmě v podstatě o nevalloiské industrie s převahou zoubků a vrubů, s téměř stejným podílem moustierských jako mladopaleolitických typů, mezi nimiž se ojediněle objevují bifaciální listovité hroty. Jsou zmiňovány pravděpodobné „dýkovité“ kostěné nástroje a jeden „skutečný“ diskovitý artefakt (obr. 102: A); je-li kresba věrná (což lze předpokládat), tak se zcela nesporně jedná o kost z obou stran ohlodanou nějakým malým hlodavcem. V celkové fauně naprosto dominuje medvěd jeskynní a hojná je hyena, z lovné zvěře pak kůň, bizon, sob, jelen, mamut. Stáří spodních nálezových vrstev 7 a 8 je podle Ketraru brörup.

Jeskyně Trinka 1 má členitou stratigrafii s postpaleolitickými, mlado- i středopaleolitickými vrstvami. Ve vrstvě 3a měly být spolu mladopaleolitické (také jeden hrot jerzmanowického typu) i archaické artefakty. Středopaleolitická je vrstva 4, v níž byly odkryty tři koncentrace kamenných artefaktů, v úhrnu středně velká kolekce. Ve fauně dominuje jeskynní medvěd, v lovné zvěři je zastoupen kůň, sob, bizon a jelenovití. V industrii se objevují levalloiské prvky, četná drasadla, zoubky, údajně dva fragmenty bifasů a jeden větší dvouhrotý list (obr. 104: 3). Je zmíněno několik kostěných nástrojů, vyobrazená část lebky soba s domnělými stopami opracování je nejspíše také ohlodaná (obr. 102: B). Časově je kladena do chladné fáze starého würmu. V jeskyni Trinka 2 se našly středopaleolitické artefakty na bázi vrstvy 4 a hlavně ve vrstvě 5. V nepříliš velkém souboru zvířecích kostí z této vrstvy dominuje opět jeskynní medvěd, loveni byli kůň, sob, bizon a saiga. Středně velká kolekce industrie z obou vrstev obsahuje typické moustierské hroty, drasadla a malý počet zoubků, mladopaleolitické typy chybějí. Klasifikováno jako „severomoldavský typický moustérien“. Další je Trinka 3 rovněž z více vrstvami, avšak zcela chudými. Mimořádné jsou pouze dva fragmenty dokonale opracovaných tenkých listovitých hrotů, distální zahrocená část a proximální část s rovnou lehce konkávní bází z původně zřejmě trojúhelníkovitého listu. I zde jsou zmiňovány opracované kosti. Fauna je obvyklá, sob, kůň, bizon, nosorožec, ze šelem medvěd jeskynní a hyena.

V následující kapitole shrnuje autor především stratigraficko-chronologické poznatky, jejichž výsledkem je časové vřazení všech pojednávaných lokalit do období počínaje rissem a konče interstadiálem hengelo. Za nejstarší považuje stratifikované Jarovo a Duruitory i nestratifikované Mersyna a Kišljanskij Jar-jih, do hengela pak řadí nejmladší vrstvy řady lokalit. Při kritickém pohledu na faktické podklady datování nutno konstatovat, že jsou zčásti velmi vágní. Jde např. (nejen u sběrů) o vztah k podložním terasám, jejichž stáří není nikdy, ani u dobře propracovaných systémů jednotlivých řek, zcela přesné a hlavně nevypovídá nic o stáří pokryvných sedimentů. Rovněž obecné tvrzení, že v západní Evropě se objevují glaciální podmínky s výskytem soba až ve würmu 2 (francouzského schématu) a že totéž je charakteristické i pro Podněstří, kde se před brörupem sob nevyskytuje, je přinejmenším zavádějící. Zdá se, že podstatnou úlohu pro chronologické zařazení hrály autorem stanovená technologicko-typologická kritéria.

V kulturní klasifikaci rozlišuje autor typický moustérien ve dvou skupinách, molodovské a severomoldavské. Industrie, jež byly dříve označovány jako zoubkovaný moustérien, shrnuje pod názvem „duruitoro-stinkovská skupina“. Za specifickou variantu považuje industrie s listovitými hroty a vysokým podílem mladopaleolitických typů, představující samostatnou vývojovou linii od rissu do prvé poloviny mladého paleolitu. Taková kontinuita, byla-li by doložena, by byla unikátní v celoevropském měřítku, je však zcela nepravděpodobná. Další úvahy o kořenech, vývoji a vzájemných vztazích kultur, vycházející z těchto základů, jsou tudíž problematické. Závěrečná subkapitola je věnována paleoekologii studovaného regionu na podkladě obecných vědomostí s přihlédnutím k získaným faktům.

Stručný závěrečný souhrn a soupis literatury ukončují tuto knihu, která je cenná tím, že seznamuje, byť místy poněkud subjektivním způsobem, s některými dosud neznámými nebo nedostatečně publikovanými lokalitami zajímavého regionu.

*K. Valoch*

**Luc Baray: Pratiques funéraires et sociétés de l'Âge du Fer dans le Bassin parisien (fin du VII<sup>e</sup> s. – troisième quart du II<sup>e</sup> s. avant J.-C.).** 56<sup>e</sup> supplément à GALLIA. CNRS Éditions Paris 2003. 454 str.

Syntéza pohřebních zvyklostí ve východní polovině pařížské kotliny je komplexní, rozsáhlé a do jisté míry pionýrské dílo. Komplexní proto, že se snaží postihnout veškeré problémy spojené s posledními věcmi člověka v době železné, a rozsáhlé pro tematickou šíři záběru, který zahrnuje oblast východní poloviny Pařížské kotliny (s regiony Ile-de-France, Champagne, Picardie, Marnská oblast, Ardenny, Pas-de-Calais ad.) a časové období od konce 7. do první poloviny 2. století př. n. l., tedy od Ha D1 do LT C2. Systematická analýza funerálních pramenů představená v této publikaci je výsledkem dlouhodobé heuristické a analytické práce autora, která započala již v první polovině 90. let. V oblastech s velmi bohatou – avšak často neprofesionální – badatelskou tradicí se podařilo shromáždit více než 1500 hrobových celků a přes 5500 artefaktů pohřební výbavy. Již při zběžném listování publikací lze konstatovat, že veškeré aspekty vypovídací schopnosti shromážděného materiálu, počínaje rozměry hrobových jam a konče kulturněantropologickými postřehy, se autor snažil důsledně postihnout. Velký objem prezentovatelných dat zde řeší připojený katalog na CD, kde jsou setříděny a prezentovány analyzované lokality, typologický přehled všech artefaktů, bibliografie a chronologické studie (seriační matice a jejich aplikace na konkrétní případy).

Cílem práce není (jak by se snad dalo očekávat) detailní typologicko-chronologická studie shromážděného materiálu, ale pokus o kulturně-sociální sondu do života keltských populací od pozdní doby halštatské do střední doby laténské. I když zde nalezneme nové obligátní rozdělení sledovaného období do deseti chronologických stupňů (s výhradním použitím počítačových seriačních metod), které je alternativou k již publikovaným periodizacím (např. *Roualet 1971; 1991; Demoule 1979*), což patří k dobrému tónu podobných publikací, a podrobně typologicky zpracované artefakty (což samo o sobě je práce více než náročná), vyznívá to v kontextu celé publikace pouze jaksi mimochodem. Autor zde totiž položil důraz na to, co u jiných publikací věnovaných analýzám pohřebišť (ať keltských, či jiných) tvoří pouze závěrečnou kapitolu. Dostupné archeologické prameny využil k interpretaci funerálních zvyklostí a jejich postihnutí na poli kulturním, ekonomickém, politickém a sociálním. I když se např. v anglosaské literatuře podobné pokusy již vyskytly (např. *Binford 1972*), ještě nikdy v takovém rozsahu nebyly aplikovány na tak bohatý a různorodý materiál. Charakteristické znaky pohřbů (architektura hrobů, výbava, zacházení s těly nebožtíků, chronologie, geografie, věk a pohlaví pohřbených) jsou analyzovány kvantitativně, ve snaze postihnout veškerou variabilitu funerálních praktik. Je nutné si uvědomit, že Barayova práce se snaží logicky interpretovat společnost na základě pohřebních zvyklostí v období kulturně-sociálních změn od období, kdy střední Evropa byla doménou pozdně halštatských knížat, přes nové sociální vrstvení a změny ve starolaténském období až k rozšíření plochých pohřebišť a vojenské expanzi na jih. Jde o úkol ambiciózní a nelehký, zvláště pak čelíme-li heterogennímu konglomerátu informací, který je nejprve nutné utřídit.

Tvrzení, že „kulturní“ a „sociální“ znaky jsou dvě rozdílné entity, autor zdůrazňuje již v úvodu knihy. Na druhou stranu si je také vědom, že položení pomyslné hranice mezi v podstatě těžko oddělitelné pojmy (v důsledku odlišného chápání světa tehdejších a současných populací a zejména proto, že zachytitelné kulturní projevy související s pohřbem nemusí jednoznačně zahrnovat sociální dimenzi) je „pouze metoda, nikoliv fakt“. Jednoznačnou definici „kulturního“ a „sociálního“ bychom proto v knize hledali marně, nicméně v každé kapitole je úvaha na dané téma spojená s konkrétní problematikou pohřebních praktik.

Bereme-li formy kultury jako produkty a nositele sociálních strategií, dostáváme se k tomu, že jejich význam spočíval v sociálních aktérech, kteří je vytvářeli. Nabízí se tím také otázka, zda existovaly různé úrovně v jedné kultuře ve vztahu k rozdílnému sociálnímu postavení jednotlivce nebo skupin (podle věku nebo pohlaví). Analytický přístup, realizovaný propojením archeologických pramenů s kulturně-sociální interpretací, je v knize realizován ve třech základních rovinách, které tvoří také tři nosné tematické okruhy publikace: *způsoby zacházení s tělem zesnulého, funerální architektura a pohřební výbava*. Autor zde sleduje celou řadu faktorů, které doplňuje etnografickými a historickými analogiemi. Dochází k jednoznačnému závěru, že kulturní a sociální sféru je možné analyticky rozdělit.

Znaky definované jako kulturní nemají zvláštní vazbu na sociální projevy a vyvíjejí se pouze podle chronologických a geografických kritérií. Na druhou stranu atributy příslušející sociální sféře jsou projevem individuální identity, zejména co se týče věku a pohlaví pohřbených. Jediný projev sociální hierarchie mezi společenskými třídami se na pohřebištích projevuje pouze ve vztahu elita – obyčejný člověk (tato daleko početnější složka populace je v rámci vertikální hierarchie na pohřebištích již nedělitelná). Kulturní sféra ukazuje na kolektivní identitu skupiny (rodiny, kmene, klanu, regionu...), stylistickou homogenitu, definovanou určitým počtem kulturních norem, které se mění v čase a prostoru. Intencionalita projevů ústí v opakování jevů, které posléze tvoří normy. Během přijetí a rozvíjení těchto znaků skupiny přejala také určité kulturní specifikum, jež je archeologicky rozpoznatelné.

V první části knihy se autor věnuje aspektům spojeným s posledními věcmi člověka ve fázi ukládání do hrobu. Sleduje je zejména z hlediska demografické struktury pohřebišť, prostorů smrti (jeskyně, domy mrtvých apod.) a vnímání smrti jako takové. V zastoupení jednotlivých věkových skupin nebo různě uložených jedinců na pohřebištích sleduje otázku tzv. dobré nebo špatné smrti (která znamená buď blaho, nebo nebezpečí pro komunitu) a jejího vlivu na způsob pohřbení. Konkrétně se tato problematika dotýká dětí a přítomnosti (resp. nepřítomnosti) jejich ostatků na pohřebištích. Naopak dětské pozůstatky nalézané na sídlišťích nebo ve svatyních autor interpretuje jako první znak sociálních nerovností. Spadá sem také otázka lidských pozůstatků ve svatyních (např. obětování poraženého protivníka) a na sídlišťích. Nejzastoupenějším způsobem pohřbívání je inhumace, postupem doby stále více doplňována kremací, která dominuje na přechodu k pozdní době laténské. Hegemonie jedné praktiky v regionu svědčí o dlouhodobé a prakticky neměnné koncepci pohřbívání, ideologii dominantního náboženství nevázaného na sociální status pohřbených. Dvě paralelní praktiky mají pak ukazovat na hierarchizovanou společnost. Je zde rozebírán také stav lidských pozůstatků v zemi, tafonomické procesy a otázka tzv. kultu hlav, k níž se však autor jednoznačně nevyjadřuje. Zajímavé je sledování orientace skeletů (na rozdíl od našeho prostředí ukládaných nejčastěji v ose SZ-JV), které vykazují určité regionální a geografické modifikace (např. hroby podél vodního toku). Pokud však součást hrobu tvoří dominantní nadzemní struktura (např. mohyla nebo ohrazení), hroby v jejím kontextu se orientují v jejím rámci. Konečná interpretace orientace skeletů se váže na sluneční cyklus a hlavní osu sever-jih, tedy na axialitu prostoru, podobně jako u Etrusků. Již v této kapitole se projevuje avizovaná bipartita mezi severem a jihem studované oblasti, kdy v severní části se na plochých pohřebištích objevuje více kremace, jih se oproti tomu vyznačuje bohatším výskytem mohyl a ohrazení kolem hrobů. V popsáných jevech není pozorovatelná vertikální hierarchie společnosti, spíše jemnější sociální projevy v rámci jedné komunity.

Druhý velký celek v publikaci tvoří shrnutí a analýza zachytitelných stop funerální architektury, kterou na daném území reprezentují zejména mohylové násypy, ohrazení kolem jednoho nebo skupiny hrobů, nadzemní kúlové stavby, ale také hrobové jámy samotné. Autor zde odkrývá tzv. doménu skrytého, tedy toho, co je pod zemí, a doménu viditelného, což je označení hrobu na povrchu. Zde by se měla nejvíce projevovat manifestace soudržnosti kulturní skupiny vůči ostatním, a tím ukazovat na sociální vztahy mezi jednotlivými komunitami. Pokud odhlédneme od pozdně halštatských knížecích mohyl, ve funerální architektuře se neprojevují ani tak individuální znaky, ale právě výše zmiňované normy, společné pro pohřbívající komunitu. Základní části architektury se skládají z neměnných znaků, specifických pro daný region. Funkční aspekty spočívají v uložení mrtvého, ekonomické a sociální ukazují na hierarchické vztahy v rámci skupiny, vyjadřují status pohřbeného, a nakonec řešené symbolické aspekty hledají potencionální respekt dané normy, společnou identitu skupiny a udržení kolektivní paměti ve vztahu k pohřbenému, což je projev spojovaný zejména s aristokracií (externí aspekty hrobů odrážejí sociální postavení elity). Funerální architektura tedy představuje polyfunkční systém na křížovatec čtyř aspektů: funkčního, technického, sociálního a symbolického.

Do domény skrytého patří vše, co se týká hrobové jámy, tedy její tvar, orientace, způsob provedení (zde autor originálně řeší otázku vynaložené investice a energie na její zbudování), vnitřní zařízení a geografické a chronologické zastoupení jednotlivých typů, které je nakonec jediným teoretickým vyústěním v této kapitole. Zajímavý je postřeh, že zatímco výplně hrobových jam v severní části Pařížské kotliny tvoří tmavá hlína, v jižní jsou to splavené kulturní vrstvy a podloží (čímž se

nabízí otázka, zda hrob nebyl ponechán nějakou dobu otevřen, jak se např. domnívá na základě pozorování hrobových jam z Tišic *J. Turek (1997)*. Definovaných sedm hlavních typů hrobových jam s vnitřním zařízením (kamenné závaly, rakve, stupňovité zahloubení, jamky na obětiny) logicky ústí v tvrzení, že v jednom regionu koexistovaly různé architektonické modely. Studie variability vlastností vyplývá z poměrně nezávislého vztahu mezi velikostí hrobové jámy a pohřební výbavou. Zjištěné rozdíly oproti tomu silně korelují s věkem a pohlavím zemřelých.

Doména viditelného začíná analýzou mohylových naspů, vyskytujících se zejména v jižní oblasti. Pro jejich konstrukci bylo určující zejména přírodní prostředí a lokální tradice, zdůrazňující aspekt monumentalit už od pozdní doby bronzové. Poměrně časté je i přidávání keltských pohřbů druhotně do pozdně bronzových mohyl (v našem prostředí jsou známy takové hroby pouze z Borotic */Stuchlík 1990/* a Palárikova */Paulík – Zachar 1975/*) a opakované využívání mohylových naspů vytvořených v průběhu doby železné. Monumentální hledisko se váže především na pohřby aristokracie, které znovu zobecněly ve Francii v mladší době halštatské. Jejich výbava vypovídá o zintenzivnění dálkového obchodu a atomizaci kulturních skupin. Průnik mohyl znamená kulturní rozdělení severní a jižní oblasti, které přetrvalo po celé protohistorické období. V době akumulace bohatství a moci v jv. Německu stála Pařížská kotlina poněkud stranou. Pro 5.–4. století je sledovatelný všeobecný odstup od takové formy pohřbívání, který souvisí pravděpodobně s pauperizací a zmnožením elitní vrstvy, na což ukazuje mj. i nový typ pohřební architektury, objevující se ve stejné oblasti od 3. století. Jsou to nadzemní kúlové stavby, které se geograficky posunuly více na sever, společně s přesunem ekonomických center elity do Picardie a Arden. Stavby na kúlech přejala roli mohyl, vyskytují se v kontextu bohatších hrobů, což se týká také nastupující kremace. Druhou velkou skupinou, která se projevuje také více v jižní polovině, jsou pravoúhlá nebo kruhová ohrazení vyznačující ploché hroby. Existenci dvou nebo více způsobů pohřbívání autor nevysvětluje sociální diferenciací skupiny (nebo odlišným přírodním prostředím nebo chronologickým odstupem), nýbrž naopak silnější soudržností komunity na určitém stupni historického vývoje, pravděpodobně v době vnější krize. Na pomoc přivolané etnografické paralely ukazují, že v době rozkolu a všeobecného ohrožení je pozorovatelná daleko větší ostantativní manifestace jednoty skupiny (klanu, rodiny) vůči okolí. Každá jednotka má potom tendenci vyjadřovat se určitými vnějšími znaky. Jak píše citovaný *A. Coudart (1994)*, „kulturní identita je obecně stabilní a jedinečnost individuálních znaků (vyjma aristokracie) dominuje pouze v dobách sociální krize, když znaky kolektivní identifikace kolísají“.

Třetí část knihy tvoří analýza pohřební výbavy, rozdělená do dvou hlavních subkapitol – chronologické a geografické aspekty a rozmístění a organizace jednotlivých kategorií mobiliáře v hrobech. Kvantitativní zastoupení jednotlivých typů pohřební výbavy svědčí o existenci kulturních skupin, chronologické rozdíly v zastoupení a druhů zbraní pak odrážejí nejspíše historické události. Obecně sledovatelným trendem je ubývání šperků a zbraní, týkající se jak inhumací, tak kremací, a přibývání nálezů keramických nádob a zvířecích kostí nebo potravinových milodarů, které jsou častěji zastoupeny na jihu. Rozdíl mezi značným množstvím šperků oproti málo zastoupeným zbraním v pozdně halštatském období autor vysvětluje dominancí prestižní ženské sféry (prezentované např. hrobem kněžny z Vix). V dalších obdobích (LT A) rostoucí výskyt keramických milodarů svědčí o významu kulturní sféry a více zbraní současně se změnou funerální architektury naopak o vzrůstajícím počtu členů elity. Projevují se známky recentralizace ideologických hodnot kolem postavy náčelníka (početnější hroby se zbraněmi). Ve 4. století se situace opět mění, ubývající zbraně a opětný nárůst předmětů souvisejících s oděvem odrážejí vnitřní převraty v laténské společnosti. Migracemi zastavený proces staré hierarchizace se podobá počáteční fázi sledovaného období. Ve 3. století nastupuje největší diverzita sledovatelná na pohřebištích, každá etapa má svůj vlastní vývoj. Konečný nezdar vojenských výprav na jih a odliv populace usídlené přechodně v Cisalpině znamená neodvratný vývoj kulturních, ideologických a sociálních hodnot v kontaktu s jižním světem.

Poslední kapitoly se zabývají věkem a pohlavím zemřelých jako určujícími faktory při studiu pohřební výbavy. Závěry spočívají ve dvou hlavních axiomech: 1. není to počet předmětů v hrobě, který určuje postavení vlastníka, ale jejich kategorie a charakter; 2. exotické předměty jsou znakem bohatství pohřbeného a také dokladem vztahů na delší vzdálenosti. Na příkladech zastoupení před-

měťů ze zlata v hrobech autor konstatuje jakousi demokratizaci této složky na počátku starší doby laténské, kdy se měla sociální pyramida zvětšit a příslušníci nižší elity mají být obecně lépe dotovány prestižními předměty než sociální špičky ve starším období. Ve 3. a 2. století se potom bojovníká ideologie neomezuje pouze na aristokracii, jež se začleňuje do stejného pohřebního modelu jako ostatní populace, což indikuje vzrůstající regionální jednotu. Rozvíjejí se rodinná společenství, menší skupiny bohatěji vybavených hrobů se objevují u venkovských dvorců (tzv. *ferme indigène*; srov. Lambot 1993). V závěru této části stojí generalizované tvrzení, že pohřební výbava je zvláště citlivá na kulturní změny, čímž tvoří privilegované médium identifikačních a sociálních fenoménů halštatských a laténských populací.

Vrcholem celé práce je nakonec shrnutí jednotlivých závěrů do celkové interpretace pohřebních zvyklostí a společnosti v době železné. V kapitole, která hledá znaky identity a sociálních norem, stojí na počátku idea, že společnosti vyjadřovaly své kolektivní vymezení pomocí určitých znaků. Jejich variabilita proto logicky ústí do rozpoznání kulturních skupin v Pařížské kotlině, kde neexistoval jediný funerální model. Rozdíly jsou nejvíce patrné mezi severní a jižní oblastí sledovaného území. Znaky mají chronologicky a geograficky klasické schéma: objevení – rychlý rozvoj – regrese – vymizení. Všechny složky vyvíjející se a mizící v čase jsou tedy znaky kulturní identity. Například ve funerální architektuře přetrvává funkční hledisko, ale mění se forma (od mohyl k nadzemním konstrukcím). Proces sociální diferenciací je pozorovatelný po celé studované období, styl ukazuje na kulturní identitu a záleží na vnitřní determinaci každé skupiny. Jednotlivci si pak vybírá mezi znaky známými komunitě. Protohistorické komunity v Pařížské kotlině jsou společenské jednotky, organizované podle horizontálního hierarchického modelu (až zde se v knize mimochodem dozvídáme, co to vlastně horizontální hierarchický model je: hierarchické vztahy mezi jednotlivými příslušníky ve stejné komunitě, organizované hlavně podle věku a pohlaví a snad i zásluh a schopností). Ekonomický aspekt upřednostňuje komplexitu vztahů mezi jednotlivými skupinami. Těmi jsou základní jednotky – rodiny/klany. Konkurenční boje se tedy neodehrávají na poli jednotlivců, ale mezi celými skupinami, které soupeří o politickou a ekonomickou kontrolu nad svou komunitou. Z jednoho období do druhého je v rámci jednoho pohřebiště možné sledovat určité projevy bohatství, jež však není zastoupeno rovnoměrně. Existence nepočtených dětských hrobů s bohatou výbavou dovoluje usuzovat na určitou roli dědičného postavení. Role a funkce členů každé rodiny spočívaly v pohlaví a věku, na společné úrovni tedy neexistovaly projevy vertikální hierarchie. Viditelné rozdíly existovaly pouze ve vztahu aristokracie – obyčejný člověk.

Na konci studie se autor pouští do rozsáhlých historických interpretací analyzovaných jevů a zaznačuje vývoj v Pařížské kotlině do širšího evropského kontextu. Vývoj v této oblasti považuje spíše za endogenní a vnější vlivy na kulturní a sociální projevy pohřbívacích komunit relativizuje. Zatímco běžné hroby podléhají regionálnímu zvyklostem a spojují se v trilogii kolektivní identity, homogeneity a respektu k normám, pohřby aristokracie přijaly všeobecné a transregionální způsoby, založené na referenčním systému směřujícím k monumentální architektuře, bohaté výbavě a zvláštnímu zacházení s ostatky.

Celým svým záberem a obsáhlostí by kniha mohla v podstatě tvořit jakýsi vzor pro analytické zpracování pohřebišt v jakémkoliv období. Ačkoliv rozsáhle formulované hypotézy působí na čtenáře někdy poněkud zmateně (značná provázanost výše jmenovaných aspektů vede k opakovaným závěrům), je evidentní, že zde stojíme před novou dimenzí analýz funerálních praktik, neomezenou jen na období doby železné.

Alžběta Danielisová

#### Literatura

- Binford, L. R. 1972: Mortuary practices: their study and their potential. In: J. A. Brown ed., *Approaches to the social dimensions of mortuary practices*, *American Antiquity* 36, 1971, 6–29.
- Coudart, A. 1994: Maisons néolithiques, maisons de Nouvelle-Guinée. L'ethnologie comparée du choix social et technique. In: B. Latour – P. Lemmonier eds., *De la préhistoire aux missiles balistiques. L'intelligence sociale des techniques*, Paris, 229–252.

- Demoule, J. P. 1979:* Les Nécropoles de l'Âge du Fer dans le Nord de la France. Thèse de l'Université de Sarrebrück. Sarrebrück.
- Lambot, B. 1993:* Habitats, nécropoles et organisation du territoire à La Tène finale en Champagne septentrionale. In: Monde de morts, monde des vivants en Gaule rurale (I<sup>er</sup> s. avant J.-C. – V<sup>e</sup> s. après J.-C.). Actes du colloque Archea/Ager (Conséil régional), Orléans, 7–9 février 1992. Suppl. 6 à la Revue Archéologique du Centre de la France, Paris, 121–151.
- Paulík, J. – Zachar, L. 1975:* Kultový objekt a laténské hroby v Palárikove, Slovenská archeológia 23, 283–322.
- Roualet, P. 1991:* La période de La Tène ancienne IIa en Champagne. In: Actes di IX<sup>e</sup> Congrès international d'études celtiques, Paris (8–12 juillet 1991), Études Celtiques XXVIII, 375–399.
- Stuchlík, J. 1990:* Die bisherigen Ergebnisse der Erforschung des Hügelgräberfelders in Borotice (Zum Stand der Entdeckungen bis 1987), Archeologické rozhledy 42, 159–169.
- Turek, J. 1997:* Laténské pohřebiště v Tišicích (okres Mělník). Předběžná zpráva o výzkumu v roce 1996, Archeologie ve středních Čechách 1, 237–249.

**Zdeněk Fišera: Skalní hrady zemí Koruny české.** Nakladatelství Libri Praha 2004. ISBN 80-7277-242-2. 328 str. s 145 čb. fotogr., 26 kresbami, 107 plány, 18 hmotovými rekonstrukcemi.

Do rukou se nám dostala další z řady encyklopedií agilního nakladatelství Libri. Autor recenzované publikace, ač není historik, archivář či archeolog, má již na svém kontě jednu publikaci encyklopedického charakteru (Hrady a tvrze na Mladoboleslavsku. Mladá Boleslav 2002) a celou řadu článků.

Za pozornost primárně stojí geografické vymezení tématu. Jak napovídá již sám název, v textu jsme totiž seznamováni i s některými hrady nacházejícími se dnes již za hranicemi našeho státu. Po úvodním seznámení čtenáře se záměrem knihy následuje několik obecných kapitol vztahujících se již k hlavnímu tématu. V první z nich (str. 9–12) je autor nucen vypořádat se s pojmem skalního hradu. Jak známo, pojem hrad (tedy i skalní hrad) je nejen v naší odborné literatuře užíván v různých souvislostech a s různým významem. Existuje mnoho definic, avšak žádná zatím neobsáhla plnou šíři daného termínu. Autor se proto rozhodl pro rozlišení a užívání tří pracovních kategorií: a) hrady skalní, b) hrady se skalním blokem či bloky, c) sporné lokality.

Následující kapitola „K historii skalních hradů“ (13–14) přináší stručný přehled výskytu skalních hradů v čase. Autor zde mj. uvádí, že k nejstarším hradům tohoto druhu náleží Chlum-Kozlov a Rotštejn. Toto tvrzení se však zdá, vzhledem k nejisté a pozdní výpovědi písemných pramenů (u Chlumu-Kozlova) a rámcové dataci sběrových nálezů keramiky, jako nedostatečně podložené. Revize archeologických nálezů z výzkumů i sběrů z Rotštejna vypovídá o absenci keramiky typické pro 2. polovinu 13. století v širším regionu Turnovska. Rotštejn byl založen nejspíše až na samém konci 13. století (srov. rozporuplné tvrzení na str. 184 o založení hradu krátce po polovině 13. století, přičemž datace archeologických nálezů je uváděna jako konec 13. století; obdobná situace se vyskytuje i u Valdštejna /str. 260/; autor neuvádí podklady pro svá tvrzení). Další kapitola „Skalní relikty“ (15–18) seznamuje stručně a přehledně se základními pojmy (např. cisterna, obilnice, podvalí, draže ad.), které jsou v dalším textu hojně užívány. Některé relikty jsou pro názornost vyobrazeny na kresbách či fotografiích. Dvě následné kapitoly („Stavební dělení skalních hradů a hradů se skalními bloky“ /19–22/ a „Stavební podoba skalních hradů a hradů se skalními bloky“ /23–30/) se zabývají dělením hradů podle charakteru staveniště, podrobně je rozvedena stavební podoba jednotlivých částí dispozic (např. vstup, dolní hrad, horní hrad). Text je opět (stejně jako v celé knize) doprovázen dokumentačně hodnotnými fotografiemi. Krátká kapitola „Jeskyňní hrady“ (31–32) shrnuje problematiku z pohledu širšího středoevropského kontextu (k tomu srov. *Fišera 2000*, 57–64). Kapitola „Hrady jednoznačně nezařaditelné ke skalním hradům“ (33–34) má za úkol upozornit čtenáře na více než tři desítky lokalit, které by byly v obsahu knihy hledány marně. Přínosné srovnání hradů na našem území zejména s oblastí francouzsko-německého pomezí poskytuje kapitola „Skalní hrady v zahraničí“ (35–38). I zde z textu jasně vyplývá, že autor je zahraniční problematiky velmi znalý a že zmiňované lokality osobně navštívil.

Jádrem knihy je abecední soupis 109 skalních hradů (39–301). Každé heslo je rámcově strukturováno, a sice tak, že za názvem následuje lokalizace, dále výpověď písemných a archeologických pramenů, stavební podoba a dispozice, závěrem pak krátké hodnocení či komentář a odkazy na nejdůležitější literaturu. K většině hesel náleží i kvalitní a v praxi využitelný plánek. Například u hradu Vranov-Pantheon (283–284) je autor snad vůbec prvním, kdo se pokusil o celkový terénní plán této rozsáhlé lokality. Atraktivnost knihy zvyšuje i řada pokusů o hmotové rekonstrukce. Některé, zvláště ty z dílny samotného Z. Fišery, se však jeví při kritickém pohledu jako přinejmenším odvážné (např. Drábovna nad Jizerou /str. 54/ či Kavčiny /str. 119/).

Lepší orientaci při hledání jednotlivých lokalit umožňuje rejstřík míst (324–328) a mapová příloha (320–323), na které je však často zřetelně vidět vlepování názvů a čísel a následné kopírování. Kvalitu knihy zvyšuje i soupis zkratk, literatury a pramenů (306–318). Laickému čtenáři je ku pomoci i několikastránkový slovníček, zasvěcující jej do tajů kastellologické terminologie (302–305).

Na tomto místě by bylo vhodné formou poznámek reagovat na obsah encyklopedických hesel vztahujících se k několika vybraným lokalitám. **Čertova ruka** (str. 48) – autor zde uvažuje o funkci kolonizačního provizoria některého člena rodu Valdštejnů. Je to úvaha pravděpodobná, ne však jediná. Lokalita, vzhledem ke své poloze, nemusela nutně plnit funkci šlechtického sídla, ale spíše mohla být opevněným strážním bodem na jedné z cest vedoucích k blízkému hradu Valdštejnu. **Hynšta** (97–98) – autor uvádí, že jádrem celého hradu je pískovcový blok s tesanou světničkou. Dle Fišery nebyla větší rozloha zatím bezpečně prokázána. Ve světle nových poznatků P. Jenče a V. Peši se situace jeví odlišně. Jako nelogická a nepravděpodobná vyhlíží možnost v literatuře uváděného rozsahu hradu, jelikož by byl skalní blok v nevhodné strategické poloze vůči okolí. Terénní prospekce potvrdila oprávněnost těchto poznatků, a proto lze předpokládat, že na severní straně náležely k celku tři skalní plošiny. Dle movitých nálezů a hlavně vzhledem k dominantní pozici je možné právě zde hledat jádro. Na východě je předhradí odděleno od zbytku ostrožny valem a dvěma příkopy. Podle naznačené terénní interpretace je rozsah lokality ca 1,5 ha (!). Rázem se z něj stává jeden z nejrozsáhlejších skalních hradů. Vzhledem k odlehlosti a k nízké viditelnosti nelze hovořit o šlechtickém sídle, ani o strážním opevnění. Podle hypotézy P. Jenče a V. Peši se jedná o refugium, které bylo vybudováno ve 13. století z popudu cisterciáků z Kláštera Hradiště nad Jizerou. Otázka funkčního využití v pozdějším období není dosud vyřešena. **Chlum-Kozlov** (99) – možného zakladatele hradu hledá autor mezi členy rodu Markvarticů a nevyklučuje ani jistého Voka ze Všeně. Z. Fišera zde má nejspíše na mysli šlechtice, kterého J. V. Šimák (1909, 205) nazývá Vikartem ze Všeně. V písemných pramenech je však k roku 1318 uváděn jako Vikart z Polné (Wykardus de Polna; *RTI*, č. 203, s. 56). **Königstein** (129) – u této lokality autor dokonce uvažuje, zda se zde nenacházel Vogastisburg. Žádné bližší indicie však neuvádí. **Křineč** (133–134) – u tohoto hesla je patrné, že autor vzhledem k uzávěrce textu neměl k dispozici předběžnou zprávu o komplexním povrchovém průzkumu a archeologickém výzkumu tohoto hradu, v níž jsou uvedeny zásadní informace a podrobný celkový plán (Jenč – Peša 2004, 22–23). Archeologický výzkum, který proběhl v roce 2003, přinesl mimo jiné nemalé množství datovacího keramického materiálu, dle něž lze klást existenci hradu do rozmezí 2. pol. 13. až 15. století. Dokonce byly odebrány a vyhodnoceny vzorky dřev pro radiokarbonovou analýzu (výsledky: 1. vzorek: 1113–1307 n. l. (740+/-97, po dendrochronologické korekci); 2. vzorek: 1097–1363 n. l. (720+/-133, po dendrochronologické korekci). Hrad byl vystavěn na území mnichovohradištských cisterciáků, z čehož snad lze usuzovat na nějaké mocenské vazby. **Stará Hrada** (220–221) – je zde uvedeno, že na skalních blocích, které ukončují dvěma příkopy přepaženou ostrožnu, se nachází tesané podvalí. Při rekognoskaci lokality jsem však žádné jisté antropogenní zásahy do skalních bloků neregistroval. Při existenci čtyř stěpů datovaných do 16.–17. století a absenci písemných zpráv se jeví tvrzení autora o nepochybném středověkém stáří lokality jako velmi smělé. **Staré Hradý u Příhráz** (225–228) – autor uvádí, že od náhorní plošiny na západní straně bylo předhradí odděleno prvním do skály tesaným příkopem. Na tomto úseku, mezi prvním a druhým příkopem, nejsou prý patrné stopy stavební činnosti. Toto tvrzení však bylo terénní rekognoskací autora recenze v roce 2003 vyvráceno. Na temeni obtížně přístupných skalních bloků se nachází několik tesaných trámových kapes, dokládajících zdejší dřevěnou zástavbu. Celá dis-

pozice se tedy rozpadá na dvě části. Dle mého názoru souvisí Staré Hradý nejspíše se strážním systémem 13. století, střežícím klášterní dominium. Stejně jako na jiných lokalitách (Drábské svět-ničky, Klamorna) v rámci masivu Mužského byly i zde v keramice zachyceny signifikantní hori-zonty 13. a 15. století.

I přes několik výše uvedených poznámek se domnívám, že recenzovaná publikace je velmi zda-řilá a rozhodně se nejedná jen o „vytažení a okomentování“ několika hradů určitého druhu z již exi-stujících kompendií. Autorovi se vlastní terénní činností podařilo identifikovat i několik nových lo-kalit (např. tzv. Klokočský hrádek, 125–127) a zasadit je do širšího kontextu. I srovnání situace naší se zahraniční je velmi přínosné.

*Martin Nechvíle, FF UK*

#### Prameny a literatura

*Fišera, Z. 2000:* Jeskynní hrady ve střední části Evropy, Průzkumy památek VII/2, 57–64.

*Jenč, P. – Peša, V. 2004:* Křineč – archeologické objevování neznámého hradu, Zpravodaj města Mnichova Hradiště č. 1/04, 22–23.

*RT:* Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno 1541 igne consumptarum I. Pozůstatky desk zem-ských 1541 pohořelých I. Ed. J. Emler, Praha 1870.

*Šimák, J. V. 1909:* Soupis památek historických a uměleckých politického okresu turnovského. Praha.

**Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasfor-schung. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, 2003.** Vyd. Österreichische Gesell-schaft für Mittelalterarchäologie Wien. Red. S. Fel-genhauer-Schmiedt – A. Eibner – H. Knittler. 274 str.

Svazek je věnován příspěvkům z konference stejného názvu, která se konala v Thayı an der Thaya v rakouském Waldviertelu 31. 5. – 2. 6. 2002. Obdob-ně jako předchozí konferenční ročníky Mitteilungen byl i tento monotematicky zaměřen; soustředil se především na střední Evropu (kromě Rakouska a Německa bylo zastoupeno i Slovensko, Slovinsko, Maďarsko, Polsko). S pomocí publikace lze získat přehled o bádání ve většině těchto zemí, snad s vý-jimkou Polska, jehož jediný zástupce se na konfe-renci věnoval pouze sklářství slezskému.

*B. Pfäffgen:* Glasherstellung spätrömischer und frühmittelalterlicher Zeit im Rheinland und dessen Nachbargebieten, 9–28. Syntetický pohled na porýnské sklářství v době římské a raném středově-ku. Pozdně antická epocha zahrnuje nejen výrobní centra ve velkých centrech (Kolín n. R., Špýr aj.), ale i menší střediska u vojenských opěrných bodů (Bonn). Známa je i souběžná výroba v několika pra-vobřežních germánských sídlištích (Hildenhausen-Oetinghausen). Zatím nejasnou situaci výroby v me-rovejském období pomáhají zčásti řešit nové nálezy sklářských hutí v porýnském hnědouhelném revíru, a to u Hasselweilera (5./6. stol.), kde analýzy proká-

zaly kontinuitu starší technologie. Zatím známe tři další srovnatelná naleziště, z nichž ve dvou (v seve-rofrancouzském Macquenoise a v Kolíně n. R.) byly odkryty i sklářské pece. Početněji jsou zastoupeny doklady produkce skla v karolinském období, kdy kromě tradičních center sílí význam přímořských obchodních útvarů (zatím se indicie sklářské výroby objevily v Haithabu a Dorestadu). Nové nálezy na-značují, že dosavadní periodizaci činnosti skláren na epochy dílen městských (antika, raný středověk) a lesních (vrcholný a pozdní středověk v západoev-ropském periodizačním schématu) nebudou platit zcela výlučně, neboť oetinghausenská sklárna nese již znaky výroby „lesní“.

*I. Krueger:* Emailbemalete Gläser des 13./14. Jahrhunderts, 29–36. Souhrnný pohled na importy syrského emailového skla v Evropě. Nejvíce nale-zišť známe z Německa (1003!), z českých zemí tře-ba k uvedeným nálezům přiřadit i již delší dobu známý nález z Brna – Mečové ulice.

*A. Kottmann:* Die Glashütte Glaswassen. Mit-telalterliche Glastechnologie im Schönbusch, 37–46. Vyhodnocení výzkumu sklářské hutě z poslední třé-tiny 15. století.

*K. Gyürky:* Glasimport und Glasherstellung im mittelalterlichen Ungarn, 47–53. Stručný přehled uherského sklářství; zaujme nedoložená hypotéza o domácí výrobě již ve 13. století.

*E. Mestek:* Research of medieval glass vessels and glasshouses in Hungary, 55–74. Zpracování



nálezů skla z Visegrádu. V okolí a také v regionu Nógrádu doložena výroba skla od 2. pol. 14., resp. 13. století.

*M. Kos – Ž. Šmit:* Ljubljana Glassworks: The report on archaeometrical research, 75–80. Příspěvek referuje o výsledcích dvou projektů technologických analýz souboru skla z 16. a 17. stol. z Lublaně a Celje.

*I. Lazar:* Medieval Glass in Slovenia. Some principal forms, 81–89. Přehled forem dutého skla od pol. 14. do pol. 17. stol. ve Slovinsku, zejména z výzkumů v Celje, Lublani a několika dalších lokalitách. Zatím chybí přímé doklady domácí výroby, která se poprvé zmiňuje v souvislosti s klášterem v Žiči, založeném kolem r. 1160, lépe je však prokázána výroba v Lublani (od 16. stol.).

*J. Hoško:* Mittelalterliche und neuzeitliche Glasfunde aus der Slowakei. Stand der Forschung, 91–106. Přehled vývoje užívání a výroby dutého skla ve středověku a raném novověku. Po velkomoravské epizodě je domácí produkce písemně zmíněna až r. 1347 (Nová Baňa), masový rozvoj výroby lze klást až do 16. století. Obdobně jako v českých zemích se sklo až do 2. pol. 14. stol. považuje za importy, a to zejména z benátské oblasti. Posléze nastupuje v silící míře domácí výroba. Z českých dovozů se vydvihuje číše českého typu.

*E. Černá:* Das Fundgut einer mittelalterlichen Glashütte in Nord-Böhmen, 107–118. Výsledky výzkumu sklářské hutě u obce Doubice v Děčínské vrchovině, produkující na konci 14. až do pol. 15. stol. duté i okenní sklo.

*O. Drahotová – J. Žegklitzová-Veselá:* Die Typen der Renaissancekelchgläser (Weingläser) in venezianischer Art aus böhmischen und mährischen Fundorten, 119–126. S rozšířením domácích adaptací benátských pohárů s kalichovitou kupou lze počítat zejména v posledních desetiletích 16. a v první čtvrtině 17. století. Přímá činnost italských sklářů v českých zemích je dle autorek nepravděpodobná.

*H. Sedláčková:* Typologie des Glases aus dem 13. und 14. Jahrhundert aus Brünn, Mähren, 127–138. Komplexní vývojová typologie brněnského skla z období ca 1240–1400. Ve srovnání s Čechami zde lze v období pokročilé 2. pol. 13. až 2. pol. 15. stol. počítat se silným podílem italského skla.

*J. Biszkont:* Spätmittelalterliche Glasgefäße aus Schlesien, 139–156. Přehled a typologie nálezu 2. pol. 13. až 15. stol. ze Slezska. Převažují importy z německých zemí, podařilo se ale vyčlenit jednu skupinu pohárů původem ze slezských hutí.

*H. Knittler:* Frühneuzeitliche Betriebsabrechnungen niederösterreichischer Glashütten: Reichenau – Gföhlerwald – Schwarza, 157–164. Zpraco-

vání účetnictví z r. 1610 z jedné z nejlépe prameny vybavené novověké sklárny v rakouském Waldviertelu, odkud je známo přes 40 hutí té doby. Srovnání s obdobnými prameny ze dvou dalších výroben v regionu.

*K. Tarcsay:* Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung in Ostösterreich, 165–178. Nejstarší rakouské středověké sklo lze klást do přelomu 12./13. stol., horní časovou hranici příspěvku představuje 18. století. V 13. a 14. stol. doloženy vztahy k jihozápadnímu Německu a k Itálii.

*Ch. Schwanzar:* Zwei Glashüttengrabungen der Oberösterreichischen Landesmuseum, 179–187. Odkryt dvou skláren, z nichž Bad Leonfelden z počátku 14. stol. představuje nejstarší dosud zkoumanou huť v Rakousku. Druhá, na Bauernbergu u Liebenau, náleží období 2. pol. 17. a počátku 19. století.

*H. Stadler:* Hohl- und Flachglasfunde aus mittelalterlichen Burgengrabungen in Tirol und Oberkärnten, 189–210. Vyhodnocení nálezů výrobků ze skla z 22 hradů z Tyrol, Horních Korutan a Vorarlbergu. Nejstarší nálezy lze klást do 13./14. století. Tyrolská produkce není prokázána před třetinou 16. stol. (huť v Hallu, 1534).

*K. H. Wedepohl:* Die chemische Charakterisierung mittelalterlicher Gläser und der Handel mit ihren Rohstoffen, 211–218. Rozlišeny tři technologické skupiny z hlediska složení suroviny, prokázána kontinuita římského sodnovápenatého skla v raném středověku. V karolinském období se objevilo sklo draselnovápenaté s užitím dřevěného popela, vyžadující vyšší tavicí teplotu. Ve vrcholném středověku se ve zvýšené míře užívalo bukové dřevo, a to i na výrobu chrámových okenních skel. Vysoká spotřeba skla od 13. stol. vedla ke zlepšení teplotních podmínek zpracování zvýšením přísunu vzduchu (Spessart kolem 1300).

*K. Möller – H. Stege:* Untersuchungen spätmittelalterlicher und frühneuzeitlicher Gläser aus Ungarn durch energiedispersive Mikro-Röntgenfluoreszenzanalyse, 219–233. Výsledky analýz ze tří maďarských lokalit 14.–16. století. Pro 13.–14. stol. prokázáno sodné sklo, asi jde o benátský import. Na přelomu 15. a 16. stol. začíná rozmach výroby skla draselného, doloženého ovšem již ve 14. století.

*P. Steppuhn:* Das zweite Internationale Symposium zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Glashütten Europas in Oberems/Glashütten (Taunus) im Mai 2002 – ein Rückblick, 235–238. Zpráva o velkém mezinárodním sympoziu o sklářské výrobě s výčtem a anotacemi referátů.

*J. Asdonk:* Mittelalterliche Glashütten in Oberösterreich, Niederösterreich und der Steiermark.

Eine Zusammenstellung, 129–254. Soupis skláren doplněný mapkou.

*B. Scholkmann:* „Auf gläsernen Spuren“. Fragestellungen, Aspekte und Ergebnisse einer interdisziplinären Annäherung an die archäologische Erforschung mittelalterlicher Glases. Schlussbetrachtung, 255–260. Přehledné vyčlenění problémových okruhů sklářského bádání. Z nedostatečně poznávaných oblastí je mj. vyzdvížena otázka rozsahu výroby raně středověkého skla ve střední Evropě, dále je zdůrazněn význam chemických analýz. Otevřené stále zůstávají problémy výrobně-distribučních okruhů, zcela nedostatečně je známo druhotné zpracování sklářské masy ve specializovaných dílnách např. ve městech. Zde lze doplnit postesk nad nedostatečnou znalostí benátských výrobních center zejména ve vrcholném středověku. Referát pojednávající o severoitalském sklářství by mohl naše poznání výrazně posunout. Stále zůstává poněkud stranou sociální výpověď nálezů skla, o které se sice často mluví, avšak pramálo se skutečně řeší. V této souvislosti je poukázáno na překvapivě četný výskyt sýrského emailového skla zejména ve městech, oslabující poněkud starší představy o jeho postavení jako luxusního, na nejvyšší vrstvy společnosti omezeného výrobku.

Svazek je doplněn přehlednými zprávami o výzkumech středověkých lokalit v Rakousku, a to pod redakcí G. Scharrer-Liška.

*Rudolf Procházka*

**Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 17, 2001.** Vyd. Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie Wien. Red. S. Felgenhauer-Schmiedt – A. Eibner – H. Knittler. 264 str.

Svazek obsahuje konvolut referátů přednesených na mezinárodní konferenci v Klosterneuburgu, jež se konala 2.–4. 6. 2000. Jak bývá u podobných setkání pořádaných rakouskou společností pro středověkou archeologii zvykem, byla konference věnována jednomu, disciplinovaně dodržovanému tématu, tentokrát otázce kontinuity či diskontinuity osídlení v někdejších antických městech. Vzhledem k zastoupení jednotlivých evropských zemí (většina referentů pocházela samozřejmě z Rakouska, výrazněji bylo zastoupeno i Německo, jen ojediněle Maďarsko a Slovinsko) šlo pouze o územně omezený výsek z problematiky. Obecně zatím platí skutečnost, že vyjma porýnských měst došlo v centrálních částech městských lokalit hraničních římských provincií v 5.–7. století k vyhlazení, jehož odrazem v archeologických pramenech je známá vrstva „tmavé hlíny“, svědčící o pokryvu vegetací. Žádoucí bylo

srovnání s archeologickými projevy raně merovejské epochy na územích západně od Rýna.

*P. Csendes:* „Decus omne quod oppida poscunt... hic reperire potes“. Antike Wurzeln mittelalterlicher Städte, 9–16. Shrnutí problematiky v evropském rámci, zdůrazněn úpadek a agrarizace osídlení i tam, kde lze o jakési kontinuitě osídlení hovořit. Jiná situace je známá z písemných pramenů v někdejší Galii. Konstatuje se zánik antického města jako právního útvaru. Lze ovšem předpokládat jisté pozůstatky měst ve vědomí obyvatel. Tato „památná místa“ mohla později napomoci ke světu znovuvyužití, ovšem v jiné podobě.

*B. Pfüffen – M. Trier:* Köln zwischen Spätantike und Frühmittelalter. Eine Übersicht zu Fragen und Forschungsstand, 9–42. Archeologický důkaz kontinuity osídlení významného centra na Rýně. V 5.–7. století mělo osídlení zachycené v prostoru náměstí „Heumarkt“ pozdějšího města ráz dřevěných objektů a sídlištních jam. Osídlení datují mj. i západofranké mince ze 6./7. stol. Následný karolinský horizont se vyznačoval domy na kamenných podezdívkách.

*L. Clemens:* Archäologische Beobachtungen zu frühmittelalterlicher Siedlungsstrukturen in Trier, 43–66. V areálu antického města prokázán merovejsko-karolinský sídelní okrsek a návazné osídlení, nálezy 5.–6. stol. jsou však velmi řídké.

*E. Wamers:* Vom römischen Militärstützpunkt zur karolingischen Pfalz. Neue Aspekte zur Kontinuität auf dem Domhügel in Frankfurt am Main, 67–88. Doložena nevýrazná sídelní kontinuita Dómského návrší od antiky do raného středověku. Pro 4.–5. stol. prokázáno využití římských objektů formou dřevěných staveb, byť datování není zcela jisté. Osídlení pokračuje do dalších staletí raného středověku, v 9. stol. zřízena zděná falc.

*A. Retmer:* Neues zur spätantiken und frühmittelalterlicher Bebauung unter dem Niedermünster in Regensburg, 89. Krátké sdělení o osídlení doby římské a raného středověku. Kolem r. 700 zřízen první kostel.

*W. Kovacovics:* Salzburg im Frühmittelalter. Zur Frühzeit der Stadt aus archäologischer Sicht, 91–102. Po římském osídlení následují jen sporadické doklady z 5.–6. stol., kolem r. 700 doloženo pohřbívání a první kaple v areálu kostela sv. Petra. Oživení lze spojit s historickou osobností biskupa Ruperta. Výraznější sídlištní doklady pocházejí až z 10. stol. I zde je přítomna humózní vrstva, udržující relativně stabilní úroveň terénu od pozdní antiky až do raného středověku.

*M. Porsche:* Römische Stadtmauern im Früh- und Hochmittelalter in Süd- und Westdeutschland,

103–115. Otázka postantické existence a využití římských hradeb Trevíru, Autunu, Ladenburgu, Kolína n. Rýnem a Mohuče. Je prokázáno, že první obchodně-řemeslnická sídliště vznikala v těchto lokalitách před římskými hradbami. Mnohde doložena výstavba zcela nové hradby na přelomu 12. a 13. století. V Autunu se dodnes dochovaná antická brána stala inspirací pro románské stavitelství, ovšem k využití a rekonstrukci římských hradeb došlo zčásti až v raném novověku.

*M. Untermann:* Kontinuitätsbrüche: Neue Städte neben römischen Zentren in Süd- und Westdeutschland, 117–132. Příklady prostorové sídelní diskontinuity mezi antickými útvary a vrcholně středověkými městy – Xanten, Bonn, Weissenburg, Rottweil, Wimpfen am Neckar, Kempfen im Allgäu, Rottenburg am Neckar, Avenches aj. Typický byl nezájem budovatelů měst 11.–13. stol. na ještě patrných starověkých strukturách.

*J. W. Neugebauer:* Neue archäologische Forschungen in Klosterneuburg, NÖ, 133–147. Římské osídlení trvá až do 4./5. století. Až v 9. století doložena vesnice s vlastnickým kostelem sv. Martina, který byl v dalších staletích podstatně rozšířen.

*R. Miglbauer:* Ovilava-Wels. Der Übergang von der Spätantike zum frühen Mittelalter, 149–161. Po zániku antického osídlení 3.–4. stol. bylo v areálu Welsu nejdříve doloženo pohřbívání z 2. pol. 7.–8. století.

*H. Hubl:* Bestattungen an der Wende von Antike zum Mittelalter in Lauriacum/Enns, OÖ, 163–167. Antické civilní město Lauriacum bylo ve 4. stol. opuštěno, v areálu římského tábora se však udrželo jakési osídlení; jednoznačné sídlištní doklady byly datovány radiokarbonovou metodou do 7. století.

*R. Risy:* Aelium Cetium – St. Pölten. Zur hochmittelalterlichen Stadtbildung auf römischen Ruinen, 169–178. Antické město bylo v 5. stol. opuštěno. Sporadické nálezy z raného středověku lze klást nejdříve do 9. století. Areál pokryla tmavá humózní vrstva. Ani staletí po založení středověkého města ve 12. stol. nedošlo k osídlení celé rozlohy někdejší římské zástavby.

*St. Groh – H. Seldmayer:* Favians – Civitas Mautarensis – Mautern: Spätantikes Kastell und frühmittelalterliche Stadt. Neue Evidenzen zur Stadtgeschichte von Mautern an der Donau, NÖ, 179–193. Po opuštění římského kastelu v 5. stol. nemáme k dispozici doklady osídlení až do 8./9. stol., kdy zde vznikala poměrně výrazně se projevující sídliště, patrně za účasti slovanského etnika. Lze upozornit na doklad oddělených areálů výskytu raně středověké slídnaté a tuhové keramiky.

*N. Hofer:* Von Comagenis zu Tulln. Neue Archäologische Erkenntnisse zur Stadtwerdung Tullns, 195–204. I zde lze konstatovat od 5. do 9. stol. sídlištní hiát; v 9. stol. počíná znovuosídlení areálu někdejšího tábora. Formování vrcholně středověkého města bylo dokončeno až ve 2. pol. 13. století.

*P. Mitchell:* Zur „Kontinuitätsfrage“ in Wien anhand neuester Erkenntnisse. Von der Ausgrabung Judenplatz und anderen Fundstellen, 205–214. Na konci 4. stol. byla opuštěna římská Vindobona, její areál také pokryla známá „černá vrstva“. Až do 8. stol. nelze zatím hovořit o stálém osídlení. Na pevnější půdě stojíme až od 9./10. stol., kam lze patrně klást nálezy z někdejší severovýchodní části římského tábora.

*I. Gaisbauer:* Ein Beitrag zu späntiker und erster mittelalterlicher Besiedlung in Wien. Am Beispiel der Grabungsergebnisse in Wien 1, Tuchlauben 17, 215–222. Detailní pohled na lokalitu, kde se po zániku římského osídlení ve 4. stol. na následně „černé vrstvě“ ustavilo osídlení až vrcholně středověkého města kolem r. 1200.

*J. Gömöri:* Von Scrabantia zu Sopron. Die Frage der Kontinuität, 223–231. Po pádu antického města je doloženo osídlení z langobardské epochy 5.–6. stol. ve formě dřevohliněných domů na podezdívkách. Od odchodu Langobardů v r. 568 až do r. 900 se konstatuje sídlištní hiát, arpádovský hrad vznikl kolem r. 1000.

*M. Sándor:* Sopianae und Quinqueecclesiae. Die Frage der Stadtkontinuität zwischen römischer und mittelalterlicher Siedlung, 233–239. Pozdně antické osídlení Péce charakterizují hroby v kormorách. Rozvoj středověké zástavby lze spojit až s činností krále Štěpána, který zde na počátku 11. stol. založil jedno z deseti uherských biskupství.

*M. Guštin:* Mittelalterliche Städte auf römischer Ruinen in Slowenien, 241–249. Souhrnný pohled na počátky středověkého osídlení v areálech slovinských měst (Emona-Lubljana, Celeia-Celje, Petovio-Ptuj aj). V závěrečné fázi antického světa byla dosavadní městská sídla opouštěna a vznikala výšinná sídliště se specifickou strukturou. Radikální změnu přinesl příliv slovanských osídlenců v 6. století. Na pobřeží Jaderského moře se udržel městský život až do vrcholného středověku. Archeologické doklady však, soudě podle údajů v článku, zatím nepřerušenu kontinuitu příliš nedokládají.

Na posledních stranách recenzovaného ročníku jsou publikovány krátké zprávy o archeologických výzkumech středověkých lokalit, redigované G. Scharrer.

*Rudolf Procházka*

**Jacques Cauvin: The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture.** Cambridge University Press Cambridge 2003. 259 str.

Jacques Cauvin strávil mnoho let zkoumáním počátků neolitu na Předním východě. Tomuto tématu se věnoval jak po stránce terénního výzkumu klíčových lokalit, tak vytvářením nových hypotéz vysvětlujících transformaci pohyblivých skupin lovců-sběračů v zemědělské vesnické společnosti. „Zrození bohů a vznik zemědělství“ bylo poprvé publikováno v autorově mateřštině (fr.) v roce 1994 a vzbudilo značný ohlas. Důvodem byla originální syntéza procesů kulturní změny, které započaly před 14 000 lety a jež podle Cauvina není možné zdůvodnit ekologicky ani materialisticky. Kniha je rozdělena do tří částí:

„Vznik zemědělství“ se týká úplných počátků neolitu. Důraz je kladen na období 10 000–9500 BC, které je spojováno s kulturou khiamian (palestinská lokalita El Khiam), chronologicky ležící mezi předchozím natufienem a následující PPNA. V lokalitách jako Mureybet a Nahal Oren lze sledovat proces, který autor označuje za symbolickou revoluci a počátky neolitického náboženství. Reprezentují jej symboly v podobě ženy a býka.

Kapitola „Začátek šíření neolitu“ se zabývá prvním šířením neolitického životního způsobu v časném PPNB (8700–7500 BC), které územně zahrnuje východní Anatólii a Levant. V tomto období se objevují první skutečné sochy nadpřirozených bytostí. Jejich funkce byla zřejmě omezena na průběh rituálů nebo ceremonií, po nichž byly sochy opuštěny, či pohřbeny v jámě (Ain Ghazal). Pro periodu PPNB v Palestině je typický „kult lebek“ s modelovanými aplikacemi. S počátkem 8. tisíciletí se objevují stavby veřejného charakteru, mnohdy spojené s kultem.

„Velký exodus“ zahrnuje události na Blízkém východě během pozdní PPNB (7500–7000 BC), a to včetně příchodu neolitů na Kypr, rozvoje v centrální Anatólii (Çatal Hüyük), expanze na východ do syrské pouště a vzniku nomádského pastevectví. Ideologie a symboly vykazují silnou kontinuitu s předchozím obdobím (kult předků, žena-bohyně, býk...), ačkoli spolu s rozšiřováním neolitu rostl i diverzifikace symbolických kulturních vzorů.

Cauvin je považován za představitele školy Annales a v jejím duchu také provádí strukturalistickou analýzu neolitizace. Pod tímto zorným úhlem se vznik a rozšiřování zemědělství jeví především jako proces poznávání, které způsobilo přelomové kulturní změny. Ty jsou dobře reprezentovány v tzv. umění tohoto období. V něm si autor všimá význa-

mu ženských sošek z Předního východu, které identifikuje s Bohyní Matkou dominující východnímu panteonu. Podle autora se tato ženská bohyně stala v průběhu vývoje vzorem pro náboženství jednoho Boha a dala základ izraelskému monoteismu. Cauvin ovšem není prvním badatelem, který se pokusil zasadit ženské sošky do nábožensko-mythologického kontextu (např. *Gimbutas 1991; Duerr 1997*).

Výsledná expanze neolitického způsobu života z místa svého zrodu bývá vysvětlována různě (např. faktory demografické – J. Ammerman a L. Cavalli-Sforza, klimatické – K. Flannery, změna využívání přírodních zdrojů – B. Hayden). Cauvin nabízí alternativní „psycho-kulturní hypotézu“, ve které zdůrazňuje, že lidé nebyli k produktivnímu způsobu hospodaření nuceni biologickým tlakem, nýbrž že šlo o záležitost svobodné volby. Autorova hypotéza kalkuluje s vnitřní potřebou neolitické kultury šířit nové ideje spjaté s náboženstvím. Tím, že nadřazuje ideovou složku neolitické kultury ekonomickým, demografickým a přírodním faktorům, se autor, snad podvědomě, hlásí k superorganické teorii kultury A. L. Kroebera. V ní jsou kulturní jevy chápány jako skutečnosti jiného řádu, jako autonomní oblast, kterou lze zkoumat pouze pomocí jí vlastních principů a zákonů. Lidé jsou sice nositeli a zprostředkovateli kultury, ale je to právě ona, která formuje jejich myšlení a vnímání. V rámci této teorie definuje Cauvin neolitickou revoluci jako proces, který jedinečně pozměnil lidské myšlení, a tím i jeho historický odraz reprezentovaný novými náboženskými idejemi a symboly. Samotný proces proměny byl dokončen před devíti tisíci lety, kdy se po celém Blízkém východě a východním Středomoří zcela etablovala rozvinutá náboženská ideologie, sociální život vesnického charakteru a zemědělská ekonomie. V této době také dochází k šíření neolitu do Evropy.

Kniha představuje nejlepší současný přehled poznatků o vzniku zemědělství a procesu neolitizace na Předním východě. Vyniká jedinečným sklobením archeologických poznatků s teoretickým modelem, který v původní zemědělské kultuře podtrhuje význam ideové složky a náboženství.

Petr Květina

#### Literatura

- Gimbutas, M. 1991: The language of the Goddess.* Harper Collins Publishers.  
*Duerr; P. 1997: Sedna aneb láska k životu.* Gereon, Brno (1. vyd. Suhrkamp 1984).

**Marek Derwich: Klaztory i mnisi.** Wydawnictwo Dolnośląskie Wrocław 2004. ISBN 83-7384-108-3. 280 str.

Známý vřatislavský medievista a odborník na dějiny středověkých řádů Marek Derwich podnikl inspirativní ediční krok, a to vydáním titulu věnovaného historii polských řádů a řeholníků. Nejde o standardní příručku, na jaké jsme zvyklí v souvislosti se specializovanými tématy, což dokládá několik zajímavých rysů komentované publikace. Nezvyklá je především její forma. Hutný informační text je proložen pečlivě vybraným, dobře a barevně reprodukováným obrazovým materiálem, který doprovází tematické medailony osvětlující různé aspekty monastické hmotné kultury. Ilustrace jsou zvoleny do textu a reagují na téma, které je pojednáváno v okolních řádcích. Autor tak znovu využívá atraktivní model publikace, který spolu se svými spolupracovníky uplatnil ve formálně podobném díle „Polska. Dzieje cywilizacji i narodu“, které zatím ve dvou dílech, „U źródeł Polski. Do roku 1038“ a „Monarchia Piastów. 1030–1399“, vydalo Wydawnictwo Dolnośląskie (Wrocław 2002 a 2003). Přínosem takto koncipovaných publikací je na jedné straně jejich velká informační hodnota, která je k užítku profesionálním badatelům, na druhé straně čtivost a přehlednost, které účinně oslovují laického zájemce. Jde tedy o variantu vydavatelského modelu, který dnes některá velká nakladatelství, ve snaze získat co největší čtenářskou obec, uplatňují v různých poměrových variantách. Dlouholetým badatelstvím zaměřeným na polský monasticismus jako na součást monasticismu evropského M. Derwich bezpečně zvládl rozsáhlá území písemných a ikonografických pramenů, jimiž dokumentuje jednotlivé logicky zformulované kapitoly. Knížka má ještě jeden výrazný rys. Je jím chronologická komplexnost tématu, které se předkládá rozloženo po celé časové ose své existence. Na příkladech z řádového života (noviciát, slavné sliby, denní život, domácí rituály atd.) a na příkladech z oblasti klášterní hmotné kultury (provozní okruhy kláštera, liturgické předměty, relikvie, pohřbívání atd.) autor dokumentuje velkou kontinuitu a konzervativnost jevů spjatých s mnišstvím od středověku dodnes. Kromě příkladů běžných se přitom seznamujeme s kuriózními nebo zřídka zachovanými památkami, jakými je třeba klášterní karcer v cisterciáckém Wąchocku s nápisy na zdech, které vyškřábali delikventi (u nás se s podobným svědectvím setkáváme v Louce u Znojma), jakými jsou liturgické předměty z hrobů opatů, např. z benediktinského opatství v Tynci, nebo dřevěné sakrální stavby budované v zázemí středověkých klášterů, např. cisterciáckého Mogilna. K zajíma-

vým stránkám díla patří argumentace pomocí středověké ikonografie. Jednotlivé oblasti středověkého monasticismu dokumentují ilustrace, přibližující např. stavbu konventního kostela příkladem iluminace z legendy o sv. Hedvice, hovořící o klášteře v Třebnici (str. 20), týž rukopis z roku 1353 na str. 42 informuje o mimořádně zajímavém jevu – o systému individuálních cel v klášteře třebnických cisterciáček. Souvislost s českým řádovým světem připomíná přirozeně především medailon věnovaný vřatislavskému konventu křižovníků s červenou hvězdou, s odkazem na vyobrazení varhaníka z brevíře velmistra Lva (str. 53). Podobně se kniha dotýká světa žebravých a rytířských řádů (srov. např. zobrazení františkánských chórových hodinek z krakovského rukopisu datovaného k r. 1480 nebo zajímavý medailon věnovaný templářské kapli v Rurce z doby po roce 1235).

Kontinuální líčení vývoje světa klášterů logicky dospěje do polského novověku. Informace, které se čtenáři dostávají, nejsou z hlediska české zkušenosti se středoevropskou historií nečekané, ale v každém případě jsou reportáží o jiném světě. Polská církev, a tedy i polské řády hrály významnou roli v době národního obrození a opětného spojení polského státu, byly důležitým společenským hybatelem i ve složité historii polského státu ve 20. století. Zajímavé je v této souvislosti sledovat úlohu basilánského a uniátského mnišství, znovuzrození východního eremitství atd. I tyto stránky polského monasticismu přirozeně souvisejí se specifickou hmotnou kulturou, kterou nás Marek Derwich provází. Jeho knížka jako celek je pro českého čtenáře klíčem k problematice, která s českými dějinami organicky souvisí (vždyť začátky polského mnišství jsou úzce spjata s českým raně středověkým benediktinstvím), ale o níž obvykle postrádáme uspořádané a přístupné informace.

*Petr Sommer*

**Tomáš Durdík: Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov). Funde aus der Burgen des Übergangstyps (Hlavačov, Angerbach, Tachov).** Castellologica bohemia Fontes I. Archeologický ústav AV ČR Praha 2004. 339 str.

Výčet archeologických výzkumů hradních lokalit, v mnoha případech rozsáhlých, systematicky prováděných akcí, kontrastuje s dosavadními skromnými publikačními výstupy. Uvedené konstatování bylo již v různých obměnách mnohokrát opakováno, a je zbytečné rozepisovat se o tomto výrazném dluhu řady badatelů. Rozhodně lze uvítat

založení nové řady monografií, v níž by měly být – doufejme, že v dohledné době – postupně publikovány rozsáhlé fondy nálezů hradní provenience, které doposud jen zaplňovaly depozitáře.

V prvním svazku edice uveřejnil T. Durdík formou katalogu soubor artefaktů z Hlavačova, Angerbachu a Tachova. Valná většina nálezů byla získána při plošně nevelkých výzkumech realizovaných autorem v 70. letech minulého století, menší kolekce pocházejí ze sběrů a starších, neodborně provedených výkopů. Jeden každý artefakt byl slovně popsán, vybrané předměty byly kresebně a fotograficky dokumentovány. Jednoduchá deskripce (bez metrických údajů) je uspořádána v tabulkách, u keramických předmětů je navíc uvedena základní charakteristika technologických znaků. Kresby užitékové keramiky doplňují typáře výzdoby a profilace okrajů, uch a den, příslušné k souborům z jednotlivých lokalit.

Analýza prezentovaného fondu artefaktů a náleзовých situací má být obsažena v autorem avizované knižní monografii. V předkládaném katalogu je již ale uvedeno rámcově chronologické zařazení předpokládané doby výstavby či zániku daných lokalit. Některé uveřejněné nálezy však do chronologického horizontu 13. století, kam jsou autorem řazeny tzv. hrady přechodného typu, zcela jistě nespádají. Je tedy otázkou, proč T. Durdík např. do katalogu nálezů z tachovského hradu, do současnosti využívané stavby, zařadil mj. železnou vodovodní skruž či keramiku z pozdního 14. až 15. století. Mohla by tedy v pramenné edici nalézt své místo i keramika z 19. století, kdyby byla při výzkumu nalezena?

Jakkoliv je publikace zpřístupňující kvalitní dokumentaci náleзовého fondu jistě chvályhodným počinem a předkládaný katalog toto kritérium splňuje, neubráníme se silným rozpakům. Pokud by zvolená koncepce edice, jež obsahuje veškeré (!) výzkumem získané či dohledatelné nálezy, měla v současné době představovat standardní formu publikace hmotných pramenů, mohly by být pravděpodobně adekvátně zveřejňovány jen rozsahem nevelké náleзовé soubory. Z důvodu časových či finančních nároků by se zřejmě muselo rezignovat na edice nálezů např. z rozsáhlých výzkumů v jádrech středověkých měst. Tento jistě absurdní trend bohužel v současnosti sledujeme. Dnes si můžeme v publikacích prohlížet nevelké střepty z těl nádob, které si zasloužily zveřejnění, protože se na nich uchoval být nepatrný fragment výzdoby, avšak především proto, že jsou součástí málo početných souborů. Naproti tomu valná většina nálezů z podstatných, již před řadou let uskutečněných výzkumů doposud marně čeká na adekvátní zveřejnění.

Řešení ale nespočívá v odpovědi na otázku, jak zajistit publikaci veškerého náleзовého fondu. Měla by být spíše diskutována otázka potenciálu kategorie edic reprezentované katalogem T. Durdíka. Kdo si bude listovat tabulkami s popisy střeptů? Ten, kdo tuto potřebu bude mít, by mohl nahlédnout do příslušné pasáže rukopisu náleзовé zprávy. Valná většina badatelů spíše využije grafy, tabulky či text, kde budou sledované znaky sumárně vyjádřeny. Formu deskripce, užitou T. Durdíkem, by mohly stejně dostatečně suplovat grafické značky u jednotlivých střeptů. Uživatelé edice by toto zjednodušení jistě uvítali. Překvapuje i zvolená velikost písma v deskripčních tabulkách – místo obvyklého petitu bylo užito standardní velikosti.

Diskutována by rovněž měla být i otázka výběru artefaktů pro kresebnou či fotografickou dokumentaci. Jaký význam má např. prezentace nevelkých střeptů z těl nádob s nepatrným fragmentem výzdoby, pokud z příslušných náleзовých situací či lokality disponujeme početným souborem podstatných torz nádob, na nichž lze sledovat totožné typologické znaky? Podobně samoúčelná je publikace kreseb či fotografií nevelkých, funkčně neurčitelných zlomků železných předmětů. Kresby či dokonce i nekvalitně reprodukované fotografie těchto artefaktů s nepatrnou vypovídací hodnotou jsou v katalogu T. Durdíka zastoupeny bohužel hojně.

Dovoluji si konstatovat, že adekvátně využitelná by byla publikace náleзовého fondu pouze formou dobře zvoleného (a pochopitelně vždy subjektivního) výběru, kterým však nemíním jen „všezahrnující“ typáře a kvantitativní analýzy morfologických, typologických či technologických znaků.

Neopomenutelné je též tristní grafické zpracování tabulek s kresebnou a fotografickou dokumentací. Mnoho tiskových stran by bylo možné ušetřit, pokud by uspořádání kreseb a fotografií respektovalo tento nárok. Kresby by se mohly více „natěsnat“, jejich dokumentační hodnota by neutrpěla ani výraznějším zmenšením, a to by ostatně zároveň přispělo k lepšímu vizuálnímu dojmu. Nezanedbatelné by se tím zlepšila i přehlednost celého katalogu.

Ovšem když by předkládaná pramenná edice neobsahovala tabulky s deskripcí jednoho každého artefaktu a tabulky s kresbami a fotografiemi by byly zpracovány s vyšší grafickou péčí, nebyl by publikační výstup na první dojem tak okázalý. Katalog o 339 stranách by se ztenčil na několik desítek stran, které by zřejmě bylo možné včlenit do avizované souhrnné monografie o hradech přechodného typu. Tuto „zkrácenou“ formu zvolil před nedávnem i T. Durdík (Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě, Praha 1998, 70–75) při publikaci

nevelkého souboru keramiky z hradu Džbánu. Několik odstavců se souhrnným popisem a zmenšené kresby nálezů poskytují dostatečnou představu o charakteru získané uživatelské keramiky. Využitelný potenciál této, na necelých 6 tiskových stranách předložené prezentace nálezu fondu tím nijak neutrpěl. Edice kvantitativně obdobného souboru z Hlavačova naopak zahrnuje 81 tiskových stran, výsledek je však stejný jako v případě publikace nálezů z Džbánu. Po letném prolístování katalogem se proto recenzent neubráníl dojmu jisté samoúčelnosti tohoto publikačního počínu a plýtvání svěřenými finančními prostředky (překvapující je i náklad 1000 výtisků).

Jan Kypta

**Luděk Galuška: Slované doteky předků. O životě na Moravě 6.–10. století.** Moravské zemské muzeum – Obec Modrá – Krajská knihovna Františka Bartoše, Brno 2004. 148 str.

Práce vydaná v souvislosti s otevřením „archeoskanzenu“ v Modré prezentuje přístupným jazykem, ale přitom na vysoké odborné úrovni současný stav poznání o nejstarším slovanském osídlení Moravy, tj. od 6. do počátku 10. století. Je rozdělena do devíti kapitol. V prvních dvou je pojednáno o etnogenezi Slovanů a nejstarším osídlení v 5. až 6. století. Další části jsou pak zaměřeny na život slovanského obyvatelstva. Kapitola věnovaná slovanské vesnici je rozdělena na části týkající se přírodního prostředí, osad a vesnic (rozdlíl není definován) a obydlí, včetně zařízení interiéru. Další stránky jsou věnovány zemědělství, chovu a lovu. Pozornost je zaměřena na stravu a podomáckou malovýtrobou. Poměry na Moravě v 7. a 8. stol. se zabývá čtvrtá kapitola, popisující kontakty s Avary a Franky a také významnou proměnu společenských poměrů. Pozornost je zde věnována i prvním fortifikacím, které známe dosud jen z nikoli kompletně publikovaných výzkumů v Mikulčicích, Starém Městě a Olomouci-Povelu. Duchovním světem Slovanů, především předkřesťanským, se zabývá pátá kapitola, vycházející jak z archeologicky zkoumaných situací, tak z národopisného materiálu. Část této kapitoly je věnována žárovému pohřebnímu ritu. Další kapitola se zabývá dějinami 9. stol., především na základě písemných pramenů.

Sedmá kapitola popisuje život v mocenských centrech a na hradišcích. Zvláštní pozornost je věnována konstrukci hradeb, která je dokumentována několika kresbami. Problematická však zde je rekonstrukce koruny opevnění, pro niž nemáme v archeologických pramenech oporu. Měla by vycházet

z toho, že se jednalo o zařízení, jehož prvotním účelem bylo chránit obránce a umožňovat jim odražení nepřátel, kteří hodlali z vnější strany vystoupit na hradbu. Hradby s čelní, takřka 2 m širokou kamennou plentou, za níž teprve následuje dřevěná cimbuří (viz *Procházka 1990*), to neumožňují, protože obránci by nemohli sledovat nepřítele od paty hradby do vzdálenosti několika (často i desítek) metrů. Stejně tak dřevohlinitá hradba se zdvojenou palisádou na vnější straně (pojetí Viléma Hrubého) je z hlediska obránců kontraproduktivní. Smyslem několikametrové šířky velkomoravských hradeb bylo soustředění většího množství obránců na jednom místě. Stupňovité řešení vnitřní strany tento účel problematizuje. Přesto právě tyto kresebné nebo i trojrozměrné rekonstrukce mají velký význam, protože teprve nad nimi je možno diskutovat.

Archeologicky doloženou formou sídla nejvyšší společenské vrstvy byly dvorce. Zatím prokázané dvorce se podařilo odhalit na Pohansku u Břeclavi (*Dostál 1975*) a v Ducovém u Piešťan (*Ruttkay 1999*). Určitá problematičnost rekonstrukce obytné části dvorce (v pojetí Bořivoje Dostála) jako vzájemně propojeného dvoupodlažního traktu není zmiňována. Nelze souhlasit s tím, že by v maďarském Zalasabaru u Blatenského jezera byl odkryt velmožský dvorec, protože ohrazený areál na půdorysu 25 x 32 m i objevené hroby respektují jen centrálně situovaný dřevěný kostel a dřevěnou budovu o rozměrech 6 x 10 m (*Müller 1995*). Chybí zde úplně hospodářská část, takže tento komplex by bylo možno označit za církevní okrsek s kostelem a budovou pro duchovní. Zato areál zkoumaný v Uherském Hradišti-Sadech by velmi dobře mohl být interpretován jako dvorec velmože patřícího k absolutní společenské špičce velkomoravské společnosti. Vyjádřit se k stavbě palácového typu odkryté ve Starém Městě v poloze „Na Dědině“ bude možné až po publikaci odkryté situace (*Galuška 1990*).

V dalších částech autor pojednává o diferenciaci společnosti, oděvu a fyzickém vzhledu, zdravotním stavu a hygieně. Otázkám vojenství je věnována další část, stejně jako specializované výroby, řemeslu a směně. Osmá kapitola se zabývá křesťanstvím, a to z hlediska jak interpretace písemných pramenů, tak archeologických nálezů. „O konci Velké Moravy“ je název poslední, osmé kapitoly, zpracované na základě písemných i archeologických pramenů. Autor dochází k názoru, že i po zániku Velké Moravy přežívaly určité formy mocenských struktur lokálního charakteru.

Práce Ludka Galušky nejen shrnuje dosavadní stav poznání, ale obohacuje ho o vlastní řešení některých otázek, ať se již jedná o počátky slovanské

ho osídlení, demografie, či o interpretace některých artefaktů, objektů, nebo třeba zániku Velké Moravy. Významnou složkou publikace jsou vyobrazení, logicky doprovázející text. Vedle barevných obrázků je zařazena i celá řada černobílých fotografií a pérovek, včetně častých rekonstrukcí, z nichž některé nakreslil sám autor. Přestože se jedná o publikaci určenou širší veřejnosti, Luděk Galuška se neobává odvolávat se na jiné autory a v některých případech s nimi polemizovat. Rozdílnost názorů je podložena fakty a podána kultivovaně. Další předností publikace je velmi pečlivě vybraný soupis literatury, jejíž cílené využití umožňují odkazy na konci jednotlivých kapitol a částí.

Závěrem lze konstatovat, že do rukou širší i odborné veřejnosti se dostává publikace napsaná přístupným a velmi kultivovaným jazykem, předvádějící výsledky vědeckého bádání, ale nezastírající otevřené otázky. Zkrátka publikace, po níž je možno s radostí sáhnout.

*Josef Unger*

#### Literatura

- Dostál, B. 1975:* Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- Galuška, L. 1990:* Předběžné hodnocení výzkumu profánní kamenné architektury ve Starém Městě „Na Dědině“, in: L. Galuška ed., Staroměstská výročí, Brno, 121–136.
- Müller, R. 1995:* Ein karolingerzeitlicher Herrenhof in Zalasabar (Ungarn. Komitat Zala), Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 40, 91–100.
- Procházka, R. 1990:* Charakteristika opevňovacích konstrukcí předvelkomoravských a velkomoravských hradišť na Moravě, in: V. Nekuda – J. Unger – M. Čizmář edd., Pravěké a slovanště osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám akademika Josefa Poulíka, Brno, 288–306.
- Rutkay, A. 1999:* Feudálně sídla na Slovensku do polovice 13. storočia, Pamiatky a múzeá 1999/2, 19–23.

**Małgorzata Chorowska: Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne.** Oficyna wydawnicza Politechniki wrocławskiej Wrocław 2003. 338 str.

Tematika života všedního dne nebyla dosud na slezských středověkých vrchnostenských sídlech sledována, a tak publikace M. Chorowské je prvním počinem přibližujícím obytné stavby, v nichž se odehrávala značná část života světských i církevních feudálů.

První z devíti kapitol je věnována historickému úvodu. Druhá kapitola pojednává o palácových stavbách v Evropě do poloviny 13. století, knížecích a biskupských rezidencích Slezska z tohoto období, nejstarších obytných budovách na hradech a o úvodu obytných věží. Třetí kapitola obsahuje pojednání o panských obydlích od poloviny 13. století do 30. let 15. století, o palácových objektech, obytných věžích v Evropě a ve Slezsku a věžových tvrzích. Ve čtvrté kapitole je zpracováno závěrečné období středověku, ukončené pro účely této práce nástupem renesance ve 30. letech 16. století. Po seznámení se s evropskými předlohami jsou postupně popsány slezské knížecí a biskupské rezidence, tvrze a dvory šlechty i zámožného měšťanstva, mladší obytné věže, městské paláce a panské domy v rozsáhlejších hradních či dvorových areálech. Pátá kapitola je věnována architektonickému provedení a výbavě obytných a reprezentačních místností v jednotlivých stoletích, síním (v dobové terminologii zvaným palác), jizbám a teplým jizbám. V šesté kapitole je pojednán vnější vzhled objektů, jejich hmota, fasády, otvory a arkýře, včetně lodžii. Sedmá kapitola je zasvěcena stavebním detailům – materiálu a technice stavby: zdivu, vodorovným konstrukcím, krytině a vývoji montáže otvorových ostění. Předposlední kapitola se zaměřuje na zázemí domu – kuchyně, vyhřívací a sanitární zařízení. Devátá kapitola shrnuje a zobecňuje poznatky o vývoji a výbavě sídelních objektů vrchnostenských sídel. Závěr publikace tvoří důkladná bibliografie, místní rejstřík pro lokality z území Slezska, Kladska a Lužice a anglické resumé.

Součástí graficky dobře zpracované publikace jsou četné jednotně upravené půdorysy vrchnostenských sídel či jejich částí, s vyznačením stavebního vývoje, a další výkresy detailů staveb i rekonstrukcí, střídané kvalitními barevnými i černobílými fotografiemi a reprodukcemi starších vyobrazení (mj. i kreseb z cestovního alba falckraběte Ottheinricha z let 1536–1537) a dokumentačních kreseb.

Autorka bohužel nereaguje na novější českou literaturu (např. na příspěvky ve sbornících *Archaeologia historica*, *Castellologica bohémica*), přestože ve sledovaném období mělo Slezsko s českými zeměmi mnoho společného a od 14. století bylo součástí českého státu. V části věnované románským a raně gotickým palácům opomíjí románský palác Pražského hradu, který určitě slezská knížata znala spíše než uváděné francouzské a německé stavby. Pro české bádání je zpracované srovnání velice podnětné a je nutno připomenout, že dosud nebyly publikovány výsledky nových průzkumů řady královských hradů, např. brněnského Špilberku či hra-



du v Hradci Králové, a od dob Dobroslovy Menclové nebyl zkoumán ani románský biskupský hrad v Roudnici nad Labem. Obytné objekty jsou v práci děleny podle dispozice na jednoprostorové, dvouprostorové, víceprostorové a vícekřídlé – tedy odlišně než v našem prostředí, uznávajícím za základní trojdílnou dispozici s obytnou místností, komunikačním prostorem – síní a nevytápěnou komorou.

Největším přínosem publikace je shrnutí nynějších znalostí o obytných objektech slezských středověkých vrchnostenských sídel. Srovnání s českým vývojem ukazuje, že stavební podoba a výbava obytných sídel vrchnosti se ubíraly stejným směrem a rozdíly jsou zanedbatelné. Řadu z nich (např. větší podíl otopných zařízení typu hypokaustum ve Slezsku) lze přičíst spíše rozdílné úrovni bádání v obou zemích než odlišnému historickému vývoji (větší počet panovnických paláců).

*Jiří Slavík*

**Rudolf Krajíc: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl I–II.** (Díl II: R. Krajíc: Tabulky s lokalizací a metrickými hodnotami želez ze Sezimova Ústí. Kresebná a fotografická dokumentace; Exkurz 1 – R. Pleiner: Metalografický rozbor středověkých železných nástrojů ze Sezimova Ústí). *Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2003*. 316 a 194 str.

Archeologický odkryv náhle zaniklého a následně neobnoveného středověkého předměstí Sezimova Ústí přinesl ohromné množství poznatků, poskytujících unikátní možnost nahlédnout do každodennosti zdejších obyvatel v době vypuknutí husitské revoluce. Výsledky rozsáhlého dlouhodobého výzkumu jsou odborné veřejnosti v současnosti postupně zpřístupňovány v publikační řadě, jejíž třetí, dvoudílný svazek z pera povolaného znalce R. Krajíce je věnován kovářství, analýze železných předmětů a jejich prezentaci formou katalogu. I přes zpoždění v průběhu přípravy publikace do tisku, které poněkud antikvovalo text (rukopis autor dokončil v roce 2000; monografie sice nese rok vydání 2003, ale distribuována byla až na podzim následujícího roku), představuje předkládané kompendium jednu ze zásadních opor při studiu hmotné kultury vrcholného středověku.

První díl svazku je rozdělen na dvě samostatné tematické části: monografické zpracování ústecké kovárny (označena jako usedlost č. IV) a souhrnnou analýzu železných artefaktů, získaných během výzkumu či pocházejících ze starých sbírkových fondů. Dokumentace a rozbor nálezové situace staveb-

ních pozůstatků kovárny, včetně fondu artefaktů, byly autorem publikovány již dříve (*Krajíc 1993*). Vedle tohoto základního vyhodnocení jsou nově a zevrubněji charakterizovány provozované výrobní aktivity a je prezentována kresebná rekonstrukce stavební podoby kovárny. Formou samostatných kapitol je nastíněn i širší historický rámec. Autor věnuje pozornost vývoji kovářského řemesla ve vrcholném středověku a tradičním způsobům výroby železných předmětů. Předkládá výčet archeologicky zkoumaných kovářských pracovišť v českých zemích a na Slovensku. Na tomto místě lze podotknout, že (jestliže jsou podrobněji popisovány např. mladší slovenské příklady) mohlo být blíže charakterizováno mj. pracoviště na hradě Lelekovice, datované obdobně jako zánik Sezimova Ústí (*Unger – Mihok – Pribulová 1998*). Cenný je též komentovaný přehled dobových domácích i zahraničních ikonografických pramenů, zachycujících řemeslníky při zpracovávání železa.

V měřítku českých zemí představuje ústecká kovárna – samostatná vydělená sídelní jednotka – nejautentičtější archeologicky odkryté pracoviště tohoto druhu. Půdorysně dobře dochované reliktury konstrukcí poskytují ucelenou představu o dispozičním schématu zástavby a umožňují lokalizovat výrobní zařízení (kovářskou výheň, lůžko po kovadlině). Postrádáme ale většinu z užívaných výrobních nástrojů: tyto cenné předměty si obyvatelé i přes náhlé opuštění předměstí stačili odnést s sebou. O pečlivém shromažďování a druhotném překovávání poškozených železných předmětů svědčí jejich sklad zanechaný v jedné z místností kovárny. Obdobné deponie suroviny byly nalezeny v relikturách zástavby dalších dvou ústeckých usedlostí. Výzkum kovárny přinesl i zajímavý soubor artefaktů, jež přímo nesouvisejí s provozovanými kovářskými aktivitami (např. nevyzvednutý depot grošů, hračka v podobě keramické figurky koníčka, lotové závaží).

Mnohem obsáhlejší druhá část prvního dílu je koncipována jako morfologický a typologický klasifikační korpus železných předmětů ze Sezimova Ústí a rozbor dislokace jednotlivých funkčních kategorií artefaktů. Autor se studiu středověkých železných artefaktů věnuje již delší dobu, pozornost věnoval např. středověkým stavebním kováním na Tábořsku (*Krajíc 1991*) či nálezům z vesnických lokalit, zaniklých za podobných okolností jako Sezimovo Ústí (*Krajíc 1984*). Nepřekvapují proto důkladně vypracovaný deskripční systém a podrobné seznamy analogií z českých zemí a Slovenska.

Vzhledem k jistě chvatnému odchodu obyvatel předměstí reprezentují získané předměty především tzv. zánikový horizont. Podobně jako v případech

kovárny však skladba nálezů v areálech ostatních usedlostí nasvědčuje, že absentuje většina cenných kusů. Valnou část nálezového souboru tvoří především poškozené či zřejmě náhodně ztracené předměty. I přes tuto skutečnost ale disponujeme mimořádně bohatou kolekcí artefaktů, z nichž mnohé jsou ojedinělé či dokonce unikátní. Pochopitelně zcela převažují hřebíky, výrazněji se vyskytují i nejrůznější druhy stavebních kování, přesto však jejich kvantitativní zastoupení svědčí o vysokém uplatnění analogických dřevěných prvků. Např. relativně nízký počet železných závěsů by mohl nepřímo dokládat vysoký podíl celodřevěných dveří točnicové konstrukce. Pestrou škálu typů reprezentují pozůstatky uzavíracích mechanismů a klíče. Hojně jsou zastoupeny i rozmanité řemeslnické a zemědělské nástroje, mezi nimiž počtem dominuje soubor srpů. Zajímavá je kolekce nevelkých symetrických radliček, podstatně zmožující počet doposud registrovaných analogických předmětů v českých zemích. Tyto nálezy relativizují naše představy o rozsahu kvalitativního zlomu v zemědělské technice vrcholného středověku. Bohatě jsou zastoupeny typově různorodé podkovy. Přítomny jsou pochopitelně též předměty užívané při kuchyňském provozu (rožně, háky), součástí vozů či oděvní přezky. Pozornost si zasluhuje i soubor militarií, mezi nimiž vyniká kolekce tesáků, charakteristických zbraní pro dané sociální prostředí. K ojedinělým předmětům se řadí železné nádoby či dokonce v sídelním kontextu překvapivé nálezy votivních antropomorfních figur. Do kategorie kuriozit náleží rožeň vyrobený ze zlomené čepele meče.

Několik dílčích poznatků přinesl rozbor dislokace železných předmětů. Okolnost, že rozmístění řemeslnických nástrojů, specifických pro provoz jednotlivých řemesel, nevykazuje výraznější kumulace vázané na určité usedlosti, je zřejmě zapříčiněna výše zmíněnou absencí nákladnějších kusů. V prostoru některých řemeslnických usedlostí však registrujeme větší počet zemědělských nástrojů, mj. zejména srpů v areálech hrnčířských dílen, přičemž autor zvažuje možnost jejich uplatnění při zde provozovaných výrobních aktivitách. Tyto předpoklady jsou ale spíše jen volně vyřčenými hypotézami. Avšak i „rovnoměrné“ rozmístění některých druhů nálezů svědčí o zajímavých skutečnostech. Např. využívání koní pro jezdecké účely naznačují relativně četné nálezy ostruh, udidel či třmenů v areálech téměř všech usedlostí. Oproti nástrojům tvoří naopak koncentrace stavební kování a zejména hřebíky, jejichž výrazně početné soubory registrujeme v několika případech v prostorech dvorů, kde zřejmě dokládají existenci konstrukčně nenáročných

dřevěných staveb, které se jinak neprojevují. Druh střešní krytiny odráží absence či kumulace tzv. šindeláků.

Druhý svazek kromě množství tabulek s podrobnou metrickou deskripcí a lokalizací nalezených předmětů zahrnuje i bohatou kresebnou a fotografickou dokumentaci vybraných artefaktů, jejíž kvalitní provedení lze vyzdvihnout. Exkurz R. Pleinera obsahuje výsledky metalografických rozborů nevelkého počtu analyzovaných předmětů, které prokázaly vysokou technologickou úroveň užitých kovářských výrobních postupů.

Je nesporné, že v pořadí první „materiálový“ svazek sezimoústecké řady odpovídající formou zpřístupnil v rámci českých zemí ojedinělý nálezový soubor, jenž nemá mnoho analogií ani v zahraničí.

Jan Kypka

#### Literatura

- Krajčic, R. 1984:* Současný stav poznání hmotné kultury středověké vesnice na Táborsku. In: *Hutsitský Tábor 6–7, Tábor, 47–82.*
- *1991:* Stavební železo a uzavírací mechanismy na vrcholně středověkých lokalitách Táborska, *Archaeologia historica 16, 323–344.*
- *1993:* Středověká kovárna v Sezimově Ústí – Novém Městě, *Archaeologia historica 18, 391–417.*
- Unger, J. – Mihok, L. – Pribulová, A. 1998:* Kovárna na hradě v Lelekovicích (okr. Brno-venkov). In: *Castellologica bohemica 6, Praha, 391–398.*

**Jean-Luc Locht dir.: Bettencourt-Saint-Ouen (Somme). Cinq occupations paléolithiques au début de la dernière glaciation.** Documents d'archéologie Française 90. Édition de la Maison des Science de l'Homme Paris 2002. ISSN 1255 2127, ISBN 2 7351 08147. 169 s., 145 obr. a 40 tab.

V uplynulých 2–3 desetiletích umožnilo budování dálnic v severní, sprašemi pokryté části Francie odhalit řadu významných, mnohdy vícevrstevných lokalit středního paleolitu, jež podstatně rozšířily poznatky o životě neandertálců v první polovině posledního glaciálu. Předchozí vědomosti byly v celé Evropě získávány především výzkumy v jeskyních, skýtajících přece jen specifické životní podmínky. V otevřeném terénu je možno lépe sledovat rozsah kumulací artefaktů a jejich vzájemné vztahy, nevýhodou ovšem je, že organické materiály bývají zachovány špatně, nebo vůbec ne.

Jednou z takových lokalit je Bettencourt-Saint-Ouen, ležící v údolí řeky Somme mezi městy Abbeville a Amiens. Po sondážích v r. 1994 byl v první

polovině roku 1995 proveden pětiměsíční výzkum. Na publikaci jeho výsledků se podílí 11 autorů. Po odstranění povrchových vrstev na trase dálnice byla odkryta plocha do hloubky max. 3 m, s výjimkou hlubší, sedimenty vyplněné doliny v podložním vápencovém masivu. Získaný profil je jedním ze tří klíčových pro severofrancouzskou sprašovou oblast. Byly provedeny palynologické analýzy a datování různými metodami. Nejstarší sedimenty z výplně doliny (N3b, N3a) jsou kladeny do první chladné fáze herring (OIS 5d) po skončení interglaciálu, následující prvá fosilní půda lesního typu do prvního interstadiálu (brörup, 5c, počínající přibližně před 105 ka). Po další chladné fázi rederstall (5b, ~85 ka) se vytvořila opět fosilní půda (N2a, N2b), odpovídající interstadiálu odderade (5a, ~85–75 ka). Celý tento komplex půd lze srovnat s PK II střední Evropy. Nadložní sediment N1 náleží do počátku fáze stepních půd začínajícího pleniglaciálu A (~70 ka). Osteologický materiál reprezentují zuby bovida a koně a několik fragmentů kostí končetin. Ve vzorcích pylů převažují mezi stromy borovice a bříza, mezi bylinami trávy. Sedimenty byly datovány pomocí luminiscenčních metod (TL, IRSL), zvířecí zuby pomocí U-Th a ESR, výsledky však vzájemně zcela nekorelují.

Paleolitické polohy se nacházejí přibližně uprostřed vrstvy N3b, na bázi N3a, na bázi N2b a N2a a v N1, hlavní osídlení bylo v N3b, N2b a v N1. Celé souvrství bylo postiženo erozí, jež na svahu vytvořila tři rýhami oddělené sektory. Nejvíce náleží bylo soustředěno ve východním sektoru, v blízkosti krasové doliny. Při respektování těchto sektorů byla studiem materiálu zjištěna velká variabilita industrií na počátku glaciálu. Zejména v nejbohatší kolekci N2b byly uplatněny různé operativní řetězce v prostorově omezených kumulacích artefaktů, což umožnila zejména realizace skládanek a jejich dynamická interpretace. Celkem 317 artefaktů (z N2b 307, 1 z N2a a 9 z N1) bylo podrobeno mikroskopické analýze stop opotřeбенí. Surovinu tvořily v naprosté převaze kvalitní křídové silicity, v malém počtu tercierní pískovec. Povrchy silicitů jsou zcela svěží, jen v N3b jsou bíle patinované.

V následujícím textu jsou jednotlivé kolekce analyzovány od nejstarší po nejmladší, a to ve stejném postupu: technologická a typologická analýza, popis operačního řetězce úštěpů, hrotů a čepelí včetně skládanek, studie funkční a morfometrická, prostorová distribuce a závěr. Vše je dokumentováno kresbami, plánky a tabulkami. Retušovaných nástrojů je poměrně málo, což je u levalloidních industrií tohoto typu obvyklé. Obsahují drasadla, nástroje s konvergentními retušovanými hranami,

vruby a zoubky na úštěpech, škrabadla, retušované čepele a rydla na čepelích.

Ve shrnující a hodnotící kapitole jsou reflektovány zejména výsledky analýz hlavních tří souborů. Je možno konstatovat, že tvar suroviny (hlíz) měl vliv na použitý typ operačního řetězce, resp. pro určitý typ byly vybírány vhodné tvary. Byly identifikovány nové varianty výrobních postupů, přičemž různé způsoby byly uplatňovány v každém souboru současně. Pro výrobu úštěpů byly např. používány postupy diskoidní, Levallois (s. s.), zvrtný (*récurrent*) (Levallois s. l.) v N3b, přímý unipolární i bipolární, kulovitý, Levallois (s. s. i s. l.) v N2b, bipolární, kulovitý, Levallois (s. s. i s. l.) v N1. Pro výrobu čepelí byly užity postupy unipolární přímý i polootáčivý, bipolární přímý i polootáčivý v různých variacích ve všech třech souborech, pro hroty postup Levallois unipolární, konvergentní s jistými odchylkami opět ve všech souborech. Je to doklad velké technické zkušenosti, dovednosti i adaptability neandertálských populací, i jejich velké mobility vzhledem k tomu, že podobné industrie se podle autorů objevují nejen v severní a východní Evropě, ale i na Blízkém východě a v Africe.

V referované práci je pomocí podrobné technologické analýzy předložen pestrý a ucelený obraz zdánlivě jednoduchých industrií středního paleolitu.

kv

**Anson Mackay – Rick Battarbee – John Birks – Frank Oldfield eds.: Global Change in the Holocene.** Arnold London 2003. 544 str.

Environmentální změna je v současnosti klíčové téma nejen vědecké, ale i politické. Holocén, naše geologická současnost a nejdůležitější období z hlediska vývoje moderního člověka, je zkoumaný nepřeberným množstvím moderních přírodovědných metod. Mnoho z nich přibližuje recenzovaná publikace, široce se zabývající nejen událostmi odehrávajícími se během posledních 10 000 let v klimatu, v kolísání mořské hladiny a změnách ledovcového krytu, ale i řadou dalších témat globálního zájmu. Důraz je kladen na metody, s jejichž pomocí je možno rekonstruovat minulé změny, včetně radiokarbonového datování, analýzy ledovcových vrtů a dendrochronologie. Kniha, koncipovaná jako učebnice, je důležitou pomůckou pro odborníky a studenty geografie, geologie a environmentální archeologie. Její hlavní přínos tkví v tom, že kromě metodiky ukazuje nejnovější stav bádání vedoucího k rekonstrukci holocenního klimatu jako nejdůležitějšího faktoru přírodního prostředí bezprostředně ovlivňujícího člověka.

Publikace je složena z příspěvků 42 autorů, kteří se ve 29 kapitolách zabývají jednotlivými aspekty holocenní změny. Ne všechny kapitoly jsou z pohledu středoevropského archeologa stejně zajímavé (např. holocenní záznam v korálech, pohledy na klimatickou variabilitu tropů nebo holocenní klima nížinných tropických pralesů). Proto z obsahu vybírám témata, jež dle mého názoru patří mezi nejzajímavější nebo se týkají metod u nás aplikovaných.

Ve druhé kapitole *R. S. Bradley* představuje hlavní faktory řídící klima během holocénu. Jsou to orbitální síly (v měřítku tisíciletí), které jsou příčinou redistribuce solární energie, dále intenzita slunečního záření (variabilita v měřítku století) a dopad vulkanické činnosti (v měřítku roků až desetiletí). K tomu se přidávají výrazné regionální vlivy a anomálie, které nemusí být ve vztahu k externím vlivům, ale vyplývají z podmínek uvnitř klimatického systému. Různé typy klimatických modelů (viz kap. 3) pomáhají porozumět, jak se jednotlivé síly podílejí na pozorovaných změnách holocenního klimatu.

Jediným zástupcem archeologů je mezi autory *St. Shennan*, jehož příspěvek se věnuje archeologickému pohledu na holocenní klima a lidskou populaci. Podle něho jsou v posledních desetiletích archeologové neprávem extrémně skeptičtí co se týče uznání environmentálních sil jako hlavního faktoru zodpovědného za kulturní a sociální změny. Shennan uvádí tři příklady, kdy jsou klimatické podmínky považovány za hlavní příčinu demografické změny: a) v neolitu alpské oblasti 4.–2. tisíciletí BC, b) ve východním Středomoří a na Předním východě koncem třetího tisíciletí BC, c) v aridní oblasti severoamerického Jihozápadu mezi 400–1400 AD.

Na základě dendrochronologie je možné detailně konstruovat historii prehistorického populačního vývoje alpské oblasti v neolitu. Data kácení stromů a následné stavby domů ukazují periody osídlovacích aktivit kolem alpských jezer v období asi 4000–2400 BC. Jsou pozorovány cykly populačního růstu a poklesu (více méně periodicky se opakující). Podobný vzorec ukazují výsledky pylových analýz ze stejného regionu, kde jsou patrné fáze produkce obilnin střídající se s fázemi bez obilí. Dendrochronologicky datovaná dřeva z jezerních sídlišť také vypovídají o lese samotném: opakující se doby kácení jsou následovány regenerací a rozvojem sekundárního lesa. Tyto trendy lze vysvětlovat demograficky, ale i jinak. Kolísající počty sídlišť korelují, i když ne perfektně, s fluktuací hladin jezer. Nyní je všeobecně akceptováno, že kolísání hladin jezer je výsledkem klimatických výkyvů s vlhčími a chladnějšími fázemi, korespondujícími s vysokými

mi hladinami, a teplejšími a suššími fázemi v dobách snižování hladin. Počet sídlišť známých z doby nízkých hladin je mnohem větší než v dobách vyšší hladiny jezer, což by znamenalo, že příznivější počasí s delšími agrotechnickými lhůtami umožnilo populační vzrůst. Možné je ale i jiné vysvětlení. Sídlíště obývaná v dobách vyšších hladin nebyla nikdy zaplavována, a proto jsou zachována hůře (nebo vůbec ne) než sídlíště na břehu jezer. Výkyvy v počtu sídlišť tedy mohou být obrazem výkyvů v zachování pramenů a nikoliv bezprostřední reakcí na klimatickou změnu. V pylových diagramech i v pramenech vztahujících se k vývoji lesa jsou nicméně zaznamenány výkyvy lidských aktivit, takže demografické parametry budou také hrát významnou úlohu.

Koncem 3. tisíciletí došlo v celé oblasti východního Středomoří a Blízkého východu k náhlé klimatické změně, která se projevila aridizací oblastí. Společnost reagovala změnou sídlištních vzorců. V horní Mezopotámii se mnoho velkých sídlišť zmenšilo, urbánní centra se rozpadla a osídlení se rozptýlilo. K podobné změně podmínek došlo v Egyptě, kde je ke konci 3. tis. BC markantní úbytek povodňových vrstev na Nilu. Na Kypru došlo k extenzivnímu opouštění velkých chalkolitických sídlišť a ke vzniku mnohem menších a ne tak četných sídlišť starší doby bronzové. Obdobný vývoj byl typický i pro Recko.

Vztah mezi klimatem a demografií severoamerického Jihozápadu v letech 400–1400 AD je již dlouho předmětem zájmu tamějších archeologů. Ti se rozdělili do dvou táborů: první vidí klimatické síly, především aridizaci oblastí, jako hlavní faktor demografického úbytku, druhá skupina se staví proti environmentálnímu determinismu a zdůrazňuje důležitost vnitřních sociálních faktorů, např. růst sociální nerovnosti. Nová přírodovědecká data přináší důkazy o postupném vysychání oblasti a nemožnosti obyvatelstva užít se stávajícím zemědělským způsobem ve větším množství lidí, což nakonec vedlo k úplnému opuštění oblasti. Fakt, že odešli úplně všichni, i když menší množství lidí by bylo schopno přežít, je přičítán sociálnímu činiteli. Je tedy opět obtížné oba zásadní faktory demografické změny od sebe oddělit.

Shennan klade důraz na nutnost porozumět systému ztrát nebo naopak zisků lidí v konkrétních situacích a lokacích. Ne každá změna je vždy změnou k horšímu. I když si autor uvědomuje komplexnost problému, varuje před podceňováním vlivu klimatické změny na minulou společnost a ekonomiku.

Pátá kapitola je z hlediska archeologie asi nejzajímavější. *H. E. Wright Jr.* a *J. L. Thorpe* se zabývají otázkou klimatické změny a počátků zemědělství

na Předním východě. Kalibrování desítek radiokarbonových dat z epi-paleolitu a neolitu, vztahujících se k počátkům usedlého života, domestikaci rostlin a počátkům zemědělství východního Středomoří, umožňuje korelaci archeologického vývoje s pozděně glaciální klimatickou chronologií založenou na studiu ročních přírůstků v grónském ledovci, obzvláště s chladnou epizodou mladšího dryasu.

Zlepšené klimatické podmínky stupně bølingallerød, předcházejícího mladšímu dryasu, umožnily v oblasti pohoří Taurus-Zagros a v Levantu populační rozrod a vznik sedentárního způsobu života (natufien). Klimatické zhoršení mladšího dryasu, které se zde projevilo suchým obdobím, řešilo obyvatelstvo přechodem ke kultivaci cereálií a jejich domestikaci. Počátek zemědělství je tedy spojen s klimatickou změnou, jak již předpověděl G. Child, ale poněkud staršího data a jiného charakteru, než se dosud předpokládalo – je to změna ještě z posledního glaciálu, a nikoliv změna vyvolaná oteplením na počátku holocénu. S podobnou teorií přišel před lety A. Sherratt (1997).

V šesté kapitole podává J. R. Pilcher přehled současného stavu a možností radiokarbonového datování. Jako bonus k získání data slouží radiokarbonové měření také jako informace o stavu přírodního prostředí. V další kapitole (M. G. L. Baillie a D. M. Brown) se setkáme s podobným přehledem o možnostech a významu dendrochronologie.

Podle autorů je dendrochronologie chronologickou a environmentální páteří výzkumu holocénu. Další „proxy“ data, jako záznamy z ledovců, varvy a pylové diagramy, jsou porovnány k environmentálním „žebřím“, která musejí pasovat k „páteři“. Dendrochronologie přináší dva typy informací: stáří dřeva a environmentální podmínky pro každý okamžik růstu dřeva. Tak je možné např. stanovit suché nebo studené roky, vulkanické erupce, krátkodobě ovlivňující klima, a s tím i růst dřeva. Množství studií z amerického Jihozápadu ukazuje na spojitost mezi suchem, zjištěným na základě dendrologie, a úbytkem obyvatelstva kmene Anasazi v letech 1000–1015 a 1120–1150, které skončilo úplným opuštěním celé oblasti. Dendrochronologické záznamy ukazují, že klima nikdy nebylo stabilní a že je těžké stanovit, co to je „normální“ klimatická perioda. Aspekty toho samého měnicího se obrazu klimatu je možné vypořádat na období minimálně posledních 7000 let. U křivky evropského dubu je výsledovatelná 37letá cyklicita u záznamu mezi roky 2400 a 2000 BC, tj. u období, o němž je podle autorů již známo, že zahrnuje podstatnou a také globální environmentální změnu. Žádné období „stability“ netrvalo u klimatu déle než maximálně několik století.

Nejdelší v současné době dostupná chronologie je hohenheimská dubová křivka, sahající do r. 10 480 BP. Z Hohenheimu je avizovaná další křivka, tentokrát borovice, která půjde dokonce k 12 000 BP. Tyto informace jsou doplněny přehledem dalších 15 nejdelších světových dendrochronologických řad.

Další kapitola je věnována datování na základě sladkovodních a mořských laminovaných sedimentů, tzv. varv. Obsahuje přehled sedimentů, metodiku jejich zkoumání, popis přípravy vzorků a další výhledy na vývoj disciplíny. Holocén byl pokládán za klimaticky stabilní období. Klimatický záznam z mořských sedimentů ukázal, že tomu tak není a že klima se v holocénu měnilo zhruba v měřítku tisíciletí. Diskutuje se o tom, zda tyto cykly jsou quasiperiodické, nebo zda trvají zhruba 1500 let.

Rašeliniště jsou jedním z nejvýznamnějších zdrojů paleoklimatických „proxy“ dat. Bohužel nejvíc informací je dosažitelných z tzv. pokravných vrchovišť (*ombrotrophic raised and blanket peat bogs*), která se na našem území prakticky nevyskytují, a proto podobný typ informace postrádáme. Tento typ rašeliny, který pokrývá velké části severozápadní Evropy a severní Ameriky, je závislý na přísunu vody ze srážek, a je proto vhodný k rekonstrukcím precipitace. Metody zkoumající tyto typy rašelin se zaměřují na měření hodnot povrchové vlhkosti (BSW – *bog surface wetness*) a na měření stabilních izotopů, které mohou být přímo ovlivněny teplotou a srážkami. Hodnoty BSW ukazují změny k chladnějšímu/vlhčímu klimatu (pro sz. Evropu) kolem 8200, 5900, 4400, 3500, 2700, 1700, 1400, 1100, 700 a 250 cal. BP. Příčinou změn k chladnějšímu a vlhčímu klimatu jsou pravděpodobně změny cirkulace v Atlantském oceánu a solární variabilita. Uvedená data jsou platná pro sz. Evropu a je otázkou, do jaké míry je možné vztahovat je i na naše území. Při srovnání dat z fluvialních sedimentů českých řek (Dreslerová 1995) a z pěnovcového profilu ve Svatém Janu pod Skalou (Žák a kol. 2001) je absolutní shoda ve změně k vlhčím/chladnějším podmínkám pouze k 2700 BP. Ostatní data kolísají v rozmezí  $\pm 500$  let.

P. Brimblecombe se zabývá časovým dosahem a vypovídacími schopnostmi písemných pramenů. Nejstarší písemné záznamy s informacemi využitelnými k rekonstrukci klimatu jsou z Egypta kolem r. 3000 BC, nejmladší z Austrálie kolem r. 1800 AD. Získané údaje jsou k rekonstrukci klimatu velmi vhodné, jejich správný výklad je však obtížný, neboť mohou být zatíženy subjektivní interpretací nebo účelovým výběrem údajů kronikářů, kteří se většinou soustředili pouze na katastrofické projevy po-

časí. Skutečnou pohromou je pak nekvalifikovaný výklad klimatických jevů (spíše projevů počasí) zaznamenaných v písemných pramenech (srov. Svoboda 2002).

Další kapitoly se věnují například klimatickým záznamům v ledovcích, krápnících, v ledovcových vrtech. Biologické metody zastupují studia pylů, rostlinných makrozbytků a rozsivek. Zoologický svět zastupují mikroskopičtí koryši a pakomáři. Zatímco studium pylu a rostlinných makrozbytků má u nás již dlouhou tradici a o studium rozsivek se pokouší Environmentální laboratoř při JČU v Českých Budějovicích, studium pakomárů se u nás neprovedlo. Podle *S. J. Brookse*, autora kapitoly o analýzách pakomárů k interpretaci a kvantifikaci holocenních klimatické změny, jsou pakomáři k těmto účelům vhodným materiálem. Hlavně schránky larev se dobře zachovávají v jezerních sedimentech, jsou dobře určitelné, většinou na úrovni rodu nebo druhu, objevují se ve velkém množství různých prostředí, jsou citlivé na teplotu a reagují rychle a charakteristicky na klimatickou změnu. Modelování změn teplot na základě studia pakomárů má samozřejmě svá úskalí a omezení. Předpokládá se například, že teploty během holocénu se od dnešních lišily o 1–2 °C. Limity disciplíny jsou asi 1 °C. Přesto jsou v mnoha chironomidových statigrafích detekovány reakce na mnoho významných holocenních klimatických výkyvů. Pakomáři jsou také užiteční při rekonstrukci kvantitativních změn salinity vody během holocénu, což se úzce váže ke klimatické změně, zejména v subtropických oblastech. Analýza pakomárů je vhodná zejména jako doplněk jiných metod, např. makrobytkové nebo diatomární analýzy.

V severoatlantické oblasti signalizují pakomáři přinejmenším dvě ochlazení na počátku holocénu: mezi r. 11 150 a 11 300 BP a mezi 10 750 a 10 200 BP. V prvním případě klesla průměrná červencová teplota z 10,8 na 10,2 °C, ve druhém z 11,9 na 10,8 °C. Podobné příklady ochlazení/oteplení v časném holocénu jsou uvedeny ze Švýcarska, Grónska, Kanady.

Ve středním holocénu ukazují pakomáři v severní Evropě teplotní optimum mezi 8000 a 5000 BP, zatímco v západní Kanadě se zdá období mezi 7000 a 3500 BP vlhčí a mírně chladnější než počátek holocénu. V mladém holocénu je v severní Evropě odhadováno klima během subboreálu (5700–2600 BP) chladnější než v předcházejícím období a kolem 2600 BP nastoupil vlhčí a chladnější subatlantik. Teplotní rozdíly (průměrné červencové teploty) se mohly měnit v rozmezí 1,5–2 °C.

Je žádoucí spojovat výsledky jednotlivých disciplín a provádět tzv. „multi proxy“ rekonstrukce.

Změny vegetace nebo společenstev vodního hmyzu bývají interpretovány hlavně z hlediska teploty vegetačního období, zatímco data z bezdotkových jezer nebo pokryvných rašeliníšť hovoří zejména o někdejších srážkách. Úspěšné modelování minulých klimatických podmínek si žádá vhodnou kombinaci několika metod, ale vědci si musejí být vědomi limitů jednotlivých disciplín, např. toho, že jednotlivá data, ani jednotlivé vzorky nemají stejné časové rozlišení (*high resolution*), takže výsledky různých, avšak i stejných disciplín, ale z různých odběrů (např. vrtů), jsou obtížně korelovatelné.

Je signifikantní, že ačkoliv se publikace zabývá především klimatem a předvádí nepřehledné množství studií na toto téma, editoři se nepokusili vytvořit nějakou shrnující závěrečnou kapitolu, ve které by sumarizovali výsledky jednotlivých disciplín a podali nástin holocenního klimatického vývoje. Je to zjevně proto, že téma je příliš složité a komplikované a z různých, většinou technických příčin nejsou ještě výsledky „proxy“ dat jednotlivých disciplín v ideální shodě. Podle autorů v zásadě teprve začínáme chápat principy, jakými se klimatický systém řídí. Nadto je většina údajů ke klimatu lokálního významu a jejich vztahování na širší území je obtížné. Z našeho pohledu je velmi nepříznivé, že většina studií zabývajících se klimatem je z oblasti severozápadní atlantické Evropy nebo z alpského regionu, a jejich výsledky se v našich podmínkách dají aplikovat jen s největší opatrností, nebo vůbec ne. Nezbyvá než doufat, že s prudkým rozvojem přírodovědeckých metod a také se zvýšeným zájmem naší archeologické obce o rekonstrukci holocenního klimatu budeme mít brzo dostatečnou pramenou základnu pro řešení tohoto závažného tématu i u nás.

Dagmar Dreslerová

#### Literatura

- Dreslerová, D. 1995:* The prehistory of the middle Labe (Elbe) floodplain in the light of archaeological finds. *Památky archeologické* 86, 105–145.
- Sherratt, A. 1997:* Climatic cycles and behavioural revolutions: the emergence of modern humans and the beginning of farming. *Antiquity* 71, 271–287.
- Svoboda, J. 2002:* Utajené dějiny podnebí. Řídilo počasí dějiny lidstva?. Ivo Železný, Praha.
- Žák, K. a kol. 2001:* Holocenní vápence a krasový pramen ve Svatém Janu pod Skalou v Českém krasu. *Práce Českého geologického ústavu* 13. Praha.

**K. Mazurié de Keroualin: Genèse et diffusion de l'agriculture en Europe : agricultures, chasseurs, pasteurs.** Éditions Errance Paris 2003. 184 str.

Výsledek doktorské práce, obhájené na univerzitě v Ženevě v roce 2001, vydalo pařížské nakladatelství specializované na problematiku archeologie a historie. V této edici vyšlo už několik publikací zaměřených právě na otázku neolitizace Evropy (*Cauwe 2001; Jeunesse 1997*). Autorka se tématem zabývala i na stránkách časopisu *La Recherche* (*Mazurié de Keroualin 2003*). V současnosti je členkou řešitelského týmu multidisciplinárního mezinárodního projektu university v Rennes, zaměřeného na problematiku neolitizace atlantického pobřeží Evropy ([www.archeologie.univ-rennes1.fr/IMAGES/Internetn%E9o.htm](http://www.archeologie.univ-rennes1.fr/IMAGES/Internetn%E9o.htm)).

Velmi přehledně, až učebnicově členěná práce přináší souhrn současných poznatků o pozdních mezolitických a nejstarších neolitických populacích i kritiku existujících modelů rozšiřování zemědělství v Evropě. Detailně se zabývá prostředím Předního východu v období před vznikem neolitu a charakteristikou kulturního niveau v jednotlivých oblastech v době počátku neolitizace. Těžištěm práce je vlastní model postupu neolitizace a hledání příčin jednotlivých změn i jejich dokladů v archeologických kontextech. Autorka se pokouší rekonstruovat historický scénář neolitizace ve třech základních problémových sférách: 1) kdy a kde, 2) jak, 3) proč. Jako nejproblematictější vidí hledání motivů historické změny za pomoci archeologie. Protože transmise prvních neolitiků a jejich progresivní integraci mezolitickými autochtonními společnostmi považuje za (v posledních letech) obecně přijímanou, snaží se zaměřit se především na detailní mechanismy této zásadní změny v dějinách lidstva. Podrobně charakterizuje možné procesy neolitizace s důrazem na definici jejich příčin a případných dopadů na společnost. Pro analýzu procesů využívá autorka demografické, etnoarcheologické a biologické teorie. Základní rozpor mezi modelem kolonizačním (členěným na proces kolonizace a proces demografické expanze) a modelem akulturačním (členěným na proces difuze technických prvků a difuze kulturních elementů) řeší spíše ve prospěch akulturačního modelu. V dalším nástínu historického scénáře ovšem akceptuje pro první etapy neolitizace především kolonizační model. Při hodnocení dopadu procesu neolitizace na společnost zdůrazňuje zejména možné pozitivní interakce s původním obyvatelstvem v případě nenásilné difuze a přátelské akulturace a naopak negativní interakce v případě kolonizace i expanze

(někteří autoři v této souvislosti předpokládají přecitlivělost až chorobný odpor vůči neolitickému způsobu obživy: *Thomas 1999*). V archeologických kontextech K. Mazurié de Keroualin pro takové negativní interakce nenachází jednoznačné doklady a existenci opevněných sídel či hromadných hrobů uvádí do souvislostí i s možnými konflikty mezi jednotlivými neolitickými skupinami. Mezi primární impulsy neolitizace řadí i model svátků (*competitive feasting*), který se pod vlivem americké antropologie v poslední době objevuje i v evropské literatuře. Jako hlavní příčina úmyslného pěstování plodin a domestikace zvířat je v něm uváděna soutěživost jednotlivých skupin při pořádání společných oslav.

Vlastní proces evropské neolitizace rozděluje autorka do pěti etap:

1. 6800–6100 př. n. l. – proces kolonizace: usazení skupin z Blízkého východu v Řecku, zemědělské techniky a domestikovaná zvířata poprvé pronikají na kontinent. Na proces kolonizace zde navazuje proces stabilizace kolem 6600–6500 př. n. l.

2. 6100–5800 př. n. l. – proces kolonizace a demografické expanze skupin s malovanou keramikou do nitra Balkánu, souběžně rychlá kolonizace adriatické zóny, spojená s akulturací v lokálním měřítku.

3. 5800–5500 př. n. l. – stabilizace balkánsko-anatolského komplexu, neolitizace Karpatské kotliny jako důsledek demografické expanze z prostředí kultur s malovanou keramikou, dlouhodobá resistance autochtonní populace za hranicemi v Transdanubii, kolonizace západního Středomoří spojená se vznikem dalších ohnisk akulturace.

4. 5500–5300 př. n. l. – hranice neolitizace na Rýnu, v procesu akulturace vzniká nový komplex kultur s lineární keramikou, diferenciací lokálních uskupení, rychlá difuze neolitických prvků. Středomoří – postup neolitizace do vnitrozemí, difuze do milieu lovců-sběračů závěru mezolitu, pronikají jen některé prvky a nedochází zde automaticky ke změnám v ekonomice (typ Hogueette a Limbourg).

5. 5300–4900 př. n. l. – definitivní akulturace, instalace a stabilizace agropastorálních technik, ukončení neolitizace Evropy.

Jednotlivé etapy autorka přesně vymezuje časově i prostorově, včetně přehledných mapových zobrazení. České území je zahrnuto jen obecně do čtvrté etapy neolitizace v kontextu s rozvojem kultury s lineární keramikou. Velice rychlá difuze neolitických prvků je zde dle autorky zapříčiněna slabým nebo zcela absentujícím mezolitickým substrátem. Zde je třeba dodat, že zdanlivá absence mezolitického substrátu u nás je dána prozatím spíše stavem výzkumu: např. v severních Čechách je

již stratigraficky i kontextuálně doložen (Svoboda ed. 2004) a přibývají lokality i v dalších částech Čech (Fröhlich – Michálek 1989).

V závěru autorka konstatuje, že příčiny difuze z původního prostředí nelze jednoznačně určit. Ať už šlo o demografický tlak, politické důvody, epidemie, či hledání nových teritorií a zdrojů, nelze ani rozhodnout, proč byla neolitizace směřována právě do Evropy. Neolitizaci nevidí jako výsledek jednotného progresivního procesu, ale jako dynamický arytmičný proces, vyvolávající četné reakce mezolitického substrátu. Nové kulturní schéma, vedoucí v Evropě ke vzniku rurální společnosti, se tak vytvořilo při konfrontaci obou světů. Průběžně docházelo k prolínání kolonizačního a akulturačního procesu s diferenciováním působením na autochtonní základ a s různou intenzitou přejímání technických a kulturních prvků. S odkazem na některé práce C. Jeunesse (1997) a N. Cauwe (2001) upozorňuje autorka i na možné přežívání mezolitických tradic v architektuře a pohřbívání v neolitickém prostředí. V tomto kontextu je možno připomenout i úvahy I. Hoddera (2003) a I. Pavlů (2005a; 2005b) o mezolitických uměleckých projevech v prostředí neolitu.

Autorka na relativně malém prostoru shromáždila značné množství údajů, zejména pokud jde o konkrétní doklady procesu vzniku a rozšíření zemědělství v archeologických kontextech a o charakteristiku kulturního niveau před rozšířením neolitu. Kriticky zhodnotila existující modely neolitizace a navrhla model nový, jemuž snad lze vytknout jen příliš velký důraz kladený na kolonizaci a demografickou expanzi v počátcích neolitizace. V současné době se, i díky moderním paleobiologickým přístupům, rozsáhlejší migrace již nepředpokládá a pro počátky neolitizace se uvažuje spíše o přesunu jednotlivců či malých skupin („manažerů neolitizace“: Pavlů 2005a), který se pak odráží v evidenci malých separovaných kulturních skupin s odlišným vývojem.

Radka Šumberová

#### Literatura

- Cauwe, N. 2001: L'héritage des chasseurs-cueilleurs dans le nord-ouest de l'Europe 10 000–3000 avant notre ère, Paris, Éditions Errance.
- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1989: Archeologický průzkum území dolního toku Blanice, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 6, 7–41.
- Hodder, I. 2003: The lady and the seed: some thoughts on the role of agriculture in the „Neolithic revolution“, in: M. Özdoğan – H. Hauptmann – N. Başgelen eds., From Villages to Towns. Studies Presented to Ufuk Esin. Arkeoloji ve Sanat Yayinlari Vol. I, Istanbul, 129–139.
- Jeunesse, C. 1997: Pratiques funéraires au Néolithique ancien : sépultures et nécropoles danubiennes 5500–4900 av. J.–C. Paris, Éditions Errance.
- Mazurié de Keroualin, K. 2003: An arhythmic progression of agriculture, La Recherche 9/03, No 367, 45–46.
- Pavlů, I. 2005a: Neolitizace střední Evropy, Archeologické rozhledy 57, v tisku.
- 2005b: The origins of the Early Linear Pottery culture in Bohemia, v tisku.
- Svoboda, J. ed. 2004: Mezolit severních Čech. Brno, ARÚ AV ČR.
- Thomas, J. 1999: Understanding the Neolithic. London – New York.
- Bernhard Prokisch – Thomas Kühtreiber**  
**Hg.: Der Schatzfund von Fuchsenhof.** Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich. Folge 15. Linz 2004. ISBN 3-85474-126-X. 954 str.

Byl pozdní večer 4. října 1997, když do lineckého muzea zatelefonoval zprostředkovatel a oznámil, že u Freistadtu byl nalezen velký poklad. Začalo jednání, díky němuž se postupně podařilo shromáždit všechny předměty v lineckém muzeu, spolu s nálezcem identifikovat místo nálezů, ale také vyřešit právní a finanční vztahy s nálezcem i s majitelem pozemku. Už v roce 1998 se mohl rozběhnout projekt zahrnující konzervaci, dokumentaci a odborné zhodnocení fuchsenhofskeho pokladu. Po sedmi letech vyšel monumentální svazek o téměř tisícovce stran. Poklad jako celek se zároveň stal pýchou mincovního kabinetu lineckého zámeckého muzea. Všechny zmíněné kroky, od odměny pro nálezců, přes odborné zhodnocení až po objemnou knihu, kladly výjimečné finanční nároky, uspokojované jak ze stávajících rakouských zdrojů určených k podpoře vědy a muzeí, tak z přímé pomoci bankovních sponzorů.

Nález pochází z pole u dvora Fuchsenhof poblíž Freistadtu, česky Cáhlova. Leží tedy při Zlaté stezce, u spojnice mezi Českými Budějovicemi a Lincem, asi 20 km od česko-rakouské hranice. Okolnosti nálezů lze určitě rychle vytušit, i poklad z Fuchsenhofu zachytil detektor hledající militária z konce druhé světové války.

Podklad spočíval v měděné nádobě, dochované jen částečně a uložené údajně pouze 10 až 30 cm pod povrchem terénu. Obsahoval přes 6 kg mincí, kovové předměty nemincovní povahy, jejichž definitivní katalog vypočetl 587 položek, a 18 drahých kamenů. Odborné zhodnocení tak výjimečného souboru bylo od počátku vedeno ambiciózním projektem vyžadujícím odborníky dosti výlučných spe-



cializací. Na úctyhodné práci se podílelo dvacet sedm specialistů z Rakouska i Německa, nechybí tu ani český podíl. Rozboru české a moravské mincovní složky se totiž ujal Roman Zaoral. Zdá se navíc, že při výběru specialistů dostala přednost průkazná a aktivní znalost daných témat před „prestižními adresami“, k jejichž volbě výjimečný lesk pokladů snadno svádí. Každopádně měli organizátoři šťastnou ruku. Stačí si jen uvědomit, jaké nesnáze provází studium drobných kovových ozdob a součástí oděvu pocházejících ze střední Evropy 11. až 16. století. Zpracováním této části fuchsenhofskeho pokladu byl pověřen S. Krabath, tehdy doktorand v Göttingen, nyní pracovník drážďanského zemského úřadu pro archeologii. Fuchsenhofskeý projekt tak v daném ohledu mohl bezprostředně navazovat na Krabathovu disertaci, vytištěnou až v roce 2001 (*Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen, Rahden/Westfalen*). Zisk této volby je zjevný, spolu s cennými kapitolami referované publikace máme dnes k dispozici *Archäologische Kleinfunddatenbank zur mittelalterlichen Realienkunde*, přístupnou na stránkách kremžského *Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit* (<http://www.imareal.oeaw.ac.at/arch/REAL/>), která vytváří kvalitativně zcela nový základ dalšího srovnávacího studia příslušné části středověké kultury.

Numismatická část pokladu se vyznačuje velkým geografickým a časovým rozpětím, které v prvním ohledu sahá od Londýna po Jeruzalém, ve druhém od osmi římských a jedné keltské mince po ražby ze 2. pol. 13. století. Jádrem tvoří vídeňské feniky a české a moravské brakteáty z doby vlády krále Přemysla Otakara II. Zatímco vídeňské ražby nepřekračují rok 1275, brakteáty sahají až do posledních let Přemyslova panování a jsou určující pro stanovení doby uložení pokladu. Celková hmotnost 6015,64 g středověkých stříbrných mincí zahrnuje nápadné množství úlomků mincí (461 kus) a brakteátových svitků (130 kusů), které zřejmě sloužily při transakcích prováděných pomocí váženého kovu. Důležitou a pro nás dost vzácnou položku představují i stříbrné slitky, na něž připadá 924,48 g. Numismatický význam fuchsenhofskeho pokladu je značný, po díle F. Cacha umožňuje závažné upřesnění typologie a chronologie Přemyslových ražeb, ale otevírá i možnost úvah o produkci jednotlivých mincoven. Zásadní opory poskytuje pro studium snah o měnovou integraci česko-rakouského soustátí a objasňuje poměry související s reformou měr a vah v roce 1268.

Kovové části oděvu a ozdoby skládají rovněž překvapivě rozrůzněný obraz, vřdyt nejstaršími po-

ložkami jsou spona a prsten z 2. až 4. století. Protějškem těchto artefaktů schraňovaných kvůli samotné hodnotě stříbra jsou prsteny pro církevní hodnostáře. Vedle hotových výrobků obsahoval poklad z Fuchsenhofu i polotovary a zmetky. O tato pozorování se opírá určení prvotního vlastníka fuchsenhofskeho souboru. Zcela nepochybně lze pomýšlet na šperkaře pracující hlavně se stříbrem a působící nejspíše ve spojitosti s pražským či olomouckým dvorem. Snad lze postoupit ještě dál a spolu s autory referované publikace uvažovat o jejich benátském původu a o ukrytí části jejich zásob na konci Přemyslovy vlády při zpáteční cestě do Itálie. V každém případě i naše studium získává mimořádně bohatý srovnávací soubor, který spolu s fragmenty zahrnuje například 143 přezek a 368 prstenů. Nálezová šíře, sahající od zlomků uchovávaných jen hodnotu kovu, přes polotovary či zmetky až k hotovému zboží, vytváří z fuchsenhofskeho pokladu jedinečný pramen studia středověkého šperkařství, jež zároveň zachycuje nejruznější šperkařské techniky. K využití těchto možností významně přispívá značná pozornost, kterou fuchsenhofskeá publikace věnuje metalografickým a technologickým rozborům.

Mohutný svazek lze uvítat jako náročně koncipované a s jednoznačným zdarem dokončené dílo. Jeho přínos podstatně překračuje nároky na vlastní prezentaci jedinečného pokladu a i u nás se jistě stane vyhledávanou pomůckou při poznávání středověké kultury. Ostatně právě na nás se pořadatelé obracejí s nebyvalou vřtřícností – hlavní kapitoly provázejí souhrny v angličtině a češtině. V posledních dvou desetiletích minulého století přibýly ve střední Evropě dva vynikající hromadné nálezy ze 13. až 14. století, poklady ze Šrody ve Slezsku (v referované knize mylně označované jménem Zobtenberg) a z Fuchsenhofu v Horním Rakousku. Jestliže v prvním případě adekvátní publikace dosud chybí a vybavuje se stará moudrost, podle níž poklady svým nálezcům mnoho štěstí nepřinášejí, dopadla historie fuchsenhofskeho pokladu zcela jinak.

Ještě jedné poznámce se nevyhneme. V diskusích nad fuchsenhofskeým pokladem se můžeme v prvé řadě radovat, že středověcí šperkaři svoje cennosti ukryli až na rakouském území. Těch pár kilometrů jejich asi chvatné cesty významnou měrou rozhodlo o záchraně výjimečného nálezu, který by při jen nepatrném rozdílu v zeměpisné šířce takřka jistě následoval nálezy, o nichž občas slyšíme, a spolu s nimi skončil kdesi rozchvácen. Ve vztahu k činnosti detektorových hledačů totiž v České republice volíme zřejmě nejhorší možný postoj. V dlouhodobém evropském srovnání se přitom na-

bízejí dva spojitě přístupy, odpovídající povinnosti péče o historické dědictví zemí, v nichž dočasně pobýváme. Na jedné straně probíhají průzkumy, při nichž sami archeologové na vybraných lokalitách vyjmají s pomocí detektorů z ornice kovové artefakty. Uhlídat tyto areály prostě nejde a jiná cesta k záchraně orbou už redeponovaných artefaktů mnohde neexistuje. Na druhé straně, třeba jako u Fuchsenhofu, nezbyvá než oceňovat přístup k těm nálezům, kteří se se svými detektory pohybují mimo památkově chráněné areály. Odmítání těchto a třeba i dalších aktivních přístupů znamená faktický souhlas s nezměrným rabováním archeologických památek našich zemí. Ti poučenější ovšem zdůrazňují, že i na tuto moralitu je už příliš pozdě.

*Jan Klápště*

**Průzkumy památek X/1–2, 2003.** Národní památkový ústav – ú. o. p. stf. Čech. Ved. red. Vladislav Razím. 162 a 196 str.

V roce 2003 vyšel již desátý ročník časopisu Průzkumy památek. Po celou dobu své desetileté existence si časopis udržuje vysokou kvalitu souborných i úzce zaměřených příspěvků, přinášejících nové výsledky bádání o památkách. Výjimkou není ani pojednávání ročník (jeho dva sešity značím římskými číslicemi). Zastavme se nyní blíže u vybraných článků.

*M. Radová-Štiková* (I, 47–52) přichází s novým pohledem na románský portál kostela v Záboří nad Labem. Tento portál, mimořádně vysoké umělecké úrovně, neodpovídá provedení zbytku kostelní stavby. Autorka nastiňuje hypotézu o přenesení portálu z blízkého zaniklého kláštera v Opatovicích v 16. stol. a podporuje ji několika analogiemi odjinud i pozorováním některých, při rekonstrukci odhalených stavebních detailů kostela. Jak ale zdůrazňuje, nelze zatím překročit hranici hypotézy. Na problematiku krovů je zaměřen článek *M. Panáčka* (I, 53–90) o kostele sv. Kříže v České Lípě. Těžištěm zájmu je zachovaná centrální část pozdně gotického krovu stanové střechy kostela, kterou se autor pokouší rekonstruovat v její původní podobě, dále rekonstruuje postup výstavby krovu a zpracovává všechny dochované tesařské značky a výrobní stopy. Na závěr článku se autor obecněji zamýšlí nad problematikou stanových střech. Nová drobnější zjištění k problematice pražských románských domů tradičně publikují *Z. Dragoun*, *J. Škabrada* a *M. Tryml* (I, 91–95). *R. Vrla* (I, 96–109) se pokouší o rekonstrukci podoby a vývoje moravského hradu Starého Světlova (okr. Zlín) na základě průzkumu jeho zříceniny a zohledňuje i výsledky ar-

cheologického výzkumu. Součástí je i dosti odvážná hmotová rekonstrukce. Pozoruhodné renesanční kalichovité bání střechy měšťanského domu v Litoměřicích a jejich historických a sociálních souvislostí si všímá článek *M. Panáčka a M. Radové-Štikové* (I, 109–121).

Mimo dnešní území našeho státu sahá příspěvek *D. Prixe* (II, 3–62), zabývající se městským kostelem v Hlubčicích ve Slezsku. Jedná se o podrobnou analýzu architektury kostela a snahu o postžení jeho vývoje i jeho možných slohových, ale také historických souvislostí. Důležitá je zejména role panovníka (zde nejspíše Václav I.) a jeho ambicí při fundacích chrámů královských měst.

Pozoruhodná zjištění z hradu Žebráku publikuje v tomto čísle *V. Razím* (II, 63–85). Na dolním paláci hradu rozeznává výrazné otisky roubené místnosti, které umožňují rekonstruovat její podobu i postup její výstavby. Ve zdivu paláce zůstal zachován trám, který umožnil získání dendrochronologického data 1424/1425. Toto datum poněkud nečekaně neklade vznik paláce do doby vlády Václava IV., jak se dříve soudilo na základě slohových znaků, ale až do doby husitských válek (2. pol. 20. let 15. stol.). Autorovi se podařilo zasadit vznik této stavby do zcela konkrétních historických souvislostí. Region Podbrdská byl včetně hradů Žebráku a Točnicku ovládnán mocným a obratně politicky lavičujícím rodem Kolovratů, který na svých majetcích zajistil relativní klid, umožňující i stavební činnost. Vznik dolního paláce na Žebráku mohl být bezprostředně vyvolán potřebou vhodného prostoru pro diplomatická jednání, konkrétně pro „hádání“ zástupců katolické a kališnické strany o vánocích roku 1427. Výsledky bádání o dolním paláci mohou být varováním před jednoznačným uplatňováním představy o stagnujícím vývoji obytné složky hradů v průběhu husitských válek. Také se ukázalo, že charakteristické projevy václavské dvorské huti (jako zde bosované kvádry v nárožích) nemizí se smrtí krále Václava, ale tvorba členů huti může mít značnou setrvačnost. V závěru článku se autor vrací k obecné problematice vyřezávaných světnic v souvislosti s charakteristickou formací jejich oken do trojúhelníku a způsobem jejich vytápění. Na základě mnoha analogií dospívá k závěru, že na hradech nesloužila horní okénka srubových světnic k odvodu kouře, a že tedy zvláštní uspořádání těchto okének neindikuje přímé vytápění, ale slouží pouze k osvětlování.

*R. Procházka* (II, 163–168) seznamuje čtenáře s archeologickým objevem v areálu minoritského konventu v Brně. Podařilo se odkrýt pozůstatky pozdně románského měšťanského domu datovatelného před 30. léta 13. století. Jedná se tak o nejstar-

ší městský brněnský dům. Tento dům představuje horizont již stabilizovaného osídlení předcházejícího výstavbě minoritského kláštera, který posléze zbytky zmiňovaného domu překryl.

Ladislav Holík, FF UK

**Příběh Pražského hradu.** Praha 2003. ISBN 80-86161-72-2. 503 str. s více než 600 většinou bar. fotografiemi.

Kvalitními dokumentačními fotografiemi, ilustračními snímky a fotomontážemi bohatě vybavená publikace doprovází stejně pojmenovanou výstavu na Pražském hradě. Není koncipována jako klasický průvodce nebo katalog, ale formou jednotlivých, chronologicky seřazených 83 kratších kapitol (esejů) čtenářské obci přibližuje dlouholeté, více jak tisícileté úsilí mnoha generací budovatelů hradu, a nepřímo tak i snahu těch, kteří se snaží jejich dílo poznat, zachovat pro budoucnost a zpřístupnit široké veřejnosti. Podíl archeologů na výzkumu Pražského hradu je od roku 1925, kdy byly práce zahájeny, nemalý. A je to znát i na obsahu publikace. Vždyť i současné archeologické práce jsou svým způsobem přirozeným pokračováním koncepce založené již v samých počátcích výzkumu, který je v odborných kruzích považován za jednu z nejstarších (ne-li vůbec za nejstarší) výzkumných akcí, kdy se permanentní archeologické sledování a ošetření lokality stalo integrální součástí památkové péče o velký a složitý objekt.<sup>1</sup>

Publikaci pro Správu Pražského hradu po odborné stránce připravila skupina hradních odborníků i badatelů několika spolupracujících vědeckých institucí, památkářů, architektů, archivářů, dějepisci umění atd. Uvedeni jsou i hudební vědci, historici, konzervátor<sup>2</sup> a pracovníci Archeologického výzkumu Pražského hradu (ARÚ AV ČR). Na archeologické části publikace, která je předmětem referátu především, se pod vedením Jana Frolíka podíleli

Gabriela Dubská, Jana Maříková-Kubková a Kateřina Tomková.

Publikaci uvádí stručná charakteristika přírodního prostředí lokality. Následuje informace o pravěkých nálezích v širším, památkovým zákonem vymezeném areálu PH, z nichž významněji je zastoupena kultura se šňůrovou keramikou. Pravěké nálezy z vlastního jádra hradu jsou sporadické, ale ve vrstvách spojených s počátky raně středověkého hradu jich z novějších výzkumů přibýlo natolik, že se lze domnívat, že alespoň v období staršího eneolitu byl ostroh pozdějšího slovanského hradu nějakým způsobem frekventován. Pozoruhodné jsou i čtyři nálezy v daných nálezových okolnostech neobvyklé, které jsou zde rovněž zveřejněny (zlomek modrého skleněného laténského náramku, římská spona z 3./4. stol., kapkovitý závěsek druhotně vytvořený ze střepu sigillaty, zlomek antické červenofigurové keramiky). Představují zajímavý epistemický problém z hlediska transmise artefaktu, jeho případné funkce v nové, významně odlišné kultuře. Neméně zajímavý je i problém archeologizace každého z nich.

Nejstarší kontakt slovanské populace s částí hradčanského ostrohu je doložen v lokalitě od pozdějšího vlastního PH poněkud vzdálenější. Je představen keramikou pražského typu z pohřebiště na Loretánském náměstí, k němuž je předpokládáno sídliště v místech bývalého císařského špitálu v Kanovnické ulici čp. 73. Dva střepy z relativně dobrých nálezových okolností z vnitřku PH, jeden pravděpodobně již z 8. stol. a druhý ze starší fáze 9. století, upozorňují na existenci problému, který je užitečné dále pečlivě sledovat. Vlastní areál PH, který je silně překrytý stavebními objekty a jehož výzkum se na řadě důležitých míst zastavil v úrovni mladších raně středověkých horizontů, může připravit ještě nejedno překvapení. Zatím dostupné střepy ze staršího raného středověku vypovídají jen velmi málo a neurčitě, jejich upozornění však relativizuje starší, striktně uplatňované názory o nedotčenosti místa před polovinou 9. stol., na němž postupně vznikl PH.

Zásadní změnu ve využití hradčanského ostrohu naznačuje až mimořádně významný objev příkopu 4 m širokého a maximálně 2 m hlubokého, zatím bez stop dalších opevňovacích prvků, obkružující již větší část pozdějšího areálu PH. Příkop měl být vyhlouben někdy v 1. polovině 9. stol., záhy však byl zaplňován a překrýván (asi v 50. až 60. letech 9. stol.) silnou sídlištní vrstvou. Osídlení se v té době rozšířilo až k přirozenému příčnému předělu hradčanského ostrohu, jímž je tzv. Hradčanská brázda. O funkci nejstaršího příkopu a o významu celé

<sup>1</sup> H. Mylthum: Rescue Archaeology. In: P. J. Crabtree, Medieval Archaeology – an Encyclopedia, New York – London 2001, 280.

<sup>2</sup> M. Bravermanová – Správa Pražského hradu, odd. uměleckých sbírek; Eliška Fučíková, Petr Chotěbor, Zdeněk Lukeš – Kancelář prezidenta republiky – odbor památkové péče; Martin Halata, Marie Kostílková, Marek Suchý – Archiv Pražského hradu; Klára Benešová, Ivan Prokop Muchka – Ústav dějin umění AV ČR; Milada Jonášová, Tomáš Slavický – Ústav pro hudební vědu AV ČR; Tomáš Kleisner – Národní muzeum Praha; Karel Otavský – Abegg-Stiftung.

zjištěné, neobyčejně dynamicky se rozvíjející nálezo-ové sekvence může být vedena diskuse, ale zjištěné skutečnosti bezpochyby patří k nejvýznamnějším objevům spojeným s počátky PH, jež se tedy zároveň dotýkají i procesu vzniku raného českého státu. Problémy „počátků“ jsou tradičně ve všech historicky orientovaných disciplínách problémy důležitými a přitažlivými; tak je tomu i v referované publikaci.

K problematice „počátků“ náleží ještě další témata a jim odpovídající kapitoly. Jsou to například otázky spojené s knížecím stolcem a pahorkem Žiži, jehož nejvyšší dochovaný bod byl archeologicky zjištěn výzkumem v bývalém biskupském paláci (dnes budova Starého proboštství), zatímco poloha nastolovacího kamene, o nějž zápasilo a kvůli kterému „padlo v boji mnoho tisíc bojovníků“, není zatím přesněji známa. Jeho prostorová souvislost s pahorkem Žiži, jež byl možná skalním hřbetem, není vyloučena. Ke stejnému problémovému okruhu náleží i pohřebiště u monolitu, s centrálním „hrobem bojovníka“, i ojedinělé, dlouho nepovšimnuté drobné nálezy karolinských a avarsko-slovanských kování. Zvláště důležité místo zaujímá v tomto komplexu „počátečních“ objektů, problémů a nejednou i nejistot Bořivojův kostel Panny Marie, jakož i problém sněmovního pole. Poslední podrobný revizní výzkum připisal Bořivojovu kostelu mnohem menší díl dochovaných částí zdiva, potvrdil však stáří velké tumbly.

V této části publikace se setkáváme i s náznakem představy, že počátky PH nemusejí být nutně a výhradně spojovány jen s Přemyslenci nebo jen výhradně s Bořivojovým segmentem přemyslovského rodu, i když konečný úspěšný krok ke spojení s Velkou Moravou Bořivojovi připadl. Nešetkávám se s tímto náznakem poprvé. Zatímco I. Borkovský (snad pod vlivem opozice k Zotzovu vlastnoručnému přímému zásahu do rukopisu jeho studie o „hrobu bojovníka“, měnicího smysl Borkovského výkladu) trval na výhradně rozhodující úloze levohradeckého Bořivoje, J. Filip si v příležitostné akademické poznámce (s opatrnou skepsí jemu vždy vlastní) kladl otázku, zda počátky PH nejsou spojeny s nějakými konflikty uvnitř Přemyslovců, z nichž vítězně vyšel Bořivoj, k ovládnutí důležitého místa ovšem posílen o velkomoravskou podporu. Nebo zda Přemyslenci, či jeden jejich segment, vedený Bořivojem, v nějakém konfliktu nepřevzali od nějaké „nepřemyslovské“ skupiny obyvatel ono nějak již dříve důležité místo. Co vlastně znamená a co v sobě skrývá přibližně o více než sto let později Kristiánem zaznamenané, nejspíš orálně tradované, a tedy snadno „folklorizovatelné“ a deformovatelné, poněkud

zmatené sdělení o vzpouře, jejímž výsledkem mělo být nezdařené nastolení Strojníra?<sup>3</sup>

Následující medailon o Spytihněvu I. informuje o zásadní změně lokality, o přeměně sídla na hradčanské ostrožně v klasický přemyslovský středočeský hrad. Připomíná se nové rozčlenění areálu do podoby, která vysunula a poněkud izolovala kostel P. Marie na západním předhradí a kdy též bylo stanoveno skutečné, dodnes evidentní jádro hradu, rozdělené komunikací na severní církevní a jižní knížecí část. Podle nových výzkumů mohl Spytihněv též zasáhnout do vývoje pražského podhradí. Svým dílem, k němuž měl jako jeden z mála nejstarších českých panovníků dostatečně dlouhou dobu vlády, se zároveň jeví jako skutečný budovatel a tvůrce nejen PH, ale i přiměřeně stabilizovaného raného státního útvaru.

Další medailony se dotýkají dvou kostelních staveb (baziliky a kláštera sv. Jiří a kostela sv. Víta). Za nejstarší část baziliky sv. Jiří, v mnohém dosud záhadné stavby, svěcené po 921 (nejspíš 925), jsou považovány architektonické zbytky v západní části dnešní stavby. Hrob Boleslava II. a to, co s ním souvisí, by měly být až dílem prvního rozšíření směrem na východ. Václavův kostel sv. Víta, svěcený snad r. 930, zcela jistě však před 935, je představen podle nových archeologických zjištění podstatně odlišně od starší, dlouho užívané nadsazené rekonstrukce Josefa Cibulky. Samostatného pojednání se dostalo i malostranskému podhradí v době návštěvy Ibráhíma ibn Jákúba. Osvětlení podoby staré levobřežní části podhradí patří rovněž k nejvýznamnějším pokrokům nejen pražské, ale i české raně středověké archeologie konce 20. století.

Několika obsáhlejšími statemi zaměřenými na duchovní život, jak se jeví v archeologických pramenech pocházejících z pohřebišť, a pohledem na běžný každodenní život končí oddíl nazvaný „Pravěk a předrománské období“ (30–87). Není překvapivé, že oddíl byl vyhrazen zcela archeologii. Ani následující oddíl „Románské období“ (88–149) se neobejde bez příspěvku archeologie, ač výsledky archeologického terénního i teoretického výzkumu užívají již další autoři, pracující na pomezí archeologie nebo v přímé a prospěšné spolupráci s archeo-

<sup>3</sup> Poněkud odlišným, nikoliv však zásadně rozdílným směrem se ubírá interpretace strojnírovské epizody z Kristiánovy legendy předložená D. Třeštíkem: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin 530–935, Praha 1997, 331–334. Motiv konfliktu o již využívaný hradčanský ostroh je všem zmíněným výkladům společný a lze se mu přiblížit i zkoumáním širších souvislostí, vyplývajících z Kristiána.

logy (např. svatováclavská přilba a kroužkové brnění, vojtěšská problematika, staré a nověji učiněné objevy textilu, včetně oněch z hrobu sv. Ludmily, nálezy z hrobu Boleslava II.). Zde se též začínáme setkávat s výtečnými medailony umělecko-historickými. Archeologie je zde reprezentována výzkumem biskupského paláce, který nejen odhalil architektonický vývoj této ve své době neobvykle rozsáhlé „civilní“ stavby, ale umožnil nahlédnout i do běžného života obyvatel paláce. Užitečný je i současný pohled na podobu baziliky sv. Víta, Václava, Vojtěcha a Panny Marie, která byla předmětem archeologického výkopu ve 2. pol. 19. století. Za pozornost jistě stojí i první podrobnější zveřejnění objevu hrobu z r. 1298, v němž byla zachována a odborně odlišena negativní podoba významné osoby (biskup Menhart?). K archeologickým příspěvkům patří i kapitola uvádějící v širší známost překvapivý novější odkryv tzv. „dlouhé chodby“, spojující baziliku sv. Víta a kapitulní sídlo při bazilice s klášterem sv. Jiří. Objev souhlasí se zmínkou o chodbě v Kosmově pokračovateli z r. 1243, o níž do archeologického výzkumu podstatných částí Jiřského náměstí neexistovala nějaká věcnější představa. Uvedeny jsou i novější poznatky o bezprostředním zázemí kláštera sv. Jiří, k němuž náleželo i sídlo kováře a jeho dílna, včetně zdroje vody. Jistý syntetizující charakter má v tomto oddíle kapitola č. 21, charakterizující proměnu staroslovanského hradu v hrad románský, se zděnou hradbou s věžicemi a knížecím palácem, stavěnou s velkou pravděpodobností mezi léty 1142 až 1185, kdy byla svěcena palácová kaple Všech svatých.

V následujících oddílech (Gotika, 150–239; Renaissance, 240–399; 19. století, 400–445; 20. století, 446–479) přirozeně již podíl archeologie slábne. Zde logicky dominují jiné obory, především dějiny umění, zvláště dějiny architektury a archeologovi profesně blízké umělecké řemeslo nejvyšší kvality. Nic z toho archeolog středověku nemůže z důvodu nezbytné znalosti kulturního kontextu k vlastní problematice opomíjet. Jediný přímý vstup archeologie středověku (opřený ovšem o výsledky antropologických určení) do oddílu věnovaného gotice představuje pouze několik zajímavých odstavců tvořících kapitola č. 33 a upozorňujících na záměny pozůstatků knížecích jedinců sekundárně pohřbených ve Svatovítské katedrále. Připomenuty jsou omyly, které manipulace s pozůstatky významných jedinců prováděné v minulosti vyvolávají. Archeologické problematiky se ovšem nepřímou dotýká i řada dalších příspěvků (např. pohřební insignie, textil a další artefakty z významných hrobů) a patří sem i bronzová jezdecká socha sv. Jiří z r. 1373, jež opakovaně sloužila a snad i nadále poslouží jako

výtečný objekt proseminárních cvičení v zacházení s ikonografickými prameny (absolutní datování ostruh, třmenů, meče s pochvou i dobře dokumentovaná jedna z fází vývoje ochranné zbroje).

Následující oddíly o renesanci a baroku dokládají dnes už nepochybnou významnou roli postmedievální archeologie, která na PH přirozenou cestou vyrostla jako samostatné odvětví české archeologické práce. Uvedeny jsou výzkumy (nálezy terakot) v Lobkovické paláci, představen je soubor bot z renesanční studny, artefaktuální pozůstatky z hrobu Anny Jagellonské a habsburských panovníků, objev domu zbrojního písaře a výzkum se zajímavými nálezy importů ze špitálu v Kanovnické ulici čp. 73. Z 19. století jsou připomenuty první výkopy ve Svatovítské katedrále v letech 1876 a 1877, které odhalily pozůstatky západní krypty románské baziliky. V části o 20. století je kapitola z počátků moderního archeologického výzkumu PH od r. 1925. Zbývá ještě z odstupu posledních stránek publikace znovu připomenout, že vedle české archeologie raného a vrcholného středověku přispěly terénní archeologické práce na PH i k prosazení důležitosti a potřebnosti postmedievální archeologie, sledující již evropské trendy.

Celkové zhodnocení a zařazení této pozoruhodné publikace je složité. Kultivovanost většiny textů, jistou vynalézavost a stručně tlumočenou hodnotou jednotlivých výsledků archeologických i jiných výzkumů, související s tím, že autoři se v naprosté většině profesionálně podílejí na výzkumu a památkové ochraně PH, tato kniha zřetelně přesahuje obvyklé nároky kladené na běžnou popularizaci. Snad by ji bylo možno zařadit k tomu, co z nedostatku jiného, lepšího pojmenování nazýváme „třetím proudem“. Ve shodě s ediční činností dobrých evropských nakladatelských domů tento typ publikací definujeme jako srozumitelný pro kulturní nebo o kulturu se zajímající širší obec čtenářů, čtenářů často neuvědoměle hledajících a nalézajících svůj pozitivní vztah k minulosti. Do této definice náležejí i nespécializovaní čtenáři téhož oboru, jimž může být taková publikace užitečná k pohotovému stručnému informaci, stejně jako obdobně poslouží pracovníkům nejrůznějších příbuzných oborů. K širší srozumitelnosti (speciálně v tomto případě) přispívá kvalitní obrazová náplň. S jistými rozpaky však musím konstatovat, že k takovému přesvědčivému zařazení chybí seznam literatury, tříděný nejlépe podle jednotlivých kapitol, nebo alespoň seznam souhrnný a pokud možno rejstřík. Absence především toho prvního je citelná a poškozuje tento sympatický a svým způsobem výjimečný záměr.

*Zdeněk Smetánka*

**Marek Suchý: Solutio Hebdomaria Pro Structura Templi Pragensis. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I.** Castrum Pragense 5. Archeologický ústav AV ČR Praha 2003. 176 str.

Jednu z nejvýznamnějších skupin pramenů představují prameny účetní povahy. Těto skutečnosti si byli plně vědomi již historikové 19. století, nejinak tomu bylo i ve století nedávno uplynulém. Zvláště významnou roli hraje zevrubný kritický rozbor účetního materiálu v hospodářských dějinách, při studiu dějin řemesel a obchodu, neboť odráží skutečnou praxi dané doby, mnohdy se výrazně lišící od nejrůznějších předpisů a vydávaných nařízení. Vzájemné srovnání těchto pramenů je však, s ohledem na jejich dochování, možné zpravidla až pro období raného novověku a ještě mladší, pro středověk je v tomto ohledu situace složitější (vzhledem k torzovitosti či absenci pramenů, u nichž by byla možná jejich vzájemná komparace). Význam účetního materiálu je ovšem mnohem širší, v řadě dalších úzce specializovaných oborů je mnohdy nezastupitelný, zvláště jsou-li účty z daného období jediným písemným pramenem, jenž je k dispozici. Mezi obory, jichž se uvedené bezprostředně týká, náleží mj. dějiny umění, dějiny architektury, respektive dějiny staveb, kde právě rozpočty a především finální účty podstatným způsobem přispívají k poznání reálného provozu na příslušné stavbě. V této souvislosti je potřeba si uvědomit, že účty na rozdíl od jiných typů písemných pramenů představují materiál skutečně objektivního, hodnověrného charakteru, neboť (samozejmě až na výjimky) to, co je vyúčtováno, je i provedeno. A právě tím se zvyšuje jejich vypovídací hodnota.

Jeden z neznámějších a zároveň nejvýznamnějších pramenů svého druhu v této souvislosti představují týdenní účty ze stavby svatovítské katedrály z let 1372–1378, jejichž edici vydal již v roce 1890 historik umění Joseph Neuwirth (*Die Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372–1378*. Prag 1890). Účetních záznamů bylo využito nejednou i v následujících letech, avšak především v souvislosti se speciálními otázkami kladenými historiky dějin umění při zpracovávání řady dílčích studií věnovaných architektonickému ztvárnění stavby a její sochařské či malířské výzdobě. Žel ve všech těchto pracích, včetně Neuwirthovy edice, postrádáme širší pohled, jenž by zevrubně nahlížel na otázky vlastního provozu na stavbě. Jednotliví autoři ve svých umělecko-historických pracích navíc vycházeli právě a jen z edice vydané Neuwirthem (bez eventuelní konfrontace s originálními prameny), jež, i přes

kromobyčejnou autorovu erudici, není prosta omylů či drobných opomenutí. Ty ve výsledku zkracují získané informace. Navíc údaje využívané těmito autory jsou pouze dílčího charakteru, vytržené z celkového kontextu, a to mnohdy tak, aby sloužily jako cílený doklad a potvrzení autorovy hypotézy. Vypovídací hodnota původního pramene se tak radikálním způsobem snižuje. Ovšem z hlediska širšího pohledu je potřeba připomenout, že v době, kdy Neuwirth připravoval svou edici (a vlastně ještě i v době nedávne), bylo studium pramenů tohoto typu pojímáno v mnohem užším rozsahu, z hlediska jedné disciplíny. Ke změně v uvedeném přístupu (včetně nezbytného interdisciplinárního výzkumu) dochází postupně až v posledních letech, zejména pod vlivem některých zahraničních prací, mj. i práce Günthera Bindinga (např. *Baubetrieb im Mittelalter*. Darmstadt 1997).

Rozhodnutí přistoupit k novému zpracování již edičně zpřístupněných písemných pramenů (navíc z „dílny“ všeobecně uznávaného autora, jímž Joseph Neuwirth bezesporu byl) vyžaduje od autora nemalou dávku odhodlání, jistotu míru odvahy a zdravého sebevědomí. Je potěšitelné, že Marek Suchý v sobě toto odhodlání našel a ujal se nevděčného úkolu představit týdenní účty ze stavby katedrály v jiném světle, tzn. především v souvislosti s vlastním provozem stavby, zastoupením jednotlivých řemesel a řemeslníků, užívaným stavebním materiálem atd.

Výchozími prameny Suchého práce, rozčleněné přehledně do devíti kapitol, byly jednak již zmiňovaná edice Neuwirthova, především však, z důvodu nezbytného ověření zde editovaných záznamů, dva rukopisy obsahující svatovítské účty z let 1372–1378, uložené v Archivu Pražského hradu ve fondu Archivu Metropolitní kapituly sv. Víta. Vnější i vnitřní popis rukopisů, jenž je obsahem úvodní kapitoly, je sice pro daný účel jistě zcela postačující, pro větší přehlednost by však bylo vhodnější mj. doplnění popisu obou rukopisů o tabulku se záznamy desiderat.

Hlavní textová část práce je členěna do sedmi logicky na sebe navazujících a přehledně strukturovaných kapitol, v nichž autor čtenáře nejprve základním, leč pro daný účel zcela dostačujícím způsobem uvádí do problematiky stavebních hutí, jejich fungování, organizačního složení a řízení. V následujících pasážích se pak soustředí již na vlastní průběh stavebního procesu při stavbě svatovítské katedrály. Rovněž tato část je uspořádána hierarchicky, dle postupu stavby a užívaného stavebního materiálu. Na prvním místě tak autor věnuje pozornost stavebnímu kamení užívanému při stavbě katedrály, a to z hlediska jeho původu v lomech ležících ve

větší či menší vzdálenosti od Prahy, dále z pohledu jeho těžby a dovozu. Obdobně postupuje i u dalšího základního stavebního materiálu, a sice u dřeva, užívaného na zhotovení jednotlivých tesařských konstrukcí. Nedílnou součástí textu jsou údaje o řemeslnících a o jimi při zhotovování nejrůznějších dřevěných konstrukcí a stavebních strojů užívaných materiálech. Hlavní pozornost je přirozeně věnována tesařským mistrům a jejich tovaryšům.

Následující kapitola je zaměřena na vlastní stavební proces, tj. zdění a osazování kamenných prvků. Na základě stavebních účtů autor sleduje především pracovní náplň, pracovní dobu a mzdy jednotlivých řemeslníků a ceny užívaného stavebního materiálu (olova, vápna, písku, malty). Vzhledem k omezené vypovědací schopnosti zkoumaného typu pramene (zpravidla jsou uváděna sumární čísla pro daný pracovní týden, délka týdne navíc kolísala) není možné stanovit ani počet jednotlivých řemeslníků určitého řemesla podílejících se na stavbě, ani výši jejich platů. Jisté však je, že v jejich odměňování panovalo hierarchické rozvrstvení, odvíjející se od jejich profesního zaměření na straně jedné a od obtížnosti práce na straně druhé. Situace tedy byla podobná stavu v období mnohem mladším (v 16. století a zvláště pak po třicetileté válce), kdy se rozdíl v odměňování jednotlivých řemeslníků postupně ještě více prohloubily. Je tedy zřejmé, že celkový obraz odměňování všech skupin řemeslníků podílejících se na chodu stavby může podat pouze rozsáhlé studium účetního materiálu, což je však pro období, jež je reflektováno v práci Marka Suchého vzhledem k rozsahu dochované pramenné základny nereálné.

Poslední část hlavního textu je věnována činnosti kovářů, jež byli rovněž autory uměleckých prací, a bednářů, jejichž profese se s prací kovářů

velice často dostávala do úzkého kontaktu. Závěrem je pro plastické dokreslení dokumentován průběh stavby katedrály v roce 1373.

Podstatnou část práce představují přílohy – tabulky a grafy, podávající ilustrativní přehled jak o lomech, z nichž se dovážel kámen nezbytný pro stavbu katedrály, tak i o jednotlivých povoznicích. Přílohy zároveň poskytují informace o cenách služeb (přepravy materiálu), o cenách samotného stavebního materiálu a užívaného stavebního nářadí, o mzdách jednotlivých skupin řemeslníků v jednotlivých ročních obdobích a o výdajích na tyto skupiny řemeslníků. Pro dokreslení a větší názornost jsou některé z těchto údajů doplněny přehlednými grafy, nechybějí ani mapy vztahující se k výše uvedenému.

Jestliže práci Marka Suchého není z hlediska jejího obsahu a struktury téměř co vytknout (pomineme-li drobnosti týkající se pasáže věnované rozboru pramenů, poněkud postrádající přehlednost, jež naopak nechybí následujícím kapitolám), potom se uvedené konstatování v žádném případě netýká prací redakčních. Ty jsou pohříchu odbyté, dokonce se zdá, že text snad nemohl projít ani zevrubnější korekturou. Jinak by se v něm totiž nemohly objevit, resp. by nemohly být ponechány, takové chyby, jako neopravené nepřesnosti ve čtení originálu (vyplývající z porovnání přepisu s publikovanými ukázkami rukopisu: viz např. s. 7), vynechaná písmena ve slovech, chyby v rozdělování slov, gramatické nepřesnosti a především zcela zásadní chyby v interpunkci. Lze jen doufat, že druhý díl práce bude již prost těchto nedostatků, a mimořádně záslužná, nade vše pochybnost potřebná a po všech stránkách náročná práce autorova tak nebude snižována ledabylym zpracováním redakčním.

*Ivana Ebelová*

## CENA JANA RULFA

Ředitel Archeologického ústavu AV ČR v Praze vypisuje

### čtvrtý ročník soutěže o Cenu Jana Rulfa za nejlepší práci v oboru archeologie, určenou mladým autorům.

Do soutěže budou zařazeny všechny přihlášené práce, které byly publikovány nebo dokončeny v období 1. 12. 2003 – 30. 11. 2005. Návrh na zařazení práce do soutěže podává autor nebo jakýkoli jiný odborný navrhovatel

**do 30. 12. 2005.**

Pokud práci nepřihlásí sám autor, vyžádá si ředitel ARÚ jeho souhlas s účastí v soutěži.

Práce musí splňovat následující kritéria:

- jde o původní teoretickou práci z oboru archeologie
- práce byla publikována, či bude v rkp. formě doručena do 30. 12. 2005 do Archeologického ústavu AV ČR v Praze
- autor dosáhl k 30. 12. 2005 nanejvýš 36 let a je občanem členského státu EU

Práce vyhovující výše uvedeným podmínkám budou posouzeny Vědeckou radou Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Při hodnocení bude přihlédnuto především k přínosu pro rozvoj oboru a k originalitě řešení i zpracování.

Cena pro autora nejvýše hodnocené práce bude doprovázena finanční odměnou 15 000,- Kč, druhá a třetí nejvýše oceněné práce budou ohodnoceny částkami 10 000,- Kč, resp. 5 000,- Kč.

V případě nepublikované práce dostane vítěz možnost přednostní publikace v ústavních periodikách.

Návrhy na zařazení do soutěže (v případě publikovaných prací s uvedením příslušných bibliografických údajů, v případě nepublikovaných rkp. s textem na disketě a jednou vtištěnou kopií) zasílejte na adresu:

PhDr. Luboš Jiráň  
ředitel  
Archeologický ústav AV ČR  
Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1  
e-mail: jiran@arup.cas.cz



## REDAKCE AUTORŮM

Za věcný obsah příspěvků odpovídá autor. Příspěvky procházejí recenzním řízením. Příspěvky nejsou honorovány.

Nezbytnou součástí každého článku je dvou- až pětistránkový cizojazyčný souhrn, nebo max. třístránkový český podklad pro překlad, český abstrakt v rozsahu 8–20 řádků a 5–7 klíčových slov. Příspěvky odevzdané v jiném než českém či slovenském jazyku musejí být doprovázeny českým či slovenským souhrnem. Je třeba dodržovat zavedený způsob citací (viz AR 50/1 1998, 336–338). Pokud jsou při odkazech používány zkratky, je nezbytné připojit jejich seznam za výčet použité literatury. Poznámky pod čarou je nutné zařadit (s příslušným očíslováním, provázaným s odkazy v textu) za konec textu.

Obrazový materiál, doplněný popisem při textové části příspěvku (nikoli přímo na obrázcích), musí být kvalitní a očíslovaný. Při tvorbě obrazových příloh je platný formát 126 x 195 mm. Digitalizované obrázky jsou přijímány ve formátech .TIFF, .EPS, .AI, .PSD v rozlišení min. 300 DPI. K digitalizované verzi obrázků je třeba přiložit i jejich výtisk s uvedením příslušného čísla. Redakce nepřijímá obrázky ve formátu .DOC. Tabulky je třeba dodávat ve formátu .XLS. Mapy, plány a kresby musejí být opatřeny grafickým měřítkem. Nezapomeňte, že po zmenšení předlohy do formátu AR nesmí výška písmen na obrázku klesnout pod 2 mm. Tisk barevných příloh platí autor.

Nevyžádané příspěvky se nevracejí. Pokud si autor nepřeje, aby jeho práce byla po vytištění zarážena na internetové stránce AR ([www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm](http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm)), je třeba sdělit n souhlas písemně redakci. Programy konferencí a termíny výstav, které připravujete, nám, prosíme, podávejte s časovým předstihem. Děkujeme za dodržování těchto zásad, které urychlí cestu Vašeho textu na stránky AR.

## INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Authors are responsible for ensuring the accuracy of the factual content in their contributions. All contributions will undergo a peer review process, the results of which express the editors' opinion. The editors regret that no remuneration can be made for submissions.

Texts are accepted in the English, French, German, Polish and Slovak languages, in Word format. Each article must include an English abstract of 8–20 lines, 5–7 keywords, and a summary for translation into Czech. Authors are requested to adhere to the standard citation in AR; should references include abbreviations, then for the sake of clarity a list of these must be appended to the bibliography.

Illustrations, accompanied by captions in the text section, should be of high quality and must be numbered. The valid format for illustrative insets is 126 x 195 mm. Authors are asked to ensure that lettering on illustrations is at least 2 mm high after reduction. Illustrations are accepted also in .TIFF, .EPS, .AI, .PSD, min. 300 DPI. The editors regret that they cannot accept illustrations in .DOC format; tables should be in .XLS format. Maps, plans and drawings must include a scale.

The unsolicited manuscripts will be not returned. Authors who do not wish their work to be made available post-publication on the AR Internet pages ([www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm](http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm)) are required to advise the editor in chief this.

The editors are grateful to authors for adhering to these instructions, as this will allow submissions to appear in AR with the minimum of delay.